AUTHOR:
BIKELAS, DEMETRIOS

TITLE:
DIALEXEIS KAI ANAMNESEIS

PLACE:
EN ATHENAIS

DATE:
1893

Master Negative #

91-80057-3

COLUMBIA UNIVERSITY LIBRARIES
PRESERVATION DEPARTMENT

BIBLIOGRAPHIC MICROFORM TARGET

Original Material as Filmed - Existing Bibliographic Record

Bikelas, Demetrios, 1835-1908.
...Διαλέξεις καὶ ἀναμνήσεις. Ἐν Ἀθήναις, Ἔκδοσις Ἑστίας, 1893.
32, 506 p. 18½ cm.

At head of title: Δημητρίου Βικελα.
Title transliterated: Dialexeis kai anamnōseis.

10-17-49 F

Restrictions on Use:

TECHNICAL MICROFORM DATA

FILM SIZE: 35mm REDUCTION RATIO: 11x
IMAGE PLACEMENT: IA (IIA) IB IIB
DATE FILMED: 5-24-91 INITIALS M.D.C.
FILMED BY: RESEARCH PUBLICATIONS, INC WOODBRIDGE, CT

BIBLIOGRAPHIC IRREGULARITIES

MAIN
ENTRY: Bikelas, Demetrios

Bibliographic Irregularities in the Original Document
List volumes and pages affected; include name of institution if filming borrowed text.

_____Page(s) missing/not available:_____

_____Volumes(s) missing/not available:_____

_____Illegible and/or damaged page(s):_____

✓ Page(s) or volumes(s) misnumbered: pp. 385 - 388 left out of numbering, but no text missing

_____Bound out of sequence:_____

_____Page(s) or illustration(s) filmed from copy borrowed from:_____

_____Other:_____

AIIM

Association for Information and Image Management

1100 Wayne Avenue, Suite 1100
Silver Spring, Maryland 20910

301/587-8202

Centimeter

Inches

MANUFACTURED TO AIIM STANDARDS
BY APPLIED IMAGE, INC.

H. L. T.
Rec'd May 25th., 1897.

ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

ΚΑΙ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΒΙΚΕΛΑ

ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

ΚΑΙ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΣΤΙΑΣ
1893

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ

1893—273

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Εἰς ἓν τῶν ἡμερολογίων τοῦ ἔτους 1893, (τὸ τοῦ Κον Μιλ. Α. Φωτιάδου) κατεχωρίσθη, μὲ τὴν ὑπογραφὴν Ι. Ο. Β., διατριβὴ ἐπιγραφομένη ἡ Νέα γλῶσσα. Ὁ γράψας αὐτὴν μοῦ καθάπτεται, μὲ πολλὴν εὐφυΐαν ἀλλὰ καὶ μὲ πολλὴν συγχρόνως εὐγένειαν, δι' ὅσας μεταβολὰς ἐπέφερα εἰς τὴν γλωσσικὴν μορφὴν τοῦ Λουκῆ Λάρα κατὰ τὴν Δην ἔκδοσίν του. Ὁ εὐμενὴς ἐπικριτής μου θὰ ἦτο ἐπιεικέστερος ἐὰν ἐγνώριζεν ὅτι οἱ ἐπιβλέψαντες, ἐν ἀπουσίᾳ μου, τὴν τύπωσιν τῶν προλαβουσῶν ἐκδόσεων, ἐνόμισαν καλὸν νὰ καταστήσουν τὸ ὕφος τοῦ διηγήματος ἐκείνου ὅσον τὸ δυνατὸν συμφωνότερον πρὸς τὰς ἰδέας των, καὶ ὅτι ἡ ἐν λόγῳ νέα ἔκδοσις μοῦ ἔδωκε τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀπαλλαγῶ τῆς ἐπιβληθείσης τότε ξένης κηδεμονίας καὶ νὰ ἐπαναφέρω τὸ διήγημά μου εἰς τὴν γνησίαν ἀρχικὴν μορφήν του.

Τὸ αὐτὸ περίπου συμβαίνει καὶ διὰ τὸ προκείμενον βιβλίον. Τὰ πλεῖστα τῶν περιεχομένων ἐδημοσιεύθησαν εἰς περιοδικὰ ἐν ἀπουσίᾳ μου, οἱ δὲ διορ-

θωταί, ἐνίοτε μάλιστα καὶ οἱ στοιχειοθέται, σεβόμενοι τὴν γραμματικὴν περισσότερον ἢ τὴν θέλησίν μου καὶ μὴ στέργοντες τὰς δῆθεν ἰδιοτροπίας μου, μοῦ ἐπέβαλλον καὶ πάλιν ὅσα ἐγὼ ἐκ προθέσεως ἀπέφευγα. Ἰδοὺ ὁ εἷς ἐκ τῶν λόγων οἱ ὁποῖοι μὲ παρεκίνησαν νὰ περισυνάξω καὶ ἀναδημοσιεύσω τὰ διεσπαρμένα ταῦτα δοκίμια.

Χρεωστῶ ὅμως νὰ ὁμολογήσω ὅτι δὲν περιωρίσθην εἰς μόνην τὴν ἐξάλειψιν ὅσων διορθώσεων ἔγειναν ἄλλοτε ἐν ἀγνοίᾳ μου, ἀλλ' ὅτι προέβην καὶ πέρα τούτου.

Πολλὰ τῶν εἰς τὸν τόμον τοῦτον ἐγράφησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν πρὸ ἐτῶν, εἰς τὸ μεταξὺ δὲ τοῦτο ὑπῆρξαν περίοδοι κατὰ τὰς ὁποίας δὲν εἶχα τὴν τόλμην, ἢ τὴν δύναμιν, ν' ἀντισταθῶ ὅσον ἐπεθύμουν εἰς τὸ ρεῦμα τῆς ἐπικρατούσης τότε τάσεως πρὸς τὸ καθαρολογεῖν. Ἐνίοτε, καὶ πρὸ τῆς τυπώσεως, ἠναγκάσθην νὰ παραδεχθῶ ἐν μέρει τὰς ἰδέας τῶν διορθωτῶν ἢ καὶ τῶν στοιχειοθετῶν μου, ὑπείκων εἰς τὰς παρακινήσεις καὶ εἰς τὸ παράδειγμα τῶν περὶ ἐμέ. Σήμερον προσκολλῶμαι μὲ περισσότερον θάρρος εἰς τὰς πρώτας ἰδέας μου, εἴτε διότι αὗται ἐπικρατοῦν γενικώτερον ἤδη, εἴτε ἁπλῶς καὶ μόνον διότι καθόσον γηράσκει τις ἐπανέρχεται μὲ μεγαλειτέραν στοργὴν εἰς τὰ παλαιά του.

Δὲν σκοπεύω νὰ ἐπέμβω εἰς τὰ τοῦ ζητήματος τῆς γλώσσης. Φρονῶ ὅτι ἔργον τοῦ συγγραφέως δὲν εἶναι ἡ διὰ θεωριῶν ὑπεράσπισις καὶ δικαιολόγησις τοῦ

ὕφους του, ἀλλ' ἁπλῶς καὶ μόνον ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἰδεῶν του εἰς τὰ προϊόντα τοῦ καλάμου του. Ἄλλη τοῦ συγγραφέως ἡ ἀποστολὴ καὶ ἄλλη ἡ τοῦ γλωσσολόγου ἢ τοῦ γραμματικοῦ. Διὰ ν' ἀναμιχθῇ τις εἰς τὰς συζητήσεις καὶ εἰς τὰς διενέξεις περὶ γλωσσολογίας ἢ γραμματικῆς, ἀνάγκη γνώσεων εἰδικῶν δυσκόλως ἀποκτωμένων. Ἂς ἀφήσωμεν εἰς τοὺς ἐπιστημονικῶς κατηρτισμένους πρὸς τοῦτο τὴν ἐξέτασιν τῶν τοιούτων ζητημάτων, προσπαθοῦντες νὰ ὠφεληθῶμεν ἐκ τῶν πορισμάτων εἰς τὰ ὁποῖα δύναται ἡ ἔρευνα ἐκείνων νὰ καταλήξῃ. Ἀλλ' ἂς μὴ λησμονῶμεν ὅμως ὅτι οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος ἀφοσιούμενοι εἰς τὴν μελέτην τοιούτων ἐπιστημονικῶν ζητημάτων ρέπουν εἰς τὸν σχηματισμὸν θεωριῶν. Αἱ δὲ θεωρίαι εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀποκλειστικαὶ καὶ μονομερεῖς, φέρουν εἰς τὰ ἄκρα, καὶ σπανίως ἐφαρμόζονται καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν πρᾶξιν. Οἱ ὑπέρμαχοι θεωριῶν δυσκόλως παραδέχονται συμβιβασμούς, ἐνῷ τὰ πάντα εἰς τὴν ζωὴν ἐκ συμβιβασμοῦ παράγονται ἢ ἐξαρτῶνται. Καὶ ἡ Ἀστρονομία αὐτή, ἡ θεωρητικωτέρα τῶν ἐπιστημῶν, εἰς συμβιβασμὸν ἀπολήγει ὁσάκις πρόκειται περὶ πρακτικῶν ἐφαρμογῶν. Ὁρίζοντες τὴν μεσημβρίαν πρὸς κανονισμὸν τῶν ὡρολογίων μας, οἱ ἀστρονόμοι δὲν μᾶς δίδουν ἀκριβῶς τὴν μεσημβρίαν ἑκάστης ἡμέρας, ἀλλὰ μέσον τινὰ ὅρον παραγόμενον ἐκ τοῦ συνόλου τῆς μεσημβρινῆς ὥρας ὅλων τῶν ἡμερῶν τοῦ ἔτους.

Χρεωστοῦμεν χάριτας εἰς τοὺς διδάσκοντας πῶς

ν' ἀποφεύγωμεν σολοικισμοὺς καὶ λάθη κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν τύπων καὶ ὅρων ἀρχαίων εἰς τὴν καθομιλουμένην. Χρεωστοῦμεν ἐπίσης χάριτας εἰς τοὺς ὑπερμάχους τῆς δημώδους γλώσσης, τοὺς ἐρευνῶντας καὶ ἐξηγοῦντας τοὺς νόμους τῆς ἱστορικῆς διελίξεώς της. Καὶ οἱ πρῶτοι καὶ οἱ δεύτεροι διεκδικοῦν τὰς θεωρίας των μετὰ τόσης πολυμαθείας καὶ τόσης ζέσεως, ὥστε θεωρητικῶς δὲν δυνάμεθα ἢ ν' ἀποδώσωμεν δίκαιον καὶ εἰς τοὺς δύο. Ἀλλ' ὅταν θέλουν νὰ μᾶς ἐπιβάλλουν τὴν ἐφαρμογὴν τῶν θεωριῶν τούτων εἰς τὴν πρᾶξιν, τότε ἀμφιταλαντευόμεθα καὶ διστάζομεν. Διστάζομεν τοὐλάχιστον νὰ τοὺς ἀποδώσωμεν δίκαιον ὅταν παραβλέπουν καὶ περιφρονοῦν τὴν χρῆσιν, τὴν καθιερώσασαν ὅρους καὶ τύπους γλώσσης γενομένης ἤδη κοινῆς, καὶ ἀνταποκρινομένης εἰς τὰς νέας ἀνάγκας τῆς ἀναμορφωθείσης κοινωνίας μας. Καὶ οὗτοι καὶ ἐκεῖνοι, ἐμφορούμενοι τοῦ αὐτοῦ ζήλου ὑπὲρ τῆς γραμματικῆς, θέλουν νὰ ἐπιβάλουν εἰς τὴν γλῶσσαν μας τὸ ὁμοιόμορφον, ἀλλ' οἱ μὲν ἀνατρέχουν πρὸς τοῦτο εἰς τὴν κλασικὴν ἐποχήν, οἱ δὲ ἀνευρίσκουν τὸ ζητούμενον εἰς τὴν ἀμιγῶς δημώδη, εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν.

Μεταξὺ τῶν δύο τούτων τάσεων εὑρισκόμεθα σήμερον. Ἀμφιταλαντευόμεθα μεταξὺ δύο σχολῶν συμφωνουσῶν ὡς πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν, τὴν ἀναμόρφωσιν δηλαδὴ τῆς γλώσσης, ἀλλ' ἀντιθέτων ὡς πρὸς τὰ μέσα καὶ τὸν τρόπον τῆς ἀναμορφώσεως. Καὶ αἱ δύο ἐξ ἴσου περιφρονοῦν τὸ παρὸν

καὶ ἐπιζητοῦν τὴν ἀνατροπὴν ἢ τοὐλάχιστον τὴν διόρθωσίν του, τὴν ἐπιζητοῦν δὲ καὶ αἱ δύο δι' ἀναχρονισμοῦ, ἀποβλέπουσαι ἡ μὲν εἰς ἐποχὴν κατὰ δισχίλια ἔτη ἀπέχουσαν, ἡ δὲ εἰς παρελθὸν πλέον πρόσφατον. Συμπέρασμα, ἡ ἐπικρατοῦσα ἤδη ἀμφιβολία τῶν ἐπιχειρούντων νὰ γράψουν, μὴ γνωριζόντων ποῦ ἔγκειται ἡ ἀλήθεια καὶ ποῦ τὸ ὀρθόν,— ἀμφιβολία εὐστόχως χαρακτηρισθεῖσα διὰ τῆς λέξεως «ἀναρχία». Αἱ ὑπερβολαὶ τούτων ἐπιφέρουν ὡς ἀντίδρασιν τὰς ὑπερβολὰς ἐκείνων, αἱ δὲ ἐφημερίδες καὶ τὰ περιοδικά μας, διὰ τῆς ἀδιακρίτου εἰς τὰς στήλας των παραδοχῆς καὶ τῶν δύο ὑπερβολῶν, παριστοῦν πιστὴν εἰκόνα τοῦ ἐπικρατοῦντος κυκεῶνος. Ἡ παροῦσα θέσις τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ὁμοιάζει πρὸς ἐκκρεμὲς ὡρολογίου βιαίως κινηθὲν ὑπὸ ξένης ὠθήσεως ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄκρου εἰς τὸ ἄλλο. Ταλαντεύεται τὸ ἐκκρεμὲς μέχρις οὗ ὁ νόμος τῆς βαρύτητος τὸ ἐπαναφέρει εἰς τὴν φυσικήν του θέσιν. Φυσική του θέσις φαίνεται τὸ μέσον. Μὴ καὶ εἰς τοῦτο τὸ ζήτημα, καθὼς εἰς ὅλα, δὲν ἐφαρμόζεται ἡ ἀρχὴ ὅτι ἡ μέση ὁδὸς εἶναι ἡ ἀσφαλεστέρα;

Τὴν μέσην ταύτην ὁδὸν ἐχάραξεν ἤδη ἡ πεῖρα καὶ ἡ χρῆσις. Εἰς αὐτὴν ἐπανερχόμεθα οἱ πλεῖστοι μετὰ παροδικὰς περιπλανήσεις. Καὶ σήμερον ἔτι ἐκ πολλῶν σημείων ὑποδεικνύεται ὅτι εἰς τὴν μέσην ὁδὸν ἐμμένουν, ἢ ἐπιστρέφουν λεληθότως, οἱ πλεῖστοι τῶν σκεπτομένων περὶ τοῦ ζητήματος τῆς γλώσσης, ἢ καὶ τῶν γραφόντων χωρὶς νὰ πολυσκέπτωνται.

Ἐὰν θελήσῃ τις νὰ ἐξάξῃ πόρισμα ἐκ τῶν Συνεντεύξεων τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσε τὸ Ἄστυ ἀπὸ τῆς 20 Μαρτίου μέχρι τῆς 19 Ἀπριλίου 1893, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «οἱ Σύγχρονοι Συγγραφεῖς», θὰ ἴδῃ ὅτι ἐκεῖ, πρὸς τὴν μέσην ὁδόν, τείνουν οἱ περισσότεροι τῶν ἐρωτηθέντων ἀποτόμως τί νομίζουν περὶ γλώσσης καὶ τί ἐνδομύχως φρονοῦν ὁ εἷς περὶ τοῦ ἄλλου. Ἐπίσης καὶ εἰς τὸ εὐφυέστατον καὶ πολυμαθέστατον σύγγραμμα τοῦ Κου Ε. Ροΐδου, τὰ Εἴδωλα, τὰ ἔντεχνά του ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς δημώδους — καὶ ἐναντίον ὄχι μόνον τῆς καθ' ἡμᾶς λογίας ἀλλὰ καὶ τῆς ἀρχαίας ἔτι Ἑλληνικῆς, — ὑποσκάπτονται ἐκ τοῦ ὕφους αὐτοῦ τοῦ ἐξόχου πεζογράφου μας καὶ ἐκ τοῦ ἐπιλόγου του, ὅπου καὶ αὐτὸς συνιστᾷ ἐν τέλει τὸν συμβιβασμόν. Ναὶ μέν, παριστᾷ τὸν συμβιβασμὸν ὡς μέτρον προσωρινόν, ἀλλὰ τίς ὁ ἀντιλέγων εἰς τοῦτο; Ὁ συμβιβασμὸς προϋποθέτει πάντοτε τὴν προσωρινότητα. Καὶ τίς δύναται ἀπὸ τοῦδε νὰ προΐδῃ καὶ νὰ προείπῃ ὁποῖον ὁριστικὸν χαρακτῆρα θὰ λάβῃ εἰς τὸ μέλλον ἡ γλῶσσα; Θὰ εὕρῃ τὸν δρόμον της ἀφ' ἑαυτῆς, ἐπηρεαζομένη ἐκ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἐξακολουθήσῃ διελισσομένη ἡ ἱστορία ὁλοκλήρου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐὰν δὲ συγχωρεῖται νὰ σχηματίσῃ τις γνώμην ἐξ ἀναλογίας καὶ πρὸς τῶν ἄλλων ἐθνῶν τὴν ἱστορίαν, τὸ πιθανώτερον ἴσως εἶναι ὅτι συμβιβασμὸς θὰ ἐπικρατήσῃ καὶ εἰς τὸ μέλλον.

Τοῦτο παραδέχεται καὶ ὁ Κος Γ. Χατζιδάκις λέγων εἰς τὴν τελευταίαν του «περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητή-

ματος» πραγματείαν [1], ὅτι «ἀνάγκη οἱ λογοτέχναι νὰ » ἔχωσι πάντοτε ὑπ' ὄψει τὸ κοινὸν πρὸς ὃ ἀπευθύ- » νονται, συμμορφούμενοι πρὸς τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ » καθὼς καὶ πρὸς τὰς ἄλλας αὐτοῦ ἕξεις καὶ συνη- » θείας», (σελ. 37) καὶ ἀναγνωρίζων τὴν ἐπιρροὴν τὴν ὁποίαν θὰ ἐξασκήσῃ εἰς τὴν ὁριστικὴν τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς μόρφωσιν «ἡ γλῶσσα τῶν αἰθουσῶν». Γλῶσσαν τῶν αἰθουσῶν πιστεύομεν ὅτι ὀνομάζει ὁ Κος Χατζιδάκις τὴν γλῶσσαν τὴν ὁποίαν λαλοῦν αἱ κυρίαι, καὶ τὴν ὁποίαν ὁμιλοῦν καὶ θὰ ὁμιλοῦν οἱ ἄνδρες θέλοντες νὰ γίνωνται ἀρεστοὶ εἰς τὰς κυρίας.

Τὴν ἰδέαν ὅμως τοῦ συμβιβασμοῦ δὲν παραδέχεται ὁ Κος Ψυχάρις. Ἀπ' ἐναντίας, τὴν καταδικάζει ἀνεπιφυλάκτως.

Ὁ Κος Ψυχάρις ἔδωκε νέαν ζωὴν εἰς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα διὰ τῆς ζέσεως μὲ τὴν ὁποίαν ἀνέλαβε τὴν ὑπεράσπισιν τῆς δημώδους. Ἡ πολυμάθειά του, ἡ περὶ τὴν γλωσσολογίαν ἰδίως δεινότης του, ἡ χάρις καὶ ἡ πρωτοτυπία τοῦ καλάμου του, ἡ ἐπιδεξιότης του πρὸς ἄμυναν καὶ πρὸς ἐπίθεσιν, τὸ περιβάλλον αὐτὸν κῦρος ὡς ἐκ τῆς θέσεως τὴν ὁποίαν ἀπέκτησεν εἰς Γαλλίαν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ὀνόματος, τὰ πάντα συνέτρεξαν πρὸς ἀνάδειξίν του. Ἡ διὰ τῶν ἔργων του δοθεῖσα ὤθησις πρὸς ἐπιστημο-

---

[1] Ἴδε «Ἀθηνᾶς» τόμον Ε', καὶ ἰδιαίτερον τεῦχος, ἐν Ἀθήναις 1893.

νικὴν διερεύνησιν καὶ πρὸς ὁρισμὸν τῆς ἱστορικῆς διελίξεως τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπέσυρε δικαίως τὴν γενικὴν προσοχήν. Ὑπὸ τὴν σημαίαν τοιούτου ἀρχηγοῦ συσπειρωθέντες οἱ ὑπέρμαχοι τῆς δημώδους ἐπονομάζονται σήμερον Ψυχαρισταί, καθὼς ἀποκαλοῦνται Κοντισταὶ οἱ ἐξ ἴσου ἔνθερμοι ὀπαδοὶ τοῦ διαπρεποῦς καθηγητοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, οἱ θέλοντες τὴν διόρθωσιν τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς διὰ τοῦ λεξικοῦ καὶ διὰ τῆς γραμματικῆς τῆς ἀρχαίας.

Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν παραδοχὴν τῆς δημώδους ὡς γλώσσης φιλολογικῆς, νομίζω ὅτι ὑπάρχουν δύο ἐμπόδια οὐσιώδη.

Ἐν πρώτοις, τὰ βιβλία γράφονται καὶ δημοσιεύονται πρὸς ἀνάγνωσιν, οἱ δὲ λαλοῦντες τὴν γνησίαν καὶ ἀμιγῆ δημώδη δὲν ἐφοίτησαν εἰς σχολεῖον καὶ δὲν ἠξεύρουν ν' ἀναγινώσκουν. Ὥστε οἱ γράφοντες δὲν ἀποτείνονται πρὸς αὐτούς, ἀλλὰ πρὸς τοὺς φοιτήσαντας εἰς σχολεῖα. Οἱ δὲ τοιοῦτοι δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀποφύγουν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ σχολείου, οὔτε θὰ τὴν ἀποφύγουν ἐνόσῳ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος εἶναι καὶ μένει ὁποῖον τὸ διεμόρφωσαν οἱ διελθόντες αἰῶνες.

Τὸ πῶς διεμορφώθη εἶναι τὸ δεύτερον ἐμπόδιον πρὸς παραδοχὴν τῆς ἀμιγοῦς δημώδους ὡς γλώσσης κοινῆς καὶ φιλολογικῆς.

Τὸ ἔθνος διετηρήθη καὶ διεμορφώθη κατὰ τοὺς μακροὺς χρόνους τῆς δουλείας διὰ τῆς ἐπικρατήσεως καὶ τῆς ἐπιρροῆς τῆς ἐκκλησίας ἐξ ἑνὸς καὶ τοῦ σχο-

λείου ἀφ' ἑτέρου. Τὴν δὲ πολιτικήν του ἀναγέννησιν ἐπέφερε πρὸ πάντων ἡ ἐξεγερθεῖσα συναίσθησις τῆς εὐγενοῦς καταγωγῆς του. Συνετέλεσε βεβαίως πρὸς ἀνέγερσίν του ἡ ἐπίδρασις τῆς πολιτισμένης καὶ προοδευούσης χριστιανικῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ὁ κύριος μοχλὸς πρὸς ἀνάστασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαιότητος. Οἱ Ἕλληνες ἀναγεννώμενοι ἔστρεψαν τὰ βλέμματα πρὸς τὴν προγονικὴν δόξαν. Ἐκεῖθεν ἠρύσθησαν δυνάμεις πρὸς συντριβὴν τῶν ἁλύσεων των. Ἐπεκαλέσθησαν τὰ ὀνόματα τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ἐσπούδασαν μετὰ νέας ζέσεως τὴν γλῶσσαν τῶν προγόνων, ὡς ἀπόγονοι ἐκείνων ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον τὴν συνδρομὴν τοῦ πολιτισμένου κόσμου, πρὸς ἔνδειξιν δὲ τῆς προσκολλήσεώς των εἰς τὰς ἀρχαίας ἀναμνήσεις ἔδωκαν εἰς τὰ τέκνα των κλασικὰ ὀνόματα, ἀντὶ τῶν ὀνομάτων τῶν ἁγίων, καὶ ἀνεβάπτισαν τὰς πόλεις καὶ τὰ ὄρη των μὲ τὰς ἀρχαίας των ὀνομασίας.

Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως παντὸς ἄλλου λόγου, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐξασκήσῃ ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ ἐπίδρασιν ἰσχυρὰν εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς νεωτέρας. Ἰδοὺ τί λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος ὁ πολὺς Ρενάν, οἱ δὲ λόγοι του προσλαμβάνουν πρόσθετον κῦρος, μνημονευόμενοι ὑπὸ διαπρεποῦς γλωσσολόγου, τοῦ Κου Bréal [1]. «Αἱ παράγωγοι, λέγει, γλῶσσαι, μὴ ἔχουσαι

[1] Ἴδε Bulletin de la Societé de linguistique de Paris, N° 31, Avril 1893. (M. Ernest Renan et la philologie Indo-Européenne par Michel Bréal) σελ. lxxij:

» τὰς ῥίζας των ἐντὸς ἑαυτῶν, ἔχουν ὡς μόνον ἀποτα-
» μιευτήριον λέξεων τὰς ἀρχαίας γλώσσας. Οὕτω ἡ
» γαλλικὴ τῆς 16ης ἑκατονταετηρίδος ἤντλησεν ἐκ
» τῆς Λατινικῆς πλῆθος ὅρων ἀγνώστων κατὰ τὸν
» μεσαιῶνα. Εἰς τὴν αὐτὴν πηγὴν ἀνατρέχει καὶ
» σήμερον ἔτι, ὁπόταν δύναται νὰ ὠφεληθῇ τῆς πρὸς
» πλουτισμὸν εὐκολίας τὴν ὁποίαν μὲ τόσην γλισχρό-
» τητα ἐξασκεῖ.... Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡ νεωτέρα διάλε-
» κτος ἀνυψωθῇ εἰς τὴν περιωπὴν γλώσσης φιλολο-
» γικῆς, ἡ ἀρχαία ὅμως γλῶσσα διατηρεῖ οὐχ ἧττον
» ἰδιάζοντα χαρακτῆρα εὐγενείας. Ὑφίσταται ὡς μνη-
» μεῖον ἐπάναγκες εἰς τὴν διανοητικὴν ὕπαρξιν τοῦ
» ἔθνους τὸ ὁποῖον ἔπαυσε νὰ τὴν λαλῇ,— ὡς μορφὴ
» ἀρχαία, τῆς ὁποίας τὸν τύπον ἡ νεωτέρα ἰδέα θὰ
» προσπαθῇ νὰ προσλάβῃ, τοὐλάχιστον μέχρις οὗ
» διαπαιδαγωγηθῇ. » Ταῦτα λέγει ὁ Ρενὰν ὁμιλῶν περὶ τῶν λατινικῶν γλωσσῶν, ἀλλ' ἐφαρμόζονται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἔτι περισσότερον, νομίζω, ὡς ἐκ τῆς στενωτέρας συγγενείας μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας.

Ἡ συγγένεια αὕτη, προστιθεμένη εἰς τὴν αἴγλην τῆς ἀρχαιότητος, ἐπεξηγεῖ τὴν ὑπερβολικὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀρχαιολατρείας ἐπὶ τῆς γλώσσης κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους. Οἱ λόγιοι ἐπιτηδεύοντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸν ἀρχαϊσμόν, οἱ δὲ ἀναγνῶσται καὶ ἀκροαταί των ἠρέσκοντο εἰς τὴν ἐπιτήδευσιν, — ἴσως δὲ καὶ ἐθαύμαζον τόσον μᾶλλον καθόσον ὀλιγώτερον ἐκαταλάμβανον. Δὲν ἀποφαίνο-

μαι κατὰ πόσον ἀπέβησαν ἀγαθαὶ ἢ ἐπιβλαβεῖς αἱ συνέπειαι τῆς τοιαύτης ἐπιτηδεύσεως,—περιορίζομαι ἁπλῶς καὶ μόνον εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν γεγονότων.

Προλήψεις ταῦτα, λέγουν οἱ ἀντιφρονοῦντες, προλήψεις τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἐκριζώσωμεν! Ναί, ἀλλὰ ποῦ τὸ ἔθνος τὸ μὴ ἔχον προλήψεις; Ποῦ δὲ τοιαῦται προλήψεις ἐθνικαὶ ἐξερριζώθησαν ποτὲ διὰ μιᾶς, χωρὶς νὰ μείνουν ὄπισθεν των ἴχνη μόνιμα; Τὸ αἴσθημα τῆς καταγωγῆς μας, τὴν ἀνάμνησιν τῆς προγονικῆς δόξης καὶ τὴν συναίσθησιν τῆς ὀφειλομένης εἰς τοὺς προγόνους εὐγνωμοσύνης, δὲν δυνάμεθα οὔτε ἐκ τοῦ παρελθόντος ν' ἀποσβέσωμεν οὔτε εἰς τὸ μέλλον νὰ ἐξαλείψωμεν.

Δυνάμεθα ὅμως καὶ ὀφείλομεν νὰ περιορίσωμεν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ αἰσθήματος τούτου ἐντὸς ὁρίων λογικῶν, δυνάμεθα νὰ μὴ ἀφήσωμεν τὸ αἴσθημα νὰ ἐχχειλίσῃ πρὸς ζημίαν τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Ὀφείλομεν νὰ μὴ τὸ ἀφήσωμεν νὰ ἐξευτελισθῇ μετατρεπόμενον εἰς σχολαστικότητα, — εἰς σχολαστικότητα καθιστῶσαν ψυχράν, ἄψυχον καὶ ἄνευρον τὴν νέαν φιλολογικήν μας γλῶσσαν.

Πρὸς τοῦτο συνετέλεσαν καὶ συντελοῦν οἱ ἀγῶνες τῶν χυδαϊστῶν. Δὲν κατώρθωσαν, οὔτε φαίνεται πιθανὸν ὅτι θὰ κατωρθώσουν οὗτοι τὴν ἐντελῆ ἀναστήλωσιν τῆς δημώδους, ἀλλ' ἀρκεῖ πρὸς τιμήν των καὶ τοῦτο μόνον: ὅτι ἀνεχαίτισαν διὰ τῆς ἀντιδράσεώς των τὴν ὑπερβολὴν τῆς πρὸς τὸ ἀρχαΐζειν τάσεως καὶ ἐνίσχυσαν (πέρα ἴσως τῆς θελήσεως ἢ

τῆς ἐπιθυμίας των,) τὰς προσπαθείας τῶν ἀναζητούντων τὸν μέσον ὅρον.

Ὁ μέσος οὗτος ὅρος, ὡς εἴπομεν ἤδη, ὑπάρχει,—ἢ τοὐλάχιστον δὲν εἶναι ἀνέφικτος. Εἴτε λογία, εἴτε καθαρεύουσα, εἴτε ὅπως ἄλλως θέλομεν νὰ τὴν ὀνομάσωμεν, ἐσχηματίσθη κοινή τις γλῶσσα, γραφομένη εἰς τὸ πεζόν, κλίνουσα ὅμως κατὰ βαθμοὺς πρὸς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην διεύθυνσιν, ἀναλόγως τῆς κλίσεως τοῦ γράφοντος. Τί προσάπτεται προπάντων εἰς τὴν γλῶσσαν ταύτην; —Ἡ ἐπιτήδευσις.

Μέχρι βαθμοῦ τινος ἡ ἐπιτήδευσις εἶναι προσὸν κοινὸν εἰς ὅλας τὰς φιλολογικὰς γλώσσας. Παντὸς ἔθνους ἡ λαλουμένη γλῶσσα διαφέρει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τῆς φιλολογικῆς. Ἀλλ' ὅμως, ἐνῷ εἰς τὰ ἄλλα ἔθνη ἡ διαφορὰ συνίσταται εἰς λέξεις καὶ εἰς ὕφος, εἰς ἡμᾶς ἐπιπροστίθεται καὶ ἡ διαφορὰ τῶν τύπων. Τύποι τινὲς ἐξ ὅσων ἐμάθομεν εἰς τὸ σχολεῖον ἔγειναν κοινοὶ καὶ συνήθεις διότι τοὺς ἀνέχεται ἡ νέα γλῶσσα. Ἄλλους ὅμως δὲν τοὺς ἀνέχεται. Οἱ καθαρισταὶ ζητοῦν νὰ ἐπιβάλουν καὶ τούτους. Οἱ χυδαϊσταὶ θέλουν νὰ ἐξορίσουν καὶ τοὺς ἤδη εἰσαχθέντας. Νέος ἐκ τούτου ἀγὼν καὶ νέα διαμάχη.—Πῶς ἆρά γε θὰ λυθῇ τὸ ζήτημα;

Ὅλοι νομίζω συμφωνοῦν εἰς ἕν: ὅτι ἡ γραφομένη πρέπει νὰ προσεγγίσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον εἰς τὴν ὁμιλουμένην. Ἀλλ' εἰς τὴν ὁμιλουμένην ὑπό τίνων; Ἰδοὺ ποῦ ἀναφύεται πάλιν διάστασις. Οἱ ὑπέρμαχοι τῆς δημώδους θέλουν

ὡς τύπον τὴν ὑπὸ τοῦ ἀγραμμάτου λαοῦ λαλουμένην, καθὸ ἀνόθευτον καὶ ἔχουσαν, παρεκτὸς τῆς χάριτος καὶ τῆς φυσικότητος, καὶ τὴν κανονικὴν προσέτι γραμματικήν της. Ἀλλὰ προκειμένου περὶ γλώσσης φιλολογικῆς, πῶς δυνάμεθα ν' ἀφαιρέσωμεν τὸ δικαίωμα τῆς ψήφου ἐκ τῆς ἀριθμητικῶς μειοψηφούσης μερίδος τοῦ ἔθνους, ἡ ὁποία μόνη ἐνδιαφέρεται εἰς τὸ ζήτημα; Ἡ μερὶς αὕτη δὲν ἔμαθε ποτὲ ἢ ἀπέμαθε νὰ λαλῇ τὴν γλῶσσαν τὴν ὁποίαν οἱ χυδαϊσταὶ θέλουν νὰ ἐπιβάλουν, δικαιώματι τῆς ἀγραμμάτου πλειοψηφίας. Τὰ ἀνώτερα ὁπωσδήποτε στρώματα τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας δὲν ὁμιλοῦν πλέον τὴν ἀνόθευτον δημώδη. Σκοπὸς δὲ καὶ καθῆκον τῶν γραφόντων βιβλία εἶναι α ὐ τ ὰ τὰ στρώματα νὰ ἑλκύσουν καὶ νὰ εὐαρεστήσουν, ὑπ' αὐτῶν νὰ ἀναγνωσθοῦν καὶ νὰ ἐννοηθοῦν. Πρὸς τὴν ὑπ' αὐτῶν λαλουμένην γλῶσσαν πρέπει, νομιζω, νὰ προσεγγίζῃ ἡ γραφομένη.

Εἰς τὸν ἐπίλογον τῶν «Εἰδώλων», ὁ Κος Ροΐδης ὑπέδειξε τίνι τρόπῳ καὶ διὰ τίνων μέσων δύναται νὰ γείνῃ ἡ τοιαύτη προσέγγισις. Ἀλλὰ τὰ ὑποδείγματα μόνα καὶ οἱ κανόνες δὲν ἀρκοῦν. Ἀπαιτεῖται πρὸ πάντων αἴσθημά τι φιλοκαλίας κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἀφορισμοῦ τὸν ὁποῖον θέτει ὁ Κος Ροΐδης, λέγων ὀρθῶς ὅτι, «ἔργον τοῦ συγγραφέως » δὲν εἶναι νὰ μαντεύσῃ τὰς ὀρέξεις μελλόντων ἀνα» γνωστῶν, ἀλλὰ ν' ἀποβλέπῃ εἰς μόνους τοὺς ση» μερινούς.»

Ἐὰν οἱ νεώτεροι Ἕλληνες συγγραφεῖς πεισθοῦν ὅτι πιθανωτέρα ἡ ἀπόκτησις τῆς ὑστεροφημιας, ὄχι διὰ τῆς προσκολλήσεως εἰς τὸ παρελθὸν ἢ διὰ τῆς προσπαθείας νὰ προμαντεύσουν τὸ μέλλον, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπιτυχίας εἰς τὸ νὰ εὐαρεστήσουν τοὺς συγχρόνους, — ἐὰν ἐννοήσουν ὅτι τὰ ἔργα των μόνον τότε ἐνδέχεται νὰ ἐπιζήσουν, ἐὰν θεωρηθοῦν κατόπιν ὡς πιστὴ καὶ φυσικὴ παράστασις τῆς ἐποχῆς των, τότε τὸ ζήτημα θὰ λυθῇ ἀφ' ἑαυτοῦ. Τότε οἱ γράφοντες θὰ κατορθώσωμεν βαθμηδὸν ν' ἀπαλλαγῶμεν πάσης ἐπιτηδεύσεως, εἴτε πρὸς τὸ ἀρχαΐζειν εἴτε πρὸς τὸ χυδαΐζειν, καὶ θὰ ἀνακαλύψωμεν τὸν ἐπιζητούμενον μέσον ὅρον.

Ἡ κυριωτέρα ἴσως δυσκολία εἶναι ἡ βαθμιαία εἰσαγωγὴ τύπων τινῶν τῆς λαλουμένης εἰς τὴν γραφομένην. Ἡ κατὰ τῆς τοιαύτης εἰσαγωγῆς ἀντίρρησις στηρίζεται εἰς τὸ ὅτι οἱ τοιοῦτοι τύποι δὲν περιέχονται εἰς τὴν γραμματικὴν τῆς ἀρχαίας. Ἀλλ' ὅμως αἱ γραμματικαὶ καὶ τὰ λεξικὰ δὲν προηγοῦνται τῆς μορφώσεως τῶν γλωσσῶν ἀλλ' ἀκολουθοῦν αὐτήν. Ἐὰν ἀπαιτήσωμεν τὴν εἰς τὰς ὑπαρχούσας γραμματικὰς προσθήκην τῶν ὑπὸ τῆς χρήσεως καθιερωθέντων τύπων, καὶ τὴν εἰς τὰ λεξικὰ προσθήκην ὅσων ὅρων καθιέρωσεν ἐπίσης ἡ χρῆσις, λύεται ἡ δυσκολία. Τὰς τοιαύτας προσθήκας πᾶσα γλῶσσα ζῶσα δικαιοῦται ν' ἀπαιτήσῃ καὶ τὰς ἐπιβάλλῃ. Διατί μόνη ἡ νεωτέρα Ἑλληνικὴ νὰ μὴ ἔχῃ τὸ δικαίωμα τοῦτο;

Ἀλλὰ καὶ οὕτως, διγλωσσία μέχρι βαθμοῦ τινος θὰ ὑφίσταται πάντοτε. Εἶναι ἆρά γε μέγα τὸ κακὸν τοῦτο;

Ἐὰν διὰ τῆς προσεγγίσεως πρὸς τὴν λαλουμένην, διὰ τῆς παραδοχῆς τῶν στοιχείων ὅσα κυρίως τὴν χαρακτηρίζουν, κατορθωθῇ νὰ ἐκφράζῃ ἡ γραφομένη ὅ,τι καὶ ἡ λαλουμένη, μετὰ τῆς αὐτῆς δυνάμεως, τῆς αὐτῆς ὁρμῆς καὶ τῆς αὐτῆς ἀφελείας, πρὸς τί ὁ θρῆνος ἐὰν ὑπάρχῃ ἀκόμη διαφορά τις μεταξὺ τῶν δύο;

Τὸ εἴπομεν ἤδη: Οὐδενὸς ἔθνους ἡ γραπτὴ φιλολογικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ ἀπαράλλακτος μὲ τὴν λαλουμένην. Τὸ ὁμοιόμορφον οὐδαμοῦ ἀπολύτως ἀπεκτήθη. Λέγεται καὶ νομίζεται συνήθως ὅτι ἡ Ἀγγλικὴ ὑπερέχει τῶν ἄλλων γλωσσῶν ὡς πρὸς τοῦτο. Ἀλλ' ἐὰν ἀνοίξῃ τις οἱονδήποτε Ἀγγλικὸν μυθιστόρημα, (παραδείγματος χάριν τὸ τῆς Κυρίας Wood ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν The Village Tragedy, ἓν τῶν μᾶλλον ἀναγνωσθέντων κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη) θὰ ἴδῃ ὅτι ἐνῷ ἡ ἀφήγησις γίνεται εἰς τὴν συνήθη φιλολογικὴν γλῶσσαν, οἱ διάλογοι γράφονται εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν διαλεγομένων προσώπων, γλῶσσαν δυσνόητον εἰς τοὺς ξένους τοὺς μαθόντας μόνην τῶν βιβλίων τὴν γλῶσσαν. Ἡ τοιαύτη διγλωσσία δὲν σκανδαλίζει τοὺς Ἄγγλους. Διατί νὰ μὴ τὴν ἀνεχθῶμεν καὶ ἡμεῖς;

Ἀλλὰ κινδυνεύω ἀνεπαισθήτως νὰ περιπέσω εἰς ὅ,τι ἐκ συστήματος ἀπέφυγα πάντοτε καὶ ἐπιθυμῶ

ν' ἀποφύγω. Γράφων τὰ ὀλίγα ταῦτα δὲν ἔχω τὴν πρόθεσιν οὔτε εἰς γλωσσολογικὰς συζητήσεις νὰ περιπλεχθῶ, οὔτε νὰ δικαιολογήσω διὰ θεωριῶν τὴν γλῶσσαν τὴν ὁποίαν μεταχειρίζομαι. Ἄλλως συναισθάνομαι καὶ προβλέπω ὅτι εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο πολλὰ θὰ εὑρεθοῦν τὰ ἀνακόλουθα καὶ τὰ ἀδικαιολόγητα.

Ἀναδημοσιεύων τὰ προκείμενα δοκίμια οὐδεμίαν ἔχω ἀξίωσιν ὅτι παρέχω δι' αὐτῶν ὑπόδειγμα πρὸς μίμησιν, ἀλλ' οὔτε κἂν ὁμοιόμορφόν τι δεῖγμα παριστάνον τὴν πιστὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἰδεῶν ὅσας ἐτόλμησα νὰ ἐκφέρω. Ἀπ' ἐναντίας, φοβοῦμαι ὅτι ὁ θέλων δύναται νὰ εὕρῃ ἐπιχειρήματα ἐναντίον μου εἰς τὴν διαφορὰν τοῦ ὕφους τῶν ποικίλων τούτων δοκιμίων. Ἠδυνάμην νὰ προβάλω ὡς δικαιολόγησιν τὴν διαφορὰν τοῦ θέματος ἑκάστου αὐτῶν, τὸ μεταξὺ αὐτῶν μεσολαβῆσαν πολλάκις χρονικὸν διάστημα, ἢ καὶ τὴν ποιότητα τῶν ἀκροατῶν ἢ τῶν ἀναγνωστῶν πρὸς τοὺς ὁποίους ἑκάστοτε ἀπετεινόμην. Ἀλλ' αἱ τοιαῦται δικαιολογήσεις δύνανται νὰ ἐκληφθοῦν ὡς προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις· — δύνανται δὲ καὶ νὰ προκαλέσουν νέαν περιπλοκὴν ἐὰν μοῦ εἴπῃ τις ἐπιεικῶς : Ἔστω τοῦτο! Συγχωροῦνται αἱ ἀνωμαλίαι τοῦ πεζοῦ σου λόγου. Ἀλλά... ἀλλὰ πῶς δικαιολογεῖται ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν πεζῶν καὶ τῶν ἐμμέτρων σου;

Τὴν περὶ τούτου ἰδέαν μου ἐτόλμησα νὰ διατυπώσω ἄλλοτε. Ἔλεγα τότε (¹) ὅτι διὰ τῆς ἐκ παραλλήλου χρήσεως καὶ καλλιεργείας τῆς λεγομένης δημώδους εἰς τὴν ποίησιν καὶ τῆς λεγομένης καθαρευούσης εἰς τὸ πεζόν, καὶ διὰ τῆς ἀμοιβαίας οὕτω ἐπιδράσεως τῆς μιᾶς ἐπὶ τῆς ἄλλης, δυνάμεθα νὰ ἐπισπεύσωμεν τὴν διόρθωσιν τῆς προσαπτομένης εἰς τὴν γλῶσσάν μας ἀνωμαλίας καὶ νὰ καταλήξωμεν εἰς τὴν ὁμογλωσσίαν. Δηλαδή, βλέποντες ἐξ ἑνὸς εἰσαγομένους εἰς τοὺς στίχους τοὺς κοινοὺς εἰς τὴν ὁμιλίαν ὅρους καὶ τύπους, θὰ τοὺς συνειθίσωμεν καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον θὰ τολμήσωμεν νὰ τοὺς εἰσάξωμεν καὶ εἰς τὴν πεζογραφίαν. Ἐξ ἄλλου δέ, εἰσάγοντες εἰς τὴν ποίησιν ὅσα ἐκ τῶν διδαχθέντων εἰς τὰ σχολεῖα ἔγειναν ἢ δύνανται νὰ γείνουν παραδεκτὰ καὶ συνήθη εἰς τὴν χρῆσιν, θὰ δώσωμεν βαθμηδὸν καὶ εἰς αὐτὰ τὴν δύναμιν καὶ τὴν χάριν τῆς φυσικότητος.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ; — Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ οὕτω γράφοντες θὰ ἐξακολουθοῦν ἐκτιθέμενοι εἰς τὸν ψόγον τῶν γραμματικῶν καὶ τῶν δύο ἀντιθέτων μερίδων, τῶν ζητούντων νὰ ἐπιβάλουν κανόνας ἐκ τῶν προτέρων καὶ νὰ δεσμεύσουν τὸν φυσικὸν δρόμον τῆς γλώσσης μας.

Ἠδυνάμην ἐνταῦθα νὰ προβάλω ἐν παρενθέσει τὸ παράδειγμα καὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ ἄλλων

(¹) Ἴδε Annuaire de l' association des études Grecques, année 1875, σελὶς 100.

νεωτέρων γλωσσῶν, πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ἡ ὕπαρξις γλώσσης ποιητικῆς διακρινομένης τῆς πεζῆς δὲν παρέβλαψε τὴν φιλολογικὴν παραγωγήν των, ὥστε αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ διγλωσσία δὲν εἶναι ἴσως κακὸν τόσον μέγα, ὅσον λέγεται. Ἠδυνάμην ἐπίσης νὰ προσθέσω ὅτι ἡ ζωή, ἡ ὁρμή, τὸ πάθος τῆς ποιήσεως ἐκφράζονται καλλίτερον εἰς τὴν κοινῶς λαλουμένην γλῶσσαν, καθὼς τὴν ὁμιλοῦμεν ὅταν εὑρισκώμεθα ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πάθους καὶ δὲν ἔχομεν καιρὸν νὰ σκεφθῶμεν πῶς θὰ τὸ ἐκφράσωμεν.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο φαίνεται σήμερον κοινοτοπία. Οἱ νεώτεροι τῶν ποιητῶν μας ἔπαυσαν ὅλοι σχεδὸν γράφοντες εἰς τὴν καθαρεύουσαν, τὴν λογίαν. Ἀλλ' ὑποκύπτοντες εἰσέτι εἰς τὸ δέος τῶν γραμματικῶν καὶ ζητοῦντες κανόνα τινὰ ἢ ὑπογραμμόν, ἐπηρεαζόμενοι δὲ ἄλλως ἐκ τοῦ κάλλους καὶ τῆς δόξης τῆς γνησίας δημοτικῆς ποιήσεως, προσκολλῶνται εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς ποιήσεως ἐκείνης. Λησμονοῦν ὅμως ὅτι καθὼς ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ ἦτο ἡ γλῶσσα τῆς ἀρχαιότητος, οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα τῆς δημοτικῆς ποιήσεως ἦτο ἡ γλῶσσα ἄλλης ἐποχῆς. Ἐπειδὴ τὸ παρελθὸν τοῦτο εἶναι πλέον πρόσφατον τοῦ προγενεστέρου παρελθόντος, δὲν ἕπεται ὅτι δὲν παρῆλθε καὶ τοῦτο ἀνεπιστρεπτεί. Τὴν σήμερον, κατὰ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, μετὰ τὰς ἐπελθούσας πολλὰς καὶ ποικίλας μεταβολάς, οἱ Ἕλληνες, — οἱ ἐντὸς καὶ οἱ ἐκτὸς τοῦ Βασιλείου, — ἐκεῖνοι τοὐλάχιστον οἱ ὁποῖοι δὲν ζοῦν μεμονωμένοι εἰς

τὰ βουνά των καὶ δὲν ἔμειναν ἀνεπηρέαστοι ἐκ τῆς δοθείσης εἰς τὸ ἔθνος ὠθήσεως, δὲν ὁμιλοῦν καθὼς ὡμίλουν οἱ Κλέφται τῆς προπαρελθούσης γενεᾶς. Ὅταν οἱ σημερινοὶ συγγραφεῖς θέλουν καὶ προσπαθοῦν νὰ ὁμιλήσουν ἢ νὰ γράψουν τὴν γλῶσσαν ἐκείνην, ὑποπίπτουν εἰς ἐπιτήδευσιν ὁμοίαν, ἂν καὶ κατ' ἄλλην διεύθυνσιν, πρὸς τὴν ἐπιτήδευσιν τῶν ἐπιζητούντων τὸν ἀρχαϊσμόν. Δὲν γράφουν εἰς τὴν φυσικήν των γλῶσσαν, δὲν μεταχειρίζονται τὴν γλῶσσαν τὴν ὁποίαν ἀκούουν λαλουμένην εἰς τὰς οἰκίας των ἀπὸ τὰς μητέρας των καὶ ἀπὸ τὰς ἀδελφάς των.

Τὴν ἀλήθειαν ταύτην μόνοι οἱ κωμικοὶ καὶ οἱ σατυρικοὶ ποιηταί μας φαίνονται κατανοήσαντες μέχρις ὥρας. Ἀλλ' ἡ κωμῳδία καὶ ἡ σάτυρα ῥέπουν ἐξ ἀνάγκης πρὸς τὴν ὑπερβολήν, ὥστε δὲν δικαιούμεθα νὰ περιμένωμεν ἐκεῖθεν τὸν καθορισμὸν τῆς ζητουμένης μέσης ὁδοῦ. Ὅπως δήποτε, ἐκεῖ βλέπομεν σήμερον τὰ γνησιώτερα ὑποδείγματα τῆς παρούσης καταστάσεως τῆς λαλουμένης γλώσσης. Ἡ δὲ γλῶσσα αὕτη εἶναι κρᾶμα ἀρχαίων καὶ νέων τύπων καὶ ὅρων, κρᾶμα εἰς τὸ ὁποῖον διαφαίνεται ἡ διπλῆ ἐπίδρασις τῆς δημώδους παραδόσεως ἐξ ἑνὸς καὶ ἐξ ἄλλου τῆς κλασικῆς παραδόσεως, τῆς διατηρηθείσης διὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ διὰ τοῦ σχολείου.

Τοιαύτη εἶναι ἡ σήμερον κοινῶς λαλουμένη, πρὸς τὴν ὁποίαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προσεγγίζει ἡ γραφομένη, κατὰ τὴν τόλμην ἑκάστοτε τοῦ γρά-

φοντος. Τί δὲ χωρίζει κυρίως τὴν μίαν τῆς ἄλλης; Ἡ ταχύτης τῆς προφορᾶς καὶ ἡ συντομία τῆς ἐκφράσεως, αἱ συνιζήσεις, οἱ ἀκρωτηριασμοὶ καταλήξεών τινων, ἡ ἀποκοπὴ τοῦ **ν**, ὅπου ἠμπορεῖ καὶ γραφόμενον ν' ἀποσιωπᾶται, ἐπὶ τέλους ἡ συχνοτέρα καὶ τολμηροτέρα ἐνίοτε χρῆσις ὅρων καὶ τύπων τοὺς ὁποίους διστάζομεν ἔτι νὰ παραδεχθῶμεν εἰς τὴν πεζογραφίαν.

Ἰδοὺ ὁποία εἶναι σήμερον ἡ λαλουμένη. Δὲν ἐξετάζω ἐὰν εἶναι καλὴ ἢ κακή, ἀλλ' ἁπλῶς καὶ μόνον ὁποία εἶναι.

Τὴν γλῶσσαν ταύτην ἐτόλμησα νὰ μεταχειρισθῶ εἰς τὰς μεταφράσεις μου τῶν δραμάτων τοῦ Σαικσπείρου, τροποποιῶν αὐτὴν ἐξ ἀνάγκης ἀναλόγως τοῦ θέματος καὶ ἀναλόγως τῆς τάξεως τῶν διαλεγομένων προσώπων· διότι ἀλλέως ὁμιλεῖ ἡ παραμάνα τῆς Ἰουλιέτας μωρολογοῦσα καὶ ἀλλέως ὁ Ἀμλέτος ὅταν φιλοσοφῇ. Ὁ Ἀμλέτος φιλοσοφῶν μεταχειρίζεται ὅρους καὶ τύπους τοὺς ὁποίους ἡ παραμάνα δὲν ἔμαθε εἰς τὸ σχολεῖον. Ἄλλως ἡ γλῶσσα καὶ τῶν δύο εἶναι κατ' οὐσίαν, νομίζω, ἡ αὐτή.

Τὸ ἐπιχείρημα ἦτο τολμηρόν, ἴσως ἦτο καὶ πρόωρον, — ὅπως δήποτε ἔπαθα τότε ὅ,τι συμβαίνει πάντοτε εἰς τοὺς θέλοντας νὰ βαδίσουν τὴν μέσην ὁδὸν μεταξὺ δύο ἀντιμαχομένων μερίδων: Ἐξετέθην εἰς καταδίκην καὶ ἐκ τῶν δύο ἄκρων. Ἐξ ἑνὸς μὲν οἱ θιασῶται τῆς λογίας, συγχωροῦντες τὴν χρῆσιν τῆς κοινῆς εἰς τὴν κωμῳδίαν, ἀπετροπιάσθησαν τὴν εἰσαγωγὴν αὐτῆς εἰς τὴν τραγῳδίαν, ὅπου ἡ γλῶσσα πρέπει κατ' αὐτοὺς νὰ εἶναι ὑψηλή, δηλαδὴ μὴ φυσική, καὶ ἐπεδοκίμασαν μόνην τὴν μετάφρασιν τῶν στίχων τοὺς ὁποίους ἀπαγγέλλουν οἱ παρεισαγόμενοι ἠθοποιοὶ εἰς τὴν βʹ σκηνὴν τῆς δευτέρας πράξεως καὶ εἰς τὴν βʹ σκηνὴν τῆς τρίτης πράξεως τοῦ Ἀμλέτου, μετάφρασιν ὅπου ἠθέλησα νὰ παραστήσω διὰ τῆς ἐπιτηδεύσεως τῆς λογίας γλώσσης τὴν ἐκ προθέσεως ἐπιτήδευσιν καὶ τὸν στόμφον τῶν χωρίων τούτων τοῦ Ἀγγλικοῦ κειμένου. Ἐξ ἄλλου δὲ οἱ ἄκροι ὑπέρμαχοι τῆς δημώδους μὲ κατεδίκασαν διὰ τὴν μὴ ἀμιγῆ χρῆσιν τῆς ἀνοθεύτου δημοτικῆς. Ὡς πρὸς τούτους ἤμην ἀτυχέστερος ἔτι ἢ ὡς πρὸς τοὺς πρώτους, μὴ δυνηθεὶς νὰ προβάλω πρὸς ἐξευμένισίν των οὔτε μίαν σελίδα τῆς ἀρεσκείας των εἰς τὰς μεταφράσεις μου ἐκείνας. Ἐνώπιόν των, ἐξ ὅλων ὅσα ποτὲ ἔγραψα τὰ μόνα εὑρόντα χάριν εἶναι ἡ μετάφρασίς μου τοῦ Ζ τῆς Ὀδυσσείας, ὅπου ἐπροσπάθησα ν' ἀπομιμηθῶ τὸ ὕφος τῶν δημοτικῶν μας ᾀσμάτων, καὶ ἄλλα τινὰ ἴσως μικρὰ στιχουργήματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὡς ἐκ τοῦ θέματος ἐπεβάλλετο ἡ χρῆσις τῆς καθ' ἑαυτὸ δημώδους.

Καὶ ὅμως εἰς τὰ προλεγόμενα τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῶν μεταφράσεών μου τοῦ Σαικσπείρου ἐπροσπάθησα νὰ δικαιολογήσω τὴν χρῆσιν τῆς καθομιλουμένης, ὡς γλώσσης ποιητικῆς, καὶ νὰ ἐξηγήσω πῶς κατ' ἐμὲ «ἡ σήμερον καθομιλουμένη, ὡς ἐκ τῶν » νέων τοῦ ἔθνους ἡμῶν περιστάσεων, δὲν εἶναι ἡ

» πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἐν χρήσει. Ὥστε, καίτοι » παραδεχόμενοι τὴν ἀναπόδραστον ἐπιρροὴν τῶν » ἐθνικῶν τραγουδιῶν, τῆς βάσεως καὶ ἀφετηρίας » ταύτης τῆς νέας ἡμῶν ποιήσεως, δὲν δυνάμεθα » ὅμως, ἄνευ ἀναχρονισμοῦ, νὰ περιορίσωμεν αὐτὴν » ἐντὸς τοῦ λεξικοῦ καὶ τῆς φρασεολογίας τῆς δημο-» τικῆς ἡμῶν ἀνθολογίας. Ὅθεν ἐπροσπάθησα νὰ » τηρήσω μέσον τινὰ ὅρον, γράφων τὴν καθομιλου-» μένην ὡς σήμερον κοινῶς λαλεῖται ».

Ἀλλ' οἱ πρόλογοι συνήθως δὲν ἀναγινώσκονται, φοβοῦμαι δὲ ὅτι δὲν θὰ γείνῃ οὔτε διὰ τὸν παρόντα ἐξαίρεσις καὶ ὅτι τὴν πιθανότητα τούτου αὐξάνει ἡ ἔκτασις αὐτὴ τῆς δῆθεν ἐξηγήσεως τοῦ ἑ ν ὸ ς τ ῶ ν λ ό γ ω ν οἱ ὁποῖοι μὲ παρεκίνησαν εἰς τὴν δημοσίευσιν τοῦ προκειμένου βιβλίου.

Ὁ ἄ λ λ ο ς λ ό γ ο ς εἶναι πλέον εὐεξήγητος,—ἀλλ' ἴσως ὄχι καὶ περισσότερον δικαιολογημένος.

Ὁ ἐπιστρέφων ἐκ μακρᾶς περιοδείας ἀρέσκεται συναθροίζων περὶ αὐτὸν ὅσα ἀντικείμενα περιεσύναξεν, ὡς ἀναμνήσεις τῶν περιηγήσεών του. Οὕτω καὶ ὁ ἐπὶ ἔτη πολλὰ χειρισθεὶς τὸν κάλαμον: Ἡ περισύναξις ὅσων ἔργων μικρῶν διέσπειρεν ἐδῶ κ' ἐκεῖ, εἰς περιοδικὰ ἢ εἰς φυλλάδια, εἶναι ὡς ἀνάπόλησις τῶν διαφόρων σταθμῶν τοῦ μακροῦ του σταδίου. Τὸ ἀρχαιότερον τῶν εἰς τὸν τόμον τοῦτον περιεχομένων ἐγράφη κατὰ τὸ 1860, τὸ δὲ νεώτερον κατὰ τὸ 1893. Ἡ εἰς ἓν συναγωγὴ τοιούτων διασκορπισμένων διατριβῶν εἶναι ἐπιθυμία φυσικὴ παν-

τὸς σχεδὸν συγγραφέως φθάσαντος εἰς πρεσβυτικὴν ἡλικίαν. Εἰς αὐτὸ τὸ αἴσθημα ὑπείκων ἐδημοσίευσα πρό τινων μηνῶν εἰς ἕνα τόμον τὰς γαλλιστὶ γραφείσας ἱστορικὰς πραγματείας μου, σήμερον δὲ δημοσιεύω τὰς παρούσας Διαλέξεις καὶ Ἀναμνήσεις.

Ἐν Ἀθήναις, 10/22 Ἰουλίου 1893

Δ. Β.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ.	στίχ.	ἀντὶ	γράφε
1	1	Καὶ ὅσοι δὲν τὴν γνωρίζουν	*Καὶ ὅσοι δὲν γνωρίζουν*
10	11	ἀγνώσμων	*ἀγνώμων*
18	22	ηὐχαριστημένος	*εὐχαριστημένος*
59	11	στάχεις	*στάχυες*
80	13	ἀπασχολεῖ	*ἐπασχολεῖ*
»	19	κηδόμενοι	*κηδομένους*
108	1	ἐγένοντο	*ἐγίνοντο*
160	15	γαληνιαῖος	*γαληναῖος*
167	12	ἐμετρῶντο	*ἐμετροῦντο*
175	5	ὡς πρὸς σχηματισμὸν	*ὡς πρὸς τὸν σχηματισμὸν*
191	11	ὅτε εἶναι	*ὅταν εἶναι*
225	3	καταχώρησις	*καταχώρισις*
233	1	ἐθλονταὶ	*ἐθελονταὶ*
257	19	συνέδεε	*συνέδεσε*
261	19	ἀφήρπαζε	*ἀφήρπασε*
265	2	(σημειώσεως) 1883	*1833*
266	21	ἐστόλιστα	*ἐστόλισα*
327	11	ἐνταῦχα	*ἐνταῦθα*
395	4	θαλασσοκράτωρ	*θαλασσοκράτειρα*
436	8	λύγους	*λόγους*
447	28	γαληνιαία	*γαληναία*
450	15	ἀπησχόλησαν	*ἐπησχόλησαν*

Σελ.	στ.	ἀντὶ	γράφε
465	22	πολὰ	πολλὰ
477	25	στάχεις	στάχυες
493	11	διώρυξ	διῶρυξ
496	1	τεράστιοι	τεράστιαι

Ἀπὸ τοῦ 25ον φύλλου ἡ σελίδωσις ἐξ ἀβλεψίας μετέβη ἀπὸ 384 εἰς 389.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ

ΕΞΕΩΣ ΤΟΥ ΑΝΑΓΙΝΩΣΚΕΙΝ

Καὶ ὅσοι δὲν τὴν γνωρίζουν ἐξ ὄψεως τὴν πόλιν τῶν Παρισίων, ἔχουν ὅμως ἐξ ἀκοῆς τὴν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Σηκουάνα διαρκῆ ἔκθεσιν βιβλίων πρὸς πώλησιν. Τὸ πεζοδρόμιον τῆς ἀριστερόθεν τοῦ ποταμοῦ παροχθίας ὁδοῦ ὁρίζεται καὶ χωρίζεται ἀπὸ τὴν ὄχθην ὑπὸ τοίχου ἑνὸς περίπου μέτρου ὕψους. Ἐπὶ τοῦ τοίχου τούτου τοποθετοῦνται καθ' ἑκάστην πρωίαν, μέχρι τῆς ἑσπέρας, κιβώτια τετράγωνα πλήρη βιβλίων παλαιῶν, ἢ καὶ νέων ἀλλὰ μεταχειρισμένων. Ἐνώπιον δὲ τῶν κιβωτίων συνωθοῦνται ἄνδρες καὶ γυναῖκες, τινὲς ἐπὶ σκοπῷ ἀγορᾶς, πολλοὶ ἐξ ἁπλῆς περιεργείας, ἄλλοι δέ, πτωχοὶ φιλομαθεῖς, πρὸς ἀνάγνωσιν τῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα ἐξετάζουν δῆθεν προτοῦ τὰ ἀγοράσουν.

Ἡ σειρὰ τῶν οὕτω ἐκτιθεμένων κιβωτίων εἶναι μακροτάτη. Ἀπὸ τὴν λεγομένην Βασιλικὴν Γέφυραν, μέχρι τῆς Γεφύρας του Ἀρχιεπισκοπείου, τὸ πεζοδρόμιον, — τὸ ὁποῖον ἐν τῷ μεταξὺ διακόπτεται ἀπὸ ἐξ ἄλλας γεφύρας, — ἀποτελεῖ ἀδιάκοπον ἐμπορεῖον βιβλίων.

Ἡ ἀτελεύτητος σειρὰ τῶν τετραγώνων κιβωτίων προξενεῖ εἰς τὸν ξένον μεγαλην ἐντύπωσιν, ἀλλ' ὅμως ἡ παρόχθιος ἐκείνη ἀγορὰ παριστᾷ ἐλάχιστον μέρος τῆς κινήσεως τοῦ βιβλιεμπορίου. Δὲν ὑπάρχει ἴσως ὁδὸς ὅπου καὶ μὴ βιβλιοπωλεῖον, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν ἐκδοτῶν ἀνάλογος τοῦ τῶν βιβλιοπωλῶν. Ὁ κατάλογος ἀμφοτέρων, εἰς τὸ ὀγκωδέστατον βιβλίον τῶν Παρισινῶν διευθύνσεων, κατέχει τριάκοντα καὶ μίαν στήλας, περιλαμβάνει δὲ περὶ τὰ χίλια διακόσια ὀνόματα καταστημάτων, μικρῶν καὶ μεγάλων. Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων πολλὰ ἔχουν διαστάσεις εὐρυτάτας καὶ στρατιὰν ὑπαλλήλων.

Ἐάν, κατὰ μέσον ὅρον, ὑπολογίσωμεν ἀνὰ πέντε μόνον ἄτομα δι' ἕκαστον τῶν χιλίων διακοσίων καταστημάτων τούτων, ἔχομεν καὶ παλιν πληθυσμὸν ἓξ χιλιάδων περίπου ἀνθρώπων ἀσχολουμένων εἰς τὸ βιβλιεμπόριον, ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Παρισίων. Ἐὰν προσθέσωμεν τοὺς βιβλιορράπτας, βιβλιοδέτας, βιβλιοκομιστὰς καὶ τοὺς ἄλλους ἐκ τοῦ ἐμπορίου τουτου ποριζομένους τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ὑπολογίσωμεν δὲ καὶ τὰς οἰκογενείας των, δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς πληθυσμόν, τὸν ὁποῖον ὀλίγαι τῶν πόλεών μας ἔχουν. Τοῦτο δὲ χωρὶς νὰ ὑπολογίσωμεν τοὺς τυπογράφους, τοὺς χαρτοποιούς, τοὺς ξυλογράφους καὶ χαλκογράφους, τοὺς κατασκευαστὰς τυπογραφικῶν χαρακτήρων, ἢ πιεστηρίων, καὶ ὅσους ἄλλους τεχνίτας, τοὺς συνεργαζομένους ἐμμέσως ἢ ἀμέσως πρὸς παραγωγὴν τῶν κατ' ἔτος προστιθεμένων βιβλίων εἰς τὴν ἀπέραντον ποσότητα τῆς προγενεστέρας παρακαταθήκης.

Ἡ ἐτησία αὕτη παραγωγὴ ἐν Γαλλίᾳ εἶναι ὑπερμεγέθης. Ἀληθῶς ἡ Γαλλία προμηθεύει ὕλην πρὸς ἀνάγνωσιν εἰς ὅλον τὸν πολιτισμένον κόσμον, τὰ δὲ πιεστήριά της δὲν ἐργάζονται διὰ μόνον τὸ ἔθνος τῶν Γάλλων. Ἡ ποσότης τῶν κατ' ἔτος ἐξαγομένων εἰς τὸ ἐξωτερικὸν βιβλίων ἀποτελεῖ κεφάλαιον σπουδαῖον. Ἡ ἀξία των κατὰ τὸ ἔτος 1885 ὑπερέβη, κατὰ τὰς τελωνειακὰς ἐκτιμήσεις, τὸ ποσὸν δέκα ἑπτὰ ἑκατομμυρίων φράγκων καὶ ἡμίσεως. Κατὰ δὲ τὸ προλαβὸν ἔτος ἦτο αὕτη κατὰ ἓν ἑκατομμύριον καὶ ἥμισυ ὑπερτέρα.

Ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν ἡ ἐτησία παραγωγὴ εἶναι οὐχ ἧττον σπουδαία. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν, κατὰ τὸ ἔτος 1885, ἐδημοσιεύθησαν 5,640 βιβλία, — εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς 4030, — εἰς δὲ τὴν Γερμανίαν 16,305, δηλαδὴ 6000 περίπου περισσότερα τῶν εἰς Ἀγγλίαν καὶ Ἀμερικὴν ὁμοῦ δημοσιευθέντων. Ταῦτα δὲ ἐξαιρουμένων τῶν ἀπειραρίθμων ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν, εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ὁποίων τοσοῦτος πανταχοῦ καταναλίσκεται χρόνος, ἀφαιρούμενος ἐκ τοῦ δυναμένου ν' ἀφιερωθῇ εἰς ἀνάγνωσιν βιβλίων.

Ἡ τοιαύτη ἀέναος προσθήκη διανοητικῆς τροφῆς εἰς τὴν ἤδη προϋπάρχουσαν ἀκένωτον παρακαταθήκην, συνεπιφέρει τὴν ἀνάγκην διαλογῆς τινος, πρὸς καθοδήγησιν τοῦ ἀναγινώσκοντος πλήθους. Ναὶ μέν, μέγα μέρος τῶν κατ' ἔτος δημοσιευμάτων ἀποτείνεται εἰς εἰδικοὺς κύκλους ἀναγνωστῶν, ὡς (λόγου χάριν) τὰ ἐκπαιδευτικά, τὰ δι' ἑκάστην ἐπιστήμην καὶ τέχνην, ἢ καὶ

τὰ πραγματευόμενα ἀποκλειστικῶς περὶ χωριστῆς τινος ἀσκήσεως, διασκεδάσεως ἢ καὶ παιγνιδίου (¹). Ἀλλά, μεθ' ὅλας τὰς ὑποδιαιρέσεις ταύτας, ὑπολείπεται ἀριθμὸς μέγας βιβλίων γραφομένων χάριν τῶν πολλῶν.

(¹) Ἰδού, περιεργείας χάριν, ἡ καθ' ὕλην διαίρεσις τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ κατὰ τὸ ἔτος 1884 δημοσιευθέντων βιβλίων.

Θεολογικὰ καὶ λόγοι ἱεροκηρύκων	847	435
φιλολογικὰ καὶ ἐκπαιδευτικά	652	225
βιβλία διὰ τοὺς παῖδας	813	388
ἱστορικὰ καὶ βιογραφικά	481	311
μυθιστορήματα	695	934
περὶ τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, μετ' εἰκονογραφιῶν	373	140
ἐπετηρίδες καὶ δημοσιεύσεις κατὰ φυλλάδια	247	—
περιηγήσεις καὶ γεωγραφικά	239	161
ἐμπορικά, βιομηχανικά, πολιτικὴ οἰκονομία	253	163
νομικά	129	431
ποιήματα, δράματα, κτλ.	164	171
ἰατρικά, περὶ ὑγιεινῆς, κτλ.	187	188
φιλολογικαὶ μελέται, μονογραφίαι κλπ.	320	148
φυσικὰ καὶ μαθηματικά	—	92
φυλλάδια καὶ δημοσιεύσεις διάφοροι . . .	240	143
τέχναι ἐφηρμοσμέναι εἰς τὴν βιομηχανίαν	—	100
	5,640	4,030

Τὰς περὶ βιβλίων πληροφορίας ταύτας, ἐν γένει, ἀρύομαι ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Gazette bibliographique».

Συγγράμματα ἱστορικά, φιλοσοφικά, θεολογικά, φιλολογικά, ποιήματα καὶ μυθιστορήματα, — πρὸ πάντων μυθιστορήματα, — προστίθενται ἀκαταπαύστως εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἤδη δημοσιευθέντων, παλαιῶν ἢ καὶ νεωτέρων.

Ἐν μέσῳ τῆς τόσης πληθώρας γίνεται καταφανὴς ἡ ἀνάγκη ὁδηγοῦ τινος. Νὰ τ' ἀναγνώσῃ τις ὅλα, ἀδύνατον! Εἰς ποῖα νὰ δώσῃ τὴν προτίμησιν; — Οἱ διὰ τῶν ἐφημερίδων ἀπονεμόμενοι εἰς τὰ νεοφανῆ βιβλία ἔπαινοι δὲν δύνανται, οὔτε ἐνταῦθα οὔτε ἀλλαχοῦ, νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀσφαλὴς πάντοτε ὁδηγός. Ἀληθῶς, χάρις εἰς τὰς ἐφημερίδας ἢ καὶ ἄλλας αἰτίας, βιβλία τινὰ γίνονται ἐνίοτε τοῦ συρμοῦ, τότε δὲ ὅλοι νομίζουν ὅτι ὀφείλουν νὰ τ' ἀναγνώσωσιν. Ἀλλὰ πάντα τὰ βιβλία τοῦ συρμοῦ δὲν ἔχουν τὸ δῶρον τῆς μακροβιότητος. Κερδίζουν ἐξ αὐτῶν χρήματα ὁ ἐκδότης καὶ ὁ συγγραφεύς, τοῦτο δὲ ἀναντιρρήτως ἔχει τὴν σπουδαιότητά του, ἀλλ' ἐντὸς ὀλίγου λησμονοῦνται τὰ πλεῖστα, οἱ δὲ ἀναγνώσαντες δὲν ἐνθυμοῦνται ἴσως ἐξ αὐτῶν, ἢ τὸν ἀπολεσθέντα πρὸς ἀνάγνωσίν των χρόνον.

Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς τοιαύτης ἀπωλείας χρόνου, πρὸς εὕρεσιν ὁδηγοῦ καλοῦ καὶ χρησίμου, ποικίλαι ἀπόπειραι κατὰ τόπους ἔγειναν καὶ γίνονται. Βεβαίως, ὑπάρχουν ἱστορίαι τῆς φιλολογίας ἑκάστου Ἔθνους, ὑπάρχουν σπουδαῖαι καὶ ἀμερόληπτοι βιβλιοκρισίαι, ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἐθεωρήθησαν ὡς ἐπαρκῆ, ἐκεῖ μάλιστα ὅπου οἱ μὲν ἀναγινώσκοντες πολλοί, τοῦ δὲ χρόνου ἡ ἀξία δὲν παραγνωρίζεται. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἰδίως, λόγιοι

διάφοροι ἐφιλοτιμήθησαν νὰ χειραγωγήσουν τὸν λαόν, ὑποδεικνύοντες βιβλία ἐκλεκτὰ καὶ χρήσιμα. Οὕτως, ὁ περιώνυμος Lubbock ἐσχημάτισε πρό τινος καὶ ἐδημοσίευσε κατάλογον ἐξ ἑκατὸν συγγραμμάτων ἀρκούντων, κατ' αὐτόν, πρὸς καταρτισμὸν βιβλιοθήκης οἰκογενειακῆς. Εἰς τὴν Γαλλίαν, ὅπου ὑπάρχει ἡ ἕξις τοῦ νὰ γίνωνται τὰ πάντα διὰ τῆς κυβερνητικῆς πρωτοβουλίας, ἐπιτροπή, διοριζομένη ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου, δημοσιεύει κατάλογον ἐπίσημον τῶν συγγραμμάτων, ὅσα κρίνει ἁρμόδια πρὸς ἀπονομὴν βραβείων εἰς τὰ σχολεῖα, ἢ πρὸς σχηματισμὸν τῶν λαϊκῶν βιβλιοθηκῶν.

Ἀλλὰ τῶν τοιούτων μέτρων ἡ χρησιμότης εἶναι βεβαίως περιωρισμένη, οὐδ' ἐκτείνεται πέρα κλάσεών τινων τῆς κοινωνίας. Οἱ πλεῖστοι δὲν παραδέχονται εὐκόλως τὴν ἀνάγκην ὁδηγῶν, συμβούλων καὶ χειραγωγήσεως. Ἄλλως δέ, προκειμένου περὶ διανοητικῆς τροφῆς, εἶναι φυσικὸν ν' ἀκολουθῇ ἕκαστος τὰς ὀρέξεις του. Οὐχ ἧττον ὅμως, θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον ἐὰν ἠδύνατο πᾶς τις νὰ γνωρίζῃ τί τὸ ἄξιον ἀναγνώσεως, διὰ νὰ μὴ δαπανᾷ τὸν καιρόν του ἀσκόπως καὶ ἀνωφελῶς, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπιβλαβῶς.

Ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες, συγκρινόμενοι πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη, δὲν δυνάμεθα εἰσέτι νὰ καυχηθῶμεν ἐπὶ πληθώρᾳ βιβλίων, μολονότι οὔτε ἔλλειψιν βεβαίως πάσχομεν. Ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ τοιοῦτος πλοῦτός μας εἶναι μέτριος, (ἐνόσῳ δὲν μᾶς γίνεται προσιτώτερος ὁ ἀνεκτίμητος θησαυρὸς τὸν ὁποῖον μᾶς ἐκληροδότησεν ἡ ἀρχαιότης), διὰ τοῦτο ἐξ ἑνὸς μὲν μεγα-

λειτέρα ἡ ἀνάγκη τῆς ἐκλογῆς, ἐξ ἄλλου δὲ καὶ ἡ ἐκλογὴ αὐτὴ εὐκολωτέρα.

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῆς ἀνάγκης χειραγωγήσεως ὡς πρὸς τὴν διαλογὴν τῆς ἀναγνωσίμου ὕλης, ὑφίσταται δι' ἡμᾶς καὶ ἄλλη οὐσιωδεστάτη ἀνάγκη.

Ἂς τὸ ὁμολογήσωμεν παρρησίᾳ: Ἀνάγκη νὰ ἐξαφθῇ καὶ νὰ γενικευθῇ παρ' ἡμῖν ἡ ὄρεξις πρὸς ἀνάγνωσιν. Ναί, δι' ὄνομα τοῦ Θεοῦ!

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, χάρις εἰς τὴν αὔξουσαν διάδοσιν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, ἐλαττοῦται βαθμηδὸν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγραμμάτων Ἑλλήνων, αὐξάνει δὲ ὁ τῶν δυναμένων ν' ἀναγινώσκουν. Τῆς τοιαύτης αὐξήσεως ἐπωφελοῦνται ἴσως, ἐν μέρει, αἱ ἐφημερίδες, τῶν ὁποίων ἐπολλαπλασιάσθη πρό τινων ἐτῶν ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ κυκλοφορία. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ, οὔτε θὰ προσβληθοῦν βεβαίως οἱ Ἕλληνες δημοσιογράφοι ἐὰν προσθέσω, ὅτι αἱ στῆλαι τῶν φύλλων των καὶ μόναι δὲν παρέχουν τὴν ἁρμόδιον τροφὴν πρὸς διάπλασιν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Ἀπαιτεῖται νὰ λάβωμεν πάντες τὴν ἕξιν τοῦ ν' ἀναγινώσκωμεν, παρεκτὸς τῶν ἐφημερίδων, βιβλία χρήσιμα καὶ καλά. Διὰ νὰ λάβωμεν ὅμως τὴν σωτήριον ταύτην ἕξιν, προαπαιτεῖται ἡ ὕπαρξις ὕλης πρὸς ἀνάγνωσιν ἀφθόνου, κινούσης καὶ ἱκανοποιούσης τὴν περιέργειαν.

Ἰδοὺ τί ἀπαιτεῖται. Ἡ ἔλλειψίς του, ἐὰν ἔλλειψις ὑπάρχῃ, δὲν πρέπει νὰ μᾶς φοβίζῃ. Καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐθνῶν ὁ ἀριθμὸς τῶν φιλαναγνωστῶν, μέχρι πρὸ ὀλίγων ἔτι σχετικῶς ἐτῶν, ἦτο λίαν περιωρισμένος. Ἡ

γενίκευσις τῆς ἕξεως τοῦ ἀναγινώσκειν, καὶ ὁ κατὰ συνέπειαν πολλαπλασιασμὸς τῆς ἐτησίου παραγωγῆς βιβλίων, εἶναι ἀπόκτημα πρόσφατον τοῦ ἐπεκτεινομένου πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἐξετάζοντες δὲ διὰ τίνων μέσων καὶ δι' ὁποίων ἐνεργειῶν κατωρθώθη ἀλλαχοῦ ἡ γενίκευσις τῆς φιλομαθείας καὶ τῆς ἀναγνώσεως, δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ παρηγορηθῶμεν διὰ τὰς ἐλλείψεις τοῦ παρόντος, ἀρυόμενοι ἐκ τοῦ παραδείγματος τῶν ξένων ἐθνῶν νέας ἐλπίδας ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος. Ὅ,τι ἔγινεν ἀλλαχοῦ δύναται καὶ ἐνταῦθα νὰ γίνῃ.

Εἰς Γαλλίαν καὶ εἰς Ἀγγλίαν ἄλλοτε, τὰ πλεῖστα τῶν βιβλίων ἐξεδίδοντο, καθὼς καὶ ἐδῶ σήμερον ἔτι, — ἢ ἕως τῆς χθές, — δηλαδή, διὰ τῆς ἀρωγῆς φιλομούσων συνδρομητῶν, ἢ χάρις εἰς τὴν γενναιοδωρίαν πλουσίου προστάτου, εἰς τὸν ὁποῖον τὸ βιβλίον ἀφιεροῦτο πομπωδῶς ὑπὸ τοῦ πτωχοῦ συγγραφέως. Χάρις εἰς τὴν ἐκεῖ αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀναγνωστῶν, οἱ συγγραφεῖς ἤδη, ἐὰν δὲν πλουτίζουν ὅλοι, δύνανται ὅμως, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, νὰ ἐξασφαλίσουν διὰ τοῦ καλαμου τὴν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν ἀνεξαρτησίαν των.

Ἀλλ' ἡ αὔξησις τῶν ἀναγνωστῶν ἐπῆλθε διότι καὶ οἱ συγγραφεῖς, καθόσον ἀπετείνοντο εἰς κύκλον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εὐρυνόμενον, ἔμαθον νὰ παρέχουν εἰς τοὺς ὁμοεθνεῖς των ὕλην πρὸς ἀνάγνωσιν ἑλκυστικὴν καὶ διδακτικὴν συνάμα, τοιαύτην ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ ὠφελῆται τερπόμενος, — νὰ αὐξάνῃ τὰς γνώσεις του δαπανῶν εὐαρέστως τὰς ὥρας τῆς σχολῆς του. Ἀφοῦ ἅπαξ συνειθίσῃ τις εἰς τὸ νὰ εὑρίσκῃ ἡδονὴν εἰς τὴν

ἀνάγνωσιν, συναισθάνεται αὐξάνουσαν ἐντός του τὴν ἔφεσιν τῆς μαθήσεως, ὁ ὁρίζων του εὐρύνεται ἀδιακόπως καὶ ὁ χορτασμὸς ἀνανεόνει τὴν ὄρεξιν ἀντὶ τοῦ νὰ τὴν κορέσῃ. Ταῦτα πάντα δύνανται νὰ κατορθώσουν οἱ συγγραφεῖς.

Οἱ συγγραφεῖς ὅμως εἶναι παραγωγεῖς τῶν ὁποίων τὰ προϊόντα, καθὼς πᾶν ἄλλο ἐμπόρευμα, οὔτε χρησιμοποιοῦνται, οὔτε διαδίδονται κυκλοφοροῦντα, ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως τῶν ἁρμοδίων πρὸς τοῦτο μεσιτῶν. Ὑπάρχει καὶ διὰ τοὺς συγγραφεῖς χρεία χειραγωγήσεως, ὁδηγίας καὶ ἐνθαρρύνσεως, εἰς τρόπον ὥστε, ἐξ ἑνὸς μὲν τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα παράγουν νὰ εἶναι κατάλληλα πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ καταναλωτοῦ, — τοῦ ἀναγινώσκοντος δημοσίου, — ἐξ ἄλλου δὲ διὰ νὰ μὴ μένουν τὰ χειρόγραφά των κρυμμένα εἰς τὰ χαρτοφυλάκια, ἢ ἐκτυπούμενα νὰ μὴ γίνωνται βορὰ τῶν σκωλήκων.

Οἱ μεσῖται οὗτοι, οἱ ὁδηγοὶ καὶ χειραγωγοὶ τῶν συγγραφέων εἶναι οἱ ἐκδόται. Ἀλλ' ἐκδότας λέγων ἐννοῶ ἀνθρώπους συναισθανομένους τὸ ὕψος καὶ τὴν εὐθύνην τοῦ ἔργου των, ὄχι ἁπλῶς κερδοσκόπους ἀποβλέποντας εἰς μόνην τὴν ὑλικήν των ὠφέλειαν, ἢ ἐκμεταλλευομένους πρὸς τοῦτο τὰς ταπεινὰς ἐνίοτε τάσεις χυδαίας περιεργείας. Ἐννοῶ ἐκδότας ἐμφορουμένους εὐγενοῦς φιλοδοξίας, γνωρίζοντας πῶς νὰ ὠφελῶνται αὐτοὶ ὠφελοῦντες τοὺς ἄλλους, πῶς νὰ ἐκλέγουν τροφὴν διανοητικὴν ὑγιῆ καὶ εὔπεπτον πρὸς διάδοσιν μεταξὺ τῶν ὁμοεθνῶν των, καὶ κατέχοντας τὸ μυστικὸν τοῦ νὰ ἐξε-

γείρουν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν ὄρεξιν τῶν ἀναγνωστῶν διὰ τὴν τοιαύτην τροφήν. Πρὸς τοιούτους ἐκδότας ἀλλαχοῦ ἡ πατρίς των δὲν ἐθεώρησεν ὡς ἀμοιβὴν ἐπαρκῆ τὸν πλοῦτον μόνον, ὅστις ἐπέστεψε τὴν ἔντιμον καὶ κοινωφελῆ ἐργασίαν των, ἀλλὰ διετήρησε καὶ διατηρεῖ τὴν μνήμην των, ὡς ἀληθῶν εὐεργετῶν. Μεταξὺ τῶν ἀνδριάντων, τῶν κοσμούντων τὸ ἐκ βάθρων ἀνεγερθὲν Δημαρχεῖον τῶν Παρισίων, διαπρέπει ὁ ἀνδριὰς τοῦ Διδότου, τοῦ ἀνυψώσαντος τὸν περιώνυμον οἶκον, τῶν εὐεργεσιῶν τοῦ ὁποίου οὔτε ἡ Ἑλλὰς ἔμεινε ἀμέτοχος, — οὐδ' εἶναι ἐπιλήσμων καὶ ἀγνώσμων δι' αὐτὰς ἡ Ἑλλάς! Εἰς τὴν Σκωτίαν τὸ ὄνομα τοῦ ἐκδότου Chambers διαμένει σεβαστὸν καὶ προσφιλές, διότι συνετέλεσε καὶ οὗτος εἰς τὴν διάδοσιν ὑγιῶν καὶ ὠφελίμων γνώσεων, ὄχι μόνον εἰς τὴν πατρίδα του, ἀλλ' ὅπου λαλεῖται ἡ ἀγγλική. Ὁ κατάλογος τῶν παρ' αὐτοῦ ἐκδοθέντων βιβλίων μαρτυρεῖ τὴν ἐπιδεξιότητα μετὰ τῆς ὁποίας ἐγνώριζε νὰ συνδυάζῃ τὸ ἴδιον συμφέρον πρὸς τὴν κοινὴν ὠφέλειαν. Ὁ κατάλογος οὗτος περιέχει συνοπτικὰς καὶ εὐμεθόδους πραγματείας περὶ παντοίων τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, ἀποτελούσας σειρὰν ὑπὸ τὴν κοινὴν ἐπιγραφὴν «Γνώσεις διὰ τὸν λαόν» (Information for the people), περιέχει συγγράμματα ἱστορικά, ἀπανθίσματα τῆς ἀγγλικῆς φιλολογίας, περιοδικὰ χρησιμώτατα... Καὶ τί δὲν περιέχει! Οὐδὲ εἰργάσθη μόνος ὁ Chambers διὰ τῶν ἐκδόσεών του πρὸς ἐξέγερσιν τῆς πρὸς τὰ βιβλία κλίσεως, ἡ ὁποία προηγήθη ἐκεῖ τῆς καταπληκτικῆς ἐπεκτάσεως

τοῦ κύκλου τῶν φιλαναγνωστῶν. Ἠδυνάμην νὰ ἀναφέρω τὰ ὀνόματα πολλῶν ἄλλων τοιούτων ἐκδοτῶν εἰς ὅλα τὰ φωτισμένα ἔθνη. Διότι πανταχοῦ ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν τοιοῦτοι. Καὶ ἡμεῖς δὲ αὐτοὶ θὰ εἴμεθα ἄδικοι καὶ ἀγνώμονες, ἐὰν ἐλησμονοῦμεν ὅσην εὐγνωμοσύνην ὀφείλομεν εἰς τοὺς φιλοπάτριδας ἐκδότας καὶ τυπογράφους, ὅσοι καὶ πρὸ τῆς ἐθνεγερσίας καὶ μετ' αὐτὴν εἰργάσθησαν, ἐν τῷ μέσῳ τοσούτων δυσχερειῶν, πρὸς φωτισμὸν τοῦ ἔθνους. Τόσον δὲ μεγαλείτεραι αἱ δυσχέρειαι κατὰ τῶν ὁποίων εἶχαν ἐκεῖνοι νὰ παλαίσουν, καθόσον τὰ πάντα παρ' ἡμῖν ἦσαν εἰς τὴν ἀρχήν των. Ἤδη, καθόσον ἐν γένει προοδεύομεν, κατὰ τοσοῦτον καὶ τῶν ἡμετέρων ἐκδοτῶν τὸ ἔργον δύναται νὰ γείνῃ μεγαλείτερον καὶ καρποφορώτερον. Ἂς εὐχώμεθα νὰ τοὺς ἴδωμεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τρεπομένους εἰς μίμησιν ὑποδειγμάτων ὁποῖα τὰ μνημονευθέντα. Εἰς τοὺς μέλλοντας Διδότους καὶ Chambers τῆς Ἑλλάδος θὰ στήσωμεν καὶ ἡμεῖς ἀνδριάντας, ὅταν διὰ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν καλῶν βιβλίων κατορθώσουν νὰ γενικεύσουν παρ' ἡμῖν τὴν ἕξιν τῆς ἀναγνώσεως καὶ τὴν διάδοσιν τῶν φώτων.

Παρεκτὸς τῶν ἐκδοτῶν, οἱ ὁποῖοι ὁπωσδήποτε ἀποβλέπουν καὶ ὀφείλουν ν' ἀποβλέπουν εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον, συνετέλεσαν μεγάλως εἰς Ἀγγλίαν πρὸς γενίκευσιν τῆς ἕξεως τοῦ ἀναγινώσκειν ἑταιρίαι διάφοροι ἐπὶ τούτῳ συστηθεῖσαι. Εὐεργετικωτέρα πασῶν ἦτο «ἡ πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων γνώσεων» (Society for the diffusion of Useful Knowledge), ἱδρυθεῖσα κατὰ

τὰς ἀρχὰς τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης. Ἡ ἑπομένη περικοπὴ ἐξ ἀγγελίας εἰδοποιούσης τὴν ἔκδοσιν περιοδικοῦ εὐθηνοῦ, καταδεικνύει τὸν σκοπὸν καὶ τὰ μέσα τῆς ἐνεργείας τῆς ἑταιρίας ἐκείνης. «Ἀναλαμβάνομεν »τὴν δημοσίευσιν ταύτην, λέγει ἡ ἀγγελία, ἐλπίζοντες »ὅτι πολλοί, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν οὔτε μέσα ἄφθονα οὔτε »ὥρας πολλὰς διαθεσίμους, θὰ παρακινηθοῦν εἰς ἀγορὰν »καὶ εἰς ἀνάγνωσιν τοῦ περιοδικοῦ ἡμῶν. Τὰ μέχρι »τοῦδε δημοσιευθέντα ὑπὸ τῆς ἑταιρίας βιβλία ἀποτεί»νονται, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, εἰς ἀναγνώστας ἔχοντας τὴν »πρόθεσιν καὶ τὸν καιρὸν ν' ἀποκτήσουν γνώσεις μετα»διδομένας εἰς αὐτοὺς συνοπτικῶς καὶ εὐμεθόδως. Ἀλλὰ »παρεκτὸς τῶν τοιούτων, ὑπάρχουν πολλοὶ δυνάμενοι »μὲν νὰ δαπανοῦν ἡμίσειαν ὥραν καθ' ἑκάστην πρὸς »ἀνάγνωσιν ἐφημερίδων, μὴ ἔχοντες ὅμως τὴν διάθε»σιν ἢ τὴν συνήθειαν ν' ἀνοίγουν ποτὲ καὶ βιβλίον. »Χάριν αὐτῶν δημοσιεύομεν τὸ τερπνὸν καὶ διδακτι»κὸν περιοδικὸν τοῦτο, πιστεύοντες ὅτι οὕτω παρέχομεν »εἰς αὐτοὺς τὸ μέσον τοῦ νὰ ἐφιστοῦν ἐνίοτε τὴν προσο»χήν των εἰς ἀντικείμενα ὑψηλότερα καὶ ὑγιέστερα, ἢ »τὰς ἐμπαθεῖς συζητήσεις τῆς πολιτικῆς καὶ τὰς νο»σηρὰς λεπτομερείας ἀπεχθῶν κακουργημάτων».

Τοιοῦτο τὸ πρόγραμμα τῆς ἑταιρίας ἐκείνης. Τὸ ἐπραγματοποίησε δὲ ὄχι μόνον διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ της, ἀλλὰ καὶ δι' ἐγκυκλοπαιδικοῦ λεξικοῦ, καὶ διὰ σειρᾶς ἔργων ἱστορικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν καὶ φιλολογικῶν, εἰς τὰ ὁποῖα τὸ τερπνὸν συνεδυάζετο πάντοτε μετὰ τοῦ ὠφελίμου. Τῆς ἑταιρίας ψυχὴ καὶ στύ-

λος ἐχρημάτισεν ἄγγλος λόγιος, ὁ Charles Knight, ἐμφορούμενος τῆς εὐγενοῦς ἰδέας τοῦ νὰ διαδώσῃ τὰ φῶτα εἰς τὴν πατρίδα του. Μετὰ τὸν θάνατόν του ἡ ἑταιρία διελύθη. αἱ δὲ δημοσιεύσεις της ἐλησμονήθησαν ἴσως, ἀλλ' ὄχι καὶ ἡ ὕπαρξίς της οὔτε αἱ ἐκδουλεύσεις τὰς ὁποίας προσέφερεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Διότι, πρὸ πεντήκοντα ἢ ἑξήκοντα ἐτῶν, οἱ Ἄγγλοι δὲν ἦσαν ὅσον σήμερον φιλαναγνῶσται. Σήμερον, ἐὰν ἐπισκεφθῆτε τὴν Ἀγγλίαν, θὰ ἴδῆτε τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς ὑπαλλήλους ἀπερχομένους κατὰ πᾶσαν ἑσπέραν ἐκ τοῦ γραφείου εἰς τὴν οἰκίαν των, διὰ τοῦ σιδηροδρόμου ἢ τοῦ λεωφορείου, μὲ τὸ βιβλίον εἰς χεῖρας. Τὰ δὲ Σάββατα λαμβάνει διαστάσεις φορτίου ἡ προμήθεια βιβλίων καὶ περιοδικῶν, τὰ ὁποῖα φέρουν εἰς τὴν οἰκίαν των διὰ νὰ ἐπωφεληθοῦν τῶν ὡρῶν σχολῆς τῆς Κυριακῆς. Οἱ ἐργάται καὶ οἱ χειρώνακτες ἀκολουθοῦν τὸ καλὸν τοῦτο παράδειγμα. Συχνάκις θὰ ἴδῆτε τὸν ἁμαξηλάτην διακόπτοντα τὴν ἀνάγνωσιν ὅπως, ἐκ τοῦ ὑψηλοῦ του καθίσματος, ἀκούσῃ τὰς διαταγὰς τοῦ πελάτου, εἰς τὴν θύραν τοῦ ὁποίου ἐπερίμενε. Ταῦτα εἰς τὰς ὁδούς. Τί δὲ καὶ πόσον ἀναγινώσκεται ἐντὸς τῶν οἰκιῶν, δύνασθε νὰ εἰκάσητε ἐκ τῆς ποσότητος τῶν κατ' ἔτος ἐκδιδομένων βιβλίων, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιβλιοπωλείων καὶ ἐκ τῆς καταπληκτικῆς κυκλοφορίας τῶν δανειστικῶν βιβλιοθηκῶν. Ὑπάρχουν τοιαῦτα καταστήματα ἀγοράζοντα κατὰ ἑκατοντάδας καὶ κατὰ χιλιάδας τὰ ἀντίτυπα τῶν καλῶν νεοφανῶν συγγραμμάτων. Τοσοῦτον τὸ πλῆθος τῶν συνδρομητῶν καὶ τοσαύτη ἡ ἕξις τοῦ ἀναγι-

νώσκειν ἐν Ἀγγλίᾳ! Ἡ δὲ ἕξις αὕτη, μὴ τὸ λησμονῶμεν, δὲν ἐπεκράτει κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα. Ὀφείλεται κατὰ μέγιστον μέρος, εἰς τὰς φωτισμένας ἐνεργείας ἐκδοτῶν, ὁποῖος ὁ Chambers, καὶ ἑταιριῶν, ὁποία ἡ πρὸς διάδοσιν κοινωφελῶν γνώσεων.

Ἀλλ' ἡ Ἀγγλία δὲν μᾶς παρέχει μόνη τοιαῦτα παραδείγματα πρὸς μίμησιν. Ἰδοὺ τοιοῦτον ἐκ Γαλλίας, ἡ φερώνυμος τοῦ Φραγκλίνου ἑταιρία. Ἡ ἱστορία τῆς ἑταιρίας ταύτης εἶναι περίεργος ἅμα καὶ διδακτική. Κατὰ τὸ ἔτος 1861 ἁπλοῦς λιθογράφος τῶν Παρισίων συνέλαβε τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ συνεταιρισθῇ μετά τινων συναδέλφων του, διὰ ν' ἀγοράζουν ἀπὸ κοινοῦ βιβλία, τῶν ὁποίων μαθόντες τὴν ὕπαρξιν ἐπεθύμουν νὰ λάβουν γνῶσιν. Ἡ μικρὰ ἑταιρία συνεκροτήθη καὶ ἐπέτυχε. Μαθὼν τὴν ἐπιτυχίαν ὁ στρατηγὸς Favé, γενναῖος φίλος τῆς προόδου, παρεκάλεσε τὸν φιλομαθῆ λιθογράφον νὰ συνεργασθῇ μετ' αὐτοῦ πρὸς ἵδρυσιν δύο παρομοίων ἑταιριῶν εἰς δύο μικρὰς κώμας τῆς Γαλλίας. Τὸ πρᾶγμα ἐπέτυχε καὶ πάλιν, ἀπεδείχθη δὲ οὕτω ὅτι ὁ σχηματισμὸς βιβλιοθηκῶν διὰ τὸν λαὸν ἦτο ἐφικτὸς εἰς μικροὺς συνοικισμοὺς ὅσον καὶ ἐντὸς τῶν μεγαλοπόλεων. Ὁ σκοπὸς ἦτο « νὰ συγκροτηθοῦν » κέντρα κατάλληλα πρὸς παίδευσιν καὶ μόρφωσιν τοῦ » λαοῦ, νὰ ἱδρυθοῦν ἀπέναντι τῶν καπηλείων βιβλιο- » θῆκαι, νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ στοιχεῖον » ἠθικοποιήσεως, ἀνυψώσεως καὶ ἀναπτύξεως, ὅ ἐστὶ » τὸ καλὸν βιβλίον ». Ἐπὶ τῶν βάσεων τούτων ἡ μικρὰ ἑταιρία τοῦ λιθογράφου μετεσχηματίσθη κατὰ τὸ ἔτος 1862, χάρις εἰς τὴν πρόθυμον σύμπραξιν πολλῶν ἀνδρῶν ὑψηλῆς περιωπῆς, εἰς τὴν « ἑταιρίαν Φραγκλίνου ». Ὡς πρόγραμμα ἔχει αὕτη τὸν ἐν Γαλλίᾳ πολλαπλασιασμὸν τῶν βιβλιοθηκῶν πρὸς χρῆσιν τοῦ λαοῦ. Ὅθεν σχηματίζει καὶ δημοσιεύει καταλόγους συγγραμμάτων ἁρμοδίων διὰ τὰς τοιαύτας βιβλιοθήκας, ἐνθαρρύνει διὰ χρηματικῆς συνδρομῆς τὴν ἔκδοσιν ἔργων κοινωφελῶν καὶ τὴν μετάφρασιν ἐκλεκτῶν ξένων συγγραμμάτων, διανέμει δωρεάν, ἀναλόγως τῶν μέσων της, βιβλία εἰς τὰς βιβλιοθήκας τοῦ λαοῦ, ἢ προμηθεύει τοιαῦτα ἐπὶ πληρωμῇ, ἀλλ' εἰς τιμὰς συγκαταβατικάς, καὶ ἐπὶ τέλους ἐκδίδει περιοδικὸν πρὸς χρῆσιν καὶ ὁδηγίαν τῶν κατὰ τόπους λαϊκῶν βιβλιοθηκῶν(1) Τὰ μέλη τῆς ἑταιρίας δὲν ὑποχρεοῦνται εἰς συνδρομὴν ἀνωτέραν τῶν δέκα φράγκων κατ' ἔτος. Ἐν τούτοις, ἀπὸ τοῦ 1868 μέχρι τοῦ 1885, εἰς διάστημα δέκα ὀκτὼ ἐτῶν, ἡ ἑταιρία ἐπρομήθευσεν εἰς τὰς βιβλιοθήκας τοῦ λαοῦ τόμους 107,000 δωρεάν,— ἐπὶ πληρωμῇ δέ, ἀλλ' εἰς ὅρους συγκαταβατικοὺς τόμους 493,000. Ὅ ἐστί, διένειμεν, ἐν συνόλῳ, εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰς κωμοπόλεις τῆς Γαλλίας, πρὸς χρῆσιν τοῦ λαοῦ, ὑπὲρ τὰς ἑξακοσίας χιλιάδας βιβλίων, τῶν ὁποίων ἡ ἀξία συνεποσοῦτο εἰς 1,172,000 φράγκων.

(1) Journal des bibliothèques populaires, publié par la société Franklin, pour la propagation des bibliothèques populaires, paraissant une fois par mois, Paris. 1 Rue Christine.

«Καὶ ἂς μὴ λησμονηθῇ». λέγει ἡ ἔκθεσις ἐκ τῆς ὁποίας ἀρύομαι τὰς πληροφορίας ταύτας[1], «ὅτι μεταξὺ τῶν »οὕτω διαδοθέντων ἑξακοσίων χιλιάδων βιβλίων, ἡ »ἑταιρία προσεπαθησεν ἀείποτε νὰ μὴ εἰσχωρήσῃ οὐδὲ »ἕν, δυνάμενον νὰ διαστρέψῃ τὴν διάνοιαν, νὰ δια»φθείρῃ τὴν καρδίαν, ἢ νὰ διαταράξῃ τὴν συνείδη»σιν οὐδενὸς ἀναγνώστου».

Αἱ ὑπὸ τῆς ἑταιρίας Φραγκλίνου διατρεφόμεναι βιβλιοθῆκαι δὲν εἶναι αἱ μόναι ὑπάρχουσαι εἰς Γαλλίαν. Καὶ εἰς τὰς ἄλλας δὲ πολιτισμένας χώρας αἱ τοιαῦται βιβλιοθῆκαι πολλαπλασιάζονται πρὸ ἱκανῶν ἤδη ἐτῶν. Εἰς Ἀγγλίαν ἰδίως εὐδοκιμοῦν τὰ ἀξιόλογα συνεντευκτήρια τοῦ λαοῦ, τὰ γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα Mechanics Institutes, εἰς τὰ ὁποῖα καθ' ἑκάστην ἑσπέραν παρέχεται εἰς τον ἐργατικὸν λαὸν ἀναψυχὴ ἐξευγενιστική. Ἀναγνώσματα δημόσια, παραδόσεις πρακτικαὶ καὶ σκόπιμοι, βιβλία ἐκλεκτὰ πρὸς ἀνάγνωσιν, ἀνυψοῦν ἐκεῖ τὴν διάνοιαν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἐργάτου, μετὰ τὴν παῦσιν τῆς ἐργασίας του πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου. Τοιοῦτος ὁ σκοπὸς καὶ τῆς παρ' ἡμῖν ἑταιρίας τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ, ἑταιρίας ἀξίας πάσης ὑποστηρίξεως, ὅπως δυνηθῇ νὰ πραγματοποιήσῃ

[1] Ἴδε La societé Franklin et son oeuvre ; Rapport présenté au nom du conseil d'administration à l'assemblée générale du 13 Avril 1886. Σημειωτέον ὅτι ἡ γενναιοδωρία τῆς Ἑταιρίας ταύτης ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν στρατώνων καὶ τῶν στρατιωτικῶν φυλακῶν καὶ νοσοκομείων.

τὸ καλὸν πρόγραμμα της, ἐπωφελουμένη τῶν ἐνθαρρυντικῶν παραδειγμάτων ὅσα ἀλλαχοῦ δύναται νὰ εὕρῃ πρὸς καθοδήγησίν της.

Περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου πολλὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, χωρὶς νὰ ἐξέλθωμεν τοῦ θέματος. Διότι καὶ οὕτω ὁ λόγος ἤθελεν εἶσθαι πάντοτε περὶ τῆς διαδόσεως καὶ ἐξαπλώσεως τῶν φώτων, περὶ τῆς ἐξεγέρσεως τῆς πρὸς μάθησιν περιεργείας, περὶ γενικεύσεως τῆς ἕξεως τοῦ ἀναγινώσκειν. Καθόσον ἐπεκτείνεται ὁ κύκλος τῶν ἀναγνωστῶν. κατὰ τοσοῦτον διευκολύνεται ἡ συγγραφὴ καὶ ἡ δημοσίευσις καλῶν βιβλίων. Καθόσον δὲ πολλαπλασιάζονται τὰ καλὰ βιβλία, κατὰ τοσοῦτον θ' αὐξάνῃ ἡ ζήτησις καὶ ἡ ἐξόδευσίς των. Ταῦτα πάντα ἀλληλένδετα. Καθ' οἵαν δήποτε διεύθυνσιν καὶ ἂν στραφοῦν αἱ πρὸς διάδοσιν τῶν φώτων ἐνέργειαι, θ' ἀπολήξουν εἰς τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα. Ἐνέργειαι δὲ τοιαῦται οὐδέποτε ἔπαυσαν γινόμεναι καὶ παρ' ἡμῖν. Τὸ ζήτημα εἶναι ἐὰν ἐνίοτε γινόμεναι ἀλλέως δὲν ἤθελον ἀποβῇ πλέον τελεσφόροι, — ἐὰν ἦσαν πάντοτε ὅσον ἀπητεῖτο πρακτικαὶ καὶ μεθοδικαί, — ἐάν, ἑνὶ λόγῳ, ἐνυπῆρχε πάντοτε εἰς τὰς τοιαύτας ἐνεργείας ἡ ἀπαιτουμένη σκοπιμότης.

Σκοπιμότης! Ἀγνοῶ κατὰ πόσον ἡ λέξις ἔχει τ' ἀπαιτούμενα προσόντα διὰ νὰ μὴ καταδικασθῇ ὡς ἐξοβελιστέα, ἀλλ' ὅμως πόσον μεγαλη ἡ σημασία της. καὶ πόσον δύσκολος ἡ ἐφαρμογή της! Ἐὰν ἐφηρμόζετο εἰς ὅλας τὰς πράξεις μας, πόσον αὗται θ' ἀπέβαινον καρποφορώτεραι! Ἰδοὺ πρόχειρον παράδειγμα, ἀφοῦ ὁ λό-

γος περὶ βιβλίων, τί γίνεται καὶ τί ἠδύνατο νὰ γείνῃ διὰ τῆς γενναιοδωρίας τῶν «φιλομούσων συνδρομητῶν».

Γνωρίζομεν πάντες, ἐξ ἰδίας ἕκαστος πείρας, ὑπὸ τίνων αἰσθημάτων καταλαμβανόμεθα ὁπόταν μᾶς παρουσιασθῇ ἀγγελία πρὸς ὑπογραφήν. Ὑπογράφομεν ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, ἐνίοτε δὲ καὶ πληρόνομεν ἀσκόπως, παρακινούμενοι ἁπλῶς καὶ μόνον ἢ ἐκ τοῦ παραδείγματος τῶν προϋπογραψάντων ἢ ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ μὴ δυσαρεστήσωμεν τὸν συλλέγοντα ὑπογραφάς.

Ἔλαβα καὶ ἄλλοτε ἀφορμὴν ν' ἀναφέρω τὸ ἑξῆς ἀνέκδοτον τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ Μανούσου, τὸ ὁποῖον φίλος μου σεβαστὸς πρὸ ἐτῶν μοὶ μετέδωκε. Ὁ φίλος μου ἐπεσκέπτετο τὸν Κον Μανοῦσον, ὅτε εἰσῆλθέ τις κρατῶν ἀγγελίαν περὶ ἐκδόσεως βιβλίου. Ὁ καθηγητὴς ὑπέγραψεν ἄνευ δισταγμοῦ καὶ χωρὶς νὰ ρίψῃ ἓν βλέμμα ἐπὶ τῆς ἐντύπου ἀγγελίας, προτείνων δὲ αὐτὴν εἰς τὸν φίλον: Ὑπόγραψε, λέγει καὶ σύ. — Ἀλλὰ περὶ τίνος πρόκειται; Τί εἶναι τὸ βιβλίον; — Ὑπόγραψε! — Ὁ φίλος μου, νομίσας ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ἀγνώστου εἰς αὐτὸν συγγραφέως ἐνέπνεε τὰ πιστὰ εἰς τὸν Κον Μανοῦσον, ὑπέγραψε, ὁ δὲ κάτοχος τῆς ἀγγελίας ἀπεσύρθη ηὐχαριστημένος. — Ὅταν σοῦ ζητεῖται συνδρομὴ πρὸς ἔκδοσιν βιβλίου, ἐπρόσθεσε τότε ὁ καθηγητής, μὴ πολυεξετάζῃς, ὑπόγραφε! Ὁ σκοπὸς εἶναι νὰ δημοσιεύωνται βιβλία. Θὰ δημοσιευθοῦν οὕτω πολλαὶ ἀνοησίαι, ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῶν θὰ ἔχωμεν καὶ κανὲν χρήσιμον σύγγραμμα.

Ἴσως δὲν εἶχε ἄδικον ὁ σοφὸς καθηγητής. Νομίζω

ὅμως ὅτι γινόμεναι μετὰ πλειοτέρας σκοπιμότητος αἱ συνδρομαὶ πρὸς ἔκδοσιν βιβλίων ἠδύναντο νὰ πραγματοποιήσουν τὸν σκοπόν του εὐκολώτερον καὶ ταχύτερον. Πρὸς τοῦτο ἀπεπειράθην ἄλλοτε νὰ διαγράψω σχέδιον, κατὰ μίμησιν Ἰταλικοῦ συνεταιρισμοῦ, προεδρευομένου ὑπὸ τοῦ διασήμου Mamiani καὶ σκοποῦντος τὴν δημοσίευσιν καλῶν καὶ κοινωφελῶν βιβλίων (1). Τὸ σχέδιόν μου ἐκεῖνο ἀπέβλεπεν ἰδίως τὰς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ Ἑλληνικὰς κοινότητας, εἰς τὰς ὁποίας στηρίζουν κατ' ἐξοχὴν τὰς ἐλπίδας των οἱ πλεῖστοι τῶν ἐκτυπούντων ἀγγελίας. Βάσις αὐτοῦ ἦτο ἡ διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῶν συνδρομῶν ἐπίτευξις διπλοῦ ἀποτελέσματος: ἐξ ἑνὸς μὲν τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν συνεταιρισθησομένων ἀπὸ τὴν ἐνόχλησιν τοῦ νὰ ὑπογράφουν εἰς ἀγγελίας, ἐξ ἄλλου δὲ (καὶ πρὸ πάντων), τῆς δημοσιεύσεως βιβλίων καλῶν, περισσοτέρων τὸν ἀριθμὸν ἀπὸ τὰς ἀνοησίας τῶν ὁποίων τὴν ἐμφάνισιν ὑπέθαλπεν ἐξ ἀνάγκης ἡ ἀπεριόριστος ἐλευθεριότης τοῦ Κου Μανούσου. Κατὰ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος σχέδιον ἀπετελεῖτο ἑταιρία ἐκ μελῶν συνεισφερόντων ὡρισμένον τι ποσὸν κατ' ἔτος, ὡς ἐλάχιστον ὅρον, διηυθύνετο δὲ ὑπὸ συμβουλίου ὀλιγομελοῦς, δυναμένου νὰ δαπανᾷ τὸ ὅλον ἢ μέρος τῶν ἐτησίων προσόδων τῆς ἑταιρίας πρὸς συνδρομὴν ἢ ἀγορὰν νεοφανῶν βιβλίων, ὀλίγων ἢ πολλῶν κατὰ τὴν κρίσιν του, ἢ καὶ νὰ ἀναλαμβάνῃ τὴν ὅλην δαπάνην τῆς

(1) Ἡ ἑταιρία αὕτη ἐπωνομάζετο Società promotrice degli studi filosofici e letterari.

ἐκτυπώσεως κοινωφελοῦς τινος συγγράμματος. Περιττὸν νὰ ἐκθέσω τὰς λεπτομερείας πάσας τοῦ σχεδίου, τὸ ὁποῖον διῃρεῖτο εἰς κεφάλαια καὶ ἄρθρα. καθ' ὅλην τὴν τάξιν, διαμένει ὅμως εἰς κατάστασιν σχεδίου εἰσέτι. Ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι παρουσιάζει καὶ τοῦτο τὴν δυσκολίαν τὴν ὁποίαν ἀνευρίσκομεν εἰς πᾶσαν οἵαν δήποτε νέαν ἐπιχείρησιν: τὴν δυσκολίαν τῆς διευθύνσεως, τῆς εὑρέσεως τῶν ἁρμοδίων προσώπων πρὸς ἐπιτυχῆ ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου. Ἄλλως, τὸ σχέδιον δὲν ἦτο κακόν. θὰ ἦτο δὲ καλλίτερον ἔτι ἐὰν τὸ πρόγραμμά του περιωρίζετο εἰς σκοπὸν εἰδικόν, τὴν ἔκδοσιν, φέρ' εἰπεῖν, σειρᾶς βιβλιαρίων ἁπλῶν, εὐμεθόδων καὶ εὐαναγνώστων, περιεχόντων γνώσεις κοινωφελεῖς. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο δὲν ὑπάρχει βεβαίως ἔλλειψις παραδειγμάτων ξένων πρὸς μίμησιν. Ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις τοιούτων ἔργων δύναται εὐκολώτερον καὶ ἀσφαλέστερον νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς πρωτοβουλίας ἐκδοτῶν, ἢ δι' ἑταιριῶν, θὰ ἐπιτευχθῇ δὲ ἅμα (τὸ ἐπαναλαμβάνω) οἱ Ἕλληνες ἐκδόται μάθουν καλῶς τὴν τέχνην τοῦ νὰ ὠφελῶνται ὠφελοῦντες. Ὅτι βαδίζομεν πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο μαρτυρεῖται ἐκ πολλῶν συμπτωμάτων, καὶ ἐκ διαφόρων ἀληθῶς κοινωφελῶν δημοσιεύσεων. Ἡ ἐπιτυχία τοιούτων ἐπιχειρήσεων θὰ ἐπισπεύσῃ τὴν γενίκευσιν τῆς ἕξεως καὶ τῆς ὀρέξεως τοῦ ἀναγινώσκειν. Οὕτω δὲ θ' ἀπολήξωμεν βαθμηδὸν εἰς τὸ εὐάρεστον καὶ ἐπιθυμητὸν ἀποτέλεσμα, ὅτι θὰ ὑπάρχουν βιβλιοπωλεῖα εἰς ἑκάστην πόλιν, εἰς ἑκάστην κωμόπολιν, εἰς ἑκάστην γωνίαν τῆς Ἑλλάδος, ὅτι εἰς τοὺς σιδηροδρόμους, ἐπὶ τῶν ἀτμο-

πλοίων, οἱ ἐπιβάται θὰ ἔχουν, ὡς ἀλλαχοῦ, ἐφόδια βιβλίων πρὸς ἀνάγνωσιν, εἰς δὲ τὰς οἰκίας—πρὸ πάντων εἰς τὰς οἰκίας,—θὰ ὑπάρχῃ πανταχοῦ μικρὰ μὲν ἀλλ' ἐκλεκτὴ βιβλιοθήκη, ἀποτελοῦσα τὴν κυρίαν τέρψιν τοῦ οἰκογενειακοῦ κύκλου.

Δὲν λέγω ὅτι δὲν πωλοῦνται ἐνίοτε βιβλία καὶ σήμερον ἔτι εἰς ἀπόκεντρα τῆς Ἑλλάδος μέρη. Συνέπεσε νὰ συναντήσω πλάνητας βιβλιοπώλας εἰς μικρὰς ἐπαρχιακὰς πόλεις. Εἶδα τοιούτους ἐκθέτοντας τὸν δίσκον των καὶ ἐπὶ τῶν ἐκ Πειραιῶς ἀναχωρούντων ἀτμοπλοίων. Ἀλλ' ὁποῖα εἶναι τὰ πωλούμενα παρ' αὐτῶν βιβλία; Ὁ Μπερτόδουλος, ὁ Μπερτολδῖνος, ἡ φυλλάδα τοῦ Γαϊδάρου, ὁ Συντίπας, ὁ Ναστραδὶν Χότσας, ὁ Ὀνειροκρίτης. Πωλοῦνται παρεκτὸς τούτων καὶ μεταφράσεις γαλλικῶν μυθιστορημάτων, ὄχι τῶν ἐκλεκτοτέρων ἢ ἠθικωτέρων, μεταφράσεις αἱ ὁποῖαι, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, οὔτε ὡς ὑπόδειγμα γλώσσης ἢ ὕφους δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὠφέλιμοι. Κατ' εὐτυχίαν ὅμως ἡ ἐξόδευσις αὐτῶν εἶναι μικροτέρα, ὡς πληροφοροῦμαι, τῆς τῶν ἄλλων βιβλίων τὰ ὁποῖα ἐμνημόνευσα. Εἰς τὰ ὄντως διασκεδαστικὰ βιβλία ἐκεῖνα δὲν θέλω νὰ προσάψω τὸν ἐλάχιστον μῶμον. Χρεωστοῦμεν ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν εἶναι πρὸς τιμὴν ἡμῶν τοῦτο,—ὅτι δηλαδὴ μετὰ ἑξήκοντα ἐτῶν ἀνεξαρτησίαν, μετὰ τὴν γενομένην κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐξάπλωσιν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, ὁ Ἑλληνικὸς λαός, ὅταν ἀναγινώσκῃ, προτιμᾷ τὰ ἀναγνώσματα τὰ ὁποῖα μᾶς ἐκληροδότησεν ἡ παρελθοῦσα ἑκατονταετηρίς.

Διατί ἆρά γε τοῦτο; Διατί οἱ μεταπράται βιβλίων δὲν φέρουν ἐντὸς τοῦ σάκκου, ἢ ἐπὶ τοῦ δίσκου των, βιβλιάρια χρησιμώτερα ἢ ἁρμοδιώτερα πρός τε τὰς ἀνάγκας τῆς παρούσης ἐποχῆς καὶ πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν, ἡ ὁποία ἀναντιρρήτως ἐπῆλθεν ἀφ' ἧς ἐποχῆς μετεφράζετο πρὸς τέρψιν τῶν Ἑλλήνων ὁ Μπερτόδουλος; — Βιβλία ἐγράφησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν πολλὰ ἔκτοτε. Διατί δὲν ζητοῦνται ταῦτα καὶ δὲν ἀναγινώσκονται παρὰ τοῦ λαοῦ; Διατί οἱ μεταπράται βιβλίων πολλαπλασιαζόμενοι δὲν χρησιμοποιοῦνται πρὸς διάδοσιν τῶν νεωτέρων τούτων προϊόντων τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας;

Πρὸς λύσιν τῆς ἀπορίας δύνανται ἴσως νὰ προταθοῦν δύο λόγοι.

Ὁ πρῶτος, ὄχι ὅμως νομίζω ὁ κυριώτερος, εἶναι ὅτι τὸ βιβλιεμπόριον δὲν ἀνεπτύχθη οὔτε διωργανώθη εἰσέτι ὅσον ἔπρεπε καὶ ἦτο δυνατόν. Οἱ ἐκδόται καὶ οἱ βιβλιοπῶλαι δὲν ἐμελέτησαν, ὡς φαίνεται, οὔτε ἐκμεταλλεύονται εἰσέτι ἀρκούντως τοὺς ἀπαραιτήτους εἰς πᾶν ἐμπόριον ὅρους ἐπιτυχίας, τοὺς ἐξαρτωμένους ἀπὸ τὴν σχέσιν μεταξὺ παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως, ἀλλ' οὔτε καταγίνονται ἐπαρκῶς εἰς τὸ πῶς νὰ φέρουν τὸ ἐμπόρευμά των εἰς γνῶσιν καὶ ὑπὸ τὰ ὄμματα τοῦ ἀγοραστοῦ. Θὰ μοῦ ἀντιταχθῇ ἴσως εἰς ταῦτα ἡ ἐπιτυχία νέων τινῶν δημοσιεύσεων, μὴ ἀποκλειστικῶς διδακτικῶν, καὶ ἡ αὐξάνουσα χρῆσις τοῦ μέσου τῶν εἰδοποιήσεων διὰ τῶν ἐφημερίδων. Ἀναγνωρίζω τὸ ὀρθὸν ἀμφοτέρων τῶν ἀντιρρήσεων καὶ τὰς παραδέχομαι

ὡς πρόσθετον ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι εὑρισκόμεθα εἰς πρόοδον. Ἀλλ' οὐχ ἧττον, μένει ἀληθὲς ὅτι οὔτε αἱ εἰδοποιήσεις διαδίδονται ὅσον ἀλλαχοῦ, οὔτε κατάλογοι βιβλίων νεοφανῶν, ἢ καὶ παλαιῶν, κυκλοφοροῦν ὡς ἀλλαχοῦ, οὔτε (τοῦτο δὲ τὸ κυριώτερον προκειμένου περὶ τοῦ λαοῦ καὶ περὶ χώρας ὁποία ἡ ἡμετέρα,) οὔτε χρησιμοποιεῖται ἀναπτυσσόμενον τὸ πρόχειρον μέσον τῶν πλανήτων βιβλιοπωλῶν, τῶν *γυρολόγων*, ὡς τοὺς ὀνομάζομεν. Ὁ βιβλιοπώλης τῶν Ἀθηνῶν, ἢ τῶν Πατρῶν ἢ τῆς Ἑρμουπόλεως, περιμένει μέχρις οὗ μάθῃ ἐκ τύχης ὁ ἀγοραστὴς τὴν ὕπαρξιν βιβλίου τινὸς καὶ ἔλθῃ νὰ τὸ ζητήσῃ, ἢ ἀρκεῖται εἰς τὸ κέρδος τὸ ὁποῖον παρέχουν τὰ διδακτικὰ βιβλία. Ὁ ὀργανισμὸς ὅστις ἐφηρμόσθη εἰς τὴν πώλησιν ἐφημερίδων διὰ τῶν παίδων ἠδύνατο, νομίζω, ἐπεκτεινόμενος νὰ ἐφαρμοσθῇ κάλλιστα καὶ εἰς τὴν πώλησιν βιβλίων. Εἰς τοὺς σιδηροδρομικοὺς σταθμοὺς τῆς Ἀγγλίας, ἡ ὑπηρεσία τῶν βιβλιοπωλείων εἶναι πρὸ ἐτῶν ἀνατεθειμένη εἰς παῖδας, τοῦτο δὲ χάρις εἰς τὸν πρακτικὸν νοῦν τοῦ ἀναλαβόντος τὴν σύστασιν τῶν τοιούτων βιβλιοπωλείων διασήμου ἐκδότου Smith. Ὁ Ἄγγλος ἐκδότης οὗτος ὄχι μόνον ἐπλούτησεν, ἀλλὰ καὶ βουλευτὴς καὶ ὑπουργὸς ἐχρημάτισε. Τὸ παράδειγμα ἔστω πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῶν ἐκδοτῶν καὶ βιβλιοπωλῶν τῆς Ἑλλάδος, ὅπου μάλιστα ἡ ἐπίτευξις καὶ τῶν δύο ἀξιωμάτων εὐχερεστέρα ἢ εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Ἡ πώλησις βιβλίων, περιοδικῶν καὶ ἐφημερίδων εἰς τοὺς σιδηροδρόμους τῆς Ἀγγλίας εἶναι καταπληκτική. Δὲν ἔχομεν βεβαίως τὴν ἀξίω-

σιν νὰ παραβάλωμεν τὰ ἐκεῖ γινόμενα πρὸς τὰ δυνάμενα νὰ γίνουν ἐνταῦθα. Ἀλλ' ἐν μικρῷ τὰ πάντα δύνανται νὰ γίνουν καὶ ἐνταῦθα, — θὰ γίνουν δέ, σὺν Θεῷ !

Λέγεται ὑπὸ τῶν ἀπαισιοδοξούντων ὅτι οὐδὲν τοιοῦτον εἶναι δυνατὸν νὰ γείνῃ ἐνταῦθα, ὅτι μόνον ὁ Μπερτόλδουλος καὶ ἡ Χαλιμὰ ἔχουν ἐξόδευσιν, ὅτι ὁ λαὸς δὲν θέλει ἄλλα βιβλία, ὅτι δὲν νοστιμεύεται τὰ νεώτερα, ὅτι δὲν ἀναγινώσκει. Ἀναντιρρήτως, ὅταν ἐπέλθῃ ἡ ἕξις τοῦ ἀναγινώσκειν διὰ τῶν μέσων ὅσα ὑπεδείξαμεν, τότε ὁ διοργανισμὸς καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ βιβλιεμπορίου θὰ ἐπιβληθοῦν ἀφ' ἑαυτῶν. Καὶ πρὸ τούτου ὅμως, φρονῶ ὅτι ὑπάρχουν ἀρκετὰ βιβλια δυνάμενα νὰ προστεθοῦν εἰς τοὺς σάκκους καὶ τοὺς δίσκους τῶν βιβλιογυρολόγων, μέχρις οὗ ἀποκτήσωμεν περισσότερα, — ὅτι ἤξιζε νὰ γείνῃ δοκιμή τις πρὸς αὔξησιν τῆς κυκλοφορίας των, ὡς μέσον καὶ τοῦτο πρὸς ἐπέκτασιν τῆς ἕξεως τοῦ ἀναγινώσκειν, — καὶ ὅτι διὰ τῆς τοιαύτης δοκιμῆς, γινομένης ὑπὸ ὅρους καλούς, δύναται ν' ἀνατραπῇ ἡ ὑπόστασις τοῦ ἑνὸς τῶν λόγων εἰς τοὺς ὁποίους ἀποδίδεται ἡ μεταξὺ τοῦ λαοῦ κυκλοφορία μόνων τῶν καὶ πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως ἐν χρήσει βιβλίων, τῆς ἀτελείας δηλαδὴ τοῦ βιβλιεμπορίου.

Ὁ δεύτερος λόγος, ὁ κατ' ἐμὲ κυριώτερος καὶ σπουδαιότερος, συνέχεται μὲ ζήτημα τὸ ὁποῖον μετὰ πολλῆς δειλίας τολμῶ νὰ θίξω, διότι τὸ ζήτημα τοῦτο δυσκόλως ἐξετάζεται μετὰ τῆς ἀπαιτουμένης ἀπαθείας,

καὶ διότι οὐδεμίαν ἔχω ἁρμοδιότητα ὅπως ἀναμιχθῶ εἰς τὰς συζητήσεις τὰς ὁποίας προεκάλεσε καὶ προκαλεῖ. Ὁμιλῶν ἤδη περὶ αὐτοῦ, δὲν ὁμιλῶ οὔτε ὡς γλωσσολόγος, μὴ ὢν οὐδαμῶς τοιοῦτος, οὔτε ὡς συγγραφεύς, — μολονότι δὲν δύναμαι ἴσως μετὰ ἴσης εἰλικρινείας νὰ ἀποκηρύξω καὶ τοῦτον τὸν τίτλον· ὁμιλῶ ὡς ἁπλοῦς κ' ἐγὼ ἀναγνώστης βιβλίων, ὡς μονὰς ἐντὸς τοῦ πλήθους περὶ τοῦ φωτισμοῦ τοῦ ὁποίου πρόκειται. Ἑνὶ λόγῳ, ἐπιλαμβάνομαι τοῦ ἀκανθώδους τούτου ζητήματος ὄχι ὑπὸ ἐπιστημονικήν, ἀλλ' ὑπὸ κοινωνικὴν ἔποψιν, καὶ καθόσον μόνον σχετίζεται πρὸς τὸ θέμα τῆς παρούσης διαλέξεως.

Ἐννοεῖται περὶ τίνος ζητήματος ὁ λόγος : Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς γλώσσης.

Λέγεται παρά τινων καὶ ὑποστηρίζεται, ὅτι τὴν διάδοσιν πλείστων ἐκ τῶν βιβλίων ὅσα μέχρι τοῦδε ἐδημοσιεύθησαν παρεμποδίζει ἡ γλῶσσα εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφησαν. Λέγεται ὅτι ὁ λαὸς δὲν ἐννοεῖ τὴν λεγομένην ταύτην *λογίαν* γλῶσσαν ἄνευ κόπου, καὶ ὅτι τὸν κόπον τοῦτον δὲν δύνανται ἢ δὲν θέλουν νὰ καταβάλλουν πάντες, — ὅτι ἄλλως τε οἱ γράφοντες τὴν γλῶσσαν ταύτην ἀποτείνονται ὄχι εἰς τὸν λαόν, ἀλλ' εἰς κύκλον ἀναγνωστῶν περιωρισμένον, καὶ ὅτι πταίουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἐὰν τὰ συγγράμματά των δὲν διαδίδωνται μεταξὺ τῶν πολλῶν. Ἐὰν ταῦτα εἶναι ἀληθῆ, ἕπεται ὅτι ἡ λογία γλῶσσα ἀποτελεῖ μεσότοιχον μεταξὺ τῶν γραφόντων αὐτὴν καὶ τοῦ λαοῦ, καὶ ὅτι εὐχῆς ἔργον νὰ ληφθῇ πρόνοια ὑπὲρ τῆς ὑπερπηδήσεως ἢ

κατεδαφίσεως τοῦ μεσοτοίχου τούτου. Διότι (ὑπὸ κοινωνικὴν πάντοτε ἔποψιν), εἰς τί χρησιμεύουν οἱ λόγιοι ἔθνους τινός, ἐὰν δὲν συντελοῦν εἰς τὸν φωτισμὸν καὶ τὴν ἀνάπτυξίν του; Τίς δὲ ὁ σκοπὸς τῆς γλώσσης, ἐὰν δὲν χρησιμεύῃ αὕτη ὡς ὄργανον πρὸς διοχέτευσιν καὶ διάδοσιν ἰδεῶν;

Εἰς τὰς τοιαύτας ἐνστάσεις οἱ λόγιοι ἐνίοτε ἀπαντοῦν λέγοντες, ὅτι πρέπει ὁ λαὸς ν᾿ ἀνυψωθῇ μέχρις αὐτῶν καὶ τότε θὰ τοὺς ἐννοήσῃ. Οἱ ἀντιφρονοῦντες ὅμως λέγουν ὅτι εὐκολώτερον καὶ προτιμότερον τὸ νὰ καταβοῦν ὀλίγον οἱ λόγιοι πρὸς τὸν λαόν, ἐὰν δύναται τοῦτο νὰ ὀνομασθῇ καὶ νὰ λογισθῇ ὡς καταβιβασμός. Προσθέτουν δέ, ὅτι εἶναι ματαιοπονία ἐκ μέρους τῶν λογίων τὸ νὰ προτρέχουν τοῦ παρόντος, θέλοντες δῆθεν νὰ γράφουν ἀπὸ τοῦδε τὴν γλῶσσαν τοῦ μέλλοντος, —ὅτι εἰς ὅλα τὰ ἔθνη, καὶ καθ᾿ ὅλας τὰς ἐποχάς, μόνοι ἐκεῖνοι οἱ συγγραφεῖς ἀπέκτησαν τὴν ὑστεροφημίαν, ὅσοι ἔγραψαν χάριν τῶν συγχρόνων καὶ ἠγαπήθησαν παρ᾿ αὐτῶν, καὶ ὅτι, ἐπὶ τέλους, «πᾶσα φιλολογία πρέπει νὰ λαμβάνῃ παρὰ τοῦ ζῶντος ἔθνους τὴν θέρμην, τὴν ὁποίαν τοῦ ἀνταποδίδει εἰς φῶς».

Ταῦτα λέγουν οἱ μὲν καὶ ἄλλα οἱ δέ. Τίνες ἔχουν δίκαιον; Δὲν ἐναπόκειται εἰς ἡμᾶς νὰ ἐπιφέρωμεν περὶ τούτου γνώμην. Εἶναι ὅμως ἐπιτετραμμένον νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἰς μὲν τἆλλα ἔθνη, ὁ μαθὼν εἰς τὸ σχολεῖον νὰ συλλαβίζῃ μόνον καὶ ν᾿ ἀναγινώσκῃ, δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὰ εἰς τὴν γλῶσσάν του γραφόμενα βιβλία, ἐὰν ἡ ἔννοια δὲν ὑπερβαίνῃ τὰς διανοητικάς του δυ-

νάμεις· καθόσον μεταξὺ τῆς γλώσσης του καὶ τῆς γλώσσης τοῦ συγγραφέως ὑπάρχει διαφορὰ ὕφους μόνον, ὄχι δὲ (ἐκτὸς σπανίων ἴσως ἐξαιρέσεων) διαφορὰ γραμματικῆς ἢ συντάξεως. Διὰ δὲ τὸν Ἕλληνα τοῦ ὁποίου ἡ μάθησις περιορίζεται εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, εἶναι θησαυρὸς κλεισμένος ὄχι μόνον αἱ σελίδες πολλῶν ὀρθοεπῶν συγγραμμάτων, ἀλλὰ καὶ αἱ στῆλαι αὐταὶ πολλῶν ἐφημερίδων τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦτο δὲ διότι,— παρεκτὸς τῶν γραμματικῶν τύπων οἱ ὁποῖοι δὲν εἶνε πάντοτε οἱ τῆς παρ᾿ αὐτοῦ λαλουμένης γλώσσης, καὶ παρεκτὸς τῆς συντάξεως τὴν ὁποίαν ἀρεσκόμεθα ἐνίοτε νὰ περιπλέκωμεν ἄνευ ἀνάγκης, — συνειθίζομεν προσέτι νὰ μεταχειριζώμεθα πρὸς ἔκφρασιν τῶν ἰδεῶν μας ὄχι τὰς κοινὰς καὶ γνωστὰς λέξεις, ἀλλ᾿ ἀπ᾿ ἐναντίας, μεταξὺ δύο συνωνύμων Ἑλληνικῶν ὅρων δίδομεν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὴν προτίμησιν εἰς τὸν ἀρχαιότερον, τὸν μᾶλλον ἀσυνήθη καὶ τὸν ὀλιγώτερον καταληπτόν. Εἰς τρόπον ὥστε ὁ κοινὸς ἀναγνώστης, μὴ εὑρίσκων τὸ πρᾶγμα ἀντάξιον τοῦ κόπου, ἀντὶ τοῦ νὰ ἑλκυσθῇ εἰς ἀνάγνωσιν, προκρίνει τὴν ἀποχήν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ κοινοὶ ἀναγνῶσται ἀποτελοῦν τὴν πλειοψηφίαν, τὰ ἔργα ἡμῶν ὀλίγον ζητοῦνται, ὀλίγον ἀγοράζονται καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἀναγινώσκονται. Ἐν συντόμῳ, οἱ τοιαῦτα ἰσχυριζόμενοι ἐπιρρίπτουν εἰς τοὺς συγγραφεῖς αὐτοὺς μέγα μέρος τῆς εὐθύνης τῆς τε ἀτελείας τοῦ βιβλιεμπορίου καὶ τῆς μὴ εἰσέτι γενικεύσεως τῆς ἕξεως τοῦ ἀναγινώσκειν.

Ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι τῆς τοιαύτης μομφῆς θὰ εἶναι

ἐντελῶς ἀπηλλαγμένοι οἱ συγγραφεῖς, οἱ μέλλοντες νὰ τέρψουν καὶ νὰ φωτίσουν τὴν ἤδη ἀνατέλλουσαν γενεὰν τῶν Ἑλλήνων. Πρὸς αὐτοὺς ἀποτεινόμενος τολμῶ νὰ ὑπομνήσω, — ἐπειδὴ πρόκειται περὶ τῆς ἕξεως τοῦ ἀναγινώσκειν, — ὅτι ὑπάρχουν δύο τάξεις ἀναγνωστῶν: οἱ ἀναγινώσκοντες χάριν ἁπλῆς μαθήσεως ἢ ψυχαγωγίας, καὶ οἱ ἐπιδιώκοντες τὴν ἰδίαν μόρφωσιν ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ λάβουν μίαν ἡμέραν τὸν κάλαμον εἰς χεῖρας κατατασσόμενοι καὶ οὗτοι εἰς τὴν σειρὰν τῶν συγγραφέων. Διὰ τοὺς τελευταίους τούτους ἡ ἀνάγνωσις δὲν εἶναι τέρψις μόνον ἢ μέσον μαθήσεως, εἶναι συγχρόνως προγύμνασις καὶ προπαρασκευή. Οἱ τοιοῦτοι πρέπει νὰ μελετοῦν, νὰ ἀνατέμνουν, οὕτως εἰπεῖν, ὅσα βιβλία ἀναγινώσκουν. Πρέπει νὰ ἐμφορῶνται τῆς ἰδέας ὅτι ἄνευ κόπου, καὶ πολλοῦ κόπου, οὐδὲν ἀποκτᾶται, — ὅτι τὸ συγγράφειν εἶναι τέχνη καὶ αὐτή, ὡς πᾶσα ἄλλη, — καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἐπαρκῆ τοῦ συγγραφέως ἐφόδια ἡ ἔμφυτος εὐφυΐα, ἢ μόνη ἡ περὶ τὸ γράφειν εὐχέρεια. Ἀπ' ἐναντίας, τὰ τοιαῦτα φυσικὰ δῶρα ἀποβαίνουν ἐνίοτε λίαν ἐπιβλαβῆ εἰς τοὺς νέους, διότι ἄγουν εἰς δύο σκοπέλους ἐξ ἴσου ἐπικινδύνους: τὸν αὐτοθαυμασμὸν καὶ τὴν φυγοπονίαν. Ὁ πρῶτος ὑποθάλπεται συνήθως καὶ ἐκ τοῦ θαυμασμοῦ τῶν συγγενῶν ἢ φίλων τοῦ νεαροῦ φωστῆρος, τὴν δὲ φυγοπονίαν γεννᾷ πολλάκις ἡ πεποίθησις, ἡ συνοψιζομένη εἰς τὸν ἀφορισμὸν ὅτι ὁ «ποιητὴς γεννᾶται!» Λέγω δὲ **ποιητής**, διότι συνήθως εἰς τὴν ποίησιν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν εἰς τὴν στιχουργίαν, εὑρίσκει διέξοδον ἡ πρώϊμος φιλοδοξία

τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως προικισμένων νέων. Καὶ ναὶ μέν, τὸ στιχουργεῖν δὲν εἶναι κακόν, καθόσον ἀσκεῖ τὸν κάλαμον, ἀλλὰ τὸ δῶρον τῆς ποιήσεως ἐδόθη εἰς ὀλίγους, οἱ δὲ ὀλίγοι ἐκεῖνοι ὀφείλουν διὰ πολλοῦ ἐπίσης κόπου καὶ πολλῆς μελέτης νὰ καλλιεργήσουν τὸ παρὰ θεοῦ σπέρμα, διὰ νὰ βλαστήσῃ καρποὺς καλούς.

Ἀνάγκη λοιπὸν μελέτης, μέλλοντες συγγραφεῖς τῆς Ἑλλάδος, μελέτης ἐνδελεχοῦς, καὶ ἀναγνώσεως πολλῆς, ἐκλεκτῆς καὶ σκοπίμου. Ἀναγινώσκετε πρὸ πάντων τοὺς ἀρχαίους! Ἐκεῖ θὰ εὕρητε τὰ λαμπρότερα, τὰ μᾶλλον ἀξιομίμητα, τὰ ἀμίμητα ὑποδείγματα χάριτος, σαφηνείας, συντομίας καὶ ἀκριβείας, — ἀκριβείας περὶ τὴν ἔννοιαν καὶ περὶ τὴν ἔκφρασιν Ἀναγινώσκετε καὶ τὰ ἀριστουργήματα τῶν νεωτέρων φιλολογιῶν, ἀφοῦ καὶ ἡμεῖς ἀποτελοῦμεν μέρος τῆς εὐρείας οἰκογενείας τῶν πολιτισμένων ἐθνῶν. Ἐξακολουθῆτε, ἐὰν τοῦτο σᾶς εὐαρεστῇ, νὰ ἐντρυφᾶτε ἰδίως εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν συγχρόνων συγγραφέων τῆς Γαλλίας, οἵτινες τοσαύτην μέχρι τοῦδε ἐξήσκησαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς νεκρᾶς ἡμῶν φιλολογίας. Ἀλλ' ὅμως ἀναγινώσκετε αὐτοὺς μετ' ἐπιφυλάξεώς τινος, ἐξ ἑνὸς μὲν ἐνθυμούμενοι ὅτι εἶναι ξένοι, καὶ ὅτι ἑκάστη φιλολογία ἀξία τοῦ ὀνόματος πρέπει ἐντὸς τῶν σπλάγχνων τοῦ ἰδίου ἔθνους ν' ἀναζητῇ τὴν ἔμπνευσίν της, — ἐξ ἄλλου δὲ ἐρευνῶντες πῶς οἱ ποιηταὶ ἐκεῖνοι ἢ πεζογράφοι, τοὺς ὁποίους θαυμάζετε, κρίνονται εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα ἕκαστος, ὑπὸ ἀνδρῶν τῶν ὁποίων ἡ φωτισμένη καὶ ἀμερόληπτος κρίσις δὲν ἐπηρεάζεται ὑπὸ τῆς φο-

ρᾶς τοῦ συρμοῦ ἢ καὶ ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐνίοτε τοῦ ἀλληλοθαυμασμοῦ.

Φοβοῦμαι μὴ κατηγορηθῶ, καὶ δικαίως, ὅτι μεταβαίνω ἄνευ σειρᾶς ἐξ ἑνὸς ἀντικειμένου εἰς ἄλλο, καὶ ὅτι ἐπεμβαίνω εἰς ζητήματα ἀλλότρια τοῦ θέματός μου. Ἡ μόνη δικαιολόγησίς μου εἶναι, ὅτι τὸ θέμα μου εὐρὺ καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ, ὡς εἶπα ἤδη, ἀλληλένδετα. Πῶς νὰ μὴ ὁμιλήσωμεν περὶ συγγραφέων, καὶ περὶ τῶν συγγραφέων ἰδίως τοῦ μέλλοντος, προκειμένου περὶ τῆς ἐξεγέρσεως καὶ τῆς γενικεύσεως τῆς ἕξεως τοῦ ἀναγινώσκειν ; — Ἡ ἀπόκτησις τοῦ ἀγαθοῦ τούτου θὰ εἶναι ἡ κορωνὶς τῆς ἐπεκτεινομένης καὶ βελτιουμένης δημοσίας ἡμῶν ἐκπαιδεύσεως. Ἡ δ' ἐπέκτασις καὶ βελτίωσις τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἔπρεπε ἀνέκαθεν νὰ εἶναι τὸ πρῶτον καὶ κύριον ἡμῶν μέλημα. Ἄς βαδίσωμεν, καὶ ὡς πρὸς τοῦτο, εἰς τὰ ἴχνη τῶν ξένων ἐθνῶν, ἐνθαρρυνόμενοι ἐξ ὅσων ἐκεῖνα διέπραξαν, ἐντὸς τῶν τελευταίων τούτων μόνον ἐτῶν, ὑπὲρ τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἠθικῆς διαπλάσεώς των. Ἄς ἴδωμεν τί ἐγένετο καὶ τί γίνεται εἰς Γαλλίαν καὶ εἰς Ἀγγλίαν.

Εἰς μὲν τὴν Γαλλίαν, πρώτιστον κυβερνητικὸν ζήτημα ὑπῆρξεν ἐπὶ ἔτη πολλὰ τὸ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως. Ἀδιάφορον ἐὰν τὰ ληφθέντα μέτρα προεκάλεσαν ἀντιστάσεις, διαμαρτυρήσεις καὶ ἀποδοκιμασίας. Περὶ τῆς ἀξίας τῶν μέτρων ἐκείνων δὲν εἴμεθα οἱ ἁρμόδιοι κριταί. Δι' ἡμᾶς ἀρκεῖ τοῦτο : ὅτι πρωθυπουργὸς τῆς Γαλλίας ἐχρημάτισεν ἐπὶ χρόνον μακρὸν ὁ

ὑπουργὸς τῆς παιδείας, ὅτι ἕτερος ὑπουργὸς τῆς παιδείας ἀνῆλθεν ἐπίσης εἰς τὴν πρωθυπουργίαν, καὶ ὅτι οἱ κοινοβουλευτικοὶ ἀγῶνες, ἐπὶ πολλὰς καὶ συνεχεῖς περιόδους, περιεστράφησαν εἰς τὸ ζήτημα τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως.

Εἰς δὲ τὴν Ἀγγλίαν, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἤρχισαν νὰ ἐπεκτείνωνται τὰ πολιτικὰ δικαιώματα καὶ εἰς τὰ πολυπληθέστερα στρώματα τοῦ ἔθνους, οἱ διέποντες τὰ τῆς πολιτείας ἐσκέφθησαν καὶ ἐνήργησαν δραστηρίως ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς παιδείας. Τί δὲ κατορθώθη ἐντὸς μιᾶς εἰκοσιπενταετηρίδος, δύνασθε νὰ εἰκάσητε ἐκ τούτου καὶ μόνου : Πρὸ τριῶν ἢ τεσσάρων ἐτῶν ἐπεσκεπτόμην τὰς φυλακὰς τοῦ Λονδίνου μετὰ συμπολίτου, ἀσχολουμένου εἰς τὰ τῆς βελτιώσεως τῶν ποινικῶν μας καταστημάτων. Διερχόμενος τὰς ὑπαίθρους αὐλὰς καὶ τὰ ἐργαστήρια, ὅπου μετὰ τοσαύτης εὐταξίας καὶ ἡσυχίας ἠσκοῦντο ἢ εἰργάζοντο οἱ κατάδικοι, ἠρώτησα τὸν ὁδηγοῦντα ἡμᾶς ὑπάλληλον, ἐὰν παρεῖχε πολλὰς δυσκολίας ἡ ἐφαρμογὴ τῆς πειθαρχίας ἐντὸς τοῦ πλήθους ἐκείνου τῶν φυλακισμένων. — Ἄλλοτε ναί, ἀπεκρίθη ὁ ὑπάλληλος, σήμερον ὅμως ὄχι. — Πόθεν τοῦτο; Εἰς τί ὀφείλεται ἡ ἐπελθοῦσα εὐάρεστος μεταβολή ; — Εἰς τὴν ἐπέκτασιν καὶ τὴν βελτίωσιν τῆν δημοσίας ἐκπαιδεύσεως.

Εἰς τὴν ἐπέκτασιν καὶ τὴν βελτίωσιν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως! Ἡ ἀπόκρισις μοῦ ἐπροξένησε βαθεῖαν ἐντύπωσιν. Ἰδοὺ εἰς ὁποῖα παραδείγματα πρέπει νὰ ἀποβλέπωμεν! Ὅταν τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐκ-

παιδευτικοῦ ἡμῶν συστήματατος γίνουν καταφανῆ ἕως εἰς τὰ βάθη τῶν φυλακῶν, ὅταν τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας ἐν Ἑλλάδι παύσῃ νὰ θεωρῆται καὶ νὰ χαρακτηρίζηται ὡς *μικρὸν ὑπουργεῖον*, τότε δὲν θὰ γίνεται πλέον λόγος περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ γενικευθῇ καὶ παρ' ἡμῖν ἡ ἕξις τοῦ ἀναγινώσκειν.

ΤΑ ΠΑΡΙΣΙΑ

ΚΑΙ Η

ΕΛΑΦΡΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Πρό τινος ἔλαβα ἐξ Ἀθηνῶν ἐπιστολὴν νέου, τὸν ὁποῖον δὲν εἶχα ἀλλ' οὔτε ἔχω εἰσέτι τὴν τιμὴν νὰ γνωρίζω προσωπικῶς. Ἐλπίζω ὅτι θὰ μοῦ συγχωρήσῃ τὴν ἀδιακρισίαν ν' ἀνακοινώσω τὴν ἐπιστολήν του εἰς ἀναγνώστας διὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἦτο ὡρισμένη. Ἴσως μὲ συγχωρήσῃ, ἀναλογιζόμενος ὅτι δὲν εἶχα τὸ δικαίωμα ν' ἀπευθύνω εἰς ἐκεῖνον ὅσας σκέψεις ἔφερον εἰς τὸν νοῦν μου τὰ ἐρωτήματά του. Ἴσως δὲ καὶ μὲ δικαιώσῃ νομίσαντα ὅτι αἱ σκέψεις αὗται ἠδύναντο νὰ καθυποβληθοῦν ἀπροσώπως εἰς πολλοὺς ὁμήλικους του, ἔχοντας τὰς αὐτὰς ὡς ἐκεῖνος ἐφέσεις καὶ κλίσεις. Ἰδοὺ ἡ ἐπιστολή του. Παραλείπω τὰς ἐν εἴδει προοιμίου φιλόφρονας ἐκφράσεις καὶ τὴν ἀπολογίαν του διὰ τὴν εἰς ἐμὲ ἀποκάλυψιν «τοῦ ἱεροῦ πόθου, ὅστις πρὸ καιροῦ ἐ[illegible]ιε τὴν καρδίαν του.» Περὶ τίνος πόθου πρόκει[illegible]ῆτε ἀμέσως.

«[illegible]ετι, λέγει, ἡδυνόμην ὁσάκις περιέπιπτεν »εἰς χει[illegible] μου ἔργον τι ἐκ τῶν ἐγκρίτων τῆς συγ-

»χρόνου φιλολογίας. Παρήρχοντο οἱ χρόνοι καὶ τοὺς
»διηρχόμην μελετῶν ἢ μᾶλλον καταβροχθίζων ποιη-
»τικὰς ἰδίως σελίδας. Ἡ ἐν τῷ γυμνασίῳ μαθητεία
»μου, ἥτις πρὸ δύο ἐτῶν ἔληξεν, ὑπῆρξεν ὁ καιρὸς
»τῆς εὐδαιμονίας, διότι μοὶ παρεῖχε τὴν εὐκαιρίαν
»τοῦ νὰ κρατῶ πάντοτε εἰς χεῖρας βιβλία τέρποντα
»τὴν φαντασίαν καὶ ἐξάπτοντα τὴν πρὸς τὴν ποίησιν
»κλίσιν μου. Μαθητὴς ἔτι τοῦ γυμνασίου ἔγραψα στί-
»χους, οἵτινες, δημοσιευθέντες εἰς ἐφημερίδας, οὐχὶ
»δυσμενῶς ἐκρίθησαν, τοῦτο δὲ ηὔξησε τὸν πρὸς τὴν
»φιλολογίαν ἔρωτά μου, ὅστις ἔρως πολλάκις ἤγειρεν ἐν
»ἐμοὶ τοὺς εὐγενεστέρους παλμούς».

Ὁμολογῶ ὅτι τὸ πρῶτον τοῦτο μέρος τῆς ἐπιστολῆς μοῦ ἐξήγειρεν εἶδος ἀγανακτήσεως κατὰ τῶν συντακτῶν τῶν ἐφημερίδων, ὅσοι ἐδέχθησαν καὶ ἐδημοσίευσαν τοὺς στίχους τοῦ μαθητοῦ τοῦ γυμνασίου. Ἐὰν δὲν τοὺς ἐδημοσίευον, δὲν θὰ ἐλάμβανον ἀφορμὴν οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι, — διότι βεβαίως αὐτοὶ καὶ μόνοι ἦσαν οἱ **εὐμενῶς κρίναντες**, — δὲν θὰ ἐλάμβανον ἀφορμὴν νὰ ὑποθάλψουν τὴν ματαιότητα τοῦ νέου ποιητοῦ διὰ τῶν ἐπαίνων των. Ἀλλὰ μὴ θὰ τοὺς ἤκουεν οὗτος ἐὰν τὸν παρεκίνουν νὰ κρατῇ εἰς χεῖρας διδακτικὰ βιβλία ἀντὶ τῶν ἔργων τῆς συγχρόνου φιλολογίας, καὶ νὰ μανθάνῃ γράμματα ἐνόσῳ ἐμαθήτευεν εἰς τὸ γυμνάσιον, ἀντὶ τοῦ νὰ γράφῃ στίχους; Φοβοῦμαι ὅτι δὲν θὰ τοὺς ἤκουεν.

Ἀλλ' ἐξακολουθῶ τὴν ἐπιστολήν.

«Περατώσας πρὸ δύο ἐτῶν τὰς γυμνασιακάς μου

»σπουδάς..» Δὲν λέγει πῶς καὶ διὰ τίνων μέσων
κατώρθωσε νὰ λάβῃ ἀπολυτήριον... «ἐνεγράφην εἰς
»τὴν Νομικὴν σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου. Ἤλπιζα
»ὅτι ἡ Νομικὴ δὲν θέλει μ' ἐμποδίσει τοῦ νὰ καλ-
»λιεργῶ συγχρόνως καὶ τὴν πεφιλημένην μου ποίησιν.
»Ἀλλ' ἡ ἐλπὶς αὕτη ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων σφα-
»λερά. Ποιητικά μου τινὰ δοκίμια δημοσιευθέντα ἔν-
»θεν κἀκεῖθεν...» (εἰς τὰς ἐφημερίδας ἐννοεῖται καὶ
πάλιν), «συνετέλεσαν εἰς τὸ ν' ἀποστραφῶ ὁριστικῶς
»τὴν Νομικὴν καὶ ἀπεφάσισα ν' ἀκολουθήσω πάσῃ
»δυνάμει τὴν κλίσιν τῆς ψυχῆς μου καὶ τὸν ἀκατά-
»σχετον πόθον τῆς καρδίας μου...»

Ἰδού, ἤλθομεν εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ ἱεροῦ πόθου.

«Ὁ σκοπὸς καὶ ἡ πρόθεσίς μου εἶναι νὰ καταρτι-
»σθῶ εἰς Παρισίους περὶ τὴν ἐλαφρὰν μᾶλλον φιλολο-
»γίαν». — Τὸ ἐπίθετον *ἐλαφρὰ* ὑποθέτω ὅτι σημαίνει
τὴν ἀπαλλαγὴν πόνου καὶ μόχθου. Ἀλλὰ περὶ τούτου
βραδύτερον. — «Δι' ὅ, ἐξακολουθεῖ, θερμῶς παρακαλῶ
»ὅπως μοὶ εἴπητε εἰς ποίαν φιλολογικὴν σχολὴν τοῦ
»ἐν Παρισίοις Πανεπιστημίου πρέπει νὰ καταταχθῶ
»καὶ μετὰ πόσα ἔτη θὰ ἐξέλθω αὐτῆς.»

Ἰδοὺ καὶ ὑστερόγραφον οὐσιωδέστατον:

«Παρακαλῶ πρὸς τούτοις νὰ μὲ πληροφορήσητε ἐὰν
»δύναμαι νὰ εὕρω εἰς Παρισίους παραδόσεις τῆς ἑλ-
»ληνικῆς γλώσσης, ἐκ τῆς ἀπολαυῆς τῶν ὁποίων νὰ
»ζῶ κάπως ἀνέτως».

Ἀποκρινόμενος εἰς τὴν ἐπιστολὴν περιωρίσθην νὰ πληροφορήσω τὸν νέον ποιητήν, πρῶτον μέν, ὅτι εἰς τὸ

Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων δὲν ὑπάρχει Σχολὴ ἐλαφρᾶς φιλολογίας, καὶ δεύτερον, ὅτι ἡ εὕρεσις ἑλληνικῶν παραδόσεων εἶναι δυσκολωτάτη, καὶ ὅτι ἐκτίθεται εἰς βεβαίαν ἀπογοήτευσιν ἐάν, εἰς τοιαύτας ἐλπίδας στηριζόμενος, ξενιτευθῇ χωρὶς νὰ ἔχῃ ἐκ τῶν προτέρων ἐξησφαλισμένα τὰ μέσα τῆς συντηρήσεώς του.

Ὡς πρὸς τοῦτο ἐθεώρησα καθῆκόν μου νὰ μὴ τὸν ἀφήσω εἰς πλάνην, διότι, ἀτυχῶς, εἶδα συχνάκις ἐκ τοῦ πλησίον τὰς θλιβερὰς συνεπείας τοιαύτης αἰσιοδόξου ἀπρονοησίας. Δὲν ἐτόλμησα, ἐννοεῖται, νὰ τὸν ἐρωτήσω ἐὰν νομίζῃ ὅτι εἶναι ἀρκούντως κατηρτισμένος διὰ νὰ διδάξῃ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν ἔμαθεν εἰς τὸ γυμνάσιον καταβροχθίζων τὰ ἔργα τῆς συγχρόνου φιλολογίας. Ἀλλ᾿ ἔστω· ὑποθετέον ὅτι μετέβαινεν εἰς Παρισίους καὶ εὕρισκε παραδόσεις. Αὗται ἤθελον ἐξ ἀνάγκης ἀπορροφήσει τὸν καιρόν του, πρὸς ζημίαν τῶν σπουδῶν του, εἴτε εἰς τὴν ἐλαφρὰν φιλολογίαν ἤθελε ν᾿ ἀφοσιωθῇ, εἴτε εἰς ἄλλο τι βαρύτερον καὶ θετικώτερον. Ἄλλως δέ, τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γραμματοδιδασκάλου δὲν φαίνεται, ἐκ πρώτης ὄψεως, ὡς συναρμοζόμενον καλλίτερον τῆς νομικῆς ἐπιστήμης πρὸς τοὺς ἱεροὺς πόθους τῆς καρδίας του. Ἀλλ᾿ οὔτε εἶναι εὔκολον τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο. Διὰ νὰ διδάξῃ τις ὀλίγα, ἀνάγκη νὰ γνωρίζῃ πολλά. Ἀνάγκη τοὐλάχιστον νὰ προετοιμάζῃ τὸ μάθημά του. Παρεκτὸς τοῦ πρὸς τοῦτο δαπανωμένου χρόνου, ἀπαιτεῖται καὶ ὥρα ἱκανὴ διὰ νὰ ὑπάγῃ ὁ διδάσκαλος πρὸς τὸν μαθητήν. Αἱ ἀποστάσεις δὲν εἶναι μικραὶ εἰς τὰ Παρίσια. Ποῦ μένει

λοιπὸν καιρὸς πρὸς μελέτην ἰδίαν; Ἀλλά, τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι τῶν τοιούτων δυσχερειῶν ἤθελεν ἀπαλλάξει τὸν ποιητήν μου ἡ μὴ εὕρεσις παραδόσεων. Καὶ τότε;...

Ἐννοῶ καὶ ἐπαινῶ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν νέων νὰ ταξειδεύσουν, νὰ ἰδοῦν τὸν κόσμον — ἰδίως τὰ Παρίσια. Ὡραία ἡ πόλις καὶ ἀξιοθέατος. Ἴσως μάλιστα, ἴσως τὴν φανταζόμεθα μακρόθεν ὡραιοτέραν ἔτι τοῦ ἀληθοῦς. Νομίζομεν ὅτι οἱ ἐκεῖ κατοικοῦντες ἀπολαύουν ὅλα τ᾿ ἀγαθὰ τοῦ βίου, ὅτι ἡ ζωή των εἶνε τέρψις διαρκὴς καὶ διασκέδασις ἀδιάκοπος. Δὲν λέγω ὅτι τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ μεταβοῦν ἐκεῖ ἑλκύει πρὸ πάντων ἡ ὄρεξις τῆς διασκεδάσεως. Ὄχι! Ὑπερισχύει βεβαίως ἡ ἔφεσις τῆς μαθήσεως. Τὰ Παρίσια εἶναι ἀναντιρρήτως ἑστία φώτων. Ὁ θέλων εὑρίσκει ἐκεῖ ἄφθονα τὰ πρὸς φωτισμὸν μέσα. Ἀλλ᾿ ἡ θέλησις δὲν ἀρκεῖ μόνη. Ὅπως ὁ προσερχόμενος ἐπωφεληθῇ τῶν παρεχομένων μέσων, ἀπαιτεῖται νὰ ἔχῃ τ᾿ ἀναγκαῖα ἐφόδια.

Ἐν πρώτοις ἀπαιτοῦνται τὰ *ὑλικὰ* ἐφόδια. Ὁ Κλεάνθης δὲν ἤθελε κατορθώσει νὰ λάβῃ εἰς τὴν Σορβόννην τὸ δίπλωμά του, ποτίζων τὰς νύκτας τοὺς κήπους τῶν Παρισινῶν. Τὸ πρᾶγμα εἶχε καὶ εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας τὰς δυσκολίας του καὶ διὰ τοῦτο ἀπηθανάτισεν ὁ Κλεάνθης τὸ ὄνομά του. Τὴν σήμερον, καὶ μάλιστα εἰς τὰ Παρίσια, ἤθελεν ἀποθάνει προτοῦ τὸ ἀπαθανατίσῃ. Πόσους ἐγνώρισα πληρώσαντας πολὺ ἀκριβὰ τὴν εὐχαρίστησιν τοῦ νὰ λέγουν κατόπιν ὅτι

ἐσπούδασαν ἢ συνεπλήρωσαν τὰς σπουδάς των εἰς τὰ Παρίσια! Τινὲς ἀπέρχονται βασιζόμενοι εἰς ὑποσχέσεις ὑποστηρίξεως μὴ τηρουμένας μέχρι τέλους. Τινὲς ἐξασφαλίζουν τὰ τῆς συντηρήσεώς των μέχρις ὡρισμένου χρόνου, — ἀλλ' οἱ ὑπολογισμοὶ των ἀναδεικνύονται ἐσφαλμένοι, ὁ ὁρισθεὶς χρόνος δὲν ἐξαρκεῖ, καὶ ἔπειτα εὑρίσκονται ἄνευ μέσων· διὰ νὰ μὴ ἐπανέλθουν δὲ εἰς τὴν πατρίδα των ἄπρακτοι, κύριος οἶδε εἰς τί ἐκτίθενται καὶ τί ὑποφέρουν! Ἄλλοι, οἱ εὐτυχέστεροι, ἔχουν τὰς οἰκογενείας των. Ἀλλ' αἱ ἐκ τοῦ ὑστερήματος στελλόμεναι δραχμαί, ἐλαττούμεναι ὡς ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ συναλλάγματος, μεταβάλλονται εἰς πολὺ ὀλιγώτερα φράγκα μέχρις οὗ φθάσουν εἰς τὸ βαλάντιον τοῦ ξενιτευμένου, αἱ δὲ τρύπαι τοῦ βαλαντίου εἶναι μεγαλείτεραι εἰς τὰ ξένα ἢ εἰς τὴν πατρίδα. Συνήθης συνέπεια τούτων εἶναι ἡ προσφυγὴ εἰς δάνεια, — ἐὰν εὑρεθῇ ὁ δανειστής. Κατ' ἀρχὰς εὑρίσκεται, χάρις ἰδίως εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν μεταξὺ συμπατριωτῶν ἀδελφικὴν σχέσιν. Τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ μηνός, ὁπότε ἔρχεται τὸ μηνιαῖον, πῶς δύναται ν' ἀρνηθῇ ὁ ἔχων εἰς τὸν μὴ ἔχοντα; Ἀλλά, περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνός, ὁ δανείσας ἔχει καὶ αὐτὸς ἀνάγκας. Ἐὰν δὲν ἐπιστραφοῦν τὰ δανεισθέντα, τίθεται φραγμὸς εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἐλευθεριότητος. Τότε ἐπέρχονται ἄλλα ἐπακόλουθα: Χρέη εἰς τὸν ξενοδόχον, εἰς τὴν οἰκοδέσποιναν, εἰς τὸν ῥάπτην, εἰς τὸν κουρέα... καὶ συνεπέρχεται ἡ βαθμιαία τῆς φιλοτιμίας χαλάρωσις, καὶ ὑλικαὶ στερήσεις, καὶ ἠθικὸς ἐνίοτε ἐξευτελισμός, ἀντανακλώ-

μενος δυστυχῶς εἰς τὴν ἐθνικὴν ὑπόληψιν, — καὶ ποῦ πλέον σπουδαὶ καὶ ἐπιστημονικὸς καταρτισμός, καὶ ποῦ ἡ ὠφέλεια ἐκ τῆς διαμονῆς εἰς τὰ Παρίσια; Τὰ τοιαῦτα συμβαίνουν, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν γίνονται γνωστά. Ἴσως ὅμως ἡ ἀποκάλυψίς των ὠφελεῖ. Τὰ παθήματα τῶν λαβόντων πεῖραν γίνονται μαθήματα εἰς τοὺς μὴ εἰδότας. Ὑπάρχουν καί τινες τυχηροί, ὑπερνικήσαντες πολλὰς τοιαύτας δυσχερείας καὶ εὐδοκιμήσαντες ἐπὶ τέλους. Τὸ παράδειγμα τούτων ἐνθαρρύνει περισσοτέρους ἢ ὅσους φοβίζει τὸ τῶν ἀποτυχόντων. Ἀλλ' οἱ τυχηροὶ ἀποτελοῦν πάντοτε καὶ εἰς ὅλα ἐξαίρεσιν, αἱ δὲ ἐξαιρέσεις δὲν ἀποτελοῦν τὸν κανόνα. Ἀποτρέπετε ὅσους ἀγαπᾶτε τοῦ νὰ ἐκπατρίζωνται, χάριν σπουδῆς, προτοῦ ἐξασφαλίσουν τὰ πρὸς τὸ ζῆν, εἰς τρόπον ὥστε οὔτε ἡ ἀξιοπρέπεια οὔτε ἡ φιλοτιμία των νὰ τεθοῦν εἰς δοκιμασίαν, οὔτε νὰ ἐκτεθοῦν ποτέ, εἰς τὰ ξένα, εἰς τὴν στέρησιν καὶ τὴν πεῖναν!

Παρεκτὸς τῶν ὑλικῶν ἐφοδίων ἀπαιτοῦνται καὶ ἄλλα. Διὰ τὴν ἔλλειψιν αὐτῶν δὲν φέρουν τὴν εὐθύνην μόνοι οἱ ἐκπατριζόμενοι ἀπόφοιτοι τῶν σχολείων μας. Ἐὰν οἱ πλεῖστοι δὲν εἶναι ἱκανῶς κατηρτισμένοι, δὲν πταίουν αὐτοί, πταίει ἡ ἀτελὴς μόρφωσις τὴν ὁποίαν παρέχουν τὰ σχολεῖά μας.

Εἰς δύο τάξεις δύνανται νὰ διαιρεθοῦν οἱ ἀπερχόμενοι εἰς τὰ ξένα χάριν μαθήσεως: εἰς τοὺς σκοποῦντας νὰ ἐπανέλθουν μὲ δίπλωμα ξένης σχολῆς, καὶ εἰς τοὺς ἤδη κατέχοντας δίπλωμα τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπι-

στημίου, θέλοντας δὲ νὰ συμπληρώσουν τὰς σπουδάς των. Δὲν λέγω, ὡς συνειθίζεται, νὰ *τελειοποιηθοῦν*, διότι ἡ λέξις μὲ τρομάζει.

Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἔρχονται εἰς τὰ Παρίσια ἀδαεῖς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τῆς γαλλικῆς γλώσσης. Οἱ πλεῖστοι δαπανοῦν ἐξ ἀνάγκης χρόνον ἱκανὸν μέχρις οὗ δυνηθοῦν νὰ ἐννοοῦν τοὺς καθηγητάς, πρὸς ἀκρόασιν τῶν ὁποίων ἐπεχείρησαν τὴν ἀποδημίαν. Οἱ κατατασσόμενοι εἰς εἰδικὰς σχολὰς θὰ μάθουν ἐπὶ τέλους ὀλίγα ἢ πολλὰ γαλλικά. Ἀλλὰ πῶς θὰ τὰ μάθουν οἱ διδάκτορες τοῦ Πανεπιστημίου, οἱ περιοριζόμενοι εἰς ἀκρόασιν παραδόσεών τινων πρὸς *τελειοποίησιν*, ἐὰν μάλιστα, συναναστρεφόμενοι ἀναμεταξύ των, μεταφέρουν τρόπον τινὰ τὰς Ἀθήνας εἰς τὰ Παρίσια; Τινὲς ἐπιστρέφουν γνωρίζοντες ὅσα μόνον γαλλικὰ ἤκουσαν παρὰ προσώπων, τῶν ὁποίων ἡ κυρία ἀποστολὴ δὲν εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσης των, καὶ μετὰ τῶν ὁποίων ἡ συνεννόησις εἶναι δυνατὴ καὶ ἄνευ πολλῆς γραμματικῆς. Οἱ τοιοῦτοι δὲν ηὔξησαν μεγάλως τὰς γνώσεις των εἰς τὰ ξένα. Ἐσπούδασαν τὴν τοπογραφίαν μόνην συνοικιῶν τινων τῶν Παρισίων, καὶ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα μιᾶς κλάσεως, ὄχι τῆς ἐναρετωτέρας, τῶν κατοίκων. Ἀλλὰ ὁ λόγος δὲν εἶναι περὶ τῶν σπουδαστῶν τοῦ εἴδους τούτου.

Ἐκ τῶν μεταβαινόντων εἰς τὰ Παρίσια διδακτόρων δύνανται πράγματι νὰ ὠφεληθοῦν ὅσοι, πρῶτον μέν, εἶναι ἀπηλλαγμένοι τῆς φροντίδος τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου, — δεύτερον δέ, κατέχουν τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, — καὶ τρίτον, γνωρίζουν ἐκ τῶν προτέρων ὁποίας ἐλλείψεις των θέλουν νὰ συμπληρώσουν, καὶ ἔρχονται μὲ ἀπόφασιν νὰ λησμονήσουν ὅτι ἔχουν πτυχίον διδάκτορος. Τὸ τρίτον τοῦτο εἶναι οὐσιωδέστατον, — δὲν εἶναι δὲ καὶ εὔκολον. Ἡ πρόσφατος ἀπόκτησις Ἀκαδημαϊκοῦ τίτλου κολακεύει τὴν ἐνδόμυχον τοῦ νέου φιλοτιμίαν. Ἡ τοιαύτη φιλοτιμία δὲν βλάπτει βεβαίως αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, οὔτε ἐμποδίζει ἀναποφεύκτως τὴν πρόοδον· ἀλλ' ἐν γένει, ἐκ τῶν διδακτόρων τῶν ἀποδημούντων πρὸς *τελειοποίησιν* ἐκεῖνοι ὠφελοῦνται ἀληθῶς καὶ προάγονται, ὅσοι ἔχουν τὴν γενναιότητα νὰ θεωρήσουν ἑαυτοὺς ὡς μαθητὰς ἔτι. Ἐγνώρισα τοιούτους. Δὲν ἀναφέρω ὀνόματα, ἀλλ' εὔχομαι ἡ ἐπιτυχία των νὰ χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα εἰς ἄλλους. Τοὺς εἶδα λησμονοῦντας τὰ ἀπολυτήρια καὶ τὰ διδακτορικά των διπλώματα καὶ καθημένους ἐκ νέου εἰς τὰ ἑδώλια τῶν Λυκείων, πρὸς ἀπόκτησιν τῶν ἀναγκαίων προκαταρκτικῶν γνώσεων προτοῦ καταταχθοῦν εἰς τὰς ἀνωτέρας σχολάς, εἰς τὰς ὁποίας ἠδύναντο διὰ τοῦ διπλώματός των καὶ μόνου νὰ εἰσέλθουν.

Διατί δὲν ἐτόλμησαν νὰ προσέλθουν εἰς αὐτὰς ἀπ' εὐθείας;

Ἐρωτήσατε περὶ τούτου τοὺς νέους τῆς ἄλλης τάξεως· ὄχι τοὺς διδάκτορας, — τοὺς δυναμένους ἐπὶ τέλους νὰ κρίνουν ἀφ' ἑαυτῶν ἐὰν καὶ κατὰ πόσον *ἐτελειοποιήθησαν*, ἀλλὰ τοὺς ἐρχομένους μὲ ἀπολυτήριον γυμνασίου διὰ νὰ καταταχθοῦν εἰς μίαν τῶν εἰδικῶν σχολῶν, διὰ τὰς ὁποίας οἱ Γάλλοι προπαρασκευάζονται

εἰς τὰ ἰσοβάθμια λύκεια των. Λέγω *ἰσοβάθμια*, ἀλλ' ἀτυχῶς οἱ ἀπόφοιτοι τῶν γυμνασίων μας δὲν δύνανται νὰ συναγωνισθοῦν πρὸς τοὺς ἀποφοίτους τῶν γαλλικῶν λυκείων. Πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν ἐλλείψεών των ἀναγκάζονται νὰ εἰσέλθουν εἰς λύκειον ἢ εἰς ἄλλην προκαταρκτικὴν σχολήν. Τοῦτο σημαίνει ἀπώλειαν ἑνὸς ἔτους, ἢ καὶ δύο, καὶ δαπάνην ἀνάλογον. Εἶναι τοῦτο σφάλμα τῶν νέων; Ὄχι βεβαίως. Οἱ Ἑλληνόπαιδες δὲν στεροῦνται εὐφυΐας, οὔτε εὐμαθείας, ὅσοι δ' ἐξ αὐτῶν κατατάσσονται ἐξ ἀρχῆς εἰς ξένα ἐκπαιδευτήρια — ἢ τοὐλάχιστον οἱ πλεῖστοι — διαπρέπουν μεταξὺ τῶν συμμαθητῶν των. Δὲν πταίουν οἱ ἀπόφοιτοι τῶν γυμνασίων, ἀλλὰ πταίουν τὰ γυμνάσια. Τὸ πῶς καὶ διατί πταίουν, εἶναι ζήτημα ὑπερβαῖνον τὴν ἁρμοδιότητά μου. Δὲν πλανῶμαι, νομίζω, φρονῶν ὅτι ἔχομεν τὰ στοιχεῖα ὅπως ἐπιφέρωμεν τὴν ἀπαιτουμένην βελτίωσιν. Ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ εἰσέτι ἀριθμὸς ἱκανὸς διδασκάλων καλῶν, ἂς ληφθῇ φροντὶς περὶ αὐξήσεώς των, ἢ ἂς περιορισθῇ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἀριθμὸς τῶν γυμνασίων ἢ τῶν διδασκαλικῶν ἑδρῶν. Ὡς πρὸς τὸν ὀργανισμόν, ἴσως ἔχομεν ὀλιγωτέραν ἀνάγκην μεταρρυθμίσεως ἢ τῆς ἀκριβοῦς ἐφαρμογῆς τοῦ ἰσχύοντος. Δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἀνέλθουν τὰ ἐκπαιδευτήριά μας εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ἔπρεπε νὰ εὑρίσκωνται: νὰ ἐξισωθοῦν δηλαδὴ πρὸς τὰ ἰσοβάθμια σχολεῖα τῶν μᾶλλον προωδευμένων χωρῶν τῆς Εὐρώπης. Τοῦτο ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς ἕνεκα πολλῶν καὶ ποικίλων λόγων. Λέγεται ὅτι τὸ ζήτημα εἶναι οἰκονομικόν, ὅτι συνέχεται καὶ τοῦτο μὲ τὸ τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὅτι χρεία ὑπομονῆς μέχρις οὗ ἔλθῃ ἡ σειρά του. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ οἰκονομικὴν ἁπλῶς ἔποψιν, τὸ πρᾶγμα φαίνεται ἄξιον μελέτης.

Ἰδοὺ ἁπλοῦς καὶ πρόχειρος ὑπολογισμός. Κατὰ μέσον ὅρον, οἱ σπουδάζοντες εἰς Γαλλίαν Ἕλληνες ἀνέρχονται εἰς τριακοσίους περίπου κατ' ἔτος. Συμπεριλαμβανομένων τῶν εἰς Γερμανίαν, Βέλγιον, Ἰταλίαν, Ἑλβετίαν καὶ ἀλλαχοῦ, ὁ ὅλος ἀριθμὸς δὲν ἐλαττοῦται βεβαίως τῶν πεντακοσίων. Τί δαπανᾶται πρὸς διατροφήν των; Δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ ὑπολογίσωμεν, ὡς ἐλάχιστον ὅρον, φράγκα 250 κατὰ μῆνα δι' ἕκαστον. Δηλαδή, πρὸς συντήρησιν τῶν εἰς τὰ ξένα σπουδαζόντων τέκνων των, αἱ ἑλληνικαὶ οἰκογένειαι δαπανοῦν κατὰ μῆνα φράγκα 125,000 τοὐλάχιστον, ἤτοι ἓν ἑκατομμύριον καὶ ἥμισυ κατ' ἔτος! Τὸ μέγα τοῦτο ποσὸν ἐξάγεται ἐκ τῶν ἑλληνικῶν βαλαντίων ὡς ἀντάλλαγμα ὅσων γνώσεων θὰ μᾶς φέρουν ἔξωθεν οἱ δαπανῶντες αὐτὸ εἰς ξένας χώρας. Δὲν ὑποτιμῶ τὴν ἀξίαν τῶν τοιούτων γνώσεων, οὔτε φρονῶ ὅτι εἴμεθα ἱκανοὶ ν' ἀπαλλαγῶμεν ἐξ ὁλοκλήρου τοῦ πρὸς ἀπόκτησίν των πληρωνομένου φόρου. Ἀλλ' ἐὰν τὰ σχολεῖά μας ἐβελτιοῦντο κατὰ τοσοῦτον, ὥστε οἱ ἀπόφοιτοί των νὰ μὴ ὑποβάλλωνται εἰς τὴν ἀνάγκην προκαταρκτικῶν σπουδῶν εἰς Γαλλίαν ἢ ἀλλαχοῦ, ἠδύνατο τοὐλάχιστον νὰ ἐλαττωθῇ κατὰ τὸ τρίτον ὁ χρόνος τῆς φοιτήσεώς των εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ νὰ ἐπέλθῃ οὕτω οἰκονομία ἡμίσεως ἴσως ἑκατομμυρίου κατ' ἔτος. Περιέλαβον ἆρά γε ποτὲ εἰς τοὺς ὑπολογισμούς των οἱ κατὰ

καιρὸν ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργοὶ τὸ ποσὸν τοῦτο τοῦ ἐξαγομένου χρυσοῦ;

Ἡ παρέκβασις αὕτη μᾶς ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ νέου ποιητοῦ. Καὶ ὅμως δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὸ παρέκβασις, καθόσον σχετίζεται κάπως πρὸς τὰς ἐξομολογήσεις του. Ἐὰν τὰ γυμνάσια ἦσαν ὁποῖα εὐχόμεθα καὶ ἐλπίζομεν νὰ γίνουν, ἴσως ὁ νέος οὗτος κατέβαλε περισσοτέραν ἐπιμέλειαν εἰς τὰ μαθήματά του, ἀντὶ νὰ καταβροχθίζῃ μυθιστορήματα καὶ νὰ γράφῃ στίχους. Ἴσως δέ, — ἀλλὰ περὶ τούτου ἔχω πλειοτέραν ἀμφιβολίαν, — ἴσως τότε ἐμάνθανε ὅτι μεταξὺ τῶν διαφόρων σχολῶν τῶν Παρισίων δὲν ὑπάρχει σχολὴ ἐλαφρᾶς φιλολογίας.

Βεβαίως, τὸν νέον μου ἐπιστολογράφον «οὐκ ἐᾷ καθεύδειν» τὸ τρόπαιον τῶν Γάλλων συγγραφέων ὅσων ἀνέγνωσε τὰ ἔργα. Τὴν παγκόσμιον φήμην των οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ὀφείλουν εἰς τὴν ἀξίαν των, ἀλλ' ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν γλῶσσάν των. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν τοῦτο. Οἱ ἐργάται τοῦ καλάμου, οἱ ἀνήκοντες εἰς ἔθνη μικρὰ καὶ ὀλιγάριθμα ἔχομεν, ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς συγγραφεῖς τῶν μεγάλων ἐθνῶν, ἓν μικρὸν πλεονέκτημα καὶ ἓν μέγα μειονέκτημα.

Τὸ πλεονέκτημα εἶναι ὅτι, καθόσον ὁ ἀριθμὸς τῶν γραφόντων ἐξ ἀνάγκης ὀλιγώτερος καὶ ὁ συναγωνισμὸς μικρότερος, κατὰ τοσοῦτον μεγαλειτέρα ἡ πιθανότης τοῦ νὰ τιμηθῇ καὶ νὰ μὴ λησμονηθῇ ταχέως τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα του, — ἐὰν ἔχῃ ἀξίαν τινά. Τὸ δὲ μειονέκτημα, ὅτι ἐνῷ ὁ μὲν

Ὀλλανδός, ὁ Πορτογάλλος ἢ ὁ Ἕλλην συγγραφεὺς ἀποτείνεται εἰς κύκλον περιωρισμένον ἀναγνωστῶν, ὁ Γάλλος, ὁ Ἄγγλος ἢ ὁ Γερμανὸς ἀποτείνεται ὄχι μόνον εἰς πολλὰ ἑκατομμύρια ὁμοεθνῶν του, ἀλλὰ καὶ εἰς ἑκατομμύρια ἀλλοεθνῶν γνωριζόντων τὴν γλῶσσάν του καὶ ἀναγινωσκόντων κατὰ προτίμησιν ἔργα, εἰς τὰ ὁποῖα δίδει πρόσθετον κῦρος ἡ ἐξάπλωσις αὐτὴ τῆς γλώσσης εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφησαν.

Τοῦ προνομίου τούτου ἐπωφελοῦνται κυρίως οἱ Γάλλοι συγγραφεῖς, ἕνεκα λόγων ποικίλων. Ἐν πρώτοις, ἡ Γαλλία, ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος ἰδίως, κατέχει μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν θέσιν πρωτεύουσαν ὡς πρὸς τὴν διάδοσιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἢ τοὐλάχιστον κλάδων τινῶν τοῦ πολιτισμοῦ. Δεύτερον, ἡ Γαλλικὴ γλῶσσα ἀπέκτησε καὶ ἔχει προσόντα χάριτος, γλαφυρότητος, ἀκριβείας καὶ εὐκαμψίας, ὑπερβαίνοντα ἐν τῷ συνδυασμῷ των τὰ προσόντα πάσης ἄλλης γλώσσης. Τρίτον δέ, ἡ Γαλλία ἐπὶ τρεῖς ἤδη αἰῶνας παρήγαγεν ἀδιάκοπον σειρὰν συγγραφέων ὀνομαστῶν, οἱ ὁποῖοι διαδεχόμενοι ἀλλήλους, ἀλλ' ἀενάως νεωτερίζοντες, κατώρθωσαν νὰ φωτίζουν, ἐνίοτε ἴσως νὰ πλανοῦν, ἀλλ' ὁπωσδήποτε νὰ τέρπουν πάντοτε διανοητικῶς ὁλόκληρον τὴν Εὐρώπην. Ἀληθῶς ἡ ἐντέλεια μόνη τῆς Γαλλικῆς γλώσσης δὲν ἐξηγεῖ τὸ κατόρθωμα τοῦτο. Τὸ ἐξηγεῖ μᾶλλον ἡ ἀλληλοδιάδοχος μόρφωσις μακρᾶς σειρᾶς συγγραφέων, γυμνασθέντων εἰς τὸ νὰ μεταχειρίζωνται καλῶς τὸν νοῦν καὶ τοὺς ὀφθαλμούς των, καὶ μαθόντων πῶς νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ ὄργανόν των, τὴν ὡραίαν των γλῶσ-

σαν, πρὸς ἔκφρασιν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἐντυπώσεών των.

Ἀλλ' ἰδού, καταλήγομεν ἀνεπαισθήτως εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦ φίλου μου: Ποῦ διδάσκεται ἡ ἐλαφρὰ φιλολογία; Πῶς μορφοῦνται οἱ Γάλλοι συγγραφεῖς, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα «ἔτερπον τὴν φαντασίαν καὶ ἐξῆπτον τὴν φιλοδοξίαν του, ἐνῷ ἐμαθήτευεν εἰς τὸ γυμνάσιον;»

Οἱ συγγραφεῖς οὗτοι μορφοῦνται διὰ κόπων μακρῶν καὶ διὰ μελέτης ἀπαύστου, — μορφοῦνται διὰ τῆς φωτισμένης καὶ ὄχι τυφλῆς προσκολλήσεως εἰς τὰς παραδόσεις καὶ τὰ παραδείγματα τῶν πρὸ αὐτῶν δοξασθέντων, μορφοῦνται ἐκ τῆς ἀτμοσφαίρας αὐτῆς ἐντὸς τῆς ὁποίας ζοῦν καὶ ἐκ τῆς ἀδιακόπου ἁμίλλης πρὸς τοὺς συναγωνιστάς των. Δὲν μορφοῦνται εἰς ἀνυπάρκτους σχολὰς ἐλαφρᾶς φιλολογίας· ἡ λέξις *ἐλαφρὰ* οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὴν διανοητικὴν προπαρασκευήν των. Ἐκ τῶν διασημοτέρων λογογράφων καὶ ποιητῶν τῆς συγχρόνου Γαλλίας, πολλοὶ ἐξεπαιδεύθησαν εἰς τὰς ἀνωτέρας εἰδικὰς σχολάς, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξέρχονται οἱ καθηγηταὶ τῶν λυκείων καὶ τῶν πανεπιστημίων, ἠδύναντο δὲ καὶ οὗτοι, χάρις εἰς τὸ δίπλωμα καὶ τὰς γνώσεις των, νὰ διαπρέπουν ὡς ἐπιστήμονες, ἐὰν δὲν ἐτρέποντο εἰς τὸ στάδιον τοῦ συγγράφειν. Καὶ ὅσοι δὲν ἀνῆλθον εἰς τὰ μεγάλα ἀκαδημαϊκὰ ἱδρύματα τῆς πατρίδος των, ἐμορφώθησαν ὅμως εἰς τὰ λύκεια. Ἐκεῖ ἐδιδάχθησαν κατὰ βάθος τὴν γλῶσσάν των, ἔμαθον νὰ τὴν γράφουν ἀπταίστως, ἐδιδάχθησαν πρὸς τούτοις, ὄχι ἐπιπολαίως ἀλλὰ σοβαρῶς, τὰ λατινικά,

ἐδιδάχθησαν ἑλληνικά, μαθηματικά, καὶ ἐν γένει τὰ ἐγκύκλια μαθήματα. Τὸ ἀπολυτήριόν των δὲν τὸ ἀπέκτησαν κατὰ χάριν ἢ κατ' ἐπιείκειαν. Δὲν θὰ τὸ ἀπήλαυον ἐὰν ἐν τῷ μεταξὺ κατεβρόχθιζον τὰ προϊόντα τῆς συγχρόνου φιλολογίας. Ἔμαθον ὅσα ἐδιδάχθησαν, ἔμαθον δὲ προσέτι πῶς νὰ ἐργάζωνται κατόπιν, πῶς νὰ κοπιάζουν τελεσφόρως. Ἐποδηγετήθησαν παιδιόθεν εἰς τὴν μέθοδον τοῦ μανθάνειν καὶ τοῦ ἐργάζεσθαι.

Ἰδοὺ πῶς μορφοῦνται οἱ συγγραφεῖς ἐκεῖνοι. Βεβαίως ὑπάρχουν μεταξὺ αὐτῶν καὶ αὐτοδίδακτοι. Ἀλλ' οὗτοι διὰ κόπου καὶ διὰ μελέτης ἀνεπλήρωσαν τὰς ἐλλείψεις των καὶ ἠδυνήθησαν τοιουτοτρόπως νὰ συναγωνισθοῦν πρὸς τοὺς ἐξακολουθήσαντας τακτικῶς τὰς σπουδάς των, — ἐνίοτε δὲ καὶ νὰ τοὺς ὑπερνικήσουν. Ἄλλως, ἡ ἔμφυτος ἀξία των δὲν θ' ἀνεδεικνύετο. Ἡ ἡμιμάθεια δὲν ὑποκρύπτεται, οὔτε συγχωρεῖται, ὅπου ἡ μάθησις εἶναι γενική. Ὁ μὴ ἔχων ἐκεῖ τί νὰ εἴπῃ, ἢ μὴ γνωρίζων πῶς νὰ τὸ εἴπῃ, καλλίτερον ἂς σιωπᾷ. Δὲν ἕπεται ὅτι οἱ τοιοῦτοι σιωποῦν εἰς Γαλλίαν περισσότερον ἢ ἀλλαχοῦ, ἀλλὰ δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν.

Δὲν ὁμιλοῦμεν περὶ αὐτῶν, οὔτε εἶχεν αὐτοὺς κατὰ νοῦν ὁ ζητήσας τὰς πληροφορίας περὶ ἐλαφρᾶς φιλολογίας· φοβοῦμαι ὅμως ὅτι δὲν εἶχεν ἰδέαν εὐκρινῆ τῆς μακρᾶς καὶ δυσκόλου προπαρασκευῆς, τῆς προαπαιτουμένης διὰ νὰ προβάλῃ τις εἰς τὸ μέσον ὡς συγγραφεύς· ὑποπτεύομαι μήπως εἶναι καὶ οὗτος ἐκ τῶν νέων, — διότι ὑπάρχουν καὶ τοιοῦτοι, — τῶν φρονούντων ὅτι τὸ πᾶν συνίσταται εἰς τὴν ἔμφυτον κλίσιν, εἰς τὴν ἔμπνευσιν,

ὅτι τὰ πάντα ἐκτὸς αὐτῆς ἀνάξια λόγου καὶ περιττά, ὅτι ἡ μελέτη ἐξαμβλύνει τὴν ἔμπνευσιν καὶ ἡ μάθησις ἐξασθενεῖ τὴν ἔμφυτον ἰδιοφυΐαν. Ἡ ὑποψία μου προέρχεται ἐξ ὅσων γράφει περὶ τῆς μαθητείας του εἰς τὸ γυμνάσιον καὶ περὶ τῆς ἀποστροφῆς του πρὸς τὴν νομικήν.

Εἴθε νὰ ἠδυνάμην νὰ πείσω καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς σκεπτομένους ὡς ἐκεῖνος, ὅτι ναὶ μέν. ἀνάγκη πρὸ πάντων νὰ ὑπάρχῃ ἰδιοφυΐα, ἀλλ' ὅτι αὕτη καὶ μόνη δὲν ἀρκεῖ. Ὁ σπόρος ῥιπτόμενος εἰς τὴν γῆν δὲν βλαστάνει ἄνευ σκαφῆς καὶ ποτίσματος καὶ περιποιήσεως, — τὸ δένδρον δὲν δίδει καρποὺς ἄνευ κλαδεύματος καὶ λιπάσματος καὶ φροντίδων. Οἱ νέοι οἱ ἐπαναπαυόμενοι εἰς τὴν ἰδιοφυΐαν των πρέπει, ἐν πρώτοις, νὰ ἔχουν ἀμφιβολίαν τινὰ περὶ τῆς ποιότητος καὶ τοῦ βαθμοῦ της. Ἀπόδειξιν ἐπαρκῆ τῆς ὑπάρξεώς της δὲν ἀποτελεῖ ἡ ἰδία πεποίθησίς των, οὔτε ὁ θαυμασμὸς καὶ τὰ ἐγκώμια τῶν συγγενῶν καὶ φίλων των. Ἀλλ' ἔστω· ὑπάρχει ἡ ἰδιοφυΐα. Ἐὰν ὑπαρχῃ, ἡ πρόσκτησις γνώσεων δὲν θὰ τὴν βλαψῃ. καὶ ἂν ἔτι φαίνωνται ξέναι πρὸς τὴν τάσιν της. Ἀπ' ἐναντίας, ὠφελεῖ ἐνίοτε τὸν ποιητὴν ἢ τὸν συγγραφέα μόρφωσις ἀντίθετος τῶν ἐμφύτων κλίσεών του. Ἀποκτᾷ οὕτω τὴν ἕξιν τοῦ νὰ περιορίζῃ καὶ διευθύνῃ τὰς ἐμπνεύσεις του. Ἄλλως, ὁ ποιητὴς εἶναι καὶ τεχνίτης. Διὰ τῆς τέχνης δὲν ἐλαττοῦται ἡ δύναμις τῆς ποιήσεως· ὅσον δὲ πλειοτέρας γνώσεις ἀποκτήσῃ τις νέος, τόσον τὸ καλλίτερον! Θὰ τὰς χρησιμοποιήσῃ. χωνεύων αὐτὰς εἰς τὴν ἰδιοφυΐαν του. Καὶ ἡ Νομικὴ

αὐτὴ δὲν θὰ ἀπέβαινε εἰς τὸν νέον ποιητήν μου περιττὴ ὅσον φαντάζεται. Ἐὰν ὑπάρχῃ ἀληθῶς ἡ ἔμπνευσις, ἐὰν ὑπάρχῃ τὸ θεῖον πῦρ, δὲν θὰ σβεσθῇ οὕτω. Ἴσως μάλιστα, ἴσως τὰ τοιαῦτα ἐμπόδια, (ἐὰν τὰ θεωρήσωμεν ὡς ἐμπόδια), χρησιμεύουν διὰ νὰ δοκιμασθῇ ἡ δύναμις τοῦ πυρός. Ἐὰν καίῃ, θ' ἀναδώσῃ ὅπως δήποτε φλόγας καὶ ἀναλαμπήν. Ἐὰν ἦτο ψευδὲς πῦρ καὶ δὲν εἶχε δύναμιν ἀντιστάσεως, τότε καλλίτερον νὰ σβεσθῇ ἐξ ὁλοκλήρου. Ἐκ τοιούτου πυρὸς οὔτε δόξα θὰ προκύψῃ εἰς τὸν φανταζόμενον ὅτι φλέγεται, οὔτε τιμὴ εἰς τὴν πατρίδα του. Κόπος, κόπος καὶ μέθοδος! Ἄνευ τούτων οὐδὲν ἀποκτᾶται! Ἐννοεῖται καὶ πάλιν ὅτι ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ ὁ σπόρος, οἱ κόποι μάταιοι. Ἀλλ' ἀπαιτεῖται κόπος, καὶ πολύς, ὅπως ἀναδειχθῇ τις εἰς ὅ,τι ἐπιχειρισθῇ. Ἐὰν δ' ἀπαιτεῖται διὰ τὸν φιλόσοφον, διὰ τὸν ἱστορικόν, διὰ τὸν μαθηματικόν, διὰ τὸν ἰατρόν, διατί ἆρά γε ἀπαλλάττεται τῆς αὐτῆς ἀνάγκης ὁ θέλων ν' ἀναδειχθῇ διὰ τῆς λεγομένης ἐλαφρᾶς φιλολογίας;

Ἀλλ' ἐπὶ τέλους τί ἐστι *ἐλαφρὰ φιλολογία*; — Ἀνάγκη συνεννοήσεως ὡς πρὸς τοῦτο. Δὲν γνωρίζω πόθεν προῆλθεν ὁ ὅρος. Ἐὰν δὲν λανθάνωμαι, οἱ Γάλλοι, τοὺς ὁποίους συνήθως μιμούμεθα ὡς πρὸς τὰ τοιαῦτα, ἀγνοοῦν τὴν ἐλαφρὰν φιλολογίαν, γνωρίζουν δὲ μόνον τὴν *ἐλαφρὰν ποίησιν*. Τὰ γαλλικὰ λεξικὰ ὁρίζουν τὴν ἐλαφρὰν ποίησιν ὡς ἀσχολουμένην περὶ θέματα ἀσήμαντα καὶ ὡς χαρακτηριζομένην διὰ τῆς ἀφελείας καὶ τῆς εὐκολίας περὶ τὴν ἔκφρασιν. Ὑποθέτω ὅτι ὁ γρά-

4

ψας· τὴν ἐπιστολὴν καταλέγει εἰς τὴν ἐλαφρὰν φιλολογίαν τὰ διανοητικὰ ἐν γένει ἔργα, τὰ σκοποῦντα τὴν τέρψιν μᾶλλον ἢ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀναγνώστου. Βεβαίως δὲν ἀνάγει εἰς τὴν ἐλαφράν του φιλολογίαν τὴν νομικήν, οὔτε τὴν ἱστορίαν ἢ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐλπίζω ὅμως ὅτι δὲν περιφρονεῖ τοὺς ποικίλους κλάδους τῆς *βαρείας* φιλολογίας. Ἴσως μάλιστα παραδεχθῇ ὅτι εἰς τὴν παροῦσαν περίοδον τῆς διανοητικῆς ἡμῶν ἱστορίας ἔχομεν μεγαλειτέραν ἀνάγκην φωτισμοῦ ἢ τέρψεως. Ἔχομεν ἀνάγκην νέων ἐπιστημόνων ἐμφορουμένων τῆς εὐγενοῦς φιλοδοξίας τοῦ νὰ ἀνυψώσουν διὰ τῆς ἐργασίας των τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα. Παράγοντες εἰς ἕκαστον κλάδον τῆς ἐπιστήμης ἄνδρας δυναμένους νὰ καθέξουν θέσιν ἐπίζηλον μεταξὺ τῶν σοφῶν τῆς Εὐρώπης, θ' ἀποδείξωμεν ὅτι ἀποτελοῦμεν καὶ ἡμεῖς μέρος τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Τὰ στοιχεῖα πρὸς τοῦτο δὲν ἐλλείπουν. Διὰ παραδειγμάτων ἱκανῶν ἡ Ἑλλὰς ἀπέδειξεν ὅτι δὲν εἶναι ἀδικαιολόγητος ἡ ἐλπὶς περὶ πραγματοποιήσεως τῆς τοιαύτης φιλοδοξίας. Ἄλλως δὲ εἰς ἕκαστον κλάδον μαθήσεως ὑπάρχουν τμήματα παρέχοντα, εἰς τοὺς Ἕλληνας ἰδίως, στάδια ἐρεύνης καὶ τιμῆς. Μέχρι τοῦδε οἱ ξένοι μᾶς ὑπερηκόντισαν καὶ εἰς ταῦτα. Διατί; Διότι δὲν ἀπεκτήσαμεν εἰσέτι τὰς ἐπιστημονικὰς ἕξεις των, διότι δὲν ἐμάθομεν νὰ κοπιάζωμεν μεθοδικῶς ὡς ἐκεῖνοι. Ἡ ὑπεροχή των αὕτη δύναται — καὶ πρέπει — βαθμηδὸν νὰ ἐκλείψῃ. Δὲν ἔπρεπεν ἄρά γε ἡ ἀναδίφησις τῶν ποικίλων ζητημάτων, τῶν συνεχομένων πρὸς τὴν πάτριον ἱστορίαν, ν' ἀποβῇ

ἔργον εἰδικὸν Ἑλλήνων ἐργατῶν; — Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν τοιούτων μελετῶν, τῆς νομολογίας φέρ' εἰπεῖν, τῆς ἀρχαιολογίας, τῆς γλωσσολογίας, μὴ αἱ λοιπαὶ ἐπιστῆμαι, ἡ βοτανική, ἡ ἰατρική, ἡ γεωλογία, ἡ ὀρυκτολογία, ἡ ἀστρονομία, δὲν παρουσιάζουν πλουσίαν καὶ ἄφθονον ὕλην πρὸς εἰδικὰς μελέτας ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς χώρας ἡμῶν; Πότε θὰ ἴδωμεν τοὺς νέους Ἕλληνας τρεπομένους ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τοιαύτας μελέτας καὶ διαπρέποντας εἰς αὐτάς; Ταῦτα ἀπαιτοῦν κόπους καὶ μόχθους καὶ αὐταπάρνησιν καὶ ἀφοσίωσιν. Ναί, — ἀλλὰ πλανῶνται οἱ νομίζοντες ὅτι εἰς οἷον δήποτε στάδιον ἀποκτᾶται ἀκόπως ἡ ὑπεροχὴ καὶ ἡ φήμη. Οἱ φανταζόμενοι ὅτι θὰ δοξασθοῦν ἀφίνοντες τὴν φαντασίαν των νὰ ἐργάζηται ἀδέσμευτος κατὰ τὰς ἐμπνεύσεις της καὶ μόνας, οἱ φρονοῦντες ὅτι ἀπαιτεῖται ὀλιγώτερος κόπος ἢ ὀλιγωτέρα μελέτη διὰ ν' ἀναδειχθῇ τις ὡς ποιητὴς καὶ μυθιστοριογράφος, ἢ ὡς ἰατρὸς καὶ μαθηματικός, ἀπατῶνται ἀπάτην μεγάλην. Πανταχοῦ καὶ πάντοτε ὅσον ἔσπειρέ τις τόσον δύναται καὶ νὰ θερίσῃ.

Ἡ ἀληθὴς διαφορὰ εἶναι ὅτι ἡ ποιητικὴ ἰδιοφυΐα, — ἡ ἀληθής, ἡ ἔκτακτος, ἡ παράγουσα τὰ μεγάλα ἔργα, — εἶναι σπανιωτέρα τῶν ἄλλων ἰδιοφυϊῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς δόξα εὐρυτέρα καὶ διαρκεστέρα. Τὴν τοιαύτην δόξαν εἶναι φυσικὸν νὰ ὀνειρεύωνται καὶ νὰ ἐπιζητοῦν οἱ νέοι, οἱ αἰσθανόμενοι, ἢ νομίζοντες ὅτι αἰσθάνονται καίουσαν ἐντὸς τῆς ψυχῆς των τὴν ἱερὰν φλόγα. Δὲν ἐπιθυμῶ οὔτε προτίθεμαι νὰ τοὺς

ἀποθαρρύνω. Θὰ ἦτο ἐθνικὸν δυστύχημα ἐὰν δὲν εἴχομεν τοιούτους. Ἔθνος μὴ ἔχον νὰ ἐπιδείξῃ μεγάλους ποιητὰς καὶ λογογράφους καὶ καλλιτέχνας, δὲν ἔχει πλῆρες τὸ ποτήριον τῆς δόξης του. Εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα ἐπιβάλλεται ἡ τοιαύτη φιλοδοξία, ὑπὸ τὸν ὅρον μόνον τοῦ νὰ γνωρίζουν ἐκ τῶν προτέρων οἱ νέοι ἀγωνισταὶ ὅτι ἂν δὲν προαλειφθοῦν καὶ προασκηθοῦν δὲν θὰ δρέψουν τὸν στέφανον τῆς νίκης. Εἴθε νὰ τὸν δρέψουν πολλοί! Ἡ φήμη των θὰ σκορπισθῇ καὶ θὰ ἀντανακλασθῇ εἰς τὴν πατρίδα διὰ λάμψεως ζωηροτέρας ἔτι ἢ ἡ τῶν ἄλλων ἐπιφανῶν τέκνων της. Ἡ Ῥωσσία δὲν στερεῖται ἐπιστημόνων, ἀλλ' οὐδεὶς αὐτῶν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῆς δόξης της τόσον, ὅσον τὰ ἔργα τοῦ Tourguénief, τοῦ Dostojewski καὶ τοῦ Tolstoi. Προτοῦ ὅμως ἀναφανοῦν οὗτοι, προηγήθη μακρὰ περίοδος προπαρασκευῆς. Οἱ προηγηθέντες αὐτῶν ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς ἐμιμοῦντο ἢ ἀντέγραφον ξένα πρότυπα. Ἡ φιλολογία δὲν ἐρριζοβόλησε διὰ μιᾶς εἰς τὸ ῥωσσικὸν ἔδαφος, οὔτε ἀνέδωκε διὰ μιᾶς τοὺς πλουσίους καρποὺς της. Ναὶ μέν, κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἡ ποίησις προηγεῖτο τῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἔκτοτε μετεβλήθησαν τὰ πράγματα. Ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ φαντασθῶμεν ἀναζῶσαν καὶ πάλιν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, νομίζω ὅτι τὴν σήμερον ὁ Ἀριστοτέλης ἤθελε προηγηθῇ τοῦ Ὁμήρου.

Ἀνέφερα τὸν Ὅμηρον. Καταλέγεται ἆρά γε καὶ οὗτος εἰς τὴν ἐλαφρὰν φιλολογίαν; Κατὰ τὸν πρὸ ὀλίγου ὁρισμόν, ὑποθέτω ὅτι ἐκεῖ ἐξ ἀνάγκης θὰ τὸν κατατάξωμεν. Τί ἄλλο εἶναι ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσεια, ἢ μυθιστορίαι; — αἱ ἀρχαιότεραι, ἐνδοξότεραι καὶ ἐντεχνότεραι μυθιστορίαι ὅσων ποτὲ ἐγράφησαν! Οἱ ἀρχαῖοι εἶχον, καθὼς ἔχουν καὶ οἱ νεώτεροι, ἀνάγκην τέρψεως διανοητικῆς. Ἡ ἐπιστήμη μόνη δὲν ἀρκεῖ. «Οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος». Ὅλων τῶν τόπων καὶ αἰώνων οἱ ποιηταὶ καὶ μυθογράφοι ἐθεράπευσαν τὴν ἀνάγκην ταύτην. Ὑφίσταται αὕτη πάντοτε, τροπολογουμένη ἑκάστοτε ἀναλόγως τῶν περιστάσεων. Ἱκανοποιεῖται δὲ κατὰ διάφορον τρόπον εἰς ἑκάστην ἐποχήν, συμμόρφως πρὸς τὰς περιστάσεις. πρὸς τὸν βαθμὸν καὶ τὸ εἶδος τοῦ ἐπικρατοῦντος πολιτισμοῦ. Τοὺς ὡραίους μύθους τῆς ἀρχαιότητος διεδέχθησαν τὰ ἐρωτικὰ μυθογραφήματα τοῦ παρακμάζοντος Ἑλληνισμοῦ. Βραδύτερον, ἡ διανοητικὴ τέρψις ἐξέπεσεν εἰς τὰ Συναξάρια καὶ τὰ μεσαιωνικὰ ποιήματα. Ἔπειτα παρήχθη τὸ ἱπποτικὸν μυθιστόρημα. Εἴτε ἐκ τῆς Ἀνατολῆς μετεφυτεύθη τοῦτο εἰς τὴν Δύσιν, εἴτε τὸ ἀνάπαλιν, εἰς τὴν φεουδαλικὴν ὅμως Εὐρώπην ἔλαβε τὸν ὁριστικὸν χαρακτῆρά του καὶ τὸ ὄνομά του αὐτό. Τὸ δὲ ὄνομα ἔμεινεν ἔκτοτε ἐν χρήσει εἰς τὰ Λατινικὰ ἔθνη. Ἐλέγετο roman ἢ romanzo διότι ἐγράφετο, ὄχι εἰς τὴν Λατινικήν, — καθὼς τὰ ἄλλα προϊόντα τῆς *βαρείας* φιλολογίας, — ἀλλ' εἰς τὴν κοινήν, τὴν λαλουμένην γλῶσσαν, ἡ ὁποία ὠνομάζετο romane, ἀπαράλλακτα καθὼς ἡ κοινὴ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων ὠνομάσθη καὶ ὀνομάζεται ἔτι Ῥωμαΐκη. Ἀλλ' εἰς ἡμᾶς μὲν τοῦτο συνέβη ἕνεκα λόγων πολιτι-

κῶν καὶ τῶν παραδόσεων τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐπικρατήσεως, εἰς δὲ τὴν Δύσιν, παρεκτὸς τῶν λόγων τούτων, ὑπῆρχε καὶ ὁ τῆς ἀμέσου συγγενείας τῶν δημωδῶν διαλέκτων πρὸς τὴν Λατινικήν.

Τὴν σήμερον τὸ roman, τὸ μυθιστόρημα, δὲν εἶναι, ὡς ἄλλοτε, ἀφήγησις παραδόξων, ἱπποτικῶν, ἡρωϊκῶν, ἢ ἐρωτικῶν συμβάντων· ὁ μυθογράφος σήμερον εἶναι καὶ φιλόσοφος, ῥέπων ἰδίως εἰς τὴν ψυχολογίαν. Περιγράφων ἤθη καὶ χαρακτῆρας προβαίνει εἰς ἀναλύσεις, ἐρευνᾷ τὰ αἴτια καὶ τὰ αἰτιατά, ἀποκαλύπτει τὴν κρυφίαν καὶ ἐνδόμυχον διέλιξιν τῶν σκέψεων καὶ τῶν αἰσθημάτων πριτοῦ ἀπολήξουν εἰς ἔργα, καὶ προπαρασκευάζει λογικῶς τὰς συνεπείας τῶν πράξεων διὰ τὰς ὁποίας εἶναι ὑπεύθυνα τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας του. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ποιότης τῆς φιλοσοφίας διαφέρει ἀπὸ συγγραφέως εἰς συγγραφέα, καθὼς διαφέρει ἀπὸ ἔθνους εἰς ἔθνος ἡ καλλιτεχνικὴ τοῦ εἴδους μορφή. Ἀλλ' ὅμως πανταχοῦ τὴν σήμερον ἐπικρατεῖ ἡ φιλοσοφικὴ αὕτη τάσις. Ἴσως ἐνίοτε ἐπικρατεῖ πλέον τοῦ δέοντος. Καὶ σήμερον καθὼς πάντοτε ἰσχύει τὸ λόγιον τοῦ Γάλλου κριτικοῦ: « Ἀλλοίμονον εἰς τὸ μυθιστόρημα τὸ ὁποῖον ὁ ἀναγνώστης δὲν βιάζεται νὰ τελειώσῃ! » Πρώτιστος ὅρος τοῦ μυθιστορήματος εἶναι τὸ νὰ ἐξεγείρῃ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ νὰ τέρπῃ τὸν ἀναγνώστην.

Εἰς τοῦτο ἐπιτυγχάνουν κατ' ἐξοχὴν οἱ Γάλλοι μυθιστοριογράφοι, τοὺς ὁποίους πρὸ πάντων ἀναγινώσκουν οἱ παρ' ἡμῖν θιασῶται τῆς *ἐλαφρᾶς* φιλολογίας. Καλὸν τὸ πρότυπον καὶ ἄξιον μιμήσεως, ἀλλ' ὄχι πάντοτε οὔτε κατὰ πάντα. Δὲν εἶναι ἀξία μιμήσεως ἡ τάσις τινῶν ἐκ τῶν συγχρόνων Γάλλων συγγραφέων πρὸς περιφρόνησιν τῆς αἰδοῦς, πρὸς προτίμησιν σκανδαλωδῶν ὑποθέσεων. Ἀτυχῶς ὁ κόσμος εἶναι τοιοῦτος, ὥστε ἴσως ταῦτα συντελοῦν πρὸ πάντων εἰς τὴν διάδοσιν τῆς φιλολογίας τοῦ εἴδους τούτου. Ἄλλως, τὴν σήμερον φαίνεται ἐπικρατοῦσα ἡ ἰδέα ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἢ ὁ καλλιτέχνης οὐδεμίαν ἔχουν ἠθικὴν ἀποστολήν, ὅτι ἡ τέχνη εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀποβλέπει, — οἱοσδήποτε ὁ τεχνίτης, — ἢ εἰς τῆς τέχνης τὴν ἀποκλειστικὴν καλλιέργειαν. Οὕτω δικαιολογεῖται ἡ παροῦσα τάσις μερίδος τινὸς τῆς Γαλλικῆς φιλολογίας. Ἡ τάσις αὕτη δὲν εἶναι γενική, ἀλλ' ἐπιπολάζει, οἱ δὲ ξένοι κρίνοντες ἐκ τῶν τοιούτων μυθιστορημάτων καὶ δραματικῶν ἔργων, τῶν ἐπισυρόντων τὴν κοινὴν προσοχήν, ἄγονται, ὄχι ἄνευ τινὸς λόγου, εἰς τὸ σφαλερὸν συμπέρασμα, ὅτι τὰ τοιαῦτα προϊόντα τῆς συγχρόνου φιλολογίας ἀπεικονίζουν τὴν ἀληθῆ κατάστασιν τῆς Γαλλικῆς κοινωνίας. Ἀδίκημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον συναισθάνεται δυσανασχετοῦσα ἡ ὑγιὴς τοῦ ἔθνους πλειοψηφία.

Ἀτυχῶς, ἡ ἐπίδρασις τῶν τοιούτων ἔργων δὲν περιορίζεται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πατρῴας των γῆς. Εἴς τινας χώρας πολεμεῖται ἡ ἐπίδρασις αὕτη. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἀπαγορεύεται καὶ τιμωρεῖται ἡ δημοσίευσις ἔργων τοῦ εἴδους τούτου, καὶ ὅμως ἡ Ἀγγλία εἶναι ἡ κοιτὶς τῆς σώφρονος ἐλευθερίας. Ἡμεῖς ἐννοοῦμεν ἀλλέως τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀφίνομεν τὸ στάδιον τοῦ τύπου

ἀπεριόριστον. Ἴσως ἔχομεν δίκαιον· τὰ χρηστὰ ἤθη δὲν νομοθετοῦνται· ἀντὶ νόμων, προτιμητέα ἡ ἐπιβολὴ τῆς κοινῆς γνώμης. Ἀλλ' ἐδῶ, καθὼς καὶ ἀλλαχοῦ, ἡ κοινὴ γνώμη, ὅτε μάλιστα ἐκπροσωπεῖ τὸ ὀρθόν, δὲν ἔχει θάρρος, δὲν ἔχει φωνήν. Ὑποτίθεται ὅτι ὄργανον τῆς κοινῆς γνώμης εἶναι ὁ τύπος. Ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, αἱ ἐφημερίδες δὲν θεωροῦν ὡς μέρος τῆς ἀποστολῆς των τὴν ἠθικοποίησιν τῶν ἀναγνωστῶν των. Ἐνίοτε μάλιστα λησμονοῦν ὅτι φέρουν εὐθύνην τινὰ ὡς πρὸς τοῦτο. Ἐφαρμόζουν καὶ αὗται τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ τέχνη ἀποβλέπει εἰς μόνην τὴν τέχνην. Διὰ τοῦτο, παρεκτὸς εἰδοποιήσεων σκανδαλωδῶν ἐνίοτε, δημοσιεύουν καὶ λεπτομερείας ἐγκλημάτων τῶν ὁποίων ἡ γυμνότης ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἀστυνομίας, καὶ μεταφράσεις μυθιστορημάτων εἰς πᾶν ἄλλο συντελούντων ἢ εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ ἔθνους διάπλασιν.

Ἂς ἀναλαβουν τὴν περὶ τούτου ἀποστολὴν οἱ νέοι τῆς Ἑλλάδος συγγραφεῖς. Ἂς μὴ λησμονοῦν ὅτι ἡμεῖς ἔχομεν ἴδια χαρακτηριστικά, ὅτι οὐδεμία ὑφίσταται ἀνάγκη τοῦ νὰ εἰσαγάγωμεν ἐνταῦθα ἕξεις καὶ ἰδέας καὶ ἀρχάς, ἐχούσας ἴσως ἀλλαχοῦ λόγον ὑπάρξεως, ἐδῶ ὅμως ὄχι, —ὅτι ἡμεῖς δὲν συνεγηράσαμεν ἔτι μετὰ τῆς λοιπῆς Εὐρώπης.

Ἐὰν ἔγραφα ὅλα ταῦτα εἰς τὸν νεκρόν μου ποιητὴν ἤθελα ὑπερβῇ καὶ τὰ ὅρια ἐπιστολῆς καὶ τῆς εὐπρεπείας ἔτι τὰ ὅρια. Καὶ ὅμως, ἂν ἐτόλμων θὰ ἔλεγα καὶ περισσότερα. Θὰ τὸν παρεκίνουν νὰ σπουδάζῃ κατὰ προτίμησιν τοὺς ἀρχαίους, ὅταν δὲ ἀναγινώσκῃ προϊόντα

τῶν νεωτέρων φιλολογιῶν, νὰ τὰ ἀναγινώσκῃ ἐπισταμένως, κριτικῶς, ἄνευ τυφλοῦ ἐνθουσιασμοῦ, — χειραγωγούμενος ὑπὸ εἰδημονεστέρων του κατ' ἀρχὰς κριτῶν ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας των, ἀλλὰ πρὸ πάντων προσπαθῶν νὰ κρίνῃ ἀφ' ἑαυτοῦ, αἰτιολογῶν καὶ ἀναλύων καὶ τὸν θαυμασμὸν καὶ τὰς ἐπιφυλαξεις του, δυσπιστῶν πρὸς τὰς ὁρμὰς τοῦ ἐπικρατοῦντος περὶ αὐτὸν ῥεύματος τοῦ συρμοῦ. Θὰ τὸν προέτρεπα νὰ καταγείνῃ εἰς τελειοποίησιν τοῦ ὀργάνου του, νὰ γείνῃ κύριος τῆς γλώσσης του, νὰ μάθῃ νὰ γράφῃ προτοῦ ἐπιχειρήσῃ νὰ συγγράφῃ. Ἐὰν νομίζῃ ὅτι ἐκλήθη ἀληθῶς εἰς τὴν φιλολογίαν, εἴτε ἐλαφράν, εἴτε ὅπως ἄλλως θέλει νὰ τὴν ὀνομάσῃ, ἂς ἐπιδοθῇ εἰς αὐτὴν μετὰ ζήλου, μετ' ἀφοσιώσεως, συναισθανόμενος τὴν πρὸς τοὺς ἀναγνώστας του εὐθύνην, κηδόμενος πάντοτε τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀξιοπρεπείας, ἀνυψῶν τὸ ἔργον του δι' ὑψηλοῦ ἠθικοῦ σκοποῦ, ἔχων τὴν συναίσθησιν ὅτι γράφων ἐκπληροῖ, ὁπωσδήποτε καὶ κατὰ τὸ μέτρον τῶν δυνάμεών του, ἀποστολὴν εὐγενῆ, καὶ μὴ καταδεχόμενος νὰ τὴν καταβιβάσῃ εἰς βιοποριστικὸν ἁπλῶς ἐπάγγελμα, εἰς μέσον πρὸς ἀπόκτησιν ἐφημέρου δημοτικότητος ἢ ὑλικῶν ἀπολαυῶν.

ΠΕΡΙ ΑΓΩΓΗΣ

Συναισθάνομαι, ὅτι παρουσιαζόμενος ἐνταῦθα (¹) εὑρίσκομαι ἐν τῷ μέσῳ φίλων, ὅτι δὲν θεωροῦμαι ὡς ξένος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Καὶ οὔτε εἶμαι ξένος ἐδῶ. Πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος οἱ πάπποι μου, ἑκατέρωθεν, ἦλθον ἀπὸ τὰς πατρίδας των εἰς τὸ μέγα τοῦτο κέντρον. Ἐδῶ ἐγεννήθησαν οἱ γονεῖς μου ἀμφότεροι. Αἱ οἰκογένειαί των ἐκριζωθεῖσαι ἐντεῦθεν συνηντήθησαν ἀλλαχοῦ. Ἀλλαχοῦ εἶδα κατὰ πρῶτον τὸ φῶς. Ἀλλὰ πενταετῆ μὲ ἔφερον ἐδῶ ἐπανελθόντες καὶ πάλιν οἱ γονεῖς μου, καὶ εἰς τὴν πόλιν ταύτην διῆλθον τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας τὰ ἔτη. Ἐδῶ συγκεντροῦνται αἱ πρῶται μου ἀναμνήσεις,—ἐδῶ ἀνεπτύχθησαν τὰ πρῶτα αἰσθήματά μου,—ἐδῶ ἐδοκίμασα τὰς πρώτας θλίψεις καὶ τὰς πρώτας χαράς,—ἐδῶ ἐδιδάχθην τὰ πρῶτα γράμματα καί, ἀπὸ τὰ ἄκρα τοῦ Βοσπόρου μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Πριγκίπου, ἔμαθα νὰ θαυμάζω καὶ ν' ἀγαπῶ τὰ δένδρα, τὴν θάλασσαν καὶ τὸν οὐρανόν.— Ἐδῶ μ' ἐπαναφέρουν ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία,

(¹) Ἀνεγνώσθη ἐνώπιον τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως.

ὁσάκις ἐν τῷ μέσῳ τῶν σκιῶν τοῦ βίου ἡ ψυχή μου ἀναζητεῖ ὀπίσω σημεῖον φωτερόν ! Ἰδοὺ διατὶ δὲν ἔρχομαι ὡς ξένος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἀληθῶς, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνατρέχουν αἱ ἀναμνήσεις μου, παρῆλθον ἔτη πολλά. Οἱ πλεῖστοι τῶν τότε ἀκμαζόντων ἀνεπαύθησαν καὶ ἐλησμονήθησαν, οἱ ἐναπολειφθέντες ἐκ τῶν συνηλικιωτῶν μου μετεβλήθησαν γηράσαντες, καὶ νέαι γενεαὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἀνεβλάστησαν· τὰ περὶ ἐμὲ πρόσωπα εἶναι ἄγνωστα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ νέα. Ἀλλὰ τί μὲ τοῦτο ; Οἱ νέοι στάχεις δὲν μεταβάλλουν τὴν ἄποψιν τῶν ἀγρῶν, οὔτε ἐλαττοῦται ἕνεκα τῆς νέας συγκομιδῆς ἡ πρὸς τοὺς γνωστοὺς ἀγροὺς ἀγάπη μας.

Διατί περιαυτολογῶ ; Διατί ἀνακαλῶ τοὺς δεσμούς, οἱ ὁποῖοι μὲ συνδέουν πρὸς ὑμᾶς ; Διότι ἐπιθυμῶ νὰ συνδιαλεχθῶμεν σήμερον ὡς οἰκεῖοι, ὡς συμπολῖται. Ἐὰν ὡμίλουν ὡς ξένος, ἠδυνάμην νὰ περιορισθῶ ἐκφράζων τὰς εὐαρέστους μόνας ἐντυπώσεις, ὅσας θ' ἀποκομίσω ἐκ τῆς ἐπισκέψεώς μου· ἠδυνάμην, ὑποδεικνύων ὅσας μεταβολὰς καὶ προόδους εὑρίσκω, νὰ παραστήσω τὴν πατρίδα σας ὁποία ἦτο προτοῦ οἱ πλεῖστοι γεννηθῆτε· ἠδυνάμην, παραλείπων τὰ ἄλλα, νὰ ἐπαινέσω τὰ φιλανθρωπικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ καταστήματα, τὰ ὁποῖα ἐπολλαπλασιάσατε καὶ μετὰ τοσούτου ζήλου συντηρεῖτε. Ἀλλά, ἀντὶ ἐπαίνων διὰ τὰ πραχθέντα, νομίζω προτιμότερον καὶ σκοπιμώτερον νὰ στρέφωμεν μᾶλλον τὴν ὁμιλίαν καὶ τὴν προσοχὴν εἰς ὅ,τι ἐπιβάλλεται ἔτι νὰ πράξωμεν, ἀναμετροῦντες τὰς ἐλλεί-

ψεις μας καὶ σκεπτόμενοι πῶς διὰ νέων ἐνεργειῶν νὰ τὰς περιορίσωμεν.—Μὴ φοβεῖσθε. Δὲν ἔχω τὴν πρόθεσιν νὰ ἐνδιατρίψω εἰς δυσάρεστα. Δὲν κλίνω φύσει εἰς τὴν ἀπαισιοδοξίαν. Ἄλλως δέ, καὶ ἂν εἶχα τὴν ὄρεξιν νὰ ψέξω, θὰ ἦτο προπέτειά μου ἀσύγγνωστος τὸ νὰ λάβω τὸ ὕφος ἐπιτιμητοῦ τῶν καθ' ὑμᾶς, τὰ ὁποῖα δὲν δύναμαι κατὰ βάθος νὰ γνωρίζω. Ὄχι, αἱ σκέψεις, τὰς ὁποίας προτίθεμαι νὰ σᾶς ὑποβάλω, ἀνάγονται εἰς ὁλόκληρον τὸ ἔθνος μας, ἴσως δὲ μάλιστα καὶ εἰς ὅλα τὰ ἔθνη τῆς Ἀνατολῆς, τὰ μεταβαίνοντα μεθ' ἡμῶν ἐξ ἑνὸς εἰς ἄλλον πολιτισμόν· Ἀλλὰ δὲν ἐπιθυμῶ νὰ δώσω χαρακτῆρα τόσον γενικὸν εἰς τὴν οἰκογενειακήν μας ταύτην συνδιάλεξιν. Ἀρκοῦμαι εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς· χωρὶς δὲ νὰ ἔχω τὴν ἀξίωσιν ὅτι λέγω νέον τι ἢ ἄγνωστον, θὰ προσπαθήσω ἁπλῶς καὶ μόνον νὰ θίξω ἐνώπιον ὑμῶν τὸ μέγα ζήτημα τῆς ἀγωγῆς.

Λέγω τῆς ἀγωγῆς, ὄχι τῆς ἐκπαιδεύσεως, διότι ἄλλο τὸ μὲν καὶ ἄλλο τὸ δέ. Τὴν δὲ διάκρισιν, ἐπιβάλλει ἡ θέα τῶν ἀγώνων, τοὺς ὁποίους καὶ ὑμεῖς ἰδίως καὶ πάντες πανταχοῦ οἱ ὁμογενεῖς δὲν ἐπαύσαμεν καταβάλλοντες ὑπὲρ τῆς διανοητικῆς προόδου. Ἀλλ' ἡ διανοητικὴ πρόοδος δὲν ἕπεται ὅτι συμβαδίζει μετὰ τῆς ἠθικῆς διαπλάσεως, μετὰ τῆς ἀγωγῆς. Ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ καὶ βελτιώσεως τῶν σχολείων, δὲν ἀπαλλαττόμεθα τῶν μεγάλων εὐθυνῶν, τὰς ὁποίας φέρομεν ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τῶν νέων γενεῶν. Δὲν εἶναι δίκαιον, οὔτε ὠφελεῖ νὰ μεταβιβάζωμεν τὴν εὐθύνην ταύτην εἰς τοὺς διδασκάλους, εἰς

τοὺς ὁποίους παραδίδονται τὰ τέκνα. Τὸ σχολεῖον δὲν ἀρκεῖ αὐτὸ καὶ μόνον. Ὁλόκληρος ἡ κοινωνία φέρει τὴν εὐθύνην τῆς γενεᾶς, ἡ ὁποία θὰ τὴν διαδεχθῇ. Διὰ τοῦτο ἐπιτρέπεται ἴσως καὶ εἰς τοὺς μὴ ἔχοντας τέκνα νὰ ἐρευνοῦν κατὰ πόσον πταίομεν, ποῦ καὶ διατὶ χωλαίνομεν, καὶ νὰ σκέπτωνται πῶς καὶ διὰ τίνων μέσων εἶναι δυνατὸν νὰ προετοιμασθοῦν οἱ ἐπερχόμενοι εἰς τρόπον, ὥστε ν' ἀναδειχθοῦν καλλίτεροι ἡμῶν.

Ἐπὶ δύο ἤδη γενεάς, ἢ καὶ τρεῖς, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. (τὸ γένος, καθὼς λέγετε ἐνταῦθα), διέρχεται κρίσιν σπουδαίαν: τὴν μεταβολὴν τῶν πατροπαραδότων ἠθῶν καὶ ἐθίμων του. Δὲν λέγω ὅτι ἀποτελοῦμεν ὡς πρὸς τοῦτο ἐξαίρεσιν. Εἰς τὸ διάστημα τοῦ λήγοντος αἰῶνος αἱ βάσεις τῆς κοινωνικῆς ὑπάρξεως ἠλλοιώθησαν, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, εἰς ὅλον τὸν κόσμον, εὐρωπαϊκὸν καὶ μή. Πανταχοῦ οἱ γέροντες παρατηροῦν μετά τινος λύπης συμπτώματα ὄχι ἀνόμοια τῶν παρ' ἡμῖν παρατηρουμένων. Ἀλλὰ εἰς ἡμᾶς ἡ μεταβολὴ ἐπῆλθε βιαιοτέρα καὶ ῥιζικωτέρα, ἡ δὲ μεταξὺ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος διαφορὰ εἶναι, κατὰ συνέπειαν, πλέον ὀφθαλμοφανής. Τὰ πάντα μετεβλήθησαν συγχρόνως, σχεδὸν διὰ μιᾶς, καὶ ἐκ τῶν ἄκρων εἰς τὰ ἄκρα: τρόπος τοῦ ζῆν, ἐνδυμασία, ἐκπαίδευσις, ἔθιμα, σχέσεις τῶν νέων πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους ἐντὸς τῆς οἰκογενείας, καί, ἐκτὸς αὐτῆς, αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν βαθμίδων καὶ ἡλικιῶν καὶ φύλων. Τί δὲ τὸ πρῶτον καὶ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης ἐσπευσμένης μεταβολῆς; Τὸ

πρῶτον ἀποτέλεσμα ἦτο, δυστυχῶς, ἡ περιφρόνησις τοῦ παρελθόντος, τὸ ὁποῖον ἠθελήσαμεν διὰ νέας ἐπιφανείας νὰ συγκαλύψωμεν. Τῆς δὲ τοιαύτης τοῦ παρελθόντος περιφρονήσεως συνέπεια φυσικὴ ὑπῆρξεν ἡ χαλάρωσις τοῦ αἰσθήματος τοῦ σεβασμοῦ, τὸ ὁποῖον ἦτο ἡ βάσις καὶ ἡ κρηπὶς καὶ ἡ ὑπόστασις τῆς πρὸ ἡμῶν ἑλληνικῆς κοινωνίας. Μὴ ἆρά γε ἡ ἐξασθένησις τοῦ αἰσθήματος τούτου εἶναι ἡ πηγὴ τῶν κακῶν, ὅσα δυνάμεθα νὰ προσάψωμεν εἰς τὴν παροῦσαν κοινωνικήν μας κατάστασιν;

Ἀλλὰ πῶς ἐπῆλθεν ἡ χαλαρωσις τοῦ αἰσθήματος τοῦ σεβασμοῦ; Ἂς ἐξετάσωμεν τὸ πρᾶγμα διὰ παραδειγματων. Πῶς ἦσαν αἱ πλεῖσται οἰκογένειαι πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν, ἢ καὶ ὀλιγώτερον; — Ὁ πατήρ, ἢ τοὐλάχιστον ὁ πάππος, ἐφόρει ἀκόμη *ἀντερί*, ἡ μήτηρ *φέσι* ἢ *φακιόλι*. Ἀλλ᾽ ὁ υἱὸς εἶχε *φραγκοφορέσει* ἡ δὲ κόρη εἶχε *καπελῖνον*. Κατὰ συνέπειαν, συναίσθησις ἐκ μέρους τῶν τέκνων ὑπεροχῆς περὶ τὸν ἐξωτερικὸν τύπον τοῦ πολιτισμοῦ, συναίσθησις τόσον ἰσχυροτέρα, καθόσον καὶ οἱ γονεῖς τὴν ἀνεγνώριζον καὶ τὴν παρεδέχοντο. Δὲν ἐνθυμεῖσθε, οἱ σύγχρονοί μου, ζεύγη ἠρραβωνισμένων, φερόντων ὑπερηφάνως εἰς τὸν περίπατον τὰ εὐρωπαϊκά των ἐνδύματα; Δὲν ἐνθυμεῖσθε τὴν γραῖαν μητέρα, συνοδεύουσαν τοὺς νέους, (διότι ἡ ἀρχαία τῶν ἠθῶν αὐστηρότης δὲν ἐπέτρεπεν εἰσέτι τὸ νὰ ἐξέρχωνται μόνοι), ἀλλὰ συνοδεύουσαν αὐτοὺς ἐξόπισθεν, — ταχύνουσαν τὸ γεροντικὸν βῆμα διὰ νὰ τοὺς προφθάσῃ, — φέρουσαν τὸ φακιόλι, σημεῖον, ὅτι ἔμενεν ἔτι ἐκτὸς τοῦ

ἐπεισακτου νέου πολιτισμοῦ; Διὰ τοῦτο ἡ γραῖα τοὺς ἠκολούθει, ὡς ὑποδεεστέρα, ὁ δὲ γαμβρὸς ἀντὶ αὐτῆς, ἔδιδε εἰς τὴν νύμφην τὸ βραχίονα, καὶ ἡ θυγάτηρ ἐπροπορεύετο τῆς μητρὸς — καὶ ἐχαλαροῦτο τὸ πρὸς τοὺς γέροντας γονεῖς σέβας!

Θέλετε καὶ ἄλλο; ἰδοὺ τὰ γράμματα: Ὁ πατὴρ ἐγνώριζε μόνον τὰ ἑλληνικά· τὰ ἐγνώριζεν ἴσως καλλίτερα ἢ ὅσον τὰ ἔμαθεν ὁ υἱός του, ἀλλ᾽ αὐτὸς ἐδιδάχθη καὶ γαλλικά. Ἡ μήτηρ ἀνεγίνωσκε μόλις· ἡ κόρη ἔμαθεν ἐπίσης ὀλίγα γαλλικα, ἔμαθε καὶ χορόν, ἔλαβε καὶ ὀλίγα μαθήματα *πιάνου*. Νέα λοιπὸν ἐνίσχυσις τῆς ὑπεροψίας τῶν τέκνων καὶ νέα τῶν γονέων ταπείνωσις!

Ἀληθῶς ταῦτα παρῆλθον. Οἱ γονεῖς τῆς σημερινῆς γενεᾶς φοροῦν φραγκικά, ἐδιδάχθησαν καὶ γαλλικὰ καὶ χορόν, μεταξὺ δὲ γονέων καὶ τέκνων δὲν ὑπάρχει πλέον ἡ προτέρα διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν περιβολὴν καὶ τὸν τρόπον τοῦ ζῆν. Ναί, ἀλλ᾽ οὐχ ἧττον ἡ σήμερον γενεὰ ἀνατρέφεται ἢ ἀνετράφη ὑπὸ τῆς γενεᾶς, ἡ ὁποία πρώτη προσέλαβε τὸν ἐξευρωπαϊσμὸν καὶ πρώτη μᾶς εἰσήγαγεν εἰς τὸν ἡμιπολιτισμὸν καὶ τὴν ἡμιμάθειαν, ἐκ τῶν ὁποίων ἀγωνιζόμεθα νὰ ἐξέλθωμεν. Ἡ γενεὰ ἐκείνη ἔλαβε πρώτη τὴν συνήθειαν τοῦ νὰ μὴ ἀπονέμῃ εἰς τοὺς πρεσβυτέρους τὰς ἐνδείξεις σεβασμοῦ, τὰς ὁποίας ἄλλοτε οἱ υἱοὶ προσέφερον εἰς τοὺς πατέρας των. Ἡ γενεὰ ἐκείνη ἐξηκολούθει νὰ προσαγορεύῃ τοὺς γονεῖς διὰ τοῦ πληθυντικοῦ *σεῖς*, ἀλλ᾽ ἐπέτρεψεν εἰς τὰ τέκνα της τὴν χρῆσιν τοῦ ἑνικοῦ *σύ*. Τότε οἱ νεώτεροι ἐξηκολούθουν νὰ μὴ καπνίζουν ἐνώπιον τῶν γονέων των,

οὔτε νὰ ὑψώνουν ἐνώπιόν των τὴν φωνήν. Ταῦτα δὲν εἶναι ὅσον φαίνονται μικρὰ καὶ ἀσήμαντα, διότι τὰ πάντα ἀλληλένδετα. Ἡ ἐλάττωσις τοῦ πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς γέροντας σεβασμοῦ συνεπιφέρει τὴν ἐλάττωσιν τοῦ σεβασμοῦ πρὸς πᾶν ὅ τι ἐσέβοντο ἐκεῖνοι: πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους, πρὸς τοὺς ἀνωτέρους λόγῳ εἴτε ἀρχῆς, εἴτε κοινωνικῆς βαθμολογίας, εἴτε μαθήσεως... δὲν προσθέτω καὶ λόγῳ πλούτου, διότι φοβοῦμαι ὅτι χάριν τούτου καὶ μόνου γίνεται ἐξαίρεσις. Συνεπιφέρει πρὸς τούτοις τὴν ἐλάττωσιν σεβασμοῦ πρὸς τὰς ἤδη λεγομένας προλήψεις, πρὸς τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις, πρὸς τὰ θεῖα. Ἂν δὲ ὅλα ταῦτα σαλευθοῦν, ποῦ μένει τὸ σέβας πρὸς ἑαυτόν, τὸ ἰσοδυναμοῦν πρὸς τὴν συνείδησιν, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρὸ πάντων ὀφείλομεν νὰ ἐμπνέωμεν εἰς τοὺς νέους, διότι εἰς αὐτὸ συγκεφαλαιοῦται ἡ ἀληθῶς καλὴ ἀγωγή ; «Πάντων δὲ μᾶλλον αἰσχύνεο σαυτόν», ἔλεγεν ὁ Πυθαγόρας.

Ἀναγνωρίζω, τὸ ἐπαναλαμβάνω, ὅτι μεταξὺ τῆς ἤδη γηρασκούσης καὶ τῆς νέας γενεᾶς ὑπάρχει διαφορὰ ὀλιγωτέρα ἢ ὅτε εἴμεθα ἡμεῖς νέοι, καὶ ὅτι θὰ εἶναι ὀλιγωτέρα ἔτι μεταξὺ τῆς ἤδη ἀναθαλλούσης γενεᾶς καὶ τῶν τέκνων αὐτῆς. Διαφορὰ θὰ ὑπάρχῃ πάντοτε, διότι ἑκάστη μὴ στάσιμος κοινωνία εὑρίσκεται εἰς διαρκῆ μεταβατικὴν κατάστασιν. Ἀλλ' εἶναι σπάνια τὰ παραδείγματα ὡς τὸ γενόμενον παρ' ἡμῖν. Ἀληθές, ὅτι θελήσαντες ἐξ Ἀνατολιτῶν νὰ γίνωμεν κατὰ τὸν πολιτισμὸν Εὐρωπαῖοι, ἐζητήσαμεν, οὕτως εἰπεῖν, ν' ἀνακτήσωμεν, ἀπολεσθεῖσαν πατρικὴν κληρονομίαν, ἀφοῦ

ὁ νεώτερος πολιτισμὸς εἶνε προϊὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὸ ἔργον εἶχε τὰς δυσκολίας του καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ συντελεσθῇ διὰ μιᾶς. Ἤρχισεν, ἐξακολουθεῖ καὶ θὰ τὸ συμπληρώσωμεν! Ἀλλ' ὅμως ἀνάγκη νὰ μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ὁ πολιτισμός, τὸν ὁποῖον ἀπομιμούμεθα, ἔλαβεν εἰς τὰ ξένα ἔθνη χροιὰν ἰδιαιτέραν, προερχομένην ἐκ λόγων ἱστορικῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐπέδρασαν εἰς τὴν ἰδικήν μας ἱστορικὴν διέλιξιν. Ἡμεῖς δυνάμεθα καὶ ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὡς σκοπὸν καὶ ὡς τέλος, τὴν διατήρησιν τῶν ἐθνικῶν χαρακτηριστικῶν καὶ τῶν παραδόσεων τῶν πατέρων μας, εἰς τρόπον ὥστε ὁ νέος πολιτισμὸς τὸν ὁποῖον ἀποκτῶμεν, νὰ γίνῃ πραγματικῶς ἰδικός μας καὶ νὰ μὴ παρομοιάσῃ πρὸς στολὴν ξένην, τὴν ὁποίαν μὴ γνωρίζοντες πῶς νὰ φορέσωμεν, ἐνδυόμεθα ἀνάποδα. Ἡ ἀπομίμησις τῶν ξένων ἔχει τοὺς κινδύνους της. Ζητοῦντες νὰ ἰδοποιηθῶμεν ἤθη καὶ ἔθιμα, τὰ ὁποῖα μακρόθεν μόνον καὶ κατ' ἐπιφάνειαν γνωρίζομεν, κινδυνεύομεν νὰ ἐκλάβωμεν πολλάκις τὸ ἄχυρον ἀντὶ τοῦ σίτου. Πρὸς ἀποφυγὴν τῶν τοιούτων σκοπέλων ἡ ἀσφαλεστέρα πυξίς, ὁ φωτεινότερος φάρος εἶναι, καὶ πάλιν, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ χαλαρωθέντος αἰσθήματος τοῦ σεβασμοῦ. Τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ αἰσθήματος τούτου ἂς ἐπιδιώξωμεν εἰς τὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων. Ἂς ἐνσταλάξωμεν εἰς τὴν ψυχήν των, ὑπὸ οἱανδήποτε μορφὴν θέλετε, τὸ ἀρχαῖον γνωμικὸν τοῦ Πυθαγόρου Ἂς μὴ λησμονῶμεν ποτέ, ὅτι καθῆκον ἔχομεν νὰ προετοιμάσωμεν τοὺς νέους διὰ τὴν πάλην τοῦ βίου, ὄχι μόνον δι-

δάσκοντες εἰς αὐτοὺς γράμματα καὶ ἐπιστήμας καὶ τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς καλῆς δῆθεν ἀνατροφῆς, ἀλλὰ πρὸ πάντων μορφοῦντες τὸν χαρακτῆρά των.

Ἡ μόρφωσις τοῦ χαρακτῆρος! Ἰδοὺ ὁ σκοπός, πρὸς τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν ν' ἀποβλέπωμεν. Ἡ ἀγωγὴ οὐδὲν ἄλλο ἀληθῶς σημαίνει ἢ τὸ πῶς νὰ ῥιζωθῇ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν παίδων ἡ χρηστότης, ἡ ἕξις τοῦ νὰ πράττουν τὸ ἀγαθόν. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται, ἐκ μέρους τῶν γονέων, νὰ βοηθοῦν τὰ τέκνα των ἀκαταπαύστως, ἐπιτηδείως, ἀλλὰ καὶ ἀνεπαισθήτως, — διὰ νὰ μάθουν πῶς νὰ νικοῦν τὰς πρὸς τὸ κακὸν ῥοπάς των καὶ νὰ συνειθίσουν νὰ προτιμοῦν, ἄνευ δισταγμοῦ, τὸ ὀρθὸν πάντοτε καὶ τὸ ἀγαθόν, — πῶς νὰ ἐφαρμόσουν ἐνωρὶς καὶ αὐτοβούλως εἰς τὴν ζωήν των τὸν ὡραῖον μῦθον τοῦ Προδίκου. Ἀλλὰ διὰ μύθων δὲν κατορθόνεται τοῦτο, οὔτε διὰ παραινέσεων, οὔτε διὰ τιμωριῶν ἢ ἐνθαρρύνσεων. Κατορθόνεται μόνον διὰ τοῦ παραδείγματος, διὰ τῆς ἀτμοσφαίρας τὴν ὁποίαν δημιουργεῖ περὶ τοὺς παῖδας ὁ καθημερινὸς τῆς οἰκογενείας βίος. Πῶς νὰ προσδοκῶμεν τὴν καρποφόρησιν ἠθικῶν παραγγελμάτων, ἐὰν πρῶτοι ἡμεῖς δὲν τὰ ἀκολουθοῦμεν; Προτοῦ ἀναθρέψωμεν τὰ τέκνα μας, ἀνάγκη νὰ ἐπιβλέπωμεν ἡμᾶς αὐτούς, ἀνάγκη νὰ συμπληρώσωμεν τὴν ἰδίαν ἡμῶν ἀνατροφήν. Ἄλλως ματαιοπονοῦμεν. Τὸ πρῶτον, τὸ κύριον, τὸ διαρκὲς ἐργαστήριον ἀγωγῆς εἶναι ἡ οἰκογένεια. Ἐντὸς αὐτῆς τὸ τέκνον θὰ διδαχθῇ λεληθότως τὸν ἠθικὸν νόμον, κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ ῥυθμίσῃ κατόπιν τὰς σκέψεις καὶ τὰς πράξεις του.

Οἱ γονεῖς ὀφείλουν εἰς τὰ τέκνα των ἀδιάκοπον, φωτισμένην καὶ πλήρη στοργῆς ἀρωγὴν εἰς τὸν δύσκολον ἀγῶνά των πρὸς περιστολὴν τῶν βαναύσων ὁρμῶν τῆς φύσεως καὶ πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἀγαθῶν της τάσεων. Ὁ ἀγὼν οὗτος ἐξακολουθεῖ καθ' ὅλην τοῦ βίου τὴν διάρκειαν, αἱ δὲ πιθανότητες τῆς νίκης μεγαλείτεραι δι' ὅσους ἔλαβον ἐντὸς τῆς οἰκογενείας τὰ πρῶτα καλὰ μαθήματα ἐκ τοῦ παραδείγματος καὶ ὄχι μόνον ἐκ διδαγμάτων. Ἡ καρδία καὶ ἡ διάνοια τοῦ παιδὸς εἶναι ζύμη εὔπλαστος. Πρωτίστη του ἰδιότης εἶναι ἡ μίμησις. Ἡ κρίσις καὶ ἡ διάκρισις ἐπέρχονται ἀκολούθως, διαμορφούμεναι καὶ αὗται ἀναλόγως τῆς ἐξ ἀρχῆς δοθείσης καλῆς ἢ κακῆς διευθύνσεως. Ὁ παῖς μιμεῖται ὅ,τι βλέπει καὶ ἀκούει, ὥστε τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν πρώτων ἐντυπώσεων, ἐκ τοῦ παραδείγματος. Πῶς θέλετε, φέρ' εἰπεῖν, ν' ἀποστραφῇ τὸ ψεῦδος, ἐὰν ἐντὸς τῆς οἰκογενείας ἀκούῃ τὴν ἀλήθειαν παραμορφουμένην; Αἱ ἐπιπλήξεις καὶ τιμωρίαι δὲν ὠφελοῦν ἐνόσῳ παραμένει ἐντὸς τῆς ψυχῆς του ἡ ἐντύπωσις, ὅτι οἱ πρεσβύτεροι λέγουν ψεύματα καὶ δὲν τιμωροῦνται. Ἄρα τὸ ψεύδεσθαι εἶναι κακὸν διὰ μόνους τοὺς μικρούς. Οἱ δὲ μικροὶ ῥέπουν φύσει εἰς τὴν ἀπομίμησιν τῶν μεγάλων. Νομίζουν, ὅτι ἐμεγάλωσαν πράττοντες ὅσα καὶ οἱ πρεσβύτεροι. Μιμοῦνται δὲ πρὸ πάντων τὰ κακά, ὄχι μόνον διότι τοῦτο εἶναι εὐκολώτερον, ἀλλὰ μάλιστα διότι τὰ θεωροῦν ὡς ἴδια τῶν μεγάλων καὶ ἀπηγορευμένα εἰς μόνους τοὺς μικρούς. Προσοχὴ λοιπὸν εἰς τοὺς τρόπους, εἰς τὰς ἐκφράσεις, εἰς τὴν συμπεριφο-

ράν μας! Ἀναλόγως τοῦ διδομένου παραδείγματος θὰ μορφωθῇ ὁ χαρακτήρ, θὰ διαπλασθῇ ἡ ψυχὴ τοῦ παιδός. Διὰ τῶν ἐπιπλήξεων μόνον καὶ τῶν τιμωριῶν δὲν ἐπιτυγχάνεται ὁ σκοπός, οὔτε διὰ τῶν ἐπαίνων καὶ τῶν ἀμοιβῶν. Ἀπ' ἐναντίας αἱ ἀμοιβαὶ ἀποβαίνουν ἐπιβλαβεῖς ἐνίοτε. Ἀνταμείβοντες, λόγου χάριν, ἢ ἐπαινοῦντες τὸν παῖδα διότι δὲν εἶπε ψεῦμα, ἢ δὲν κατακρατεῖ πρᾶγμα μὴ ἀνῆκον εἰς αὐτόν, ὑποτιμῶμεν τὴν ἀξίαν τῆς φιλαληθείας καὶ τῆς ἀκεραιότητος. Οἱ παῖδες πρέπει νὰ ἐννοήσουν ἀφ' ἑαυτῶν, ὅτι ἀρκοῦσα ἱκανοποίησις διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος εἶναι ἡ ἐνδόμυχος ἡμῶν εὐχαρίστησις,—ὅτι ἡ ἐξάσκησις τῆς ἀρετῆς εἶναι φυσικὴ καὶ ἀπαραίτητος ὑποχρέωσις, καὶ ὅτι ἡ εὐθύτης τοῦ χαρακτῆρος εἶναι ὑπερτέρα παντὸς ἐπαίνου καὶ πάσης ἀμοιβῆς. Προσοχὴ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν τρυφερὰν ψυχήν των ἡ ἔπαρσις διὰ τὴν ἀρετὴν δῆθεν καὶ τὴν φρόνησίν των, ἢ διὰ τὴν εὐμάθειαν καὶ τὴν εὐφυΐαν των, ἢ (τὸ καὶ χειρότερον) δι' ὅσα ἄλλα πλεονεκτήματα παρέχει ἡ κοινωνικὴ θέσις ἢ ὁ πλοῦτος τῶν γονέων των. Ἀτυχῶς, τὴν σήμερον, ἡ διδομένη ἐν γένει ἀνατροφὴ ἐξάπτει τῶν παίδων τὴν ματαιότητα. Τὰ πολυτελῆ ἐνδύματα, τὰ διδόμενα εἰς αὐτοὺς δαπανηρὰ παίγνια, αἱ ὑπερβολικαὶ θωπεῖαι, τὸ θάρρος τὸ ὁποῖον λαμβάνουν ἀπέναντι τῶν πρεσβυτέρων, ὅλα ταῦτα οὔτε εἰς τὴν παροῦσάν των εὐτυχίαν συντελοῦν, οὔτε προπαρασκευάζουν τὴν μέλλουσαν εὐδαιμονίαν των.

Ἀντὶ τοῦ νὰ ὑποθάλπωμεν οὕτω τὴν ματαιότητά

των, ἄς προσπαθῶμεν μᾶλλον ν' ἀναπτύξωμεν εἰς τὴν ψυχήν των τὸ σωτήριον αἴσθημα τοῦ σεβασμοῦ. Τοῦτο δὲν εἶνε δύσκολον. Οἱ πρεσβύτεροι ἐπιβάλλουν φύσει τὸ σέβας εἰς τοὺς μικρούς, διότι εἶναι *μεγάλοι*. Τὸ αὐξάνει δὲ καὶ τὸ διατηρεῖ ἡ ἐξάσκησις τῆς πατρικῆς ἐξουσίας συνδυαζομένης μὲ τὴν πατρικὴν στοργήν. Ὅταν τὸ τέκνον σέβεται τοὺς γονεῖς του, θὰ μεταφέρῃ εὐκόλως τὸ σέβας του εἰς τοὺς πρεσβυτέρους, εἰς τοὺς ἀνωτέρους του, εἰς πᾶν ὅ τι χρεωστεῖ νὰ σέβηται. Ἐπέρχεται δὲ τότε καὶ τὸ σέβας πρὸς ἑαυτὸν μὲ τὴν πολύτιμον ἀδελφήν του, τὴν μετριοφροσύνην, τὴν σεμνοπρέπειαν. Ἡ σεμνότης ἀποτελεῖ τὸν ὡραιότερον στολισμὸν τῆς νεότητος, ἀλλὰ τοῦτο κινδυνεύομεν νὰ τὸ λησμονήσωμεν. Ἄς προσπαθήσωμεν νὰ τὴν ἐπαναφέρωμεν εἰς τοὺς νέους, πείθοντες αὐτούς, ὅτι ἡ καλλιτέρα ἔνδειξις τῆς ἀξίας εἶναι ἡ μετριοφροσύνη. Ἡ μετριοφροσύνη ἐμφαίνει τοὐλάχιστον, καὶ ἐὰν ὄχι ἄλλο, τὴν ὕπαρξιν ἀμφιβολίας τινὸς ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῶν προτερημάτων μας καί, κατὰ συνέπειαν. τὴν ἐπιδεκτικότητα βελτιώσεως καὶ προόδου. Τοῦτο ἐκφράζει ὁ Πλούταρχος διὰ χαριεστάτης παραβολῆς. « Οἱ γεωργοί, λέγει, » βλέπουν εὐχαρίστως καὶ προκρίνουν τοὺς βαρεῖς στά-» χεις τοὺς νεύοντας πρὸς τὴν γῆν. Τοὺς δὲ ὑψοῦντας » ἀγερώχως τὴν κεφαλὴν περιφρονοῦν, ἐννοοῦντες, ὅτι » εἶναι κενοὶ καὶ ἐλαφροί. Οὕτω ἐκ τῶν νέων, οἱ μᾶλ-» λον κοῦφοι καὶ στερούμενοι βαρύτητος ἔχουν τὸ πε-» ρισσότερον θράσος. Ἡ συμπεριφορά, τὸ βάδισμα, ἡ » ἔκφρασίς των μαρτυροῦν τὴν ἀλαζονείαν καὶ τὴν

»ὑπεροψίαν των· ἡ κουφότης παρέρχεται μόνον καθ' »ὅσον ἡ μάθησις ἀρχίζει νὰ φέρῃ καρπούς».

Οἱ νέοι, οἱ ἀληθῶς μὴ κοῦφοι, ἂς βλέπουν τῶν ἀνοήτων τὴν αὐταρέσκειαν. Κάλλιστον τοῦτο μάθημα μετριοφροσύνης. Ὅτε ἄνθρωποι μηδεμιᾶς ἀξίας ὑπερηφανεύονται ἐνώπιον ἡμῶν διὰ προσόντα, τὰ ὁποῖα μόνοι αὐτοὶ ἀποδίδουν εἰς ἑαυτούς, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ κλονηθῇ διά τινος ἀμφιβολίας ἡ ἐκτίμησις τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας ; Εἶναι δυνατὸν βλέποντες τοὺς τοιούτους, νὰ μὴ σκεφθῶμεν, ὅτι ἐνδέχεται καὶ ἡμεῖς νὰ πλανώμεθα ὡς πρὸς τὴν περὶ ἡμῶν αὐτῶν ἰδέαν ; Καλόν, μέχρι τινός, ἡ εἰς ἑαυτὸν πεποίθησις, ἀλλὰ καλλίτερον ἔτι τὸ νὰ συνδυάζηται μετά τινος δισταγμοῦ ὡς πρὸς τὰ προτερήματα ἡμῶν. Ἐὰν πράγματι τὰ ἔχωμεν, ἡ μετριοφροσύνη δὲν θα τὰ σμικρύνῃ.

Ὡς πρὸς τοῦτο τὸ κεφάλαιον τῆς μετριοφροσύνης, ἡ ἐντὸς τῆς οἰκογενείας ἀνατροφὴ ἔχει ἴσως τὰ μειονεκτήματά της. Ὁ ἐντὸς τῆς πατρικῆς οἰκίας ἀνατρεφόμενος παῖς δὲν ὑπόκειται εἰς συναγωνισμόν. Μὴ ἔχων νὰ συγκριθῇ οὔτε πρὸς καλλιτέρους, οὔτε πρὸς χειροτέρους του, κινδυνεύει νὰ ἐξαπατηθῇ εὐκολώτερον ὡς πρὸς τὴν ἀληθῆ ἀξίαν του. Ἡ ἐντὸς τοῦ σχολείου σύγκρισις καὶ σύγκρουσις πρὸς τοὺς ὁμηλίκους του ἀποτελεῖ ἀντιφάρμακον τῆς νόσου τοῦ αὐτοθαυμασμοῦ. Ἔχει τὰ καλά του τὸ σχολεῖον, ἀλλ' ἔρχεται, καὶ πρέπει νὰ ἔλθῃ, μετὰ τὴν οἰκογένειαν. Αἱ πρῶται ἐντυπώσεις λαμβάνονται ἐντὸς τῆς οἰκογενείας. Ἐὰν αὗται δὲν εἶναι ἀγαθαί, δύσκολον, — δὲν λέγω ἀδύνα-

τον, ἀλλὰ δύσκολον — τὸ νὰ τὰς μετατρέψῃ τὸ σχολεῖον.

Προορισμὸς τοῦ σχολείου δὲν εἶναι ἡ ἀναπλήρωσις τῆς οἰκογενείας. Ἴσως ὑπῆρξαν διδάσκαλοι δυνηθέντες νὰ ἐνσταλάξουν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ μαθητοῦ ἀρχὰς ἀγαθάς, ἀλλὰ τοῦτο σπάνιον καὶ τυχαῖον. Τοῦ διδασκάλου ἡ ἀποστολὴ περιορίζεται εἰς τὸ ν' ἀναπτύξῃ, διορθώσῃ καὶ ἀνυψώσῃ τὸν ἐντὸς τῆς οἰκογενείας μορφωθέντα ἤδη χαρακτῆρα τοῦ παιδός. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο πολύ. Δύναται ὅμως καὶ νὰ προξενήσῃ κακὸν ἀντὶ καλοῦ τὸ σχολεῖον. Διὰ τοῦ κακοῦ παραδείγματος, διὰ τῆς παιδαγωγικῆς ἀδεξιότητος, διὰ τῆς βαναυσότητος ἢ τῆς ἀμελείας τοῦ διδασκάλου, διὰ τῆς μὴ προλήψεως ἐπιβλαβῶν ἐπιδράσεων μεταξὺ συμμαθητῶν ἀνίσου ἠθικῆς μορφώσεως, δύναται νὰ διαστραφῇ ἡ εὔπλαστος εἰσέτι ψυχὴ τοῦ νέου. Διὰ τοῦτο προτοῦ τὸ τέκνον παραδοθῇ ἐκ τῆς οἰκογενείας εἰς τὸ σχολεῖον, ἀπαιτεῖται μεγάλη προσοχὴ περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ διδασκάλου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνατίθεται ἡ ἐξακολούθησις τοῦ ἔργου τῶν γονέων. «Ὀφείλομεν», λέγει καὶ πάλιν ὁ Πλούταρχος, «ὀφείλομεν νὰ ζητῶμεν διὰ τὰ τέκνα »μας διδασκάλους, τῶν ὁποίων καὶ ὁ βίος εἶναι ἀδιάβλητος »καὶ οἱ τρόποι ἀνεπίληπτοι, ἐξέχοντας δὲ καὶ »κατὰ τὴν ἐμπειρίαν. Διότι πηγὴ καὶ ρίζα τῆς καλοκἀγαθίας »εἶναι ἡ καλὴ παίδευσις. Καθὼς οἱ γεωργοὶ »παραθέτουν τοὺς χάρακας εἰς τὰ φυτά, οὕτω καὶ οἱ »χρηστοὶ διδάσκαλοι παραπηγνύουν ἐπιμελῶς εἰς τοὺς »νέους τὰς συμβουλὰς καὶ τὰς παραινέσεις διὰ νὰ

»βλαστήσουν ὀρθὰ τὰ ἤθη των. Τί δὲ νὰ εἴπῃ τις »περί τινων πατέρων, οἱ ὁποῖοι προτοῦ δοκιμάσουν »τοὺς μέλλοντας νὰ διδάξουν, εἴτε ἐξ ἀγνοίας, εἴτε »ἐξ ἀπειρίας ἢ καὶ ἐξ ἰδιοτελείας, ἐγχειρίζουν τὰ τέ»κνα των εἰς ἀνθρώπους ἀδοκίμους καὶ ἀναξίους;»

Ἂς ἐλπίζωμεν ὅτι πατέρες τοιοῦτοι δὲν ὑπάρχουν παρ' ἡμῖν. Εἴθε οὔτε διδάσκαλοι νὰ ὑπάρχουν ὅμοιοι πρὸς ὅσους περιγράφει ὁ Πλούταρχος. Τοῦ διδασκάλου ἡ εὐθύνη εἶναι πανταχοῦ μεγάλη, ἀλλὰ μεγαλειτέρα ἔτι παρ' ἡμῖν, ἐνόσῳ οἱ πατέρες, ἐξακολουθοῦντες νὰ συγχέουν τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν ἀγωγήν, περιμένουν τὰ πάντα ἐκ τοῦ σχολείου. Εἶναι ἴσως ὑπερβολικὴ ἡ ἀξίωσις τοῦ νὰ ἔχουν οἱ διδάσκαλοι προσόντα, τὰ ὁποῖα οἱ πατέρες δὲν ἔχουν, —ἴσως εἶναι ἄδικον νὰ τοὺς θέλωμεν ἀπηλλαγμένους ὅσων ἐλαττωμάτων ἀπεδώκαμεν εἰς τὴν μεταβατικὴν τοῦ ἔθνους ἐν γένει κατάστασιν. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου, ἀφοῦ ἀναλαμβάνουν τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἀναδέχονται τὴν εὐθύνην τῆς παιδαγωγίας, οἱ διδάσκαλοι ὀφείλουν αὐτοὶ πρῶτοι νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς ὅ,τι ἐθεωρήσαμεν ἤδη ὡς καθῆκον τῶν γονέων: ὀφείλουν νὰ ἐπιμεληθοῦν τὴν ἰδίαν ἀνατροφήν των, διορθούμενοι καὶ βελτιούμενοι καθ' ἑκάστην. Καὶ οἱ γονεῖς δὲ ὀφείλουν νὰ ἔρχωνται ἐπίκουροι εἰς τοὺς διδασκάλους, ἀνυψοῦντες ἐνώπιον τῶν παίδων τὸ κῦρός των διὰ τῆς πρὸς αὐτοὺς συμπεριφορᾶς των, διὰ τῆς ἀποδιδομενης εἰς τὸ ἐπάγγελμα καὶ τὸ ἄτομόν των τιμῆς καὶ διὰ τῆς μὴ ἀναμίξεως εἰς τὰ τοῦ σχολείου εἰς τρόπον ὥστε νὰ σαλευθῇ τὸ σέβας τοῦ μαθητοῦ πρὸς

τὸν διδάσκαλον. Παραπονοῦνται οἱ διδάσκαλοι ἐνίοτε διὰ τὴν ἐπιβλαβῆ τῶν οἰκογενειῶν ἐπίδρασιν, τὴν ἐξουδετεροῦσαν τὰ καλὰ μαθήματα τοῦ σχολείου. Ἴσως τὰ μαθήματα ταῦτα δὲν εἶναι πάντοτε τόσον καλὰ ὅσον τὰ νομίζουν. Ἀλλὰ παραλείποντες τὰ ἄλλα, πῶς νὰ μὴ καταδικάσωμεν τὴν ἀνάμιξιν καὶ τὰς ἐνεργείας τῶν γονέων χάριν προβιβασμῶν παρ' ἀξίαν; Πῶς ἄρά γε εὑρίσκονται γονεῖς ἀγαπῶντες τὰ τέκνα των καὶ μὴ ἐννοοῦντες πόσης βλάβης γίνονται οὕτω πρόξενοι! Πρὸς τί ἐπιζητοῦν τὴν εἰς τὰ τέκνα των ἀπονομὴν τιμῶν, τὰς ὁποίας δὲν ἀξίζουν; Πρὸς ὑπόθαλψιν τῆς ματαιότητος, πρὸς διαστροφὴν τοῦ χαρακτῆρός των;

Ὑπὸ τοιούτους ὅρους τὸ σχολεῖον δὲν ὠφελεῖ, βλάπτει. Ἀλλ' ἂς περιορισθῶμεν ὁμιλοῦντες καὶ περὶ οἰκογενειῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων διὰ τοῦ καλοῦ παραδείγματος δίδονται εἰς τὰ τέκνα αἱ βάσεις τῆς ἠθικῆς των μορφώσεως, καὶ περὶ σχολείων, ὅπου αἱ πρωτοφυτευθεῖσαι ἀγαθαὶ ἀρχαὶ θὰ ἀναπτυχθοῦν ἔτι μᾶλλον καὶ θὰ ριζώσουν. Τὸ τοιοῦτο σχολεῖον εἶναι ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς ἐντὸς τοῦ οἴκου δοθείσης πρώτης ἀγωγῆς. Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ προπαρασκευὴ τῶν τέκνων διὰ τὸν μετέπειτα βίον. Ὁ δὲ βίος τί ἄλλο εἶναι ἢ ἄπαυστος ἐνέργεια καὶ πάλη διαρκής; Ἐὰν θέλωμεν νὰ προγυμνάσωμεν τὰ τέκνα μας, εἰς τρόπον ὥστε νὰ διέλθουν ἀνδρικῶς καὶ γενναίως τὰς ἠθικὰς καὶ φυσικὰς δοκιμασίας τῆς ζωῆς καὶ νὰ μὴ καταβληθοῦν εὐκόλως εἰς τὴν πάλην, πιθανώτερον εἶναι νὰ ἐπιτύχωμεν τοῦτο διὰ τοῦ σχολείου ἢ ἐντὸς μόνης τῆς πα-

τρικῆς οἰκίας. Ἐντὸς αὐτῆς περιβάλλει τὸ τέκνον στοργὴ μητρικὴ ὡς προτείχισμα κατὰ πάσης ἐπαφῆς δυσαρέστου. Εἰς τὸ σχολεῖον ὁ νέος θὰ μάθῃ νὰ ἐπαναπαύηται εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, ἐκ δὲ τῆς ἁμίλλης πρὸς τοὺς συμμαθητὰς καὶ ἐκ τῆς πρὸς τοὺς ἀνωτέρους πειθαρχίας θὰ ἐννοήσῃ κατὰ πρῶτον ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι πάλη, ὅτι ἄνευ κόπων καὶ θυσιῶν δὲν ἀποκτᾶται ἡ νίκη, ὅτι ἐὰν ἔχωμεν δικαιώματα ἔχομεν καὶ καθήκοντα, καὶ ὅτι τὰ δεύτερα ὑπερτεροῦν τῶν πρώτων. Τὸ σχολεῖον εἶναι κόσμος μικρὸς παρασκευάζων ἡμᾶς διὰ τὸν μεγάλον. Ἐντὸς αὐτοῦ (ὁ λόγος περὶ *καλοῦ* σχολείου πάντοτε), ὁ χαρακτὴρ διαμορφοῦται ἐπὶ τὸ ἀνδρικώτερον, τοῦτο δὲ σπανίως καὶ δυσκόλως ἐπιτυγχάνεται ἐν τῷ μέσῳ τῆς οἰκογενειακῆς τρυφερότητος.

Ἀλλ' οὔτε τρυφερότητος, οὔτε πάλιν αὐστηρότητος ὑπερβολὴ ὠφελεῖ. Ἀπαιτεῖται μέτρον καὶ εἰς τὴν μὲν καὶ εἰς τὴν δέ, ἐκ μέρους καὶ γονέων καὶ διδασκάλων. Ἀπαιτεῖται πρὸ πάντων δικαιοσύνη. Ἡ ἄδικος τιμωρία βλάπτει ὅσον καὶ αἱ ἄκαιροι θωπεῖαι. Ἀνάγκη ὁ τιμωρῶν νὰ μὴ λησμονῇ ποτέ, ὅτι σκοπὸς τῆς ποινῆς εἶναι ἡ διόρθωσις καὶ βελτίωσις τοῦ τιμωρουμένου καὶ ὅτι ματαιοπονεῖ ἐὰν δὲν κατορθώσῃ νὰ ἐξυπνήσῃ τὴν συνείδησιν τοῦ παιδός. Ἡ συνείδησις εἶναι ὁ ἀληθὴς τιμωρὸς παντὸς πταίσματος, ὁμιλεῖ δὲ ἀφ' ἑαυτῆς, ἀλλ' ἡ παιδικὴ ἀντίληψις δὲν ἀρκεῖ πρὸς ἐξήγησιν τῆς κρυφίας φωνῆς της. Διὰ τῆς ἀρωγῆς τῶν γονέων ἢ τοῦ διδασκάλου, θὰ δυνηθῇ ὁ παῖς ν' ἀκούσῃ εὐκρινέστερον τὴν ἐσωτερικὴν ἐκείνην φωνὴν τὴν λέγουσαν

ὅτι ἔσφαλε, ὅτι παρέβη τὸ πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους καθῆκον, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο εἶναι ἄξιος τιμωρίας. Τότε θὰ παραδεχθῇ τὴν ἐπιβαλλομένην ποινὴν ὡς δικαίαν, ὡς πρέπουσαν, θὰ ἐννοήσῃ δὲ ὅτι τιμωρεῖται ὅπως διορθωθῇ,—ἐξ ἀγάπης, ὄχι ἐξ ἐκδικήσεως ἢ κακίας. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ὀφείλει ὁ τιμωρῶν νὰ μένῃ κύριος ἑαυτοῦ, παιδεύων ἀπαθῶς, φιλοστόργως, ἄνευ ὀργῆς, ἄνευ κραυγῶν, ἀπειλῶν καὶ ὕβρεων,—ἀδυσώπητος, ἀλλὰ καὶ ἀμερόληπτος, ὡς ἀληθὴς δικαστής.

Ὁποία ἡ ποινή, τοιαύτη καὶ ἡ ἀμοιβή· δικαία καὶ μετρημένη. Ὁ σκοπός της ματαιοῦται, ἐὰν συνεπιφέρει τὴν ἔπαρσιν τοῦ ἀμειβομένου. Αἱ σχολικαὶ βραβεύσεις ἔχουν ἰδίως τοῦτο τὸ κακόν, ὅτι ἐξαίρουν τὴν διανοητικὴν πρόοδον, σκιάζουσαι συχνάκις τὴν ἠθικὴν ὑπεροχήν. Πρέπει νὰ μάθουν οἱ παῖδες ἡμῶν καὶ νὰ ἐννοήσουν ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων, ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀξία εἶναι ὑπερτέρα τῆς διανοητικῆς. Ὅτε ὁ πατὴρ τοῦ Tom Brown . . . (αἱ «Σχολικαὶ ἀναμνήσεις τοῦ Tom Brown» εἶναι ἓν τῶν προσφιλεστέρων ἀναγνωσμάτων τῆς ἀγγλικῆς νεολαίας. Εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο συγκεφαλαιοῦται πρακτικῶς πως ἡ θεωρία τῆς ἀγγλικῆς ἀγωγῆς, ἀποβλεπούσης τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος διὰ τῆς συγχρόνου ἀναπτύξεως τοῦ νοῦ καὶ τοῦ σώματος), ὅτε λοιπὸν ὁ πατὴρ τοῦ Tom Brown καληνυκτίζει τὸν υἱόν του τὴν παραμονὴν τοῦ πρώτου χωρισμοῦ των, «Υἱέ μου, λέγει, εἰς τὸ σχολεῖον ὅπου
» πηγαίνεις κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν σου, θὰ ἴδῃς καὶ θὰ
» ἀκούσῃς καὶ θὰ δοκιμάσῃς πολλά, τὰ ὁποῖα δὲν

» περιμένεις, οὔτε φαντάζεσαι. Ἀλλὰ μὴ φοβοῦ. Λέγε » πάντοτε τὴν ἀλήθειαν, ἔσο χρηστὸς καὶ γενναῖος, » μὴ προσέχης καὶ μὴ ἐπαναλαμβάνης ὅσα δὲν θὰ » ἐπεθύμεις νὰ ἀκούση ἡ μήτηρ σου καὶ αἱ ἀδελφαί » σου, καὶ τότε οὔτε σὺ θὰ ἐπανέλθης ποτὲ μὲ ἐντρο- » πὴν εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν, οὔτε ἡμεῖς ποτὲ θὰ τὸ » ἔχωμεν ὡς ἐντροπὴν νὰ σοῦ ἀνοίξωμεν τὰς ἀγκά- » λας μας».

«Ταῦτα, ἐξακολουθεῖ ὁ συγγραφεύς, δὲν τὰ εἶπεν » αὐτοσχεδίως ὁ γέρων. Εἶχε σκεφθῆ ἐπὶ πολὺ τί νὰ » εἴπη. Αἱ δὲ σκέψεις του συνοψιζόμεναι ἦσαν περί- » που αἱ ἑξῆς: Νὰ τὸν συμβουλεύσω νὰ λέγη τὴν » προσευχήν του καὶ νὰ ἔχη τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ; — » Ἀλλ' ἐὰν ὡς πρὸς τοῦτο δὲν ὠφέλησαν τὰ διδάγ- » ματα καὶ τὸ παράδειγμα τῆς μητρός του, δὲν θὰ » χρησιμεύση ἡ ἰδική μου παραίνεσις. — Νὰ ὑποδείξω » τοὺς πειρασμούς, τοὺς ὁποίους χρεωστεῖ ν' ἀπο- » φύγη; — Δὲν θὰ μὲ ἐννοήση, καὶ ἴσως βλάψω μᾶλ- » λον ἀντὶ νὰ ὠφελήσω. — Νὰ τὸν προτρέψω εἰς τὸ » νὰ μελετᾷ καὶ νὰ εἴπω ὅτι τὸν στέλλομεν διὰ νὰ » μάθη γράμματα; — Ἀλλ' ἐγὼ δὲν τὸν στέλλω εἰς » τὸ σχολεῖον διὰ τοῦτο, τοὐλάχιστον ὄχι **πρὸ πάν-** » **των** διὰ τοῦτο. Ὀλίγον μὲ μέλει διὰ μετοχὰς καὶ » ἀπαρέμφατα· καὶ τὴν μητέρα του ἄλλο τόσον τὴν » μέλει δι' αὐτά. Διατί λοιπὸν τὸν στέλλομεν εἰς » τὸ σχολεῖον; Ἐν μέρει, διότι τὸ ἤθελε καὶ ὁ ἴδιος. » Ἀλλὰ τὸ κατ' ἐμέ, ἡ κυρία ἐπιθυμία μου εἶναι νὰ » ἐξέλθη ἀπὸ τὸ σχολεῖον φιλαλήθης, γενναῖος, χρηστός,

» χρήσιμος, καθὼς πρέπει ἄνθρωπος καὶ καλὸς Χριστια- » νός. Ταῦτα ἐσκέφθη ὁ πατὴρ τοῦ Tom Brown καὶ » ταῦτα ἠθέλησε νὰ ἐκφράση καληνυκτίζων τὸν υἱόν » του».

Δηλαδή, ὁ πατὴρ τοῦ Tom Brown ἔστελλε τὸν υἱόν του εἰς τὸ σχολεῖον μᾶλλον διὰ νὰ μορφωθῇ ὁ χαρακτήρ του, ἢ διὰ νὰ μάθη πολλὰ γράμματα. Τὸ πρῶτον δὲν ἀποκλείει τὸ δεύτερον. Κατ' ἀρχὴν ἡ ἐκπαίδευσις καὶ ἡ ἀγωγὴ συμβαδίζουν εἰς τὸ ἀγγλικὸν σχολεῖον, αἱ δὲ σωματικαὶ ἀσκήσεις, αἱ τόσον συντελεστικαὶ πρὸς μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος, ἔχουν ἐντὸς αὐτοῦ σημασίαν ὅσην καὶ τὰ μαθήματα. Τὸ αὐτὸ σύστημα εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες: «εὖ τὸ σῶμα ἔχειν καὶ τὴν ψυχήν», κατὰ τὸ ῥητὸν τοῦ Κλεοβούλου. Ἐκ τῶν νεωτέρων ἐθνῶν οἱ Ἄγγλοι κατ' ἐξοχὴν ἐφήρμοσαν τὸ σύστημα τοῦτο, ὅλα δὲ τὰ ἔθνη καταγίνονται σήμερον εἰς ἀπομίμησίν των. Ἀλλ' εἰς μόνην τὴν Ἀγγλίαν, ὡς εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, οἱ ἀγῶνες τῶν νέων ἀποτελοῦν μέρος τῆς ἐθνικῆς ζωῆς. Ἄνδρες, γυναῖκες, πάσης τάξεως καὶ πάσης ἡλικίας, ἐνδιαφέρονται εἰς τὰ κατ' αὐτούς. Ὁ κατ' ἔτος τελούμενος ἀγὼν λεμβοδρομίας μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων τῆς Ἀγγλίας Πανεπιστημίων, λαμβάνει διαστάσεις μεγάλης πατριωτικῆς ἑορτῆς. Αἱ ὄχθαι τοῦ ποταμοῦ καλύπτονται ὑπὸ μυριάδων θεατῶν, ἕκαστος δ' αὐτῶν φέρει ἓν τῶν διακρινόντων τὰς δύο σχολὰς χρωμάτων, πρὸς ἐκδήλωσιν τῶν συμπαθειῶν του. Μετὰ τοῦ αὐτοῦ γενικοῦ ἐνδιαφέροντος παρακολουθοῦνται τὰ διάφορα παί-

γνια τῶν ὁποίων ἡ σφαῖρα εἶναι τὸ ὄργανον. Ἐν γένει δὲ ὁ καθημερινὸς βίος τῶν Ἄγγλων μαρτυρεῖ ὁποίαν σημασίαν ἀποδίδουν εἰς τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις. Αἱ ἐφημερίδες των πᾶσαι, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν sport ἢ ἄλλην εἰδικωτέραν, περιέχουν καθ' ἑκάστην στήλας εἰδήσεων ἀκαταλήπτων εἰς τοὺς ξένους, αἱ ὁποῖαι ὅμως ἀναγινώσκονται ὑπὸ πολλῶν μετὰ μεγαλειτέρας ἐνίοτε προσοχῆς, ἢ ὅσα ἄλλα νέα περιέχει τὸ φύλλον.

Ἴσως εἴπῃ τις ὅτι τὸ πρᾶγμα ἐκεῖ ὑπερβαίνει τὰ ὅρια, ὅτι αἱ σωματικαὶ ἀσκήσεις ἀπορροφοῦν εἰς τὰ σχολεῖα τὸν νοῦν καὶ τὸν καιρὸν τῶν νέων, πρὸς ζημίαν τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως. Ἀλλ' ὅμως ἡ Ἀγγλία οὐδενὸς ἔθνους ὑπολείπεται κατὰ τὴν διανοητικὴν πρόοδον. Τὴν δύναμιν καὶ τὴν δόξαν της δὲν ὀφείλει εἰς μόνην τὴν ἐμπορικὴν ἢ τὴν βιομηχανικὴν ἐπίδοσίν της. Εἰς ὅλα τὰ στάδια ἔδρεψαν στεφάνους τὰ τέκνα της, εἰς τὰ γράμματα, τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας, ὅσον καὶ εἰς τους ἐπὶ γῆς καὶ ἐπὶ θαλάσσης πολέμους.

Ἀλλὰ καὶ ἂν οἱ Ἄγγλοι φροντίζουν καθ' ὑπερβολὴν περὶ σωμασκίας, ἔχομεν ἡμεῖς τὸ παραδειγμα τῶν προγόνων μας οἱ ὁποῖοι ἐγνώριζον πῶς εἰς πάντα νὰ ἐφαρμόζουν τὸ *μηδὲν ἄγαν*. «Τά τε γὰρ ὑπερβάλλοντα καὶ τὰ ἐλλείποντα γυμνάσια φθείρει τὴν ἰσχὺν» εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης. Ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἂς εἰσάξωμεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὰ σχολεῖα τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις, ῥυθμίζοντες τὸ πρόγραμμα τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς κατὰ τὸ ἀρχαῖον ῥητόν: «Εὖ ἔχειν τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχήν». Ὁμοῦ καὶ τὰ δύο! Ἡ εὐρωστία τοῦ σώ-

ματος ἀντανακλᾶται εἰς τὴν εὐρωστίαν τῆς ψυχῆς· ὁ ἔχων τὰ στέρνα ἀκμαῖα φέρει τὴν κεφαλὴν ὑψηλά. Ἀλλὰ ταὐτοχρόνως διὰ τῶν σωματικῶν ἀγώνων ἀποκτῶνται καὶ ἄλλα προσόντα πολύτιμα. Ἀγωνιζόμενος πρὸς ἰσοπάλους ὁ νέος μανθάνει νὰ φέρῃ τὴν νίκην μετριοφρόνως καὶ τὴν ἧτταν ἀξιοπρεπῶς, μανθάνει τιμῶν τοὺς ἄλλους νὰ σέβηται ἑαυτόν· ἡ δὲ ψευδοφιλοτιμία, ἡ πηγὴ τοσούτων κακῶν, ἐκριζοῦται διὰ τῆς τριβῆς εἰς συναγωνισμούς, τῶν ὁποίων ἀπαραίτητοι ὅροι εἶναι ἡ εὐθύτης, ἡ εἰλικρίνεια, ἡ φιλαλήθεια, καὶ ἡ δικαιοσύνη. Ταῦτα πάντα περιλαμβάνονται εἰς τὴν ὡραίαν ἀγγλικὴν λέξιν Fairplay, ἡ ὁποία ἐκ τῶν παιδικῶν παιγνίων ἐφηρμόσθη εἰς ὁλόκληρον τὸν βίον. «Fairplay» κατὰ γράμμα σημαίνει τὸ παίζειν μετ' εὐθύτητος, ἄνευ δόλου δηλαδὴ ἢ ἀπάτης. Ἀπόδειξιν τῆς διαρκείας τῶν παιδικῶν ἐντυπώσεων παρέχει αὐτὴ αὕτη ἡ χρῆσις τῆς λέξεως, μὲ ὅλας τὰς σημασίας, τὰς ὁποίας ἀπηρίθμησα. Καθὼς ἔμαθε νὰ παίζῃ ὁ Ἄγγλος, οὕτω ἐξακολουθεῖ καὶ ἀνδρωθεὶς νὰ διάγῃ. Δὲν ἐγγυῶμαι ποσῶς ὅτι ὅλοι ἐκεῖ ἐξέρχονται τοῦ σχολείου ὅπως ὁ πατὴρ τοῦ Tom Brown ηὔχετο νὰ ἐξέλθῃ ὁ υἱός του· ἀλλ' ὡς ἐκεῖνος ἐσκέπτετο, οὕτω σκέπτονται οἱ γονεῖς ἐν γένει εἰς τὴν πατρίδα του καὶ τὸ αὐτὸ ἐπιθυμοῦν καὶ ἐπιδιώκουν διὰ τὰ τέκνα των: τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος.

Ἀπέφυγα νὰ θίξω τὸ ζήτημα καθ' ἑαυτὸ τῆς ἐκπαιδεύσεως. Δὲν ἕπεται ὅμως, ὅτι παραγνωρίζω τὴν ἐπίδρασιν τῶν γραμμάτων εἰς τὴν ἠθικὴν διάπλασιν

τοῦ παιδός. Ἡ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου διδομένη διεύθυνσις εἰς τὰς μελέτας του, ἡ ἐξήγησις ὄχι μόνον τῶν κανόνων τῆς γραμματικῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐννοιῶν τοῦ συγγραφέως, ἡ ἐκλογὴ τῶν συγγραφέων, ταῦτα πάντα καὶ ἄλλα δύνανται νὰ χρησιμεύσουν ὡς μέσα ὄχι ἐκπαιδεύσεως μόνον, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἀγωγῆς. Τὸν πρὸς τοῦτο τρόπον ὑποδεικνύει ὁ κ. Ἰωάννης Πανταζίδης εἰς τὸ σύγγραμμά του «Περὶ Γυμναστικῆς παιδαγωγίας». Τὸ ἀξιόλογον ἔργον τοῦ πεπειραμένου καθηγητοῦ εὔχομαι ν' ἀναγνωσθῇ καὶ μελετηθῇ ὑπὸ παντὸς διδασκάλου καὶ παντὸς γονέως. Εἰς αὐτὸ ἐξετάζονται πολλὰ καὶ ποικίλα ζητήματα σπουδαῖα. Ἡμᾶς ἐδῶ ἀπασχολεῖ τὸ τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος. Περὶ τούτου καὶ μόνου ἠθέλησα νὰ ὁμιλήσω, οὐδὲν εἰπὼν νέον καὶ ἄγνωστον εἰς ὑμᾶς ἰδίως τοὺς ἔχοντας τέκνα καὶ σκεπτομένους περὶ ἀγωγῆς, ὄχι μόνον καθόσον τὸ πρᾶγμα συνέχεται μετὰ τῶν γενικῶν συμφερόντων τοῦ γένους, ἀλλὰ καὶ ὡς γονεῖς κηδόμενοι ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος τῶν τέκνων σας. Ἡ μέλλουσα εὐτυχία ἢ δυστυχία των δὲν ἐξαρτᾶται ἐξ ὑμῶν, οὔτε ἐξασφαλίζεται ἡ εὐδαιμονία των διὰ τῶν φροντίδων, ὅπως προσπορίσητε εἰς αὐτὰ ὑλικὴν εὐημερίαν. Ὁ πατρικὸς πλοῦτος δὲν ἀποτελεῖ τὴν καλλιτέραν τῶν τέκνων κληρονομίαν. Εὐεργετήσατέ τα μορφοῦντες τὸν χαρακτῆρά των, ἐνσπείροντες εἰς τὴν ψυχήν των τὴν ἕξιν τῆς χρηστότητος καὶ τὸ αἴσθημα τοῦ καθήκοντος, προετοιμάσατε αὐτά, διὰ καλῆς καὶ πεφωτισμένης ἀγωγῆς, εἰς τρόπον ὥστε καὶ τὴν εὐτυχίαν

νὰ φέρουν σωφρόνως καὶ τὴν δυστυχίαν γενναίως. Ἰδοὺ πῶς θὰ ἐκτελέσητε τὸ πρὸς αὐτὰ καθῆκον. Ἰδοὺ πῶς θὰ συντελέσητε εἰς ἀνύψωσιν τῆς γενεᾶς, ἡ ὁποία θὰ διαδεχθῇ τὴν ἰδικήν μας.

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΔΗΜΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

Ὁ κ. Σκορδέλης εἶναι ἐκ τῶν ὀλίγων παρ' ἡμῖν, ὅσοι κατανοήσαντες τὸν ὑψηλὸν σκοπὸν τῆς παιδαγωγίας, ἀφιέρωσαν εἰς αὐτὸν καὶ τὸν βίον καὶ τὴν διάνοιαν. Ἐμφορούμενος τῆς εὐγενοῦς φιλοδοξίας τοῦ νὰ συντελέσῃ πρὸς ἀνύψωσιν καὶ διευκόλυνσιν τοῦ ἔργου τοῦ Ἕλληνος παιδαγωγοῦ, δὲν ἐπιδιώκει φήμην φιλολογικὴν διὰ τῆς ἐκδόσεως βιβλίων ὀγκωδῶν, οὔτε ἐπιζητεῖ τὴν ἐκθάμβωσιν τῶν πολλῶν διὰ τῆς ἐπιδείξεως τῶν γνώσεών του. Ἀλλ' ἐξυπηρετεῖ τὸ ἔθνος ἀποτελεσματικώτερον καὶ σκοπιμώτερον, περιοριζόμενος μετριοφρόνως εἰς τὴν συγγραφὴν βιβλίων παιδαγωγικῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ἐναποταμιεύει τὰ πορίσματα πείρας μακρᾶς, συνοδευομένης ὑπὸ μεμετρημένου πατριωτισμοῦ. Δὲν ἀπηξίωσε νὰ ἐνασχοληθῇ εἰς τὴν σύνταξιν Ἀλφαβηταρίου εὐμεθόδου διὰ νὰ ὑποβοηθήσῃ τοὺς μικροὺς Ἑλληνόπαιδας κατὰ τὰ πρῶτα αὐτῶν βήματα εἰς τὸ δυσχερὲς στάδιον τῆς μαθήσεως. Δὲν ἐθεώρησε κατώτερον ἑαυτοῦ τὸ νὰ γράψῃ χάριν τῶν παίδων βιβλία ἀναγνώσεως, εἰς τὰ ὁποῖα τὸ τερπνὸν συνδυάζεται μετὰ τοῦ ὠφελίμου. Εἰς δὲ τὸ προκείμενον αὐτοῦ ἔρ-

γον (1), ἀποτεινόμενος ὄχι πλέον εἰς τοὺς παῖδας, ἀλλ' εἰς τοὺς διδασκάλους αὐτούς, ἐπιχειρεῖ, ὄχι διὰ θεωριῶν ἢ διὰ συστηματικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ διὰ τοῦ πρακτικοῦ παραδείγματος ἑνὸς συναδέλφου των ἔστω καὶ ἰδεώδους πως ἢ ἰδανικοῦ, νὰ τοὺς χειραγωγήσῃ εἰς τὸ εὐγενὲς καὶ δύσκολον ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀναλαμβάνει πᾶς ὁ ἐπιζητῶν πτυχίον καὶ διορισμὸν δημοδιδασκάλου.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ τελευταίου τούτου ἔργου τοῦ κ. Σκορδέλη φαίνεται ἐπαγγελλομένη εἰς τὸν ἀναγνώστην σελίδας δραματικωτέρας τῶν ἀποτελουσῶν τὸ ἡμερολόγιον τοῦ δημοδιδασκάλου του.

Ἐὰν τὸ βιβλίον ἀπηυθύνετο πρὸς μόνους τοὺς δημοδιδασκάλους καὶ τὰς δημοδιδασκαλίσσας, πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ ἀφιεροῦται, ἡ τοιαύτη ἐκ μέρους ἡμῶν ἀπαίτησις δὲν θὰ εἶχεν ἴσως ὑπόστασιν· ὁ ἀναγινώσκων τὸ ἡμερολόγιον δημοδιδάσκαλος θὰ ἀναπληροῖ καὶ θὰ συμπληροῖ διὰ τῶν ἀναμνήσεών του καὶ ἐξ ἰδίας πείρας ὅσα εἰς ἡμᾶς, τοὺς στερουμένους τῆς τοιαύτης πείρας, φαίνονται ἐλλείποντα εἰς τὰς σελίδας του. Ἀλλὰ τὸ θέμα ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα καὶ ἐνδιαφέρει πάντα Ἕλληνα. Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον εἶναι ἡ βάσις τοῦ ἐκπολιτισμοῦ, πρὸς τὸν ὁποῖον βαίνομεν, — ἢ ἔπρεπε νὰ βαίνωμεν. Τὰ κακῶς ἔχοντα εἰς αὐτὸ ἐνδιαφέρουν ὁλόκληρον τὴν κοινωνίαν, ἡ δὲ θεραπεία των δὲν

(1) Ἡμερολόγιον Δημοδιδασκάλου, ἤτοι ἡ παιδαγωγία ἐν τῇ πράξει, ὑπὸ Βλασίου Γ. Σκορδέλη. Ἐν Ἀθήναις 1885.

ἐξαρτᾶται ἐκ μόνων τῶν δημοδιδασκάλων, ἀλλ᾽ ἐκ τῆς κοινῆς πάντων ἡμῶν συνεργασίας. Ἀνάγκη νὰ ἐννοήσωμεν πάντες ὅτι ἡ κυρία ἐργασία πρὸς μέλλουσαν τῆς Ἑλλάδος ἀνύψωσιν θὰ γείνῃ εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, καὶ ὅτι κύριον τοῦ ὑπουργείου τούτου μέλημα πρέπει νὰ εἶναι τὸ δημοτικὸν σχολεῖον.

Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐννοήσωμεν ταῦτα, διὰ νὰ φωτισθῇ καὶ ἐξεγερθῇ ἡ κοινὴ γνώμη, προαπαιτεῖται ἐργασία ὁποία ὑπὸ τοῦ κ. Σκορδέλη σήμερον γίνεται. Διὰ τοῦτο δὲν παραδεχόμεθα ὅτι τὸ βιβλίον του ἀπευθύνεται πρὸς μόνους ἐκείνους εἰς τοὺς ὁποίους τὸ ἀφιεροῖ. Διὰ τοῦτο ἠθέλομεν εἰς αὐτὸ ζωηροτέραν τινὰ καὶ γραφικωτέραν ἀπεικόνισιν τῶν ποικίλων δυσχερειῶν, πρὸς τὰς ὁποίας ἔχει νὰ παλαίσῃ εἰς ἐπαρχίαν ἀπομακρυσμένην νέος ἄπειρος, πλήρης ἐνθουσιασμοῦ, ἐμφορούμενος ζήλου διὰ τὸ στάδιον τὸ ὁποῖον ἐνηγκαλίσθη, νέος ὁποῖος παρίσταται εἰς ἡμᾶς ὁ γράφων τὸ ἡμερολόγιον τοῦτο. Ἠθέλομεν περιγραφὰς λεπτομερεῖς, χαρακτηρισμοὺς δημάρχων καὶ παρέδρων, συζητήσεις μετὰ τῶν γονέων τῶν μαθητῶν, πρὸ πάντων δὲ τῶν παίδων αὐτῶν τὰ ἤθη, τὰς ἰδιοτροπίας, ἐν ἑνὶ λόγῳ τὴν ψυχολογικὴν ἱστορίαν τῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ διδασκάλου εἰς τὸ μικρὸν βασίλειόν του,—τὰ καθέκαστα τῆς ἠθικῆς πάλης ἡ ὁποία, ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ πεπειραμένου συγγραφέως, δὲν ἠδύνατο ἢ ν᾽ ἀπολήξῃ εἰς νίκην. Οὕτω πραγματευόμενον τὸ θέμα ἤθελε, νομίζομεν, κινήσει τὸ ἐνδιαφέρον πολὺ περισσότερον. Ὁ κ. Σκορδέλης δὲν ἠθέλησε νὰ προσφύγῃ εἰς τοιαῦτα μέσα. Ὅσα ὑποδεικνύομεν ὡς ἐλλείποντα ὑπάρχουν, ἀλλὰ μόλις σκιαγραφούμενα, εἰς τὸ βιβλίον του. Βλέπομεν ὅτι, ἐὰν ἤθελε, ἠδύνατο νὰ τὰ περιγράψῃ, καὶ ὅτι δὲν ἠθέλησε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ὕλην του. Εἴθε τὸ ἡμερολόγιόν του νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπόδειγμα, ὡς νύξις εἰς ἄλλον τινὰ τῶν εἰς τὰς ἐπαρχίας δημοδιδασκάλων, καὶ ἀποκτήσωμεν οὕτω πλῆρές τι καὶ ζωντανὸν ἡμερολόγιον, σκοποῦν ὄχι τόσον τὴν διάδοσιν τῶν μυστηρίων τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, ὅσον τὴν ἀπεικόνισιν τῆς πραγματικῆς, τῆς καθημερινῆς ζωῆς τοῦ Ἕλληνος δημοδιδασκάλου. Δὲν ζητοῦμεν μυθιστόρημα, ἀλλὰ σκηνὰς ἀληθεῖς τοῦ πρακτικοῦ βίου, αἱ ὁποῖαι ἔχουν μεγαλείτερον τὸ ἐνδιαφέρον ἢ τὰ ἀποκυήματα μυθοπλαστικῆς φαντασίας,—ἀρκεῖ ὁ γράφων νὰ ἠξεύρῃ νὰ γράψῃ ὀρθῶς, ἀκριβῶς καὶ ἀφελῶς ὅ,τι ἔχει νὰ μᾶς εἴπῃ.

Τὰ προσόντα ταῦτα δὲν στερεῖται ἀναντιρρήτως ὁ κ. Σκορδέλης, καὶ διὰ τοῦτο λυπούμεθα ὅτι αὐτὸς οὗτος δὲν ἔδωκεν εἰς τὸ σύγγραμμά του τοῦτο τὸν τύπον, τὸν ὁποῖον εἰς τὸν μέλλοντα μιμητήν του συνιστῶμεν. Ἡ ἐπιτυχία προηγουμένων του ἔργων, ὁποῖα *οἱ Γονεῖς τοῦ Ῥήγα* καὶ ὁ *Ἕλλην Ροβινσών*, ἔπρεπε νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτὸν πρὸς δραματικωτέραν ἀφήγησιν τῶν περιπετειῶν τοῦ δημοδιδασκάλου του. Ἀλλὰ (θὰ μᾶς συγχωρήσῃ ὁ ἐλλόγιμος συγγραφεὺς καὶ τοῦτο τὸ *ἀλλά*,) καὶ τὰ δύο του ἔργα ταῦτα προκαλοῦν ἐνστάσεις τινὰς καὶ ἐπιφυλάξεις, αἱ ὁποῖαι ἴσως δὲν θεωρηθοῦν ὅλως ἀβάσιμοι.

Καὶ πρῶτον ὡς πρὸς τοὺς *Γονεῖς τοῦ Ῥήγα*. Νομίζομεν τολμηρὰν καὶ περιττὴν συγχρόνως τὴν ἀνάμιξιν

προσώπων ἱστορικῶν εἰς μυθογραφίας, ὅταν μάλιστα ἐξ ἀνάγκης, χάριν τῆς τοιαύτης ἀναμίξεως, παραμορφοῦται ἡ ἱστορία. Εἰς ταῦτα δύναται ἀληθῶς ὁ συγγραφεὺς ν' ἀντιτάξῃ ὅτι, μὴ ὄντων γνωστῶν τῶν κατὰ τοὺς γονεῖς τοῦ Ῥήγα, τοῦ ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ γράψῃ περὶ αὐτῶν πιθανολογῶν, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ προσκρούσῃ εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν παραδεχόμεθα ἀπολύτως τὴν τοιαύτην δικαιολόγησιν. Προκειμένου περὶ προσώπων ὁποῖος ὁ Ῥήγας, προκρίνομεν, ἐν ἐλλείψει αὐθεντικῶν πληροφοριῶν, τὴν περισύναξιν τῶν περὶ αὐτοῦ παραδόσεων, κατὰ τὸ δοθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Πολίτου παράδειγμα διὰ τῆς εἰς τὴν *Ἑστίαν* δημοσιευθείσης διατριβῆς του, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Ἡ Νεότης τοῦ Ῥήγα* [1]. Ἡ εὔπλαστος φαντασία τῶν παίδων, εἰς τοὺς ὁποίους ἀποτείνεται ὁ συγγράψας τοὺς *Γονεῖς τοῦ Ῥήγα*, διατηροῦσα πιστῶς τῶν πρώτων ἀναγνωσμάτων τὰς ἐντυπώσεις, θὰ δώσῃ ζωὴν διαρκῆ εἰς τὸν μῦθον τοῦ κ. Σκορδέλη, οἱ δὲ ἀναγνῶσταί του θὰ ἔχουν νὰ ἐμβαθύνουν κατόπιν εἰς τὰ τῆς ἡμετέρας ἱστορίας διὰ ν' ἀπομάθουν ὅσα ἀνέγνωσαν περὶ τῶν γονέων τοῦ πρωτομάρτυρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐλευθερίας.

Πρὸς τί τοῦτο; Οἱ ξένοι μᾶς ἀποδίδουν πολλὰς ἐλλείψεις, τινὰς ἀδίκως, τινὰς ὄχι ἄνευ λόγου· ἐκ τῶν τελευταίων τούτων εἶναι ἡ ἔλλειψις ἀκριβείας, — ἀκρι-

[1] Ὅτε ἐγράφησαν ταῦτα δὲν εἶχεν εἰσέτι δημοσιευθῆ τὸ περὶ *Ῥήγα* βιβλίον τοῦ Κου E. Legrand οὔτε τὸ τοῦ Κου Σπ. Λάμπρου.

βείας εἰς τὰς πληροφορίας, εἰς τὰς περιγραφάς, ἀκριβείας εἰς τὰς ἰδέας. Ἀποδίδουν συνήθως τοῦτο εἰς τὴν ὀκνηρίαν τῆς ὀξείας Ἑλληνικῆς διανοίας. Ὡς πρὸς τοῦτο νομίζω σφάλλουν. Ἡ ἀνακρίβεια, ἐὰν ὑπάρχῃ, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐλαττωματικῆς μας ἀγωγῆς. Δὲν διδασκόμεθα μικρόθεν νὰ παρατηρῶμεν ἀκριβῶς καὶ μετὰ λεπτομερείας. Ἀλλ' οὔτε εἰς τὰ πρὸς βοήθειαν τοῦ σπουδαστοῦ βιβλία λαμβάνεται πρόνοια πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ κακοῦ τούτου. Ποσάκις ὁ ἀναζητῶν εἰς τὰ λεξικά μας τὴν ἐξήγησιν λέξεως ἀγνώστου βλέπει, ἀντὶ πάσης ἄλλης διασαφήσεως, τὰς ἀσαφεῖς ταύτας λέξεις: «Εἶδος δένδρου, — εἶδος πτηνοῦ». Ἀπορία ψάλτου βήξ! Ἡ φυγοπονία φέρει τὴν ἀνακρίβειαν. Ἂς μὴ ὑποθάλπωμεν αὐτὴν καὶ διὰ παιδικῶν ἀναγνωσμάτων μὴ στηριζομένων εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀκρίβειαν.

Τὸν *Ἕλληνα Ροβινσῶνα* ὁμολογῶ ὅτι δὲν ἀνέγνωσα. Ἤκουσα ὅμως ἱκανὰς αὐτοῦ περικοπὰς ἀναγινωσκομένας ἐναλλάξ, κατὰ περιόδους, ὑπὸ τῶν ἐξεταζομένων μαθητῶν ἑνὸς τῶν καλλιτέρων ἐν Ἀθήναις ἰδιωτικῶν σχολείων, κατὰ τὰς τελευταίας χειμερινὰς ἐξετάσεις. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἐξητάσθησαν οἱ μικροὶ σπουδασταὶ ἐπὶ τοῦ Ροβινσῶνος αὐτοῦ. — «Πῶς ἐλέγετο ὁ πατὴρ τοῦ Ροβινσῶνος; — *Ἀπόκρισις*. Κρούσιος.» Ἡ ἐξελλήνισις αὕτη τοῦ Robinson Crusoe ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν μνήμην μου τὸν Γερμανὸν Κρούσιον καὶ τὸ ὀγκῶδες ὅσον καὶ ἀξιοπερίεργον δι' ἡμᾶς βιβλίον του «Turcogræcia», ἀλλὰ διέκοψε τὰς τοιαύτας ἀναμνήσεις ἡ δευτέρα ἐρώτησις: «Ποῦ ἐγεννήθη ὁ Ροβινσών; — Εἰς

τὴν Κέρκυραν.» — Εἰς τὴν Κέρκυραν! — Μ' ἐξέπληξεν ἡ ἀπόκρισις, διότι εἶχα λησμονήσει πρὸς στιγμὴν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ Ἕλληνος Ροβινσῶνος. Ἀλλὰ πρὸς Θεοῦ, διατί νὰ γείνῃ Ἕλλην ὁ Ροβινσὼν καὶ νὰ μεταγεννηθῇ εἰς Κέρκυραν; Διατί ἡ καταπάτησις αὕτη τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ἄγγλου Defoe ἐπὶ τοῦ ἔργου του; Ἐννοῶ τοὺς λόγους, οἱ ὁποῖοι ὤθησαν τὸν κ. Σκορδέλην εἰς τὸ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸ βιβλίον διδακτικώτερον καὶ μᾶλλον ἐνδιαφέρον εἰς Ἑλληνόπαιδας, μεταβάλλων τὸν ἥρωά του εἰς Ἕλληνα, περιφέρων αὐτὸν εἰς Ἑλληνικὰς χώρας, καὶ παρέχων οὕτω εἰς τοὺς ἀναγνώστας του ἀφορμὴν πρὸς γνώσεις πατριδογραφίας. Ἐννοῶ δ' ἐπίσης καὶ ἐκτιμῶ τοὺς λόγους τοὺς ὑπαγορεύσαντας εἰς αὐτὸν τὴν διατήρησιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Ροβινσῶνος. Δὲν ἠθέλησε νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὸν Ἄγγλον συγγραφέα τὴν ἰδιοκτησίαν του. Ἀλλ' ἠδύνατο, νομίζω, εἴτε εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ βιβλίου εἴτε εἰς προοίμιον, νὰ ἀναφέρῃ ὅτι ἐμιμήθη τὸν Ροβινσῶνα, καὶ ἀρκούμενος εἰς τὴν διὰ τῆς τοιαύτης ὁμολογίας καθησύχασιν τῆς συνειδήσεώς του, νὰ δώσῃ ὄνομα λῆγον εἰς *όπουλος* ἢ *άδης* εἰς τὸν πλάνητά του, πρὸς ἀποφυγὴν καὶ πάλιν τῆς ἀνακριβοῦς εἰς τοὺς ἐγκεφάλους τῶν ἀναγνωστῶν του ἐντυπώσεως, ὅτι ὁ Ροβινσὼν Κρούσιος ἐγεννήθη εἰς Κέρκυραν. Τὰ δικαιώματα τῶν συγγραφέων ἐπὶ τῶν προϊόντων τῆς φαντασίας των δὲν παραγράφονται διὰ τῆς μετὰ θάνατον δόξης, δὲν δικαιοῦται δέ τις νὰ σφετερισθῇ ὁπωσδήποτε τὰ ὀνόματα ἢ τὴν πλοκὴν τῶν ἔργων των. Δὲν δύναμαι νὰ ὑποκρύψω

ὅτι οὔτε αἱ λοιπαὶ ἐπὶ τοῦ Ροβινσῶνος ἐρωτήσεις μὲ ἐνέπλησαν ἐνθουσιασμοῦ, καθόσον ἐσκεπτόμην, ἀκούων αὐτάς, ὅτι ἠδύνατο ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία τῶν Ἑλληνοπαίδων νὰ ἐκγυμνάζωνται σκοπιμώτερον δι' ἀναγνωσμάτων ἐχόντων πρακτικώτερον χαρακτῆρα καὶ περιστρεφομένων εἰς θέματα, εἴτε ἐθνικὰ εἴτε ἐπιστημονικά, ἁρμόδια διὰ παιδικὰς διανοίας. Τίς δὲ καλλίτερον τοῦ κ. Σκορδέλη γνωρίζει πῶς ἑλκύεται καὶ πῶς τρέφεται τοῦ Ἑλληνόπαιδος ἡ διάνοια;

Ἀλλ' ἡ παρέκβασις αὕτη μᾶς ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ δημοδιδασκάλου.

Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ μετριοπαθοῦς καὶ ὄντως πατριωτικοῦ τούτου βιβλίου προκύπτει, ὡς συμπέρασμα, διπλοῦν αἴσθημα μελαγχολίας καὶ ἐλπίδος συγχρόνως· μελαγχολίας, ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων ἐλλείψεων, τὰς ὁποίας ἡ πεῖρα τοῦ ἡμετέρου δημοδιδασκάλου καταδεικνύει· ἐλπίδος, διότι ἡ θεραπεία τῶν κακῶς ἐχόντων ὑποδεικνύεται παρ' αὐτοῦ τούτου ὡς ἐφικτὴ καὶ συχνάκις εὔκολος. Καλὴ θέλησις πρὸ πάντων ἀπαιτεῖται πρὸς τοῦτο καὶ φωτισμένη ἐνέργεια. Ἀληθῶς, ὁ κ. Σκορδέλης παριστᾷ ἐνίοτε πολὺ ταχεῖαν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ δημοδιδασκάλου του, καὶ ἀποροῦμεν διὰ τὴν θαυματουργὸν πολλάκις ἀποτελεσματικότητα τῶν παραινέσεων ἢ τοῦ παραδείγματός του. Οὕτω πρὸς ἐξολόθρευσιν τοῦ περὶ τὴν πόλιν ἐπιβλαβοῦς φλόμου προτρέπει τοὺς παῖδας «νὰ φέρωσιν ἕκαστος ἀξίνην μικράν, σκεπάρνην, μάχαιραν παλαιὰν καὶ εἴτι παρόμοιον. — Ἐντὸς μιᾶς ὥρας ἔκτασις δύο ἢ τριῶν στρεμ-

μάτων οὐδ' ἴχνος φλόμου ἐρριζωμένου εἶχεν.» — Τὴν ἐπομένην Κυριακὴν πολῖται περὶ τοὺς ἑξήκοντα φέροντες ἀξίνας ἐμιμήθησαν τοὺς παῖδας τοῦ σχολείου καὶ ἐξωλόθρευσαν τὸν βλαβερὸν φλόμον ἐκ μεγίστης ἐκτάσεως κατὰ τὰ δυτικὰ τῆς πόλεως. «Τὴν δὲ προσεχῆ Κυριακὴν ἑτοιμάζονται τριπλάσιοι πολῖται νὰ ἐξέλθωσιν ἵνα ἐργασθῶσιν ὥρας τινὰς ὑπὲρ τῆς ὑγείας ἑαυτῶν καὶ τῶν τέκνων των». Ἴσως ταῦτα εἶναι ὑπερβολικὰ καὶ ἀπίθανα, ἀλλὰ ὑφίσταται οὐχ ἧττον ἡ ἔνδειξις τῆς εὐεργετικῆς ἐνεργείας, τὴν ὁποίαν ὁ δημοδιδάσκαλος δύναται καὶ ὀφείλει νὰ ἐξασκῇ εἰς τὸ χωρίον του, γινόμενος ὄχι μόνον τῶν παίδων μορφωτής, ἀλλὰ καὶ ἀπόστολος πολιτισμοῦ καὶ ἐξημερώσεως ἐν γένει.

Τοῦτο μεγάλως συναισθάνεται ὁ κ. Σκορδέλης καὶ πολλὰ τοιούτου εἴδους παραδείγματα παρενθέτει εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του, εἰ καὶ περιγραφόμενα συνήθως μετὰ τῆς αὐτῆς αἰσιοδόξου σμικρύνσεως τῶν ὑπερνικηθησομένων δυσκολιῶν. Ἀλλ' ἡ κυρία ἐνέργεια τοῦ δημοδιδασκάλου του γίνεται ἐντὸς τοῦ σχολείου αὐτοῦ. Ἐκεῖ δὲ πρὸ πάντων διαφαίνεται ἡ πεῖρα τοῦ συγγραφέως. Συνιστῶμεν εἰς ὄχι μόνων τῶν δημοδιδασκάλων τὴν μελέτην ὅσα γράφει περὶ ποινῶν, περὶ τάξεως ἐν τῇ ἀγωγῇ, περὶ ἐξεγέρσεως τῆς προσοχῆς τοῦ παιδὸς διὰ τῆς καταργήσεως τῆς μηχανικῆς διδασκαλίας. Πόσων σχολείων οἱ μαθηταὶ δὲν ὑπερτεροῦν τοὺς ἰδικούς του, ὁποίους μᾶς τοὺς περιγράφει, ἀποστηθίζοντας τὸν ὁρισμὸν τοῦ ὄρους καὶ μὴ γνωρίζοντας ἐὰν εἶδον ποτὲ ὄρος. Τί εὐκολώτερον τῆς πρακτικῆς μεθόδου, διὰ τῆς ὁποίας ὁ δημοδιδάσκαλος τοῦ κ. Σκορδέλη κατορθόνει ἐπὶ τέλους νὰ ἐμφυσήσῃ εἰς τὰς διανοίας τῶν μαθητῶν του, ὅτι «εἶναι δυνατὸν νὰ λέγῃ τὸ βιβλίον τόσον κοινὸν πρᾶγμα, ὥστε αὐτοὶ νὰ τὸ γνωρίζωσι», καὶ ὅτι «ὑπάρχει σχέσις τις μεταξὺ τῶν διδασκομένων καὶ αὐτῶν τῶν κοινῶν καὶ γνωστῶν ἡμῖν».

Οὐχ ἧττον ἀληθῆ καὶ πρακτικὰ ὅσα περὶ τῆς συνήθους μεθόδου τῆς διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν παρατηρεῖ, ἐπιλέγων ὅτι οὕτω τὰ μαθηματικὰ ἀμβλύνουν τὸν νοῦν ἐντελῶς ἀντὶ τοῦ νὰ τὸν ὀξύνουν. Πόσοι μαθηταί, καὶ γυμνασίων ἔτι, βραβευόμενοι διὰ τὴν δῆθεν πρόοδόν των εἰς τὰ μαθηματικά, ἐξίστανται καὶ ἀποροῦν ἐρωτώμενοι ἐὰν τὰ τρία τέταρτα ἰσοδυναμοῦν ἢ ὄχι πρὸς ἓξ ὄγδοα ;

Πρωτίστη καὶ καιρία ἔλλειψις παρ' ἡμῖν εἶνε ἡ ἔλλειψις δημοδιδασκάλων καλῶς καὶ ἁρμοδίως μορφωμένων. Ἄς ἐλπίζωμεν ὅτι τὴν τοιαύτην ἔλλειψιν θὰ διορθώσουν βαθμηδὸν τὰ ἤδη συγκροτηθέντα διδασκαλεῖα. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἀρκοῦν. Ἀπαιτεῖται νὰ διαφωτίζηται ὁ ζῆλος τῶν ἐπιδιδομένων εἰς τὸ ἐντιμότατον στάδιον τοῦτο διὰ βιβλίων, ὁποῖον τὸ τοῦ κ. Σκορδέλη, καὶ νὰ ὑπεκκαίηται ἡ δραστηριότης των διὰ τῆς ἐπιβλέψεως καὶ τῆς ὑποστηρίξεως τῶν προϊσταμένων αὐτῶν. Χρειάζονται βιβλία, χρειάζονται πίνακες, χρειάζονται παντὸς εἴδους βοηθήματα, — πρὸ πάντων ἴσως χρειάζονται οἰκοδομήματα κατάλληλα. Τὸ περιέχον συντελεῖ πολλάκις πολὺ περισσότερον ἢ ὅ,τι συνήθως νομίζεται, πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ περιεχομένου. Ἡ

κατάστασις τοῦ σχολείου εἰς τὸ ὁποῖον διωρίσθη ὁ δημοδιδάσκαλος τοῦ κ. Σκορδέλη, δὲν ἀποτελεῖ δυστυχῶς ἐξαίρεσιν ἐν Ἑλλάδι. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἐάν τις ἐκ τῶν προτιθεμένων νὰ εὐεργετήσουν τὸ ἔθνος διὰ τῶν ἑκατομμυρίων των (καὶ ἐκ παραδειγμάτων προσφάτων γνωρίζομεν ὅτι εὐτυχῶς δὲν ἐξέλιπεν ἡ γενεὰ τῶν τοιούτων), ἐνεπνέετο ὑπὸ τῆς εὐγενοῦς ἰδέας νὰ διαιωνίσῃ τὸ ὄνομά του διὰ τῆς ἱδρύσεως δημοτικῶν σχολείων ὅπου τοιαῦτα ἐλλείπουν. Τὰ πρὸς ἀνέγερσιν μιᾶς Ἀκαδημίας ἢ μιᾶς Βιβλιοθήκης ἐξαρκοῦντα μόλις, ἤθελον ἀρκέσει διὰ ν' ἀποκαταστήσουν προσφιλὲς καὶ ἱερὸν εἰς ἑκατοστύας ἑλληνικῶν κωμοπόλεων τοιούτου εὐεργέτου τὸ ὄνομα, ἀναγραφόμενον ἐπὶ τῶν ταπεινῶν προπυλαίων εὐρυχώρου, εὐαέρου καὶ καλῶς κατηρτισμένης δημοτικῆς σχολῆς.

ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟΝ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

*Ἐν***, Κυριακῇ, 21 Αὐγούστου 1877.*

Φίλε,

Σήμερον εἴχομεν ἐξετάσεις εἰς τὸ μικρὸν χωρίον μας. Γνωρίζεις πόσον ἐνδιαφέρομαι εἰς τὰ τῆς κατωτέρας ἐκπαιδεύσεως. Γνωρίζεις ὅτι ἐπ' αὐτῆς στηρίζω τὰς ἐλπίδας μου περὶ τῆς μελλούσης τοῦ ἔθνους μας προόδου, ὥστε δὲν θ' ἀπορήσῃς ὅτι τυχὼν ἐνταῦθα ἠθέλησα νὰ ἴδω ἰδίοις ὀφθαλμοῖς τί καὶ πῶς διδάσκονται οἱ παῖδες τῶν χωρικῶν μας.

Μὲ ὑπεδέχθη εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ σχολείου ὁ ἐφημέριος τοῦ χωρίου, ὁ καὶ διδάσκαλος. Ἴσως τὸν ἐγνώρισες ἄλλοτε. Ὁ ἱερεὺς οὗτος εἶναι τύπος κατ' ἐμὲ ἀγαθοῦ καὶ χρησίμου ἐφημερίου. Τὴν καλήν του καρδίαν μαρτυρεῖ τὸ ἱλαρὸν πρόσωπόν του, πρόσθεσε δὲ καὶ τὸ ὑγιὲς σῶμά του. Γράμματα γνωρίζει, ὅσα ἀπαιτεῖ ἡ θέσις του, ὄχι περισσότερα. Ἀλλ' ἀφωσιωμένος εἰς τὰ ἱερὰ αὐτοῦ καθήκοντα, εἶναι πράγματι ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ ὁδηγὸς τῆς ποίμνης του. Πατρίς του εἶναι τὸ χωρίον τοῦτο. Οἰκογενειάρχης καὶ αὐτὸς ὡς οἱ γείτονές του, ὡς ἐκεῖνοι γεωργοκτηματίας, θεωρεῖται καὶ ἀγαπᾶται ὑπὸ τῶν λοιπῶν χωρικῶν ὡς εἷς ἐξ αὐτῶν. Ὅλοι ὅμως

τὸν σέβονται ἀναγνωρίζοντες τὴν ὑπεροχήν του. Καὶ εἶναι ἄξιος τῷ ὄντι σεβασμοῦ. Ἔντιμος, ἐγκρατής, ἀξιοπρεπής, ἀκάματος εἰς τὰ ἔργα του, προστάτης τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν ἀδυνάτων, ἔνθερμος πρωταγωνιστὴς εἰς πᾶν ὅ,τι ἐνδιαφέρει τὴν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν τοῦ χωρίου βελτίωσιν, αὐτὸς εἶναι ἡ ψυχή, αὐτὸς ἡ κεφαλὴ τῆς μικρᾶς ταύτης καὶ ἀφανοῦς κοινότητος. Εἴθε πᾶν ἐν Ἑλλάδι χωρίον τοιοῦτον νὰ εἶχεν ἱερέα καὶ διδάσκαλον! Ἀλλὰ διατί εἰς μόνα τὰ χωρία περιορίζω τὴν εὐχήν μου; Μὴ αἱ πόλεις ἡμῶν δὲν ἔχουν τοιούτων εὐχῶν ἀνάγκην;

Τοιοῦτος ὁ διδάσκαλος ὁ ὁποῖος μὲ ὑπεδέχθη.

Ἐντὸς τῆς μόνης αἰθούσης τῆς ἀποτελούσης τὸ ταπεινὸν τοῦ χωρίου σχολεῖον ἐκάθηντο ἐπὶ τῶν θρανίων των τεσσαράκοντα περίπου παιδία ἀπὸ ἓξ μέχρι δώδεκα ἐτῶν ἡλικίας. Ἐκ τοῦ χρώματος τῶν τριχῶν των ἐφαίνετο ὅτι οὔτε φέσι οὔτε σκιάδιον ἐπροστάτευσε ποτὲ τὰς κεφαλάς των κατὰ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου ἢ κατὰ τῆς πνοῆς τοῦ χειμερινοῦ βορρᾶ. Τὰ δ' ἐμβαλλώματα διὰ τῶν ὁποίων ἐποικίλλοντο τῶν περισσοτέρων τὰ ἐνδύματα, ἰδίως περὶ τὰ γόνατα καὶ ἀλλαχοῦ που, ἦσαν τῆς πατρικῆς πενίας ἀποδείξεις, ταὐτοχρόνως δὲ καὶ ἐνδείξεις προφητικαὶ τῶν ἀγώνων διὰ τῶν ὁποίων οἱ παῖδες οὗτοι θὰ ἔχουν ν' ἀποκτήσουν τὸν ἐπιούσιον ἄρτον, ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου των. Διέβλεπες ὅμως εἰς τὴν ζωηρὰν τῶν πλείστων φυσιογνωμίαν τὴν φυσικὴν ὀξύνοιαν, τὴν (ἐπ' ἀγαθῷ ἢ μὴ) χαρακτηρίζουσαν ὁπωσδήποτε τὴν Ἑλληνικὴν φυλήν.

Ἅμα εἰσῆλθα ἕν τι μοῦ ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν ὄχι εὐάρεστον. Μολονότι εἶναι Κυριακὴ οὐδεὶς ὅμως τῶν γονέων τῶν μικρῶν χωρικῶν παρευρίσκετο εἰς τὰς ἐξετάσεις. Διατί τοῦτο; Προήρχετο ἐξ ἀδιαφορίας ἢ ἐκ συστολῆς ἡ ἀπουσία των; Ἂς ἀποδώσωμεν αὐτὴν εἰς τὸ δεύτερον. Ἡ ἐξεταστικὴ ἐπιτροπή, ὁ ἱερεὺς καὶ ἐγὼ ἀπετελοῦμεν τὸ ἀκροατήριον, ὅτε εὐτυχῶς ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν θύραν τῆς αἰθούσης αἱ θυγατέρες τοῦ δημάρχου ἐκ τῆς δέκα περίπου στάδια ἀπεχούσης ἕδρας τοῦ δήμου εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει τὸ χωρίον μας. Ἀγνοῶ κατὰ πόσον ἡ ἐμφάνισίς των αὐτὴ εὐηρέστησε τὸν διδάσκαλον καὶ τοὺς μαθητάς, δι' ἐμὲ ὅμως ἦτο παραμυθία καὶ ἀνακούφισις ἡ παρουσία των. Χάριν εἰλικρινοῦς ἐξομολογήσεως ὀφείλω ἴσως νὰ προσθέσω ὅτι αἱ κυρίαι αὗται εἶναι νέαι καὶ χαρίεσσαι. Τί τὰ θέλεις; Παντοῦ καὶ πάντοτε ἡ θέα τῆς ἐπιχαρίτου νεότητος εὐφραίνει τὸν ὀφθαλμὸν καὶ ἐπαναπαύει τὴν ψυχήν.

Ἀλλ' αἱ ἐξετάσεις ἀρχίζουν. Προσκληθέντες ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἵστανται πρὸ τῆς τραπέζης τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς οἱ ἀποτελοῦντες τὴν μεγαλειτέραν τάξιν τρεῖς μαθηταί, — οἱ τελειοδίδακτοι τοῦ σχολείου!

Ἐνθυμεῖσαι τὰ παραμύθια μας εἰς τὰ ὁποῖα τρεῖς συνήθως ὑπάρχουν ἀδελφοί, τῶν ὁποίων ὁ νεώτερος πάντοτε πρωταγωνιστεῖ; Οὕτω καὶ σήμερον ὁ μικρότερος τῶν τριῶν μαθητῶν εἶναι ὁ καλλίτερος.

Ἀρχίζομεν διὰ τῆς προσευχῆς. Τὴν ἀπαγγέλλει ὁ μικρότερος εὐκρινῶς, βραδέως, ἀξιοπρεπῶς, τὰ μὲν

νῶτα στρέφων πρὸς ἡμᾶς τὸ δὲ πρόσωπον πρὸς τοὺς μικροὺς συμμαθητάς του, οἵτινες ὄρθιοι, μὲ τὰς χεῖρας σταυρωμένας, ἀκροῶνται εὐλαβῶς καὶ ἐπιλέγουν ψαλμῳδοῦντες τὸ Ἀμήν. Εὖγε διδάσκαλε ἀγαθέ! «Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου».

Ἕπεται ἀνάγνωσις. Καὶ οἱ τρεῖς ἀναγινώσκουν καλῶς, καλλίτερον ὅμως ὁ μικρότερος. Παρὰ τὸ ὄνομα ἐκείνου τίθεται τὸ κεφαλαῖον Α εἰς τὴν βαθμολογίαν τοῦ βιβλίου τῶν ἐξετάσεων.

Κατόπιν ἀριθμητική. Δίδει ἓν πρόβλημα ὁ ἱερεύς. Γράφει ὁ μαθητὴς τοὺς ἀριθμοὺς ἐπὶ τοῦ πίνακος, ἀρχίζει δὲ γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ : «Τὸ πρόβλημα τοῦτο λύεται διὰ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ καὶ τῆς διαιρέσεως : Ἐν πρώτοις πολλαπλασιάζομεν. Γράφομεν τὸν ἀριθμὸν δεῖνα ὑπὸ τὸν τάδε. Πολλαπλασιάζομεν. Δύο ἐπὶ δύο τέσσαρα. Γράφομεν τέσσαρα· πέντε ἐπὶ ἐννέα σαράντα πέντε, γράφομεν πέντε, κρατοῦμεν τέσσαρα» . . . καὶ οὕτως ἐφεξῆς μέχρι τέλους. Μετα τὸν πρῶτον, τὸν μικρότερον πάντοτε, ὁ δεύτερος μαθητής. Τὰ αὐτὰ ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς. Ἐν τούτοις τὸ ἐξαγόμενον ὀρθόν. Εἰς τὸν τρίτον ἐξαντλεῖται ἡ ὑπομονὴ τοῦ ἐξεταστοῦ. «Λέγε τα μέσα σου ὅλα καὶ εἰπέ μας τὸ ἐξαγόμενον.» Ἠκολουθήσαμεν ἐπί τινας στιγμὰς τὰς ἐπὶ τοῦ πίνακος κινήσεις τῆς ἡλιοκαυμένης μικρᾶς χειρὸς τοῦ νέου μαθηματικοῦ. Τὸ πρόβλημα ἐλύθη. Καὶ οἱ τρεῖς ἐξεταζόμενοι ἔμαθον καὶ θὰ γνωρίζουν πῶς δύο καὶ δύο κάμνουν τέσσαρα. Τόσον ἀρκεῖ. Ἄλλως τε δὲν ἠδύνατο πιθανῶς νὰ τοὺς διδάξῃ καὶ περισσότερα ὁ ἀγαθὸς ἐφημέριος.

Τώρα τεχνολογία. — Ἀνάγνωσε μικρέ. — «Τίμα τοὺς γονεῖς σου.» — Καλά. Γονεῖς τί μέρος λόγου εἶναι; — Ὀνόματος. — Ποίας κλίσεως; — Τρίτης. Κλῖνε το. — Ἑνικὸς ὀνομαστική, γενική, . . . δυϊκὸς τὼ γονέε, τοῖν γονέοιν, πληθυντικός . . . .

Ἐσκεπτόμην, παρατηρῶν συνάμα πόσον ὡραίους εἶχε τοὺς ὀφθαλμοὺς μία τῶν θυγατέρων τοῦ δημάρχου, ἐσκεπτόμην κατὰ τί δύναται ποτὲ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς ἕνα χωρικὸν τοῦ δυϊκοῦ ἡ ἐκμάθησις, καὶ ἤρχιζα νὰ ρεμβάζω ὀλίγον, ὅτε μὲ ἀφύπνισεν αἴφνης ἡ ὀξυτέρα τοῦ δευτέρου μαθητοῦ φωνή· «Ὑπερσυντελικὸς ἐλελοίπειν, ἐλελοίπεις, ἀόριστος δεύτερος ἔλιπον, ἔλιπες κτλ.»

Πρὸς τί, δι᾽ ὄνομα Θεοῦ, πρὸς τί τοσούτου χρόνου καὶ τοσούτου κόπου δαπάνη, διὰ νὰ διδαχθοῦν οἱ μικροὶ χωρικοὶ τοὺς περιττοὺς τούτους τύπους γραμματικῆς, ἡ ὁποία δὲν εἶναι οὔτε τῆς γλώσσης τὴν ὁποίαν λαλοῦν ἡ γραμματική, οὔτε γλώσσης τὴν ὁποίαν εἶναι πιθανὸν νὰ μάθουν ποτέ ; Διὰ νὰ χωνεύσῃ ὁ μικρός των νοῦς τὸ ***γονέοιν*** καὶ τὸ ***ἐλελοίπειν*** πόσον πρέπει νὰ ἐμόχθησαν οἱ δυστυχεῖς ! Τίς ἐξ ἡμῶν δὲν ἐνθυμεῖται τὸν φοβερὸν τοῦτον μόχθον ; Καὶ ὅμως ἀντὶ τοῦ χρόνου τοῦ καταναλωθέντος εἰς τὴν ἄσκοπον ταύτην διδασκαλίαν πόσα ἠδύναντο νὰ μάθουν ἄλλα χρήσιμα εἰς τὸν ταπεινόν των καὶ ἐργατικὸν βίον ;

Ἀλλ᾽ ἂς διακόψωμεν τὰς σκέψεις ταύτας. Ἐμπρός ! Ἱστορίαν. «Μικρέ, πῶς ὠνομάζετο ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀθηνῶν ὅστις ἐθυσιάσθη ὑπὲρ πατρίδος ; —

Κόδρος.» Καλὸν τοῦτο ὡς μάθημα πατριωτισμοῦ. Ἀλλ' ἐπέρχονται οἱ Ἡρακλεῖδαι καὶ ἡ μυστηριώδης κάθοδος αὐτῶν, καὶ οἱ Δωριεῖς καὶ τὸ Ἄργος καὶ αἱ Μυκῆναι! Περὶ δὲ τῆς νεωτέρας ἱστορίας ἐν γένει καὶ τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου μὴ ἐδιδάχθημεν ἡμεῖς πλειότερα εἰς τὰ σχολεῖα ὅπου ἐφοιτήσαμεν νέοι, διὰ νὰ ἐπικρίνωμεν ἤδη τοὺς μαθητὰς τοῦ ἐφημερίου μου:

Τελειόνομεν διὰ τῆς γεωγραφίας. Γνωρίζουν καὶ οἱ τρεῖς καλῶς τὴν Ἑλλάδα κατὰ νομοὺς καὶ τὰς πρωτευούσας τῶν λοιπῶν τῆς Εὐρώπης ἐπικρατειῶν. Δὲν ἔμαθόν τι περὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν τῶν πέραν τῶν συνόρων τοῦ βασιλείου. Ἀλλὰ μὴ ἔμαθες σὺ εἰς τὸ σχολεῖον ποῦ κεῖται ὁ Πίνδος καὶ ποῦ ἡ Ὄσσα, ποῦ ῥέει ὁ Στρυμὼν καὶ ποῦ ὁ Πηνειός: Καὶ πταίει μήπως ὁ καλός μου ἐφημέριος, ἐὰν διατηρῶμεν εἰσέτι τὸ ἀτελὲς καὶ ἀτυχὲς σύστημα τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, διὰ τοῦ ὁποίου ἐτυραννίσθησαν ἀνωφελῶς ἐπὶ ἡμίσειαν ἤδη ἑκατονταετηρίδα οἱ νεαροὶ τῆς Ἑλλάδος γόνοι; Εἴθε νὰ ἴδωμεν τὸ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰσαχθὲν σύστημα διαδεχόμενον βαθμηδὸν καθ' ὅλα ἡμῶν τὰ σχολεῖα τὴν εἰσέτι ἐπικρατοῦσαν μέθοδον! Εἴθε νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὰ προκαταρκτικὰ τοὐλάχιστον σχολεῖα γραμματική τις τῆς καθομιλουμένης ἄνευ δυϊκοῦ καὶ ὑπερσυντελικοῦ — ἢ ὑπερσυντελίκου.

Εἴθε πρὸ πάντων ν' ἀποκτήσωμεν βιβλία ἁπλᾶ καὶ εὔληπτα, παρέχοντα εἰς τὸν λαὸν ἀνάγνωσιν εὐάρεστον καὶ ἐπωφελῆ, ὥστε ὁ μέλλων χειρώναξ ἢ γεωργός, ἐξερχόμενος τοῦ σχολείου, ὅπου ἔμαθε ν' ἀναγινώσκῃ, νὰ ἐξακολουθῇ ἀναγινώσκων καὶ ὠφελούμενος, αἱ δὲ φιλολογικαὶ αὐτοῦ τέρψεις νὰ μὴ περιορίζωνται εἰς τὸν Μπερτόδουλον, ἢ ἔστω καὶ τὸν Ἐρωτόκριτον!

Τοιαῦτα σκεπτόμενος συνεχάρην τὸν ἐφημέριον ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ τῶν ἐξετάσεων, ἀπῆλθα δὲ εὐχαριστημένος καὶ συνάμα κατηφὴς εἰς τὴν κατοικίαν μου, ὅπου θυσιάζων τὸν ἀπογευματινόν μου ὕπνον ἐκάθισα να σοῦ γράψω τὴν ἐπιστολὴν ταύτην. Πρὸς τί ὅμως;

ΠΕΡΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ (¹)

Οἱ κλάδοι ὅλοι τῆς ἀνθρωπίνης μαθήσεως ἐξέπεσαν βαθμηδὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀφότου ἐξέλιπεν ἡ ἐλευθερία. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐξετάσωμεν τοὺς λόγους τῆς γενικῆς ταύτης παρακμῆς. Ἀλλ' ἐπεθύμουν νὰ ὑπομνήσω ἐνταῦθα ὅτι, καίτοι ἀπολέσαν τὴν πλαστικὴν δύναμιν τῆς πρωτοτυπίας, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος διετήρησε μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν ὑπεροχήν του ἐπὶ τῆς λοιπῆς Εὐρώπης ὡς πρὸς τὴν καλλιέργειαν τῆς διανοίας. Ἀδικοῦμεν τὴν ἐποχὴν

(¹) Τὸ δοκίμιον τοῦτο ἀνεγνώσθη τὴν 21 Μαρτίου 1871 εἰς
τὴν τότε ὑπάρχουσαν Ἑλληνικὴν Σχολὴν ἐν Λονδίνῳ, ἐτυ-
πώθη δὲ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος πρὸς ἰδιαιτέραν μόνον κυκλοφο-
ρίαν. Ἡ ἀναδημοσίευσίς του ἐνταῦθα δὲν θὰ εἶχε τὸν λόγον
της ἄνευ τῆς μνείας τῆς ἐποχῆς ὁπότε ἐγράφη. Ἔκτοτε ἐδη-
μοσιεύθησαν τόσα καὶ τόσα ἐπὶ τῶν θιγομένων εἰς τὸ δοκίμιον
τοῦτο ζητημάτων, ὥστε διὰ νὰ εἶναι ἐνήμερος ἤδη ὁ γράψας,
ἔπρεπε νὰ μεταβάλῃ ἐξ ὁλοκλήρου πολλὰς σελίδας του. Ἐπρο-
τίμησε νὰ τὸ ἀφήσῃ καθὼς ἦτο, ἐλπίζων ὅτι θ' ἀναγνωσθῇ ὡς
παράστασις τῶν πρὸ εἰκοσιπενταετίας ἰδεῶν του, — ἰδεῶν αἵ-
τινες μολονότι δύνανται κατὰ πολλὰ νὰ θεωρηθοῦν ἤδη ὑπό
τινων ὡς κοινοτοπίαι, εἶχον ὅμως τότε τὴν μικρὰν ταύτην
χάριν, ὅτι δὲν ἐκυκλοφόρουν ὅσον σήμερον.

ἐκείνην ἐν γένει, συγκρίνοντές την ἀφ' ἑνὸς μὲ τοὺς πρώτους αἰῶνας, μὲ τὴν χρυσῆν ἐποχὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, καὶ ἀφ' ἑτέρου μὲ τὴν παροῦσαν ἀνάπτυξιν τῶν Εὐρωπαϊκῶν κοινωνιῶν. Ἐὰν ὅμως παραλληλίσωμεν τοὺς Ἕλληνας, ὄχι μόνον τῆς Ἀλεξανδρινῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, μὲ τοὺς συγχρόνους ξένους λαούς, τότε οὐδαμῶς ἔχομεν νὰ ἐρυθριάσωμεν διὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν ἡμῶν· τότε δὲ θὰ ἐννοήσωμεν καὶ θὰ ἐκτιμήσωμεν καλλίτερον τὴν ἐπιρροὴν τὴν ὁποίαν οἱ φυγάδες τοῦ Βυζαντίου ἐξήσκησαν εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης.

Ἡ σειρὰ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας δὲν διεκόπη ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς μέχρι τοῦ 1453· ὑπῆρξαν διάφοροι, ***πολὺ διάφοροι*** ἐποχαί, ὑπῆρξεν ἀκμὴ καὶ παρακμή, ἀλλὰ μία εἶναι ἡ σειρά, καὶ ἡ παράδοσις μία. Ἡ ἅλωσις ὅμως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων εἶναι ἀρχὴ νέας ἐποχῆς διὰ τὸν Ἑλληνισμόν, εἶναι ἀφετηρία νέας ἱστορίας, εἶναι μεσότοιχον μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ κόσμου. Ὄχι ὅτι μεταβάλλονται τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνισμοῦ· δὲν μεταβάλλονται αὐτά, ἀλλὰ μεταβάλλονται αἱ σχέσεις καὶ αἱ περιστάσεις τοῦ ἔθνους ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. ***Ἐσωτερικῶς***, ἡ ἰσοπέδωσις τῆς τυραννίας καταστρέφει τὴν κοινωνικὴν ἀνισότητα καὶ τὰς ἡμιασιατικὰς παραδόσεις τοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Βυζαντινῆς κοινωνίας, καὶ ἀναπλάττει τὸ ἔθνος. ***Ἐξωτερικῶς*** δὲ τὸ ἔθνος προσφεύγει διὰ φωτισμὸν εἰς τὴν Δύσιν, τὴν ὁποίαν εἶχε μέχρι τοῦδε φωτίσει, καὶ ἀπὸ τῆς

Δύσεως ἐφεξῆς φωτιζόμενον λαμβάνει καὶ αὐτὸ βαθμηδὸν τὸν νέον χαρακτῆρα τοῦ Εὐρωπαϊσμοῦ, καὶ καθόσον οἱ ἰδιαίτεροί του χαρακτῆρες τὸ ἐπιτρέπουν, συνταυτίζεται μὲ τὴν λοιπὴν χριστιανωσύνην. Ἐν ἑνὶ λόγῳ, εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ μαρτυρίου ὁ Ἑλληνισμὸς ἀναβαπτίζεται, καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ ἔθνους καταστροφὴ γίνεται ἀρχὴ καὶ αἰτία τῆς ἠθικῆς του ἀναγεννήσεως.

Ὅτε οἱ ἐπιζήσαντες εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς ἁλώσεως εὐγενεῖς καὶ λόγιοι τοῦ Βυζαντίου κατέφυγον εἰς τὴν Εὐρώπην, ἢ εἰς τὰς μὴ Τουρκοπατηθείσας εἰσέτι Ἑλληνικὰς χώρας, παρέμειναν εὐτυχῶς κληρικοί τινες διὰ νὰ διοργανίσουν κάπως ὑπὸ τὸν Τοῦρκον τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὑποδουλωθέντος ἔθνους, καὶ νὰ διατηρήσουν κάπως ὑποκαίουσαν τὴν λαμπάδα τῆς παραδόσεως τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Τῷ ὄντι μὲ ὅλην τὴν πίεσιν τῆς δουλείας, δὲν διεκόπη ποτὲ ὁλοσχερῶς ἡ σειρὰ τῶν Ἑλλήνων λογίων· ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν κατ' ἀρχὰς ἦτο μικρός, καὶ στενὸς ὁ ὁρίζων τῆς μαθήσεώς των. Ἄλλως τε, κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας τῆς Τουρκοκρατίας, εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κυρίως παιδείαν περιωρίζετο ἡ Ἑλληνικὴ μάθησις. Καὶ ὑπῆρχε διπλῆ τοῦ τοιούτου ἀνάγκη, διότι ἐπρόκειτο νὰ διασωθῇ ἡ Κιβωτὸς τῆς πίστεως, ὄχι μόνον ἀπὸ τὰς προσβολὰς τοῦ ἀλλοφύλου Ὀθωμανοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς ἐπιβουλὰς τῶν Ἑλλήνων, ὅσοι ἐκπαιδευόμενοι εἰς Ῥώμην, εἰργάζοντο ἀνενδότως ὑπὲρ τοῦ παπικοῦ προσηλυτισμοῦ. Πολλοὶ τῶν καθολικῶν τούτων Ἑλλήνων συμπεριλαμβάνονται εἰς τὴν χορείαν τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ὀλίγων λογίων, τὸ πλῆθος ἔμενεν εἰς τὰ σκότη βαθείας καὶ γενικῆς ἀμαθείας. Τὴν ἀξιοθρήνητον τοῦ ἔθνους κατάστασιν ἑκατὸν πεντήκοντα περίπου μετὰ τὴν ἅλωσιν ἔτη, δύναταί τις νὰ ἴδῃ εἰς τὸ περίεργον βιβλίον, τὸ ἐπιγραφόμενον Turco-Græcia. Ὁ ἐκδώσας αὐτὸ Γερμανὸς Κρούσιος ἐζήτησεν ἀπὸ τὸ πατριαρχεῖον καί τινας τῶν τότε λογίων ἐκθέσεις περὶ τῆς καταστάσεως καὶ τῆς γλώσσης τῶν Ἑλλήνων. Ἔλαβε δὲ εἰς ἀπάντησιν διατριβάς τινας περὶ τῶν ἀντικειμένων τούτων, καὶ ἱκανὸν ἀριθμὸν ἐπιστολῶν καὶ ἀναφορῶν ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ πατριαρχείου.

Ἡ συλλογὴ αὕτη ἀποτελεῖ ἀξιοπερίεργον μνημεῖον τῆς μεγάλης τότε διανοητικῆς καταπτώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀλλ' ὅμως πᾶσα σελὶς τοῦ βιβλίου μαρτυρεῖ, ὅτι διετηρεῖτο ζωηρῶς καὶ τότε ἀκόμη ἡ μνήμη τοῦ παρελθόντος καὶ ἡ ἐλπὶς καλλιτέρου μέλλοντος. Ἡ τοιαύτη ἐλπίς, ὁ πόθος καὶ ἡ πίστις ὅτι τὸ ἔθνος θ' ἀναστηθῇ, οὐδέποτε ἐξέλιπεν ἀπὸ τὰς καρδίας τῶν γραμματισμένων Ἑλλήνων! Ἀπὸ τῶν φυγάδων τοῦ Βυζαντίου μέχρι τοῦ Φεραίου Ῥήγα, ἡ ἔκφρασις τοῦ αἰσθήματος τούτου, εἴτε ὡς στεναγμὸς καὶ θρῆνος κατ' ἀρχὰς εἴτε ὡς ἐλπὶς βραδύτερον, εὑρίσκεται εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ συγγράμματα, ὅσα ἐγράφησαν κατὰ τοὺς τέσσαρας αἰῶνας τῆς δουλείας. Οὕτω καὶ ὁ **πρωτονοτάριος** τοῦ πατριαρχείου Ζυγομαλᾶς, περιγράφων πρὸς τὸν Κρούσιον τὴν ἐλεεινὴν ἀμάθειαν τῶν ὁμοεθνῶν του, προσθέτει, ὅτι «δεκτικώτατοί εἰσιν οἱ τοὺς τόπους τού-

» τους ἐνοικοῦντες, ὅτε διδασκάλου τύχωσι, τῶν μαθη-
» μάτων λαμβάνειν, διὰ τὴν ἐνοῦσαν τῷ Ἑλληνικῷ
» ἔθνει εὐγένειαν, καὶ τὴν κρᾶσιν καὶ θέσιν τῶν τόπων
» αὐτῶν· τὰ νέφη δὲ τῶν ἐπισυμβαινουσῶν καθ' ἡμέ-
» ραν συμφορῶν τὸν ἥλιον τῶν καλῶν τούτων λάμπειν
» οὐκ ἐᾷ καὶ τὴν σοφίαν θάλλειν. Δώῃ δὲ ὁ Θεὸς (ἐπι-
» λέγει ὁ δυστυχὴς Ἕλλην) ἄνεσιν καὶ ἐλευθερίαν, τήν
» τε εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασιν» [1].

Καὶ τῷ ὄντι, ὅπου δὲν πιέζεται ὑπὸ τῆς φρικτῆς δουλείας, τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα δὲν παύει δίδον σημεῖα, ἂν ὄχι ὅτι ἀνεγείρεται, ἀλλὰ τοὐλάχιστον ὅτι δὲν ἀπενεκρώθη. Ἐκ τῶν τριακοσίων καὶ πεντήκοντα περίπου λογίων, τοὺς ὁποίους ὁ Κος Σάθας (εἰς τὸ περὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας ἀξιόλογον σύγγραμμά του,) καταλέγει ἀπὸ τοῦ 1500 μέχρι τοῦ 1700 μ. Χ., περὶ τοὺς ἑκατὸν τεσσαράκοντα, ἤτοι τὰ δύο πέμπτα τοῦ ὅλου, εἶναι Κρῆτες καὶ Ἑπτανήσιοι. Ἐκτὸς δ' ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, μεταξὺ τῶν ἑκατὸν τεσσαράκοντα τούτων συγκαταριθμοῦνται οἱ ἐπισημότεροι Ἕλληνες τῶν δύο ἐκείνων αἰώνων.

Κρῆτες ἦσαν οἱ Πόρτιοι, οἱ Καλλέργιδες, ὁ Μαργούνιος, ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, — Κρὴς ὁ πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις, τοῦ ὁποίου τὸν πλήρη συμβάντων βίον καὶ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον ἐξιστόρησεν ἄλλοτε ὁ χαρίεις κάλαμος τοῦ φίλου μου Κου Ῥενιέρη. Κρῆτες ὁ Ἀθανάσιος Σκληρός, ὁ εἰς ἀρχαιοπρεπεῖς ἰάμβους ὑμνή-

. . .

[1] Turco-Græcia, σελ. 94.

σας τῆς πατρίδος τὴν καταστροφὴν καὶ τὰ ἴδια παθήματα, — ὁ Χορτάτσης, ποιητὴς τῆς τραγῳδίας ἡ *Ἐρωφίλη*, ἑνὸς τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ὡραιοτέρων μνημείων τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως, — ὁ Κορνάρος, ὁ ποιήσας τὸν Ἐρωτόκριτον, τὸ δημοτικώτερον τῶν νεοελληνικῶν ποιημάτων.

Πρὸς τὴν Ἐνετοκρατουμένην Κρήτην ἁμιλλωμένη ἡ Ἐνετοκρατουμένη Ἑπτάνησος, ἐνέγραφεν εἰς τὰς δέλτους τῆς νέας ἱστορίας τὰ ὀνόματα τόσων υἱῶν της, προδρόμων τῆς ἐθνικῆς ἀνεγέρσεως. Ζακύνθιος ἦτο ὁ Λουκάνος, ὁ παραφράσας τὴν Ἰλιάδα. Τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον εἰς τὴν νεοελληνικὴν γλῶσσαν ἐκτυπωθὲν ποίημα (τὸ 1526 μ. Χ.). Καὶ ναὶ μέν, ἄχαρις ἡ παράφρασις ὅσον καὶ αἱ κοσμοῦσαι αὐτὸ ζωγραφίαι, παριστῶσαι τὸν Ἀχιλλέα ὡς κόμητα μεσαιωνικὸν καὶ τὸν ἱερέα Χρύσην ὡς καθολικὸν καλόγηρον ἐνδυμένους· ἀλλ' ὅπως δήποτε, δὲν στερεῖται σημασίας ἡ διπλῆ αὕτη σύμπτωσις, ὅτι ἡ Ἰλιάς, καίτοι παραμορφωμένη, ἀνοίγει καὶ πάλιν τὸν δρόμον μιᾶς νέας Ἑλληνικῆς φιλολογίας, καὶ ὅτι ἡ εὐγενὴς αὕτη ἀπόπειρα λαμβάνει χώραν εἰς τὴν μέλλουσαν πατρίδα τοῦ Σολωμοῦ! Ζακύνθιοι ἐπίσης ἦσαν ὁ Ζῆνος, ὁ μεταφράσας τὴν Βατραχομυομαχίαν, ἥτις ἐξεδόθη εἰς τὴν προμνημονευθεῖσαν συλλογὴν τοῦ Κρουσίου, καὶ ὁ Τζάνες Κορωναῖος, ὁ πρῶτος συνθέσας ποίημα μὲ ἐπικὰς διαστάσεις καὶ ἀξιώσεις εἰς τὴν καθομιλουμένην. Κερκυραῖος ἦτο ὁ Νίκανδρος Νούκιος, ὁ εἰς γλαφυρὰν γλῶσσαν ἀφηγηθεὶς τὰς περιοδείας του εἰς Εὐρώπην, καὶ ἰδίως εἰς Ἀγγλίαν,

τὴν ὁποίαν ἐπεσκέφθη συνοδεύων τὸν πρέσβυν τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος, ὅτε ἐβασίλευεν ἐκεῖ Ἑρρῖκος ὁ ὄγδοος. Κερκυραῖος ὁ Φλαγγίνης, ὁ ἀφιερώσας ὁλόκληρον τὴν μεγάλην περιουσίαν του πρὸς ἵδρυσιν τοῦ ἐν Βενετίᾳ φροντιστηρίου, ὅπου νέοι Ἕλληνες ἐξεπαιδεύοντο μέχρι τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Κεφαλλὴν ἦτο ὁ ἀκάματος ἐπίσκοπος Νικόδημος Μεταξᾶς, ὁ πρὸ τριακοσίων ἐτῶν συστήσας εἰς Ἀγγλίαν, τῇ συνδρομῇ τοῦ ἐν Λονδίνῳ ἐμπορευομένου ἀδελφοῦ του, Ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἔπειτα τὴν τόλμην νὰ μεταφέρῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, χωρὶς ὅμως νὰ δυνηθῇ νὰ ὑπερνικήσῃ τὰ κατὰ τῆς ἐκεῖ συστάσεώς του ἀνεγερθέντα προσκόμματα. Κεφαλλὴν ἦτο καὶ ὁ Μηνιάτης, ὁ εὔγλωττος ἱεροκήρυξ, ὁ ἀνυψώσας εἰς τὸν ἄμβωνα τὴν δημώδη γλῶσσαν.

Ἀλλ' ἀτυχῶς περὶ τὸν δέκατον ἕβδομον αἰῶνα ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἤρχισε νὰ παραμελῆται εἰς τὴν Ἑπτάνησον. Ἡ ζηλότυπος πολιτικὴ τῆς Βενετίας εἶχε κατορθώσει νὰ ἀνατρέφωνται Ἰταλιστὶ καὶ νὰ ἐξιταλίζωνται αἱ ἀνώτεραι τῆς ἐκεῖ κοινωνίας τάξεις. καὶ οἱ ὅπως δήποτε τυγχάνοντες ἐκπαιδεύσεως Ἰόνιοι, ἐκτὸς τῶν κληρικῶν· διότι ὁ λαὸς καὶ ὁ κλῆρος ἔμενον πιστοὶ εἰς τὰ πάτρια. Ἀλλ' ἂν ἐπί τινα καιρὸν ἔμεινε σιωπῶσα ἡ Ἰόνιος πλειάς, δὲν ἤργησε ν' ἀποζημιώσῃ τὴν Ἑλληνικὴν ποίησιν διὰ τοῦ Σολωμοῦ, καὶ τοῦ Βαλαωρίτου, καὶ τοῦ Ἰουλίου Τυπάλδου!

Καὶ ἡ ταλαίπωρος ὅμως Κρήτη ἐσιώπησε, καὶ διαρκεῖ εἰσέτι ἡ θλιβερὰ σιωπή της. Κατὰ τὸ 1669 ἐκάλυψε καὶ αὐτὴν τὸ σάβανον τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ.

Κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχήν, ἀπελπιστικώτερον παρὰ ποτὲ ἐπαρουσιάζετο τὸ μέλλον τῆς φυλῆς ἡμῶν. Τότε, ἔτι πλέον ἢ εἰς τὰς ἡμέρας τῆς ἁλώσεως, ἐφαίνετο κινδυνεύουσα ἡ ὕπαρξις αὐτὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ! Κατὰ τὸ 1453 ὑπῆρχεν εἰσέτι ἐλπὶς σωτηρίας, βασιζομένη εἰς τὴν προσδοκωμένην ἀρωγὴν τῆς Δύσεως. Τῆς τοιαύτης ἐλπίδος διερμηνεὺς ὁ πτωχὸς Ῥόδιος ποιητὴς Γεωργιλᾶς ἀνέκραζεν εἰς τοὺς Θρήνους του, ἐπικαλούμενος τὴν συνδρομὴν τῶν χριστιανῶν:

Αὐθένταις εὐγενέστατοι, τῆς Δύσης μεγιστᾶνες,
Ὅλοι νὰ ὁμονοιάσετε, νὰ ποίσητε ἀγάπην,
Νὰ πᾶτε ὅλοι κατ' ἐχθρῶν, κατὰ τῶν Μουσουλμάνων.
Σηκώσετε καὶ τὸν σταυρόν, ὅπου 'ναι θεῖον ἅρμα,
Ὡσὰν τὸ σήκωσε ποτὲ ὁ μέγας Κωνσταντῖνος,
Καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἐνίκησε καὶ ἐκατάβαλέν τους!
Τοὺς Τούρκους πολεμήσετε, τοὺς Χριστιανοὺς ἀφῆτε,
Ὅτι ἐβαρέθη ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν ταῖς μάχαις!

Ἀλλ' αἱ μάχαι τῶν Χριστιανῶν δυστυχῶς ἐξηκολούθουν καὶ μόλις ὁ κίνδυνος τῆς Κρήτης ἐξύπνησεν αὐτοὺς καὶ ἔφερε πρόσκαιρον τινὰ ἕνωσιν, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἴσχυσε νὰ διασώσῃ τὸ τελευταῖον τοῦτο προπύργιον τῆς Χριστιανικῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Διὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Κρήτης ἡ Τουρκικὴ ἐξουσία ἐφαίνετο φθάσασα εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δυνάμεώς της. Πόθεν πλέον ἡ ἐλπὶς βοηθείας; Ὁ δοῦλος λαὸς ἀπηλπίσθη, καὶ ἡ ἀπελπισία ἐκορύφονε τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικήν του κατάπτωσιν. Τὸ δὲ χειρότερον, εἰς τὴν Κρήτην, εἰς τὴν Ἤπειρον, εἰς τὴν Μακεδονίαν,

ἐξωμόσεις ἐγένοντο σωρηδόν. Κατακλυσμὸς φοβερὸς ἐπέκειτο, καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς ἐφαίνετο πνέων τὰ λοίσθια!

Ἀλλά, κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν συνέβαινον δύο περιστατικά, τῶν ὁποίων τὰς συνεπείας οὐδεὶς βεβαίως ἠδύνατο ἔκτοτε νὰ προμαντεύσῃ, ἀλλ' εἰς τὰ ὁποῖα δυνάμεθα κατὰ μέγιστον μέρος ν' ἀποδώσωμεν τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω τροπὴν τῶν ἐθνικῶν πραγμάτων.

Τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν τῶν περιστατικῶν ἦτο ὅτι ἐντὸς τοῦ κυριεύσαντος τὴν Κρήτην Ὀθωμανικοῦ στόλου ὑπῆρχε διερμηνεὺς ὁ Παναγιώτης Νικούσιος, ταπεινὸς δοῦλος τοῦ βεζύρου, ἀλλ' ὅμως Ἕλλην τὸ γένος, τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν Ἕλλην. Τὸ δὲ ἄλλο, ὅτι ταυτοχρόνως περίπου ὁ μέγας Πέτρος τῆς Ῥωσσίας, διοργανίζων τὸ ἔθνος αὐτοῦ ἐσωτερικῶς, ἐχάραττε καὶ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικήν του ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κατὰ τοῦ Τούρκου πάλης. Δὲν προτίθεμαι, οὔτε πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν, ἄν, καὶ κατὰ πόσον, ἡ πολιτικὴ αὕτη ἐνεπνέετο ἀπὸ ἄδολον αἴσθημα συμπαθείας ὑπὲρ τῶν δεινοπαθούντων ὁμοπίστων, ἢ ἂν ἦτο εἰλικρινὴς ἢ ὄχι ἡ προφητεία τοῦ αὐτοῦ μεγάλου Πέτρου, ὅτε εἰς Ῥίγαν διεκήρυττε ὅτι «αἱ ἐπιστῆμαι καὶ τὰ φῶτα κυκλοφοροῦν ἐντὸς » τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, καθὼς τὸ αἷμα ἐντὸς τοῦ » σώματος, καὶ ὅτι καὶ ὁ πολιτισμὸς τοιουτοτρόπως » θὰ ἐπανέλθῃ ἐκ τῶν ἄκρων εἰς τὴν πρώτην ἑστίαν » του, εἰς τὴν καρδίαν του, εἰς τὴν Ἑλλάδα!» (1)

(1) Gervinus, Histoire de la Révolution Grecque, tome I. p. 33.

Ὅπως δήποτε, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἔκτοτε ὁ Ἑλληνισμὸς στρέφει πρὸς ἄρκτον τὰς ἐλπίδας του, ὅτι ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ὕπαρξις ἔθνους ὁμοδόξου, ἔχοντος τὴν θέλησιν καὶ τὴν ἰσχὺν νὰ τείνῃ χεῖρα βοηθείας, ἀνυψοῖ τὸ φρόνημα τῶν δούλων Ἑλλήνων, καὶ ἔτι μᾶλλον στερεόνει τὴν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἀφοσίωσίν των. Ὅτε δὲ εἶδον τὴν Τουρκίαν λαμβάνουσαν τὰ πρῶτα αὐτῆς καίρια τραύματα ἐκ τῶν Ῥωσσικῶν ὅπλων, καὶ ἐνόησαν ὅτι δὲν εἶναι ἀνίκητος ὁ ἀλλόπιστος κύριός των, ἤρχισαν τότε, πλέον παρὰ ποτέ, νὰ ἐλπίζουν μετὰ διακαοῦς καὶ ἀνυπομόνου πόθου τὴν χειραφέτησίν των, καὶ βαθμηδὸν νὰ ἐξεγείρωνται, ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς, ἀπὸ τὸν λήθαργον τῆς δουλείας!

Εἰς τὴν ἐθνικὴν ταύτην νεκρανάστασιν μεγάλως συνετέλεσεν ἡ τροπολόγησις τῶν μεταξὺ δεσποτῶν καὶ δούλων σχέσεων, τὴν ὁποίαν ἐγκαινιάζει ὁ Παναγιώτης Νικούσιος. Μετ' αὐτὸν οἱ Τοῦρκοι ἐξακολουθοῦν ἐπωφελούμενοι τῆς ἱκανότητος καὶ τῶν φώτων τῶν Ἑλλήνων δούλων των. Οἱ διερμηνεῖς ἀποκαθίστανται ἀναγκαῖον καὶ ἀναπόφευκτον συμπλήρωμα τῆς διπλωματικῆς καὶ κυβερνητικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Παρὰ τὸν μέγαν διερμηνέα, διορίζεται ἕτερος Ἕλλην, διερμηνεὺς τοῦ στόλου. Ἕλληνες ἐπίσης διορίζονται ἡγεμόνες τῶν παραδουναβίων ἐπαρχιῶν, τὰς ὁποίας ἐκπολιτίζουν καὶ διαμορφοῦν, σχηματίζοντες συνάμα ἐντὸς αὐτῶν νέα κέντρα, ἀκμαῖα καὶ εὐθαλῆ κέντρα Ἑλληνισμοῦ. Τὰς διαφόρους ταύτας ὑψηλὰς θέσεις κατέχουν ἀλληλοδιαδόχως ἄνδρες λόγιοι καὶ φω-

τισμένοι: Μαυροκορδάτοι, Μουρούζαι, Ὑψηλάνται, Σοῦτζοι, Καλλιμάχαι. Περὶ αὐτοὺς συνωθοῦνται ἕτεροι λόγιοι Ἕλληνες, βοηθοὶ καὶ λειτουργοί των· ἡ παιδεία τιμᾶται, ἡ ἐκπαίδευσις ἐπιδιώκεται. Ταυτοχρόνως δὲ ἡ προαγομένη ἐμπορία τῶν Ῥουμελιωτῶν καί τινων τῶν Νήσων παρέχει πολλαχοῦ εὐκολώτερα τὰ μέσα τῆς ἐκπαιδεύσεως. Χάρις εἰς τὴν προστασίαν τῶν μεγάλων διερμηνέων ὑπερνικώντων τὰ ὑπὸ τῶν Τούρκων παρεμβαλλόμενα προσκόμματα καὶ ὑποβοηθούντων τὰς ἐνεργείας ἀτόμων καὶ κοινοτήτων, ἐκπαιδευτήρια ἱδρύονται πολλὰ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Καὶ συρρέουν εἰς αὐτὰ πανταχόθεν νέοι Ἕλληνες πρὸς ἐκμάθησιν τῆς γλώσσης τῶν προγόνων, καὶ ὁμοῦ μὲ τὰ γράμματα μανθάνουν τὰ μεγαλόηχα ὀνόματα τῶν ἐνδόξων ἀρχαίων, μανθάνουν τὰς πράξεις καὶ τὰς σκέψεις των· τὸ δὲ κληροδότημα τῆς προπατορικῆς σοφίας καρποφορεῖ, καὶ ἀναβλαστάνει εἰς τὰς καρδίας τῶν δούλων ἡ συναίσθησις τῆς ἀξίας των, καὶ ὁ πόθος, — ὁ ζωογόνος καὶ ἀκατάβλητος πόθος τῆς ἐλευθερίας!

Ὁ 18ος αἰὼν εἶναι αἰὼν προπαρασκευῆς καθ' ὅλον τὸν Ἑλληνισμόν. Τὰ τυπογραφεῖα πληθύνονται, ἰδίως δὲ εἰς Βενετίαν ἐκτυποῦνται βιβλία παντὸς εἴδους· ἀντὶ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκκλησιαστικῶν **κυρίως**, δημοσιεύονται ἤδη γραμματικαί, λεξικά, ἱστορίαι, ἐπιστημονικὰ συγγράμματα, μεταφράσεις τῶν ἀριστουργημάτων τῆς Ἰταλικῆς, τῆς Γαλλικῆς, τῆς Γερμανικῆς φιλολογίας, ποιήματα νεοελληνικά, καὶ δι' αὐτῶν ὑπεκκαίεται αὐξάνουσα ἡ δίψα τῆς μαθήσεως.

Οἱ δὲ διδάσκαλοι τοῦ ἔθνους πολλαπλασιάζονται, καὶ εὐρύνεται ὁ ὁρίζων τῆς παιδείας των. Εἰς τὰ χαρίεντα παράλια καὶ εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, εἰς τὴν ἀπόκρημνον Πάτμον καὶ τὴν πλουσίαν Χίον, εἰς τὰς ἱερὰς μονὰς τοῦ Ἄθω, εἰς τὰ Ἰωάννινα, εἰς τὴν Θεσσαλίαν, εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐν ἑνὶ λόγῳ ὅπου ὑπάρχουν τὰ μέσα πρὸς συντήρησιν σχολείου, ὑπάρχει σειρὰ διδασκάλων, ἀνατρεφόντων τὰς νέας γενεὰς διὰ καλλιτέρας ἡμέρας. Ἡ ἁπλῆ ἀπαρίθμησις ὀνομάτων ἀποβαίνει ἄσκοπος, ἄλλως τε, τίς ἀγνοεῖ τὰ ὀνόματα Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως καὶ Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκη, τῶν δύο τούτων νέων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας; — τῶν Μαυροκορδάτων, οἵτινες ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν ἐτίμησαν ἐπὶ πολλὰς γενεὰς τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα; — τοῦ Ἑλλαδίου, τῶν Μπαλάνων, τοῦ Λάμπρου Φωτιάδου, καὶ τόσων ἄλλων, οἱ ὁποῖοι εἰργάσθησαν ὑπὲρ τῆς διανοητικῆς μορφώσεως τοῦ ἔθνους, προετοιμάζοντες τὴν πολιτικὴν ἀνάστασίν του!

Γενικὸς λοιπὸν ἦτο ὁ πρὸς μάθησιν ὀργασμός. Ἀλλὰ κύριον κέντρον αὐτοῦ εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἐκεῖ συνέρχονται οἱ λόγιοι Ἕλληνες, οἱ μὴ ἀφιεροῦντες τὸν βίον εἰς τὴν κατὰ τὰς ἐπαρχίας διδασκαλίαν. Ἐκεῖ ἑδρεύει ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή· ἐκεῖ ἐκ τῶν προκρίτων τοῦ γένους, ἐκ τῶν οἰκογενειῶν τῶν κατὰ καιροὺς ἡγεμόνων καὶ διερμηνέων, συγκροτεῖται ἀξιόλογός τις ἀριστοκρατία· ἐκεῖ περιουσίαι ἐμπορικαὶ καὶ τραπεζικαὶ σχηματίζονται ὑπὸ φιλοπόνων καὶ φιλογενῶν Ἑλλήνων, πανταχόθεν συνερχομένων. Ἐκεῖ περὶ τὸ πατριαρχεῖον,

περὶ τοὺς μεγάλους οἴκους τῶν Φαναριωτῶν, συνωθοῦνται κατὰ προτίμησιν οἱ ἑρμηνευταὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, οἱ μεταφρασταὶ τῶν νέων συγγραμμάτων τῆς Δύσεως, οἱ νέοι ποιηταὶ καὶ πεζογράφοι τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος!

Οἱ ἰδόντες τὴν Κωνσταντινούπολιν γνωρίζουν τὴν γοητευτικὴν τοποθεσίαν της, τὴν χαρίεσσαν φύσιν τῶν περιχώρων της, τοὺς ἑλιγμοὺς τοῦ Βοσπόρου, τὴν ὡραίαν καὶ ποικίλην σειρὰν τῶν καταφύτων λόφων, οἱ ὁποῖοι ἑνόνουν τὴν Προποντίδα μὲ τὴν Μαύρην Θάλασσαν, καὶ βρέχουν τοὺς πόδας των εἰς τὸ ῥεῦμα, τὸ χωρίζον τὴν Ἀσίαν ἀπὸ τὴν Εὐρώπην. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα γνωρίζουν ὑπὸ τὴν σημερινήν των φάσιν: μὲ ἀτμοκίνητα διασχίζοντα ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν καὶ κατὰ πᾶσαν διεύθυνσιν τὸ κῦμα, μὲ Εὐρωπαϊσμόν τινα νόθον ἐπικολλημένον εἰς πᾶν ὅ τι προσβάλλει τὴν ὅρασιν, μὲ τοὺς Ἀνατολίτας ἀπομιμουμένους ἀνεπιτυχῶς τοὺς συρμοὺς τῶν Παρισίων ὡς πρὸς τὴν στολὴν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Εὐρώπης ὡς πρὸς τὰ ἤθη, πρὸ πάντων δὲ μὲ τοὺς Τούρκους, — ὁποῖοι οἱ Τοῦρκοι εἶναι τὴν σήμερον. Ἀλλ᾽ ἂς ἀναλογισθῇ τις ὁποία ἦτο ἡ πόλις ἐκείνη καὶ ὁ ἐν αὐτῇ βίος πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως, ὁπότε οἱ πατέρες ἡμῶν ἔζων παρηγκωνισμένοι εἰς τὸ βάθος τοῦ Κερατείου κόλπου, εἰς τὸ Φανάρι, τὸ δὲ θέρος οἱ εὐποροῦντες ἐξ αὐτῶν μετέβαινον εἰς τὰς ὡραίας ἐξοχικὰς οἰκίας των ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου, — τὸν ὁποῖον μόνα τὰ καΐκια διέσχιζον τότε σιωπηλῶς καὶ ἀθορύβως, — ζῶντες ἐκεῖ κάπως ἀνετώτερον, κάπως ὀλιγώτερον αἰσθανόμενοι ἐπικειμένην τὴν ῥάβδον τοῦ δεσπότου, ἀλλὰ πάντοτε φοβισμένοι, πάντοτε ὑποτελεῖς, — μὲ τὰ μεγάλα καλπάκιά των, φέροντα καὶ αὐτὰ τὸ στίγμα τῆς δουλείας, καὶ μὲ τὴν λοιπὴν Ἀσιατικὴν ἐνδυμασίαν των, — ταπεινούμενοι ἐνώπιον παντὸς Ὀθωμανοῦ, τρέμοντες εἰς τὴν θέαν ἑνὸς Γιανίτζαρη, καὶ ἐν τούτοις ἐνδομύχως συναισθανόμενοι τὴν ὑπεροχήν των, ἐν τούτοις ἐπιδίδοντες εἰς τὰ γράμματα, καὶ ἀτενίζοντες μετὰ προσοχῆς εἰς τὸν χείμαρρον τῆς συγχρόνου ἱστορίας: τῆς Ῥωσσίας τὴν πρόοδον, τῆς Βενετίας τὴν πτῶσιν, τὴν Γαλλικὴν ἐπανάστασιν, τοῦ Ναπολέοντος τὴν τρικυμιώδη τροχιάν! Ἂς ἀναλογισθῇ τις ταῦτα πάντα, καὶ θὰ ἐννοήσῃ εὐκόλως, πῶς κρυφίως, ἐντὸς τῶν οἰκιῶν των, εἰς τὰς συναναστροφάς των, ἐδόθη βαθμηδὸν ὑψηλότερός τις τόνος εἰς τὴν διανοητικὴν ὕπαρξίν των· πῶς ἐν μέσῳ τῆς κοινωνίας ἐκείνης ἀνεπτύχθη βαθμηδὸν καλλιτέρα τις φιλολογία· πῶς ἐν ἑνὶ λόγῳ, κατὰ τὴν ἔκφρασιν μεταγενεστέρου ποιητοῦ:

Εἰς τὸν ὡραῖον Βόσπορον, εἰς τῆς τρυφῆς τὰ στήθη,
Ἡ ποίησις τῆς νέας μας Ἑλλάδος ἐγεννήθη!

Τὸ *ἐγεννήθη* εἶναι ὑπερβολικὴ μᾶλλον ἔκφρασις, συγχωρητέα εἰς τὸν Βυζάντιον Σοῦτζον· ἀλλ᾽ ἐκεῖ τῷ ὄντι ἡ καλλιεργημένη ποίησις ἀναθάλλει.

Ἐκεῖ ὁ Ῥίζος Νερουλὸς ἔγραφε τὸ ἐπιτυχέστατον ἡρωϊκοκωμικόν του ποίημα «Κούρκας ἁρπαγή», καὶ τὴν κωμῳδίαν «Τὰ Κορακιστικά», καὶ τὰς ἀρχαιοπρεπεῖς του τραγῳδίας, «Τὴν Ἀσπασίαν» καὶ τὴν «Πολυξένην». Ἐκεῖ ὁ Ῥίζος Ῥαγκαβῆς, ἐπάξιος πρόδρομος τοῦ

υἱοῦ του Ἀλεξάνδρου μετέφραζεν ἐπιχαρίτως τὰ ἀριστουργήματα τοῦ κλασικοῦ θεάτρου τῆς Γαλλίας. Ἐκεῖ ἀνετρέφοντο ἐντὸς ποιητικῆς ἀτμοσφαίρας οἱ Σοῦτζοι. Ἐκεῖ πρὸ πάντων ὁ Χριστόπουλος,

Ἐκεῖ ὁ Ἀθανάσιος, ὁ νέος Ἀνακρέων
Ὡραῖα πρῶτος ἔψαλλε τὰ κάλλη τῶν ὡραίων.

Ὁ Χριστόπουλος περισσότερον παντὸς ἄλλου ἐνεπνεύσθη ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν αὖραν τοῦ Ἑλικῶνος, χωρὶς ποσῶς νὰ πλανηθῇ ἔξω τῆς νέας Ἑλληνικῆς ἀτμοσφαίρας. Ἡ ποίησίς του εἶναι ἁγνὴ Ἑλληνικὴ ἔμπνευσις, ἡ δ' ἔκφρασίς του εἶναι τύπος χάριτος καὶ εὐρυθμίας. Γράφει ἀνεπιτηδεύτως τὴν γλῶσσαν τὴν ὁποίαν ἐλάλει, καὶ ἡ ὁποία καὶ σήμερον περισσότερον πάσης ἄλλης διερμηνεύει τὸ γνήσιον αἴσθημα τῆς Ἑλληνικῆς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως.

Ἠθέλησεν ὁ Χριστόπουλος ν' ἀνεγείρῃ θεωρίας περὶ τῆς νέας γλώσσης, ἀλλ' ἀπέτυχε. Τὸ βασίλειόν του ἦτο ἡ λυρικὴ ποίησις, καὶ ἐκεῖ βασιλεύει εἰσέτι, πρωτοκάθεδρος εἰς τὴν χορείαν τῶν ποιητῶν τῆς νέας Ἑλλάδος, καὶ διὰ τῶν στίχων του διεκδικεῖ τὰ κάλλη τῆς καθομιλουμένης γλώσσης ἐπιτυχέστερον παρὰ διὰ τῶν θεωριῶν του. Τί ἐντελέστερον τῷ ὄντι ὡς πρὸς χάριν, ὡς πρὸς ἔκφρασιν, ὡς πρὸς λεπτότητα αἰσθήματος καὶ τελειότητα ἁρμονίας ἀπὸ τὰ λυρικά του;

Ἀλλὰ δὲν περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν βασιλεύουσαν ἡ λατρεία τῶν Μουσῶν. Ὁ Βηλαρᾶς εἰς τὰ Ἰωάννινα ἐτόνιζε τὴν λύραν του ἄλλοτε μὲν εἰς μελαγχολικὸν

ῥυθμόν, ὡς ὅτε ἔψαλλε τοὺς ὡραίους ἐκείνους στίχους:

Πουλάκι ξένο, ξενιτεμένο,
Κυνηγημένο,
Ποῦ νὰ σταθῶ;
Ποῦ νὰ καθήσω, νὰ ξενυχτήσω,
Νὰ μὴ χαθῶ.

Ἄλλοτε δέ, εὔθυμος σατυριστής, ἐπερίπαιζε τὴν ἠλιθιότητα τοῦ Μώκου, ἢ ἐξεθείαζε τοὺς τηγανίτας τοῦ Ταλιαπέρα. Εἰς τὴν Λευκάδα, ὁ Ἰωάννης Ζαμπέλιος ἔγραφεν εἰς ἀνδρικὸν ὕφος τὰς πατριωτικὰς τραγῳδίας του. Ἐπὶ τέλους ὁ Ῥήγας πανταχοῦ (διότι ὅλης τῆς Ἑλλάδος πολίτης ἦτο ὁ μάρτυς ἐκεῖνος τῆς Ἐλευθερίας), πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἔρριπτε τοὺς φλογώδεις στίχους του, καὶ πανταχοῦ οἱ Ἕλληνες ἐπανελάμβανον μετ' αὐτοῦ:

Καλλίτερα μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωή,
Παρὰ σαράντα χρόνων σκλαβιὰ καὶ φυλακή!

Ἐνθυμοῦμαι λιθογραφίαν τινά, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς παιδικούς μου χρόνους ἐστόλιζε τὸν τοῖχον πολλῶν Ἑλληνικῶν αἰθουσῶν, παριστῶσαν τρεῖς κεφαλάς, τὸν Ὑψηλάντην, τὸν Ῥήγαν καὶ τὸν Κοραῆν, καὶ τοὺς τρεῖς ὁμοῦ ζωγραφισμένους, ὡς τοὺς πρώτους κατ' ἐξοχὴν ἐργάτας τῆς ἐθνεγερσίας ἡμῶν, τὸν μὲν διὰ τῶν ὅπλων, τοὺς δὲ δύο διὰ τῶν γραμμάτων. Ἡ εἰκὼν ἐκείνη μοῦ ἔρχεται τώρα εἰς τὴν μνήμην, ὡς ἐπίπληξις διὰ τὸ διαζύγιον, τοῦ ὁποίου γίνομαι ἔνοχος, χωρίζων τὸν Ῥήγαν ἀπὸ τὸν Κοραῆν, διότι ἀνέφερα τὸ ὄνομα τοῦ ἑνός, χωρὶς νὰ ὁμιλήσω περὶ τοῦ ἄλλου.

Ἡ δικαιολόγησίς μου εἶναι ἐν μέρει χρονολογική,

καθότι ὁ Ῥήγας ἀπέθανε, ἢ μᾶλλον ἐφονεύθη τὸ 1798, ὁ δὲ Κοραῆς ηὐτύχησε προτοῦ ἀποθάνῃ νὰ ἴδῃ τὴν πατρίδα ἀποσείουσαν τὰς ἁλύσεις της. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου, ὁ Κοραῆς ἵσταται ὡς γίγας εἰς τὰ πρόθυρα τῆς νέας φιλολογικῆς περιόδου, τῆς ὁποίας αὐτὸς ἔθεσε τὰ θεμέλια, καὶ δὲν ἠδυνάμην νὰ περιορισθῶ εἰς μόνην τὴν μνείαν τοῦ ὀνόματός του, ἂν ἐπρόκειτο νὰ ὁμιλήσω περὶ αὐτοῦ. Ἐν γένει ὅμως, καὶ περὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ συγγραφέων καὶ διδασκάλων τοῦ γένους, καὶ περὶ τῆς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως γενικῆς κινήσεως τῶν πνευμάτων καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, φοβοῦμαι μήπως, θέλων νὰ γίνω σύντομος, εἶπα ὀλιγώτερα κατὰ πολὺ τοῦ δέοντος. Ἀλλ' ἡ πρόθεσίς μου ἦτο νὰ ἐξεικονίσω συνοπτικῶς τὸ παρελθόν, δι' ὀλίγων μόνον γραμμῶν, σκιαγραφῶν γενικά του τινὰ χαρακτηριστικά.

Εἶπα πρὸ ὀλίγου τὴν λέξιν Marseillaise, καὶ δὲν εἶπα τοῦτο λεληθότως·—διότι τὸ περιβόητον ἐκεῖνο ᾆσμα δὲν ἦτο ὅλως ξένον εἰς τοῦ Ῥήγα τὴν ἔμπνευσιν. Ἀλλ' ἐν γένει, ἡ ἐπιρροὴ τῆς Δύσεως ἐπὶ τῶν ἠθῶν (καὶ κατὰ συνέπειαν ἐπὶ τῶν προϊόντων τῆς Ἑλληνικῆς διανοίας) εἶχεν ἀρχίσει πρὸ αἰώνων νὰ γίνεται ἐπαισθητή. Ἀπὸ τῶν σταυροφοριῶν ἰδίως δύναταί τις νὰ τὴν ἀνιχνεύσῃ, ἂν ἐπιστήσῃ τὴν προσοχήν του εἰς τὰ σωζόμενα μνημεῖα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Εἰς τὴν ἀναδίφησιν τῶν τοιούτων μνημείων ἐνησχολήθη κατ' ἐξοχὴν ὁ Γερμανὸς Elissen (1). Ἕτερος Γερμανός, ὁ

(1) Analekten der mittel-und neugriechischen Literatur. Leipzig, 1855-1862.

φίλος μου Κος W. Wagner ἐδημοσίευσεν ἐσχάτως εἰς Λονδῖνον συλλογὴν Ἑλληνικῶν ποιημάτων, πρὸ τοῦ 1500 συντεθέντων (1), καὶ μαρτυρούντων ἐπίσης τὴν τοιαύτην ἐπιρροὴν τῆς Δύσεως ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ δὲ Γάλλος Gidel, εἰς σύγγραμμα (2) ἐπαξίως στεφθὲν ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς ἀκαδημίας, ἐπραγματεύετο πρό τινων ἐτῶν, περὶ τῶν Ἑλληνικῶν ἀπομιμήσεων τῶν Γαλλικῶν ἱπποτικῶν ποιημάτων τοῦ μεσαιῶνος.

Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀναλόγως τῶν τοπικῶν περιστάσεων, καὶ ἀναλόγως τῆς συγχρόνου κινήσεως τῶν πνευμάτων ἐν Εὐρώπῃ, ἐξακολουθεῖ ἡ ξένη αὕτη ἐπήρεια, ρυθμίζουσα τὴν διανοητικὴν διάπλασιν τοῦ νεοελληνικοῦ κόσμου.

Εἰς τὴν Κρήτην ἰδίως καὶ τὴν Ἑπτάνησον τὸ Ἰταλικὸν στοιχεῖον ὑπερισχύει. Ἐν ὅσῳ δὲ ἡ Ἰταλία διέμενεν ὁ γενικὸς διδάσκαλος τῆς Εὐρώπης, ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐπηρεάζῃ κατ' ἐξοχὴν γείτονα λαόν, καὶ πολιτικῶς καὶ ἐμπορικῶς μετὰ τῆς Ἰταλίας συνδεδεμένον. Χθὲς ἀκόμη ἕτερος Γερμανός, ὁ Bursian (3),

(1) Medieval Greek Texts. Published for the Philological Society by Asher et Co. 1870. Ἔκτοτε, καὶ μέχρι τοῦ θανάτου του, ὁ Βάγνερ ἐδημοσίευσε καὶ ἄλλα μεσαιωνικὰ κείμενα.

(2) Etudes sur la Littérature Grecque-moderne. 1861. Ἠδυνάμην ἐνταῦθα νὰ μνημονεύσω τὰς μετέπειτα δημοσιεύσεις τῶν Κων Legrand, Σάθα, Σπ. Λάμπρου κτλ., προπάντων δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Κου Krumbacher ἵδρυσιν εἰδικοῦ περιοδικοῦ, τοῦ Byzantinische Zeitschrift.

(3) Erophile, et c., ein Beitrag zur Geschichte der

συνέγραφε σπουδαίαν μελέτην, διὰ ν' ἀποδείξῃ τὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς Ἐρωφίλης τοῦ Χορτάτζη (περὶ τῆς ὁποίας ἀνέφερα πρὸ ὀλίγου) καὶ συγχρόνων τινῶν Ἰταλικῶν ποιημάτων. Οὕτως ὁ Τάσσος καὶ ὁ Ἀριόστος δὲν φαίνονται ἄσχετοι πρὸς τὴν ἔμπνευσιν τοῦ Κορνάρου, τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἐρωτοκρίτου, καθὼς οὔτε ὁ Ἀλφιέρης πρὸς τὴν τοῦ Ζαμπελίου.

Κατόπιν, ὅτε ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις ἐπέχυσε τὴν λάμψιν της καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην, — ὅτε ὁ Ναπολέων ἔσειεν ἐξ Αἰγύπτου τὴν Ἀνατολήν, ἡ δὲ Γαλλικὴ κατοχὴ τῆς Ἑπτανήσου ἔφερεν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος αὐτῆς τὴν τρίχρουν σημαίαν καὶ ὅλας τὰς ἐλπίδας καὶ τὰς ὑποσχέσεις ὅσας ἡ σημαία ἐκείνη ἐπηγγέλλετο, πῶς ἦτο δυνατὸν οἱ Ἕλληνες νὰ μὴ στρέψουν τὸν νοῦν ἰδίως πρὸς τὴν Γαλλικὴν μάθησιν ; Οὕτω λοιπόν, κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει φιλολογικὴν ἀναγέννησιν, οἱ Γάλλοι συγγραφεῖς γίνονται ὁ ὑπογραμμὸς τῶν πεζογράφων, καὶ κατ' ἐξοχὴν τῶν ποιητῶν. Οὕτω δὲ καὶ αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνικαὶ παραδόσεις διὰ ξενικῆς διοχετεύσεως ἐπανέρχονται εἰς τὴν πρώτην ἑστίαν των, καὶ διὰ τῆς Φαίδρας τοῦ Racine ἀνερχόμεθα εἰς τὸν Ἱππόλυτον τοῦ Εὐριπίδου.

Ἄλλως τε, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς δουλείας οἱ πλεῖστοι τῶν διδασκάλων, τῶν ἰατρῶν, τῶν πεπαιδευμένων ἐν ἑνὶ λόγῳ τοῦ γένους, εἰς τὰς ἀκαδημίας τῆς Εὐρώπης διδάσκονται. Τινὲς ἐπιστρέφουν ἐκ τῆς

neu—griechischen und der italienischen Litteratur, von Conrad Bursian. Leipzig, 1870.

Γερμανίας, ἄλλοι ἐκ τῆς Γαλλίας, οἱ πολλοὶ ἐκ τῆς Ἰταλίας· καὶ φέρει ἕκαστος, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, τὸν τύπον τῆς χώρας ὅπου ἐφωτίσθη, ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, ἀλλὰ συχνάκις καὶ ὡς πρὸς τὸ ὕφος τῆς ἐκφράσεως.

Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ ἔξω τοῦ κύκλου τῆς Εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας ; Πῶς, ἐνῷ ἡ γενικὴ τάσις εἶναι πρὸς συγχώνευσιν πνευματικὴν (διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῶν καθ' ἑκάστην Εὐρωπαϊκὴν φυλὴν ἐπικρατούντων στοιχείων), πῶς ἡ Ἑλλὰς μόνη νὰ μείνῃ ξένη εἰς τὴν διανοητικὴν ταύτην συμπολιτείαν ; Μήπως δῆθεν διότι ἡ Ἑλλὰς ἐγέννησε τὸν Ἑλληνισμόν ; Ἀλλ' ὁ Ἑλληνισμός, πλατυνθεὶς εἰς τὸ χωνευτήριον τοῦ Χριστιανισμοῦ, κατέστη γενικὸν κτῆμα ὅλου τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Καὶ ὑπὸ τὴν νέαν του ταύτην φάσιν ὀφείλει νὰ ἐπηρεάσῃ ὁ Ἑλληνισμὸς τὰς νέας τύχας τῆς πατρίδος ἡμῶν, ἐὰν ὁ σκοπὸς εἶναι ν' ἀποτελέσῃ ἡ Ἑλλὰς ἕνα κρίκον τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἁλύσεως.

Κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας τῆς δουλείας, οἱ λόγιοι ἀπηξίουν εἰσέτι νὰ γράφουν διὰ τοὺς πολλοὺς καὶ ἔγραφον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν Βυζαντινὴν γλῶσσαν, φυλάττοντες, καθόσον ἠδύναντο, τοὺς ἀρχαίους τύπους καὶ ζῶντες ἐντὸς στενῆς τινος καὶ ψυχρᾶς ἀτμοσφαίρας. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνος, ἀφότου δηλαδὴ ἄρχεται σοβαρῶς ἡ προπαρασκευὴ τῆς ἐθνεγερσίας, ἡ χρῆσις τῆς καθομιλουμένης γενικεύεται, καὶ γίνεται αὕτη τὸ ὄργανον τῆς διαδόσεως πάσης μαθήσεως.

Ἀλλ' ὁποία εἶναι ἡ καθομιλουμένη αὕτη γλῶσσα; Πρὸ πόσων ἤδη αἰώνων εἶναι αὕτη ἡ κοινὴ τῶν Ἑλλήνων γλῶσσα; Ὁποίας φάσεις κατὰ τὴν διάρκειαν τοσούτων αἰώνων ἔλαβε; Πότε ἀρχίζει νὰ διακρίνεται ἡ ὕπαρξίς της παρὰ τὴν γραπτὴν γλῶσσαν τῆς ἀρχαιότητος; Κατὰ πόσον, ἐπὶ τέλους, εἶναι δίκαιοι οἱ ψόγοι τῶν στηλιτευόντων αὐτὴν ὡς νόθον τινὰ καὶ βάρβαρον παραφυάδα τῆς ἀρχαίας;

Ταῦτα εἶναι ζητήματα ἄξια λόγου τῶν ὁποίων ἡ μελέτη πολλαχῶς ἐνδιαφέρει. Ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος καιροῦ, οὔτε τῆς ἁρμοδιότητός μου, νὰ εἰσέλθω εἰς τοιαύτας ἐρεύνας. Ἴσως ὅμως δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ παραθέσω σύντομα τεμάχια ἀρχαίων τινῶν στιχουργημάτων, ὡς τεκμήρια ὅτι ἡ γλῶσσα τὴν ὁποίαν σήμερον λαλοῦμεν, ἦτο ἡ γλῶσσα τῶν πατέρων ἡμῶν ἐπὶ χιλίους περίπου ἐνιαυτούς.

Ἐννοεῖται ὅτι περιορίζομαι εἰς τὰ πρῶτα διασωθέντα μνημεῖα, ὅσα ἐγράφησαν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν, καὶ ὅτι δὲν προτίθεμαι ν' ἀναφέρω λέξεις καὶ φράσεις διεσπαρμένας εἰς ἀρχαιοτέρους συγγραφεῖς καὶ μαρτυρούσας τὴν προγενεστέραν ἔτι ὕπαρξιν τῆς κοινῆς ταύτης γλώσσης.

Τὰ τοιαῦτα μνημεῖα ἀπὸ τοῦ δεκάτου μέχρι τοῦ δεκάτου δευτέρου αἰῶνος δὲν εἶναι πολλά. Τὸ ἀρχαιότερον εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Μαυροφρείδου εἶναι τὸ νουθετικὸν ποίημα τοῦ Σπανέα (1).

(1) Περὶ τοῦ πονήματος τοῦ Σπανέα ἔγραψε ὁ Κος Ἰω. Ψυχάρης. Ἴδε τὴν διατριβήν του εἰς τὴν συλλογὴν Mélan-

Ἰδοὺ οἱ πρῶτοι αὐτοῦ στίχοι:

Παιδί μου ποθεινότατον, παιδί μου ἠγαπημένον,
Ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου.
Ἤλπιζα εἰς τὰς πικρίας μου ταύτας τὰς ἀφορήτους,
Ἐσὲ νὰ ἔχω ἀνασασμὸν καὶ παρηγόρημά μου.
Ὁπόταν σὲ ἐνθυμηθῶ, ἢ βάλω σε εἰς τὸν νοῦν μου,
Δοκῶ ἐμπρός μου στέκεσαι αἰσθητῶς καὶ θωρῶ σε·
. . . .

Λοιπὸν παιδί μου ἀπὸ τοῦ νῦν, ἄρχομαι ταῦτα λέγων.

Ἰδοὺ ὡς δεῖγμα τῶν νουθεσιῶν, τὰς ὁποίας δίδει εἰς τὸ ***παιδί*** του, ὀλίγοι ἔτι στίχοι:

Υἱέ μου, ἂν εἶσαι δυνατὸς ἢ καὶ ἂν εἶσαι πλούσιος
Καὶ ἔχεις γείτονα πτωχόν, μὴ πάρῃς τὸ 'δικόν του,
Μὴ χάσῃ τὴν ἐλπίδα του ἀπὸ τὴν ἀφορμήν σου.
. . . .

Υἱέ μου, ἂν ἐφόνευσες καὶ ἄλλος δὲν τὸ ξεύρει
Πρόσεξε τὴν γυναῖκα σου νὰ μὴ τ' ὁμολογήσῃς,
Μὴ τύχῃ καὶ χολιάσῃς την, καὶ δικασθῇ μετά σου
Καὶ βάλῃ σε εἰς κίνδυνον, καὶ χάσῃς τὴν ζωήν σου!

Κατόπιν ἔρχεται ὁ Πτωχοπρόδρομος, τὸν ὁποῖον ἐξέδωκε πρῶτος καὶ ἐσχολίασεν ὁ Κοραῆς. Ὁ Πτωχοπρόδρομος ἔγραφε περὶ τὸ 1150 μ. Χ. Ἰδοὺ καὶ αὐτοῦ στίχοι τινές:

Ἀπὸ μικρόθεν μ' ἔλεγεν ὁ γέρων ὁ πατήρ μου:
Τέκνον μου μάθε γράμματα ἂν θέλῃς νὰ φελέσῃς.
Βλέπεις τὸν δεῖνα τέκνον μου; πεζὸς ἐπεριπάτει
Καὶ τώρα, βλέπεις, γέγονεν χρυσοφτερνηστιράτος.

ges Rénier Paris, 1886. Ἴδε καὶ τὴν περὶ τοῦ αὐτοῦ διατριβὴν τοῦ Κου J. Schmitt εἰς τὸ περιοδικὸν Byzantinische Zeitschrift, τόμ. Α. 1892.

Αὐτὸς ὄνταν ἐμάνθανεν ὑπόδησιν οὐχ εἶχεν
Καὶ τώρα βλέπεις τον, φορεῖ τὰ μακρυμήτικά του.
. . . .

Ἂν γὰρ πεισθῇς ταῖς συμβουλαῖς καὶ τοῖς διδάγμασί μου,
Σὺ μὲν λοιπὸν νὰ τιμηθῇς, μεγάλως εὐτυχήσεις,
Ἐμὲ δὲ τὸν πατέρα σου, κἂν ἐν τοῖς τελευτοῖς μου,
Νὰ θρέψῃς ὡς ἀδύνατον καὶ νὰ γεροβοσκήσῃς.
. . . .

Ἀνάθεμα τὰ γράμματα Χριστέ! καὶ ποῦ τὰ θέλει.
Ἀνάθεμα καὶ τὸν καιρόν, κ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν
Ὅπου μὲ παρεδώκασιν εἰς τὸ σκολειὸν ἐμέναν!

Καὶ ὁ Σπανέας καὶ ὁ Πτωχοπρόδρομος ἔγραφον πρὸ τοῦ 1200 μ. Χ.

Κατὰ τοὺς ἑπομένους δύο αἰῶνας ἐπέρχεται ὁ χείμαρρος τῶν Σταυροφόρων, ἐπέρχεται δὲ καὶ ἡ ἐπήρεια τῆς Δύσεως περὶ τῆς ὁποίας ἀνέφερα ἤδη. Ποιήματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, φέροντα τὸν τύπον τοῦ ἱπποτισμοῦ, ἐδημοσιεύθησαν διάφορα κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη, διάφορα δ' εὑρίσκονται εἰσέτι ἀνέκδοτα εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Εὐρώπης.

Ἰδοὺ στίχοι τινὲς ἐκ τοῦ ποιήματος ***Φλώριος καὶ Πλατζιαφλώρη***, ὅ ἐστι Flore et Blanchefl or· τὸ ἀρχαῖον τοῦτο Γαλλικὸν ποίημα, διαδοθὲν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην, μετηνέχθη καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὑπὸ ἀγνώστου ποιητοῦ.

Τὸν νέον καρδιοπονεῖς, τώρα 'ς τὸν πύργον εἶναι·
ἦλθεν, ἰδοὺ 'πεσώθηκεν ὁ πολυπόθητός σου.
. . . .

Ἡ Πλατζιαφλώρη ἡ εὐγενὴ οὕτως τὴν ἀπεκρίθη:
Τί λόγια λέγεις πρὸς ἐμέν' καὶ τί μὲ συντυχαίνεις;

καὶ τί πικραίνεις τὴν καρδιὰν ἐμῆς τῆς πικραμένης;
ἐκεῖνον τὸν ποθῶ ἐγώ, ἐδῶ κοντὰ οὐκ ἔνε·
μακρὰν ἀπὸ τοὺς τόπους μας, εἰς ἄλλους τόπους ἔνε.
Ἔλα μ' ἐμὲν κυράτζα μου κ' ἐγὼ νὰ σοῦ τὸν δείξω·
. . . .

Κινᾷ νὰ πᾷ νὰ τὸν ἰδῇ· βλέπει καὶ 'γνώρισέν τον·
γνωρίζει τὴν ἀγάπην της καὶ τὴν ἀσχόλησιν της·
Εὐθὺς τῆς ὥρας ἔπεσεν 'ς τὴν γῆν ἐξαπλωμένη.

Τῆς ἰδίας περίπου ἐποχῆς εἶναι ἄλλο τι ποίημα «***Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα***», τὸ ὁποῖον (καθὼς καὶ τὸ προμνημονευθὲν καὶ ἄλλα ἐκ τῶν συγχρόνων ποιημάτων) δὲν στερεῖται ποιητικῆς τινος χάριτος, ἡ ὁποία ὅμως μετὰ κόπου διακρίνεται διὰ μέσου ἀπεράντου καὶ ἀτέχνου πολυλογίας. Ἰδοὺ καὶ ἐκ τοῦ Βελθάνδρου ὀλίγοι στέχοι:

Εἰς τῶν Χαρίτων τὴν αὐλὴν ἐκάθισεν ἡ φύσις,
Ἐσύναξεν, ἐμάζωξεν κατὰ λεπτὸν τὰ πάντα.
Τοῦ κόσμου ὅλας τὰς χάριτας καὶ τὰς εὐμορφοσύνας
Ἐσέ, κόρη, τὰς ἔδωκε καὶ κατεπλούτισέ σε.
Ἐσένα τὰς ἐχάρισε· χαρὰ 'ς ἐσένα κόρη!

Ἀρκοῦν ταῦτα ὡς δεῖγμα τῆς μεταξὺ 1200 καὶ 1400 μ. Χ. κοινῆς διαλέκτου.

Ἔρχεται κατόπιν ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀνέφερα πρὸ ὀλίγου στίχους τινὰς τοῦ Γεωργιλᾶ, θρηνοῦντος δύο ἔτη μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς πόλεως, κατὰ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνος, τὴν συμφορὰν τοῦ ἔθνους, ὥστε περιττὸν νὰ παραθέσω νέον παράδειγμα τῆς γλώσσης ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὸν 16ον αἰῶνα, τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ ὁποίου εὑρίσκομεν εἰς τοῦ Κρουσίου τὴν συλ-

λογήν. Ἰδοὺ οἱ πρῶτοι στίχοι τῆς ἐν τῇ Turco-Græcia μεταφράσεως τῆς Βατραχομυομαχίας :

Προτοῦ ν' ἀρχίσω, δέομαι τὸν ὕψιστον τὸν Δία
Νὰ μ' ἀποστείλῃ βοηθοὺς 'ς τούτην τὴν ἱστορία
Ταὶς Μούσαις, ὅπου κατοικοῦν 'ς τ' ὄρος τοῦ Ἑλικῶνος.
Γιατὶ ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ λογαριάσω μόνος
Μάχην τὴν πολυτάραχον τοῦ ἰσχυροῦ τοῦ Ἄρη.
Ὅπου θεὸς λογίζεται καὶ θεῖον παλικάρι.
Ὅλους λοιπὸν παρακαλῶ (νἄχετε τὴν ὑγιά σας)
Εἰς νοῦν καλὰ νὰ βάλετε, ν' ἀνοίξετε τ' αὐτιά σας,
Ν' ἀκούσετε, γιατὶ ἀφορμὴ οἱ ποντικοὶ ἐποῖκαν
'Σ τοὺς βαρθακοὺς μάχην πολλήν. κ' εἰς πόλεμον ἐμπῆκαν.

Οἱ στίχοι οὗτοι δὲν ἐγράφησαν χθές, ἀλλὰ πρὸ τριακοσίων τοὐλάχιστον ἐτῶν !

Ὡς δεῖγμα τῆς γλώσσης τοῦ 17ου αἰῶνος ἰδοὺ στίχοι τινὲς ἐκ τοῦ προλόγου τῆς ***Ἐρωφίλης***, ὅστις εἶναι μονόλογος τοῦ Χάρου, τοῦ θανάτου :

Ἡ ἄγρια κι' ἀνελύπητη καὶ σκοτεινὴ θωριά μου,
Καὶ τὸ δραπάν' ὁποῦ βαστῶ, καὶ τοῦτα τὰ γυμνά μου
Κόκκαλα, κ' ἡ πολλαῖς βρονταῖς, κ' ἡ ἀστραπαῖς ὁμάδι,
Ὅπου τὴν γῆν ἀνοίξασι κ' ἐβγῆκ' ἀπὸ τὸν Ἅδη,
Ποιὸς εἶμαι μοναχάτωνε δίχως μιλιὰ 'μποροῦσι
Νὰ φανερώσουν σήμερον 'ς ὅσους μὲ συντηροῦσι.
. . . .

'Εγὼ 'μαι 'κεῖνος τὸ λοιπό, ὅπ' ὅλοι μὲ μισοῦσι,
Ποῦ σκυλοκάρδη, καὶ τυφλό, κι' ἄπονο μὲ λαλοῦσι·
'Εγὼ 'μαι ποῦ τοὺς βασιλιούς, τοὺς 'μπορεμένους οὕλους,
Τοὺς πλούσιους καὶ τ'ς ἀνήμπορους, τ'ς ἀφέντες καὶ τοὺς δού-
Γιὰ μιά, γιὰ μιά, ὄντε μοῦ φανῇ, ῥίχνω καὶ θανατόνω [λους
Κ' εἰς τὸν ἀθὸ τῆς νιότης τους τοὺς χρόνους τους τελειόνω.
Λυόνω ταῖς δόξαις, ταῖς τιμαῖς, τὰ ὀνόματα μαυρίζω,

Ταῖς δικαιοσύναις διασκορπῶ καὶ ταῖς φιλίαις χωρίζω·
Καὶ 'κεῖ ποῦ μὲ πολὺ θυμὸ τὰ μάτια μου στραφοῦσι,
Χώραις ἀλάκαιραις χαλοῦν, κόσμοι πολλοὶ βουλοῦσι !

Δὲν εἶναι ἀνάγκη ἄλλων ἀποσπασμάτων ἐκ ποιημάτων τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου αἰῶνος. Τὰ παρατεθέντα ἀποδεικνύουν ἀρκούντως, ὅτι ἡ δημώδης γλῶσσα δὲν παρήλλαξεν οὐσιωδῶς εἰς διάστημα ὀκτὼ ἢ ἐννέα ἑκατονταετηρίδων. Ἀποδεικνύουν προσέτι ὅτι δὲν ὑπάρχει οὐσιώδης διαφορὰ ἀπὸ ἐπαρχίας εἰς ἐπαρχίαν, καθὼς οὔτε ἀπὸ αἰῶνος εἰς αἰῶνα, καθ' ὅλον τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον. Ἐκτὸς ἀσυνήθων πλέον ἰδιωτισμῶν τινῶν οὐδὲν τῶν ἀναγνωσθέντων τεμαχίων φαίνεται ξένον εἰς τὰς ἀκοάς μας, διότι ἐπὶ χίλια περίπου ἔτη (ἂν ὄχι περισσότερα) μία ἦτο καὶ εἶναι ἡ καθομιλουμένη Ἑλληνικὴ γλῶσσα.

Τί δὲ χαρακτηρίζει ἰδίως τὴν γλῶσσαν ταύτην ; Ἡ ἀναλυτικὴ αὐτῆς σύνθεσις, τὸ ***νὰ*** καὶ τὸ ***θὰ*** καὶ τὸ ***ὁποῦ***, ἡ ἁπλοποίησις τῶν πτώσεων καὶ τῶν ἐγκλίσεων, ἡ συντομία τῆς προφορᾶς, ἀκρωτηριάζουσα (πολλάκις κατὰ τὸ φαινόμενον) τοὺς ἀρχαίους γραμματικοὺς τύπους, ἡ διακοπὴ τῶν ἐννοιῶν εἰς ἐκφράσεις συντόμων διαστάσεων, ἐν ἑνὶ λόγῳ ἡ ἀφομοίωσις αὐτῆς πρὸς τοὺς τύπους τῶν νέων Εὐρωπαϊκῶν διαλέκτων, ὄχι ἐξ ἀπομιμήσεως αὐτῶν, ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς ταυτότητος τῶν νόμων, οἵτινες κανονίζουν τὴν ἱστορίαν πάσης γλώσσης.

Εἰς τὰ μνημεῖα τῆς νέας ταύτης Ἑλληνικῆς ὑπάρχουν διάφοροι βαθμοὶ καθαρότητος ὡς πρὸς τὸ λεκτικόν, διάφοροι βαθμοὶ χυδαϊσμοῦ, ὑπάρχει πρὸ πάντων

διαρκὴς τις πάλη μεταξὺ τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν παραδόσεων καὶ τῶν νέων τάσεων, πάλη ἡ ὁποία εἰσέτι ἐξακολουθεῖ, καὶ θὰ ἐξακολουθῇ ἐνόσῳ ὑφίσταται ἐκκρεμὲς καὶ τὸ ζήτημα τῆς πολιτικῆς παγιώσεως τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ· Ἀλλ' ὑπεράνω τούτων πάντων ὑπάρχει μία ἐθνικὴ παράδοσις, μία χρῆσις προαιώνιος, καθιεροῦσα ὅπως δήποτε τοὺς σχηματισμοὺς τῆς νέας διαλέκτου.

Ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν λογίων τοῦ ἔθνους, ἀτενίζοντες ἀνέκαθεν εἰς μόνην τὴν *γραπτὴν* ἀρχαίαν παράδοσιν, παρέβλεψαν, ἢ κατεφρόνησαν τὸ μεσολαβοῦν ὑπερχιλιετὲς χάσμα, τὸ ὁποῖον μᾶς χωρίζει (ἢ μᾶς ἑνόνει) μὲ τὴν ἀρχαιότητα. Πρό τινων ὅμως ἐτῶν ἤρχισε καὶ παρ' ἡμῖν σοβαρὰ μελέτη καὶ ἔρευνα τοῦ Ἑλληνικοῦ μεσαιῶνος. Ὁ μακαρίτης Μαυροφρείδης, ὁ Κος Παπαρρηγόπουλος καὶ ὁ Κος Σάθας εἰς Ἀθήνας, ὁ Κος Ζαμπέλιος καὶ ὁ Κος Ῥωμανὸς εἰς Κέρκυραν, ὁ Κος Παρανίκας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ Κος Ἀραβαντινὸς εἰς Ἰωάννινα, καὶ ἄλλοι πεπαιδευμένοι ὁμογενεῖς, διὰ σπουδαίων συγγραμμάτων ἤρχισαν νὰ προσημαίνουν ὅτι δὲν θὰ περιμένωμεν εἰς τὸ ἑξῆς ἀπὸ ἀλλοφύλους τὴν διαφώτισιν τῆς σκοτεινῆς εἰσέτι περιόδου ταύτης τῆς ἱστορίας ἡμῶν.

Δὲν θ' ἀνεύρωμεν βεβαίως εἰς τὰ φιλολογικὰ μνημεῖα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παραδείγματα πρὸς μίμησιν. Ἀλλὰ δι' αὐτῶν θ' ἀνιχνεύσωμεν τὴν ἐργασίαν τῆς ἐθνικῆς διανοίας κατὰ τοὺς αἰῶνας οἵτινες παρήγαγον τὸ παρόν. Οὕτω δέ, ὄχι μόνον θὰ φθάσωμεν εἰς ὀρθότερα συμπεράσματα ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τῆς γλώσσης, ἀλλ' ἐν γένει θὰ πεισθῶμεν περισσότερον περὶ τῆς νέας μορφῆς ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὁ Ἑλληνισμὸς ἀναφαίνεται κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, θὰ ἴδωμεν ἐπὶ τέλους, τί διακρίνει τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμὸν ἀπὸ τοῦ νέου, κατὰ πόσον δύναται ὁ νέος ν' ἀφομοιωθῇ πρὸς τὸν ἀρχαῖον, καὶ ὁποίαν διεύθυνσιν πρέπει νὰ λάβουν αἱ ἀπόπειραι τῶν θελόντων νὰ μᾶς πλησιάσουν πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, διὰ νὰ ὑπάρχῃ τοὐλάχιστον ἡ ἐλπίς, ὅτι οἱ πρὸς τοῦτο ἀγῶνες δύνανται νὰ ἔχουν λυσιτελές τι καὶ πρακτικὸν ἀποτέλεσμα.

Τὰ ἀληθῆ χαρακτηριστικὰ τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, συγχρόνως δὲ καὶ τὴν παρήγορον ἀπόδειξιν ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ διανοια δὲν ἔπαυσε ποτὲ νὰ εἶναι ἐπιδεκτικὴ τοῦ καλοῦ ὑπὸ τοὺς ἀρχαίους, ὅ ἐστιν ὑπὸ τοὺς ἀληθεῖς τοῦ καλοῦ τύπους, εὑρίσκομεν εἰς τὴν δημοτικὴν ποίησιν τῆς Ἑλλάδος.

Εἴδομεν ὅτι ἡ φιλολογική, οὕτως εἰπεῖν, — ἡ γραπτὴ ποίησις — δὲν ἐξέλιπέ ποτε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἂν καὶ ἡ καλλιέργειά της ὑπέπεσεν εἰς διαφόρους βαθμοὺς ἀμελείας ἐξ ἑνός, καὶ ξένης ἐπιρροῆς ἀφ' ἑτέρου. Ἀλλὰ πλησίον καὶ παραλλήλως μὲ τὰ ἡμικαλλιεργημένα ἄνθη τοῦ Παρνασσοῦ ἐβλάστανον αἰωνίως καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, εἰς ὅλους τοὺς αἰγιαλοὺς καὶ εἰς ὅλα τὰ βουνά της, τὰ αὐτοφυῆ, — τὰ ἄγρια, ἂν θέλετε, — ἄνθη τῆς δημοτικῆς ποιήσεως.

Ἡ συλλογὴ καὶ πρώτη δημοσίευσις τῶν δημοτικῶν τούτων ᾀσμάτων, ὑπὸ τοῦ Fauriel, ἦτο μία ἀποκά–

λυψις διὰ τὴν Εὐρώπην· ἦτο τρόπον τινὰ μία ἐπεξήγησις τοῦ Ὁμήρου· διότι τὰ δημοτικὰ τραγούδια ἀποπνέουν τὸ ἄρωμα τῆς ἀληθείας· εἶναι ἔκφρασις φυσική, ζωηρὰ καὶ ἐναρμόνιος τῶν ἀληθῶν αἰσθημάτων, τῶν καθημερινῶν περιπετειῶν λαοῦ, ἔχοντος ἔμφυτον τὴν εὐγένειαν τοῦ αἰσθήματος καὶ τὴν χάριν τῆς ἐκφράσεως, —καὶ ἐκπροσωποῦν τὴν νέαν Ἑλλάδα, καθὼς τὰ Ὁμηρικὰ ποιήματα ἐκπροσωποῦν τὴν ἀρχαίαν.

Δὲν ἐξετάζω λεπτομερέστερον τὸν θησαυρὸν τοῦτον, οὔτε παραθέτω ἐνταῦθα ἀποσπάσματα τινὰ ἐξ αὐτῶν τῶν ποιημάτων, τὰ ὁποῖα ἤθελον μαρτυρήσει τὴν ἀλήθειαν τοῦ τολμηροῦ τούτου παραλληλισμοῦ.

Δὲν ἕπεται ὅτι ὅλα τὰ δημοτικὰ εἶναι ἀριστουργήματα. Ἀπ' ἐναντίας, ὑπάρχουν μεταξὺ αὐτῶν πολλὰ τὰ ἄνοστα καὶ ἀνόητα. Ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ πάμπολλα ἀριστουργήματα. Ἐκ δὲ τοῦ συνόλου αὐτῶν ἀπαυγάζει διαυγής τις καὶ εὐώδης καὶ ζωογόνος αὔρα ποιήσεως, ἡ ὁποία ὑπὲρ πᾶν ἄλλο, νομίζω, συνδέει τὸ παρὸν μὲ τὴν προγονικὴν ἀρχαιότητα.

Ἀλλὰ τὸ θέμα τοῦτο εἶναι εὐρύ, ἡ δὲ ἀνάλυσις τῶν δημοτικῶν τραγουδίων συνδέεται μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἡ πρόθεσίς μου σήμερον ἦτο νὰ ἐκθέσω συνοπτικῶς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας ἡμῶν, ἀφότου τὸ ῥεῦμά της εἶχε παύσει νὰ ῥέῃ ἐν μέσῳ χλοερῶν καὶ χαρμοσύνων ὄχθων. Διότι ἡ πολιτικὴ ἱστορία ἑκάστου ἔθνους συνέχεται μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς διανοίας του. Τὴν δὲ ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν πρὸς ποταμόν, ὅστις καταρρέων ἀπὸ χιονοσκεπεῖς κορυφὰς ὀρέων, διέρχεται κατὰ πρῶτον ἀπὸ κοιλάδας παρθένους, ὅπου κατὰ τὸν Εὐριπίδην :

. . . . οὔτε ποιμὴν ἀξιοῖ φέρβειν βοτά,
Οὔτ' ἦλθέ πω σίδηρος, ἀλλ' ἀκήρατον
Μέλισσα λειμῶν' ἠρινὸν διέρχεται.

Κατόπιν διατρέχει καλλιεργημένους λειμῶνας καὶ προάστεια μεγαλοπρεπῆ πόλεων ὡραίων, ὅπου κῆποι χαρίεντες στολίζουν τὰς ὄχθας του, καὶ ἄνθη λαμπρὰ τελειοποιημένης κηπουρικῆς ῥιζόνουν εἰς τὸ διαυγὲς ῥεῦμά του. Ἀλλὰ προχωρεῖ ὁ ποταμός, καὶ μολύνεται βαθμηδὸν διερχόμενος ἀπὸ πόλεις, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι πληθυνόμενοι καὶ ἐκπίπτοντες παραμελοῦν τὴν φροντίδα τῶν ὄχθων του καὶ τὴν καθαρότητα τῶν ὑδάτων του.

Κατόπιν διέρχεται κοίτην βαλτώδη ἐντὸς πεδιάδος ἐρήμου καὶ ἀχανοῦς, καὶ εἶναι φόβος μὴ ἀπορροφήσῃ ὁ βάλτος τὸ ῥεῦμα, καὶ στειρεύσῃ ὁ ποταμός. Ἀλλ' ὄχι! Ἡ πεδιὰς τελειόνει. Τὰς βαλτώδεις ἐκτάσεις της διαδέχονται δύσβατα καὶ βραχώδη βουνά. Τὸ περισωθὲν ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ ἀνοίγει διὰ τῶν βουνῶν τούτων τὸν δρόμον του, καθαρίζεται ἐπὶ τῆς βραχώδους κοίτης, καὶ ἀρχίζει πάλιν νὰ ῥέῃ, μικρότερος μὲν παρὰ πρίν, ἀλλὰ διαυγὴς καὶ δροσερός. Αἱ ὄχθαι του βαθμηδὸν καθωραΐζονται καὶ πάλιν· ἄνθη ἐκ νέου κατοπτρίζονται ἐντὸς αὐτοῦ· ἄνθη, ὄχι πλέον μὲ τὰ φαιδρὰ χρώματα καὶ τὴν ἄφατον εὐωδίαν τῶν πρώτων λειμώνων, ἀλλ' ἄνθη ὅπως δήποτε φυσικὰ ὡς τὰ πρῶτα, καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ σπέρματος βλαστήσαντα!

Ἐνταῦθα εὑρισκόμεθα ἡμεῖς σήμερον: Βλέπομεν τοὺς γυμνοὺς βράχους μετασχηματιζομένους εἰς λόφους χαρίεντας καὶ βαθμηδὸν πρασινίζοντας. Δὲν ἐλησμονήσαμεν εἰσέτι τὸν βάλτον καὶ τὴν στενὴν τῶν βουνῶν δίοδον, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἀνοίγματος τῶν λόφων ἔμπροσθεν ἡμῶν δυνάμεθα ν' ἀνακαλύψωμεν μακρόθεν τὰς ὡραίας πάλιν ὄχθας, ἐπὶ τῶν ὁποίων αἱ ἐπερχόμεναι γενεαὶ θὰ δροσίζωνται.

Ἰδοὺ ἡ εὐγενὴς κρηπὶς τοῦ πατριωτισμοῦ: ἡ ἐλπὶς ἡ μεταβιβαζομένη ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν! Οἱ πατέρες ἡμῶν στενάζοντες ὑπὸ τὸν ζυγὸν παρηγοροῦντο διὰ τῆς ἐλπίδος, ὅτι οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν θὰ ἐλευθερωθοῦν. Ἡμεῖς δὲ σήμερον ἀτενίζοντες εἰς τὸ εὔελπι μέλλον, χαίρομεν ἀναλογιζόμενοι ὅτι τὸ μέλλον τοῦτο θὰ τὸ ἀπολαύσουν τὰ τέκνα, διὰ τὰ ὁποῖα τὸ προετοιμάζομεν.

ΑΙ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΕΤΤΕΜΒΡΙΝΗ(1)

Ὁ αἰὼν κατὰ τὸν ὁποῖον ζῶμεν εἶναι ἐποχὴ μεγάλων πολιτικῶν μεταβολῶν. Οὐδέποτε ἄλλοτε ὁ χάρτης τῆς Εὐρώπης ἔλαβε τοσαύτας ἀλλεπαλλήλους ἀλλοιώσεις· ἀλλοιώσεις, ὄχι χαραχθείσας διὰ τῆς σπάθης κατακτητῶν κινουμένων ὑπὸ τοῦ πάθους τῆς φιλαρχίας ἢ τῆς δίψης μόνον τῆς δόξης, ἀλλ' ἐκπροσωπούσας ἐν συνόλῳ τὴν τάσιν τῶν λαῶν πρὸς διεκδίκησιν τῶν πόθων καὶ τῶν δικαιωμάτων των, καὶ καθιερούσας (ἐκτὸς θλιβερῶν τινων ἐξαιρέσεων) πόθους δικαίους καὶ ἀπαράγραπτα δικαιώματα.

Ὅσον δὲ δικαιότεραι αἱ τοιαῦται μεταβολαί, τόσον ταχύτερον τὰς συνειθίζομεν· ἀπαράλλακτα καθὼς ὁπόταν ἐπὶ κενοῦ οἰκοπέδου ἀνεγερθῇ κτίριον συνεχόμενον μὲ τὴν σειρὰν τῶν παραπλεύρων οἰκοδομῶν, θεωροῦμεν ὡς παράδοξον ὄχι τὴν ἀνέγερσιν, ἀλλὰ τὴν μὴ προγενεστέραν ἐκεῖ ὕπαρξίν του.

Οὕτω, βλέποντες σήμερον τὴν Ἰταλίαν μίαν καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῶν Ἄλπεων μέχρι τῆς Σικελίας,

(1) Luigi Settembrini. Ricordanze della mia vita. Con prefazione di Francesco de Sanctis. Napoli, V. Morano editore, 1880. 2 τόμοι εἰς 8ον.

θαυμάζομεν ἀναπολοῦντες ὅσα ὑπέφερον τὰ τέκνα της πρὶν ἢ τὰ διεσπαρμένα καὶ ἀσπαίροντα ὑπὸ τὴν τυραννίαν μέλη της συνενωθοῦν καὶ ἀποτελέσουν τὸ ἐλεύθερον καὶ εὔδαιμον κράτος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἡ Ἀδριατικὴ μᾶς χωρίζει.

Ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῆς εὐημερίας τῆς σήμερον δὲν πρέπει νὰ λησμονῶνται τὰ δεινὰ τῆς χθές· ἡ ἀνάμνησίς των ἀποκαθιστᾷ ἔτι γλυκυτέραν τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ἐλευθερίας, χρησιμεύει δὲ ὡς παρηγορία καὶ ὡς ἐνθάρρυνσις εἰς τοὺς λαούς, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀπέκτησαν εἰσέτι ὅ,τι ἡ Ἰταλία ηὐτύχησεν ἐπὶ τέλους ν' ἀποκτήσῃ. Τὰ τοιαῦτα τοῦ παρελθόντος διδάγματα περιβάλλονται ὑψηλοτέραν καὶ γενικωτέραν ἀξίαν, ὅτε ἑνὸς ὁλοκλήρου λαοῦ τὰ παθήματα ἐκπροσωποῦνται εἰς τὸν βίον ἀνδρός, τὸν ὁποῖον ἐξαγιάζει ἡ ἁγνότης τοῦ πατριωτισμοῦ, ἡ χρηστότης τῶν ἠθῶν, ἡ εὐγένεια τῆς ψυχῆς, τὸ ὕψος τῆς διανοίας, καὶ ἡ ἐγκαρτέρησις ἐν τῇ δυστυχίᾳ.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ κατὰ τὸ 1876 ἀποθανὼν Σεττεμβρίνης, καὶ τοιοῦτος διαφαίνεται εἰς τὰς μετὰ θάνατον δημοσιευθείσας ἀναμνήσεις τῆς ζωῆς του, ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας μέχρι τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1859 ἀποφυλακίσεώς του.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1851 τὸ ὄνομα τοῦ Σεττεμβρίνη ἔγεινε γνωστὸν καὶ πέρα τῆς Ἰταλίας, ἡ δὲ συμπάθεια τῆς Εὐρώπης, καὶ ἰδίως τῆς Ἀγγλίας, διηγέρθη ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ἀναξιοπαθούντων πολιτικῶν καταδίκων τῆς Νεαπόλεως.

Διὰ δύο ἀλλεπαλλήλων ἐπιστολῶν πρὸς τὸν πρωθυπουργόν, λόρδον Ἀβερδήν, ὁ Γλάδστων ἀπεκάλυψε τότε, πρὸς ἔκπληξιν καὶ φρίκην τοῦ πολιτισμένου κόσμου, τὴν κατὰ τῶν δυστυχῶν ἐκείνων διαγωγὴν τῶν ἐν Νεαπόλει κυβερνώντων.

Ἀποφεύγων ἐκ προθέσεως πᾶσαν δριμεῖαν κατὰ τῆς Κυβερνήσεως ἐκείνης ἔκφρασιν, ὁ γενναῖος Ἄγγλος δὲν ἀνελάμβανε τὴν ὑπεράσπισιν τῶν φρονημάτων τῶν καταδικασθέντων, οὔτε ἐπέμβαινε εἰς τὰς λεπτομερείας τῶν ἐπισυμβάντων κατὰ τὸ ὀλιγόβιον Σύνταγμα τοῦ ἔτους 1848, τὸ ὁποῖον δολίως δοθέν, αἰσχρῶς παρεβιάσθη καὶ κατεπατήθη ὑπὸ τοῦ τότε βασιλέως Φερδινάνδου. Παρασιωπῶν ταῦτα ὁ Γλάδστων περιωρίζετο εἰς τὴν ἐξέλεγξιν τῶν ἀθεμίτων μέσων τῆς διαδικασίας διὰ τῆς ὁποίας χιλιάδες ἀνθρώπων ἐρρίφθησαν εἰς τὰς εἱρκτάς, καὶ εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν βασάνων διὰ τῶν ὁποίων ἐπεβαρύνετο ἡ σκληρὰ τύχη τῶν φυλακισθέντων.

Ἡ γυμνὴ τούτων ἀφήγησις ἤρκει πρὸς διέγερσιν τῆς κοινῆς ἀγανακτήσεως εἰς χώραν ἐλευθέραν ὡς ἡ Ἀγγλία, ἡ δὲ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε μεριμνῶσα περὶ τῶν μαρτύρων ἐκείνων τῆς Ἰταλικῆς ἐλευθερίας. Ἀλλ' αἱ περιστάσεις ἦσαν δυσχερεῖς. Αἱ Ἰταλικαὶ συνωμοσίαι κατὰ Ναπολέοντος τοῦ Γ' δὲν ἐξημυμένιζον βεβαίως τὴν Γαλλικὴν Κυβέρνησιν ὑπὲρ τῶν εἰς Νεάπολιν φιλελευθέρων. Ἡ Αὐστρία ἐδέσποζεν ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ ὑπερίσχυε τὸ πνεῦμα τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῶν πολιτικῶν κινημάτων τοῦ 1848. Μόλις κατὰ τὸ ἔτος 1858, ὑπείκων εἰς τὴν διπλωμα-

τικὴν τῆς Ἀγγλίας ἰδίως πίεσιν, ἐπείσθη τέλος ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος, ὁ ἐπονομασθεὶς Βόμβας, νὰ ἀποφυλακίσῃ ὁμάδα τινὰ τῶν πολιτικῶν καταδίκων του, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ρητῷ ὅρῳ νὰ ἐκπατρισθοῦν οὗτοι μεταβαίνοντες εἰς Ἀμερικήν. Ἤθελε τὸν Ὠκεανὸν ὁλόκληρον μεταξὺ τοῦ θρόνου του καὶ τῶν ἰδεῶν τὰς ὁποίας ἐξεπροσώπουν οἱ φυλακισμένοι ἐκεῖνοι.

Τινὲς ἐξ αὐτῶν δὲν ἠθέλησαν τὴν τοιαύτην ἐλευθερίαν. Ἐπροτίμησαν ν' ἀναπνέουν ἐντὸς τῆς φυλακῆς τὸν ἀέρα τῆς πατρίδος καὶ ἐντὸς αὐτῆς νὰ περιμένουν καλλιτέρας ἡμέρας. Ἀλλὰ ἑξήκοντα καὶ ἓξ κατάδικοι ἀποφυλακισθέντες ἐπεβιβάσθησαν κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1859 ἐπὶ ἀτμοπλοίου, τὸ ὁποῖον, συνοδευόμενον ὑπὸ ἑτέρου πολεμικοῦ, τοὺς μετέφερεν εἰς Γάδειρα τῆς Ἰσπανίας. Ἐκεῖ ἐπὶ εἴκοσι καὶ τέσσαρας ἡμέρας ἔμενον ὑπὸ κράτησιν αὐστηρὰν ἐντὸς τοῦ πλοίου, μέχρις οὗ ἐναυλώθη ἱστιοφόρον ὑπὸ Ἀμερικανικὴν σημαίαν, διὰ νὰ τοὺς μεταφέρῃ εἰς Νέαν Ὑόρκην.

Ἐπεβιβάσθησαν ἐπ' αὐτοῦ οἱ ἐξόριστοι. Πρὸς πληρεστέραν δὲ ἀσφάλειαν τὸ πολεμικὸν τῆς Νεαπόλεως ἀτμόπλοιον ἐρρυμούλκησεν ἐπὶ τριάκοντα ὥρας τὸ ἱστιοφόρον καὶ τὸ παρήτησεν εἰς τὸ μέσον τοῦ Ὠκεανοῦ, ἀφοῦ τὸ εἶδε στρέφον πρὸς τὴν Ἀμερικὴν τὴν πρῷράν του.

Ἀλλά, πρὸ τοῦ ἀπόπλου, εἶχε προσληφθῆ ἐπὶ τοῦ Ἀμερικανικοῦ ὡς θαλαμηπόλος νέος τις, ὅστις ἦτο ὁ υἱὸς τοῦ Σεττεμβρίνη. Ναυτικὸς οὗτος, ὑπηρετήσας καὶ εἰς τὸν Σαρδικὸν στόλον κατὰ τὴν Κριμαϊκὴν ἐκστρατείαν, ἔφθασε κατὰ σύμπτωσιν εἰς Γάδειρα, ἐνῷ εὑρίσκετο εἰσέτι ἐκεῖ τὸ ἐκ Νεαπόλεως πολεμικόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκρατεῖτο ὁ πατήρ του.

Συγκινητικὴ εἶναι ἡ ἐπιστολὴ διὰ τῆς ὁποίας ὁ Σεττεμβρίνης γράφει ἀπὸ τοῦ πλοίου πρὸς τὴν σύζυγόν του ὅτι τὸν εἶδεν ἐπὶ τέλους τὸν υἱὸν ὅστις ἠνδρώθη κατὰ τὰ μακρὰ τῆς φυλακίσεως ἔτη.

«Χθὲς ἐνηγκαλίσθην τὸν Ραφαήλ! Τὸν εἶδα τὸν » υἱόν μας! Τὸν ὡμίλησα, τὸν εἶχα πλησίον μου! » Ὁποία παρηγορία δι' ἐμέ! Πόσον εἶναι ὡραῖος! Ἐπέ» ρασε τὰς ἐξετάσεις του εἰς Λονδῖνον καὶ ἔλαβε ἄδειαν » πλοιάρχου. Μοῦ τὴν ἔδειξε. Εἶναι ὑποπλοίαρχος ἐπὶ » ἀτμοπλοίου μιᾶς Ἀγγλικῆς ἑταιρίας. Ἔρχεται ἐκ » Λονδίνου καὶ πηγαίνει εἰς τὰς Καναρίους Νήσους· » ἐκεῖθεν ἐπιστρέφει εἰς Λονδῖνον πάλιν. Φέρει στολὴν » ἀξιωματικοῦ τοῦ Ναυτικοῦ καὶ ἐλπίζει ἐντὸς ὀλίγου » νὰ γείνῃ πλοίαρχος. Λέγει ὅτι περὶ τὴν 13ην Μαρτίου » θὰ εἶναι εἰς Λονδῖνον, καὶ ἐκ Λονδίνου μὲ ἀτμό» πλοιον τῆς αὐτῆς ἑταιρίας θὰ ἔλθῃ εἰς Νέαν Ὑόρκην » ὅπου θὰ τὸν περιμένω, καὶ ἐπιστρέφομεν ὁμοῦ εἰς » Ἀγγλίαν. Τυχηρὸν ἦτο νὰ συναντηθῶμεν εἰς αὐτὴν » τῆς Εὐρώπης τὴν ἄκραν. Ἐγνώριζεν ἐκ τῶν ἐφημε» ρίδων τοῦ Λονδίνου καὶ τῆς Λισσαβῶνος τὰ περὶ τῆς » δοθείσης χάριτος. Ἅμα ἔφθασεν ἐδῶ εἶδε τὰ δύο » ἀτμόπλοια τῆς Νεαπόλεως καὶ ἔδραμεν . . . ὁ υἱός » μου, ὁ Ραφαήλ μου! Δὲν ἠμπόρεσα νὰ νικήσω τὴν » συγκίνησίν μου εἰς τὸν ἀπροσδόκητον τοῦτον κλονι» σμόν. Νὰ τὸν ἴδω, νὰ τὸν βλέπω εὐτυχῆ, ἦτο δι'

» ἐμὲ χαρα, τὴν ὁποίαν σὺ μόνη ἐννοεῖς, καὶ τὴν ὁποίαν
» ἤθελα νὰ ᾐσθάνεσο μετ' ἐμοῦ. Εὐλογητὸς ὁ Θεός, ὁ
» ὁποῖος μὲ ἀνταμείβει διὰ δέκα ἐτῶν λύπας καὶ βά-
» σανα! Ὀφείλει τὴν θέσιν του εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν
» ἐξετάσεών του. Δὲν δύναμαι νὰ σοῦ εἴπω ὁποίαν ἐν-
» τύπωσιν ἐπροξένησεν εἰς ὅλους,—δὲν λέγω τοὺς ἐξορί-
» στους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ τὰ πληρώ-
» ματα τῶν πλοίων.—Υἱέ μου, ἔχε χιλιάκις τὴν εὐχήν
» μου! Τὸν εἶδα, τὸν κατεφίλησα, ὡμίλουν μαζῆ του
» περισσότερον τῆς μιᾶς ὥρας... Ὡμιλήσαμεν περὶ
» σοῦ, περὶ τῆς Ἰουλίας, περὶ τῆς μικρᾶς της. Σὲ
» ὁμοιάζει πολύ. Δὲν γράφω περισσότερα· φαντάσου τα
» σύ. Τὴν πρώτην ὥραν μετὰ μεσημβρίαν εἶδα σήμε-
» ρον ν' ἀποπλέῃ τὸ Ἀγγλικὸν ἀτμόπλοιον ἐπὶ τοῦ
» ὁποίου εἶναι ὁ Ραφαὴλ μας. Ἔστειλα εἰς αὐτὸν μα-
» κρόθεν τὴν εὐχήν μου. Θὰ τὸν περιμένω εἰς Νέαν
» Ὑόρκην».

Ἀλλ' ὁ Σεττεμβρίνης ἐλανθάνετο. Δὲν συνέπλεε μετὰ τοῦ ἀτμοπλοίου ὁ ὑποπλοίαρχός του. Ἅμα εἶδε τὸν πατέρα του συνέλαβεν οὗτος τὴν ἀπόφασιν νὰ μὴ ἀφήσῃ νὰ τὸν μεταφέρουν εἰς Ἀμερικην, οὔτε ἐκεῖνον, οὔτε τοὺς λοιποὺς τῆς ἐξορίας του συντρόφους. Ἐξηντλημένοι πάντες ἐκ τῆς πολυχρονίου εἰς τὴν φυλακὴν κακουχίας, πῶς ἠδύναντο ν' ἀνθέξουν εἰς τὸν μακρὸν μέχρι τῆς Ἀμερικῆς πλοῦν διὰ πλοίου ἱστιοφόρου; Πόσων ἆρά γε ἐξ αὐτῶν τὰ πτώματα ἤθελε δεχθῆ ὁ Ὠκεανός, πρωτοῦ φθάσῃ εἰς λιμένα τὸ πλοῖον; Ἰδοὺ ἐπὶ τίνι σκοπῷ ἀπεφάσισε νὰ τοὺς συνοδεύσῃ.

Οἱ ἐξόριστοι ἀνεγνώρισαν τὸν νέον Σεττεμβρίνην ὑπὸ τὴν ἐνδυμασίαν τοῦ θαλαμηπόλου, ἀλλὰ τὸ μυστικὸν ἐτηρήθη ἐνόσῳ τὸ ἱστιοφόρον ἐρρυμουλκεῖτο. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ πολεμικοῦ ἀτμοπλοίου, παρουσιασθέντες αἴφνης ἐν σώματι ἐνώπιον τοῦ πλοιάρχου οἱ Ἰταλοί, ἐπὶ κεφαλῆς ἔχοντες τὸν ὑποπλοίαρχόν των ἐν στολῇ, ἐζήτησαν νὰ τοὺς μεταφέρῃ εἰς Ἀγγλίαν ἀντὶ τῆς Ἀμερικῆς. Ἐμβρόντητος ὁ Ἀμερικανὸς ἀντέτεινε κατὰ πρῶτον, ἐπιμένων εἰς τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τῶν πρὸς τοὺς ναυλωτὰς ὑποσχέσεών του, καὶ ἐξηκολούθησε τὸν πρὸς δυσμὰς πλοῦν.

Μετὰ κόπου ὁ Σεττεμβρίνης ἔπεισε τὸν υἱόν του νὰ μὴ προσφύγῃ εἰς μέσα βίαια πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου του. Ἡ νὺξ ἐντούτοις διῆλθεν ἐν ἀνησυχίᾳ ἑκατέρωθεν. Οἱ Ἰταλοὶ φοβούμενοι τὸν πλοίαρχον ἐπροφυλάττοντο· οὐδ' ἦσαν ὅλως ἄοπλοι, χάρις εἰς τοῦ νέου προστάτου των τὴν πρόνοιαν. Ὁ Ἀμερικανὸς ἀφ' ἑτέρου ἐφοβεῖτο νυκτερινὴν ἐπίθεσιν ἐκ μέρους τῶν ἑξήκοντα καὶ ἓξ ἐπιβατῶν, ἐχόντων ἀρχηγὸν τὸν τολμηρὸν ὑποπλοίαρχον.

Τὴν ἐπιοῦσαν, ἐπαναληφθεισῶν τῶν διαπραγματεύσεων, ἐφάνη εὐπροσιτώτερος ὁ πλοίαρχος καὶ ἐπὶ τέλους ἐδήλωσεν εἰς τὸ πλήρωμα ὅτι βιαζόμενος ὑπὸ τῶν ἐπιβατῶν ἀναγκάζεται ν' ἀλλάξῃ πορείαν. Ἡ πρῷρα ἐστράφη πρὸς τὴν Ἰρλανδίαν.

Μετὰ δεκατεσσαρων ἡμερῶν θαλασσοπορίαν προσωρμίσθη τὸ πλοῖον εἰς Κόρκ, ὁπόθεν οἱ ἐξόριστοι μετέβησαν ἀμέσως εἰς Λονδῖνον. Ἔτυχον δ' ἐκεῖ δεξιώσεως

συμπαθοῦς καὶ φιλοξένου, οὐδ' ἦσαν οἱ ἐν Λονδίνῳ Ἕλληνες οἱ ἔσχατοι εἰς τὴν ἐκδήλωσιν φιλοφρόνων αἰσθημάτων πρὸς τοὺς ἀτυχεῖς ἐκείνους Ἰταλούς.

Ἦσαν δὲ οὗτοι τιμῆς καὶ συμπαθείας ἄξιοι ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν. Μεταξὺ αὐτῶν, ἐκτὸς τοῦ Σεττεμβρίνη, ὑπῆρχον ὁ Ποέριος, ὑπουργὸς ἄλλοτε τοῦ Βόμβα κατὰ τὴν ὀλιγοχρόνιον συνταγματικὴν πολιτείαν του, ὁ Σπαβέντας, χρηματίσας ὑπουργὸς τῆς Ἰταλίας ὑπὸ τὸν Βίκτωρα Ἐμμανουήλ, καὶ τόσοι ἄλλοι, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα, εἰ καὶ ὀλιγώτερον γνωστὰ ἐκτὸς τῆς Ἰταλίας, εἶναι ὅμως ὀνόματα ἔντιμα εἰς τὴν πατρίδα των καὶ προσφιλῆ εἰς ὅσους ἐκτὸς αὐτῆς τοὺς ἐγνώρισαν. Ὅλοι ἔφερον ἀξιοπρεπῶς καὶ τὴν μνήμην τῆς παρελθούσης καταδρομῆς καὶ τὴν χαρὰν τῆς ἀνακτηθείσης ἐλευθερίας. Παρ' οὐδενὸς ἤκουσέ τις παράπονον ἢ κομπορρημοσύνην. Ἀπέφευγον καὶ τὸ νὰ λαλοῦν περὶ τοῦ παρελθόντος, ὡς φοβούμενοι μὴ ἐκληφθοῦν ὡς θέλοντες νὰ ἐπιδείξουν τὰ δεινοπαθήματά των.

Εὐτυχῶς ἡ ἐξορία των ἦτο πρόσκαιρος. Εἶχεν ἐπιστῆ ἡ ὥρα τῆς Ἰταλικῆς παλλιγγενεσίας, κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1859 ἐξεπληρώθησαν ἐπὶ τέλους τὰ ὄνειρα τόσων γενεῶν καὶ οἱ πόθοι τοσούτων μαρτύρων. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1860 οὐδεὶς τῶν ἑξήκοντα καὶ ἓξ ἐπιβατῶν τοῦ Ἀμερικανικοῦ ἱστιοφόρου ἔμενεν εἰς Ἀγγλίαν.

Μετά τινας μῆνας, μεταβὰς ἐκ Λονδίνου εἰς Νεάπολιν, ἐπανεῖδα ἐκεῖ τοὺς πρώην ἐξορίστους Σεττεμβρίνην καὶ Σπαβένταν διευθύνοντας ὑπουργεῖα, κατὰ τὴν μεσοβασιλείαν ἥτις προηγήθη τῆς ὁριστικῆς μετὰ τῆς

λοιπῆς Ἰταλίας ἑνώσεως. Ἀλλ' ὁ Σεττεμβρίνης δὲν ἐβράδυνε νὰ παραιτηθῇ τῆς πολιτικῆς. Ἡ πατρὶς δὲν εἶχε πλέον ἀνάγκην μαρτύρων. Κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς του ἔτη ἐπεδόθη ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ γράμματα. Ὅτε δὲ κατὰ τὸ 1872 ἐπεσκέφθην ἐκ νέου τὴν ὡραίαν πατρίδα του, τὸν ἐπανεῖδα πρύτανιν τοῦ ἐκεῖ Πανεπιστημίου καὶ τὸν ἤκουσα παραδίδοντα ἐνώπιον πολυπληθοῦς ἀκροατηρίου ἓν τῶν εὐγλώττων ἐκείνων κεφαλαίων τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν σειρὰν τοῦ ἀξιολόγου πονήματός του περὶ τῆς Ἰταλικῆς φιλολογίας.

Ὁ Σεττεμβρίνης εἶχε διορισθῆ καθηγητὴς τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας ἀπὸ τοῦ 1832, εἰς ἡλικίαν εἴκοσι καὶ δύο μόλις ἐτῶν. Ὁ θρίαμβός του ἦτο διπλοῦς. Διότι οἱ γονεῖς τῆς νέας τὴν ὁποίαν περιπαθῶς ἠγάπα, εἶχον συγκατατεθῆ εἰς τὸν γάμον ἐπὶ τῷ ὅρῳ ν' ἀναγορευθῇ πρῶτον καθηγητής. Ὥστε ἀντὶ ἀπασχολήσεως ὁ ἔρως ἦτο κέντρον εἰς τὰς μελέτας του.

Ἐπιχαρίτως περιγράφει εἰς τὰς ἀναμνήσεις του τὰ πρῶτα ἐκεῖνα τοῦ βίου του ἔτη, καὶ τὰς σπουδάς, καὶ τοὺς διδασκάλους του, καὶ τὴν δοκιμασίαν τῶν ἐξετάσεων ὅθεν ἐξῆλθεν ἔχων εἰς χεῖρας τὸ δίπλωμα καθηγητοῦ.

« Ἀμέσως, λέγει, ἔδραμα πρὸς τὴν μνηστήν μου, ἡ
» ὁποία μὲ ὑπεδέχθη περιχαρὴς καὶ μοῦ ἔδωκε τὸ πρῶ-
» τον φίλημά της. Εἶμαι ἤδη γέρων ἑξηκοντούτης, —
» τεσσαράκοντα ἔτη παρῆλθον ἀπὸ τοῦ πρώτου ἐκείνου
» ἀσπασμοῦ, ἀλλὰ τὸν ἐνθυμοῦμαι ὡς τὴν μόνην καὶ

» ἀληθῆ τῆς ὅλης ζωῆς μου γλυκύτητα. Ὁ ἁγνὸς ἐκεῖ-
» νος ἀσπασμὸς ἥναψεν ἐντός μου λάμψιν, τὴν ὁποίαν
» εἶχα καὶ ἔχω ἀείποτε ζῶσαν ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν
» μου, καὶ θὰ τὴν ἔχω μέχρι τῆς ἐσχάτης ἡμέρας μου.»

Ὁ ἱερὸς οὗτος καὶ διαρκὴς ἔρως πρὸς τὴν σύζυγον, ἡ στοργὴ πρὸς τὰ τέκνα, ἡ λατρεία τῆς πατρίδος καὶ ἡ ἀγάπη τῶν γραμμάτων, ἰδοὺ τὰ πάθη τοῦ Σεττεμβρίνη!

Ταφεὶς ζῶν χάριν τῆς πατρίδος εἰς εἱρκτὴν ἀπάνθρωπον, ἀποχωρισθεὶς τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων, εἰς τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα ἐπεζήτησεν ὁ δυστυχὴς παρηγορίαν. Κατὰ τὴν μακροχρόνιον φυλάκισίν του μετέφρασεν Ἰταλιστὶ ὁλόκληρον τὸν Λουκιανόν.

«Πρὸ ὀκτὼ μηνῶν, γράφει ἐκ τῆς εἱρκτῆς πρὸς τὴν
» σύζυγόν του, καταγίνομαι μεταφράζων τὸν Λουκια-
» νόν. Δὲν ἐγνώριζα καὶ πρὶν τὰ Ἑλληνικὰ ἱκανῶς,
» δὲν τὰ γνωρίζω δὲ καὶ τώρα πλειότερον, διότι τὸ
» μνημονικόν μου ἐξαλείφεται, πασας δὲ τῆς ψυχῆς
» μου τὰς δυνάμεις τὰς αἰσθάνομαι ἀπὸ ἡμέρας εἰς
» ἡμέραν ἀπομαραινομένας. Τίποτε δὲν εἰσχωρεῖ εἰς
» τὸν νοῦν μου, ἢ ἂν εἰσχωρήσῃ δὲν ἐντυποῦται, δὲν
» μένει. Μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιληφθῶ συνθέσεώς
» τινος. Πρὸ καιροῦ δὲν αἰσθάνομαι τὴν γλυκεῖαν θέρ-
» μην τῆς συνθέσεως, ἥτις ὀνομάζεται οἶστρος καὶ εἶ-
» ναι τερπνὴ τῆς ψυχῆς ἔξαψις. Θέρμη ἄλλη μὲ κατα-
» τρώγει καὶ ὑποσκάπτει τὸν βίον μου. Διὰ νὰ μὴ ἀπο-
» λέσω ἐξ ὁλοκλήρου τὴν ἕξιν τοῦ γράφειν τὴν γλῶσσάν
» μου, διὰ νὰ προσοικειωθῶ πλειότερον τὴν Ἑλληνι-

» κήν, καὶ ἕνεκα τῆς ἀνέκαθεν συμπαθείας μου πρὸς
» τὸν χαριέστατον Λουκιανόν, ἀπεφάσισα νὰ τὸν ἐξι-
» ταλίσω, καὶ ἀνέλαβα ἔργον φοβερόν, ἔργον ἀληθοῦς
» καταδίκου. Ἔχω τὸ κείμενον γυμνόν, χωρὶς τὴν ἐλα-
» χίστην ὑποσημείωσιν ἢ ἐπεξήγησιν: τέσσαρα μικρὰ
» τομίδια, τὴν ἔκδοσιν τῆς Λειψίας. Ἔχω ἓν λεξικί-
» διον Ἑλληνολατινικόν, ἔκδοσιν Λειψίας καὶ τοῦτο,
» ἔχω καὶ μίαν γραμματικὴν Ἑλληνικήν, τὴν γραμ-
» ματικὴν τοῦ Ραφαὴλ μου, μὲ τὸ ὄνομά του γραμ-
» μένον εἰς τὸ ἐξώφυλλον. Μὲ αὐτὰ τὰ τρία βιβλιάρια
» ἐπεχειρίσθην τὸ ἀπηλπισμένον τόλμημα, δὲν λέγω
» νὰ μεταγλωττίσω, ἀλλὰ ν' ἀγωνισθῶ πρὸς συγγρα-
» φέα Ἕλληνα, θαυμάσιον διὰ τὴν χάριν του καὶ διὰ
» τὴν εὐκολίαν του, — εὐκολίαν ἡ ὁποία ἀποβαίνει δυσκο-
» λία ἀκανθωδεστάτη δι' ὅποιον ἐννοεῖ. Ἡ τύχη ὑπῆρ-
» ξεν ἐχθρὰ πρὸς ἐμὲ ἄσπλαγχνος καὶ ἀμείλικτος, καὶ
» μ' ἐπίεσε σκληρῶς ἀείποτε εἰς τὸν μάγγανόν της.
» Συχνὰ εἶχα νὰ εἰπῶ πολλά, ἀλλὰ δὲν ἔχω τὴν
» εὐχέρειαν τοῦ λέγειν. Ἐπεθύμουν νὰ ἴδω τὸν κόσμον,
» ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθην ποτὲ νὰ ἐξέλθω τῆς φωλεᾶς μου.
» Ἤθελα βιβλία διὰ νὰ δώσω τοὐλάχιστον τροφὴν εἰς
» τὴν πεινῶσαν διάνοιάν μου, ἀλλὰ δὲν τὰ ἔχω. Εἰς
» τὴν ἐχθρὰν ταύτην ἀντιτάσσω τὴν καρτερίαν μου,
» ἀλλὰ δὲν ἐξαρκῶ. Ἠμπορῶ ν' ἀντέχω ὡς ἄκμων εἰς
» τὰ κτυπήματά της, ἀλλὰ νὰ τὴν νικήσω ὄχι! Θὰ
» ὑποπέσω βεβαίως. Εἴθε τοὐλάχιστον νὰ ἔπιπτα καθὼς
» οἱ ἥρωες τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως, οἱ ὁποῖοι ὑποκύ-
» πτοντες εἰς τὴν Εἱμαρμένην ἔπιπτον ἐνδόξως. Ἀλλὰ

» δόξα δὲν ἦτο τὸ γραπτόν μου. Ἐγεννήθην διὰ νὰ
» ὑποφέρω μόνον. Τίς οἶδε ἐὰν ποτε δυνηθῶ νὰ φέρω
» εἰς πέρας τὸ βαρύτατον τοῦτό μου ἔργον, καὶ ἐὰν
» ἀφοῦ ἀποπερατωθῇ ἐπιτύχῃ καὶ μοῦ φέρῃ ὀλίγην φή-
» μην. Ἀλλὰ τί εἶναι ἡ φήμη μεταφραστοῦ ; Τίς ποτε
» θὰ γνωρίζῃ πόσον ἐκοπίασα, πῶς εἰργάσθην, μὲ ὁποῖα
» μέσα, ποῦ, ἐν τῷ μέσῳ ὁποίων περισπασμῶν ! Τί
» τοῦτο πρὸς τὸν ἀναγνώστην, ὅςτις βλέπει τὸ ἔργον
» μόνον καὶ ἀδιαφορεῖ περὶ τοῦ πῶς ἐξετελέσθη. Ἀλλὰ
» τί μὲ μέλει περὶ ἀναγνωστῶν, καὶ περὶ φήμης, καὶ
» περὶ τοῦ κόσμου ; Ἀφοῦ ἔχασα τὰ πάντα, — τὴν οἰκο-
» γένειαν, τὸν ἀέρα, τὴν κίνησιν, τὸν οὐρανόν, — ἀφοῦ
» μ' ἔρριψαν ἐντὸς τάφου, πρὸς τί ἐξαπατῶ ἀκόμη τὸν
» ἑαυτόν μου, σκεπτόμενος περὶ δόξης, ***τοῦ τελευταίου
» τούτου χιτῶνος τὸν ὁποῖον ὁ σοφὸς ἀπεκδύεται».***

Ἐξηκολούθει ἐν τούτοις ἐργαζόμενος. Καθόσον δὲ τὸ ἔργον ἐπροχώρει ἔστελλε κρυφίως ἐκ τῆς φυλακῆς τὸ χειρόγραφον πρὸς τὴν σύζυγόν του. Καθὼς δ' ἐξῆπτε τὸν ζῆλόν του ἄλλοτε κατὰ τὰς διδακτορικὰς ἐξετάσεις, ὁ ἔρως πρὸς τὴν μνηστήν, οὕτω ὑπεστήριζε τώρα τοὺς πρὸς μετάφρασιν κόπους του ἡ ἐλπίς, ὅτι ὁ Λουκιανὸς ἴσως χρησιμεύσῃ πρὸς προίκισιν τῆς ἀγαπητῆς θυγατρός του.

Καὶ πρωτοῦ δημοσιευθῇ ἡ ὡραία μετάφρασις, ἔγεινε γνωστὸν τὸ ἔργον εἰς κριτὰς ἁρμοδίους, τῶν ὁποίων τὴν ἐπιδοκιμασίαν ἐκοινοποίει εἰς τὸν δυστυχῆ μεταφραστὴν ἡ σύζυγός του. Ἀλλ' ἡ μετριοφροσύνη δὲν ἦτο ἡ ἐλαχίστη τῶν ἀρετῶν τοῦ Σεττεμβρίνη.

« Ἀνέγνωσα, ἔγραφε, τὰς εὐμενεῖς ἐκφράσεις τοῦ
» Πανίτζη μου (1). Ἀλλ' ἀπατᾶται, φιλτάτη μου, ἀπα-
» τᾶται ἐκ τῆς ἀγάπης του ἴσως καὶ ἐκ τῆς εὐσπλαγ-
» χνίας του πρὸς συμφορὰν μεγάλην. Γνωρίζω τὸν ἑαυ-
» τόν μου, γνωρίζω πόσον ἀξίζω, καὶ ἄνευ περικαλύμ-
» ματος (γράφω πρὸς σέ, τὴν σύζυγόν μου, πρὸς σέ,
» μέρος τοῦ ἑαυτοῦ μου), ἄνευ περικαλύμματος σοῦ
» λέγω ὅτι πολὺ ὀλίγον ἀξίζω. Θλίβομαι δὲ ἀναλογι-
» ζόμενος ὅτι ἐξέπεσεν ἡ φιλολογία καὶ ἡ μάθησις τό-
» σον ὥστε νὰ θεωρῆται ὡς σπάνιον πρᾶγμα ἄνθρωπος
» ὁποῖος ἐγώ. Τὴν εἶχα τὴν ἐπιθυμίαν νὰ γείνω τι καὶ
» ἐγώ, εἶχα ζέσιν ἄπειρον πρὸς τὴν μάθησιν, τὴν ἠγά-
» πων ὅσον ἀγαπῶ σέ, ὦ ἀγαπητή μου. Ἀλλὰ γνω-
» ρίζεις ὅτι ἡ τύχη ὑπῆρξεν ἐχθρά μου πάντοτε, ὅτι
» μοῦ ἠρνήθη ἕως καὶ βιβλία, ὥστε ἔμεινα ἀμαθής,
» καταβιβρωσκόμενος ὑπὸ μιᾶς μεγάλης ἰδέας τὴν
» ὁποίαν οὐδέποτε ἠδυνήθην νὰ καταφθάσω. Ἠξεύρεις
» ὁποῖος εἶμαι ; Μάθε με καλῶς καὶ γνώριζε ὅτι εἶμαι
» ἄνθρωπος ἔχων ὀλίγον κοινὸν νοῦν, πολλὴν ἀγάπην,
» γλῶσσαν ἁπλῆν, καὶ τίποτε περισσότερον, τίποτε !
» Ὅστις μοῦ λέγει ἄλλο μοῦ φέρει γέλωτα, ἢ ἀγανά-
» κτησιν. Ἀλλὰ σὺ μὲ γνωρίζεις, ὥστε θεώρει με
» ὁποῖον σὺ μὲ κρίνεις καὶ ὄχι ὅπως ἄλλοι μακρόθεν
» μὲ κρίνουν ».

Ἀλλ' ὁποῖον τὸ ἔγκλημα τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ εὐγενοῦς,

(1) Ὁ Panizzi, πολλαχῶς τιμηθεὶς ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐχρημάτισεν ἐπὶ ἔτη πολλά, μέχρι τοῦ θανάτου του, ἔφορος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.

τοῦ ἐντίμου τούτου ἀνθρώπου; Διατί διῆλθεν ἐντὸς τῶν φυλακῶν δεκατέσσαρα ὅλα, τὰ καλλίτερα τοῦ βίου του ἔτη; Διότι ἐπόθησε τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος του καὶ ἠθέλησε νὰ ἐργασθῇ ὑπὲρ αὐτῆς. Δὲν ἦτο μήτε Καρβονάρος, μήτε Ματσινιστής, δὲν ἤθελε τὴν ἀνατροπὴν τῆς ἐν Νεαπόλει δυναστείας, δὲν ἐπεζήτησε τὴν ἵδρυσιν δημοκρατίας, οὔτε τὴν ἀναρχίαν ἐπεθύμησε, ἀλλ᾽ ὠνειρεύθη εὐνομουμένην τὴν πατρίδα του καὶ ἡνωμένην τὴν Ἰταλίαν, καὶ συνώμοσε κατὰ τῶν καθεστώτων.

Πρὶν ἢ ἀποκτήσῃ τὸ δίπλωμα καθηγητοῦ καὶ τὴν χεῖρα τῆς ἐρωμένης του, νεώτατος ἔτι, κατηχήθη ὑπὸ φίλου του συλλαβόντος τὴν ἰδέαν ἑταιρίας μυστικῆς, σκοπούσης τὴν ἀπελευθέρωσιν ὁλοκλήρου τῆς Ἰταλίας. Ὁ Σεττεμβρίνης ἐνόμιζεν ὅτι γίνεται μέλος ἑταιρίας ἐχούσης ἤδη καὶ ῥίζας καὶ ἔκτασιν, ἀλλὰ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀνακαλύψῃ ὅτι ἦτο ὁ πρῶτος καὶ μόνος τοῦ θεμελιωτοῦ ἑταῖρος.

« Ὅτε ἔμεινα μόνος κατελήφθην ὑπὸ ποικίλων σκέ-
» ψεων. Πῶς! Εἴμεθα δύο μόνοι! Καὶ οἱ δύο ἡμεῖς
» ἀναλαμβάνομεν ἔργον τόσον μέγα! Καὶ ποῦ τὰ μέσα;
» Ποῦ οἱ φίλοι; Ἀλλὰ ὅσον δυσκολώτερον τὸ πρᾶγμα
» τόσον εὐγενέστερον τὸ ἐπιχείρημα! Μὴ δὲν εἴμεθα
» ἄνδρες καὶ ἡμεῖς; Μεγαλειτέρα ἡ τιμὴ ἐὰν μόνοι
» ἐπιληφθῶμεν ἔργου μεγάλου! Οὕτως ἡ ματαιότης, ἡ
» ὁποία θεωρεῖται ὡς ἐλαφρόν τι, ἐβάρυνεν εἰς τὰς σκέ-
» ψεις μου πλειότερον ἢ ἡ φρόνησις. Ἤμην ὑπερήφα-
» νος διότι κατέχω μυστικόν, διότι συμμετέχω εἰς τὴν

» ἵδρυσιν ἑταιρίας, καὶ ἐπεδόθην μετὰ ζήλου εἰς τὸ
» ἔργον. Ὅθεν ἠρχίσαμεν κατηχοῦντες νέους, ὅσους ἐνο-
» μίζομεν ἀξίους ἐμπιστοσύνης. Κατηχοῦντο δὲ προθύ-
» μως καθόσον ὁπόταν εἶναί τις νέος εὐκόλως ἀσπάζεται
» πᾶσαν ἰδέαν ὡραίαν καὶ εὐγενῆ.

» Ἀλλ᾽ εἶσθε ἄφρονες καὶ οἱ δύο! — Ναί, ἀλλ᾽
» ἄνευ τῆς τοιαύτης ἀφροσύνης ἡ Ἰταλία δὲν ἐγίνετο.
» Ἄνευ τῆς πίστεως ἐκείνης καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ
» τῆς πυρεσσούσης ἐξάψεως, τὴν σήμερον οἱ φρόνιμοι
» ἤθελον ἐξακολουθεῖ συζητοῦντες καὶ σκεπτόμενοι, οὐ-
» δὲν ὅμως ἤθελε διαπραχθῇ. Ἐχρειάζοντο καὶ ἄφρο-
» νες καὶ φρόνιμοι, διότι εἰς πᾶν ἐπιχείρημα μέγα ἀπαι-
» τεῖται καὶ τόλμη καὶ φρόνησις. Ἀλλὰ κατ᾽ ἀρχὰς
» οἱ ἄφρονες πρὸ πάντων χρησιμεύουν.

» Τὴν σήμερον, ἐπιλέγει ἀπολογούμενος, οὐδεὶς σκέ-
» πτεται περὶ μυστικῶν ἑταιριῶν, καὶ εὐλόγως. Ἄλ-
» λοτε ὅμως ὑπῆρχον τοιαῦται, καὶ διὰ νὰ ὑπάρχουν
» εἶχον τὸν λόγον των. Οὐδὲ πρέπει νὰ σκανδαλίζεταί
» τις καὶ νὰ τὰς καταδικάζῃ τυφλῶς, ἐὰν σκεφθῇ ὅτι
» ὑπάρχουν χρόνοι καὶ λαοὶ ὁπότε αὗται εἶναι ἀναγ-
» καῖαι, καὶ ὅτι ἄνδρες ἐνάρετοι καὶ νουνεχεῖς ἐθεώρη-
» σαν καθῆκον νὰ συμμεθέξουν αὐτῶν. Τὰ ἐλεύθερα
» ἔθνη ἔχουν τὰ κόμματα, τὰ ὁποῖα ἐργαζόμενα εἰς τὸ
» φανερὸν μετέρχονται μέσα, ἐὰν ὄχι ἔντιμα πάντοτε,
» ἔννομα ὅμως — κατὰ τὸ φαινόμενον τοὐλάχιστον. Τὰ
» ὑπόδουλα ἔθνη ἔχουν τὰς ἑταιρίας, αἱ ὁποῖαι ἐν τῷ
» κρυφῷ ἐργαζόμεναι, ἐπηρεαζόμεναι δὲ ὑπὸ τῆς ἀγα-
» νακτήσεως καὶ τῆς διαφθορᾶς τῶν ἠθῶν, δὲν προσέ-

» χουν πολὺ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν μέσων. Αἱ ἑταιρίαι » εἶναι προϊὸν ἀναγκαῖον τῆς δουλείας, ἐκλείπουν δὲ » ὁπότε ἡ γεννήσασα αὐτὰς ἰδέα ἀπὸ μυστικῆς καὶ » περιωρισμένης γίνεται φανερὰ καὶ γενική, καὶ ἁπαν- » ταχοῦ διοχετευομένη κατακυριεύσῃ τὸ πᾶν. Διὰ ν' ἀ- » ποκτήσωμεν τὴν χρυσαλλίδα ἀνάγκη πρῶτον νὰ » ἔχωμεν τὸν σκώληκα. Τότε δὲν ἦτο δυνατὸν δι' ἄλ- » λου τρόπου νὰ συνεννοηθῶμεν, νὰ συμφωνήσωμεν, νὰ » ἐπιδιώξωμεν τὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ διαδώσωμεν τὸ » σπέρμα τῶν ἰδεῶν ἐκείνων ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεβλάστη- » σεν ὁ σήμερον ἀναφανεὶς καρπός ».

Ἀλλ' ἡ διάδοσις τοῦ σπέρματος εἶχε τοὺς κινδύνους της. Δὲν ἐκοιμᾶτο ἡ ἀστυνομία τῆς Νεαπόλεως. Ἱερεύς τις ἐπρόδωκε τὸν νέον καθηγητήν. Ἀναρπασθεὶς ἀπὸ τὴν ἕδραν καὶ ἀπὸ τὴν οἰκογένειάν του, ἀπήχθη ὁ Σεττεμβρίνης ἀπὸ τῆς ἐν Καλαβρίᾳ πόλεως Κατανζάρου, ὅπου εἶχε διορισθῇ καθηγητής, εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Νεαπόλεως.

Τρία ὅλα ἔτη καὶ ἥμισυ διήρκεσεν ἡ πρώτη ἐκείνη κάθειρξίς του. Ἀποδείξεις δὲν ὑπῆρχον ἱκαναὶ διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ καταδίκη του, ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις δολιευομένη τὸν νόμον παρέτεινε τὴν κράτησίν του. Μόλις κατὰ τὴν 3ην Ἰουλίου 1841, δύο ἔτη καὶ δύο μῆνας μετὰ τὴν σύλληψίν του, ἔγεινε ἡ δίκη. Ἡ ἀπόφασις ἦτο ἀθωωτική, ἀλλ' ὁ μὴ ἀναδειχθεὶς ἔνοχος ἐτέθη ὑπὸ τὰς διαθέσεις τῆς ἀστυνομίας καὶ ἔμεινεν οὕτω δεκαοκτὼ εἰσέτι μῆνας ἐντὸς τῆς φυλακῆς.

Αἱ περιγραφαὶ τοῦ ἐν Κατανζάρῳ βίου, τῶν οἰκτρῶν

τῆς Νεαπόλεως φυλακῶν, τῶν γενομένων εἰς τὸ δικαστήριον, τῶν ποικίλων περιπετειῶν τῶν τριῶν ἐκείνων καὶ ἡμίσεος ἐτῶν, πληροῦν πολλὰς σελίδας τοῦ πρώτου τόμου τῶν Ἀναμνήσεων.

Ἐπὶ τέλους τὴν 14ην Ὀκτωβρίου 1842, ἀπελύθη ὁ Σεττεμβρίνης τῆς φυλακῆς, καὶ ἀποχαιρετήσας τοὺς εἰς τὸ δεσμωτήριον φίλους, καὶ φιλοδωρήσας τοὺς φύλακας, ἐξῆλθε μόνος, ἐλεύθερος.

« Ἦτο ἑσπέρα καὶ ἐψιχάλιζε. Ἔσπευδα τὸ βῆμα. » Ὅτε ἔφθασα εἰς τὴν οἰκίαν ὅπου ἐγνώριζα ὅτι κατοι- » κεῖ ἡ σύζυγός μου, ἠρώτησα μίαν γυναῖκα ἐὰν κατοι- » κεῖ ἐκεῖ Κυρία τῆς ὁποίας ὁ σύζυγος εἶναι φυλακι- » σμένος. Ἀπεκρίθη ναί, καὶ βλέπουσά με ἀσκαρδα- » μυκτὶ ἐμάντευσε ποῖος εἶμαι καὶ ἀνεβόησε : ὁ ἄνδρας » της ! ὁ ἄνδρας της !... Ὁ Ραφαὴλ μου ἔδραμε κα- » ταβαίνων τὴν κλίμακα καὶ ἔκραζε : Πατέρα, πατέρα, » μὴ γυρίσῃς εἰς τὴν φυλακήν ! Ἡ σύζυγός μου μὲ » ἐνηγκαλίσθη μὲ μειδίαμα χαρᾶς εἰς τὰ χείλη, καὶ ἡ » κόρη μου δὲν ἀπέσπα τοὺς βραχίονας ἀπὸ τὸν λαιμόν » μου. Μετὰ τριῶν ἐτῶν καὶ ἡμίσεος φυλάκισιν εὑρι- » σκόμην ἐν τῷ μέσῳ τῆς οἰκογενείας μου, — τὰ τέκνα » μου ἐπὶ τῶν γονάτων, ἡ σύζυγος εἰς τὸ πλευρόν μου, » καὶ παρέκει ἡ γραῖα μήτηρ της ἔκλαιε καὶ μᾶς ηὔ- » χετο. Δὲν ἠδυνάμην νὰ προφέρω ἄλλο τι εἰμὴ μόνα » τὰ ὀνόματά των. Τώρα ἐτελείωσαν τὰ βάσανα. Τώρα » θὰ δυνηθῶ νὰ ἐργασθῶ ! ».

Ἀλλ' ἡ ἐξακολουθοῦσα καταδρομὴ τῆς Κυβερνήσεως ἀποκαθίστα δύσκολον τὴν ἐργασίαν. Δημοσίαν

θέσιν καθηγητοῦ δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐλπίσῃ, δὲν τοῦ ἐπετρέπετο δὲ ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας νὰ προσλάβῃ μαθητὰς εἰς τὴν οἰκίαν του. Παρέδιδε λοιπὸν εἰς οἰκίας ἄλλων.
« Ἀλλὰ γέρων τις, φιλελεύθερος τοῦ 1799, ὅστις μὲ » ἠγάπα, μοῦ εἶπε : — Δὲν ἠξεύρεις ὅτι εἰς Νεάπολιν » γίνονται τὰ πάντα καὶ ἄνευ ἀδείας ; Νὰ μὴ φαίνε- » σαι μόνον καὶ κάμνε ὅπως θέλεις. — Ἤρχισα λοιπὸν » διδάσκων εἰς τὴν οἰκίαν μου, ὅπου συνέλεξα δέκα πε- » ρίπου μαθητάς. Διαβιῶν οὕτω ἐξηκολούθουν νὰ συνω- » μοτῶ, διότι διδάσκων συνωμότουν, ὄχι φλυαρῶν ὡς » πρότερον μετὰ τῶν συνηλίκων μου, ἀλλ' ἐνσπείρων » εἰς τοὺς νέους τὸν ἔρωτα τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ.
» Ὁ στρατιώτης, ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ διδάσκαλος, ἐπιλέ- » γει, εἶναι οἱ μόνοι ἐργάται ἐπαναστάσεων. Μέχρι » τοῦδε ὁ στρατιώτης καὶ ὁ ἱερεὺς ἐκυβέρνησαν τὸν » κόσμον. Ὁ διδάσκαλος περιμένει τὴν σειράν του, » ἥτις θὰ ἔλθῃ ὁπόταν τὸν κόσμον ὁδηγῇ ὄχι ἡ ἰσχὺς » ἢ τὸ αἴσθημα, ἀλλ' ἡ διάνοια. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ » σειρά του πλησιάζει, διότι καθ' ὅσον ὁ λαὸς ἀνεγεί- » ρεται, ὑπερισχύει ὁ διδάσκαλος, ὅστις θὰ ἀνυψώσῃ » τὸν λαὸν διὰ τοῦ σχολείου. Ἀλλὰ οἱ ἐξασκοῦντες τὰ » ἐπαγγέλματα τοῦ στρατιώτου, τοῦ ἱερέως, καὶ τοῦ » διδασκάλου ἀμείβονται πενιχρῶς διὰ τὴν ἐργασίαν » των... ὁ δὲ κόσμος, ἐκτιμῶν ὀλίγον ὅσους πληρόνει » ὀλίγον, οὐδένα τῶν τριῶν ἔχει περὶ πολλοῦ. Ἀληθῶς » δέ, ὁ θέλων νὰ ἐξασκήσῃ οἷον δήποτε τῶν ἐπαγγελ- » μάτων τούτων χάριν τοῦ κέρδους μόνον, κακῶς τὸ » ἐξασκεῖ, οὔτε εἶναι τιμῆς ἄξιος. Διότι ἄνευ μεγάλης

» αὐταπαρνήσεως, ἄνευ μεγάλης ζέσεως καὶ ἄνευ ποιή- » σεως, οὔτε στρατιώτης ἀνδρεῖος γίνεταί τις, οὔτε ἱε- » ρεὺς ἀγαθός, οὔτε διδάσκαλος ἀνατρέφων ἄνδρας. Τὸ » κατ' ἐμέ, ᾐσθανόμην ἐντός μου τὴν αὐταπάρνησιν καὶ » τὴν ζέσιν καὶ τὴν ποίησιν, καὶ ἐπίστευα ὅτι ἐξασκῶ » ἐπάγγελμα εὐγενές, χρήσιμον εἰς τὴν πατρίδα, καὶ » τὸ κυριώτερον, τολμῶ εἰπεῖν, εἰς τὰς παρούσας τῶν » καιρῶν περιστάσεις. Εἶχα καθαρὰν τὴν συνείδησιν » τοῦ τί πράττω, καὶ ἐγνώριζα ὅτι ἔθετα οὕτω κ' ἐγὼ » τὴν χεῖρα εἰς ἔργον μέγα ».

Λόγοι οὗτοι ἄξιοι τῆς μελέτης καὶ τῆς σκέψεως παντὸς διδασκάλου, ὄχι εἰς μόνην τὴν Ἰταλίαν.

Κατὰ τὸ 1848 ὁ Σεττεμβρίνης ὠνομάσθη τμηματάρχης εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας ὑπὸ τὸν Ποέριον. Ἀλλὰ μετὰ δύο μῆνας καὶ ὑπουργὸς καὶ τμηματάρχης παρῃτήθησαν. Τὴν ὀλιγόβιον ἐκείνην συνταγματικὴν περίοδον ἐπηκολούθησαν τὰ ὄργια τῆς απολυτόφρονος ἀντιδράσεως τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου. Ἡ Βουλὴ διελύθη, τὸ σύνταγμα κατεπατήθη, τὰ δουλικὰ δικαστήρια ἐτέθησαν εἰς κίνησιν, αἱ φυλακαὶ ἐπληρώθησαν ἀθώων, καὶ ἐπῆλθε θρῆνος καὶ ὀδυρμὸς εἰς τὸ βασίλειον τῆς Νεαπόλεως.

Ἐνταῦθα λήγει ὁ πρῶτος τῶν Ἀναμνήσεων τόμος, ὁ μόνος τὸν ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς ἐπρόφθασε νὰ τακτοποιήσῃ, «συναρμολογῶν (κατὰ τὰ προλεγόμενα τοῦ ἐκδότου) τὰ ἴδια δεινὰ μετὰ τῶν συμφορῶν τῆς πατρίδος »

Ὁ θάνατος διέκοψε τὸ ἔργον του, ὥστε ὁ δεύτερος

τόμος περιέχει τὸ ὑλικὸν μόνον, τὸ ὁποῖον ὁ Σεττεμβρίνης εἶχε περισώσει καὶ προετοιμάσει διὰ νὰ συνεχίσῃ τὴν ἀφήγησίν του. Ἐπιστολαὶ γραφεῖσαι ἐκ τῆς φυλακῆς πρὸς τὴν σύζυγον, ἀποσπάσματα διάφορα, ἔγγραφα ἀφορῶντα τὴν δίκην, σημειώσεις τῆς συζύγου καὶ τοῦ υἱοῦ του συμπληροῦσαι ἐν μέρει τὰ κενὰ τῶν ἐπιστολῶν, τοιαύτη τοῦ δευτέρου τόμου ἡ ὕλη.

Εἰς τὸν δεύτερον τόμον δὲν ἔχομεν τὴν λεπτομερῆ καὶ ἔντεχνον ἀπεικόνισιν τοῦ κόσμου ἐντὸς τοῦ ὁποίου, μέχρι τοῦ ἔτους 1848, διῆλθεν ὁ βίος τοῦ Σεττεμβρίνη· δὲν ἔχομεν τὰς ἱστορικὰς ἀναπολήσεις καὶ τὰς ὡρίμους σκέψεις τοῦ Ἰταλοῦ πατριώτου, γράφοντος κατὰ τὸ εὐτυχὲς καὶ ἥσυχον γῆράς του τῆς νεότητός του τὰ παθήματα. Διὰ τὸν σπουδαστὴν τῆς ἱστορίας ὁ δεύτερος οὗτος τόμος δὲν ἔχει ἴσως τὴν ἀξίαν τοῦ πρώτου. Ἀλλὰ πῶς ἡ γενναία τοῦ γράψαντος ψυχή, πῶς ἡ εὐαίσθητος καρδία του ἀπεικονίζονται εἰς τὰς συγκινητικάς, εἰς τὰς πλήρεις αἰσθήματος σελίδας! Ὁποῖα μαρτύρια, ὁποῖαι βάσανοι διαφαίνονται εἰς τὰς ἐπιστολάς, τὰς ὁποίας ἐκ διαλειμμάτων ἐκ τῆς φυλακῆς ἔστελλε κρυφίως πρὸς τὴν σύζυγον, τὴν τοσοῦτον ἀγαπητὴν καὶ τοσοῦτον ἀξίαν τῆς ἀγάπης του!

Ὁ Σεττεμβρίνης συνελήφθη (τὸ δεύτερον ἤδη) τὴν 23ην Ἰουνίου 1849 εἰς Νεάπολιν, κατηγορηθεὶς ὡς ἀνήκων εἰς τὴν μυστικὴν ἑταιρίαν τῆς *Ἰταλικῆς Ἑνώσεως* καὶ ὡς γράψας καὶ δημοσιεύσας ἐπαναστατικὴν δῆθεν προκήρυξιν.

Μετὰ ἑνὸς σχεδὸν ἔτους προφυλάκισιν εἰσήχθη εἰς δίκην τὴν 1ην Ἰουνίου 1850. Ἐδικάζοντο μετ' αὐτοῦ τεσσαράκοντα εἰσέτι καὶ εἰς ὑπήκοοι τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου, κατηγορούμενοι ὡς μέλη τῆς αὐτῆς ἑταιρίας.

Τὴν 7ην Δεκεμβρίου, περατωθείσης τῆς διαδικασίας, ὁ εἰσαγγελεὺς ἀπήτησε ποινὴν θανάτου δι' ἓξ τῶν κατηγορουμένων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Σεττεμβρίνης, διὰ δὲ τοὺς λοιποὺς δεσμὰ διὰ βίου, ἢ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πολυχρόνια, κατὰ τὰς κατηγορίας τῶν ὑποδίκων. Τὴν δὲ 31 Ἰανουαρίου 1851, ἑπτὰ ὅλους μῆνας ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς δίκης, συνῆλθον ἐπὶ τέλους οἱ δικασταὶ πρὸς διάσκεψιν. Μετὰ πόσης ἀγωνίας ἐπερίμενον οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι τῶν δικαστῶν τὴν ἀπόφασιν!

Τὴν ἐπιοῦσαν, εἰσαχθέντων ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τῶν κατηγορουμένων, ἀνεγνώσθη ἡ ἀπόφασις. Ὁ Σεττεμβρίνης κατεδικάζετο εἰς θάνατον καὶ εἰς ἑξακοσίων δουκάτων πρόστιμον,—εἰς θάνατον δύο ἕτεροι τῶν *ἐνόχων*,—εἰς εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν δεσμὰ ὁ Καῖσαρ Βραΐκος,—εἰς εἴκοσι καὶ τεσσάρων ὁ Ποέριος,—εἰς δεσμὰ καὶ εἰς κάθειρξιν ὅλοι οἱ λοιποί. Οἱ τρεῖς εἰς θάνατον καταδικασθέντες ἐκλείσθησαν, κατὰ τὰ εἰθισμένα, ἐντὸς τοῦ παρεκκλησίου τῆς φυλακῆς, διὰ νὰ περιμένουν ἐκεῖ τῆς φοβερᾶς ἐκτελέσεως τὴν ὥραν.

Τὴν πρωΐαν τῆς 1ης Φεβρουαρίου, προτοῦ ἀκούσῃ τὴν καταδίκην του, ἔγραφεν ὁ Σεττεμβρίνης ἐκ τῆς φυλακῆς πρὸς τὴν σύζυγόν του.

« Θέλω, ἀγαπητὴ καὶ δυστυχὴς τῆς ζωῆς μου σύν-
» τροφε, θέλω πρὸς σὲ νὰ γράψω τὴν στιγμὴν ταύτην,

» ἐνῷ πρὸ δεκαὲξ ἤδη ὡρῶν διασκέπτονται οἱ δικασταὶ
» περὶ τῆς τύχης μου. Ἐὰν καταδικασθῶ εἰς θάνατον,
» δὲν θὰ δυνηθῶ νὰ σὲ ἰδῶ πλέον, μήτε νὰ ἰδῶ τὰ
» σπλάγχνα μου, τὰ φίλτατα μου τέκνα! Τώρα, ὅτε
» αἰσθάνομαι τὸν ἑαυτόν μου ἡσύχως προητοιμασμένον
» δι' ὅλα, τώρα ἠμπορῶ νὰ συνδιαλεχθῶ ὀλίγον μὲ σέ.
» Εἶμαι ἥσυχος, ὦ ἀγαπητή μου, δι' ὅλα ἕτοιμος, καὶ
» —πρᾶγμα διὰ τὸ ὁποῖον κ' ἐγὼ αὐτὸς ἀπορῶ,—ἔχω
» τὴν δύναμιν νὰ κυριεύω τὴν φλογισμένην καρδίαν μου,
» ἡ ὁποία ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν ἀναπηδᾷ καὶ τινάσσε-
» ται ἐντὸς τοῦ στήθους μου. Ἀλλοίμονον ἐὰν ἡ καρδία
» αὐτὴ μὲ νικήσῃ! Ἐὰν καταδικασθῶ εἰς θάνατον,
» σὲ ὑπόσχομαι, μὰ τὸν ἔρωτά μας καὶ μὰ τὴν ἀγάπην
» τῶν τέκνων μας, ὅτι ὁ σύζυγός σου δὲν θὰ διαψεύσῃ
» τὸν ἑαυτόν του. Θ' ἀποθάνω μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι
» τὸ αἷμά μου θὰ καρποφορήσῃ ὑπὲρ τῆς πατρίδος μου,
» θ' ἀποθάνω μὲ τὸ γαληνιαῖον θάρρος τῶν μαρτύρων,
» θ' ἀποθάνω, καὶ αἱ τελευταῖαί μου λέξεις θὰ εἶναι
» διὰ τὴν πατρίδα, διὰ σέ, διὰ τὸν Ραφαὴλ μου, διὰ
» τὴν Ἰουλίαν μου! Διὰ σὲ καὶ διὰ τὰ τέκνα μας δὲν
» θὰ εἶναι καταισχύνη ὅτι ἀπέθανα ἐπὶ τῆς ἀγχόνης.
» Μίαν ἡμέραν θὰ σᾶς φέρῃ τιμὴν τοῦτο. Θὰ σὲ κα-
» τασπαράξῃ ἡ λύπη, τὸ γνωρίζω. Ἀλλὰ δάμασε τὴν
» καρδίαν σου, ὦ ἀγαπητή μου, καὶ φρόντισε τὴν ζωὴν
» σου χάριν τῶν τέκνων μας, καὶ λέγε εἰς αὐτὰ ὅτι ἡ
» ψυχή μου μένει πάντοτε πλησίον καὶ τῶν τριῶν σας,
» ὅτι σᾶς βλέπω, ὅτι σᾶς αἰσθάνομαι, ὅτι σᾶς ἀγαπῶ
» νεκρὸς καθὼς σᾶς ἠγάπων ζῶν, καθὼς σᾶς ἀγαπῶ

» κατὰ τὴν φρικτὴν ταύτην ὥραν.... Ὦ! αὐτὴ εἶναι
» ἡ εὐτυχία τὴν ὁποίαν σὲ ὑπεσχόμην κατὰ τὰς πρώ-
» τας τοῦ ἔρωτός μας ἡμέρας, ὅτε νέοι καὶ οἱ δύο,—
» σὺ δεκαπέντε ἐτῶν κόρη ὡραία καὶ ἀθῴα, ἐγὼ εἴκοσι
» ἐτῶν καὶ ἑνός, πλήρης ἀγάπης καὶ ἐλπίδων.—προοι-
» ωνιζόμεθα καὶ οἱ δύο βίον ἔρωτος, ὅτε ὁ κόσμος ἦτο
» τόσον ὡραῖος καὶ προσεμειδία ὅλος, ὅτε ζωή μας ἦτο
» ὁ ἔρως μας; Εἰς τί ἐπταίσαμεν διὰ νὰ ὑποφέρωμεν
» τόσα, καὶ τόσον γρήγορα; Ἀλλὰ πᾶς γογγυσμὸς ἤθε-
» λεν εἶσθαι βλασφημία πρὸς τὸν Θεόν, διότι ἤθελε μᾶς
» φέρει εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς ἀρετῆς, ὑπὲρ τῆς ὁποίας
» ἀποθνήσκω. Ἆ, φιλτάτη μου, ἡ πεῖρα εἶναι θλῖψις,
» ἡ ἀληθὴς ἀρετὴ πικρίας μόνον γεννᾷ. Ἀλλ' εἶναι
» ὅμως ὡραῖαι καὶ αἱ θλίψεις καὶ αἱ πικρίαι αὗται. Οἱ
» ἐχθροί μου δὲν αἰσθάνονται τὴν ὡραιότητα καὶ τὸ
» ὕψος τῶν θλίψεων τούτων. Ἐκεῖνοι εἰς τὴν θέσιν μου
» θὰ ἔτρεμον. Ἐγὼ εἶμαι ἥσυχος, διότι πιστεύω εἰς τὸν
» Θεὸν καὶ εἰς τὴν ἀρετήν. Ἐγὼ δὲν τρέμω. Ἂς τρέμῃ
» ὅςτις μὲ καταδικάζει, διότι ἁμαρτάνει πρὸς τὸν
» Θεόν. . . »

Ἀπὸ τῆς εἱρκτῆς, κατόπιν, ἔγραψε λεπτομερῶς τὰ τῆς τριημέρου διαμονῆς του ἐντὸς τοῦ παρεκκλησίου· ἡ ἀφήγησίς του ἀνακαλεῖ τὸν Κρίτωνα καὶ τὸν Φαίδωνα τοῦ Πλάτωνος.

Ἐνῷ δ' ἐν ἠρεμίᾳ ψυχῆς, — σκεπτόμενος περὶ τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων, ἀλλὰ προθύμως προσφέρων τὴν ζωὴν ὡς θυσίαν εἰς τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἐλευθερίαν,—ἐμέτρα ὁ Σεττεμβρίνης τὰς ὥρας, περιμένων τοῦ

δημίου τὴν ἐμφάνισιν, ἡ δυστυχὴς σύζυγός του ἐσύ-
ρετο ἀπὸ Νεαπόλεως εἰς Καζέρτην, διὰ νὰ ζητήσῃ παρὰ
τοῦ βασιλέως χάριν καὶ ἔλεος. Ἔγραψε καὶ αὐτὴ τῶν
τριῶν ἐκείνων ἡμερῶν τὰς ἀναμνήσεις, διστάζει δέ τις
ἀναγινώσκων τίνα νὰ λυπηθῇ πλειότερον. Τὸν κατάδι-
κον ἐντὸς τοῦ παρεκκλησίου ; ἢ τὴν μέλλουσαν χήραν
του, ἀπωθουμένην ὑπὸ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ βασι-
λέως, προστρέχουσαν εἰς τὸν εὔσπλαγχνον ἀρχιεπίσκο-
πον τῆς Καπούης καὶ ἐπιστρέφουσαν ἐν βίᾳ εἰς Νεά-
πολιν διὰ νὰ μὴ θανατωθῇ ὁ σύζυγος ἐν ἀπουσίᾳ της ;

Ἐπὶ τέλους ἡ χάρις ἦλθεν. Ἀντὶ θανάτου δεσμὰ
ἰσόβια !

Τὴν 4ην Φεβρουαρίου 1851 οἱ κατάδικοι, ἁλυσόδε-
τοι ἀνὰ ζεῦγη, ἐπεβιβάσθησαν ἐπὶ ἀτμοπλοίου πολεμι-
κοῦ, καὶ μετὰ δύο ἡμέρας ἐκλείετο ὁ Σεττεμβρίνης ἐντὸς
τῆς ἐπὶ τῆς ἐρημονήσου τοῦ Ἁγίου Στεφάνου εἱρκτῆς.

Ἡ μικρὰ νῆσος, ἤ, μᾶλλον εἰπεῖν, ὁ βράχος τοῦ
Ἁγίου Στεφάνου κεῖται εἰς ἀπόστασιν τριάκοντα πε-
ρίπου μιλίων ἀπὸ τῆς Γαέτης. « Αἱ περικυκλοῦσαι αὐ-
» τὴν ὕφαλοι ἀποκαθιστοῦν λίαν δυσπρόσιτα τὰ παρά-
» λιά της, ὁ δὲ πορθμός, ὁ ὁποῖος τὴν χωρίζει ἀπὸ τὴν
» εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς μιλίου παρακειμένην νῆσον Βεντο-
» τένην, εἶναι πάντοτε ταραγμένος καὶ θορυβώδης.
» Ἐκτιθεμένη εἰς ὅλους τοὺς ἀνέμους διέρχεται καθ' ἑ-
» κάστην τὰς θερμοκρασίας ἁπάσας ἑκάστης τοῦ ἔτους
» ὥρας... Ἡ νῆσος ἕως πρὸ ἐτῶν τινων ἦτο χέρσος
» ὅλη καὶ ἀγρία. Τώρα καλλιεργεῖται, ἐκτὸς ζώνης
» παραλίου πέριξ, ὅπου μεταξὺ θάμνων βόσκουν αἶγες

» ἐπὶ τῶν βράχων ὑπὸ τοὺς ὁποίους θραύονται τὰ κύ-
» ματα ἀφρίζοντα ».

Καὶ ἐξακολουθεῖ ὁ Σεττεμβρίνης περιγράφων λεπτο-
μερῶς τὴν οἰκοδομὴν τῆς εἱρκτῆς καὶ τὸν βίον τῶν
καταδίκων. Ἡ ἔκθεσίς του εἶναι μελέτη σπουδαία,
ἀξία τῆς προσοχῆς τῶν ἀσχολουμένων εἰς τὸ μέγα τῶν
φυλακῶν ζήτημα. Ὁ γενναῖος κατάδικος γράφει ὡς
φιλόσοφος παρατηρητής· λησμονῶν τὰ ἴδια παθήματα
μεριμνᾷ περὶ τῆς πασχούσης ἢ ἐξηχρειωμένης ἀνθρωπό-
τητος. Ἡ φρίκη τὴν ὁποίαν κατ' ἀρχὰς τοῦ ἐπροξένει
ἡ συμβίωσις μετὰ κακούργων, τρέπεται βαθμηδὸν εἰς
οἶκτον, καὶ σκέπτεται καὶ ἐργάζεται περὶ τῆς ἠθικῆς
βελτιώσεώς των.

Τὰ στενὰ καὶ σκοτεινὰ δωμάτια ἐντὸς τῶν ὁποίων
ἐν τῷ μέσῳ πάσης ῥυπαρότητος ἐκοιμῶντο ἀνὰ ἐννέα
καὶ δέκα φυλακισμένοι, ἡ στοὰ ἐντὸς τῆς ὁποίας καὶ
μόνης ἠδύναντο νὰ περιπατοῦν καθ' ὥρας ὡρισμένας,
τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῶν κακούργων, οἱ ἀπάνθρωποι συ-
χνάκις τρόποι τοῦ ἐπιστάτου καὶ τῶν φυλάκων, τὰ
πάντα ζωηρῶς ἐξελίσσονται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ
ἀναγνώστου.

« Ὅτε κατὰ πρῶτον εἰσῆλθα εἰς τὸ δωμάτιον ὅπου
» μὲ ἐτοποθέτησαν, ἠθέλησα νὰ γνωρίσω τοὺς συγκα-
» τοίκους μου. Ἕκαστος αὐτῶν μοῦ διηγήθη τὴν ζωὴν
» καὶ τὰ ἐγκλήματά του. Ἐν πρώτοις γέρων Καλαβρὸς
» ἔχων ἑβδομήκοντα καὶ πέντε ἐτῶν ἡλικίαν καὶ δια-
» πράξας τριάκοντα καὶ πέντε φόνους. Τὸν πρῶτον φό-
» νον, λέγει, ἔφερεν ἔξαψις νεανική, τοὺς μετέπειτα ἡ

» ἀνάγκη. Τώρα ἔχει νὰ πληρώσῃ δι' ὅσα ἔπραξε καὶ » νὰ μὴ ἀγανακτῇ. Ἔχασε σύζυγον, τέκνα, συγγενεῖς » καὶ περιμένει ἡσύχως τὸν θάνατον ».

Ὁ δεύτερος ἀπὸ στρατιώτου λιποτάκτου γενόμενος ληστὴς καὶ φονεύς, συνελήφθη ἐπὶ τέλους, ἔφερε δὲ κρεμάμενον καὶ ἄχρηστον τὸν βραχίονα, τὸν ὁποῖον οἱ προδώσαντες αὐτὸν ἑταῖροι συνέτριψαν κατὰ τὴν συμπλοκὴν τὴν προηγηθεῖσαν τῆς συλλήψεώς του· ὁ τρίτος, ὁ τέταρτος, δολοφόνοι, — δολοφόνος ὁ πέμπτος. Ὅλοι ἐγκληματίαι βάναυσοι καὶ ἀπεσκληρυμένοι. Καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν ὁ Σεττεμβρίνης καὶ οἱ ὅμοιοί του!

« Τὸ ἑσπέρας συνομιλῶ μὲ τοὺς πέντε συνοίκους μου » τούτους. Ὁμολογοῦν τὰ ἐγκλήματά των καὶ μὲ » καρτερικὴν ἠλιθιότητα λέγουν ὅτι εἶναι ἄξιοι τῆς » τύχης των . . . Ἐγὼ καὶ οἱ φίλοι μου τοὺς παρη- » γοροῦμεν καὶ τοὺς προτρέπομεν νὰ ἐλπίζουν εἰς τὸν » Θεόν. Ἀλλὰ δὲν πιστεύουν εἰς Θεόν, οἱ ἄθλιοι! Διότι » φυλακισμένοι τινὲς τυχόντες παιδεύσεως, καταδικα- » σθέντες δ' ἐπὶ πλαστογραφίᾳ καὶ ἐπιδεικνύοντες ἀσεβῆ » μάθησιν ἐντὸς τῆς φυλακῆς, τοὺς ἔπεισαν ὅτι ἐὰν » ὑπῆρχε Θεὸς δὲν θὰ ὑπῆρχε κάτεργον. Τοὺς παρηγο- » ροῦμεν, καὶ ἀκούοντες τοὺς λόγους μας ἀναστενάζουν » βαθέως ἐκεῖνοι. Ὦ! κακοῦργος ἀληθὴς ὁ ἀφαιρῶν » τὸν Θεὸν ἀπὸ τοῦ δυστυχοῦς! »

Ἐντὸς τοιαύτης εἱρκτῆς, ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων συνοίκων ἔζη ὁ Σεττεμβρίνης. Καὶ τὰ ἔτη παρήρχοντο!

« Σήμερον συμπληροῦνται τρία ἔτη ἀφ' ὅτου εἶμαι » εἰς Ἅγιον Στέφανον. Κατεδικάσθην εἰς θάνατον τὴν

» 1ην Φεβρουαρίου 1851. Μοῦ ἐχαρίσθη ἡ ζωὴ μόνη » τὴν 4ην Φεβρουαρίου. Ἦτο ἡμέρα τῆς ἑβδομάδος » πέμπτη ὅτε ἔφθασα ἐδῶ· ἦτο ψῦχος πολύ. Εἶχεν ἐξημερώσει πρὸ μιᾶς ὥρας καὶ ἠνοίγετο μόλις ἡ εἱρκτή. » Εἰσῆλθα ἐγὼ πρῶτος τῶν ἄλλων.

» Τρία ἔτη μοῦ φαίνονται ὡς μία ἡμέρα μόνη — καὶ » μακροτάτη καὶ συντομωτάτη. Ἀναλογίζομαι τὸ » διελθὸν τοῦτο διάστημα χρόνου, τὸ μὴ διαιρούμενον » διὰ συμβάντων, καὶ μοῦ φαίνεται σύντομον. Ἡ μία » ἡμέρα δὲν διαφέρει τῆς ἄλλης. Βλέπει τις τὰ ἴδια » πάντοτε καὶ τὰ ἴδια ὑποφέρει. Ὁ χρόνος ἐδῶ εἶναι » θάλασσα ἄνευ ἀκτῆς, ἄνευ ἡλίου, ἄνευ σελήνης, ἄνευ » ἀστέρων, — ἄπειρος καὶ ὁμοιόμορφος! Πολλοὶ κατάδικοι, πρὸ τριάκοντα ἐτῶν κλεισμένοι ἐδῶ, ὁμιλοῦντες » περὶ ὅσων εἶδον ἢ ἔπραξαν πρὸ τριάκοντα ἐτῶν λέ- » γουν: Τώρα ὕστερα εἶδα τοῦτο, ἔκαμα ἐκεῖνο. — » Κ' ἐγὼ λέγω: Τώρα ὕστερα κατεδικάσθην εἰς θάνατον!

» Ἀλλ' ὅτε ἀναλογίζομαι τὰ κατ' ἐμέ, καὶ τὴν » ψυχήν μου, καὶ τὴν πτωχὴν καὶ κατεσπαραγμένην » καρδίαν μου, ὅτε καταμετρῶ τὰς θλίψεις μου καὶ » ἀνακαλύπτω τὰς βαθείας πληγάς, αἱ ὁποῖαι φθάνουν » μέχρι τῶν ἀδύτων τῆς ψυχῆς μου, ὤ! τότε τὰ τρία » αὐτὰ ἔτη μοῦ φαίνονται χρόνος ἀμέτρητος! Μοῦ φαί- » νεται ὡς νὰ μὴ ἔζησα πέραν αὐτῶν. Δὲν ἐνθυμοῦμαι » τὰς ὀλίγας τέρψεις καὶ τὰς πολλὰς ὀδύνας τοῦ πρώην » βίου μου. Αἱ ὀδύναι τῶν ἀτελευτήτων τούτων τριῶν » ἐτῶν εἶναι ὁλόκληρος ὁ βίος μου. Τρία ἔτη! Καὶ

» ἐὰν ἔχω νὰ εἴπω δέκα; ἢ εἴκοσι, ἢ τριάκοντα; —
» Δὲν θὰ τὸ εἴπω. Δὲν θὰ ζήσω τόσον.
» Ἔχω τὸ σῶμα καὶ τὰ ἐνδύματα ῥυπαρά. Βδε-
» λύττομαι τὸν ἑαυτόν μου, αἰσθάνομαι καὶ τὴν ψυχήν
» μου ῥυπαρευομένην. Αἰσθάνομαι τὸ αἶσχος καὶ τὴν
» φρίκην καὶ τὸν τρόμον τοῦ ἐγκλήματος. Ἐὰν ἡ συ-
» νείδησις μ' ἔτυπτεν ἤθελα ἐκλάβει καὶ ἐμὲ αὐτὸν ὡς
» ἐγκληματίαν. Διαφθείρεται ἡ ψυχή μου. Μοῦ φαίνε-
» ται ὡς ἂν νὰ εἶχα καὶ ἐγὼ τὰς χεῖρας μιασμένας ἀπὸ
» αἷμα καὶ κλοπήν. Ἐλησμόνησα τὴν ἀρετήν, ἐλη-
» σμόνησα τὸ ἀγαθόν. — Ὦ Θεέ μου, Θεὲ τῶν δυστυ-
» χῶν, σὺ ὅστις παρηγορεῖς τοὺς πάσχοντας, σῶσε τὴν
» ψυχήν μου ἀπὸ τοῦ ῥύπου τούτου, καὶ ἐὰν εἶναι τὸ
» γραπτόν μου νὰ τελειώσῃ ἐδῶ ἡ ἀθλία ζωή μου,
» ὤ! ἄφες νὰ ἔλθῃ ταχὺ τὸ τέλος της!

Ἐπροσπάθει ὁ ἀτυχὴς νὰ μὴ νικηθῇ ὑπὸ τῆς καρδίας του, ἀντέτασσε τὴν γενναιότητα εἰς τὰς προσβολὰς τῆς τύχης, μετέφραζε τὸν Λουκιανὸν διὰ νὰ ἐλαφρύνῃ τὸ βάρος τοῦ χρόνου καὶ ἐπεζήτει παραμυθίαν τινὰ εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ἕλληνος συγγραφέως πάλην, ὡς ἀπεκάλει τὴν μετάφρασίν του. Ἀλλ' αἱ τοιαῦται διανοητικαὶ ἀσχολίαι δὲν κλείουν τὰς πληγὰς τῆς καρδίας, δὲν φέρουν τὴν λήθην, δὲν διώκουν τὴν λύπην. Αἱ ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος ἐλάμβανον σῶμα ἐντὸς τῆς ψυχῆς του ἐν τῷ μέσῳ τῶν βασάνων τῆς φυλακῆς. Αἱ προσφιλεῖς μορφαὶ τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων ἐπλανῶντο ἀείποτε ἐνώπιον τῶν λυπημένων ὀφθαλμῶν του.

« Συχνὰ ὅτε ὁ ἥλιος δύει ἐν γαλήνῃ καὶ ἐγώ, μετὰ
» τῶν ὀκτὼ συγκατοίκων μου, εἶμαι κλεισμένος εἰς
» τὴν φυλακήν, κάθημαι μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς προσηλω-
» μένους εἰς τὸ μικρὸν καὶ χαμηλὸν καὶ σιδηρόφρακτον
» παράθυρον. Σιωπῶ κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν καὶ βλέπω
» μελαγχολικῶς τὸν οὐρανὸν διὰ μέσου τῶν σιδήρων,
» εἰς δὲ τὸν οὐρανὸν βλέπω ἓν ἄστρον ὡραῖον καὶ φωταυ-
» γές, εἰς τὸ ὁποῖον προσηλόνω καὶ βλέμμα καὶ νοῦν καὶ
» ψυχήν. Κάποτε φαντάζομαι ὅτι ἐγὼ πετῶ πρὸς αὐτό·
» ἄλλοτε ὅτι ἐκεῖνο ἔρχεται πρὸς ἐμέ. — καὶ τοῦ ὁμιλῶ,
» καὶ ἀποκρίνεται ἐκεῖνο, καὶ μειδιᾷ μὲ τὸ μειδίαμα
» τοῦ Ῥαφαὴλ μου, καὶ λαλεῖ μὲ τὴν φωνὴν τοῦ Ῥα-
» φαὴλ μου! Πόσα λέγω πρὸς τὸ ἄστρον ἐκεῖνο, πρὸς
» τὸν Ῥαφαὴλ μου! Καὶ μοῦ φαίνεται ὅτι μὲ πλησι-
» άζει ἐκεῖνος, ὅτι θέτει τὴν χεῖρα ἐπὶ τῶν σιδήρων
» τοῦ παραθύρου καὶ λέγει: Δός μου τὴν εὐχήν σου,
» πατέρα. — Καὶ τὸν εὔχομαι ἐγώ. Δύει τὸ ἄστρον, ὁ
» λύχνος ἀνάπτεται, κλείεται τὸ παράθυρον, καὶ γράφω
» ἐγὼ τοὺς θλιβεροὺς λογισμούς μου ».

Ἐνίοτε ἡ μελαγχολία τὸν φέρει εἰς ἀπελπισίαν, εἰς ἀπόγνωσιν σχεδόν.

« Ἔχω μίαν πλῆξιν, μίαν ἀπελπισίαν, μίαν ἀγα-
» νάκτησιν, τὴν ὁποίαν οὐδ' ἐγὼ αὐτὸς δύναμαι νὰ
» ἐξηγήσω ἢ νὰ ἐννοήσω. Ἡ ἐργασία μὲ ἀηδιάζει, ἡ
» ὀκνηρία μὲ βαρύνει, ἡ συνομιλία μετὰ τῶν συντρόφων
» μου μὲ δυσαρεστεῖ, δὲν θέλω μήτε νὰ τοὺς ἀκούω,
» μήτε νὰ τοὺς βλέπω. Βδελύττομαι τὰ πάντα, — καὶ
» τὸν ἑαυτόν μου καὶ ὅ,τι ὑπῆρξεν, ὑπάρχει καὶ θὰ

» ὑπάρξῃ. Ἄλλοτε ἤμην καλῆς ζύμης ἄνθρωπος. Τώρα
» εἶμαι ἐκ ζύμης κανθαρίδων. Ἄνευ λόγου ὀργίζομαι,
» παραφέρομαι. Ἔγεινα ὀχληρὸς πρὸς τοὺς ἄλλους,
» ἀνυπόφορος εἰς ἐμὲ αὐτὸν !»

Ἀλλὰ δὲν διαρκοῦν αἱ τοιαῦται κρίσεις τῆς ἀλγούσης ψυχῆς του. Ἡ ζύμη εἶναι πάντοτε καλή, ἡ ψυχὴ εὐγενής, ἡ καρδία πλήρης ἀγάπης, αἱ δὲ γλυκεῖαι τοῦ πρώτου καὶ μόνου καὶ διαρκοῦς ἔρωτός του ἐνθυμήσεις καταπραΰνουν τῶν βαθειῶν πληγῶν του τοὺς πόνους.

« Ἠξεύρεις τί μοῦ ἔρχεται πάντοτε εἰς τὸν νοῦν ;
» Τὸ πρῶτον βλέμμα σου ὅτε σὲ εἶδα κατὰ πρῶτον καὶ
» σὲ ἠγάπησα, ἡ πρώτη λέξις σου τὴν ὁποίαν ἤκουσα.
» Ἦτο ὁ Ἀπρίλιος τοῦ 1834. Ἤμην εἴκοσι ἐτῶν
» καὶ ἑνὸς τότε, σὺ δεκαέξ. Ὁποῖος ἔρως ! Ὁποία μέθη !
» Πόσον ὁ κόσμος ἦτο ὡραῖος καὶ γαληνιαῖος ὁ οὐρα-
» νός ! Πῶς ἀντήχει ἡ φωνή σου ! Πῶς ἔλαμπον οἱ
» ὀφθαλμοί σου ! Ὁποῖον κάλλος θεῖον ἀπεικονίζετο εἰς
» τὴν ὕπαρξίν σου ! — Τὰ ἐνθυμοῦμαι, καὶ πάλλει εἰ-
» σέτι καὶ τρέμει ἡ καρδία μου. — Ναί, εἶσαι πάντοτε
» ἡ ἰδία, οἱ ὀφθαλμοί σου ἔχουν τὸ ἴδιον φῶς, ἡ φωνή
» σου τὴν ἰδίαν μελῳδίαν. Σὲ ἀγαπῶ μὲ τὴν αὐτὴν
» ζέσιν, μολονότι τόσα ἔτη διῆλθον καὶ τόσαι συμφο-
» ραί. — Ἐνθυμεῖσαι τὸ φίλημα ἐκεῖνο ; τὸ πρῶτον φί-
» λημά μου τὴν ἑσπέραν ἐκείνην ; Ὦ ! διατί εἶπες ὅτι
» μὲ ἀγαπᾷς ; Πτωχὴ νέα, ἄγγελε ὡραιότητος καὶ
» ἀγαθότητος, δὲν ἤξευρες πόσα δάκρυα θὰ χύσῃς καὶ
» πόσην ὀδύνην θὰ ὑποφέρῃς χάριν τοῦ δυστυχοῦς νέου,
» εἰς τὸν ὁποῖον ἔδιδες τὴν ἀγάπην σου ! Μὴ τὸν ἀγα-

» πᾷς . . . Ὄχι, ὄχι, ἀγάπα με, ἄγγελε παρηγορίας,
» διότι ὁ Θεὸς σ' ἔπλασε διὰ ν' ἀγαπήσῃς καὶ νὰ πα-
» ρηγορήσῃς μίαν συμφοράν !»

Κατὰ τὸ ἔτος 1855 οἱ ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Γενούῃ φίλοι τῶν καταδίκων συνέλαβον τὴν ἀπόφασιν νὰ τοὺς ἐλευθερώσουν. Τὰ πάντα προητοιμάσθησαν πρὸς ἀπόδρασίν των διὰ νυκτός. Ὀλίγας περὶ τοῦ σχεδίου τούτου εἰδήσεις ἔχομεν παρὰ τοῦ Σεττεμβρίνη αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Panizzi μανθάνομεν ὅλας τὰς λεπτομερείας. Ἀτμόπλοιον Ἀγγλικὸν ἐναυλώθη, ὁ Γαριβάλδης ὑπεσχέθη ν' ἀναλάβῃ τὴν διοίκησίν του καὶ νὰ προσεγγίσῃ εἰς Ἅγιον Στέφανον κατ' ἀσέληνον καὶ σκοτεινὴν νύκτα τοῦ Ὀκτωβρίου· τὰ σημεῖα, τὸ σύνθημα, ἡ ὥρα, ὁ τόπος, τὰ πάντα ἦσαν συμφωνημένα, καὶ ἐπερίμενον οἱ δεσμῶται ἐπὶ τοῦ βράχου των τὴν ἐμφάνισιν τοῦ λυτρωτοῦ. Ἀλλὰ τὸ ἀτμόπλοιον ἐναυάγησε ! Τὰ πάντα ἐματαιώθησαν ! Ὁποῖαι ἡμέραι ἐναγωνίου προσδοκίας, ὁποία ἀπελπισία κατόπιν !

Εὐτυχῶς ἡ Κυβέρνησις δὲν ἔλαβε γνῶσιν τῶν περὶ ἀποδράσεως τεκταινομένων, αἱ δὲ διαπραγματεύσεις περὶ ἐκπατρισμοῦ εἰς Ἀμερικὴν ἤρχισαν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1856. Οἱ κατάδικοι ἐπληροφοροῦντο τὰ περὶ τούτου καὶ εἰσῆλθεν ἐκ νέου ἡ ἐλπὶς εἰς τὰ σιδηρόφρακτα παράθυρα τῆς εἱρκτῆς των. Ἀλλ' οἱ μῆνες παρήρχοντο καὶ τὰ ἔτη, αἱ δὲ θύραι τῆς φυλακῆς δὲν ἠνοίγοντο. Ὁ βασιλεὺς μετενόησε, δὲν ἤθελε ν' ἀκούσῃ περὶ Ἀμερικῆς ἢ περὶ ἀποφυλακίσεως. Ἐὰν οἱ κατάδικοι αὐτοὶ ζητήσουν χάριν, ἐφαίνετο διατεθειμένος πρὸς ἔλεος. Ἡ

δυστυχὴς σύζυγος παρακινεῖ τὸν Σεττεμβρίνην νὰ ζη-
τήσῃ τὴν χάριν του, ἐργάζεται μάλιστα ἐξευμενιζο-
μένη τοὺς ἐν ἰσχύϊ. Ἀλλ᾽ ἐκεῖνος δὲν θέλει καί, πρῶτον
ἤδη, ἐπιπλήττει τὴν προσφιλῆ τῆς ζωῆς του σύντροφον.

« Δὲν ἔπραξες καλῶς, γράφει. Δι᾽ αὐτὰ τὰ πράγ-
» ματα δὲν δέχεταί τις συμβουλὰς μήτε ὑπέρ, μήτε
» κατά, ἀλλ᾽ ἕκαστος πράττει ὅπως τὰ αἰσθήματα,
» τὰ φρονήματα καὶ αἱ πεποιθήσεις του ὑπαγορεύουν...
» Ἐὰν ἦτο δυνατόν, ἐπεθύμουν νὰ μὴ ζητηθῇ χάρις
» παρ᾽ οὐδενὸς τῶν πολιτικῶν καταδίκων. Οὐδένα ἐμ-
» ποδίζω, οὐδένα παρακινῶ, ἀλλ᾽ ἐντεῦθεν οὐδεὶς τὴν
» ἐζήτησε, οὐδεὶς θὰ ζητήσῃ . . . . Γνωρίζεις τί ση-
» μαίνει τοιαύτη αἴτησις ; Τὴν ἀναγνώρισιν ὅτι ὅλαι
» αἱ καταπιέσεις, αἱ παρανομίαι, αἱ καταδρομαί. αἱ
» καταδίκαι, ὅλα ὅσα πρὸ τόσων ἐτῶν ἡ Κυβέρνησις
» διέπραξε καθ᾽ ἡμῶν ἦσαν δίκαια τὰ πάντα, ὅτι ὅσα
» ὑπέστημεν ἦσαν ὀλίγα καὶ ὅτι τὰ ἀξίζομεν. Νομί-
» ζεις ὅτι θέλουν τὴν τοιαύτην ἐκ μέρους μας αἴτησιν,
» διότι δῆθεν ἤλλαξε γνώμην ἡ Κυβέρνησις καὶ θέλει
» τὸ καλόν μας. καὶ λυπεῖται δι᾽ ὅσα ἔπραξεν ; Ἀπ᾽
» ἐναντίας. Τὸ θέλει διὰ νὰ τὸ διακηρύξῃ κατόπιν καὶ
» νὰ μᾶς ἐξευτελίσῃ, καὶ νὰ μᾶς ποδοπατήσῃ, καὶ διὰ
» νὰ λέγῃ πρὸς τοὺς ξένους : — Βλέπετε πόσοι προσῆλ-
» θον πρὸς ἐμέ, καὶ παρεδέχθησαν τὰς πράξεις μου καὶ
» ἀνεγνώρισαν ὅτι εἶχα δίκαιον ; Οἱ ἀδιάλλακτοι, οἱ
» φιλελεύθεροι εἶναι μόλις ἑκατόν. Καὶ χάριν μιᾶς ἑκα-
» τοστύος θέλετε νὰ μεταβάλω διαγωγήν ; — Ἡ ζή-
» τησις χάριτος δὲν εἶναι θυσία ἀτομικῆς ἀξιοπρεπείας,

» εἶναι ὕβρις καὶ ἄρνησις τῆς πολιτικῆς πίστεως τὴν
» ὁποίαν ὅλοι, ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ τελευταίου,
» εἴμεθα ὑπόχρεοι νὰ τηρήσωμεν ἁγνὴν καὶ ἄσπιλον.
» Εἶναι κοινὴ ὄχι ἀτομικὴ ἡ ὑπόθεσις ».

Ἐνῷ δὲ ὑπερηφάνως προκρίνει τὴν εἱρκτὴν παρὰ τὴν
ἐξευτέλισιν τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν του, συναισθανόμενος
ὅτι διὰ τῆς τοιαύτης θυσίας ὑπηρετεῖ τὴν ἐλευθερίαν,
ἐνῷ βλέπει ἐκλείπουσαν τὴν ἐλπίδα τῆς ἀποφυλακί-
σεως, δὲν ἀνυπομονεῖ, δὲν βιάζεται, δὲν θέλει παρα-
καίρους ἐπαναστάσεις. Ἀπ᾽ ἐναντίας καταδικάζει τὰ
ἄσκοπα καὶ ἀπονενοημένα κινήματα, καὶ ἐλεεινολογεῖ
τοὺς ἀνοήτους ὑπερμάχους τῆς ἐλευθερίας τοὺς διακιν-
δυνεύοντας τὸ μέλλον διὰ τῆς ἀνυπομονησίας των.
Λησμονῶν τὰ ἴδια δεινά, μόνον περὶ πατρίδος σκέ-
πτεται.

Κατὰ τὸ ἔτος 1857 κίνημά τι τοιοῦτον ἀπέληξεν,
ὡς εἰκός, εἰς τὴν σφαγὴν καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν γεν-
ναίων τινῶν νέων. Δὲν εὑρίσκει λόγους ὁ Σεττεμβρίνης
διὰ νὰ ἐκφράσῃ ἐπὶ τούτῳ τὴν λύπην του.

« Τὸ χυθὲν αἷμα, καὶ ὅσον ἀκόμη χυθῇ, καὶ ὅσα
» δεινὰ ὑποστοῦν οἱ ἐξαπατηθέντες αὐτοὶ ἄνθρωποι, τὰ
» πάντα πίπτουν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν συμβουλευόντων
» τὰ τοιαῦτα παράφρονα καὶ ἀπηλπισμένα ἐπιχειρή-
» ματα. Σχολαστικοὶ ὡς πρὸς τὰς ἀρχάς, ἀνόητοι καὶ
» κακοῦργοι ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν μέσων, κατα-
» στρέφουν οἱ τοιοῦτοι τὴν κοινὴν ὑπόθεσιν. Τριάκοντα
» ἄνθρωποι ἐπιχειρίζονται ν᾽ ἀνατρέψουν κράτος ὀκτὼ
» ἑκατομμυρίων καὶ στρατὸν ἑκατὸν χιλιάδων ! Ὁμι-

» λοῦν περὶ δημοκρατίας εἰς λαόν, ὅστις πρὸ ἐτῶν ὀκτὼ
» ἔτρωγεν ἀνθρώπινον κρέας καὶ ἄλλο δὲν γνωρίζει
» ἀκόμη εἰμὴ τὴν ἁρπαγήν ! . . Ὦ ! ἐὰν ἤμην ἐλεύθερος
» ἤθελα νὰ γράψω καὶ νὰ κατηγορήσω ἐνώπιον ἁπάν-
» των τῶν πολιτισμένων λαῶν, παρόντων καὶ μελ-
» λόντων, ἐκείνους ὅσοι κατασπαράττουν οὕτω τὴν
» πατρίδα, τὴν ὁποίαν δὲν γνωρίζουν οὔτε ἐγνώρισαν
» ποτέ. Ἀλλὰ δὲν δύναμαι ἢ νὰ σιωπῶ καὶ νὰ στε-
» νάζω καὶ νὰ φρίττω, βλέπων ὅτι δὲν ἔχουν συναίσθη-
» σιν τῶν πράξεών των, μήτε τύψιν συνειδήσεως, καὶ
» βλέπων ὅτι ἐκλαμβάνομαι καὶ ἐγὼ ὡς συμφωνῶν μετ'
» ἀνθρώπων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀπέχω καθ' ὅλα καὶ
» δι' ὅλα, καὶ εἰς ἀρχὰς καὶ εἰς αἰσθήματα. »

Δὲν θέλει παράτολμα καὶ ἀνόητα κινήματα, δὲν θέλει δημοκρατίαν, διὰ τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὄχι ὥριμον τὰν πατρίδα του. Δὲν θέλει ἐπίσης ξένην εἰς Νεάπολιν δυναστείαν, καὶ καταδικάζει μετὰ ἴσης ἀγανακτήσεως τοὺς σκεπτομένους τότε καὶ ἐργαζομένους περὶ τῆς ἐπανόδου τῆς Γαλλικῆς οἰκογενείας τῶν Μουρατῶν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Νεαπόλεως. Καὶ ὅμως πᾶσα τοιαύτη τῶν καθεστώτων μεταβολὴ ἦτο δι' ἐκεῖνον ἡ ἐλευθερία. Ὄχι ! Προβαίνει περαιτέρω καὶ γίνεται ὁ ὑπέρμαχος τοῦ Βουρβόνου βασιλέως, αὐτός, ὁ Σεττεμβρίνης, τὸ θῦμα τοῦ Βόμβα, ὁ δεσμώτης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ὁπότε τὸν βλέπει γενναίως ἀντιτασσόμενον εἰς τὴν πίεσιν τῶν ξένων !

« Μετὰ πολλῆς εὐχαριστήσεως εἶδα ὅτι ὁ βασιλεὺς
» ἔδειξε στῆθος κατὰ τῶν ἀξιώσεων τῆς Γαλλίας καὶ

» τῆς Ἀγγλίας, διότι ἐφάνη τοὐλάχιστον ἔχων ὀλίγην
» δύναμιν ψυχῆς· καὶ σταθερότητα χαρακτῆρος. Πῶς !
» Πρέπει αἰωνίως ὁ δυστυχὴς αὐτὸς τόπος καὶ οἱ Κυ-
» βερνῆταί του νὰ εἶναι ὑπὸ τὰ νεύματα τοῦ ἰσχυρο-
» τέρου ; Τί τοὺς μέλει τοὺς ξένους διὰ τὰ ἐσωτερικά
» μας ; Μὴ τὸ βασίλειον τοῦτο εἶναι ὑποτελὲς τῆς Ἀγ-
» γλίας ἢ τῆς Γαλλίας ; . . . Ἐπεθύμουν νὰ ἦτο δί-
» καιος ὁ Φερδινάνδος καὶ ἐνάρετος καὶ ἔντιμος, ἀλλὰ
» δὲν τὸν θέλω καταφρονούμενον καὶ ποδοπατούμενον,
» διότι — θέλομεν, δὲν θέλομεν, — εἶναι τοῦ Κράτους
» ἡ κεφαλή, ἡ δὲ περιφρόνησις αὐτοῦ εἶναι τοῦ ἔθνους
» περιφρόνησις !.. Μὲ κατεδίκασεν εἰς θάνατον, μὲ ἔκλει-
» σεν εἰς εἱρκτήν, ἀλλὰ ἔδιδα προθύμως καὶ τὸ αἷμα
» καὶ τὴν ζωήν μου ὑπὲρ αὐτοῦ, ἐὰν ὁ ξένος ἤρχετο
» νὰ ἐξυβρίσῃ τὸ κράτος, νὰ τὸ προσβάλῃ, νὰ τὸ κα-
» θέξῃ καὶ νὰ τὸ κυριεύσῃ Δὲν βλέπω τὸ ἄτομον, βλέπω
» τὸν βασιλέα, ὁ ὁποῖος εἶναι τοῦ Κράτους ἡ ἐκπροσώ-
» πησις καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ ἔθνους ».

Ἰδοὺ ὁ ἀληθής, ὁ γενναῖος πατριωτισμός !

Ἀλλ' ἐὰν ἤθελα νὰ ἐξακολουθήσω ἀποσπῶν ἐκ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ Σεττεμβρίνη ὅσα μὲ ἤρεσαν ἢ μὲ συνεκίνησαν, ἠδυνάμην ὁλόκληρον τὸ βιβλίον νὰ μεταφράσω. Ἀρκοῦν, νομίζω, τὰ παρατεθέντα διὰ νὰ δείξουν ὁποῖος ἦτο ὁ ἄνθρωπος. Οὔτε ἀπαιτεῖται φρονῶ νὰ τὸν ἐγνώρισέ τις, νὰ ἐτιμήθη διὰ τῆς φιλίας του, νὰ τὸν ἐνθυμῆται ζῶντα ἐνῷ ἀναγινώσκει τὰ ἀπομνημονεύματά του, νὰ φαντάζεται ὅτι βλέπει τὴν ἥμερον ἔκφρασιν καὶ τὸ γλυκὺ μειδίαμά του, ὅτι ἀκούει τὴν

ἥσυχον φωνήν του ὑποκρύπτουσαν τῆς ψυχῆς του τὴν θέρμην, διὰ νὰ τιμήσῃ καὶ ἀγαπήσῃ τὴν μνήμην του. Αἱ ἀναμνήσεις του τὸν παριστοῦν ζῶντα. Τοιοῦτος ἦτο. Τοιοῦτον τὸν ἠγάπησαν ὅσοι τὸν ἐγνώρισαν, καὶ τοιοῦτον μετὰ θάνατον θὰ τὸν τιμᾷ καὶ θὰ τὸν ἀγαπᾷ ἡ πατρίς του.

Εὐτυχὴς ἡ Ἰταλία ἡ περικλείουσα τοιαῦτα ὀνόματα εἰς τὸ Πάνθεον τῶν ἐργασθέντων ὑπὲρ τοῦ κλέους της! Ἡ σύνεσις καὶ ὁ πατριωτισμὸς τοῦ Βίκτωρος Ἐμμανουήλ, ἡ πολιτικὴ ἱκανότης τοῦ Καβούρ, ἡ σπάθη τοῦ Γαριβάλδη καὶ τῶν λοιπῶν τῆς Ἰταλικῆς ἐλευθερίας προμάχων ἀνύψωσαν αὐτὴν εἰς τὴν παροῦσαν θέσιν της. Ἀλλὰ τὸ οἰκοδόμημα τὸ ὁποῖον ἐκεῖνοι ἀνήγειραν βασίζεται ἐπὶ τῆς αὐταπαρνήσεως, ἐπὶ τῆς πίστεως καὶ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς — προπάντων τῆς ἀρετῆς — ἀνδρῶν ὁποῖος ὁ Σεττεμβρίνης. Διὰ τοῦτο ἀνεδείχθησαν στερεαὶ αἱ βάσεις τοῦ οἰκοδομήματος.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ

Κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ ἔτους 1882 ὁ Κουμουνδοῦρος ἡττηθεὶς εἰς τὴν Βουλὴν παρῃτεῖτο τῆς ἐξουσίας. Τὸ ὄνομά του διεσύρετο, ἐὰν ὄχι ὡς ἀπ᾽ εὐθείας καταχραστοῦ, ὡς ἐπωφελουμένου ὅμως ἐκ τῶν καταχρήσεων τῶν περὶ αὐτόν. Ἡ ἐκκρεμὴς τότε ὑπόθεσις τῶν Βελενζικῶν ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του ὡς κηλὶς ἀμαυροῦσα διὰ παντὸς τὴν ὑπόληψίν του. Ἡ πρόσφατος ἐκείνη ἱστορία ἐχρησίμευεν ὡς ἀφορμὴ πρὸς ἀναπόλησιν παλαιῶν ἁμαρτιῶν· πρὸς ἐπιμαρτύρησιν δὲ τῶν ψιθυριζομένων κατηγοριῶν ὑπελογίζετο ἡ μεγάλη δῆθεν περιουσία τοῦ πτωχοῦ ἄλλοτε πρωθυπουργοῦ, καὶ ἐμετρῶντο ἐπὶ τῶν δακτύλων ἡ ἐν Ἀθήναις οἰκία του, ἡ ἐν Μουνυχίᾳ ἔπαυλίς του, τὰ εἰς Πόρον καὶ Μεσσηνίαν κτήματά του, μάλιστα δὲ τὸ τελευταῖον απόκτημα, — ὁ μισθός, ὡς ἐλέγετο, τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὰ βρωμερὰ τῶν Θηβῶν κατορθώματα, — οἱ ἐν Εὐβοίᾳ ἀγροί, τοὺς ὁποίους ἀπὸ τὸ ἀτμόπλοιον μοῦ ἐδείκνυον μὲ μειδίαμα ἐκφραστικὸν οἱ συνεπιβάται, ὅτε ὀλίγας πρὸ τῆς πτώσεώς του ἡμέρας διέπλεα τὸν Εὐβοϊκὸν πορθμόν.

Συγχρόνως δὲ κατηγορεῖτο ἐπὶ πολιτικῇ ἀνανδρίᾳ

ἢ ἀνεπιτηδειότητι, ὡς ἀφήσας νὰ ἀπολεσθῇ τὸ ἀποκτηθὲν εἰς τὸ συνέδριον τοῦ Βερολίνου κέρδος, ὡς ὑποκύψας δουλικῶς εἰς τῆς διπλωματίας τὴν παλιμβουλίαν καὶ παραδεχθεὶς τὴν ἀπόσβεσιν τῶν ἅπαξ ἐπὶ τοῦ χάρτου παραχωρηθέντων συνόρων,—ὡς ἑνὶ λόγῳ θυσιάσας τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὰ συμφέροντα.

Ἀδέξιος διπλωμάτης, ἀπρόβουλος πολιτικός, σφαγεὺς τῆς Ἠπείρου, καταχραστὴς τῶν δημοσίων χρημάτων, ἄνθρωπος ἄνευ ἀρχῶν, — τοιαῦται ἦσαν τινὲς τῶν κατὰ τοῦ Κουμουνδούρου ἐκτοξευομένων μομφῶν ἓν ἔτος πρὸ τοῦ θανάτου του.

Τὴν 25 Φεβρουαρίου 1883, μετὰ μακρὰν καὶ πολυώδυνον νόσον, ἀπεβίωσε. Ἡ Ἑλλὰς σύμπασα μετὰ τόσης πανηγυρικῆς λύπης τὸν ἐπένθησεν, ὥστε οὐδέποτε ξένος παρατηρητής, ἀγνοῶν τὰ καθ' ἡμᾶς, ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ ὅτι τὸν θρηνούμενον σήμερον ***μέγαν πολίτην*** ἐξύβριζον χθὲς καὶ κατηγόρουν οἱ πλεῖστοι τῶν πλεκόντων ἐπικηδείους διθυράμβους εἰς ἐξύμνησίν του. Αἱ ἐφημερίδες ὅλαι ἐπεσώρευσαν ἐντὸς πενθίμων περιθωρίων ἐκφράσεις ἐλεγειακάς, φιλοτιμούμεναι ποία περισσότερον τῆς ἄλλης νὰ ὑπερυψώσῃ τὸ κλέος του. Τὰ δημοτικὰ συμβούλια ἐψήφισαν στεφανους ἐπὶ στεφάνων, ἡ Βουλὴ ὁλοψήφως τοῦ ἀπένειμε τὴν τιμὴν τῆς ἐθνικῇ δαπάνῃ ἐκφορᾶς, ἡ δὲ κηδεία ἐτελέσθη μὲ ἀσυνήθη μεγαλοπρέπειαν, καὶ ἡ πρωτεύουσα ὁλόκληρος πενθηφοροῦσα τὸν παρηκολούθησε. Λόγοι ἐπὶ τοῦ τάφου του ἐξεφωνήθησαν καὶ δάκρυα ἐχύθησαν. Τὴν δ' ἐπαύριον ἡ Βουλή, τῇ προτάσει τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, ἐψήφισε σύνταξιν διὰ τὴν χήραν καὶ τὴν θυγατέρα του, λησμονοῦσα ἢ ἀκυροῦσα ὅσα ἐκτὸς καὶ ἐντὸς τοῦ Βουλευτηρίου ἐλέχθησαν περὶ παρανόμων τοῦ ἀποβιώσαντος ἀποθησαυρίσεων.

Ποῦ ἡ κλεὶς τῆς τοιαύτης μεταβολῆς;—Τίνες ἦσαν οἱ δίκαιοι; Οἱ ἐξεγειρόμενοι ἆρά γε κατὰ τοῦ Κουμουνδούρου ὡς ἀνάνδρως καὶ δολίως θυσιάσαντος τὰ Ἰωάννινα καὶ ὡς κλέψαντος τὰ δημόσια χρήματα; ἢ οἱ συνωθούμενοι ἐπὶ τῆς πρὸ τοῦ οἴκου του πλατείας ἐνόσῳ ἐψυχομάχει, καὶ οἱ κλαίοντες ἤδη αὐτὸν νεκρόν;

Ἀληθὲς ὅτι ἡ ὑπερβολὴ τῆς μετὰ θάνατον τιμῆς ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον γνώρισμα τῶν Ἑλλήνων. Ἡ πρὸς τὸν Κουμουνδοῦρον ἀποδοθεῖσα διαφέρει κατὰ ποσότητα μᾶλλον ἢ κατὰ ποιότητα τῆς ἀποδιδομένης εἰς πάντα εἰς Ἀθήνας κηδευόμενον. Ἀλλ' οἱ ἐπικήδειοι λόγοι ὁμοιάζουν πρὸς τὰς ἐπιτυμβίους ἐπιγραφάς. Ἐὰν κρίνῃ τις τὴν ἀνθρωπότητα ἐκ τῶν εἰς τὰ κοιμητήρια πλακῶν, πάντες οἱ κοιμώμενοι ἐκοσμοῦντο ζῶντες ὑπὸ πάσης ἀρετῆς. Ἡ διαφορὰ εἶναι, ὅτι οἱ λόγοι δὲν χαράσσονται ἐπὶ μαρμάρου ὡς αἱ ἐπιγραφαί· ὥστε ὁ λέγων ἔχει τὸ διπλοῦν πλεονέκτημα, ὅτι κοπιάζει ὀλιγώτερον τοῦ γλύπτου καὶ ὅτι αἱ φράσεις του θὰ λησμονηθοῦν. Ναὶ μέν, τυποῦνται, ἀλλ' ὁ τύπος εὐτυχῶς δὲν διαιωνίζει τὰ πάντα. Ἔνθεν ἡ ἀφθονία, τὸ μῆκος καὶ αἱ ὑπερβολαὶ τῶν ἐπικηδείων ἀγορεύσεων εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδα.

Ἀλλ' ἡ ὑπερβολὴ τῆς πρὸς τοὺς ἀποθανόντας ἀνοχῆς ἀποτελεῖ ἴσως ἀντιστάθμησιν δικαίαν τῆς πρὸ τοῦ θα-

νάτου ὑπερβολικῆς αὐστηρότητος. Ὁ Ἕλλην κλίνει φύσει πρὸς τὸ ψέγειν, ὁ νοῦς του πηγαίνει εὐκόλως εἰς τὸ κακόν, ἡ δὲ γλῶσσά του προθύμως τίθεται εἰς τοῦ νοῦ τὴν ὑπηρεσίαν. Οἱ ξένοι συνήθως ἐξίστανται διὰ τὴν εὐκολίαν μὲ τὴν ὁποίαν διασύρομεν ἀλλήλους, οἱ δὲ περισσσότεροι δίδοντες πίστιν εἰς τὰς ἑκατέρωθεν διαβολάς, θεωροῦν ἅπαντας ἡμᾶς συλλήβδην ἀξίους τῶν ἀμοιβαίως προστριβομένων μομφῶν. Πολλάκις ἤκουσα παρὰ ξένων τὴν παρατήρησιν ὅτι ἡ μετρία μέχρι τοῦδε ὑπόληψίς μας ὀφείλεται πρὸ πάντων εἰς ἡμᾶς αὐτούς. Ἀφοῦ ὅμως ἐπὶ ζωῆς διαβάλωμεν ἀλλήλους, ἐλαφρύνομεν τὴν συνείδησιν καὶ τελοῦμεν εἶδος ἀνταποδόσεως διὰ τῶν μετὰ θάνατον ἐπαίνων.

Ὡς πρὸς τοὺς πολιτικοὺς ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἐπεξήγησις τῆς πρὸς τὸ ἐγκωμιάζειν τοὺς νεκροὺς τάσεως. Οἱ πρὸς αὐτοὺς ἔπαινοι χρησιμεύουν ὡς ψόγος κατὰ τῶν ζώντων, ἐπιτυγχάνεται δὲ οὕτω διπλῆ εὐχαρίστησις καὶ διὰ τοὺς λαλοῦντας καὶ διὰ τοὺς ἀκούοντας. Οὕτω περίπου ἐξηγεῖ καὶ ὁ Σωκράτης τὴν ὑπὸ τοῦ Καλλικλέους γενομένην ὑπεράσπισιν τοῦ μὲν καὶ τοῦ δὲ ἐκ τῶν πρώην κυβερνησάντων τὰς Ἀθήνας. «Οἱ πάσχον-
» τες, λέγει, ἀπὸ τὸν στόμαχον δὲν κατηγοροῦν ὡς αἰ-
» τίους τῆς νόσου ἐκείνους ὅσοι ἐνέπλησαν καὶ ἐπάχυναν
» τὰ σώματά των, ἀλλὰ κατηγοροῦν καὶ ψέγουν ἐκεί-
» νους οἱ ὁποῖοι τύχουν παρόντες καὶ τοὺς δίδουν συμ-
» βουλὰς ὅταν ἐπέλθῃ μετὰ καιρὸν ἡ ἐκ τῆς πλησμονῆς
» νόσος. Εἰς τούτους θὰ κάμουν ὅ,τι κακὸν δύνανται,
» θὰ ἐγκωμιάσουν δὲ τοὺς προτέρους, τοὺς καὶ αἰτίους

» τῶν κακῶν». (Γοργίας § 74). Ἄδικος ἐν μέρει ἡ παραβολὴ τοῦ Σωκράτους· οὔτε ὁ Θεμιστοκλῆς, οὔτε ὁ Περικλῆς ἦσαν κατὰ πάντα ἄξιοι τῆς αἰνιττομένης κατηγορίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ Σωκράτης ἦτο Ἕλλην! Ἀνακαλοῦν δὲ τοὺς λόγους του τὰ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Κουμουνδούρου λεχθέντα παρά τινων τῶν ἀγορευσάντων, οἱ ὁποῖοι ὠφελήθησαν τῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ τοξεύσουν πικρὰ βέλη κατὰ τοῦ πρώην ἀντιπάλου του. Ἔστω παρηγορία ὅμως διὰ τοῦτον ἡ βεβαιότης ὅτι, ὅταν ἔλθῃ — εὐχόμεθα δὲ νὰ ἀπέχῃ εἰσέτι πολύ, — ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα τῆς εἰς τὴν ἱστορίαν παραδόσεως τοῦ ὀνόματός του, πρῶτοι οἱ τότε ἐπιζῶντες ἐκ τῶν σημερινῶν ἀντιπάλων του θὰ πλέξουν καὶ δι' αὐτὸν διθυράμβους καὶ στεφανους.

Ὁ πρωθυπουργὸς αὐτός, ὁμιλῶν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Κουμουνδούρου, ἐντέχνως ἀπέφυγε τὰς ὑπερβολάς, διεξέφυγε τὰς λεπτομερείας, ἀνεκήρυξε τὴν ἐπὶ τόσα ἔτη ἐξασκηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀποθανόντος ἐπιρροὴν εἰς τὰ τῆς πατρίδος, ἐτίμησε τὸν Κουμουνδοῦρον ὡς «προϊὸν τῆς κανονικῆς λειτουργίας τοῦ φιλελευθέρου τῆς Ἑλλάδος πολιτεύματος». ἐθρήνησε τὴν «στέρησιν ἀνδρός, ὅστις ἠδύνατο ἐν δεδομέναις περιστασεσι νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τὰς πεποιθήσεις τῆς Εὐρώπης ὅπως ποδηγετήσῃ τὴν Ἑλλάδα ἐν δυσχερείαις», καὶ ἐθρήνησε τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀντιπολιτεύσεως, διότι «ἡ συνταγματικὴ ἀντιπολίτευσις ἀποτελεῖ μέρος ἀναγκαῖον καὶ ἀναπόσπαστον ἐννόμου Κυβερνήσεως». Οὐχ ἧττον ἐπιδεξία, καὶ πολιτικὴ συνάμα, ἦτο ἡ πρωτο-

βουλία του περὶ ἐνδείξεως ἐθνικοῦ πένθους. Ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, καθὸ ἀρχηγὸς τῆς πλειοψηφίας, ἀντιπροσωπεύει πράγματι τὴν ὁλομέλειαν τῆς Βουλῆς. Ἦτο καθῆκον ἄρα αὐτοῦ ἡ λήθη τῆς πρὸς τὸν Κουμουνδοῦρον πάλης καὶ ἡ ἐπ' ὀνόματι τῆς Βουλῆς ἔκφρασις τῆς ἐθνικῆς λύπης διὰ τὸν θάνατόν του.

Ἡ λύπη αὕτη ἦτο εἰλικρινὴς ἐκ μέρους τοῦ ἔθνους, ὅσον καὶ ἂν ἀνεμιγνύετο δόσις κομματισμοῦ εἰς τῶν πολιτευομένων τὰς θρηνῳδίας. Ὡς πολιτικὸς εἶχε βεβαίως ποικίλας ἐλλείψεις ὁ Κουμουνδοῦρος, ἀλλ' ἦτο ἄνθρωπος ἀγαθὸς καὶ εἶχεν ἔμφυτον τὴν τέχνην τοῦ προσελκύειν τὴν ἀγάπην ὅσων τὸν ἐπλησίαζον. Δὲν εἶχεν ἐχθρούς, ὡς εἶπεν ὁ Κος Τρικούπης ἐπὶ τοῦ τάφου του. Ὅτε κατὰ τὴν προλαβοῦσαν βουλευτικὴν περίοδον ὁ ἐκ Καλαβρύτων βουλευτὴς Ἀριστείδης Οἰκονόμος καταφερόμενος κατ' αὐτοῦ, ἐχώρισε τὸν πολιτικὸν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, χαρακτηρίσας εἰρωνικῶς τὸν τελευταῖον τοῦτον ὡς *γλυκύτατον*, ὁ Κουμουνδοῦρος εὐστόχως ἀπήντησεν ὅτι ἀποδέχεται εὐγνωμόνως τὴν διάκρισιν, ἡ ὁποία τοῦ ἐξασφαλίζει τὴν εὐμένειαν τοῦ κατηγόρου του· διότι ὁ μὲν πρωθυπουργὸς εἶναι πρόσκαιρος, ὁ δὲ ἄνθρωπος διαρκέστερος.

Ἦτο πράγματι γλυκὺς ἄνθρωπος. Ἴσως ἡ γλυκύτης του, προβαίνουσα μέχρι ἀνοχῆς καὶ ἐνδοτικότητος ἄκρας, ὑπῆρξε πηγὴ κακῶν καὶ δι' αὐτὸν καὶ διὰ τὴν πολιτείαν. Ἐὰν ἦτο ὀλιγώτερον γλυκύς, ἴσως ἐξέθετε ζῶν εἰς ὀλιγωτέρους κινδύνους τὴν ὑπόληψίν του. Ἐξ ἄλλου ὅμως, ἡ εὐκαμψία του ἦτο ἴσως στοιχεῖον δυνάμεως εἰς τὴν ἄμορφον εἰσέτι ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς κοινωνίαν μας, ἔνθα τὸ ἐπάγγελμα τοῦ πολιτεύεσθαι δὲν ἔπαυσεν ἔτι θεωρούμενον ὡς μέσον βιοποριστικόν. Ὅπως δήποτε, ἐξ ὅλων τῶν ἐπικηδείων πανηγυριστῶν του μόνος ὁ ποιητὴς Σουρῆς ὑπέδειξεν ὡς ἐλάττωμα τὴν πολλὴν γλυκύτητα τοῦ Κουμουνδούρου:

> Ἂν ἦτο 'λίγο πιὸ κακός, ἂν πάντα δὲν ὡμίλει
> καὶ εἰς ἐχθροὺς καὶ φίλους του μὲ ὄψι γελαστή,
> ἂν τοὔλειπε καὶ μιὰ φορὰ τὸ γέλοιο ἀπ' τὰ χείλη
> κι' ἂν κάπου κάπου ἔμενε ἡ στέγη του κλειστή,
> ὤ, πιὸ πολὺ θὰ τοὔκαιε τὸ ἔθνος του λιβάνι
> κ' ἡ Δόξα θαλερώτερο θὰ τοὔπλεκε στεφάνι (1).

Ἀλλὰ βεβαίως ἡ γλυκύτης μόνη καὶ ἡ εὐκαμψία τοῦ χαρακτῆρος δὲν ἐξηγοῦν τὴν ἀνύψωσίν του. Μόνη ἡ ἐπιδεξιότης ὅπως ὠφελῆται τῶν περιστάσεων δὲν ἤθελεν ἐπαρκέσει, ἐὰν ἐστερεῖτο θελήσεως καὶ τόλμης. Ἄνευ δὲ τῆς ἐμφύτου πολιτικῆς εὐφυΐας του δὲν ἤθελε διὰ μόνης τῆς ἐνδοτικότητος κατορθώσει νὰ κυβερνήσῃ ἐπὶ τόσα ἔτη τὴν Ἑλλάδα. Οὐδ' ἐστερεῖτο μαθήσεως, ἂν καὶ ὄχι συστηματικῶς ἀποκτηθείσης. Ναὶ μέν, ἡ κυριωτέρα του ἴσως μάθησις ἦτο ἡ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἰδίως τοῦ Ἕλληνος τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ δὲν περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν μελέτην ταύτην ἡ φιλομάθειά του. Ὁ Λεωνίδας Σγούτας, ὅστις ἐκ τῶν πρώτων ἐν Ἑλλάδι μετῆλθε τὸ ἐμπόριον τῶν ξένων βιβλίων, μοῦ ἔλεγε πρὸ εἴκοσι καὶ πέντε περίπου ἐτῶν, ὅτι οὐδένα τῶν τότε ἐν Ἀθήναις πολιτευομένων εἶχε πελάτην συνεχέστερον.

(1) «Μὴ Χάνεσαι». 1 Μαρτ. 83.

Ἐγνώρισα τὸν Κουμουνδοῦρον κατὰ πρῶτον ὅτε κατὰ τὸ ἔτος 1859 ἐπεσκέφθη τὸ Λονδῖνον. Ηὐτύχησα νὰ γείνω ξεναγός του εἰς τὴν ἀπέραντον ἐκείνην πόλιν, τοῦ ἔδειξα τὰ περιέργά της, τοὺς λιμένας, τὰς φυλακάς της, τὸν συνώδευσα εἰς ἀγροτικὰς ἐπαύλεις φίλων μου. Τὰ πάντα μετὰ περιεργείας παρετήρει, περὶ πάντων ἠρώτα καὶ ἠρεύνα. Ἰδίως διέτριβεν εἰς τὰ τοῦ οἰκονομικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Ἀγγλίας. Ἀναχωρῶν μοῦ ἀφῆκεν ἐρωτήματα ἔγγραφα περὶ τῆς ὑπηρεσίας τῶν τελωνείων, περὶ λεπτομερειῶν τοῦ φορολογικοῦ συστήματος. Αἱ σύντομοι ἐρωτήσεις του ἦσαν τόσον περιεκτικαί, ὥστε διὰ πολλῶν καὶ ἐκτενῶν ἐπιστολῶν καὶ μετὰ ὄχι μικρᾶς μελέτης ἐδέησε νὰ τοῦ κοινοποιήσω τὰ συμπεράσματα τῶν ἐρευνῶν μου.

Ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν ἐκ Λονδίνου ἀναχώρησίν του μετέβην εἰς Ἑλλάδα. Εἰς Νεάπολιν μετὰ μεγάλης εὐχαριστήσεως τὸν εἶδα ἐπιβιβαζόμενον ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπὸ Μασσαλίας κατέπλεα. Ἀλλὰ ὀλίγον τὸν εἶδα τότε, διότι ἡ κακοκαιρία τὸν περιώρισεν ὑπὸ τὸ κατάστρωμα. Δὲν μᾶς διεχώριζε δὲ ἡ κακοκαιρία μόνη. Ἦτο εἰς τὴν δευτέραν θέσιν, διότι, ὡς ἔλεγεν, εἶχεν ἐξαντληθῆ τὸ βαλάντιόν του. Ἡ ἐπίδειξις βεβαίως δὲν ἦτο ἐλάττωμά του. Ἴσως τὸν ὡδήγει εἰς ἀποφυγὴν αὐτῆς ὄχι μόνον τὸ ἁπλοῦν καὶ αὔταρκες τοῦ χαρακτῆρός του, ἀλλὰ καὶ ἡ γνῶσις τῆς φύσεως τοῦ Ἕλληνος, ὅστις δὲν ἀνέχεται εὐκόλως οἱασδήποτε ὑπεροχῆς τὴν ἐπίδειξιν.

Ὅτε κατὰ τὸ 1867 ἐπανῆλθα εἰς Ἀθήνας, ὁ Κουμουνδοῦρος ἦτο πρωθυπουργός. Τὸν ἐπεσκέφθην καθ' ἣν ὥραν ἐπρόκειτο νὰ συγκροτηθῇ ὑπουργικὸν συμβούλιον εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἔπασχε ποδάγραν, οἱ δὲ συνυπουργοὶ ἦσαν συνηγμένοι εἰς τὸν κοιτῶνά του. Τὸ ὑπουργεῖον ἐκεῖνο ἦτο, ὡς πρὸς σχηματισμόν, ἓν τῶν ἐκλεκτοτέρων ἐξ ὅσων ἐκυβέρνησαν ποτὲ τὴν Ἑλλάδα. Οἱ συγκροτοῦντες αὐτὸ ἀπετέλουν, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Κουμουνδούρου, ὁμάδα σεβαστὴν καὶ ἰσχυράν. Τινὲς ἀπεβίωσαν ἔκτοτε. Διατί οἱ λοιποὶ ἀπεσπάσθησαν τοῦ ἀρχηγοῦ των; Πταίουν οὗτοι ἢ ἐκεῖνος; Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι εἰσέτι ὥριμον πρὸς λύσιν. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Κουμουνδοῦρος συνεκράτει περὶ αὐτὸν τοὺς συνεργάτας ἐκείνους, ἤθελεν εἶσθαι διάφορος ἡ κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν διάστημα ἱστορία τῆς Ἑλλάδος.

Πρωτοῦ ἀρχίσῃ τὰς διασκέψεις του τὸ ὑπουργικὸν ἐκεῖνο συμβούλιον, εἰσήχθην εἰς τὸν κοιτῶνα τοῦ πρωθυπουργοῦ, ὅστις — ἐνδυμένος μέν, ἀλλὰ χωρὶς ὑποδήματα, — ἐκάθητο ἐπὶ τῆς κλίνης. Περὶ αὐτὴν ἐπὶ ψαθίνων καθεκλῶν ἐκάθηντο οἱ πλεῖστοι τῶν συναδέλφων του. Οὔτε σινδόνη ἢ σκέπασμα οἷον δήποτε ἐπὶ τοῦ στρώματος, οὔτε παραπετάσματα ἐπὶ τῆς σιδηρᾶς πρασίνης **καριόλας**, ἡ ὁποία ἐχρησίμευεν ὡς ἀνάκλιντρον εἰς τὸν πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως. Ἡ μέχρι ἀκοσμίας ἁπλότης ἐκείνη ἦτο συγχρόνως καὶ ἔνδειξις τῆς ἀτμοσφαίρας ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀνετράφη καὶ ἔζησε. Ὁ Βούλγαρις οὐδέποτε παρεδέχθη τὸν Εὐρωπαϊκὸν ἱματισμόν, ἀλλ' ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὴν οἰκίαν του, καὶ πρωτοῦ ἴδῃ τὸ ἀξιοπρεπὲς καὶ ἐπιβλητικὸν τοῦ Ὑδραίου προκρίτου,

ἠσθάνετό πως ὅτι εὑρίσκεται ὑπὸ στέγην ἀρχοντικήν. Ὁ Κουμουνδοῦρος ἐφόρει Εὐρωπαϊκὴν ἐνδυμασίαν, ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ λιχανοῦ του δακτύλιος ἐμαρτύρει ὅτι ἔλαβε τὰ πρῶτα μαθήματα πολιτισμοῦ παρὰ τῶν συνοδευσάντων τὸν Ὄθωνα Γερμανῶν· ἀλλὰ πάντα ἐπ' αὐτοῦ καὶ περὶ αὐτὸν ὑπεδείκνυον τὸν ἐπαρχιώτην. Ἁπλοῦς καὶ ἀφελής, οὐδαμῶς ἐφαίνετο ἐνθυμούμενος ὅτι ἀνῆκεν εἰς ἐπίσημον εἰς τὴν πατρίδα του οἶκον, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δὲν ἔγεινε δι' αὐτοῦ πρώτου γνωστὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα ([1]).

Ἠδύνατο, ἐὰν ἤθελε, νὰ καυχᾶται ἐπὶ ἡγεμονικῇ καταγωγῇ. Ἀλλ' οὔτε τὴν ἀξίωσιν ταύτην εἶχεν, οὐδ' ἐπεδίωκε τὴν ἐπίδειξιν εὐρωπαϊκῆς δῆθεν ἀγωγῆς. Ἀπ' ἐναντίας, τὸ ἀνεπιτήδευτον τῶν τρόπων του ἐπηύξανε τὴν δημοτικότητά του. Ἡ οἰκία του ἦτο πάντοτε ἀνοικτὴ καὶ πάντοτε πλήρης. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ εἰς αὐτὴν συρροὴ ἦτο μεγαλειτέρα ὅτε ἐκυβέρνα. Ἀλλὰ καὶ ὅτε εὑρίσκετο ἐκτὸς τῶν πραγμάτων δὲν τὸν παρήτουν οἱ φίλοι του καὶ οἱ περιμένοντες τὴν ἐκ νέου ἀνάβασίν του εἰς τὴν ἐξουσίαν. Παροιμιώδης ἡ εὐκολία του εἰς τὸ ὑπόσχεσθαι καὶ εἰς τὸ δίδειν. Δὲν ἐκράτει, λέγουν, τὰς ὑποσχέσεις του πάσας· τοῦτο διότι ἡ εὐκολία τῆς πραγματοποιήσεως δὲν ἐξισοῦτο πρὸς τὴν εὐκολίαν τῆς ὑποσχέσεως· ἀλλ' ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν ἀπερχομένων μὲ τὰς χεῖρας μὴ κενάς, συνετήρει τὴν ὑπομονὴν τῶν λαμβανόντων ὑποσχέσεις μόνας. Ἐπερίμενον καὶ οὗτοι τὴν σειράν των καὶ ἔμενε πλήρης ἡ οἰκία του. Μόνον περὶ μεσημβρίαν, ὅτε ὁ μετὰ τὸ γεῦμα ὕπνος φέρει γενικὴν εἰς Ἀθήνας ἡσυχίαν, ἐκενοῦντο τὰ δωμάτιά του.

([1]) Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, περὶ τὰ 1795, ὁ Μπέης τῆς Μάνης Ἰωάννης Γληγοράκης, ὁ ἐπιλεγόμενος Ζανὲτ-μπέης, κατηγορηθεὶς μετὰ δεκαπενταετῆ ἡγεμονίαν ἐπὶ συνεννοήσει μετὰ τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας, καθηρέθη ὑπὸ τῶν Τούρκων· «διάδοχος δὲ αὐ»τοῦ ὠνομάσθη ὁ ἀπὸ Κιτριῶν Κουμουνδοῦρος, ὁ κατήγορός »του, ὅστις διέκειτο εἰς διαρκῆ κατὰ τοῦ Γληγοράκη πάλην »καὶ εἰς φιλικὰς μετὰ τῶν Τούρκων σχέσεις. Ἀλλὰ καὶ ὁ »Κουμουνδοῦρος μετὰ ἑπταετῆ ἡγεμονίαν καθηρέθη, περὶ τὰ »1802, καὶ ἐστάλη εἰς τὸ κάτεργον εἰς Κωνσταντινούπολιν, »ἔνθα καὶ ἀπεβίωσε. Εἶχε κατηγορηθῆ ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσώ»που τῆς Αὐστρίας ὡς συμμετασχὼν τῆς συλήσεως πλοίου »Αὐστριακοῦ. Τὸν Κουμουνδοῦρον διεδέχθη ὁ Ἀντώνιος Γλη»γοράκης, ὁ προκάτοχος τοῦ Πέτρου Μαυρομιχάλη.» Ἴδε Leake, Travels in the Morea, vol. I, p. 318.

Τοιαύτην ὥραν ἐξέλεξα διὰ νὰ τὸν ἐπισκεφθῶ κατὰ τὴν εἰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 1877, διατριβήν μου. Ἐπανερχόμενος εἰς Ἀθήνας ἐθεώρουν πάντοτε καθῆκον νὰ τὸν ἐπισκεφθῶ· μὲ εἵλκυε διαρκὴς πρὸς αὐτὸν συμπάθεια, τὴν ὁποίαν μοῦ ἀνταπέδιδε δεχόμενός με μετὰ πολλῆς πάντοτε εὐπροσηγορίας. Τοῦτο τοῦ ἀπέβαινε τόσον μᾶλλον εὔκολον, καθόσον, ἐκτὸς τῆς συνήθους πρὸς ὅλους προσηνείας του, ἐγνώριζεν ὅτι οὐδὲν εἶχα ποτὲ νὰ ζητήσω οὔτε δι' ἐμὲ οὔτε δι' ἄλλους.

Ἀληθῶς, ἐπέτυχα ὡς πρὸς τῆς ὥρας τὴν ἐκλογήν. Ἡ οἰκία τοῦ πρωθυπουργοῦ ἦτο ἔρημος θαμώνων, ἀλλ' ἡ θύρα κατὰ τὸ σύνηθες ἀνοικτή. Κανεὶς ὅμως εἰς τὴν αὐλὴν διὰ νὰ ἐρωτήσω ἐὰν ὁ οἰκοδεσπότης εἶναι ὁρατός.

Ἀνῆλθα τὴν κλίμακα βραδέως, κρούων διὰ τῆς ράβδου μου ἑκάστην βαθμίδα. Οὔτε φωνή, οὔτε ἀκρόασις! Κρούων καὶ ἀναβαίνων ἔφθασα μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς κλίμακος. Ἐρημία καὶ σιωπή! Ἡτοιμαζόμην νὰ καταθέσω ἐπὶ τῶν σανίδων τὸ ἐπισκεπτήριόν μου, ὅτε ἐπὶ τέλους ἐνεφανίσθη ὑπηρέτρια. — Ἐδῶ εἶναι ὁ Κος Κουμουνδοῦρος; — Ὄχι. Εἶναι ἔξω. — Ἰδοὺ τὸ ἐπισκεπτήριόν μου.

Αἴφνης ἀνοίγεται μία θύρα καὶ παρουσιάζεται ὁ πρωθυπουργός, ὄπισθεν δὲ αὐτοῦ ὁ τότε ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργός. Ἀκούσας τὸν μετὰ τῆς ὑπηρετρίας διάλογον ἦλθεν ὁ ἴδιος νὰ ἴδῃ τίς ὁ ζητῶν αὐτόν. Ἠθέλησα νὰ ἀποσυρθῶ διὰ νὰ μὴ διακόψω σπουδαίαν συνδιάσκεψιν. Ἦτο ἐποχὴ τότε κρίσιμος. Οἱ Ρῶσσοι ἐμάχοντο πρὸ τῆς Πλέβνας· τὸ ζήτημα ἦτο ἐὰν ἡ Ἑλλὰς ὤφειλε νὰ κινηθῇ ἢ ὄχι, ἐὰν ἔπρεπε νὰ συμμετάσχῃ τοῦ ἀγῶνος, διὰ νὰ ἔχῃ δικαίωμα νὰ ἀναμιχθῇ καὶ εἰς τὴν μετέπειτα διανομὴν τῶν κερδῶν τῆς νίκης· ὁ δὲ πρωθυπουργός, ὠφελούμενος τοῦ δειλινοῦ ὕπνου τῶν φίλων του, συνεσκέπτετο ἡσύχως μετὰ τοῦ συνυπουργοῦ του. Ἀπεσυρόμην λοιπόν, ἀλλ' ὁ ἀγαθὸς γέρων δὲν ἠθέλησε κατ' οὐδένα τρόπον νὰ μὲ ἀφήσῃ.

Κατὰ τὸ 1880 τὸν εἶδα εἰς Παρισίους ὅπου καὶ πάλιν τὸν ἐξενάγησα ὡς πρὸ εἰκοσαετίας εἰς Λονδῖνον. Τὸ ζήτημα τῶν ἑλληνικῶν συνόρων ἦτο ἐκκρεμὲς τότε, ἐφαίνετο δὲ ὅλως προβληματικὴ ἡ ἐκτέλεσις τῶν περὶ τούτου ἀποφάσεων τοῦ ἐν Βερολίνῳ συνεδρίου. Ὁ Κουμουνδοῦρος ἐπεσκέπτετο τοὺς ἰσχύοντας εἰς Γαλλίαν,

συνηγορῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' οἱ ἀντιθάλαμοι τῶν ὑπουργῶν, οἱ ἐν στολῇ κλητῆρες καὶ ὑπηρέται, ἡ ἄκρα ἐθιμοτυπία τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων, — πάντα ταῦτα, ὅλως διάφορα τῆς εἰς τὸ ὑπουργεῖον του καὶ εἰς τὴν οἰκίαν του ἀληθῶς δημοκρατικῆς ἁπλότητος, δὲν ἦσαν βεβαίως ἀρεστὰ εἰς τὸν Κουμουνδοῦρον. Ἐβαρύνετο τὰς διὰ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἐπισήμους παρουσιάσεις. Τὸν παρεκίνησα νὰ παρουσιάζεται ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἄνευ ἐπισημότητος. Τὸ ὄνομά του ἐξησφάλιζε ταχεῖαν ἁπανταχοῦ καὶ πρόθυμον ὑποδοχήν. « — Ἀφοῦ ἔχετε, εἶπα, τὸ πλεονέκτημα νὰ ἰδιωτεύετε, ὠφεληθῆτε αὐτοῦ ἀπαλλαττόμενος τῶν περιττῶν διατυπώσεων». Ἐνεστιμεύθη τὴν ἔκφρασιν καὶ τὴν ἐπανέλαβε σοβαρῶς: — «Τῷ ὄντι, ἀφοῦ ἔχω τὸ πλεονέκτημα νὰ ἰδιωτεύω . . .» Ἦτο εἰλικρινὴς ἆρά γε λέγων ὅτι ἦτο πλεονέκτημα τοῦτο;

Ἐπανεῖδα τελευταῖον τὸν Κουμουνδοῦρον κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1882. Ἀνῆλθα καὶ πάλιν τὴν κλίμακά του ἐνῷ ἦτο εἰσέτι πρωθυπουργός. Ἀλλ' ἐδέχετο κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἕνα τῶν πρέσβεων, ἡ δὲ οἰκία του ἦτο πλήρης βουλευτῶν καὶ ἄλλων κατεχόντων ἢ ζητούντων δημοσίους θέσεις. Περιεφέροντο πάντες ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ ἀπὸ δωματίου εἰς δωμάτιον, φέροντες τοὺς πίλους ἐπὶ κεφαλῆς, συνομιλοῦντες, συζητοῦντες, ἀστειευόμενοι. Ἐφαίνετο μᾶλλον ὡς χρηματιστήριον καὶ ξενοδοχεῖον ἢ ὡς οἰκία ἰδιωτική, ἔστω καὶ πρωθυπουργοῦ. Μὴ δυνάμενος νὰ περιμένω ἔδωκα τὸ ἐπισκεπτήριόν μου, ἐν ἐλλείψει ὑπηρέτου, εἴς τινα τῶν

παρισταμένων, καὶ ἀνεχώρησα ἀναβαλὼν τὴν ἐπίσκεψίν μου μέχρι τῆς ἐπικειμένης πτώσεώς του, ὅτε βεβαίως ἤθελεν ἐλαττωθῆ ὁ ἀριθμὸς τῶν πληρούντων τὴν οἰκίαν του.

Πράγματι, ὅτε μετά τινας ἡμέρας τὸν ἐπεσκέφθην τὸν ηὗρα μόνον καὶ ἠδυνήθην νὰ συνομιλήσω ἡσύχως μετ' αὐτοῦ. Ἐπέστρεφα τότε ἐκ Βώλου. Εἶχα ἴδει τοὺς κατοίκους ἐκεῖ ἀπολαύοντας τὰς ἀπαρχὰς τῆς ἐλευθερίας, εἶχα ἴδει μέρος τῶν ἐκτεταμένων παραλίων τῆς Θεσσαλίας, ἡ δὲ θέα μοῦ ἐνίσχυσε τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἐπιδεξίου πολιτικῆς, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν κατωρθώθη ἡ εἰρηνικὴ προσάρτησις τῶν Ἑλληνικῶν ἐκείνων χωρῶν. Ἔλεγα εἰς τὸν Κουμουνδοῦρον τὰς ἐντυπώσεις μου, μετὰ προφανοῦς δ' εὐχαριστήσεως μὲ ἤκουε λέγοντα ὅτι θὰ ἔλθῃ ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἔθνος θὰ εὐγνωμονῇ πρὸς αὐτὸν διὰ τὴν ἔκβασιν τῆς ἔμφρονος καὶ συμβιβαστικῆς πολιτικῆς του. Οὐδὲ ἦσαν ἀβροφροσύνης δῆθεν ἀπόρροια οἱ λόγοι μου. Τὰ αὐτὰ ἔλεγα πρὸς φίλους μου καταδικάζοντας ὡς ἄνανδρον καὶ προδοτικὴν τὴν διαγωγὴν τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως. Ἔλεγα ὅτι ἡμέραν τινὰ θὰ ἀνεγείρωμεν ἀνδριάντας εἰς τὸν Κουμουνδοῦρον διὰ τὴν ἀναίμακτον ἀπελευθέρωσιν τῆς Θεσσαλίας καὶ μέρους τῆς Ἠπείρου· ὅτι ὁ διπλωματικὸς οὗτος θρίαμβος ἀποτελεῖ ἔντιμον κεφάλαιον εἰς τὴν ἱστορίαν, τὴν ὁποίαν ἐγκαινιάζουν τὰ κατορθώματα τῶν πατέρων μας· ὅτι ἡ εἰρηνικὴ λύσις τοῦ ζητήματος, ὁ βουλήσει τῆς Εὐρώπης συμβιβασμὸς μετὰ τῆς Τουρκίας, διευκολύνουν τὴν μέλλουσαν συμπλήρωσιν τῶν ἐθνικῶν πόθων. Ἀτύχημα βεβαίως ἡ ἀναβολὴ τῆς ἀπελευθερώσεως τοσούτων Ἑλλήνων καὶ ἡ διάψευσις τῶν ἐλπίδων τὰς ὁποίας ἐξήγειρε τὸ εἰς Βερολῖνον συνέδριον. Ἀλλὰ τὸ ὄνειδος τῆς ἀκυρώσεως τῶν ἀποφάσεων τῆς Εὐρώπης δὲν ἐπιπίπτει εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ τὸν Κουμουνδοῦρον· ἐπιπίπτει εἰς τὴν Εὐρώπην αὐτήν. Ἐὰν ἡ Ἑλλὰς ἦτο ἰσχυροτέρα, ἠδύνατο, διεκδικοῦσα τὰς δικαίας ἀπαιτήσεις της, νὰ ἐπιβάλῃ τὴν θέλησίν της. Ἀλλὰ τὴν εὐθύνην τῆς ἀδυναμίας της δὲν ἦτο δίκαιον νὰ φέρῃ ὁ Κουμουνδοῦρος μόνος. Ἡ Ἑλλὰς ἦτο ἀπαράσκευος καὶ ἀσθενής, διότι ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτοῦ τὸ μικρὸν Ἑλληνικὸν κράτος διακυμαίνεται ἐντὸς τοῦ διλήμματος τῆς ἐσωτερικῆς διαπλάσεως καὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς του. Οἱ ἀναπόφευκτοι ἐξωτερικοὶ περισπασμοὶ ἐδυσχέραινον τὴν ἐντὸς διαρρύθμισιν, οἱ δὲ παρακολουθοῦντες τὴν ἐσωτερικὴν διάπλασιν περισπασμοὶ παρέλυον ἐξ ἀνάγκης τὴν διὰ τὰ ἐκτὸς ἀναγκαίαν ἰσχύν. Αὕτη ἐν συνόψει ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Οὐδεὶς τῶν κατὰ καιροὺς πολιτευθέντων δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐτὸς καὶ μόνος ὑπαίτιος διὰ τὸ παρελθόν, τοῦ ὁποίου συνέπεια ἦσαν ἡ ἐπὶ τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου ἀδυναμία τῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ δισταγμοὶ τῶν κυβερνώντων καὶ ἡ μετὰ τὸ συνέδριον τοῦ Βερολίνου ὑπόκλισις εἰς τὴν θέλησιν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, εἰς τὴν ἔλλειψιν θελήσεως τῆς Εὐρώπης.

Διὰ τοῦτο φρονῶ ὅτι οἷος δήποτε διεῖπε τότε τὰ τῆς Ἑλλάδος, ἤθελε πολιτευθῆ ὡς ἐπολιτεύθη ὁ Κου-

μουνδοῦρος. Ἴσως τολμηρότερός τις ἢ καὶ δεξιώτερος διπλωμάτης ἐνίκα τὴν ἰσχυρογνωμοσύνην τῆς Τουρκίας ὡς πρὸς δευτέρου λόγου σημεῖα. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ἤθελεν ἐπὶ τέλους προτιμήσει τὴν εἰρηνικὴν λύσιν διὰ τῆς σκληρᾶς θυσίας τῶν Ἰωαννίνων, ἢ τὴν διακύβευσιν τῶν πάντων πρὸς διεκδίκησιν τῆς Βερολινείου γραμμῆς. Ἐπίσης δὲ φρονῶ ὅτι, ἐὰν ὁ Κουμουνδοῦρος ἀντὶ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως ἦτο τότε ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἤθελε σχίσει τὰ ἱμάτιά του διαμαρτυρόμενος καὶ κατηγορῶν τὴν Κυβέρνησιν, ὡς θυσιάζουσαν τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα. Καὶ ἤθελεν οὕτω ἐκτελέσει τὸ καθῆκόν του, ὡς τὸ ἐξετέλεσεν ἡ τότε ἀντιπολίτευσις. Διότι ἐὰν οἱ φέροντες τὴν εὐθύνην τῶν κοινῶν, ὑποκύπτοντες εἰς τὴν ἀνάγκην, παρεδέχοντο τὴν κολόβωσιν τῶν συνόρων, — οἱ ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει, ἐκπροσωποῦντες τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν καὶ τὴν θλῖψιν τῶν ἀποκλειομένων Ἠπειρωτῶν καὶ Θεσσαλῶν, ἐχρεώστουν νὰ διατρανώσουν τὸν εἰλικρινῆ καὶ γενικὸν τότε τοῦ Ἔθνους ὀργασμὸν πρὸς ἔνοπλον διεκδίκησιν τῶν ἀποκτηθέντων εἰς Βερολῖνον δικαιωμάτων. Ἡ ἀποδοκιμασία τῶν πράξεων τῆς Κυβερνήσεως ἦτο ἀναγκαία διαμαρτύρησις, συνάμα δὲ καὶ ἐπιφύλαξις τῶν μελλουσῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀξιώσεων. Ὁ Κουμουνδοῦρος διεκινδύνευσε τὴν δημοτικότητά του καὶ ἐξετέθη εἰς τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐξουσίας πράξας ὅ,τι ἔπραξεν. Ἦτο ἡ μεγίστη αὕτη τῶν πρὸς τὸ ἔθνος ὑπηρεσιῶν του. Χάριν αὐτῆς θὰ λησμονηθοῦν τοῦ πολιτικοῦ του βίου τὰ ἁμαρτήματα. Ἡ μνήμη του θὰ μείνῃ προσκολλημένη εἰς

τὴν κατὰ τὸ 1881 ἀποκτηθεῖσαν ἐπέκτασιν τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, ὅταν δέ, συνάρσει θείᾳ, συντελεσθῇ ὁλοκλήρου τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡ χειραφέτησις, οἱ μεταγενέστεροι θὰ ἀναπολοῦν τὸ ὄνομά του, ὡς πραγματοποιήσαντος τὴν ἐλευθερίαν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς παρὰ τὸν Πίνδον Ἠπείρου.

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΕΓΓΕΡΟΣ

Παρίσιοι τῇ 4ῃ Σεπτεμβρίου 1885.

Σήμερον ἐκηδεύθη ὁ νεκρὸς τοῦ Αἰμιλίου Ἐγγέρου, τοῦ ἐξόχου Ἑλληνιστοῦ, τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ, ὅστις ἐπὶ μίαν ὅλην πεντηκονταετηρίδα διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν συγγραμμάτων του διέπρεψε μεταξὺ τῶν ἐν Γαλλίᾳ ἐκπροσωπούντων τὰς παραδόσεις τῶν κλασικῶν μελετῶν καὶ ἰδίᾳ τῆς Ἑλληνομαθείας. Ἐντὸς τῆς εὐρείας ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Σουλπικίου συνωθεῖτο τὸ πλῆθος τῶν συναδέλφων, τῶν ἀρχαίων μαθητῶν, τῶν πολυαρίθμων γνωρίμων καὶ φίλων τοῦ κηδευομένου. Εἰς τὸ κοιμητήριον τοῦ Montparnasse ὅπου ἐτάφη, πλησίον τῆς στήλης τῆς ὑψουμένης ἐπὶ τοῦ κενοῦ ἤδη τάφου τοῦ Κοραῆ, λόγοι ἀκαδημαϊκοὶ καὶ ἀποχαιρετισμοὶ ἐπίσημοι ἐξεφωνήθησαν ἐπ' ὀνόματι τῶν σοφῶν σωματείων, εἰς τὰ ὁποῖα μέχρι τῆς χθὲς συγκατελέγετο ὁ Ἔγγερος.

Ἀλλ' οἱ γνωρίσαντες τὸν ἀποθανόντα ἐκ τοῦ πλησίον, οἱ τιμηθέντες διὰ τῆς φιλίας του, οἱ ἀγαπήσαντες αὐτὸν ζῶντα, δὲν συνέθαψαν τὴν λύπην των καὶ τὴν ἐνθύμησίν του εἰς τὸν τάφον, ὅπου μετὰ τόσης δι-

καίας τιμῆς ἐκλείσθη ἐσαεὶ ὁ νεκρός του. Ὅσον φυσικὸς καὶ ἂν λογίζεται ὁ θάνατος, ὅταν ἔλθῃ μετὰ βίον μακρὸν χρηστῶς καὶ χρησίμως δαπανηθέντα,—ὅσον ἀξιομακάριστος καὶ ἂν θεωρηθῇ ὁ τελευτῶν, ἀφοῦ διὰ τῆς ἀξίας καὶ τῶν κόπων του ἀνῆλθεν εἰς ὑψηλὴν καὶ ἔντιμον περιωπήν, ἀφοῦ διήνυσεν εὐτυχῶς τὸ στάδιόν του καὶ ὡς πολίτης καὶ ὡς οἰκογενειάρχης, ἀφοῦ ἀποκατέστησε τὰ τέκνα του ὅπως ηὔχετο καὶ τὰ εἶδε ἀνεξάρτητα πλέον καὶ μὴ χρῄζοντα τῆς ὑποστηρίξεως καὶ τῆς προστασίας του, — ὅσον ἀξιοζήλευτος καὶ ἂν λογισθῇ τοιοῦτος θάνατος, πάντοτε ὅμως ὁ χωρισμὸς εἶναι σκληρὸς καὶ πικρὰ ἡ στέρησις φίλου προσφιλοῦς. πρὸ πάντων δι' ὅσους ἐκ τῶν ἐπιζώντων ἔφθασαν εἰς ἡλικίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰς παλαιόθεν ῥιζωθείσας σχέσεις ἀγάπης δὲν διαδέχονται εὐκόλως νέαι.

Ὁ Egger ἦτο ἐξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι δὲν λησμονοῦνται. Ἡ διαυγής του διάνοια, ἡ εὐρεῖα πολυμάθειά του, ὁ χρηστὸς καὶ ἀνεπίληπτος βίος του, προπάντων δὲ τὸ μειλίχιον τοῦ ἤθους του καὶ ἡ ἔμφυτος ἀγαθότης τῆς εὐγενοῦς του καρδίας τὸν ἀπεκαθίστων ἀγαπητὸν ὅσον καὶ σεβαστὸν εἰς ὅσους τὸν ἐγνώρισαν καὶ τὸν συνανεστράφησαν. Ἐπηύξανον δὲ τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἀγάπην τῶν περὶ αὐτὸν ἡ καρτερία καὶ ἡ γενναιότης μετὰ τῆς ὁποίας κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς του ἔτη ὑπέφερε τὴν στέρησιν τῆς ὁράσεως. Ἡ σκληρὰ δοκιμασία, ἀντὶ τοῦ νὰ παροξύνῃ τὸν χαρακτῆρα ἢ νὰ τραχύνῃ τὸ ἦθός του, ἀνέδειξεν ἀπ' ἐναντίας τὸν εὐγενῆ γέροντα ἀγαθώτερον ἔτι καὶ μειλιχιώτερον ἑαυτοῦ, χωρὶς ἀφ'

ἑτέρου νὰ δαμάσῃ τὴν διανοητικήν του δραστηριότητα. Δὲν ἡττήθη ὑπὸ τῆς συμφορᾶς, δὲν ἐσταύρωσεν ἐν ἀπογνώσει τὰς χεῖρας, δὲν παρεδόθη εἰς τὴν μελαγχολίαν, ἀλλὰ γενναίως ἐπάλαισε κατὰ τοῦ παθήματός του καὶ ἐνίκησεν, ἐφ' ὅσον ἡ νίκη ἦτο ἐφικτή, διατηρῶν ἀείποτε ἐν μέσῳ τῆς δυσκόλου πάλης φιλοσοφικὴν φαιδρότητα καὶ ὑπομονὴν χριστιανικήν. Ἐξηκολούθησε καὶ τυφλὸς τὰς παραδόσεις του καὶ τὰς μελέτας του, αὐξάνων ἐξ ἑνὸς τὰς γνώσεις του καὶ μεταδίδων εἰς τοὺς ἄλλους τὴν μάθησίν του. Ἡ ἀκρίβεια τῆς μνήμης του, τὸ εὐμέθοδον τῶν παλαιῶν σημειώσεών του μετέτρεπον εἰς ἀποταμίευμα πρόχειρον τὰς μελέτας τῆς παρελθούσης ζωῆς του, δὲν ἔπαυσε δὲ οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν παρακολουθῶν τὴν σύγχρονον κίνησιν τῆς ἐπιστήμης. Μὲ τὴν βοήθειαν δύο γραμματέων ἐναλλὰξ γραφόντων ὑπὸ τὴν ὑπαγόρευσίν του, ἢ τακτοποιούντων ὑπὸ τὰς ὁδηγίας του τὰς σημειώσεις του, — μὲ τὴν πρόθυμον σύμπραξιν φίλων του ἁμιλλωμένων μετὰ τῆς συζύγου καὶ τοῦ νεωτέρου τῶν υἱῶν του διὰ νὰ χρησιμεύουν ὡς ἀναγνῶσται παντὸς νέου βιβλίου ἀξίου μελέτης, μὴ ἐξαιρουμένων καὶ τῶν προϊόντων τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἡ ζωή του ἦτο ἀδιάκοπος μελέτη καὶ ἀδιάκοπος ἐργασία. Οὐδεμία τὸν διέφευγε πρόοδος τῆς ἐπιστήμης, οὐδεμία ἀρχαιολογικὴ ἢ ἄλλη ἀνακάλυψις. Ὀλίγας πρὸ τοῦ θανάτου του ἡμέρας ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν «Ἐφημερίδα τῶν Συζητήσεων» διατριβὴν σπουδαίαν περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ ἐσχάτως ἀνακαλυφθείσης πολυτίμου ἐπιγραφῆς, προητοίμαζε δὲ ταὐτοχρόνως

πρὸς δημοσίευσιν συλλογὴν ποικίλων φιλολογικῶν πραγματειῶν του.

Οὕτω διήρχετο τὰς ἡμέρας, τὸ δ' ἑσπέρας, — ἰδίως τὰς Κυριακάς, — περικυκλούμενος ὑπὸ φίλων, ἐφαίδρυνε διὰ τῆς ζωηρᾶς ὁμιλίας του τὴν φιλόξενον αἴθουσάν του, καὶ ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς του μεταδιδομένη εἰς τοὺς περὶ αὐτόν, διεσκέδαζε τὰς μελαγχολικὰς ἐντυπώσεις τῶν θλιβομένων ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ τυφλοῦ γέροντος.

Μέχρι τοῦ τελευταίου πρὸ τοῦ θανάτου του ἔτους ἐξηκολούθησε τὰς παραδόσεις του εἰς τὴν Σορβόννην ἐνώπιον ἀκροατηρίου πολυπληθεστέρου ἴσως τοῦ πρώην. Τοῦτο δὲ ὄχι ἐκ συμπαθείας πρὸς τὸν ἀόμματον καθηγητήν, ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐξάνοντος γοήτρου τῆς ἀφελοῦς εὐγλωττίας καὶ τῆς ἐπιχαρίτου ἀκριβείας τῆς διδασκαλίας του. Ἀλλ' εἶχέ τι ἀληθῶς τὸ συγκινητικὸν ἡ θέα τοῦ γηραιοῦ καθηγητοῦ ὁδηγουμένου ἐντὸς τῆς αἰθούσης τῶν παραδόσεων ὑπὸ τῆς ἀξιοτίμου συντρόφου τῆς ζωῆς του, ἢ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ ἤ τινος τῶν στενῶν φίλων του, καὶ καταλαμβάνοντος τὴν πρὸ τόσων ἐτῶν γνωστὴν ἕδραν, ἐνώπιον τοῦ ἀκροατηρίου τὸ ὁποῖον δὲν ἔβλεπε μέν, ἀλλ' οὗτινος ᾐσθάνετο καὶ ἤκουε τὴν συμπαθῆ ἐπιδοκιμασίαν. Εἴτε δὲ παλαιᾶς ἕξεως συνέπεια, εἴτε φιλαρέσκεια διδασκαλικὴ τοῦ τυφλοῦ γέροντος, ἀπέθετεν ἐπὶ τῆς τραπέζης του βιβλίον ἢ χειρογράφους σημειώσεις, ὡς προτιθέμενος δῆθεν νὰ προστρέξῃ καθὼς ἄλλοτε εἰς τοιαῦτα βοηθήματα.

Γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1813 ὁ Egger, ἀνηγορεύθη εἰκοσαετὴς μόλις διδάκτωρ τῆς φιλολογίας. Διδάσκων ἀπὸ

τοῦ 1834 τὰ Ἑλληνικὰ εἰς διάφορα τῶν Παρισίων ἐκπαιδευτήρια, ὠνομάσθη κατὰ τὸ 1840 καθηγητὴς agrégé τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας εἰς τὴν Σορβόννην, ἀπὸ δὲ τοῦ 1855 ὠνομάσθη τακτικὸς καθηγητής. Πρὸ ἑνὸς ἔτους, τὸ 1854, εἶχεν ἀναγορευθῆ μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιγραφῶν.

Ἀλλ' αἱ πρόχειροι αὗται γραμμαὶ δὲν ἔχουν τὴν ἀξίωσιν βιογραφίας, ὥστε οὔτε τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν θέσεων καὶ βαθμῶν του ἐπιχειρῶ, οὔτε τὴν τῶν διαφόρων συγγραμμάτων του. Ὁ ἤδη μακρὸς κατάλογος αὐτῶν, θὰ ἀποβῆ μακρότερος ἔτι ἐάν, ὡς εὐχόμεθα, περισυναχθοῦν καὶ ἀναδημοσιευθοῦν αἱ εἰς περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδας καταχωρηθεῖσαι διατριβαὶ καὶ πραγτεῖαί του. Τινὰς ἐξ αὐτῶν ἐδημοσίευσεν αὐτὸς οὗτος πρὸ δύο ἢ τριῶν ἐτῶν, κατεγίνετο δὲ πρὸ τοῦ θανάτου του εἰς προετοιμασίαν νέου τοιούτου τόμου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα διεφαίνετο ἡ μετριοφροσύνη του. Κατὰ τὴν διαλογὴν τῶν μὴ ἀναξίων κατ' αὐτὸν ἀναδημοσιεύσεως, συχνάκις συνεζήτει μετὰ τῶν φίλων οἱ ὁποῖοι τὸν ἐβοήθουν εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην, καταδικάζων ἐκεῖνος, ἐναντίον τῆς γνώμης των, πολλὰς σπουδαίας μελέτας, ὡς μὴ παρεχούσας πλέον ἱκανὸν τὸ ἐνδιαφέρον μετὰ τὰς γενομένας ἔκτοτε προόδους τῆς φιλολογίας ἢ τῆς ἀρχαιολογίας. Σπάνιον καὶ ἀξιομίμητον παράδειγμα τοῦτο συγγραφέως, καὶ συγγραφέως τοιαύτης ἀξίας, κρίνοντος ἑαυτὸν μετὰ τοσαύτης αὐστηρότητος. Οἱ τοιοῦτοι συνήθως εἶνε ἐπιεικέστεροι πρὸς τοὺς ἄλλους ἢ πρὸς ἑαυτούς.

Ὁ Egger προσεβλήθη ὑπὸ συγκοπῆς τὴν 30 Αὐγούστου 1885 εἰς τὰ λουτρὰ τοῦ Royat, ὅπου εἶχε μεταβῆ πρό τινων ἡμερῶν χάριν ἀναψυχῆς, καὶ ἀπεβίωσεν ἀνωδύνως εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς συζύγου καὶ τῆς θυγατρός του!

Ὁ Ἔγγερος ἦτο εἷς τῶν πρώτων ἱδρυτῶν τοῦ ἐν Παρισίοις συλλόγου «πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῶν Ἑλληνικῶν μελετῶν ἐν Γαλλίᾳ». Ἐχρημάτισε τρὶς πρόεδρος τοῦ συλλόγου τούτου, κατὰ τὰ ἔτη 1868, 1871 καὶ 1876, ἐπὶ τέλους δὲ ἀνηγορεύθη ἰσόβιος ἐπίτιμος πρόεδρός του. Πρὸς μεγαλειτέραν ἀνάδειξιν τῆς ἐξαιρετικῆς ταύτης τιμῆς ἀπεφασίσθη, μετὰ τὸν θάνατόν του, ἡ κατάργησις τῆς ἐφεξῆς ἐκλογῆς ἐπιτίμου προέδρου. Δι' ἐράνου δέ, περιορισθέντος μεταξὺ τῶν μελῶν μόνων τοῦ Συλλόγου, ἀνηγέρθη ἐπὶ τοῦ τάφου του, εἰς τὸ κοιμητήριον Montparnasse, στήλη φέρουσα τὴν ἐξ ὀρειχάλκου προτομήν του.

Κατὰ τὴν τελετὴν τῶν ἐγκαινίων τοῦ μνημείου, τὴν 30 Μαΐου 1886, ἐξεφωνήθησαν λόγοι ὑπὸ τοῦ μαρκησίου de Queux de St Hilaire, ὑπὸ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Ἔγγερον εἰς τὴν Σορβόννην ἀκαδημαϊκοῦ Κου A. Croiset, ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου φίλου του Ῥενάν, καὶ ὑπὸ τοῦ γράφοντος, εἰπόντος γαλλιστὶ τὰ ἑξῆς, ἐπ' ὀνόματι τῶν Ἑλλήνων ὅσοι συνέδραμον πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ μνημείου.

Κύριοι

« Δὲν μοῦ παρέχει μόνη ἡ εὐμενὴς φιλία διὰ τῆς ὁποίας μὲ ἐτίμα ὁ Κος Egger τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ λάβω ἐνταῦθα τὸν λόγον. Τὴν τιμὴν ταύτην ὀφείλω πρὸ πάντων εἰς τὴν ἐθνότητά μου. Οἱ συνελθόντες ἐνώπιον τοῦ μνημείου τούτου δὲν ἠθέλησαν νὰ λησμονηθῇ ὅτι καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐπιθυμεῖ νὰ συμμεθέξῃ τῆς εὐσεβοῦς ταύτης τελετῆς.

Τὸ ὄνομα τοῦ Egger εἶναι γνωστὸν καὶ σεβαστὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὄχι ὀλιγώτερον ἢ εἰς τὴν Γαλλίαν. Ἀπέδειξαν τοῦτο αἱ ὁμόθυμοι ἐκφράσεις λύπης τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦ θανάτου του. Τὸ ἀπέδειξε καὶ ἡ προθυμία μὲ τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἑταῖροι τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ἀνταπεκρίθησαν πανταχόθεν εἰς τὴν ἔκκλησίν μας πρὸς προσφορὰν τοῦ φόρου τούτου εἰς τὴν μνήμην του. Δὲν ἔσπευσαν δὲ μόνοι οἱ φιλολογικοὶ σύλλογοι καὶ οἱ προσωπικοὶ φίλοι τοῦ ἀποβιώσαντος εἰς ἐγγραφὴν τοῦ ὀνόματός των εἰς τὸν κατάλογόν μας· λόγιοι ἄγνωστοι εἰς ὑμᾶς, διδάσκαλοι ταπεινοί, ἔστειλαν μακρόθεν τὸν ὀβολόν των, — ὀβολὸν τόσον μᾶλλον πολύτιμον, καθόσον δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ περισσεύματος ἐν μέσῳ ὅσων δοκιμασιῶν διέρχεται σήμερον ἡ πατρίς μας.

Ἀλλὰ διατί ἡ ἐξ Ἑλλάδος ἐκδήλωσις αὕτη τιμῆς πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Γάλλου λογίου; Τί ἔπραξεν οὗτος πρὸς ἐξέγερσιν τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν Ἑλλήνων; Ἐκαλλιέργησεν ἐπιφανῶς τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ

οὐδέποτε ἀπέκρυψε τὴν πρὸς τὴν σημερινὴν Ἑλλάδα συμπάθειάν του· ἦτο μέγας Ἑλληνιστὴς καὶ ἀληθὴς φιλέλλην. Ἰδοὺ διατὶ τὸν ἐτιμήσαμεν καὶ τὸν ἠγαπήσαμεν.

Μὴ ἀπορεῖτε, Κύριοι, ἐὰν θεωροῦντες ὡς ἀποκλειστικήν μας περιουσίαν τὴν κληρονομίαν τῆς ἀρχαιότητος. βλέπομεν ὡς συγγενεῖς, τρόπον τινά, τοὺς ἀφοσιοῦντας τὸν βίον εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Τοὺς Ἑλληνιστὰς ἔχομεν σχεδὸν ὡς συμπατριώτας. Παρέχομεν δὲ εἰς αὐτοὺς πλήρη τὴν πολιτογράφησιν ὅτε εἶναι διάσημοι ὡς ὁ Egger. Νομίζομεν ὅτι ἀντανακλᾶται κάπως εἰς ἡμᾶς ἡ δόξα διὰ τῆς ὁποίας περιβάλλονται ἀναδιφοῦντες τὰ μυστήρια τῆς προγονικῆς ἡμῶν δόξης.

Ὑποκρύπτεται ἆρά γε εἰς τοῦτο ὑπολογισμὸς πατριωτικοῦ ἐγωϊσμοῦ; Ἴσως! Δὲν εἶναι εὔκολον νὰ ζῇ τις νοερῶς ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ νὰ μένῃ ἀδιάφορος καὶ ἀσυμπαθὴς πρὸς τὴν νεωτέραν. Ὁ Ἑλληνιστὴς θὰ γείνῃ ἀνεπαισθήτως φιλέλλην. Παράδειγμα τούτου, — παράδειγμα κολακευτικώτατον διὰ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν φιλοτιμίαν, ὑπῆρξεν ὁ Egger.

Και ὅμως διστάζω νὰ ἐφαρμόσω εἰς τὸν Egger τὸ ἐπίθετον τοῦ *φιλέλληνος*. Ἔπρεπε μᾶλλον νὰ εἴπω ὅτι ἦτο *φίλος τῆς Ἑλλάδος*. Ἡ σημασία ἀμφοτέρων φαίνεται ἡ αὐτή, ἀλλ' ὅμως νομίζω ὅτι ὑπάρχει οὐσιώδης τις μεταξὺ των διαφορά.

Ὁ φιλελληνισμὸς ἦτο προϊὸν ἄλλης ἐποχῆς. Ἦτο ἡ ἐκδήλωσις τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῆς Γαλλίας, εἰσέτι κλο-

νουμένης ἐκ τοῦ σάλου τῶν ἐπικῶν συμβάντων τῆς ἐπαναστατικῆς περιόδου της, καὶ συγκινηθείσης ἀπὸ τὸν ἡρωϊσμὸν τῆς Ἑλλάδος. ἀναστάσης ἐκ νεκρῶν. Τότε ἀντήχουν εἰς τὴν Γαλλίαν αἱ συμφοραὶ καὶ αἱ ἀνδραγαθίαι τῶν Ἑλλήνων. Μᾶς ἐστέλλοντο τότε βοηθήματα, —ἤρχοντο ἄνδρες γενναῖοι νὰ συμπολεμήσουν καὶ νὰ συναποθάνουν μεθ' ἡμῶν.

Ἡ Γαλλία δὲν μετενόησε διὰ τὸν φιλελληνισμὸν ἐκεῖνον, διὰ τὸν ὁποῖον αἰωνία θὰ εἶναι ἡ εὐγνωμοσύνη μας. Ἀλλ' ἀφοῦ ἅπαξ ἐτελείωσεν ὁ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγών, ὁ ἐνθουσιασμὸς ἠλαττώθη. Μετ' αὐτὸν ἐπῆλθε μάλιστα περίοδος ἀντιδράσεως. Δὲν ἔπαυσεν ἡ Ἑλλὰς νὰ ἔχῃ φίλους εἰς Γαλλίαν, ἀλλ' ὁ φιλελληνισμὸς δὲν ἦτο πλέον τοῦ συρμοῦ.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἠνδροῦτο ὁ Egger. Δὲν ἀνῆκεν εἰς τὴν γενεὰν τῶν παλαιῶν φιλελλήνων. Ἤκουσε καὶ αὐτὸς εἰς τὴν παιδικήν του ἡλικίαν, ἤκουσε περίλυπος τὸν κρότον τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου,—ἀλλὰ τὴν νεανικήν του καρδίαν δὲν ἐπρόφθασε ν' ἀνάψῃ ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ φιλελληνισμοῦ. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον, καθόσον ἐνεβάθυνε εἰς τὴν μελέτην τῶν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ πάσας αὐτῆς τὰς φάσεις καὶ τὰς ἀπόψεις, μᾶς ἔδωκε βαθμηδὸν τὴν φιλίαν του, — φιλίαν τόσον εἰλικρινεστέραν καθόσον ἦτο ἤρεμος καὶ λελογισμένη. Ἔκρινε τὰ καθ' ἡμᾶς μὲ εὐμένειαν ἀπηλλαγμένην καὶ ὑπερβολῶν καὶ προκαταλήψεων.—Παρηκολούθει μὲ ἀγάπην τὰς ἐπιπόνους τῶν Ἑλλήνων προσπαθείας ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς των ἀνοργανώσεως,—μᾶς ἔδιδε

διὰ τῶν συγγραμμάτων του συμβουλὰς ἐπωφελεῖς καὶ πολυτίμους ἐνθαρρύνσεις, — προπάντων δὲ συνεμερίζετο τὰς ἐλπίδας μας ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος καὶ δὲν ἐκλονίζετο ἡ εἰς τὸ μέλλον τοῦτο πεποίθησίς του οὔτε ἐκ τῶν παραπτωμάτων εἰς ὅσα μᾶς ἔφερε ἡ πολιτικὴ ἀπειρία, οὔτε ἐκ τῆς πρὸς ἡμᾶς διαγωγῆς ἀδίκου ἐνίοτε διπλωματίας. — Ἦτο ἀληθὴς φίλος τῆς Ἑλλάδος !

Οὐδ' ἦτο ὁ μόνος. Εἴχομεν, ἔχομεν καὶ θὰ ἔχωμεν πάντοτε φίλους εἰς Γαλλίαν, καθὼς θὰ ὑπαρχουν πάντοτε καὶ Ἑλληνισταί. Αἱ παραδόσεις, τῶν ὁποίων ὁ Egger ἐχρημάτισεν ἐπὶ τόσα μακρὰ ἔτη φύλαξ πιστὸς καὶ ἐπιφανὴς ἀντιπρόσωπος, δὲν κινδυνεύουν ποτὲ νὰ ἐξαλειφθοῦν εἰς τὴν εὐγενῆ ταύτην χώραν. Ἂς ἐπιτραπῇ εἰς ἕνα Ἕλληνα νὰ διακηρύξῃ τοῦτο, πρὸς τιμὴν τῆς Γαλλίας, ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἐξόχου Ἑλληνιστοῦ, τοῦ εἰλικρινοῦς φίλου τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ὁποίου σήμερον πανηγυρίζομεν τὸ μνημόσυνον [1].

[1] Ἴδε τὰ τῆς τελετῆς ταύτης εἰς τὸ Annuaire de l'Association des études Grecques τοῦ ἔτους 1886.

ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΣ ΒΑΓΝΕΡ

Τὴν 3/15 Ἀπριλίου 1880 ἀπεβίωσεν εἰς Νεάπολιν ὁ γνωστὸς Γερμανὸς ἑλληνιστὴς καὶ μεσαιωνοδίφης Γουλιέλμος Βάγνερ.

Ἐπιθυμῶν πρὸ ἐτῶν νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἠδυνήθη ἐπὶ τέλους νὰ πραγματοποιήσῃ κατὰ τὸ ἥμισυ τὸ σχέδιόν του. Ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς τὴν ὁποίαν μακρόθεν ἐγνώριζε καὶ ἠγάπα δὲν θὰ τὸν φιλοξενήσῃ ποτὲ πλέον.

Μοῦ ἔγραφεν ἐκ Ῥώμης ἑλληνιστὶ τὴν 15 Ἰανουαρίου παρελθόντος: «Ἄδειαν ἔχω ἑξάμηνον, ἀλλὰ καὶ »αὕτη δὲν ἐξαρκεῖ πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν ὅλων τῶν σκο»πῶν μου. Δύο ἐπεθύμησα νὰ ἐκτελέσω ἐδῶ· τὸ μὲν »πρῶτον νὰ ἴδω τὰ ἀξιοθεατώτερα μέρη τῆς Ἰταλίας »καὶ τὰ ἐν ταῖς πόλεσιν ἀποτεθησαυρισμένα ἔργα τῆς »τε ἀρχαίας καὶ νεωτέρας τέχνης· τὸ δὲ δεύτερον νὰ »ἐξετάσω τὰς βιβλιοθήκας ἐπὶ σκοπῷ νὰ εὕρω καὶ ἀν»τιγράψω μνημεῖα τέως ἄγνωστα τῆς Μεσαιωνικῆς »Ἑλληνικῆς φιλολογίας. Καταβαίνων ἀπὸ Μεδιολά»νου ἕως Ῥώμης εἶδα τόσα καὶ ἀνεκάλυψα τόσα, καὶ »μάλιστα ἐδῶ, ὥστε ἐξαπορῶ πῶς νὰ προσθέσω καὶ »τὴν Νεάπολιν. Ὅμως θὰ τὸ κάμω, καίτοι ἀπαιτεῖ-

»ται πλειότερος καιρὸς διὰ τὴν Ῥώμην ἢ ἐμπορῶ τώρα »νὰ δώσω εἰς αὐτήν».

Τὴν δὲ πρώτην Ἀπριλίου μοῦ ἔγραφε διὰ μολύβδου ἀπὸ τῆς κλίνης του ταύτας, τὰς τελευταίας του πρὸς ἐμὲ λέξεις:

«Εἶναι δύο ἑβδομάδες ἐξ οὗ κεῖτομαι ἄρρωστῶν εἰς »τὸ διεθνὲς Νοσοκομεῖον τῆς Νεαπόλεως, προσβληθεὶς »ὑπὸ δεινῆς βρογχίτιδος καὶ λαρυγγίτιδος, καὶ ὅλως »τὴν φωνὴν ἀπολέσας. Δὲν ἐμπορῶ νὰ ἐπιστρέψω εἰς »τὴν πατρίδα μου πρὸ Ἰουνίου μηνός. Ἔχω συνειλεγ»μένην πολλὴν ὕλην, ὥστε νὰ δυνηθῶ ἤδη νὰ ἐκδώσω »τοὺς μυθιστοριογράφους τοῦ μεσαιῶνος καὶ ἄλλα τινὰ »ἀξιόλογα».

Ἀλλ' ἑτέρα τὸν περιέλαβε πατρίς, καὶ ἔληξε προώρως ὁ καλὸς ἀγών, τὸν ὁποῖον μέχρις ἐσχάτης πνοῆς ἠγωνίζετο.

Καίτοι τεσσαρακοντούτης μόλις, ὁ Βάγνερ κατεῖχε θέσιν ἐπίζηλον εἰς τὴν πολιτείαν τῶν γραμμάτων. Ἀναγορευθεὶς διδάκτωρ, καὶ μετέπειτα καθηγητής, ἐξελέχθη πρὸ ἱκανῶν ἤδη ἐτῶν ὑπὸ τῆς πόλεως τοῦ Ἀμβούργου ὡς διευθυντὴς τοῦ ἀνωτάτου ἐκεῖ ἐκπαιδευτικοῦ καθιδρύματος, τοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα Johaneum γνωστοῦ. Αἱ φροντίδες τῆς διευθύνσεως καὶ τῆς διδασκαλίας δὲν ἀπερρόφουν τὴν ἀδάμαστον ἐνεργητικότητά του. Οὐδέποτε ἔπαυεν ἐργαζόμενος, — οὔτε εἰς τὴν ἐσχάτην αὐτοῦ περιοδείαν, καθ' ἣν ἡ κυρία ἀναψυχή του ἦτο ἡ ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις ἀντιγραφὴ χειρογράφων, — οὔτε εἰς τὴν κλίνην, ἀπὸ τῆς ὁποίας μοῦ

ἔγραφε τὰ περὶ μελλουσῶν ἐκδόσεων σχέδιά του.

Ἐντριβὴς περὶ τὴν ἀρχαίαν φιλολογίαν ἐδημοσίευσε μετὰ κριτικῶν καὶ ἐπεξηγητικῶν σχολίων ἐκδόσεις Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων, ἐπαξίως τιμωμένας εἰς Ἀγγλίαν καὶ εἰς Γερμανίαν. Κάτοχος τῆς Ἀγγλικῆς, ἐξέδωκε, περὶ τὰ τὸν Σαικσπεῖρον ἰδίως ἀφορῶντα, συγγραφὰς καὶ διατριβάς, αἱ ὁποῖαι οὔτε διῆλθον οὔτε ἠδύναντο νὰ διέλθουν ἀπαρατήρητοι. Ἀλλὰ τὸ κυρίως ἑλκῦον αὐτὸν θέμα, εἰς τὸ ὁποῖον μετ' αὔξοντος ἀείποτε ζήλου ἐπανήρχετο, ἦτο ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν φιλολογία. Αἱ γνωσταὶ δημοσιεύσεις του τοσούτων ἀνεκδότων κειμένων, διὰ τῶν ὁποίων μετὰ κριτικῆς ἐπιστασίας διεφώτισε πολλὰς τῆς σκοτεινῆς ἐκείνης περιόδου σελίδας, ἀποκαθιστοῦν ἀνεξάλειπτον τὴν μνήμην του εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας ἡμῶν γραμματολογίας.

Οὐδὲ περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν μεσαιωνικὴν περίοδον τὸ ὑπὲρ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐνδιαφέρον τοῦ Βάγνερ. Παρακολουθῶν τὴν σύγχρονον τῆς φιλολογίας ἡμῶν κίνησιν, ὑπῆρξεν ὁ κύριος αὐτῆς εἰς Γερμανίαν, καὶ εἰς Ἀγγλίαν ἔτι, παραστάτης. Πολλὰς ἔγραψεν εἰς τὸ Ἀγγλικὸν Academy καὶ εἰς τὸ Γερμανικὸν Central Blatt ἐμβριθεῖς βιβλιοκρισίας· ἡ δὲ εὐμένεια καὶ ἡ ἔστιν ὅτε αὐστηρότης αὐτῶν ἐξ ἴσου μαρτυροῦν τὸν δικαιάν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ζῆλόν του.

Μετὰ τὴν ἀποβίωσιν τοῦ γηραιοῦ Elissen, ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ Hopf, τοῦ Mendelsohn Bartholdy καὶ ἤδη ὁ τοῦ Βάγνερ, εἶναι τοσαῦται ἐθνικαὶ ἡμῶν ἀτυχίαι. Δὲν θὰ ἐκλείψῃ βεβαίως μετ' αὐτῶν ἡ σειρὰ τῶν εἰς Γερμανίαν φιλελλήνων Ἑλληνιστῶν. Ἀπ' ἐναντίας. Ἡ ἵδρυσις τῆς Γερμανικῆς εἰς Ἀθήνας Σχολῆς καὶ αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἀπὸ κοινοῦ εἰς Ὀλυμπίαν ἐργασίαι δύνανται αὗται καὶ μόναι νὰ μᾶς καθησυχάσουν ὡς πρὸς τοῦτο. Ἀλλ' ἐὰν ἀναπληροῦται εἰς τὴν ἐπιστήμην ἡ θέσις τῶν ἀπερχομένων, δὲν ἀναπληροῦται ὅμως εἰς τὴν μνήμην τῶν ἀγαπησάντων αὐτούς. Διότι μετὰ τοῦ ἐπιστήμονος συναπέρχεται ὁ χρηστὸς ἀνήρ, ὁ γενναῖος καὶ πιστὸς φίλος.

Εἰκοσαετὴς περίπου φιλία μὲ συνέδεε μετὰ τοῦ Βάγνερ. Δείγματα αὐτῆς πολύτιμα μοῦ ἐπεδαψίλευσεν ἐκεῖνος ζῶν. Δὲν ἠδυνάμην νὰ περιμένω ὅτι μοῦ ἐπέπρωτο νὰ ἀνταποδώσω εἰς τὴν μνήμην του τὸν φόρον τῆς φιλίας. Τοιοῦτος ὁ βίος. Καθόσον ἀπὸ τῆς κορυφῆς καταβαίνομεν πρὸς τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, θραύονται ἀνὰ εἷς οἱ δεσμοὶ οἱ προσκολλῶντες ἐπὶ τῆς γῆς τὴν καρδίαν. Μένει ὅμως ἀκεραία ἡ καρδία, διὰ νὰ αἰσθάνεται μέχρι τέλους ὁλόκληρον ἑκάστου χωρισμοῦ τὸ ἄλγος.

Ἐν Παρισίοις τῇ 18 Ἀπριλίου 1880.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΠΑΛΑΣΚΑΣ

ΔΕΝ ΠΕΙΡΑΖΕΙ

— Ἡ ἀληθὴς πληγὴ τῆς Ἑλλάδος εἶναι τὸ *δὲν πειράζει*, μοῦ ἔλεγε μίαν ἑσπέραν ὁ μακαρίτης Παλάσκας([1]).

Ποσάκις. κατὰ τὴν τελευταίαν εἰς Παρισίους διαμονήν του, διήλθομεν ὥρας ὁλοκλήρους συνομιλοῦντες περὶ τῶν τῆς Ἑλλάδος! Καὶ εἰς τί ἄλλο περιστρέφεται συνήθως ἡ ὁμιλία τῶν εἰς τὰ ξένα συναντωμένων Ἑλλήνων; Τὸν ἤκουα δὲ μετὰ νέας πάντοτε τέρψεως. Ἡ ἁγνότης τοῦ πατριωτισμοῦ, ἡ ὀρθότης τῶν σκέψεων, ἡ μακρά του πεῖρα τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων, τὰ ἀνέκδοτα διὰ τῶν ὁποίων ἐποίκιλλε τὴν ὁμιλίαν, ἡ χάρις τῆς ἐκφράσεως, ἀπετέλουν τερπνοτάτην ἅμα καὶ διδακτικὴν τὴν συναναστροφὴν τοῦ ἀληθῶς χρηστοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου.

Δὲν εἴμεθα πάντοτε καὶ κατὰ πάντα σύμφωνοι εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν καθ' ἡμᾶς. Ἴσως δὲ ἡ ἐκ μέρους μου ἀσυμφωνία ἐπήγαζε μᾶλλον ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ δίδω ἀφορμὴν ὁμιλίας ἢ ἐκ πεποιθήσεως ἐναντίας.

([1]) Ὁ διακεκριμένος οὗτος ἀξιωματικὸς τοῦ ναυτικοῦ ἀπεβίωσε τὴν 26)14 Ἰανουαρίου 1880.

Ὁ Παλάσκας τὴν ἀπέδιδεν εἰς τὴν ὑπερβολὴν τῆς αἰσιοδοξίας, τὴν ὁποίαν μοῦ προσέτριβεν. Ἐγὼ δέ, παίζων, ἐξήγουν τὰς πρὸς τὸ ἀπαισιόδοξον τάσεις του διὰ τῆς διαφορᾶς τῆς ἡλικίας, καὶ ἔλεγα, — ὅπερ ἄλλως τε ἀληθές, — ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅπου λευκαὶ τρίχες ἐκεῖ καὶ μεμψιμοιρία, ὅσον δὲ λευκότεραι τόσον μεγαλειτέρα ἡ μεμψιμοιρία.

Τοῦτο ἐφαρμόζεται ἁπανταχοῦ τῆς γῆς. Αἱ ἐντυπώσεις τὰς ὁποίας ἐλάβομεν ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς νεότητος διατηροῦν ἰδιάζουσαν μέχρι τέλους χάριν ἐντὸς τῆς μνήμης τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνίοτε δὲ γηράσκοντες ἀποδίδομεν εἰς τὰ πρὸ ἡμῶν ἀντικείμενα ἐλλείψεις, ἐνῷ μόνοι πταίουν οἱ μεταβληθέντες ὀφθαλμοί μας. Ἴσως εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπάρχουν πρόσθετοι ἀφορμαὶ δικαιοῦσαι καὶ ἄλλως τὸ πρᾶγμα. Ἀλλὰ φοβοῦμαι μὴ τὸ *ἴσως* μου τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι κατατάσσομαι ἤδη κ' ἐγὼ εἰς τὴν σειρὰν τῶν δικαιώματι ἡλικίας μεμψιμοιρούντων.

Ὅπως δήποτε, ὁ Παλάσκας παρεδέχετο ἐν μέρει τὴν ἔνστασίν μου ταύτην. Παρεδέχετο καὶ τὴν ἰσχὺν τῶν ἱστορικῶν λόγων διὰ τῶν ὁποίων, ἐξηγῶν τὰ κακῶς ἔχοντα, ἀπεπειρώμην νὰ ἀναδείξω τὸ ἐφήμερον αὐτῶν. Πρὸ πάντων δὲ ἐσυμφωνοῦμεν εἰς τὰς περὶ μέλλοντος ἐλπίδας. Ὢ! ὡς πρὸς τοῦτο ἡ πεποίθησίς του ἦτο πλήρης καὶ ἀκράδαντος. Ἀλλὰ δὲν τὸν ἐμπόδιζεν αὕτη ἀπὸ τοῦ νὰ βλέπῃ καὶ νὰ λέγῃ τὰς ἀσχημίας τοῦ παρόντος, τὰς ὁποίας κατὰ μέγιστον μέρος ἀπέδιδεν, ὡς ἔλεγεν, εἰς τὸ *δὲν πειράζει*.

— Βλέπεις τὰ πράγματα ἐκ τοῦ πλησίον ἔλεγα,

καὶ διὰ τοῦτο μεγαλοποιεῖς τὸ κακόν. Ἂν ἐξετάσῃς τῆς ὡραιοτέρας χειρὸς τὸ δέρμα διὰ τοῦ μικροσκοπίου, θὰ ἀνακαλύψῃς ἐπ' αὐτῆς ἀηδίας, τὰς ὁποίας ὁ ὀφθαλμὸς δὲν ὑποπτεύεται. Μὴ διὰ τοῦτο ἐλαττοῦται ἡ ὡραιότης τῆς χειρός, τὴν ὁποίαν θαυμάζει ὁ γυμνὸς ὀφθαλμός σου; Διὰ νὰ κρίνῃς ἀσφαλῶς βλέπε ἐξ ἀποστάσεως τὰ πράγματα· ἐξ ἀποστάσεως ἱκανῆς ὥστε νὰ συγκρίνῃς τὰ ἐν Ἑλλάδι μὲ τὰ ἀλλαχοῦ συμβαίνοντα. Διότι, ἐπὶ τέλους, μὴ δὲν εἶναι ἀνθρώπινα τὰ καθ' ἡμᾶς; Μὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς περίπου παντοῦ καὶ πάντοτε;

— Ναί, ἀπεκρίνετο μειδιῶν ὁ Παλάσκας, ἀλλ' ὁ Ἕλλην εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἄνθρωπος, ὥστε τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματά του προσλαμβάνουν τύπον δυνατώτερον ἢ ἀλλαχοῦ τῆς γῆς.

— Ναί, ἐπανελάμβανε σπουδαιότερον· ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ αὐτὸς παντοῦ. Οἱ αὐτοὶ λόγοι προκαλοῦν καὶ τὴν μόρφωσιν τῶν κακιῶν καὶ τὴν διόρθωσίν των. Παντοῦ ὑπάρχει καὶ χρηστότης καὶ κακοήθεια. Βεβαίως δέ, παρ' ἡμῖν ἡ ἀναλογία τῆς μὲν πρὸς τὴν δὲ δὲν εἶναι πρὸς ζημίαν τῆς Ἑλλάδος. Ὄχι, δόξα τῷ Θεῷ! Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι, ὅτι ἀλλαχοῦ ἡ διαφθορὰ στηλιτεύεται εὐκολώτερον ἢ ἐδῶ. Εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν προστατεύει τὸ αἰώνιον ***δὲν πειράζει***. Δὲν πειράζει τοῦτο, δὲν πειράζει ἐκεῖνο! Ἡ ἀνοχὴ τοῦ Ἕλληνος εἶναι ἀπεριόριστος! Ἀνθρώπινον θὰ μοῦ εἴπῃς καὶ τοῦτο; Ἢ θὰ μοῦ φέρῃς τοὺς ἱστορικούς σου καὶ πάλιν λόγους πρὸς ἐξήγησίν του;

— Ἴσως, ὑπέλαβα, ἡ ὑπερβολικὴ αὕτη ἀνοχὴ εἶναι ἡ φυσικὴ καὶ ἀναγκαία ἀντίδρασις τῆς ὑπερβολικῆς

πρὸς τὸ ψέγειν τάσεως τοῦ Ἕλληνος. Εἴμεθα τόσον φιλόψογοι, ἀνακαλύπτομεν μετὰ τόσης εὐκολίας τὰ ἐπιλήψιμα καὶ ὅπου συχνάκις δὲν ὑπάρχουν, ὥστε συναισθανόμεθα τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξουδετερώσωμεν κάπως τὴν κακολογίαν καὶ νὰ παρηγορήσωμεν ἴσως ἑαυτοὺς διὰ τῆς παραβλέψεως, — διὰ τοῦ ***δὲν πειράζει***.

Ἡ παρένθεσίς μου αὕτη ἦτο ἀντίφασις πρὸς τὴν θεωρίαν μου, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι παντοῦ ὁ ἴδιος, τὰ δὲ καθ' ἡμᾶς ἁπλῶς ἀνθρώπινα· διότι παρεδεχόμην ὅτι, ὡς πρὸς τὸ φιλόψογον τοὐλάχιστον, ἐξέχει ὁ Ἕλλην. Ἀλλ' ὁ Παλάσκας δὲν ἐπωφελήθη τῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ μοῦ προσάψῃ τὸ ἀνακόλουθον τῶν παρατηρήσεών μου. Ἐγερθεὶς ἐπεριπάτει κατὰ τὴν συνήθειάν του ἐντὸς τοῦ δωματίου, ψιθυρίζων κατ' ἀρχὰς μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας: ***δὲν πειράζει, δὲν πειράζει***! Ἔπειτα ἐσιώπησε καὶ ἐφαίνετο ἀναπολῶν παρελθόντα πράγματα.

Ἐγὼ δ' ἐσκεπτόμην κατ' ἐμαυτὸν ὅτι δύναται ἴσως καὶ ἄλλως νὰ ἐξηγηθῇ ἡ Ἑλληνικὴ ἀνοχή: Διὰ τοῦ ὑπερβάλλοντος πατριωτισμοῦ. Πσσάκις ἤκουσα ὅτι πρέπει νὰ συγκαλύπτωμεν τὰς ἀσχημίας μας διὰ νὰ μὴ τὰς ἴδουν δῆθεν οἱ ξένοι. Ὡσὰν νὰ ἐπερίμεναν οἱ ξένοι νὰ τὰς ἀποκαλύψωμεν ἡμεῖς διὰ νὰ τὰς ἴδουν! Λησμονοῦν οἱ οὕτω σκεπτόμενοι ὅτι ἡ συγκάλυψις εἶναι μᾶλλον ἀξιόμεμπτος ἢ ἡ ἀσχημία αὐτή. Ἐμφοροῦνται τοῦ αἰσθήματος τοῦ διατυπουμένου εἰς τὸ γαλλικὸν ῥητὸν ὅτι πρέπει νὰ πλύνωμεν κατ' ἰδίαν τὰ ἄπλυτά μας. Ἀλλ' ἡ παροιμία δὲν λέγει ὅτι πρέπει καὶ νὰ μένουν ἄπλυτα.

Αἴφνης ὁ Παλάσκας διακόψας τὸν περίπατόν του ἐστάθη ἐνώπιόν μου.

— Ἠξεύρεις τί μοῦ ἦλθεν εἰς τὸν νοῦν;

— Λέγε, ἀπεκρίθην.

— Πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ὅτε τὸ Καφενεῖον τῆς Ὡραίας Ἑλλάδος ἦτο εἰς τὴν ἀκμήν του καὶ ἐχρησίμευεν ὡς γενικὸν τῶν Ἀθηναίων συνεντευκτήριον, ἐπλήρονα θερινήν τινα ἑσπέραν τὸν καφέν μου καὶ ἡτοιμαζόμην νὰ ἀναχωρήσω, ὅτε ἔμπροσθεν τοῦ καφενείου διῆλθεν ἄνθρωπος μεσόκοπος,— ταξειδιώτης μόλις ἀφιχθεὶς κατὰ τὸ φαινόμενον. Ἐφόρει κασκέτον παλαιὸν μᾶλλον, τὸν ἠκολούθει δὲ Μελιταῖος ἀχθοφόρος βαστάζων τὰ ὀλίγα πράγματά του. Ἐπέσυρεν ὁ ἄνθρωπος τὴν προσοχήν μου, διότι δύο ἢ τρεῖς ἐκ τῶν πρὸ τοῦ καφενείου καθημένων ἠγέρθησαν μετὰ σπουδῆς ἅμα τὸν εἶδον καὶ τὸν ἐχαιρέτισαν διὰ τοῦ φιλικωτέρου *Καλῶς ὥρισες*. Ἐξηκολούθησεν ἐκεῖνος τὸν δρόμον του ἀναβαίνων τὴν ὁδὸν Αἰόλου, μὲ τὸν ἀχθοφόρον κατόπιν του. Ἐγὼ δὲ ἐγερθεὶς ἠκολούθουν εἰς ὀλίγην ἀπόστασιν τὴν αὐτὴν ὁδόν, χωρὶς νὰ βιάζωμαι, διότι ἦτο θερμὴ ἡ ἑσπέρα. Ἐν τούτοις οἱ πλεῖστοι τῶν πρὸς ἡμᾶς ἐρχομένων ἐδεξιοῦντο τὸν προπορευόμενόν μου ξένον· τινὲς τὸν ἠσπάζοντο, ἄλλοι ἔσφιγγον τὴν χεῖρά του. Ἡ ὑποδεξίωσις ἦτο γενικὴ καὶ ἐγκάρδιος καὶ ἐμαρτύρει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦτο ἄγνωστος, οὔτε ὁ τυχών. Ἡ περιέργειά μου ἠρεθίσθη. Ποῖος εἶναι ἆρά γε; Πῶς νὰ μὴ τὸν γνωρίζω;

Ἐκεῖ, βλέπω μακρόθεν ἐρχόμενον τόν... Δὲν σοῦ λέγω τὸ ὄνομά του. Τὸν γνωρίζεις καὶ τὸν τιμᾷς, καθὼς κ' ἐγὼ τὸν ἐκτιμῶ ὡς ἕνα τῶν ἐντιμοτέρων συμπολιτῶν μας, κατέχοντα θέσιν ὑψηλὴν καὶ ἀνεξάρτητον, καὶ ἐπαξίως ἀπολαύοντα τῆς γενικῆς ὑπολήψεως. Ἅμα ἐπλησίασε καὶ ἀνεγνώρισε τὸν κασκετοφόρον μου ξένον, τὸν προϋπήντησε καὶ αὐτὸς μὲ ἓν ἐγκάρδιον *Καλῶς ὥρισες*, καὶ σταθεὶς τὸν ἠσπάσθη καὶ ἐπὶ τῆς μιᾶς παρειᾶς καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης. Ἐστάθην καὶ ἐπερίμεινα τὸν φίλον. Ἐπὶ τέλους θὰ ἱκανοποιήσω τὴν κορυφωθεῖσαν ἤδη περιέργειάν μου!

— Δέν μοῦ λέγεις, τὸν ἠρώτησα, ἅμα ἐπλησίασε, ποῖος εἶναι τοῦ λόγου του;

— Οὖφ ἀδελφέ! ἐψιθύρισε μετὰ προφανοῦς ἀηδίας, φυσῶν διὰ τῶν χειλέων καὶ σείων βιαίως τὰ δάκτυλα τῆς δεξιᾶς του, ὡς νὰ ἤθελε ν' ἀποπτύσῃ τὸν δοθέντα διπλοῦν ἀσπασμὸν καὶ ν' ἀποτινάξῃ τὸν ῥύπον τῆς χειραψίας ἐκείνης.

Ἠπόρησα καὶ ἐπανέλαβα τὴν ἐρώτησιν. — Μοῦ εἶπε τὸ ὄνομα. Δὲν ἐγνώριζα τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ μοῦ ἦτο γνωστὸν τὸ ὄνομά του καὶ τὸ ἐνθυμήθην ἀμέσως, διότι εἶχεν ἀντηχήσει πρό τινων ἐτῶν καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ὅτε ἐδικάζετο ἐπὶ πλαστογραφίᾳ! Ἦτο δημόσιος ὑπάλληλος, κατεδικάσθη δὲ εἰς πολυετῆ δεσμά. Ἡ ποινή του ἔληξε καὶ ἐπέστρεφεν ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς εἰς τὸ φρούριον τοῦ Παλαμηδίου διαμονῆς του. Καὶ ἰδοὺ πῶς τὸν ὑπεδέχοντο οἱ ἀνεκτικοὶ συμπολῖταί του, καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ ἀκέραιος ἀνώνυμός μου. Διότι εἶναι βαθεῖαι αἱ ῥίζαι τοῦ *δὲν πειράζει* εἰς τὴν κοινωνίαν μας.

— Τί ἀπέγεινεν ὁ πλαστογράφος; ἠρώτησα.

— Ἀγνοῶ. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ κατέχῃ θέσιν καλὴν εἰς τὴν δημοσίαν ὑπαλληλίαν. Τὸ παρελθόν του δὲν εἶναι σύστασις δι' αὐτόν, ἀλλὰ *δὲν πειράζει*. Ἐὰν τὸν ὑποστηρίζῃ ὁ βουλευτὴς τῆς ἐπαρχίας του, πῶς ὁ ὑπουργὸς νὰ ἀρνηθῇ τὸν διορισμόν του; Ἐπὶ τίνι λόγῳ; Ἐὰν ὁ ὑπουργὸς αὐτὸς δὲν λέγῃ τὸ *δὲν πειράζει*, τὸ ἐπαναλαμβάνουν κατὰ κόρον οἱ περὶ αὐτόν. *Δὲν πειράζει*!

— Ἀναμφιβόλως, ἐξηκολούθησε λέγων μετά τινα σιωπήν, ἡ κοινωνία ἀναγνωρίζει καὶ τιμᾷ τὸν ἔντιμον, διακρίνει δὲ κάλλιστα τὸν ἄξιον ἀπὸ τοῦ μὴ ἀξίου ὑπολήψεως. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ. Πρέπει ἡ διάκρισις νὰ μὴ ἐκφράζεται ταπεινῇ τῇ φωνῇ καὶ ἐν παραβύστῳ. Πρέπει τὸ κακόν, ὅπου καὶ ἂν εὑρεθῇ νὰ στηλιτεύεται καὶ ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης, πρὸ πάντων τῆς κοινῆς γνώμης. Πρέπει νὰ ἐκλείψῃ τὸ *δὲν πειράζει*. Ὅταν αἱ ἀπαίσιοι αὗται λέξεις παύσουν νὰ ἀντηχοῦν αἰωνίως εἰς τὴν ἀκοὴν τοῦ Ἕλληνος τότε δύνασαι, σὺ ὁ αἰσιόδοξος, νὰ πιστεύσῃς ὅτι ἤγγισεν ἀληθῶς ἡ διόρθωσις τῶν κακῶν ἐχόντων.

— Ἀλλ' ἴσως, ὑπέλαβα μετά τινος δειλίας, ἴσως τὸ κακὸν ἠλαττώθη ἤδη ἀπὸ τῆς θριαμβευτικῆς εἰς Ἀθήνας εἰσόδου τοῦ πλαστογράφου ἐκείνου. Ἴσως ὁ ἀνώνυμος φίλος σου δὲν θὰ τὸν ἠσπάζετο σήμερον ἐπιστρέφοντα ἐκ τοῦ Παλαμηδίου.

— Εἴθε, ἀπήντησεν ὁ Παλάσκας! Καὶ ἠλλάξαμεν ὁμιλίαν.

Ο ΜΑΡΚΗΣΙΟΣ ΤΟΥ ΣΑΙΝΤ ΙΛΑΙΡ

Α'.

Ὅσοι κατὰ τὴν ψυχρὰν πρωίαν τῆς 3 Δεκεμβρίου 1889 συνήντων τὴν κηδείαν, τὴν παρακάμπτουσαν τὸ Πάνθεον τῶν Παρισίων καὶ διευθυνομένην εἰς τὴν πλησίον ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, διέκοπτον τὸ βῆμα καὶ ἔμενον εἰς τὰ πεζοδρόμια ἀποροῦντες.

Ἀναγνωρίζοντες μεταξὺ τοῦ συνοδεύοντος τὴν ἐκφορὰν πλήθους πρόσωπα πολλὰ ἐκ τῶν ἐξεχόντων εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας, μὴ βλέποντες ὅμως οὔτε ἀκαδημαϊκὰς στολάς, οὔτε τοὺς ποικιλοχρόους μανδύας τῶν καθηγητῶν, καθὼς συνειθίζεται εἰς κηδείας συναδέλφων, ἠρώτων μετὰ περιεργείας τίς ἦτο ὁ οὕτω τιμώμενος νεκρός, ὁ μὴ συγκαταλεγόμενος μεταξὺ τῶν ἀκαδημαϊκῶν, ἢ τῶν καθηγητῶν, ἀλλὰ καὶ μήτε κἂν μεταξὺ τῶν παρασημοφόρων, — ὡς ἐμαρτύρει ἡ ἔλλειψις στρατιωτικοῦ ἀποσπάσματος. Παρατηροῦντες τὴν γενικὴν κατήφειαν τῶν παρισταμένων, ἠρώτων καὶ πάλιν ἐὰν ὁ ἀποθανὼν ἀφῆκε πολυμελῆ οἰκογένειαν. Οἱ δὲ γείτονες ἀπεκρίνοντο ὅτι ἦτο πεντηκοντούτης, ἄγαμος, καὶ ὅτι δὲν ἦλθον χάριν ἐπιζώντων συγγενῶν οἱ πολ-

λοὶ ἐκεῖνοι, οἱ συνοδεύοντες μετὰ λύπης εἰλικρινοῦς φίλον ἀγαπητὸν εἰς τὴν ἀποδημίαν ὁπόθεν οὐδεὶς ἐπιστρέφει.

Ἦτο ἀληθῶς εἰλικρινὴς καὶ γενικὴ ἡ λύπη, ἡ προξενηθεῖσα ἐκ τῆς ἀπροσδοκήτου εἰδήσεως ὅτι ἀπέθανεν ὁ μαρκήσιος de Queux de Saint-Hilaire. Ναὶ μέν, οἱ φίλοι του ἐγνώριζον τὸ φιλάσθενον τῆς κράσεώς του, κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα δύο ἢ τρία ἔτη ἔβλεπον μετ' ἀνησυχίας κυρτούμενον τὸ ὑψηλόν του ἀνάστημα καὶ ἀλλοιούμενον τὸ ἐκφραστικὸν πρόσωπόν του· ἀλλ' ὅμως ἐφαίνετο τόσον ζωηρός, τόσον δραστήριος, τόσον εὔθυμος, ὥστε δὲν ἐφαντάζοντο τὸν θάνατον ἐπικείμενον. Οὔτε αὐτὸς τὸν προῃσθάνετο προσεγγίζοντα. Ὄχι ὅτι τὸν ἐφοβεῖτο! Ἀφ' ὅτου ἔθαψε τὴν μητέρα του εἶχον χαλαρωθῇ οἱ δεσμοὶ οἱ προσκολλῶντες αὐτὸν εἰς τὴν ζωήν. Ταῦτα, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, εἶναι προφάσεις ὑποκρύπτουσαι τὴν ἔμφυτον τοῦ ἀνθρώπου φιλοζωΐαν, — ἀλλ' ὄχι ὅμως διὰ τοὺς συναισθανομένους ὅτι ἡ ὕπαρξίς των εἶναι πολύτιμος ἐνόσῳ μόνον ὑπάρχουν καρδίαι πάλλουσαι ἀποκλειστικῶς δι' αὐτούς. — Εὐτυχῶς ἡ ζωὴ ἐξηκολούθει παρέχουσα εἰς ἐκεῖνον ἀφορμὰς εὐγενοῦς τέρψεως, διότι ἠγάπα πᾶν ὅ,τι καλὸν καὶ ἀγαθὸν καὶ ἠγαπᾶτο ἐγκαρδίως ὑπὸ τῶν φίλων του.

Ὅσοι τὸν προσήγγιζον ἐγοητεύοντο. Ἅπαξ γνωρισθέντα ἐπεθύμουν νὰ τὸν συχνάζουν, ὅσον δὲ πλειότερον τὸν ἐσχετίζοντο, τόσον τὸν ἠγάπων. Ἠσθάνετό τις ἑαυτὸν βελτιούμενον διὰ τῆς ἐπαφῆς του. Τὴν χάριν τοῦ λόγου του, τὴν προσήνειαν τῶν τρόπων του, τὴν

ἔκτασιν καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν γνώσεών του ἐπέστεφον ἡ εὐθύτης τοῦ χαρακτῆρος, τὸ ὕψος τοῦ φρονήματος καὶ ἡ ἀγαθότης τῆς καρδίας του. Ἡ δὲ ἀγαθότης του αὕτη δὲν περιωρίζετο εἰς τὸ νὰ αἰσθάνεται ἢ νὰ ἐπιδεικνύῃ εὐσπλαγχνίαν πρὸς τοὺς δυστυχεῖς· τοῦτο εἶναι κοινὸν καὶ εὔκολον. Χαίρων διὰ τὴν εὐτυχίαν τῶν ἄλλων, συνεμερίζετο τὴν χαράν των. Προθυμοποιούμενος νὰ γίνῃ χρήσιμος καὶ πρόξενος καλοῦ, οὐδέποτε ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐπισφαλῆ ἀμοιβὴν τῆς εὐγνωμοσύνης ἐκ μέρους τῶν εὐεργετουμένων. Δὲν ἐπερίμενε δὲ νὰ ζητηθῇ ἡ μεσολάβησίς του ὁπότε ἐπρόκειτο περί τινος τὸν ὁποῖον ἐθεώρει ἄξιον εἴτε θέσεως, εἴτε προβιβασμοῦ, εἴτε τιμητικῆς διακρίσεως, ἢ μάλιστα ὅτε ἐπρόκειτο περὶ νέων ἐχόντων χρείαν ὑποστηρίξεως κατὰ τὰ πρῶτα δύσκολα βήματα τῆς ζωῆς. Ὅ,τι δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ ἐζήτει παρὰ τρίτων, καὶ εἰσηκούετο τόσον μᾶλλον, καθόσον οὐδέποτε ἐζήτησέ τι πρὸς ἴδιον ὄφελος. Ὅλα δὲ ταῦτα ἄνευ στενῶν διακρίσεων, ἄνευ προλήψεων ἢ προκαταλήψεων. Καθολικὸς ἀκραιφνής, παρεδέχετο τὸ ἐνυπάρχον ἀγαθὸν εἰς τοὺς ἔχοντας θρήσκευμα ἄλλο, — μοναρχικὸς ἐκ πεποιθήσεως καὶ παραδόσεως, ἐτίμα καὶ ἠγάπα πολλοὺς ἀντιθέτων πολιτικῶν φρονημάτων. Οὐδέποτε ἀποκρύπτων τὰς ἰδίας ἀρχάς, ἐσέβετο τὰς τῶν ἄλλων, — λέγων δὲ πάντοτε εἰλικρινῶς ὅ,τι ἐφρόνει, οὐδένα ἀντιφρονοῦντα δυσηρέστει ἢ παρώργιζεν. Ἐν ἑνὶ λόγῳ, κατεῖχε τὰς φυσικὰς καὶ τὰς ἐπικτήτους ἀρετὰς ὅσαι, συνενούμεναι, ἀποτελοῦν τὸν ἀληθῶς εὐγενῆ ἄνθρωπον.

Β'.

Εὐγενὴς ἦτο πράγματι, τὴν καταγωγὴν ὅσον καὶ τὸ ἦθος. Ἀνῆκεν εἰς οἰκογένειαν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς δυτικῆς Γαλλίας. Εἷς ἐκ τῶν προγόνων του, ὁ Γουλιέλμος Le Queux, χρηματίσας ἀξιωματικὸς Ρικάρδου τοῦ Λεοντοκάρδου, διωρίσθη κατόπιν, περὶ τὰ τέλη τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φιλίππου Αὐγούστου, κυβερνήτης τῆς πόλεως Niort. Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Γουλιέλμου τούτου, καθεῖξαν κατὰ τὴν δεκάτην πέμπτην ἑκατονταετηρίδα, τὰ ἀνώτατα δημοτικὰ ἀξιώματα εἰς τὴν πόλιν La Rochelle. Ἐπὶ Καρόλου τοῦ Ζ' (1422-1461) εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἀδὰμ Le Queux, διεξήγαγε διαφόρους διπλωματικὰς διαπραγματεύσεις εἰς Σκωτίαν καὶ εἰς Ἱσπανίαν. Κατὰ τὴν ἑπομένην ἑκατονταετηρίδα, ὁ Ὀλιβέριος Le Queux ἐχρημάτισεν ἐπανειλημμένως ἀρχηγὸς τῆς κοινότητος τῆς Rochelle. Ἐξ αὐτοῦ δὲ κατήγοντο οἱ ἄρχοντες de Saint-Hilaire, οἵτινες, κατὰ τοὺς θρησκευτικοὺς ἐμφυλίους πολέμους τῆς δεκάτης ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, διέπρεψαν ὡς ὀπαδοὶ τοῦ Ἑρρίκου de Rohan, τοῦ ὁποίου ἦσαν ὑποτελεῖς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα Le Queux, μετετράπη εἰς de Queux, προσετέθη δὲ εἰς αὐτὸ ἡ ἐπωνυμία de Saint-Hilaire ἐκ τῆς ὁμωνύμου ἰδιοκτησίας, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Charente, περιελθούσης τότε εἰς κατοχὴν τῆς

οἰκογενείας. Πολλοὶ ἐκ τοῦ οἴκου τούτου διεκρίθησαν ὡς ἀξιωματικοὶ τοῦ βασιλικοῦ ναυτικοῦ τῆς Γαλλίας. Ὁ πάππος τοῦ ἡμετέρου φίλου, πλοίαρχος καὶ οὗτος ἀποβιώσας ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ κατὰ τὸ 1779, εἶχε τιμηθῇ ὑπὸ τοῦ βασιλέως του διὰ τοῦ τίτλου τοῦ μαρκησίου.

Ὅσον καὶ ἂν ἐποτίσθη τις ἐκ τῶν φιλελευθέρων ἀρχῶν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος καὶ ἐκ τῶν ἰσοπεδωτικῶν ἰδεῶν τῶν δημοκρατικῶν κοινωνιῶν μας, θὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἔχει τι τὸ εὐάρεστον ἡ τοιαύτη συνέχεια μακρῶν οἰκογενειακῶν παραδόσεων. Οὔτε διὰ τῶν τρόπων του οὔτε διὰ λόγων ὑπέδειξε ποτὲ ὁ μαρκήσιος τὴν ἐλαχίστην ἔπαρσιν διὰ τὴν ἀριστοκρατικὴν καταγωγήν του, ἀλλὰ βεβαίως συνῃσθάνετο ἐνδόμυχόν τινα εὐχαρίστησιν καθὸ ἀντιπροσωπεύων οἰκογένειαν, τῆς ὁποίας τὸ ἐπώνυμον ἐτίμησαν τόσαι διαδοχικῶς γενεαί. Ἴσως δὲ τὸ αἴσθημα τοῦτο ἀπέβη ζωηρότερον ὅτε, κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς του ἔτη, ἀνέκτησε τὴν προγονικὴν ἰδιοκτησίαν τῆς ὁποίας ἔφερε τὸ ὄνομα.

Διαρκούσης τῆς καταιγίδος τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἡ οἰκογένειά του ἠναγκάσθη ν' ἀποξενωθῇ τῆς ἰδιοκτησίας ἐκείνης. Ὁ πατὴρ τοῦ Μαρκησίου, Φίλιππος Ἀλέξανδρος, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1766, εἶχε καταταχθῇ εἰς τὸν στρατὸν ἅμα ἐξελθὼν τῆς στρατιωτικῆς σχολῆς τῶν Παρισίων. Προβιβασθεὶς εἰς λοχαγόν, ὑπηρέτησεν ὡς ὑπασπιστὴς τοῦ στρατηγοῦ Kerenveyer κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ 1792–1793, ὅτε καὶ ἐπληγώθη. Καθαιρεθεὶς ὡς εὐγενὴς καὶ κατὰ

συνέπειαν ὕποπτος, διετάχθη νὰ ἰδιωτεύῃ εἰς τὴν πόλιν Amiens. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ροβεσπιέρου μετέβη εἰς Δουγκέρκην, ὅπου ἐνυμφεύθη καὶ καθεῖξεν ἐντὸς ὀλίγου θέσιν ἐπιφανῆ, ἀναγορευθεὶς δήμαρχος κατὰ τὸ ἕβδομον ἔτος τῆς δημοκρατίας (1799). Τὸ ἑπόμενον ἔτος διωρίσθη ἔπαρχος τῆς περιφερείας Hazebrouck, ἀπὸ δὲ τοῦ 1811 μέχρι τοῦ 1822 ἐχρημάτισεν ἄνευ διακοπῆς καὶ ἀντιπρόσωπος τῆς αὐτῆς πόλεως ὑπό τε τὸν Ναπολέοντα καὶ τοὺς Βουρβόνους. Κατὰ τὸ 1823 ἐπαύθη ἐκ τῆς θέσεως ἐπάρχου, ὡς ἀντιπολιτευθεὶς τὴν Κυβέρνησιν. Ἐπελθούσης δὲ τῆς μεταπολιτεύσεως τοῦ 1830, διωρίσθη καὶ πάλιν ἔπαρχος τοῦ Hazebrouck μέχρι τοῦ 1843. Εἰς ἀμοιβὴν τῆς μακρᾶς ὑπηρεσίας του προήχθη εἰς ἀξιωματικὸν τῆς λεγεῶνος τῆς τιμῆς, οἱ δὲ κάτοικοι τῆς περιφερείας τὴν ὁποίαν ἐπὶ τόσα ἔτη ἀντεπροσώπευσε καὶ ἐκυβέρνησε, προσέφερον αὐθορμήτως, διὰ κοινῆς συνεισφορᾶς, σκεῦος ἀργυροῦν πολύτιμον, ὡς δεῖγμα τῆς εὐγνωμοσύνης των.

Ἀποθανούσης τῆς πρώτης συζύγου του εἶχε νυμφευθῇ, κατὰ τὸ 1831, τὴν Στεφανίαν Coffyn-Maerten, θυγατέρα ἑνὸς τῶν εὐϋποληπτοτέρων κατοίκων τῆς Δουγκέρκης. Ἐκ τοῦ δευτέρου τούτου γάμου ἐγεννήθη τὴν 2 Μαρτίου 1837 (μετὰ τρία τέκνα ἀποθανόντα εἰς νεαρὰν ἡλικίαν), ὁ Αὔγουστος Ἐρρῖκος Ἐδουάρδος, μαρκήσιος de Queux de Saint-Hilaire.

Τὰ πρῶτα τῆς παιδικῆς ἡλικίας του ἔτη διῆλθεν εἰς τὴν βορειανατολικὴν ἐκείνην ἄκραν τῆς Γαλλίας, ἡ ὁποία γεωγραφικῶς ἀποτελεῖ συνέχειαν τῶν Κάτω

Χωρῶν. Ἡ αὐτὴ καὶ ἐνταῦθα πεδιάς, ὁμοιοτρόπως προφυλαττομένη κατὰ τῆς εἰσβολῆς τῶν κυμάτων, ἐπίσης διατεμνομένη ὑπὸ διωρύγων καὶ δι' ἐπιμόνου ἐργασίας μεταβληθεῖσα εἰς ἀγροὺς εὐφόρους καὶ εἰς πλουσίας νομάς. Αἱ πρῶται ἐκεῖ ἐντυπώσεις οὐδέποτε ἐξηλείφθησαν ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ μαρκησίου. Ἐθαύμαζε τοὺς ὀρεινοὺς τόπους, ἀλλὰ προπάντων ἐτέρπετο ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀχανῶν ἐκείνων πεδιάδων, τῶν ὁποίων τὸν ὁρίζοντα μόλις διαγράφουν ποῦ καὶ ποῦ ταπεινά τινα ὑψώματα, καὶ ὅπου διέρχεται ἀνεμπόδιστος ὁ ἄνεμος, ὑγρὸς ἔτι ἐκ τοῦ γείτονος ὠκεανοῦ. Ἠγάπα τὴν μικρὰν γενέτειράν του πόλιν τοῦ Hazebrouck καὶ τὰς ἡσύχους ὁδούς της, διατρεχομένας ἄνευ βίας ἢ βοῆς ὑπὸ τῶν ἐξ ἴσου ἡσύχων κατοίκων, — ἠρέσκετο ἀνευρισκόμενος μεταξὺ τῶν βορείων ἐκεῖ συμπατριωτῶν του, οἱ ὁποῖοι γενόμενοι Γάλλοι διέμειναν ὅμως, κατὰ πολλά, ἀληθεῖς πάντοτε Φλαμανδοί. Καθὼς λέγει ὁ Ἄγγλος ποιητής, (¹) «τὸ παιδίον εἶναι ὁ πατὴρ τοῦ ἀνδρός.» Ἀλλ' ἐὰν αἱ πρῶται ἐπιδράσεις συνετέλεσαν εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ σπουδαίου καὶ πρακτικοῦ μέρους τοῦ χαρακτῆρος τοῦ μαρκησίου, ἐνυπῆρχεν οὐχ ἧττον εἰς αὐτὸν καὶ ἡ ζωηρότης τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων πατρόθεν κατήγετο. Ἐκ τοῦ κράματος τῶν δύο τούτων διαφόρων πηγῶν συναπετελέσθη ὁ ἀληθὴς ἐκεῖνος Παρισινός.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του, κατὰ τὸ 1847,

(¹) Wordsworth. «The child is father to the man.

ἡ χήρα του ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ εἰς Παρισίους χάριν τῆς ἀνατροφῆς τοῦ μόνου ἐπιζῶντος τέκνου της, δεκαετοῦς τότε. Ἐπιθυμοῦσα νὰ κατοικῇ ὅσον τὸ δυνατὸν πλησιέστερον τῆς σχολῆς Sainte-Barbe ὅπου ἐμαθήτευεν ὁ υἱός της, ἐξέλεξε τὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Soufflot οἰκίαν, ὅπου ἔκτοτε διεβίωσαν. Ὁ μαρκήσιος ἔλεγεν ἀστειευόμενος ὅτι, ὑπολογιζομένης τῆς ἀνὰ πᾶσαν ἀνανέωσιν τοῦ ἐνοικιαστηρίου ἐξοικονομηθείσης δαπάνης τῆς μετοικεσίας, κατῴκει δωρεὰν εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἐλησμόνει ὅμως πόσην δαπάνην ἄλλου εἴδους συνεπέφερεν ἡ τοιαύτη μονιμότης, καθὸ διευκολύνουσα τὴν κλίσιν του πρὸς σχηματισμὸν συλλογῶν. Δύσκολος ἡ ἀπαρίθμησις παντὸς ὅ,τι συνεσωρεύθη ἐντὸς τῶν δωματίων ἐκείνων κατὰ τὴν διάρκειαν τεσσαράκοντα περίπου ἐτῶν. Βιβλία ἐξεχείλιζον πανταχοῦ, καὶ ἀφοῦ ἔτι δι' ἀλλεπαλλήλων ἀποστολῶν κατήρτισεν εἰς τὴν ἔπαυλίν του πλουσίαν βιβλιοθήκην, τὴν ὁποίαν διὰ τῆς διαθήκης του ἐκληροδότησεν εἰς τὴν παρακειμένην πόλιν τοῦ Rochefort. Δι' εἰκόνας καὶ ἔργα τέχνης δὲν ὑπῆρχε πλέον θέσις εἰς τοὺς τοίχους ἢ ἐπὶ τῶν σκευῶν. Εἰς ὅλας δὲ τὰς γωνίας, εἰς τὰ συρτάρια, ὑπὸ τὰ ἔπιπλα, χαρτοφυλάκια πλήρη χαλκογραφιῶν, αὐτογράφων, χειρογράφων! . . . Παρεκτὸς πλουσίας μουσικῆς βιβλιοθήκης καὶ πολυτίμου συλλογῆς μουσικῶν ὀργάνων, εἶχε πρὸς τούτοις συλλέξει σπανίαν σειρὰν αὐτογράφων τῶν διασημοτέρων μουσουργῶν, περιλαμβάνουσαν ἐπιστολὰς καὶ μουσικὰς συνθέσεις. Ὀλίγους μῆνας πρὸ τῆς ἀποβιώσεώς του ἐδώρησεν εἰς τὴν Ἐθνικὴν τῆς Γαλλίας βιβλιοθήκην ἄλλην πολύτιμον συλλογήν του ἐκ χειρογράφων λατινικῶν καὶ γαλλικῶν. Ἐξ ἐνδιαφέροντος ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἠγόραζεν εἰς δημοπρασίας καὶ παλαιοπωλεῖα ὅσας εὕρισκεν ἐπιστολὰς τοῦ Κοραῆ ἢ ἄλλων γνωστῶν Ἑλλήνων καὶ Ἑλληνιστῶν, καθὼς καὶ ἔγγραφα ἀναγόμενα εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 (1). Ἐνθυμήματα τῶν περιηγήσεών του καὶ δῶρα φίλων προσετίθεντο εἰς ταῦτα, ἡ δ' ἐπισώρευσις τόσων ἀντικειμένων προσφιλῶν συνετέλει εἰς τὸ νὰ προσκολλῶνται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὴν κατοικίαν των ἐκεῖνος καὶ ἡ μήτηρ του. Αὕτη ἀπεβίωσεν ἐκεῖ, κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1883, ἡ δὲ οἰκία ἔκτοτε ἔγεινε προσφιλεστέρα ἔτι εἰς τὸν υἱόν της. Κατέλαβε τὸν κοιτῶνά της, ἐκοιμᾶτο ἐπὶ τῆς κλίνης ὅπου ἐξεψύχησεν, ἐπὶ τῆς κλίνης ἐκείνης ἐπεθύμει καὶ αὐτὸς ν' ἀποθάνῃ, ἡ δ' εὐσεβὴς εὐχή του ἐξεπληρώθη.

Ἔτρεφεν ἄκραν πρὸς τὴν μητέρα του ἀφοσίωσιν· τὴν ἐλάτρευε ζῶσαν, οὐδέποτε δ' ἔπαυσε πενθῶν αὐτὴν ἀποθανοῦσαν. Ἦτο γυνὴ εὐγενής, εὐπαίδευτος, σταθερωτάτη τὸν χαρακτῆρα. Χηρεύσασα ἀφιέρωσε τὸν βίον εἰς τὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ υἱοῦ της. Ἐκ μερίμνης προνοητικῆς ἀπέκρυψε, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν σπουδῶν του, ὅτι εἶχε χρηματικὴν περιουσίαν, τὸν ἔπεισε δὲ ὅτι θὰ κερδίζῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν διὰ τῆς ἐργασίας του, ὡς διδάσκαλος ἢ ὡς νομικός.

(1) Τὴν συλλογὴν ταύτην ἐκληροδότησεν εἰς τὸ ἡμέτερον Πανεπιστήμιον.

Ὁ νέος ἐπροτίμησε τὸ δεύτερον τῶν σταδίων τούτων καί, ἐξελθὼν τῆς σχολῆς Sainte-Barbe, ἐνεγράφη φοιτητὴς τῆς Νομικῆς. Συμπληρώσας τὰς σπουδάς του καὶ λαβὼν τὸ δίπλωμά του (κατὰ τὸ 1859), ἔμαθε τότε πρῶτον παρὰ τῆς μητρός του ὅτι ἡ πατρική του κληρονομία, καίτοι μετρία, ἐξησφάλιζε τὴν ἀνεξαρτησίαν του. Μετὰ δικαίας εὐγνωμοσύνης ἀνεπόλει ὁ μαρκήσιος τὸ σπάνιον τοῦτο δεῖγμα φωτισμένης μητρικῆς στοργῆς.

Λαβὼν τὴν ἄδειαν τοῦ δικηγορεῖν ἤρχισε τὴν ἐπιβαλλομένην προκαταρκτικὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος εἰς τὰ δικαστήρια, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ παρῃτήθη ὁριστικῶς τοῦ σταδίου τούτου, συναινούσης τῆς μητρός του. Αὕτη εἶχε κατορθώσει ὅ,τι ἐπεθύμει· ὁ υἱός της ἐκπαιδευθεὶς τακτικῶς ἀπέκτησε τὴν ἕξιν τῆς ἐργασίας καὶ τὴν κλίσιν τῆς μελέτης, ὥστε δὲν ἦτο ἐκτεθειμένος εἰς τοὺς κινδύνους τῆς ἀεργίας καὶ τῶν φαύλων τῆς νεότητος πειρασμῶν. Ἄλλως δέ, ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ἐνέπνευσεν εἰς αὐτὸν ἡ μήτηρ του τὴν ἀγάπην ἐξευγενιστικῶν διασκεδάσεων. Τὸν ὡδήγησεν εἰς ξένας χώρας, διδάσκουσα διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος πόσην τέρψιν καὶ ὠφέλειαν παρέχουν αἱ περιηγήσεις εἰς τοὺς γνωρίζοντας πῶς νὰ περιηγῶνται. Κατὰ τὸ 1851 μετέβησαν ὁμοῦ εἰς Λονδῖνον, πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς πρώτης παγκοσμίου ἐκθέσεως, — κατόπιν ἐπεσκέφθησαν διαδοχικῶς τὴν Γερμανίαν, τὰς Σκανδιναυικὰς χώρας, τὴν Οὐγγαρίαν, τὴν Ὁλλανδίαν,—μετ' αὐτὰς δὲ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἱσπανίαν. Ἑκάστη τῶν

τοιούτων περιηγήσεων παρεῖχεν ἀφορμὴν πρὸς ἐξάσκησιν εἰς τὰς ξένας γλώσσας, πρὸς μελέτην ἐπὶ τόπου τῶν μνημείων τῆς τέχνης, πρὸς σύναψιν σχέσεων, αἱ ὁποῖαι πολλάκις δὲν ἦσαν ἐφήμεροι. Ἐφαίνοντο ἐνθυμούμενοι τὸν πλάνητα Ἰθακήσιον, ὁ ὁποῖος δὲν περιωρίζετο βλέπων *τὰ ἄστεα*, ἀλλ' ἤθελε καὶ νὰ γνωρίζῃ *τὸν νόον* τῶν κατοίκων.

Αἱ κοιναὶ αὗται διανοητικαὶ ἀπολαύσεις ἐπηύξανον τὴν μεταξὺ τῆς νέας ἔτι χήρας καὶ τοῦ μόνου τέκνου της τρυφερὰν ἀγάπην. Συνέβη μεταξύ των ὅ,τι συνήθως ὑπὸ τοιαύτας περιστάσεις συμβαίνει: Καθόσον ἀνδρίζεται ὁ υἱός, συναισθάνεται αὐξάνουσαν τὴν εὐθύνην του ἀπέναντι τῆς σεβαστῆς μητρός, τῆς ὁποίας γίνεται ὁ προστάτης. Καθόσον δὲ γηράσκει ἡ μήτηρ, προσκολλᾶται περισσότερον εἰς τὸ μόνον στήριγμά της. Ἱερά τις φιλία ἐπικολλᾶται οὕτω εἰς τὸ φυσικὸν μεταξὺ μητρὸς καὶ υἱοῦ φίλτρον, — διὰ τῆς μακρᾶς ἕξεως αἱ δύο ὑπάρξεις συνταυτιζόμεναι ἐπαρκοῦν ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλην, — ἡ δὲ παρείσδυσις τρίτου ἀναμέσον αὐτῶν παρουσιάζεται ὡς κίνδυνος, τὸν ὁποῖον ἀμφότεροι φοβοῦνται καίτοι μὴ ὁμολογοῦντες τοῦτο. Ἰδοὺ διατὶ δὲν ἐνυμφεύθη ὁ μαρκήσιος. Πρὸς τί νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν ἀπόκτησιν οἰκογενείας ἢ εὐτυχίας οἰκιακῆς, ἐνῷ καὶ ὁ οἰκογενειακὸς κύκλος καὶ ἡ εὐτυχία ὑπῆρχον πλήρεις καὶ ἐντελεῖς μεταξὺ τῆς μητρός του καὶ αὐτοῦ; Ἡ μαρκησία, ὀξυδερκεστέρα, ἐπροσπάθησε κατ' ἀρχὰς νὰ τὸν μεταπείσῃ, ἀλλὰ βαθμηδὸν ἔπαυσε παρακινοῦσα τὸν υἱόν της νὰ νυμφευθῇ. Ἴσως ἐνδομύχως ἐπεδοκί-

μαζε τὴν ἐπιμονήν του. Ἔζησεν ὅσον περισσότερον ἠδυνήθη, διὰ νὰ μὴ τὸν ἀφήσῃ μόνον. Ὅτε ἀπέθανε, ὁ υἱός της εἶχε φθάσει εἰς τὴν ἡλικίαν ὅτε οἱ φρόνιμοι ἄνθρωποι νομίζουν συνήθως ὅτι παρῆλθεν ἡ ὥρα τοῦ γάμου.

Γ'.

Εἰς τὴν μητέρα του ἐπίσης ἐχρεώστει ὁ μαρκήσιος καὶ τὴν πρὸς τὴν μουσικὴν κλίσιν, ἡ ὁποία ἀναπτυχθεῖσα καὶ καλλιεργηθεῖσα παιδιόθεν, ὑπῆρξε πηγὴ εὐγενῶν τέρψεων καθ' ὅλην τῆς ζωῆς του τὴν διάρκειαν. Μαθητὴς διδασκάλων διασήμων, εἶχεν ἀποκτήσει εἰς τὰ ἔγχορδα ὄργανα ἐπιδεξιότητα ἀνωτέραν τῆς συνήθως ἀποκτωμένης ὑπὸ ἐρασιτεχνῶν. Χάριν αὐτοῦ ἡ μαρκησία ἔδιδε τακτικῶς μουσικὰς συναναστροφάς, εἰς τὰς ὁποίας πολλοὶ ἔξοχοι τεχνῖται ἐφιλοτιμοῦντο νὰ παρευρίσκωνται. Ὁ θάνατός της διέκοψε τὰς τοιαύτας συναυλίας, ἀλλ' ἐπανελήφθησαν μετά τινα χρόνον, μέχρι δὲ τῆς τελευταίας ἀναχωρήσεώς του ἐκ Παρισίων ὁ μαρκήσιος, καίτοι πάσχων, ἐξηκολούθει ἐκτελῶν τὸ μέρος του εἰς συνθέσεις ἐκλεκτὰς τοῦ Beethoven, τοῦ Haydn ἢ τοῦ Mozart. Συχνάκις μετὰ τὴν βραχεῖαν σιγήν, τὴν ἐπακολουθοῦσαν τοὺς τελευταίους φθόγγους, ἠγείρετο, καὶ μεθ' ὅλης τῆς ζέσεως τῆς φιλομούσου ψυχῆς του ἀνέλυεν αἰτιολογικῶς τὸν θαυμασμόν του, ἢ διηγεῖτο ἀνέκδοτόν τι περὶ τοῦ ἐκτελεσθέντος ἔργου ἢ περὶ τοῦ βίου τοῦ συνθέσαντος αὐτό.

Φίλος πολλῶν μουσουργῶν, ἐκ τῶν μᾶλλον φημιζομένων ἢ καὶ ἐκ τῶν ἀνερχομένων πρὸς τὴν φήμην, ἐθαύμαζε πρὸ πάντων τὴν κλασικὴν μουσικήν, ἀλλ' ἐξετίμα καὶ ἐξεθείαζε προθύμως πᾶν ὅ,τι ἄξιον ἐπαίνου ὀφείλομεν εἰς τὴν νέαν σχολήν. Ἐπροτίμα ὅμως πάντοτε τοὺς παλαιούς, εὑρίσκων ἀείποτε νέα τὰ ἔργα των. Εἰς τὴν ἐπιστολήν του πρὸς τὸν A. Blanc (Sur la musique de chambre) διακηρύττει «ὅτι δὲν συγ-» καταλέγεται μεταξὺ τῶν ἐνθουσιωδῶν θιασωτῶν τῆς » σφόδρα νεωτεριζούσης σχολῆς, τῆς μουσικῆς ἐκείνης » τὴν ὁποίαν οἱ πολλοὶ θαυμάζουν τόσον πλειότερον » καθόσον ὀλιγώτερον τὴν ἐννοοῦν. Οἱ ἀληθεῖς ἐρασταὶ » τῆς μουσικῆς, ἐπιλέγει, δὲν ἐξαπατῶνται εὐκόλως » καὶ ἐπανέρχονται κατὰ προτίμησιν πρὸς ἐκείνους, οἵ-» τινες εἶχον τὴν διάνοιαν καθαρὰν καὶ εὐθεῖαν τὴν » καρδίαν. Οἱ τοιοῦτοι ἐγνώριζον πάντοτε τί ἤθελον νὰ » ἐκφράσουν καὶ τὸ ἐξέφρασαν καλῶς ».

Ἡ πρὸς τὴν μουσικὴν κλίσις του ὑπῆρξεν ἀφορμὴ διὰ νὰ γνωρίσῃ νεώτατος ἔτι τὸν Ροσίνην. Ὁ ἔνδοξος μουσουργὸς εἱλκύσθη ὑπὸ τοῦ νέου ἐρασιτέχνου, ἡ δὲ γνωριμία μετετράπη ταχέως εἰς εἰλικρινῆ ἑκατέρωθεν φιλίαν. Ὁ μαρκήσιος ἀνεκάλει εὐχαρίστως τὰς ἀναμνήσεις τῶν σχέσεών του πρὸς τὸν μέγαν ἐκεῖνον καὶ εὐφυέστατον ἄνδρα, ἠρέσκετο δὲ ὁμιλῶν περὶ αὐτοῦ καὶ ἀναφέρων ἀνέκδοτά του.

Ἠρέσκετο ἐπίσης ὁμιλῶν μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης καὶ περὶ ἄλλου ἐνδόξου ἀνδρὸς ὅστις κατὰ τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἐποχὴν τὸν ἐτίμησε διὰ τῆς φιλίας του. Αἱ σχέσεις τὰς ὁποίας ὁ Λαμαρτῖνος εἶχε συνάψει μετὰ

τοῦ πατρὸς τοῦ μαρκησίου, κατὰ τὸν ἐκλογικὸν ἀγῶνά του εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς ὁποίας ὁ τελευταῖος οὗτος ἦτο τότε ἔπαρχος, διηυκόλυνον τὴν γνωριμίαν τοῦ νέου εὐπατρίδου μετὰ τοῦ μεγάλου ποιητοῦ. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἰδίως τῆς ζωῆς τοῦ Λαμαρτίνου ἔτη, ἐπέδειξεν εἰς αὐτὸν ὁ μαρκήσιος ἀφοσίωσιν υἱικήν. Ἀνεκάλει μετὰ στοργῆς καὶ ὑπερηφανείας τὰς σκέψεις, τὰς συμβουλάς, τὰς ἐκμυστηρεύσεις ὅσας ἐκ τοῦ στόματός του ἤκουσε. Δὲν ἐξεθείαζεν ἀδιακρίτως πᾶν ὅ,τι ἔγραψεν ὁ Λαμαρτῖνος, ἀλλ' ἐθαύμαζε τὸν ποιητὴν τῶν Ἁρμονιῶν, τῶν Ποιητικῶν Μελετῶν καὶ τοῦ Jocelyn. Ὅτε ἐπῆλθε πρό τινων ἐτῶν ἡ ἐπισκίασις τῆς ποιητικῆς του δόξης, ὁ πιστὸς φίλος ἐλυπήθη καιρίως, ἀλλ' ὅμως παρηγορεῖτο προλέγων ὅτι τὴν παροδικὴν παραγνώρισιν τῆς ἀξίας τοῦ Λαμαρτίνου θὰ διαδεχθῇ καὶ πάλιν ὁ θαυμασμός, παρηκολούθει δὲ μετὰ χαρᾶς τὰς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐναργεῖς ἀποδείξεις τῆς ἐπαληθεύσεως τῆς προφητείας του.

Ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι, παρεκτὸς τῶν δύο τούτων μεγάλων ἀνδρῶν, ὁ μαρκήσιος καθ' ὅλον τὸν βίον του συνεδέθη συχνάκις διὰ στενῆς φιλίας μετὰ γερόντων. Περιοριζόμενοι εἰς γνωστὰ μόνον ὀνόματα, ἀναφέρομεν τὸν ζωγράφον Couder, τὸν ὁποῖον ἀπὸ καρδίας ἠγάπα, τὸν διάσημον γλύπτην Bonnassieux, ὅστις ἐθρήνησε τὸν θάνατόν του μετὰ στοργῆς πατρικῆς, τὸν Egger, τοῦ ὁποίου περιέθαλπε μετ' ἀφοσιώσεως τὰ γηρατεῖα σκιασθέντα ἐκ σκληρᾶς δοκιμασίας, τῆς τυφλώσεως. Τοὺς πρὸ αὐτοῦ καταβάντας εἰς τὸν τάφον ἐτίμα νε-

κρούς, ὅσον τοὺς εἶχεν ἀγαπήσει ζῶντας. Αἱ βιογραφίαι τὰς ὁποίας συνέγραψε τοῦ Egger αὐτοῦ, τοῦ Brunet de Presles, τοῦ Wyndham, τοῦ d'Eichthal καὶ ἄλλων ἔτι, μαρτυροῦν πόσον εἶχε περὶ πολλοῦ τὴν μνήμην τῶν γηραιῶν φίλων του. Τὸ τελευταῖόν του ἔργον, δεῖγμα παρόμοιον στοργῆς πρὸς ἀποθανόντα φίλον, ἦτο ἡ διατριβὴ περὶ τῶν ἔργων καὶ τοῦ βίου τοῦ Ἐμμανουὴλ Μίλλερ, ἡ προταχθεῖσα τῶν «Ἀναμνήσεων καὶ ἐπιστολῶν», τὰς ὁποίας ὁ λόγιος ἐκεῖνος Ἑλληνιστὴς ἔγραψε κατὰ τὴν διαμονήν του εἰς Θάσον καὶ εἰς τὸ Ἅγιον ὄρος. Τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ βιβλίου τούτου τὴν ἐπιστασίαν εἶχεν ἀναλάβει ὁ μαρκήσιος μετὰ τῆς συνήθους του προθυμίας.

Δ'.

Ἡ φιλολογικὴ ἐργασία τοῦ Σαὶντ-Ἰλαὶρ διαιρεῖται κυρίως εἰς δύο κλάδους, τὰ ἀρχαῖα γαλλικὰ καὶ τὰ νεώτερα ἑλληνικά. Τὰ δύο ταῦτα φαίνονται, κατὰ πρώτην ἔποψιν, ὅλως ἀντίθετα, καὶ ὅμως ἔχουν συνάφειάν τινα, καθόσον ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα διέρχεται ἤδη περίοδον ὄχι κατὰ πάντα ἀνόμοιον τῆς περιόδου τὴν ὁποίαν διῆλθεν ἡ Γαλλική, προτοῦ λάβῃ τὸν ὁριστικὸν τύπον της.

Οἱ φίλοι τοῦ μαρκησίου ἐξεπλάγησαν ἰδόντες αὐτὸν τρεπόμενον πρὸς τοιούτου εἴδους μελέτας. Τὸν ἐγνώριζον ὡς φιλομαθῆ καὶ φιλόπονον, ἀλλ' ἐπερίμενον νὰ τὸν ἴδουν μᾶλλον ἀσχολούμενον περὶ τὰς ὡραίας τέχνας,

ἰδίως τὴν μουσικήν, ἢ ἀφοσιούμενον εἰς φιλολογικὰ ἔργα. Νεώτατος ἔτι εἶχε καταταχθῇ μεταξὺ τῶν ἑταίρων τοῦ «Ἀκαδημαϊκοῦ συλλόγου τῶν τέκνων τοῦ Ἀπόλλωνος». Τὸ σωματεῖον τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Γαλλίας, ἱδρυθὲν πρὸ ἑνὸς αἰῶνος καὶ ἡμίσεος. Τὰ μέλη του ὑποτίθενται λατρεύοντα τὰς Μούσας ἁπάσας, ἀλλὰ πρὸ πάντων περιλαμβάνει μουσικούς. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ μαρκήσιος δὲν ἦτο ἐκ τῶν ἀδρανῶν μελῶν του. Πολλάκις ἐπιφορτισθεὶς τὸ βαρος ἀξιωμάτων ὄχι ἁπλῶς τιμητικῶν, ἀνηγορεύθη καὶ πρόεδρος τοῦ Συλλόγου, εἰς πολλὰς δὲ τῶν δημοσίων αὐτοῦ συνελεύσεων ἐξεφώνησε λόγους, ἑκάστοτε διὰ τοῦ τύπου δημοσιευθέντας. Κατὰ τὸ 1890 ἐδημοσίευσε τὴν μνησθεῖσαν ἤδη Ἐπιστολήν του περὶ μουσικῆς πρὸς τὸν Ἀδόλφον Blanc, ἑταῖρον καὶ τοῦτον τοῦ «Ἀκαδημαϊκοῦ συλλόγου τῶν τέκνων τοῦ Ἀπόλλωνος».

Ἀλλ' ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ἐφαίνετο ἀφοσιούμενος εἰς τὴν μουσικήν, ἐξέδιδεν ἀφ' ἑτέρου δημοσιεύματα μαρτυροῦντα τὰς τάσεις του πρὸς μελέτας διαφόρου εἴδους. Κατὰ τὸ 1861 ἐδημοσίευσεν εἰς Δουγκέρκην, ὡς «μέλος τῆς Δουγκερκικῆς ἑταιρίας,» ἱστορικὸν δοκίμιον «περὶ τοῦ μύθου τοῦ Ἀμφιτρύωνος». Κατὰ τὸ 1864 ἐξέδωκε ἑτέραν «Μελέτην περὶ τῶν Ὀλλανδῶν καὶ Φλαμανδῶν μυθογράφων, τῶν πρὸ τῆς 18ης ἑκατονταετηρίδος ἀκμασάντων». Κατὰ τὸ 1863 ἐδημοσίευσε τὸ ἀνέκδοτον ἔτι κείμενον γαλλικοῦ ποιήματος τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος (le livre des cent Ballades), ἀφιερῶν αὐτὸ εἰς τὸν Λαμαρτῖνον. Κατὰ τὸ 1871 ἐξέδωκεν

ἄλλο κείμενον ἀνέκδοτον, le Traité d'Amphitryon et de Géta. Αἱ δημοσιεύσεις αὗται ὑπεδείκνυον ἐκ τῶν προτέρων τὴν θέσιν τοῦ μαρκησίου ἐντὸς τοῦ «Συλλόγου τῶν ἀρχαίων γαλλικῶν κειμένων». Ὑπῆρξεν εἷς τῶν θεμελιωτῶν τοῦ Συλλόγου τούτου (1872), ἐχρημάτισε δὲ μέχρι τέλους ἔφορός του. Ἐντολῇ τοῦ συλλόγου ἀνέλαβε κατὰ τὸ 1876 τὴν ἔκδοσιν τῶν ἁπάντων τοῦ Eustache Deschamps, Γάλλου ποιητοῦ τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος. Ὁ πρῶτος τόμος ἐδημοσιεύθη τὸ 1878, οἱ τρεῖς ἑπόμενοι κατὰ τὰ ἔτη 1880, 1882 καὶ 1884, ὁ δὲ πέμπτος τὸ 1887. Τὸ ἔργον δυσχερὲς καὶ μακρόν, ὁ δὲ ἐκδότης ὑπελόγιζεν ὅτι πρὸς συμπλήρωσίν του ἀπητεῖτο ζωὴ δέκα εἰσέτι ἐτῶν. Ὁ ἕκτος τόμος, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἑτοιμάσει, δημοσιεύεται προσεχῶς μετὰ προοιμίου τοῦ Κου Gaston Paris, ὅστις θὰ ὁμιλήσῃ περὶ τοῦ ἔργου τούτου τοῦ μαρκησίου μετὰ κύρους τοῦ ὁποίου στερούμεθα ἐξ ὁλοκλήρου.

Εἰς τὴν βιογραφικὴν σημείωσίν του περὶ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Paulin Paris, τὴν προτασσομένην τοῦ τρίτου τόμου τῶν ἁπάντων τοῦ Deschamps, ὁ μαρκήσιος λέγει πῶς, ἐκ τῶν παραδόσεων τοῦ λογίου ἐκείνου καθηγητοῦ, παρωτρύνθη εἰς τὴν μελέτην τοῦ Γαλλικοῦ μεσαιῶνος καὶ πῶς, κατὰ παρακίνησιν τοῦ αὐτοῦ, ἀπεφάσισε ν' ἀναλάβῃ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Deschamps ἐπὶ μόνῳ τῷ ὅρῳ ὅτι ὁ Paulin Paris ἀναδέχεται τὴν εὐθύνην τῆς ἐπιβλέψεως. «Τὸ βαρὺ τοῦτο ἔργον, προσ-»θέτει, τὸ ὁποῖον μετὰ τοσαύτης προθυμίας ἐξετέλεσεν »ἐνόσῳ ἔζη, παρέλαβεν ὁ Κος Gaston Paris ἐκ τῆς

» κληρονομίας τοῦ σεβαστοῦ πατρός του, τὸ ἐξηκολού-
» θησε δὲ μετ' ἀφοσιώσεως διὰ τὴν ὁποίαν μεγάλην
» ὀφείλουν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην οἱ ἀναγνῶσται
» τοῦ Deschamps. Βαρὺ ἀληθῶς καὶ δυσχερὲς ἔργον
» τὸ τῆς ὑπευθύνου ἐπιβλέψεως δημοσιεύματος τόσον
» ἐκτενοῦς καὶ πολυπλόκου, ἀπαιτοῦντος γνώσεις ποι-
» κίλας καὶ βαθείας, μάλιστα δὲ ὅτε ὁ ἐκδότης εἶναι
» φίλος ἁπλοῦς τῶν γραμμάτων, στερούμενος τῶν εἰδι-
» κῶν γνώσεων, τῶν μετὰ τοσούτων κόπων ἀποκτω-
» μένων ».

Ἁπλοῦς φίλος τῶν γραμμάτων! Τὸν τίτλον τοῦτον καὶ μόνον μετριοφρόνως παρεδέχετο. Φίλος τῶν γραμμάτων φωτισμένος, ἀπαύστως ἐπιδιώκων τὴν αὔξησιν τῶν γνώσεών του, ἀκοίμητος τὴν ἔρευναν, ἀκάματος τὴν ἐργασίαν, ἀπηλλαγμένος πάσης κενοδοξίας, ὑπὸ μόνης ἐφλέγετο τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ ἐπεκτείνῃ ἀδιαλείπτως τὸν ποικίλον ὁρίζοντα τῶν διανοητικῶν αὐτοῦ τέρψεων. Τὰ προσόντα ταῦτα συνδυαζόμενα πρὸς τὴν προσήνειαν τοῦ ἤθους, πρὸς τὸ ἤρεμον τῆς ψυχῆς, πρὸς τὸ εὔθυμον τοῦ χαρακτῆρος, ἐπέβαλλον τὸ σέβας καὶ τὴν ἀγάπην καὶ ἀποκαθίστων αὐτὸν περιζήτητον ἐν τῷ μέσῳ τῶν σωματείων ὅσων ἦτο μέλος. Ἡ ἑταιρία τῆς διπλωματικῆς ἱστορίας, ἡ ἑταιρία τῆς ἱστορίας τῆς Γαλλίας, ὁ Ἱστορικὸς σύλλογος Saint Simon, αἱ διάφοροι κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἑταιρίαι τῶν ὁποίων ἦτο μέλος, ἔσπευσαν ἀλληλοδιαδόχως δι' ἐκδηλώσεων τιμῆς πρὸς τὴν μνήμην του νὰ διατρανώσουν ὅτι ἡ ἀπώλεια τοιούτου ἀνδρὸς δὲν ἀναπληροῦται εὐκόλως.

Ε΄.

Ἐξ ὅλων τῶν ἑταιριῶν ὅσων ἦτο μέλος, ἡ πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῶν Ἑλληνικῶν σπουδῶν ἐν Γαλλίᾳ θὰ αἰσθανθῇ πλειότερον καὶ μακρότερον τὴν ἔλλειψίν του. Ὁ σύλλογος οὗτος ἦτο δευτέρα, τρόπον τινά, οἰκογένειά του. Καταταχθεὶς μεταξὺ τῶν πρώτων μελῶν του, παρεκτὸς τῆς ἑλληνομαθείας ἔφερεν ὡς ἐφόδιον τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγάπην, ἀγάπην ἡ ὁποία ηὔξησε καθόσον πλειότερον ἐνεβάθυνεν εἰς τὰ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ φιλελληνισμός του εὕρισκε στάδιον ἐνεργείας ἐντὸς τοῦ Συλλόγου, τοῦ ὁποίου τὸ πρόγραμμα, περιλαμβάνον τὸν Ἑλληνισμὸν ὁλόκληρον, ἐπεκτείνεται εἰς ὅλα τὰ ζητήματα τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν φιλολογίαν, τὰς τέχνας καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς τε ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

Ἡ περιέργεια τοῦ μαρκησίου ἐτράπη πρὸς τὴν νεωτέραν Ἑλληνικὴν ἐνῷ ἔτι ἐμαθήτευεν εἰς τὸ σχολεῖον. Ἰδοὺ πῶς: Εἷς τῶν συμμαθητῶν του συνέπεσε ν' ἀναγνώσῃ τὴν ἐκ Παρισίων εἰς Ἱεροσόλυμα περιοδείαν τοῦ Σατωβριάνδου. Μεταξὺ τῶν σημειώσεων τοῦ βιβλίου ὑπάρχει τὸ κείμενον τοῦ συμβολαίου τοῦ πλοιάρχου ὅστις μετέφερεν εἰς Ἰόππην τὸν Γάλλον *μπεηζαδέν*. Ἡ ἀνάγνωσίς του ἐσκανδάλισε τὸν μαθητήν· αἱ λέξεις, καίτοι πλήρεις ἀνορθογραφιῶν, ἐφαίνοντο Ἑλληνικαὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ τὰ Ἑλληνικὰ ἐκεῖνα δὲν ἦσαν ὡς τὰ τοῦ σχολείου. Διεκοίνωσε τὴν ἀνακάλυψιν

καὶ τὴν ἀπορίαν του εἰς τοὺς συμμαθητάς του, ὅλοι δὲ ὁμοῦ ἀπηύθυνον ἐρωτήσεις περὶ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς εἰς ἕνα τῶν καθηγητῶν, ὅστις ὅμως ὡμολόγησεν ὅτι οὐδέποτε ἤκουσέ τι περὶ αὐτῆς. Ἠρώτησαν δεύτερον καθηγητήν, οὗτος δὲ μετέδωκεν εἰς τοὺς νεανίσκους συγκεχυμένας πληροφορίας περὶ διαλέκτου ἐχούσης σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ λαλουμένης, ὡς φαίνεται, εἰσέτι ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς χώρας. Μὴ ἱκανοποιηθέντες ἐκ τοιούτων διαφωτίσεων οἱ μαθηταὶ ἀπηυθύνθησαν εἰς τὸν καθηγητὴν τῆς ἀνωτέρας τάξεως, ὅστις ἦτο ὁ ἐσχάτως ἀποθανὼν Κος Glachant, εἷς τῶν πρώην προέδρων τοῦ Συλλόγου τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ὁ Κος Glachant ἐξήγησε τί ἐστὶ ἡ νεωτέρα Ἑλληνική, ὡμίλησε περὶ τῆς ἐθνικῆς προφορᾶς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐπρότεινε εἰς τοὺς μαθητάς του νὰ τὴν διδαχθοῦν παρ' αὐτοῦ. Ἡ πρότασις ἐπευφημήθη, ἔκτοτε δὲ εἰς τὰς παραδόσεις ἐγίνετο χρῆσις τῆς ἐθνικῆς προφορᾶς.

Ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ νῦν καθηγητὴς τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς εἰς τὴν σχολὴν τῶν Ἀνατολικῶν γλωσσῶν Κος Legrand, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν τόσα σπουδαῖα ἔργα περὶ τῆς γλώσσης ἡμῶν, ἤρχισε καὶ οὗτος ἐξετάζων τὰ περὶ τῆς γλώσσης ταύτης μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου συμβολαίου. Ἡ Ἑλλὰς εὐγνωμονεῖ πρὸς τὸν Σατωβριάνδον δι' ὅσας συμπαθείας ὑπὲρ αὐτῆς ἐξήγειρε διὰ τῆς «Περιοδείας» του καὶ δι' ὅσα προοίμια προέταξεν εἰς τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐκδόσεις τοῦ βιβλίου ἐκείνου. Ἀλλὰ βεβαίως ὁ φιλέλλην

συγγραφεὺς δὲν ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ ὅτι ἐκ τῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα μεγαλειτέρων εὐεργεσιῶν του ἦτο καὶ ἡ καταχώρησις τοῦ ναυλωτικοῦ τοῦ Καπετὰν Δημήτρη μεταξὺ τῶν σημειώσεών του. Ἔδωκεν οὕτω ἀφορμὴν ν' ἀποκτήσωμεν δύο τοὐλάχιστον ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων εἰς Γαλλίαν διερμηνευτῶν τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς γραμματολογίας.

Μετὰ τὸ πέρας τῶν νομικῶν σπουδῶν του ὁ μαρκήσιος ἤκουσε τὰ μαθήματα τοῦ Brunet de Presles εἰς τὴν σχολὴν τῶν Ἀνατολικῶν γλωσσῶν, φιλία δὲ στενὴ συνέδεσε ταχέως τὸν διδάσκαλον καὶ τὸν μαθητήν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον ὡς πρὸς τὰς κλίσεις καὶ τὰ αἰσθήματα πλεῖστα σημεῖα συναφείας. Καθὼς ὁ Paulin Paris διὰ τὰ μεσαιωνικὰ γαλλικά, οὕτω καὶ ὁ Brunet de Presles διὰ τὰ νεώτερα Ἑλληνικὰ μετέδωκεν εἰς τὸν μαθητήν του τὴν γνῶσιν τῆς γλώσσης, προσέτι δὲ καὶ τὰ ἀκραιφνῆ του φιλελληνικὰ αἰσθήματα.

Ἀναγινώσκων τις τὴν ὑπὸ τοῦ Σαὶντ-Ἰλαὶρ γραφεῖσαν βιογραφίαν τοῦ Brunet de Presles νομίζει ἐνίοτε ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ γράψαντος ὅσον καὶ περὶ τοῦ βιογραφουμένου. Οὗτος ἠγάπα τὴν Ἑλλάδα καίτοι οὐδέποτε ἐπισκεφθεὶς αὐτήν, «τὴν ἐγνώριζεν ὅμως ἐκ
» τῶν βιβλίων ὅσον καὶ οἱ Ἕλληνες αὐτοί, ... ἀδια-
» λείπτως ἐνησχολεῖτο περὶ αὐτῆς, . . . ἡ οἰκία του ἦτο
» τὸ συνεντευκτήριον τῶν εἰς Παρισίους ἐρχομένων Ἑλ-
» λήνων· ἐγνώριζον ἐκ τῶν προτέρων ὅτι θὰ εὕρουν ὑπὸ
» τὴν στέγην του δεξίωσιν εὐμενεστάτην καὶ πρόθυμον

» ὑποστήριξιν· ἦτο, οὕτως εἰπεῖν, ὁ Πρόξενος τῆς δημο-
» κρατίας τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων.»

Δὲν ἀπεικονίζεται ἐνταῦθα ὁ Σαὶντ-Ἰλαὶρ αὐτὸς καὶ ἡ φιλόξενος οἰκία του;

«Ἐνθυμοῦμαι, ἐπιλέγει, ὅτι ἡμέραν τινὰ πλησίον » τῆς κατοικίας του συνήντησα Ἕλληνα πρεσβύτην, » νεωστὶ ἐλθόντα εἰς Παρισίους ἀγνοοῦντα δὲ τὴν Γαλ- » λικὴν καὶ ἐρωτῶντα τοὺς διαβάτας ποῦ κατοικεῖ ὁ » ***Κύριος Βρουνέτιος***, τὸν ὁποῖον φυσικῷ τῷ λόγῳ » ἤθελε νὰ ἐπισκεφθῇ». Δὲν λέγει ὅμως τὴν ἀπορίαν τοῦ Ἕλληνος ὅτε ἤκουσεν ὁμιλοῦντα τὴν γλῶσσάν του τὸν Παρισινὸν πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκ τύχης ἀπηύθυνε τὴν ἐρώτησίν του. Ὁ πρεσβύτης οὗτος, ὁ Κος Ζάνος, ἦτο εἷς ἐκ τῶν πρώτων Ἑλλήνων τοὺς ὁποίους ἐγνώρισεν ὁ μαρκήσιος, ἐδίδαξε δὲ καὶ Ἑλληνικὰ εἰς τὴν μαρκησίαν. Ἡ σεβασμία Γαλλίς, συμμεριζομένη τὰς κλίσεις καὶ τὰς μελέτας τοῦ υἱοῦ της, ἠθέλησεν, εἰς ἡλικίαν ἑξήκοντα καὶ πέντε ἐτῶν, νὰ μάθῃ τὰ Ἑλληνικά· ἔμαθε δὲ ἀρκετὰ ὥστε ν' ἀναγινώσκῃ, καὶ νὰ γράφῃ ἐνίοτε εἰς τὴν γλῶσσάν των πρὸς τοὺς Ἕλληνας φίλους της.

Ὁ Σαὶντ-Ἰλαὶρ διετέλεσε φίλος πάντοτε πιστὸς καὶ εἰλικρινὴς τῆς Ἑλλάδος. Ἀνεγνώριζε τὰς ἐλλείψεις της, ἀλλ' ἐξετίμα τὰς ἐνδελεχεῖς προσπαθείας της ὅπως εἰσέλθῃ ἐκ νέου εἰς τὸ στάδιον τῆς προόδου. Παρηκολούθει μετὰ συμπαθοῦς προσοχῆς τὴν διανοητικὴν καὶ ὑλικήν της ἀνάπτυξιν, συμμεριζόμενος τὰς ἐθνικὰς ἡμῶν χαρὰς καὶ θλίψεις. «Θεωρῶ τὴν Ἑλλάδα, μοῦ ἔγραφεν, » ὡς πατρίδα κοινὴν ὅλων ὅσοι συναισθάνονται καὶ » ἀγαποῦν τὸ καλόν». Ἤλπιζε νὰ τὴν ἐπισκεφθῇ καὶ νὰ διαμείνῃ ἐπὶ πολύ, ἐλέγομεν δὲ νὰ κατορθώσωμεν τοῦτο ὁμοῦ κατὰ τὸ προσεχὲς φθινόπωρον. Ἐπεριμένετο μετὰ χαρᾶς ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι φίλων του,—καὶ ἦσαν πάντες φίλοι του ἐκεῖ. Ὅσοι δὲν τὸν ἐγνώριζον προσωπικῶς τὸν ἠγάπων δι' ὅσην ἀγάπην ἐπέδειξε πρὸς τὴν πατρίδα των. Οἱ κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν μεταβάντες εἰς Παρισίους Ἕλληνες ἐθεώρουν ὡς καθῆκον εὐάρεστον τὸ νὰ τὸν ἐπισκέπτωνται. Οἱ νέοι σπουδασταὶ τὸν εὕρισκον πάντοτε πρόθυμον σύμβουλον, προστάτην καὶ φίλον.

Παρηκολούθει τὰς σπουδὰς καὶ τὰς προόδους των, χαίρων ὁπότε ἔβλεπε πραγματοποιουμένας τὰς καλὰς περὶ αὐτῶν ἐλπίδας του. Παρίστατο συχνάκις εἰς τὰς ἐξετάσεις τῶν ἀποκτώντων διδακτορικὸν εἰς Παρισίους δίπλωμα, μετέβη εἰς Ἰταλίαν μόνον διὰ νὰ παρευρεθῇ εἰς τὴν πρώτην παράστασιν τοῦ πρώτου μελοδράματος τοῦ φίλου του Σαμάρα, ὑπέσχετο δὲ νὰ μεταβῇ καὶ πάλιν τὸ ἔαρ τοῦτο εἰς Μιλάνον διὰ νὰ ἴδῃ νέον του θρίαμβον. Ἀλλ' ὁ κατάλογος μακρὸς τῶν ὅσων συνεδέοντο πρὸς αὐτὸν διὰ τῶν δεσμῶν τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης. Διὰ τοῦτο τὸν ἐπένθησεν ἡ Ἑλλὰς εἰλικρινῶς, αἱ ἐφημερίδες ἀνήγγειλαν τὸν θάνατόν του μετὰ λύπης ἀληθοῦς, εἰς δὲ τὴν βουλὴν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔθνους, λησμονοῦντες πρὸς στιγμὴν τὰς ἔριδάς των, ἐξέφρασαν ἀπὸ κοινοῦ τὴν ἐθνικὴν θλίψιν διὰ τὴν ἀπώλειαν φίλου τῆς Ἑλλάδος τοσοῦτον εὐσταθοῦς καὶ χρησίμου.

Πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἐπετηρίδες τοῦ Συλλόγου πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῶν Ἑλληνικῶν σπουδῶν περιλαμβάνουν εἴτε διατριβήν τινα τοῦ Σαὶντ-Ἰλαὶρ περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς φιλολογίας, εἴτε βιογραφίαν τινά, ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας ἐμνημονεύσαμεν ἤδη, εἴτε ἐπὶ τέλους λογοδοσίαν συγκεφαλαιοῦσαν τὰς ἐνιαυσίους ἐργασίας τοῦ Συλλόγου. Ἐκλεχθεὶς ἐξ ἀρχῆς ὡς μέλος τῆς ἐφορείας, καὶ ἐκλεγόμενος κατ' ἐπανάληψιν, ἐφ' ὅσον ὁ κανονισμὸς τὸ ἐπέτρεπεν, ἀνηγορεύθη πρόεδρος κατὰ τὸ 1883. Μέλος τῶν πλείστων ἐπιτροπῶν τοῦ Συλλόγου, εἰργάζετο ὑπὲρ αὐτοῦ μετ' ἐπιμελείας, δραστηριότητος καὶ ζήλου, τῶν ὁποίων τὴν μνήμην θὰ διατηρήσουν ἀείποτε οἱ συνάδελφοί του.

«Τὰ Κορακιστικὰ Ἰακώβου Ρίζου τοῦ Νερουλοῦ,– Βίος καὶ ἔργα Ἀλεξάνδρου Σούτσου,– Ἡ δημοσιογραφία ἐν Ἑλλάδι,– Ἀπόπειρα ἐθνικοῦ θεάτρου ἐν Ἑλλάδι,– Περὶ μεταφράσεων καὶ μιμήσεων εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλληνικήν,– ὁ Μακιαβέλης καὶ οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς,– Περὶ τῶν Συλλόγων καὶ τῆς προόδου τῶν φιλολογικῶν μελετῶν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδα,– Ὁ Ὅμηρος κατὰ τὸν Μεσαιῶνα εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην— ἰδοὺ αἱ ἐπιγραφαί τινων ἐκ τῶν διατριβῶν του τῶν δημοσιευθεισῶν εἰς τὰς ἐπετηρίδας τοῦ Συλλόγου. Συνενούμεναι ἤθελον ἀποτελέσει ὀγκῶδες βιβλίον. Ὄχι μικρότερον, ἢ ὀλιγώτερον ἄξιον λόγου βιβλίον ἤθελον ἀποτελέσει αἱ ἀλλαχοῦ δημοσιευθεῖσαι. Κατὰ τὸ 1875 κατεχώρησεν εἰς τὰ «Χρονικὰ τῆς Δουγκερκικῆς ἑταιρίας» ἐκτενῆ ἀνάλυσιν τῆς κωμῳδίας ἡ Βαβυλωνία,–

εἰς τὸ περιοδικὸν le Monde Poétique ἔδωκε διατριβὰς περὶ τῶν ποιητικῶν ἔργων τοῦ Κου Γεωργίου Δροσίνη καὶ ἄλλων ἔτι,– προέταξε μελέτην ἀξιόλογον περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Βαλαωρίτου εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῆς ὑπὸ τοῦ Blancard γαλλικῆς μεταφράσεως τῶν ἔργων τοῦ Λευκαδίου ποιητοῦ. Προητοίμαζε δὲ παρομοίαν μελέτην καὶ περὶ Ζαλοκώστα, διὰ νὰ προταχθῇ ἐπίσης τῆς μεταφράσεως τῶν ποιημάτων του, τὴν ὁποίαν, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ J. Blancard φιλοπονηθεῖσαν, ἐπεξειργάσθη καὶ ταύτην ἐξ ὁλοκλήρου ὁ Σαὶντ-Ἰλαίρ.

Κατὰ τὴν παγκόσμιον ἔκθεσιν τοῦ 1878 συνέγραψε τὸν περὶ Ἑλλάδος τόμον εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Lamarre (Les pays étrangers à l'exposition). Τὸ βιβλίον τοῦτο, περιέχον λεπτομερεῖς πληροφορίας περὶ κυβερνήσεως, στατιστικῆς, γεωγραφίας κτλ. παριστᾷ πιστὴν εἰκόνα τῆς τότε καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ἐδίδετο οὕτως ἀφορμὴ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ ὠφελήθη προθύμως τῆς εὐκαιρίας. Ἐνθυμηθεῖσα τοῦτο ἡ Ἑλληνικὴ ἐπιτροπὴ κατὰ τὴν παγκόσμιον ἔκθεσιν τοῦ 1889, ἀνέθεσεν εἰς αὐτὸν τὸ ἔργον ἀγωνοδίκου εἰς τὸ ἐπὶ τῶν βιβλίων τμῆμα. Τὸ ἀνεδέχθη, καίτοι ὀφείλων νὰ μεριμνήσῃ περὶ τῆς πασχούσης ὑγείας του,—τὸ ἐξεπλήρωσε δὲ μετὰ τῆς συνήθους αὐταπαρνήσεως καὶ εὐσυνειδησίας. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις περιέλαβε τὸ ὄνομά του εἰς τὸν κατάλογον τῶν σκοπουμένων προβιβασμῶν εἰς τὸ τάγμα τοῦ Σωτῆρος, τοῦ ὁποίου ἔφερεν ἤδη τὸν χρυσοῦν σταυρόν,

ἀλλ' ὁ θάνατος ἐπῆλθε προτοῦ λάβη τὸ νέον τοῦτο δεῖγμα τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης.

Κατὰ τὸ 1880 ἐξέδωκε γαλλικὴν μετάφρασιν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κοραῆ περὶ τῶν ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν συμβάντων. Πρὸ τούτου εἶχε δημοσιευθῇ συλλογὴ τῶν ἀνεκδότων γαλλικῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Chardon de la Rochette. Ὁ Egger καὶ ὁ Σαὶντ-Ἰλαὶρ ἐγνωστοποίησαν διὰ συντόμου προοιμίου ὅτι τὴν συλλογὴν ταύτην εἶχε προετοιμάση πρὸς δημοσίευσιν ὁ ἀποβιώσας Brunet de Presles, ἀλλ' οὐχ ἧττον ὁλόκληρον τὴν φροντίδα τῆς ἐκδόσεως ἐκείνης εἶχεν ἀναλάβει ἀνωνύμως ὁ μετριόφρων μαρκήσιος.

Ἤθελα ἐντελῶς ἀποσιωπήση ἄλλας τινὰς δημοσιεύσεις του, ἐὰν δὲν ἐθεώρουν ὡς καθῆκον νὰ ἐκφράσω ἐνταῦθα τὴν εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τὸν ἐπιδέξιον μεταφραστὴν ὅστις μὲ ἐτίμησε συνδέσας τὸ ὄνομά του μετὰ τοῦ ὀνόματός μου, καὶ καταστήσας γνωστὰ εἰς γάλλους ἀναγνώστας τὰ «Διηγήματα» εἰς τὰ ὁποῖα ἐπρόσθεσε τὴν χάριν τῆς γλώσσης του. Ἡ πρὸς τὸν συγγραφέα ἀδελφική του φιλία ἐξηγεῖ τὴν προθυμίαν μὲ τὴν ὁποίαν συνεμερίσθη οὕτω μετ' ἐκείνου τὴν εὐθύνην τῶν ταπεινῶν ἔργων του.

ϛʹ.

Οὕτω, ἀπαύστως ἀσχολούμενος εἰς ποικίλα ἀντικείμενα, ὁ μαρκήσιος διῆλθε τὸν βίον ἀνέφελον μέχρι τοῦ ἔτους 1870. Νέος ἔτι καὶ ὑγιής, ἔχων πλησίον τὴν μητέρα του, περικυκλούμενος ὑπὸ φίλων, περιζήτητος εἰς τὴν ἐκλεκτοτέραν κοινωνίαν, εὑρίσκων τέρψιν διηνεκῆ εἰς τὰ γράμματα, οὐδένα εἶχε λόγον ὥστε νὰ βλέπῃ τὴν ζωὴν ὑπὸ χρώματα σκοτεινά. Δὲν ἀπήλαυσεν ἀληθῶς τὴν εὐτυχίαν τοῦ νὰ γείνῃ σύζυγος ἢ πατήρ, ἀλλ' ἀπέφυγεν ἐξ ἄλλου καὶ τὰς θλίψεις τὰς συνοδευούσας ἐνίοτε τὰς τοιαύτας χαράς.

Ὅτε ἐπῆλθεν ὁ πόλεμος τοῦ 1870 καὶ ἡ πολιορκία τῶν Παρισίων, ἐξετέλεσε τὸ καθῆκόν του, ἁπλῶς, μετριοφρόνως, καθὼς πάντοτε.

Ἐπὶ αὐτοκρατορίας εἶχεν ὀνομασθῇ λοχαγὸς τοῦ 4ου λόχου τοῦ 21ου τάγματος τῆς Ἐθνοφυλακῆς. Οἱ τοιοῦτοι διορισμοὶ ἐθεωροῦντο τότε ὡς βάρος ὀχληρόν, ὅλοι δὲ προσεπάθουν νὰ τοὺς ἀποφεύγουν. Ἀλλ' ὡς εἴπομεν, ὁ Σαὶντ-Ἰλαὶρ ἦτο ἐκ τῶν οὐδέποτε ἀρνουμένων τὴν ἐκτέλεσιν οἱουδήποτε καθήκοντος. Ἡ Ἐθνοφυλακὴ ἐκλήθη εἰς ἐνεργὸν ὑπηρεσίαν μετὰ τὴν καθαίρεσιν τῆς αὐτοκρατορίας. Κατὰ τὸν ἐπιβληθέντα τότε νέον ὀργανισμόν, οἱ ἀξιωματικοὶ ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν ἐθνοφυλάκων, ὁ δὲ 4ος λόχος τοῦ 21ου τάγματος ὠνόμασε καὶ πάλιν τὸν ἀρχαῖόν του λοχαγόν. Κατὰ τὸν Δεκέμβριον ἐσχηματίσθη ἐκ τοῦ ὅλου τάγματος λόχος πορείας, (bataillon de marche), ἀρχηγὸς δὲ αὐτοῦ ἐξελέχθη παμψηφεὶ ὁ λοχαγὸς τοῦ 4ου λόχου. Εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῶν νέων τούτων καθηκόντων ἀνεφάνη ὁ μαρκήσιος ὁποῖος πάντοτε, ἐφελκύων τὴν ὑπόληψιν καὶ τὴν ἀγάπην ὅσων ἤρχοντο εἰς σχέσιν μετ' αὐτοῦ. Φύλαξ ἄγρυπνος τῆς πειθαρχίας, ἀκριβέστατος εἰς ὅλας

τὰς λεπτομερείας τῆς ὑπηρεσίας, πλήρης ἀγαθότητος καὶ προσηνείας, ἐντὸς ὀλίγου ἀπέκτησε τὴν φιλίαν ὅλων τῶν στρατιωτῶν του. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχον πολλοὶ ἄποροι· χάρις εἰς τὸν ἀρχηγόν των, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς πολιορκίας, αἱ στερήσεις των ἐμετριάσθησαν οὐσιωδῶς· εὕρισκε πάντοτε τὸν τρόπον τοῦ νὰ ἔχῃ χρήματα πρὸς ἀνακούφισιν τῶν μὴ ἐχόντων. Εἰς τὸ τάγμα του συγκατελέγοντο καὶ λόγιοι ὀνομαστοὶ οὐκ ὀλίγοι, ὡς οἱ ἀκαδημαϊκοὶ Duruy καὶ Gaston Boissier καὶ ὁ ποιητὴς Coppée. Οὗτος ἐκλεχθεὶς ὑπὸ τῶν συστρατιωτῶν του ὡς ὑπολοχαγὸς κατὰ πρῶτον, καὶ κατόπιν ὡς λοχίας, ἠρνήθη καὶ τοὺς δύο βαθμοὺς θελήσας νὰ μένῃ ἁπλοῦς στρατιώτης.

Ὁ λόχος οὗτος δὲν συνέπεσε νὰ παρευρεθῇ εἰς οὐδεμίαν τῶν τότε συμπλοκῶν περὶ τὴν πόλιν τῶν Παρισίων. Ἐφρούρει συνήθως παρὰ τὴν πύλην τῆς Ἰταλίας, οἱ δ' ἐθνοφύλακες διήρχοντο ἐντὸς τῶν χαρακωμάτων τὰς παγετώδεις νύκτας τοῦ δριμυτάτου ἐκείνου χειμῶνος. Μίαν νύκτα ἐστρατοπέδευσαν ἐντὸς τοῦ νεοκτίστου τότε θεάτρου τῶν Γοβελίνων καὶ ἐκοιμήθησαν εἰς τὰ ἑδώλια τῆς πλατείας καὶ εἰς τὰ θεωρεῖα, ἔχοντες τὸ ὅπλον ἀναμέσον τῶν κνημῶν. Ἐνίοτε ὁ λοχαγὸς καὶ οἱ φίλοι του συνήρχοντο διὰ νὰ γεύωνται εἰς τὸ δωμάτιον μιᾶς θυρωροῦ ἐκεῖ πλησίον, ἡ ὁποία ἐμαγείρευε δι' αὐτοὺς ὅ,τι φαγώσιμον ἠδύνατό τις κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν νὰ προμηθευθῇ. Εἰς ἓν τῶν τοιούτων συσσιτίων ἀνέγνωσεν ὁ Coppée εἰς ἐπήκοον τῶν συνδαιτυμόνων τὸ γνωστὸν ἔκτοτε ποίημά του Lettre d' un mobile

Breton. Οἱ ἐκ Βρεττανίας ἐθλονταὶ εἶχον κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἔλθει εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ κατέλυσαν περὶ τὸ Πάνθεον, τὴν συνοικίαν δηλαδὴ τοῦ τάγματος. Ὁ λοχαγὸς ἔλαβε τὸ ποίημα ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Coppée καὶ τὸ ἔφερεν εἰς τὰ γραφεῖα τῆς Ἐφημερίδος τῶν Συζητήσεων, ὅπου ἐδημοσιεύθη τότε τὸ πρῶτον.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν περισπασμῶν τῆς ὀδυνηρᾶς ἐκείνης περιόδου, αἱ ἀνησυχίαι τοῦ μαρκησίου ἐμοιράζοντο μεταξὺ τῆς πατρίδος καὶ τῆς μητρός του. Αὕτη εὑρέθη ἐκτεθειμένη εἰς κίνδυνον ἀληθῆ ὅτε ἤρχισεν ὁ βομβαρδισμὸς τῶν Παρισίων (¹). Οἱ πολιορκηταὶ ἐσκόπευον κατὰ προτίμησιν, μεταξὺ ἄλλων σημείων. καὶ τὸν θόλον τοῦ Πανθέου, πολλαὶ δὲ περὶ αὐτὸ οἰκίαι ἐβλάβησαν, ἀλλ' ἡ μαρκησία δὲν ἀπεφάσιζε νὰ παραιτήσῃ τὴν κατοικίαν της, μέχρις οὗ ἓν ὀβούζιον εἰσέδυσε μέχρι τοῦ δωματίου της, εὐτυχῶς ἄνευ ἄλλης βλάβης. Ὁπωσδήποτε, τοῦτο τὴν ἔπεισε νὰ μεταβῇ εἰς φιλικὴν

(¹) Ὁ γνωστὸς παρ' ἡμῖν γάλλος λόγιος Κος Gidel ἐνθυμεῖται ὅτι τὴν 5 Ἰανουαρίου 1871, καθ' ἣν ἡμέραν ἤρχισεν ὁ βομβαρδισμός, εἶχον συγκληθῇ εἰς συνεδρίασιν τὰ μέλη τοῦ συλλόγου τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Αἱ σφαῖραι ἔπιπτον εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς συνοικίας, ἀλλὰ τὰ πλεῖστα τῶν συγκληθέντων μελῶν παρευρέθησαν εἰς τὴν συνεδρίασιν, τινὰ αὐτῶν ἐν στολῇ ἐθνοφύλακος, μεταξὺ δὲ τούτων καὶ ὁ μαρκήσιος Σαὶντ-Ἱλαίρ. Οὗτος ἐξέφερε τὴν σκέψιν ὅτι μεταξὺ τῶν ῥιπτόντων τὰς σφαίρας ἐκείνας ἐχθρῶν ὑπῆρχον ἴσως ἄνδρες φίλοι ἐπίσης τῶν γραμμάτων, καὶ μετὰ λύπης ἐνθυμούμενοι παρομοίας εἰς τὴν πατρίδα των ἐπιστημονικὰς συνεδριάσεις.

οἰκίαν εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως, ὅπου διέμεινε μέχρι τέλους τῆς πολιορκίας.

Ἰδοὺ ἐπιστολὴ τοῦ Σαὶντ-Ἰλαὶρ ἐκθέτουσα τὰ μετὰ τὸν πόλεμον ἐπελθόντα θλιβερὰ συμβάντα. Τὴν ἔγραψεν ἐκ Φλωρεντίας, τὴν 18 Μαρτίου 1871, πρὸς φίλον παιδικὸν ἐκ τῶν μᾶλλον ἀγαπητῶν του, τὸν Κύριον Bezard.

« Βλέπεις, ἔλεγεν, ἐκ τῆς ἡμερομηνίας τῆς ἐπιστο-
» λῆς μου, ὅτι ἔχομεν τὰς Ἄλπεις ἀναμέσον ἡμῶν καὶ
» τῆς πρὸς στιγμὴν θριαμβευούσης ἀνταρσίας. Πρὸ
» πολλοῦ ἐπεθύμουν ν' ἀποσπάσω τὴν μητέρα μου ἀπὸ
» τοὺς Παρισίους, διὰ ν' ἀναπαυθῇ ἐκ τῶν κόπων καὶ
» τῶν συγκινήσεων τῆς μακρᾶς πολιορκίας. Ὀλίγας
» ἡμέρας μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης μετέβην
» εἰς Φλανδρίαν, ὁπόθεν ἐπέστρεψα πρὸ δέκα ἡμερῶν,
» νομίζων ὅτι θὰ εὕρω τὴν πρωτεύουσαν ἐπίσης ἥσυχον,
» κατ' ἐπιφάνειαν τοὐλάχιστον, ὅσον ὅτε ἀνεχώρησα.
» Ἀντὶ τούτου εὑρίσκω διαταγὴν πορείας εἰς τὴν
» ὁποίαν ὑπήκουσα αὐθωρεί, μολονότι εἶχα δώσει τὴν
» παραίτησίν μου. Καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἐκείνην
» ἐπροσπαθήσαμεν νὰ καταβάλωμεν τὴν στάσιν· ἀλλὰ
» δυστυχῶς τὸ μόνον καλὸν τάγμα τῆς ἐθνοφυλακῆς
» ἦτο τὸ ἰδικόν μας. Ἐντὸς ὀλίγου περιεκυκλώθημεν
» ὑπὸ τῶν ἄλλων, τὰ ὁποῖα ὑπήκουον εἰς τὰς διατα-
» γὰς τῆς Ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς, καὶ ἐξουδετερώ-
» θημεν οὕτω ἐντελῶς. Τὴν ἐπαύριον εἰδοποιήθημεν ὅτι
» τὸ τάγμα μου διελύθη, ἐγὼ δὲ ἐπαύθην. Ἠρνήθην
» ν' ἀναγνωρίσω τὴν παράνομον ἐκείνην ἀρχὴν καὶ τὰς

» διαταγάς της, ἀλλὰ μὴ θέλων ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ
» δώσω τὸ σύνθημα ἐμφυλίου πολέμου, ἐσύστησα στε-
» νῶς εἰς τοὺς στρατιώτας μου ἄκραν περίσκεψιν καὶ
» ἀποχὴν ἐντελῆ πάσης ἐχθρικῆς ἐκδηλώσεως, μέχρις
» οὗ ἐνισχυθῶμεν. Ἐν συντόμῳ, ἔτρεξα ἄνω καὶ κάτω
» ἐπὶ δύο ἡμέρας ἀναζητῶν εἰς μάτην οἵαν δήποτε
» ἀρχήν, δυναμένην νὰ δώσῃ διαταγὰς καὶ νὰ τεθῇ
» ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀνθρώπων τῆς τάξεως, ἑκατοντάκις
» πολυπληθεστέρων ἀλλὰ χιλιάκις ἀτολμοτέρων τῶν
» ἄλλων. Ἐπιστρέψας εἰς τὴν οἰκίαν μου τὴν ἐπιοῦσαν
» ἔμαθα ὅτι εἶχον ἔλθει δὶς πρὸς ἀναζήτησίν μου κλη-
» τῆρες διὰ νὰ μὲ συλλάβουν. Τότε, τὸ ὁμολογῶ, μὴ
» ἔχων τὴν ἐλαχίστην κλίσιν πρὸς τὴν φυλακήν, καίτοι
» ἀθῶος,—ἀλλ' οὔτε μεγάλην ὄρεξιν νὰ τουφεκισθῶ,
» ἔστω καὶ ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν τῆς συνοικίας Bel-
» leville,—ἠθέλησα τοὐλάχιστον ν' ἀπαλλάξω τὴν
» μητέρα μου τοῦ τρόμου νὰ μὲ ἴδῃ φυλακιζόμενον
» καὶ τὴν ἔπεισα ν' ἀναχωρήσωμεν, ἀφοῦ ὅμως ἔτρεξα
» καὶ πάλιν πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ ναυάρχου Saisset,
» ὅστις δὲν εὑρίσκετο εἰς κανὲν μέρος. Ἀνεχωρήσαμεν
» λοιπὸν τὴν τετάρτην, σήμερον ὀκτώ, δι' Ἰταλίαν,
» χωρὶς νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι θὰ δυνηθῶ νὰ φύγω,
» διότι τὴν νύκτα εἶχον καὶ πάλιν παρουσιασθῆ εἰς τὴν
» οἰκίαν μου ἄνθρωποι μὲ ἔνταλμα συλλήψεως. Εὐτυ-
» χῶς δὲν ἐκρατήθην εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ σιδηροδρόμου,
» καὶ μετὰ ταξείδιον κοπιαστικὸν καὶ θλιβερώτατον,
» διὰ μέσου τῶν Πρώσσων καὶ τῶν εἰς ἀποσύνθεσιν
» στρατευμάτων μας, ἰδοὺ ἡμεῖς εἰς Φλωρεντίαν, ὅπου

» ἡ μήτηρ μου ἐπιθυμεῖ νὰ μείνῃ ὀλίγας ἡμέρας, διὰ » νὰ ἡσυχάσῃ μετὰ τόσους περισπασμούς. »

Ἀλλ' ἡ μακρὰν τῆς πατρίδος διαμονή, ἐνῷ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος παρετείνετο, κατέθλιβε τὴν γενναίαν τοῦ μαρκησίου ψυχήν. Τὴν 5ην Μαΐου ἔγραφε πρὸς τὸν αὐτὸν φίλον: « Λυποῦμαι πολύ,—περισσότερον ἢ ὅσον » δύναμαι νὰ ἐκφράσω,—ὅτι εὑρίσκομαι μακρὰν τῆς » Γαλλίας, τῆς ὁποίας ἡ μεγάλη σκιὰ ἐπιρρίπτει ψῦ» χος νεκρικὸν ἐπὶ τῆς ὡραίας χώρας ὅπου εὑρισκόμεθα, » χωρὶς νὰ τὴν χαιρώμεθα. Ἂν δὲν εἶχα τὴν μητέρα » μου, τὴν ὁποίαν ἠθέλησα ν' ἀποσπάσω ἐκ τῆς κο» λάσεως τῶν Παρισίων καὶ νὰ τὴν ἴδω ἀναπαυομένην » μετὰ τόσας θλιβερὰς ἐντυπώσεις, ἤθελα ὑπάγει εἰς » Βερσαλίας νὰ τεθῶ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Thiers. » Διότι τὸ χρέος τῶν ἐντίμων ἀνθρώπων εἶναι νὰ συγ» κεντρωθοῦν, ὄχι νὰ δραπετεύσουν!.. Ἐγὼ μάλιστα, » ὁ ὑπερηφανευόμενος πάντοτε διότι ἡ οἰκογένειά μου » δὲν μετηνάστευσε κατὰ τὸ 1797, θεωρῶ ἄνανδρον » τὸ ν' ἀπουσιάζω ἐκ τῆς πατρίδος εἰς τοιαύτας περι» στάσεις. Καὶ ὅμως τί ποιητέον; Μὲ τὴν μητέρα μου » ἡλικιωμένην, πάσχουσαν, καὶ φοβούμενος νὰ τὴν ἐκ» θέσω εἰς τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ μὴ μ' ἔχῃ πλέον!.. » Ὦ, εἶχε δίκαιον ὁ Μοντέσκιος λέγων ὅτι ἐν καιρῷ » ἐπαναστάσεως τὸ δύσκολον εἶναι ὄχι τὸ νὰ ἐκτελέσῃ » τις τὸ καθῆκόν του, ἀλλὰ τὸ νὰ γνωρίζῃ ποῦ ἔγ» κειται τὸ καθῆκον! »

Δὲν διαφαίνεται ὁλόκληρος ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς πλήρεις συγκινήσεως γραμμὰς ταύτας; Καθόσον αἱ εἰδήσεις ἐκ Παρισίων ἤρχοντο θλιβερώτεραι κατὰ τοσοῦτον ηὔξανεν ἡ ἀδημονία του. « Δυστυχὴς Γαλλία! ἔγραφε » τὴν 23 Μαΐου 1870, αἰσχύνομαι ὅτι ζῶ, καὶ μά» λιστα ὅτι ζῶ μακρὰν τοῦ κινδύνου, εἰς τὰ ξένα, ἐνῷ » τοιαῦτα αἴσχη διαπράττονται εἰς τὴν πατρίδα μου, » καὶ λυποῦμαι συχνάκις ὅτι δὲν μ' ἐτουφέκισαν οἱ » ἄθλιοι ἐκεῖνοι! »

Μόνος τῆς μητρός του ὁ θάνατος ἀπέσπασεν ἐκ τοῦ βάθους τῆς καρδίας του παρομοίαν κραυγὴν ὀδύνης. « Ἡ ζωή, ἔγραφε μετὰ δώδεκα ἔτη ἐκ τῆς πόλεως Hazebrouck, ὅπου εἶχε μεταφέρει τὸν νεκρόν της,— « ἡ ζωή μοῦ φαίνεται κενὴ καὶ ἄσκοπος ἀφότου δὲν δύναμαι πλέον νὰ τὴν ἀφιερώσω εἰς τὴν ἀγαπητήν μου μητέρα. » Μῆνες παρῆλθον καὶ δὲν ἠδύνατο εἰσέτι νὰ συνειθίσῃ ζῶν ἄνευ ἐκείνης. « Ἀφότου ἔχασα τὴν μη» τέρα μου, ἡ ὁποία ἦτο τὸ ἕρμα τὸ ἐμποδίζον τὸ » ἀτυχὲς σκάφος μου ἀπὸ τοῦ νὰ κυλίεται ἀκυβέρνητον, » εἰς μάτην ἀγωνίζομαι ματαιοπονῶν ἄνευ σκοποῦ καὶ » ἄνευ ὠφελείας! »

Ζ'.

Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐπανέλαβε τὰς ἕξεις του, τὰς ἐργασίας του, ἐτακτοποίησε τὴν μονήρη ἐφεξῆς ὕπαρξίν του, περιορίζων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὰς σχέσεις του εἰς στενὸν κύκλον φίλων. Τακτικαὶ κατ' ἔτος ἐπισκέψεις εἰς Hazebrouck, διαμονή τινων ἑβδομάδων εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἑλβετίας ἢ εἰς λουτρὰ τῆς Γαλλίας

κατὰ τὰς συστάσεις τοῦ ἰατροῦ του, σπάνιαι ἐκδρομαὶ εἰς Ἰταλίαν ἢ τὰς Κάτω Χώρας, ἰδοὺ αἱ κατὰ προτίμησιν διασκεδάσεις του. Τὸ πλεῖστον τοῦ ἔτους διήρχετο εἰς Παρισίους, κατὰ δὲ τὸ ἔαρ καὶ τὸ φθινόπωρον μετέβαινε συνήθως εἰς τὴν ἔπαυλίν του τοῦ Σαὶντ-Ἰλαίρ.

Τὴν ἰδιοκτησίαν ταύτην ἀνέκτησε κατὰ τὸ 1879. Ὀλίγους μῆνας πρότερον, εἰς σύνοδον τῶν ἐπιστημόνων τῆς Γαλλίας συνελθόντων εἰς Παρισίους, λόγιος ἐπαρχιώτης ἐκ τῆς Saintonge, ὁ Κος Louis Audiat, ἀκούσας τὸ ὄνομα τοῦ μαρκησίου τὸν ἐπλησίασε μετὰ τὴν συνεδρίασιν καὶ τὸν ἠρώτησεν ἐὰν ἀνῆκεν εἰς τὴν ἐκ τῆς ἐπαρχίας του καταγομένην οἰκογένειαν, τὴν φέρουσαν τὸ αὐτὸ ὄνομα. Ὁ μαρκήσιος ἀπεκρίθη καταφατικῶς, ἐζήτησε δὲ πληροφορίας περὶ τῆς χώρας καὶ περὶ τῆς ἰδιοκτησίας, ἐκ τῆς ὁποίας πρὸ αἰῶνος σχεδὸν ἀπεχωρίσθη ἡ οἰκογένειά του. Κατόπιν τῆς τυχαίας ταύτης γνωριμίας ἐξελέχθη ὡς μέλος τῆς τοπικῆς ἱστορικῆς ἑταιρίας, τῆς ὁποίας προεδρεύει ὁ Κος Audiat. Τότε δὲ συγχρόνως ἀνεκάλυψε, χάρις εἰς τὸν λόγιον τοῦτον, ὅτι εἶχεν εἰσέτι ἐκεῖ συγγενεῖς ἐξ ἀρχαίων ἐπιγαμιῶν. Ὑπείκων προθύμως εἰς τὰς παρακινήσεις τοῦ Κου Audiat, ἐπεσκέφθη κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος τὴν ἐπαρχίαν Saintonge καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν προγόνων του. Κατὰ σύμπτωσιν, ὁ κάτοχός της ἦτο εὐδιάθετος νὰ τὴν ἐκποιήσῃ. Ἡ γραῖα μαρκησία, μαθοῦσα τοῦτο, συνέλαβε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ τὴν ἀγοράσῃ ὁ υἱός της, οὗτος δὲ ἔσπευσε νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τῆς

μητρός του τὰς ἐπιθυμίας, αἱ ὁποῖαι πάντοτε ἦσαν ἢ ἐγίνοντο καὶ ἐπιθυμίαι του. Αἱ διαπραγματεύσεις διεξήχθησαν ταχέως. Πωλήσας μέρος τῶν εἰς Φλανδρίαν κτημάτων του ἠγόρασε διὰ τοῦ τιμήματος τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ Σαὶντ-Ἰλαίρ, τὸ δὲ ἑπόμενον θέρος συνώδευσεν ἐκεῖ τὴν μητέρα του.— Ἰδού, μοῦ ἔγραφε (τὴν 1 Ἰουλίου 1880) προσκαλῶν με, «ἰδοὺ ἡμεῖς διὰ » πρώτην φορὰν εἰς τὸ κτῆμα, τὸ ὁποῖον, ἐξελθὸν τῆς » οἰκογενείας κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1793, εἶχα » τὴν εὐτυχίαν νὰ ἐπαναφέρω εἰς τὴν οἰκογένειαν πέ- » ρυσι. Μεθ' ὅλα ὅσα εἶχα εἰπεῖ εἰς τὴν μητέρα μου, » αἱ πρῶται της ἐντυπώσεις δὲν ἦσαν εὐάρεστοι. Εἶχεν » ἀκούσει τόσα περὶ τοῦ κτήματος τούτου ὥστε δὲν » ἤθελε νὰ πεισθῇ ὅτι, ἐν πρώτοις, τὸ ἀρχαῖον οἰκογε- » νειακὸν μέγαρον κατεδαφίσθη ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως » καί, δεύτερον, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἀνηγέρθη σειρὰ τα- » πεινῶν οἰκοδομῶν, οὐδὲν ἐχουσῶν τὸ ἀρχοντικόν... » Ἀλλ' ἐὰν δὲν ὑπάρχει μέγαρον, οἱ κῆποι ὅμως εἶναι » ὡραῖοι καὶ οἱ περίπατοι περὶ αὐτοὺς τερπνοί.»

Πράγματι, εἷς μέγιστος στρογγύλος περιστερεών, μνημεῖον μεσαιωνικοῦ φεουδαλισμοῦ, καὶ δύο πύργοι, ὁ εἷς τῶν ὁποίων ὅλως ἐρειπωμένος, ἦσαν τὰ μόνα ἴχνη τῆς ἀρχοντικῆς τῶν προγόνων του κατοικίας. Μεταξὺ τῶν δύο πύργων ἐκτίσθη ἡ σειρὰ τῶν οἰκοδομῶν περὶ τῶν ὁποίων ἔγραφε, συνεχομένων καὶ συγκοινωνουσῶν, ἀλλ' ὕψους ἀνίσου. Βλέπων τὰς στέγας των ταπεινουμένας βαθμηδὸν ἐξ ἀριστερῶν πρὸς δεξιά, ὁ μαρκήσιος ἔλεγε γελῶν ὅτι τὸ μέγαρόν του ἔχει τὸ σχῆμα τηλε-

σκοπίου. Οἱ περὶ τὴν οἰκίαν κῆποι καὶ τὸ ἀρχαῖον παρέκει δάσος ἐστόλιζον ἀληθῶς τὴν ἔπαυλιν. Ἀλλ' οἱ ἐξ αὐτῆς ἐξαρτώμενοι ἀγροί, ἰδίως μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῆς φυλλοξήρας, δὲν ἤξιζον τὰς παχείας γαίας τῆς Φλανδρίας τῶν ὁποίων εἶχον γείνει ἀντάλλαγμα. Ὑπὸ οἰκονομικὴν ἔποψιν ἡ ἀνταλλαγὴ δὲν ἦτο βεβαίως ἐπιτυχής, ἀλλ' ἀνακτῶν τὴν κοιτίδα τῆς οἰκογενείας του ὁ νέος κάτοχος δὲν ἀπέβλεπεν εἰς κερδοσκοπίαν. Ἡ ἐξαγορὰ τῆς ἰδιοκτησίας ἐκείνης ὑπῆρξε μεγάλη καὶ ἀληθὴς δι' αὐτὸν ἠθικὴ εὐχαρίστησις. Οἱ ἀνευρεθέντες συγγενεῖς, οἱ ὁποῖοι ταχέως συνεδέθησαν μετ' αὐτοῦ δι' ἀγάπης εἰλικρινοῦς, συνετέλουν πρὸς ἐπίσπευσιν τῆς ἐγκλιματίσεώς του εἰς τὴν χώραν ὁπόθεν κατήγετο. Ἠρέσκετο ἐπανερχόμενος ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν, ἠρέσκετο δεξιούμενος εἰς τὴν ἔπαυλίν του τοὺς φίλους οἱ ὁποῖοι προθύμως ἐκ Παρισίων ἤρχοντο ὑπὸ τὴν φιλόξενον στέγην του. Ἐκεῖ ἡ ἀνάπαυσις συνεδυάζετο μετὰ τῆς ἐργασίας καὶ μετὰ περιπάτων τερπνῶν εἰς τὸ δάσος ἢ εἰς τοὺς κήπους, ἐν μέσῳ τῶν ῥοδώνων, τοὺς ὁποίους διεσκέδαζε κλαδεύων ὁ οἰκοδεσπότης μὲ τὴν ***φεουδαλικὴν ψαλίδα του***, ὡς ἔλεγε παίζων ὁ φίλος του Coppée. Τὸ ἑσπέρας, ἐντὸς τῆς αἰθούσης, ἀναγνώσεις τερπναὶ διέκοπτον ἐνίοτε τὰς ἀείποτε ζωηρὰς συνομιλίας, ἢ — ἐὰν τὸ φθινοπωρινὸν ψῦχος ἐγίνετο ἐπαισθητόν, — μετέβαινον οἱ ξενιζόμενοι εἰς τὸ εὐρύχωρον μαγειρεῖον καί, ἐνώπιον τῆς ἑστίας ὅπου κλάδοι ξηροὶ ἀνέδιδον λάμψιν, συνωμίλουν ἐπ' ὀλίγον μετὰ τῶν δύο γηραιῶν ὑπηρετῶν του. Ἐλάτρευον οὗτοι τὸν κύριόν των τοῦ ὁποίου ἡ

ἀγαθότης τοὺς ἐνεθάρρυνε, μηδαμῶς ἐλαττοῦσα τὸ σέβας των.

Οἱ περὶ τὴν ἔπαυλιν διεσπαρμένοι χωρικοί, καθὼς καὶ οἱ κάτοικοι τῆς παρακειμένης κωμοπόλεως Soubise, δὲν ἐβράδυναν ἐπίσης νὰ τὸν ἀγαπήσουν. Ὅλοι, ἀνεπαισθήτως πως καὶ λεληθότως, ἐφέροντο πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς τὸν φυσικὸν ἀρχηγόν των, ὡς πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον τῶν προγόνων του. Ἠθέλησαν νὰ τὸν ἀναδείξουν δήμαρχον τῆς κώμης Soubise, ἀλλὰ τὸ ἠρνήθη, ἡ δὲ ἄρνησίς του ἐπηύξησε μᾶλλον ἀντὶ τοῦ νὰ σμικρύνῃ τὸ πρὸς αὐτὸν σέβας καὶ τὴν ἐπιρροὴν τὴν ὁποίαν καὶ ἄκων ἐξήσκει. Βλέπων τις αὐτὸν ἐκεῖ, ἐλυπεῖτο ἐνδομύχως ὅτι ἦτο ὁ ἔσχατος τοῦ γένους του. Ἐὰν καὶ αὐτὸς ᾐσθάνετο κρυφίαν διὰ τοῦτο λύπην, εὗρεν ὅμως τὸν εὐγενέστερον παρηγορίας τρόπον: Ἐν ἐλλείψει κληρονόμου φέροντος τὸ ὄνομά του, ἀφῆκε διὰ τῆς διαθήκης του τὴν φέρουσαν τὸ ὄνομα τοῦτο ἰδιοκτησίαν εἰς τὸ μοναχικὸν τάγμα τῶν ἀδελφῶν τῶν πενήτων, ὅπως ἡ ἔπαυλίς του μεταβληθῇ εἰς ἄσυλον φιλανθρωπικόν.

Εἰς τὴν ἔπαυλιν ἐκείνην διῆλθε τὰς τελευταίας ἑβδομάδας τῆς ζωῆς του· ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν ἀσθενής, — πολὺ ἀσθενέστερος ἢ ὅσον αὐτὸς ἐνόμιζεν, — διὰ νὰ νοσηλευθῇ εἰς Παρισίους. Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπεβίωσε (τὴν 29 Νοεμβρίου 1889).

Εἰς τὸ κοιμητήριον τῆς ἡσύχου πόλεως τοῦ Hazebrouck ὁ εὐσεβὴς οὗτος υἱὸς εἶχεν ἀνεγείρῃ μικρὸν μαυσωλεῖον περιέχον τρεῖς τάφους. Δεξιόθεν κεῖται ὁ

πατήρ του,—ἀριστερόθεν ἡ μήτηρ τὴν ὁποίαν τόσον ἠγάπα. Ὡς ἔσχατον τεκμήριον τῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα στοργῆς, ἐπὶ τοῦ μνήματός της ἐχάραξεν, ἐν εἴδει ἐπιταφίου, τοὺς Ἑλληνικοὺς στίχους τοὺς εἰς τὸν θάνατόν της ποιηθέντας ὑπὸ τοῦ ἐν Βενετίᾳ φίλου του, Κυρίου Κωνσταντίνου Τριανταφύλλη. Ἕκαστον τῶν δύο μνημείων στεφανοῦται διὰ προτομῆς μαρμαρίνης. Τρίτη προτομή, ἔργον καὶ αὐτὴ τοῦ φίλου του Bonnassieux, θὰ στηθῇ ἐπὶ τοῦ ἀναμεταξὺ τῶν δύο μνημείων τάφου, τοῦ νεωστὶ ἀνοιχθέντος διὰ νὰ περιλάβῃ τὸ λείψανον τοῦ τελευταίου de Queux de Saint-Hilaire.

Ο ΦΡΗΜΑΝ ΕΝ ΑΜΕΡΙΚΗι

Ὁ κ. Φρῆμαν ([1]) εἶναι φίλος ἀληθής, φίλος πιστὸς τῆς Ἑλλάδος. Δείγματα τούτου ἔδωκεν ἱκανὰ εἰς τὰς πολυτίμους συγγραφάς του, κατ' ἐξοχὴν ὁπότε διακυβευομένης τῆς τύχης τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας εἰς τὰ διαβούλια τῆς Εὐρώπης, ὕψωσε τὴν εὔγλωττον καὶ γενναίαν φωνήν του καὶ μεταβαίνων ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν ἐξήγειρεν ὑπὲρ τοῦ δικαίου τὴν κοινὴν τῆς Ἀγγλίας γνώμην, ἐνισχύων οὕτω, τὸ κατ' αὐτόν, τὰς ἀγαθὰς προθέσεις τοῦ μεγάλου ἀνδρός, τοῦ ὁποίου ἐπανηγύρισεν ἐσχάτως ἡ Ἀγγλία τὸν χρυσοῦν, οὕτως εἰπεῖν, μετὰ τοῦ πολιτικοῦ βίου γάμον. ([2]) Ἀλλ' ὁ κ. Φρῆμαν δὲν ἀρκεῖται συνηγορῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐνώπιον Ἄγγλων, ἢ ὅτε μόνον αὐτὴ ἔχει ἀνάγκην ἐπείγουσαν τῆς ἀρωγῆς τῶν φίλων της. Τὴν ἐνθυμεῖται πάντοτε, παρακολουθεῖ ἀδιαλείπτως τὰς τύχας της καὶ ἀναφέρει τὸ ὄνομά της μετὰ φίλτρου διαρκοῦς,

([1]) Ὁ διάσημος Ἄγγλος ἱστορικὸς καὶ ἀκραιφνὴς τῆς Ἑλλάδος φίλος Edward Freeman, ἀπεβίωσε κατὰ τὸ 1892 εἰς Ἀλικάντην, ὅπου ἠσθένησε περιηγούμενος τὴν Ἱσπανίαν.

([2]) Τοῦ Γλάδστωνος, κατὰ τὴν πεντηκονταετηρίδα τῆς εἰς τὸν πολιτικὸν βίον εἰσόδου του.

προσπαθῶν πανταῦ καὶ πάντοτε νὰ μεταδώσῃ καὶ εἰς ἄλλους τὴν λελογισμένην πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγάπην του. Οὕτω, περιερχόμενος πέρυσι (1882) τὴν Ἀμερικὴν καὶ προσκαλούμενος ὑπὸ τῶν πέραν τοῦ Ἀτλαντικοῦ ὁμοφύλων καὶ ὁμογλώσσων του εἰς δημοσίας συνδιατριβάς, εὕρισκεν εὐκαιρίας (διότι ὁ ζητῶν εὑρίσκει) νὰ λαλῇ περὶ τῆς παρὰ τὸ Αἰγαῖον χώρας, ἐνθυμίζων εἰς τοὺς ἀπομακρυσμένους ἐκείνους ἀλλ' ὄχι ἀποκλήρους γόνους τῆς γηραιᾶς Εὐρώπης, ὅτι ἐκτὸς τῆς ἀρχαίας ὑπάρχει καὶ νέα Ἑλλάς, καὶ ὅτι δὲν εἶναι αὕτη ἀναξία τῶν συμπαθειῶν τοῦ πολιτισμένου κόσμου.

Τὰ ἀναγνώσματα ταῦτα, δημοσιευθέντα ἐσχάτως εἰς Φιλαδέλφειαν τῆς Ἀμερικῆς, ἀποτελοῦν βιβλίον ὀγκῶδες, διαιροῦνται δὲ εἰς δύο χωριστὰς ἀλλ' ὄχι ὅλως ἀσυνδέτους πρὸς ἀλλήλας σειράς. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὰ εἰς Βοστώνην ἀναγνωσθέντα, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Τὸ Ἀγγλικὸν ἔθνος εἰς τὰς τρεῖς ἑστίας του»· ἡ δευτέρα τὰ εἰς Βαλτιμόρην «Περὶ τῶν πρακτικῶν διδαγμάτων τῆς καθόλου Εὐρωπαϊκῆς Ἱστορίας» (¹).

Τρεῖς τοῦ Ἀγγλικοῦ ἔθνους ἑστίας ὁ κ. Φρῆμαν ἀποκαλεῖ, πρώτην μὲν τὴν ἀρχικὴν εἰς τὴν Ἀρκτῴαν Εὐρώπην κοιτίδα του, πρὸ τῆς εἰς τὴν Μεγάλην Βρετανίαν μετοικεσίας,– δευτέραν τὴν Μεγάλην Βρετανίαν αὐτήν,– καὶ τελευταίαν τὴν ἀρκτῴαν Ἀμερικήν. Καθὼς οἱ πρῶτοι Ἄγγλοι καὶ Σάξωνες, ἀποσπασθέντες τῶν Τευτόνων εἰς τὴν Στερεὰν ὁμοφύλων των, μετέβησαν εἰς τὴν μεγάλην Κελτικὴν νῆσον, ἡ ὁποία ἔγεινε ἡ νέα πατρίς των, οὕτω ἀποσπασθέντες τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ ἀδελφῶν των οἱ μετέπειτα ἄποικοι μετέβησαν εἰς Ἀμερικὴν καὶ ἐσχημάτισαν ἐκεῖ τρίτην Ἀγγλίαν. Ὥστε καί τοι διαρρήξαντες τοὺς μετὰ τῆς μητροπόλεως δεσμούς, καί τοι ἀποτελέσαντες νέον κράτος, ἐξακολουθοῦν εἰς Ἀμερικὴν τὴν συνέχειαν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀγγλικοῦ ἔθνους. «Εἶσθε Ἄγγλοι ἔνθεν τοῦ Ἀτλαντικοῦ, λέγει ὁ κ. Φρῆμαν, ὅσον εἴμεθα Ἄγγλοι εἰς τὴν Μεγάλην Βρετανίαν. Εἴμεθα ὑπήκοοι τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας, εἶσθε δὲ πολῖται τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Μᾶς χωρίζουν τὰ κύματα τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ ὑλικὰ ἐνίοτε συμφέροντα, ἀλλὰ μᾶς ἑνόνουν ἡ κοινὴ καταγωγή, ἡ κοινὴ πρὸ τῆς μετοικεσίας ἱστορία, ἡ κοινὴ γλῶσσα, ἡ κοινὴ φιλολογία. Εἴμεθα ἀδελφοί! Δὲν δύναμαι νὰ σᾶς λέγω Ἀμερικανούς, σᾶς προσφωνῶ ὡς Ἄγγλους. Λέγετέ με, ἂν θέλετε, Βρετανόν, λέγεσθε, ἂν εὐαρεστῆσθε, Ἀμερικανοὶ πρὸς διάκρισιν τῆς πολιτικῆς καὶ γεωγραφικῆς μας διαιρέσεως, ἀλλ' ὁμολογήσατε ὅτι ὑπεράνω πάσης διακρίσεως καὶ διαιρέσεως μένει κοινὸν ἀμφοτέρων ἡμῶν κτῆμα ἡ Ἀγγλικὴ καταγωγή, τὸ Ἀγγλικὸν ὄνομα. Ἀποτελοῦμεν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἔθνος. Εἴμεθα Ἄγγλοι, εἶσθε Ἄγγλοι!»

Ὑπὸ ἱστορικὴν καὶ ἐθνολογικὴν ἔποψιν ὁ κ. Φρῆμαν ἔχει ἀναντιρρήτως δίκαιον. Ἀλλ' ἀγνοοῦμεν κατὰ πόσον οἱ ἀκροαταί του παρεδέχθησαν τὴν προτεινομέ-

(¹) Lectures to American Audiences. I. The English People in its three homes. II. The Practical bearings of general European history. Philadelphia. Porter et Coates. 455 σελ. εἰς 8ον.

νην ἀδελφότητα, καὶ ἐὰν θελήσουν νὰ λέγωνται Ἄγγλοι ἀφοῦ ἅπαξ αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι καὶ ἡ πολυάστερος σημαία των καθεῖξαν καὶ κατέχουν, ὑπὸ τὴν Ἀμερικανικὴν ἐπωνυμίαν, θέσιν τόσον ἐπίζηλον εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν. Ὅπως δήποτε, τὰ ἀποτελοῦντα τὴν πρώτην σειρὰν τέσσαρα κεφάλαια, βρίθοντα ἱστορικῶν γνώσεων, σκέψεων, παρατηρήσεων καὶ παραλληλισμῶν, ἐνδιαφέρουν καὶ διδάσκουν τὸν ἀναγνώστην εἴτε Ἄγγλον, εἴτε Ἀμερικανόν, εἴτε οἵας δήποτε ἄλλης φυλῆς.

Ἀφοῦ ἐπειράθη νὰ πείσῃ τοὺς εἰς Βοστώνην ἀκροατάς του ὅτι ὀφείλουν νὰ λογίζωνται καὶ νὰ λέγωνται Ἄγγλοι, ὁ κ. Φρῆμαν ἠθέλησε νὰ ὑποδείξῃ εἰς τοὺς εἰς Βαλτιμόρην τὴν συνέχειαν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας, τῆς ὁποίας κεφάλαιον ἀποτελοῦν καὶ αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι αὐταί, ἀναδεικνύων συνάμα τὰ ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἱστορίας ταύτης ἐξαγόμενα πρακτικὰ πορίσματα. Ἡ δευτέρα αὕτη σειρὰ ἀποτελεῖ ἀληθῶς σύνοψιν φιλοσοφικὴν τῆς γενικῆς ἱστορίας. Ἐξετάζων ἐν πρώτοις τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα, ἐνδιατρίβει, ὡς εἰκός, εἰς τὰ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τὸ ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα τὸν μεταφέρει εἰς Ρώμην, — παρακολουθῶν δὲ τὴν διὰ τῆς ρωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας ἐπίδρασιν τῆς Ρώμης ἐπὶ τῆς ὅλης Εὐρώπης, καταλήγει, (εἰς τελευταῖον ἀνάγνωσμα ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἡ Ρώμη μεταφυτευθεῖσα») εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν τῆς ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς πηγάζοντος καὶ εἰσέτι διαταράσσοντος τὴν Εὐρωπαϊκὴν ὁλομέλειαν Ἀνατολικοῦ ζητήματος.

Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο κεφάλαιον συχνάκις ἀναφέρεται ἡ Ἑλλάς. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ προηγούμενα ὁ ἑλληνιστής, ὁ φιλέλλην Ἄγγλος ἐπωφελεῖται πάσης ἀφορμῆς διὰ νὰ μνημονεύσῃ τὸ ὄνομά της. Οἱ πέραν τοῦ Ἀτλαντικοῦ μετοικήσαντες Ἄγγλοι παρεισάγουν τοὺς εἰς τὰ παράλια τῆς Μεσογείου ἀποικήσαντας Ἕλληνας· — ἡ διακήρυξις τῆς Ἀμερικανικῆς ἀνεξαρτησίας ἀνακαλεῖ τὴν διαμάχην τῆς Κερκύρας πρὸς τὴν μητρόπολιν αὐτῆς Κόρινθον· — λαλῶν περὶ ἱστορικῶν ἐν γένει αἰτίων καὶ αἰτιατῶν, διελίσσει εἰς ὀλίγας εὐγλώττους σελίδας τὴν ἱστορίαν τῆς διὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐξαπλώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ· — ὁ Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς συνεπιφέρει τὴν ἐξέτασιν τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνισμοῦ, τῶν δικαίων του ἀξιώσεων, τοῦ πιθανοῦ μέλλοντός του· — ὁ παραλληλισμὸς γεγονότων διεστώτων ἄγει δι' ἐντέχνου παρεκβάσεως εἰς τὴν ἀγγλικὴν τῆς Κύπρου κατοχὴν καὶ εἰς τὴν γενομένην πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀδικίαν κατὰ καὶ μετὰ τὴν ἐν Βερολίνῳ συνδιάσκεψιν. Ἐν ἑνὶ λόγῳ δράττεται ὁ κ. Φρῆμαν πάσης εὐκαιρίας πρὸς ἀνάμνησιν τῆς Ἑλλάδος εἰς κύκλον ἀκροατῶν ἢ ἀναγνωστῶν, οἱ ὁποῖοι, προτοῦ τὸν ἀκούσουν ἢ τὸν ἀναγνώσουν, ὀλίγον ἐσκέπτοντο περὶ τῆς ὑπάρξεώς της.

Ἡμεῖς ἐν Ἑλλάδι νομίζομεν συνήθως ὅτι ὁ κόσμος ὅλος ἔχει πρὸς ἡμᾶς ἀδιαλείπτως ἐστραμμένα τὰ βλέμματα, ὅτι περὶ ἡμῶν πρὸ πάντων ἐνασχολεῖται. Ἡ ἐξέγερσις τοῦ φιλελληνισμοῦ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, — ὁ γενόμενος ἔκτοτε περὶ Ἑλλάδος λόγος εἰς Κοι-

νοβούλια ἢ καὶ εἰς δημόσια συλλαλητήρια ἀνὰ πᾶσαν νέαν κρίσιν τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος, — τὰ μεταφραζόμενα εἰς ἑλληνικὰ φύλλα ξένων ἐφημερίδων ἄρθρα, — τὰ δημοσιευόμενα εἰς τὴν Εὐρώπην περὶ Ἑλλάδος βιβλία,— πάντα ταῦτα συντελοῦν πρὸς διατήρησιν τῆς πλάνης. Ἀλλ' εἶναι πλάνη. Παρεκτὸς τῶν ὀλίγων ἑλληνιστῶν, ὅσοι περιλαμβάνουν καὶ τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα εἰς τὰς μελέτας των, παρεκτὸς τῶν δημοσιογράφων τῶν ἀναλαμβανόντων τὴν διαφώτισιν τῆς κοινῆς γνώμης πρὶν ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, φροντίσουν περὶ τοῦ ἰδίου αὐτῶν φωτισμοῦ, παρεκτὸς τῶν εἴτε ἐξ ἐπαγγέλματος, εἴτε ἐξ ἐνδιαφέροντος ἢ συμφέροντος ἀσχολουμένων περὶ τὰ καθ' ἡμᾶς, ὀλίγιστοι ἐν τῇ Δύσει μεριμνοῦν περὶ Ἑλλήνων καὶ Ἑλλάδος. Ναὶ μέν, αἱ ἐφημερίδες γράφουν περὶ ἡμῶν. Ἀλλ' οἱ πολλοὶ τῶν ἀναγνωστῶν διέρχονται τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ φύλλου μεθ' ὅσης ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης περιεργείας ἀναγινώσκει τὰ περὶ ἐκλογῶν εἰς Ἱσπανίαν ἢ τὰ περὶ πολέμου μεταξὺ δύο ἀπομακρυσμένων ἐπικρατειῶν τῆς μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς. Ἀναμφιβόλως τὸ γόητρον τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος ἐξασφαλίζει εἰς τοὺς φέροντας αὐτὸ ἐξαιρετικήν τινα θέσιν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Πᾶς ὁ τυχὼν ἐλευθερίου ἀγωγῆς ἐδαπάνησεν ἔτη τινὰ τῆς παιδικῆς ἡλικίας εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς, καὶ διατηρεῖ ὅπως δήποτε ἀναμνήσεις τινὰς τῆς ἱστορίας καὶ τῆς γεωγραφίας τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ περὶ νεωτέρας Ἑλλάδος δὲν γίνεται λόγος εἰς τὰ σχολεῖα, οἱ δὲ πολλοὶ (ἐξαιρουμένων τῶν κέντρων ὅπου

διαμένουν σπουδασταὶ ἢ ἔμποροι ἐκ τῶν ἡμετέρων), ἔχουν περὶ ἡμῶν ἰδέας νεφελώδεις καὶ ἐσφαλμένας. Τινὲς μᾶς φαντάζονται ὅλους ὡς φουστανελοφόρους — παλλικάρια ἢ ληστὰς — τινὲς φρονοῦν ὅτι λαλοῦμεν Ἰταλικήν τινα διάλεκτον, — ἄλλοι ὅτι εἴμεθα Μωαμεθανοὶ τὸ θρήσκευμα. Οἱ πλεῖστοι ἐξίστανται ὅταν πρῶτον ἴδουν Ἕλληνα! Εἴμεθα ὀλίγοι ἐν μέσῳ τῶν πολλῶν. Τοῦτο ἐν Ἑλλάδι δὲν τὸ ἐννοοῦμεν. Ἀλλὰ τίς Ἕλλην περιηγούμενος εἰς τὰ ξένα δὲν τὸ συνῃσθάνθη; Ἐάν ποτε ἐρωτηθεὶς περὶ τῆς πατρίδος του προτείνῃ εἰς τὸν ἐρωτήσαντα νὰ μαντεύσῃ, τί σχεδὸν πάντοτε συμβαίνει; Ὁ ἐρωτήσας ἀπαριθμεῖ ὅλα τῆς Εὐρώπης τὰ ἔθνη, πάσας τὰς φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ, πρὶν ἢ ἐπὶ τέλους φθάσῃ μέχρι τῆς Ἑλλάδος, ἐνίοτε δὲ οὔτε ἐνθυμεῖται νὰ προσθέσῃ τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν ἀπαρίθμησίν του.

Καθόσον ἡ Ἑλλὰς ἐπεκτεινομένη καὶ πολιτιζομένη ἀνδρίζεται, ἡ περὶ ἡμῶν ἀμάθεια αὕτη διαλύεται καὶ θὰ διαλυθῇ βαθμηδόν. Καθόσον διὰ τῆς αὐξήσεως τῶν μέσων τῆς συγκοινωνίας πληθύνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπισκεπτομένων τὴν Ἑλλάδα ξένων καὶ τῶν εἰς τὴν Ἑσπερίαν ἀποδημούντων Ἑλλήνων, εὐρύνεται ὁ κύκλος τῶν γνωριζόντων ἡμᾶς ἐκ τοῦ πλησίον. Ἀλλ' ὅμως προσιτωτέρα καὶ συνηθεστέρα πηγὴ πληροφοριῶν εἶναι ἡ ἀνάγνωσις βιβλίων διακρινομένων ὄχι τόσον διὰ τὸ ἀκριβὲς τῶν εἰδήσεων, ὅσον διὰ τὸ γόητρον τοῦ ὕφους. Ἡ *Σύγχρονος Ἑλλὰς* καὶ ὁ ***Βασιλεὺς τῶν ὀρέων*** δὲν ἐλησμονήθησαν ἀκόμη. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν χάριτας

εἰς συγγραφεῖς, ὁποῖος ὁ κ. Φρῆμαν, ὅτε ἐμφορούμενοι εἰλικρινοῦς πρὸς ἡμᾶς συμπαθείας δὲν κολακεύουν τὴν ματαιότητά μας διὰ κενοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ φράσεων διθυραμβικῶν, ἀλλὰ κρατοῦντες εἰς χεῖρας τὸν δαυλὸν τῆς ἐπιστήμης διεκδικοῦν, ἐν ἐπιγνώσει καὶ μετὰ πεποιθήσεως ἐνδομύχου, τὰ δίκαια τῆς Ἑλλάδος, ὡς μέλους ἀναποσπάστου τῆς Εὐρωπαϊκῆς ὁλομελείας.

«Οἱ Ἕλληνες, ἀνακράζει ὁ κ. Φρῆμαν, ἔχουν ἐνώ-
» πιον ἡμῶν δικαιώματα συγγενείας. Καταγόμεθα ἐκ
» τῆς αὐτῆς φύτρας, ἔχομεν κοινὴν μετ' αὐτῶν τὴν
» κληρονομίαν τῆς γλώσσης, τῶν θεσμῶν, τῶν δοξα-
» σιῶν, πάντων ὅσα οἱ κοινοὶ ἡμῶν προπάτορες μετέ-
» φερον μεθ' ἑαυτῶν ἀπὸ τῆς ἐν τῇ ἀπωτάτῃ Ἀσίᾳ
» ἀρχαίας κοιτίδος τῆς κοινῆς ἡμῶν οἰκογενείας. Ἡμεῖς
» ὅσων ἡ νεαρὰ διάνοια ἐτράφη, διεπλάσθη, ἠνδρώθη
» διὰ τῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς σοφίας,
» ἀνυψούμεθά πως καὶ ἀγαλλόμεθα ἀναλογιζόμενοι ὅτι
» τῆς σοφίας ἐκείνης εἴμεθα καὶ ἡμεῖς κληρονόμοι δι-
» καιώματι τῆς κοινῆς καταγωγῆς, — ὅτι εἰς τὰ ἀθά-
» νατα τοῦ Ὁμήρου ἔπη ἐνυπάρχουν στοιχεῖα ἔχοντα
» κοινὴν τὴν πηγὴν μετὰ τῶν μύθων τοὺς ὁποίους
» ἠκούσαμεν βρέφη ἐπὶ τῶν μητρικῶν γονάτων. Δὲν
» δυνάμεθα νὰ ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ ἀειθαλὴς γλῶσσα
» εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Ὅμηρος ἔψαλε τὰ κατορθώματα
» χρόνων ἡρωϊκῶν μὲ τὴν ἀφέλειαν ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, —
» ἡ γλῶσσα, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Πίνδαρος ἀνύμνησεν εἰς
» στροφὰς ἐντεχνοτέρας τοὺς νικήσαντας κατὰ τοὺς

» ἐθνικοὺς ἀγῶνας, τοὺς διατηροῦντας τὴν μνήμην τῆς
» κοινῆς τῶν Ἑλλήνων καταγωγῆς, — ἡ γλῶσσα εἰς
» τὴν ὁποίαν οἱ τραγικοὶ καὶ οἱ κωμικοὶ ποιηταὶ ἐπέ-
» δειξαν τοὺς ἥρωας παρελθούσης ἐποχῆς εἰς τὸν θαυ-
» μασμὸν τοῦ λαοῦ, ἢ ἐξέθεσαν τοὺς κομματάρχας τῆς
» ἰδίας αὐτῶν ἐποχῆς εἰς τὸν περίγελων τοῦ δήμου, —
» ἡ γλῶσσα εἰς τὴν ὁποίαν ὁ μὲν Θουκυδίδης πρῶτος
» ἐδίδαξεν ὅτι προτιμότερον τὸ κτᾶσθαι εἰς ἀεὶ ἢ τὸ
» πρὸς καιρὸν ἀπολαύειν, ὁ δὲ Πολύβιος, βαδίζων εἰς
» ἐκείνου τὰ ἴχνη, ἀνέγραψε τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας
» Ὁμοσπονδίας, τῆς ὁποίας τὴν ἐπέκτασιν βλέπω τρό-
» πον τινὰ σήμερον ἐνώπιόν μου (εἰς τὰς Ἡνωμένας Πο-
» λιτείας). — ἡ γλῶσσα εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Ἀριστοτέλης
» ἐναπεταμίευσε διὰ τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς μεταγε-
» στέρους τὰς γνώσεις τῆς ἐποχῆς του, . . . ἡ γλῶσσα
» τὴν ὁποίαν ἐλεύθεροι ἐλάλουν πρὸς ἐλευθέρους, — διὰ
» τῆς ὁποίας ὁ Περικλῆς ἐνεθάρρυνε τοὺς ἀστοὺς πολι-
» τείας ἀκμαζούσης ὅπως διὰ πάσης θυσίας διατηρή-
» σουν τὴν ἀποκτηθεῖσαν ἰσχύν, καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἡ
» εὐγενεστέρα ἔτι τοῦ Δημοσθένους φωνὴ παρώτρυνε
» τοὺς ἀστοὺς πολιτείας παρηκμασμένης ν' ἀγωνισθοῦν
» ὄχι περὶ ἰσχύος, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, — ὅτι
» ἡ γλῶσσα ἡ ὁποία ἐκ πασῶν τῶν Ἀρίων γλωσσῶν
» ἐξελέχθη πρὸς διοχέτευσιν τοῦ θείου διδάγματος τοῦ
» Εὐαγγελίου εἰς τοὺς Ἀρίους λαοὺς τῆς τε Εὐρώπης
» καὶ τῆς Ἀμερικῆς, — ἡ γλῶσσα ἥτις ὑπεδούλωσε
» τὴν γλῶσσαν τῆς Ῥώμης. . . . ἡ γλῶσσα τῶν Πα-
» τέρων καὶ τῶν Συνόδων τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλη-

» σίας, — ἡ γλῶσσα τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ Χριστιανικῆς » αὐτοκρατορίας, — ἡ γλῶσσα ἥτις ἐπιζήσασα ἐν μέσῳ » θρήνων καὶ ἐλπίδων, διῆλθε τοὺς μακροὺς αἰῶνας » βαρβάρου δουλείας καὶ ἀνεβίωσεν ἐν ταῖς ἡμέραις » ἡμῶν ὡς ἡ γλῶσσα λαοῦ ζῶντος καὶ προοδεύοντος, » — ἡ γλῶσσα τὴν ὁποίαν ηὐτύχησα ν' ἀκούσω καὶ » νὰ λαλήσω ἐγὼ αὐτὸς εἰς ὁμηγύρεις χαρμοσύνους ἢ » καὶ κατηφεῖς Ἑλλήνων ἐλευθέρων, — δὲν δυνάμεθα » ἄνευ παλμῶν ἀδελφικῆς ἀγαλλιάσεως νὰ ἀναλογι- » σθῶμεν ὅτι γλῶσσα τοιαύτην ἔχουσα ἱστορίαν εἶναι » διάλεκτος ἀδελφὴ τῆς ἡμετέρας, ὅτι ἡ πηγὴ ἀμφο- » τέρων εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή, ὅτι πολλαὶ εἰς ἀμφο- » τέρας ῥίζαι εἶναι αἱ αὐταί, ὅτι προφέροντες τὰς ἱερω- » τέρας, τὰς προσφιλεστέρας λέξεις, ὅτι λαλοῦντες περὶ » πατρὸς καὶ μητρὸς καὶ υἱοῦ καὶ θυγατρός, μεταχει- » ριζόμεθα λέξεις, αἵτινες ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων » τῆς πρώτης διασπορᾶς ἦσαν καὶ διέμειναν κτῆμα » κοινὸν Ἑλλήνων καὶ Τευτόνων. »

Ἀληθῶς ὁ κ. Φρῆμαν ἔχει εὐρεῖαν τὴν ἀγκάλην καὶ μεγάλην τὴν καρδίαν. Καθὼς ἠθέλησε νὰ ὑπομνήσῃ εἰς τοὺς Ἀμερικανοὺς ὅτι ἀποτελοῦν μίαν μετὰ τῶν Ἄγγλων οἰκογένειαν, οὕτω τοὺς ἐνθυμίζει ὅτι καὶ μεθ' ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων διὰ δεσμῶν συγγενικῶν συνδέονται. Οὔτε ἀρκεῖται εἰς τοῦτο. Εἰς τὸν ἀδελφικόν του ἐναγκαλισμὸν περιλαμβάνει ὅλους τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ Χριστιανούς, Σλάβους καὶ Ἕλληνας. Ἀλλὰ μὴ ζηλεύωμεν διὰ τὴν πρὸς τοὺς ὁμοπίστους καὶ πρώην ὁμοδούλους λαοὺς ἐπεκτεινομένην εὐμένειαν ταύτην.

Ἴσως ἡμέραν τινὰ εἰς τὴν μεσολάβησιν τοιούτων κοινῶν φίλων ἀνεύρωμεν τὰ μέσα συνδιαλλαγῆς καὶ συμβιβασμοῦ, διὰ νὰ διαβιώσωμεν εἰρηνικῶς ὡς γείτονες ἐλεύθεροι μὲ λαούς, μετὰ τῶν ὁποίων ἀπὸ κοινοῦ ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας ἐφέρομεν τὰς βαρείας τῆς δουλείας ἁλύσεις.

«Θὰ ἔλθῃ ἡμέρα ὅτε ἀντὶ νὰ διασκέπτεται ἡ Εὐ- » ρώπη ποίας ἑλληνικὰς χώρας δύναται νὰ ἀπελευ- » θερώσῃ καὶ ποίας νὰ διατηρήσῃ ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν » ζυγόν, θὰ ἐπιληφθῇ ἐξ ἀνάγκης τοῦ πολὺ δυσχερε- » στέρου ζητήματος περὶ τοῦ ποῦ θὰ χαραχθῇ ἡ γραμμὴ » ἡ διαχωρίζουσα τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα τῆς ἐλευ- » θέρας Βουλγαρίας. Πρὸς διεκφυγὴν τῆς δυσκολίας » τοῦ ζητήματος τούτου, — τὸ ὁποῖον οὐδέποτε θὰ λυθῇ » εἰς τρόπον ὥστε ἀμφότεροι ἑκατέρωθεν νὰ μείνουν » εὐχαριστημένοι, — οἱ διπλωμάται προκρίνουν νὰ μένῃ » μεταξὺ αὐτῶν χώρα ὑπόδουλος. Ἀλλὰ προκειμένου » περὶ ἐθνῶν ἀναγεννωμένων καὶ ἀκμαίων, διὰ τοιού- » των διεκφυγῶν ἀναβολὴ μόνον ἐφήμερος ἐπιτυγχά- » νεται. Ἡμέραν τινὰ ἡ δούλη Ἑλλὰς θὰ συνενωθῇ » μετὰ τῆς ἐλευθέρας καὶ ἡ δούλη Βουλγαρία μετὰ » τῆς ἀπελευθερωθείσης Βουλγαρίας. Ἀλλὰ ποῦ θὰ » χαραχθῇ τῶν συνόρων ἡ γραμμή; Βεβαίως ὄχι ὅπου » τὴν θέλουν οἱ ἐνθουσιώδεις τῶν Ἑλλήνων ἢ οἱ ἐνθου- » σιώδεις τῶν Βουλγάρων.»

Ἐξετάζων τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας προσπαθεῖ ὁ κ. Φρῆμαν νὰ ἀνεύρῃ τὴν λύσιν τῆς δυσκολίας ταύτης.

«Ἐάν, λέγει, ἐναπέκειτο εἰς ἐμὲ ἡ ἐκ νέου διαχά-
»ραξις τοῦ χάρτου τῶν χωρῶν ἐκείνων, ἤθελα ἀπο-
»δώσει τὴν Νέαν Ῥώμην εἰς τὸ ἔθνος τὸ ὁποῖον μᾶλ-
»λον παντὸς ἄλλου ἐκπροσωπεῖ τὴν ἐκεῖ ἑδρεύσασαν
»Αὐτοκρατορίαν, ἤθελα ἀπονείμει τὴν βασιλεύουσαν
»τῶν Κωνσταντίνων καὶ τῶν Βασιλείων εἰς τὸν λαὸν
»ὅστις λαλεῖ τὴν γλῶσσαν τῶν Κωνσταντίνων καὶ τῶν
»Βασιλείων καὶ διατηρεῖ τὰς παραδόσεις των· ἤθελα
»ἀποδώσει τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς ἡγεμόνα Ἕλ-
»ληνα. Ἀλλὰ»—(ἐνταῦθα ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης δια-
μαρτύρεται καὶ δυσανασχετεῖ) «ἀλλὰ ἐὰν διάδοχός
»τις τοῦ Συμεὼν ἢ τοῦ Σαμουήλ, προλαμβάνων τοὺς
»διαδόχους τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Βασιλείου, ανα-
»δείξῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν Βουλγαρικὴν πρὶν ἢ
»γείνῃ Ἑλληνική, ἤθελα δώδει εἰς τὸ τοιοῦτον γεγο-
»νὸς τὸν δάκτυλον τῆς διεπούσης τὰ ἀνθρώπινα Προ-
»νοίας, ἥτις οὐδέποτε ἐμποδίζεται.»

Μάθημα καὶ τοῦτο δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ δάκτυλος τῆς θείας Προνοίας δὲν ἐμποδίζεται, ἀλλὰ διὰ τῆς κλίσεώς του ὑποδεικνύει κατὰ πόσον δυνάμεθα νὰ τὸν διευθύνωμεν. Οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον «Σὺν Ἀθηνᾷ καὶ χεῖρα κίνει»· νεώτερος δέ τις Γάλλος εἶπεν ὀρθῶς ὅτι, «ἡ Τύχη ἐνίοτε μᾶς ἐπισκέπτεται κοιμωμένους, ἀλλ' ἡ Δικαιοσύνη οὐδέποτε!»

Ἀλλ' ἂς ἐλπίζωμεν ὅτι εἰς τὸ μέλλον ἄλλος τις θὰ εἴπῃ περὶ τῶν ἐλπίδων τὰς ὁποίας μετὰ τόσου ἐνθουσιασμοῦ ἐκφέρει ὁ κ. Φρῆμαν, ὅσα αὐτὸς οὗτος λέγει περὶ τῶν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἐλπίδων τῶν

πατέρων μας καὶ περὶ τῶν ὀνειροπολημάτων τοῦ Βύρωνος:

«Τὰ ὄνειρα τῆς χθὲς ἔγειναν ἀλήθειαι τῆς σήμερον.
»Καὶ ἐγὼ ἀνῆλθα ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Μαραθῶνος, ὄχι
»ὡς ὁ Βύρων ὀνειροπολῶν ὅτι δύναται ἴσως ἡ Ἑλλὰς νὰ
»ἐλευθερωθῇ, ἀλλ' ἀγαλλόμενος διότι εὑρισκόμην ἐπὶ
»γῆς ἐλευθέρας. Καὶ ἐγὼ εἶδα τὴν Σαλαμῖνα, ἀλλὰ
»τὴν εἶδα ἀπὸ τοῦ δώματος ἀνδρὸς μεγαλειτέρου ἢ οἱ
»βασιλεῖς τῆς γῆς. Ἐκάθησα ὑπὸ τὴν στέγην τοῦ
»Κανάρη, συνωμίλησα μετὰ τοῦ μόνου τότε ἐπιζῶν-
»τος ἐκ τῶν ἡρώων, ἔθλιψα τὴν χεῖρα, τὴν διευθύνασαν
»τὸ πυρφόρον πλοιάριον ἀναμέσον τῶν ἐχθρικῶν σκαφῶν.
»ἤκουσα τὴν φωνὴν τὴν ὁποίαν ὦτα βαρβαρικὰ ἤκου-
»σαν κραυγάζουσαν τὸ σύνθημα τῆς Νέας Ῥώμης:
»Ἐν τῷ Σταυρῷ νίκα! Καὶ ἐγὼ ἀνέβην εἰς τὴν
»Ἀκρόπολιν, ἐκ δὲ τοῦ ὑψίστου σημείου τοῦ ναοῦ ὅπου
»τοσαῦται ἐτελέσθησαν λατρεῖαι, ἤκουσα κάτωθεν
»ἀνερχομένας τὰς κραυγὰς τοῦ πλήθους, — εἶδα τὸν
»λαὸν τῶν Ἀθηνῶν συρρέοντα περὶ τὸ ἀνάκτορον τοῦ
»βασιλέως τῶν Ἑλλήνων καὶ ζητοῦντα νὰ παύσουν ἐν
»τῇ ὥρᾳ τοῦ κινδύνου αἱ προσωπικαὶ καὶ κομματικαὶ
»διαιρέσεις καὶ νὰ διευθύνῃ ἡ χεὶρ τοῦ ἥρωος τῆς
»Ἑλλάδος τὸ σκάφος τῆς πολιτείας!»

Ὁ γράφων τὰς λέξεις ταύτας συνώδευεν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τὸν κ. Φρῆμαν κατὰ τὴν ἐαρινὴν ἐκείνην ἡμέραν τοῦ ἔτους 1877. Ἀνηρχόμεθα τὰς ἐρειπωμένας βαθμῖδας τοῦ ἐντὸς τοῦ Παρθενῶνος *μιναρέ*, ὅτε ὑψώσαντες τὰς κεφαλὰς ὑπεράνω τῶν λίθων ἠκούσαμεν

αἴφνης ἀλλαλαγμοὺς μακρόθεν, καὶ στρέψαντες τὰ βλέμματα εἴδομεν τὴν πλατεῖαν τῶν Ἀνακτόρων μαυρισμένην ὑπὸ τοῦ κυματίζοντος πλήθους. Εἶχέ τι τὸ ἐπιβάλλον, πράγματι, τὸ θέαμα ἐκεῖνο! Πέριξ ἡμῶν ἡ ἐρημία τῆς Ἀκροπόλεως, ἡ σιωπὴ τῶν ἐρειπίων καὶ ἡ μνήμη τῶν νεκρῶν τῆς ἀρχαιότητος. Κάτωθι δὲ ἡ νέα πόλις ἀπαστράπτουσα ὑπὸ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου, αἱ ὁδοὶ καὶ αἱ πλατεῖαι πλήρεις ζωῆς καὶ κινήσεως, ὁ δὲ λαός.— ὁ δῆμος,— ἀνακράζων ἐν ὑπαίθρῳ συνελεύσει. Καὶ ἠκούομεν σιωπῶντες, ὑπὸ ποικίλων σκέψεων κατεχόμενοι.

Ο ΓΟΥΣΤΑΥΟΣ ΕΪΧΤΑΛ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

1833—1835

Ὁ Gustave d' Eichthal ἀπεβίωσεν εἰς Παρισίους, τὴν 9ην Ἀπριλίου 1886, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 82. Τὸ ὄνομά του ἦτο γνωστὸν καὶ σεβαστὸν παρ' ἡμῖν ὡς ἀνδρὸς ἑλληνιστοῦ καὶ φιλέλληνος, μέγα λαβόντος μέρος εἰς τὴν σύστασιν τοῦ εἰς Παρισίους Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς Ἑλληνομαθείας ἐν Γαλλίᾳ, ὡς συλλαβόντος καὶ ὑποστηρίξαντος, μετὰ τοῦ ἡμετέρου κ. Ρενιέρη, τὴν ἰδέαν τῆς χρήσεως τῆς Ἑλληνικῆς ὡς γλώσσης διεθνοῦς,—ὡς ἐνθέρμως ἐνδιαφερομένου εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς καὶ εὐμενῶς φιλοξενοῦντος τοὺς εἰς Γαλλίαν μεταβαίνοντας Ἕλληνας, ὡς, ἐνὶ λόγῳ, ἑνὸς τῶν πολυτιμοτέρων ἀντιπροσώπων τοῦ ἐν Γαλλίᾳ φιλελληνισμοῦ. Ἀλλὰ δὲν εἶναι γνωστὸν ἐξ ἴσου ὅτι, πρὸ πεντηκονταετίας καὶ ἐπέκεινα, ὁ Εἴχτὰλ ἐπεσκέφθη τὴν Ἑλλάδα καὶ διέμεινεν ἐπὶ δύο σχεδὸν ἔτη εἰς αὐτήν, ὅτι τὴν ὑπηρέτησεν ὡς δημόσιος ὑπάλληλος καὶ ὀλίγου δεῖν συνέδεε διὰ παντὸς μετ' αὐτῆς τὴν τύχην καὶ τὴν ὕπαρξίν του.

Τὰ τέκνα τοῦ ἀποβιώσαντος, γνωρίζοντα τὰ πρὸς ἐκεῖνον αἰσθήματά μου σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης, καὶ τὴν

αἴφνης ἀλλαλαγμοὺς μακρόθεν, καὶ στρέψαντες τὰ βλέμματα εἴδομεν τὴν πλατεῖαν τῶν Ἀνακτόρων μαυρισμένην ὑπὸ τοῦ κυματίζοντος πλήθους. Εἶχέ τι τὸ ἐπιβάλλον, πράγματι, τὸ θέαμα ἐκεῖνο! Πέριξ ἡμῶν ἡ ἐρημία τῆς Ἀκροπόλεως, ἡ σιωπὴ τῶν ἐρειπίων καὶ ἡ μνήμη τῶν νεκρῶν τῆς ἀρχαιότητος. Κάτωθι δὲ ἡ νέα πόλις ἀπαστράπτουσα ὑπὸ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου, αἱ ὁδοὶ καὶ αἱ πλατεῖαι πλήρεις ζωῆς καὶ κινήσεως, ὁ δὲ λαός.— ὁ δῆμος,— ἀνακράζων ἐν ὑπαίθρῳ συνελεύσει. Καὶ ἠκούομεν σιωπῶντες, ὑπὸ ποικίλων σκέψεων κατεχόμενοι.

Ο ΓΟΥΣΤΑΥΟΣ ΕΪΧΤΑΛ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

1833—1835

Ὁ Gustave d' Eichthal ἀπεβίωσεν εἰς Παρισίους, τὴν 9ην Ἀπριλίου 1886, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 82. Τὸ ὄνομά του ἦτο γνωστὸν καὶ σεβαστὸν παρ' ἡμῖν ὡς ἀνδρὸς ἑλληνιστοῦ καὶ φιλέλληνος, μέγα λαβόντος μέρος εἰς τὴν σύστασιν τοῦ εἰς Παρισίους Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς Ἑλληνομαθείας ἐν Γαλλίᾳ, ὡς συλλαβόντος καὶ ὑποστηρίξαντος, μετὰ τοῦ ἡμετέρου κ. Ρενιέρη, τὴν ἰδέαν τῆς χρήσεως τῆς Ἑλληνικῆς ὡς γλώσσης διεθνοῦς, —ὡς ἐνθέρμως ἐνδιαφερομένου εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς καὶ εὐμενῶς φιλοξενοῦντος τοὺς εἰς Γαλλίαν μεταβαίνοντας Ἕλληνας, ὡς, ἑνὶ λόγῳ, ἑνὸς τῶν πολυτιμοτέρων ἀντιπροσώπων τοῦ ἐν Γαλλίᾳ φιλελληνισμοῦ. Ἀλλὰ δὲν εἶναι γνωστὸν ἐξ ἴσου ὅτι, πρὸ πεντηκονταετίας καὶ ἐπέκεινα, ὁ Εἴχτàλ ἐπεσκέφθη τὴν Ἑλλάδα καὶ διέμεινεν ἐπὶ δύο σχεδὸν ἔτη εἰς αὐτήν, ὅτι τὴν ὑπηρέτησεν ὡς δημόσιος ὑπάλληλος καὶ ὀλίγου δεῖν συνέδεε διὰ παντὸς μετ' αὐτῆς τὴν τύχην καὶ τὴν ὕπαρξίν του.

Τὰ τέκνα τοῦ ἀποβιώσαντος, γνωρίζοντα τὰ πρὸς ἐκεῖνον αἰσθήματά μου σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης, καὶ τὴν

17

φιλίαν διὰ τῆς ὁποίας ἐπὶ ἔτη πολλὰ μὲ ἐτίμησε, μοῦ ἐνεπιστεύθησαν τὰς ἐν Ἑλλάδι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν γραφείσας ἰδιοχείρους σημειώσεις του, πρὸς δὲ καὶ ἐπιστολάς του τινὰς περισωθείσας ἔκτοτε. Ἐξ αὐτῶν φαίνεται πόθεν κινούμενος ἦλθεν εἰς Ἑλλάδα, τί εἶδε, τί ἔπραξε, καὶ διατί ἀνεχώρησε. Ταῦτα δὲν ἦσαν προωρισμένα εἰς δημοσίευσιν, ἀλλὰ παρέχουν τοσοῦτον τὸ ἐνδιαφέρον εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, ὡς πιστὴ εἰ καὶ ἀτελὴς ἀπεικόνισις τῆς τότε καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος, ὥστε ἐζήτησα καὶ ἔλαβα τὴν ἄδειαν νὰ φέρω αὐτὰ εἰς γνῶσιν τῶν ἡμετέρων. Πιστεύω δὲ ὅτι θ' ἀναγνωσθοῦν παρ' ἄλλων μεθ' ὅσης ἐγὼ τὰ ἀνέγνωσα περιεργείας. Τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀναζοῦν εἰς τὰς ἐντυπώσεις τοῦ νοήμονος Γάλλου, σημειουμένας εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ὑστεροβουλίας, ἢ μεταδιδομένας εἰλικρινῶς καὶ ἀπροκαλύπτως εἰς ἀπόντας φίλους του.

Οἱ γνωρίσαντες τὸν σεβάσμιον γέροντα κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς του ἔτη, πλήρη εἰσέτι ζωηρότητος, ἀκμαῖον καὶ δραστήριον τόν τε νοῦν καὶ τὸ σῶμα, δύνανται νὰ φαντασθοῦν ὁποῖον πῦρ ἐνεφώλευε κατὰ τὴν νεότητά του εἰς τὴν εὐγενῆ καὶ γενναίαν ψυχήν του. Ἐχρημάτισε μέλος, καὶ μέλος ἐνεργόν, τῆς Σαινσιμωνικῆς ἑταιρίας. Ὅτε αὕτη, μετὰ τὴν δίκην καὶ καταδίκην τοῦ ἀρχηγοῦ της Enfantin διελύθη, (τὴν 28ην Αὐγούστου 1832), πολλοὶ τῶν Σαινσιμωνιστῶν διεσπάρησαν εἰς τὰ ξένα. Ὁ Εἲχτὰλ ἐπροτίμησε πάσης ἄλλης χώρας τὴν Ἑλλάδα. Ὁ κρότος τῆς ἐπαναστάσεώς της ἀντήχει εἰσέτι εἰς τὴν Εὐρώπην. Πᾶσα φιλελεύθερος καρδία παρηκολούθει μετ' ἐνδιαφέροντος τὰς ὠδῖνας τῆς ἀναγεννήσεώς της.

Διελθὼν τὴν Ἰταλίαν μετέβη ἐκεῖθεν εἰς Κέρκυραν. Ἦτο τριακοντούτης τότε. Ἐγεννήθη κατὰ τὸ 1804 εἰς Nancy τῆς Γαλλίας, ὅπου ὁ πατήρ του μετηνάστευσεν ἐκ Μονάχου. Μετά τινα ἔτη ἡ οἰκογένεια μετέβη εἰς Παρισίους, ἐγκατασταθεῖσα ὁριστικῶς εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Ἐκεῖ ὁ ἐκ γενετῆς Ἰσραηλίτης Γουσταῦος ἐβαπτίσθη, κατὰ τὸ δέκατον τρίτον ἔτος τῆς ἡλικίας του. Ἀλλὰ δὲν προτίθεμαι νὰ γράψω τὴν βιογραφίαν του. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀνέλαβεν ὁ φίλος μου μακρήσιος de Queux de St. Hilaire χάριν τοῦ Συλλόγου τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, τοῦ ὁποίου ὁ Εἲχτὰλ ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρωτίστων θεμελιωτῶν καὶ στύλων. Περιορίζομαι ἐνταῦθα εἰς τὴν μετάφρασιν τῶν ἰδιοχείρων σημειώσεων τοῦ ἀποβιώσαντος. Ἰδοὺ αὗται.

« — Τὴν 22αν Σεπτεμβρίου 1333, 2αν ὥραν τῆς πρωίας, ἀνεχωρήσαμεν ἐκ Νεαπόλεως. Ἐφθάσαμεν εἰς Ὄτραντον τὴν πρωίαν τῆς 25ης.

— Τὴν 30ην Σεπτεμβρίου, 10ην ὥραν τῆς πρωίας, ἀνεχωρήσαμεν ἐξ Ὀτράντου. Ἐφθάσαμεν εἰς Κέρκυραν τὴν 2αν Ὀκτωβρίου, ὥραν 2 μ. μ. Ἐμείναμεν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον Bella Venezia.

— Τὴν 7ην Ὀκτωβρίου, ὥραν 7ην μ.μ. ἀναχώρη-

σις ἐκ Κερκύρας ἐπὶ τῆς βρατσέρας ***Ἀθηνᾶ*** τοῦ πλοιάρχου Βατσάνου, διὰ Πάτρας. Ὁ ναῦλος 5 κολονάτα δι' ἕκαστον ἐπιβάτην.

— Τὴν 14ην Ὀκτωβρίου ἀναχωροῦμεν ἐκ Πατρῶν διὰ τῆς βρατσέρας τοῦ πλοιάρχου Κατσούλη, συμφωνήσαντες ναῦλον 10 κολονάτων καὶ ἓν κολονάτον προσέτι ὡς δῶρον—***μποναμᾶν*** (bonamano).

— Τὴν 15ην ἐξημερώθημεν ἄντικρυ τῆς Βοστίτσης, τὸ δ' ἑσπέρας εἰσήλθομεν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Γαλαξειδίου. Τὸ Γαλαξεῖδι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως εἶχε 250 πλοῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Σουλτάνος κατέστρεψεν 150. Ἔχει ἤδη 90. Ναυπηγοῦνται 5 μεγάλα βρίκια.

— Τὴν 16ην ἐκδρομὴ εἰς Καστρὶ καὶ Παρνασσόν. Ἀποβιβαζόμεθα εἰς Σκάλαν. Συμφωνοῦμεν μὲ τοὺς ἀγωγιάτας πρὸς ἓν τάληρον τὴν ἡμέραν δι' ἕκαστον ἵππον, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἡ ἐκδρομὴ θὰ διαρκέσῃ δύο ἡμέρας. Ἐπιστρέφοντες τὸ ἑσπέρας, ἔχομεν διένεξιν μὲ τοὺς ἀγωγιάτας ζητοῦντας ἀνὰ δύο τάληρα. Ἐμβαίνομεν εἰς τὴν λέμβον, τότε δὲ τὰ συμφωνηθέντα χρήματα γίνονται δεκτά. Ὁ πλοίαρχος, συνεννοηθεὶς μὲ τοὺς ἀγωγιάτας, διατείνεται ὅτι δὲν ἐκδίδονται τὰ πρὸς ἀπόπλουν ἔγγραφα ἐὰν δὲν πληρώσωμεν τρία τάληρα περιπλέον. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἐλάβομεν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ ἔλθουν τὸ μεσονύκτιον, ἀλλ' ὁ πλοίαρχος εἶχε στείλει τοὺς ναύτας του εἰς Γαλαξεῖδι, ὅπου ἐπώλησε τὸ φορτίον του, καὶ ἕνεκα τούτου δὲν ἀνεχώρει. Ἐν τούτοις ἐζήτει νὰ πληρώσωμεν ἀποζημίωσιν διὰ τὴν ἀναβολήν, ὡς προερχομένην ἐξ ἡμῶν. Μὴ δίδοντες

ἀκρόασιν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις του κατορθόνομεν ν' ἀποπλεύσωμεν τὸ πρωῒ τὴν 8ην ὥραν.

Εἰς Δελφοὺς εἴδομεν τάφους ἀρχαίους, χῶρον ἐπίπεδον, ὅστις φαίνεται ἐμβαδὸν ναοῦ, καὶ εἶδος ἀμφιθεάτρου, φυσικοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον. Τὸ Κωρύκιον ἄντρον ἢ Σαρανταύλι εἶναι πολὺ εὐρὺ καὶ ἀξιοπερίεργον. Ἡ κορυφὴ τοῦ Παρνασσοῦ εἶναι χιονοσκεπής. Ἐκεῖθεν, λέγεται, βλέπει τις ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ δὲν εἴχομεν τὸν καιρὸν ν' ἀναβῶμεν ἕως ἐκεῖ.

— (Ἄνευ ἡμερομηνίας). Εἰς Ναύπλιον εὗρηκα τὴν Ἀντιβασιλείαν, τὸν ἐξάδελφόν μου Γουλιέλμον, καὶ τὸν Roujoux, ὅστις μ' ἐπαρουσίασεν εἰς τὸν Κωλέτην. Μετά τινας ἡμέρας ὁ Lanjuinais κ' ἐγὼ ἀνεχωρήσαμεν πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλ' εἰς Αἴγιναν προσεβλήθην ὑπὸ δυσεντερίας, ἥτις παρ' ὀλίγον μὲ ἀφήρπαζε τῆς ζωῆς. Ὁ Γουλιέλμος ἦλθεν ἐκ Ναυπλίου νὰ μὲ ἴδῃ. Εὐτυχῶς ὑπῆρχεν ἐκεῖ ἡ Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων, τῆς ὁποίας ὁ ἰατρὸς μὲ ἐφρόντισε. Ἅμα ἀνέλαβα ὀλίγον μετέβην εἰς Ἀθήνας. Ἐκεῖ εὕρομεν τοὺς Hill. Κατόπιν ἐπεστρέψαμεν εἰς Ναύπλιον.

Κατὰ μέσον ὅρον τὸ στρέμμα (ἐν Ἀθήναις) τιμᾶται 200 κολονάτα, ἤτοι φρ. 3.50 ὁ τετραγωνικὸς πῆχυς, ἤτοι περὶ τὰ φρ. 4,000 τὸ arpent. Πρὸς οἰκοδομὴν μικρᾶς οἰκίας λιθοκτίστου ἀπαιτεῖται δαπάνη τοὐλάχιστον 5,000 ἕως 6,000 δραχμῶν εἰς τὴν παλαιὰν πόλιν, ὅπου ὑπάρχουν τὰ θεμέλια, εἶναι δὲ πρό-

χειρον καὶ τὸ ὑλικόν. Ἡ δαπάνη αὕτη ὑπερβαίνει τὰ μέσα τῶν πλειστέρων κατοίκων, οἱ ὁποῖοι οἰκοδομοῦν οἰκίας μὴ λιθοκτίστους.

Ὁ κ. Finlay ἐπώλησε γαίας, περιλαμβανομένας ἐντὸς τοῦ νέου σχεδίου τῆς πόλεως, πρὸς 50 τάληρα τὸ στρέμμα. Ὁ κ. Κλεάνθης προσφέρει τὰς ἰδικάς του πρὸς 150 τάληρα. Τοὺς εἰς Σεπόλια κήπους του ἠγόρασεν ὁ κ. Finlay πρὸς 50 κολονάτα περίπου. Εἰς τὴν πεδιάδα αἱ γαῖαι δὲν δύνανται νὰ ἐκτιμηθοῦν ἀκριβῶς, ἀλλ' ἔχουν βεβαίως ἀξίαν κατὰ πολὺ μικροτέραν τῶν εἰς τὰ Σεπόλια, αἱ ὁποῖαι ποτίζονται ὑπὸ τοῦ Κηφισσοῦ.

Τὰ τρία τῆς Ἑλλάδος δικαστήρια ἑδρεύουν εἰς Ἄργος, Θήβας καὶ Μεσολόγγι, ἀσχολοῦνται δὲ μόνον περὶ τὰ ποινικά. Ὥστε, ἐξαιρουμένων τῶν διὰ μικρὰ ποσὰ ὑποθέσεων ὅσαι ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς δικαιοδοσίας τῶν δημογεροντιῶν, ἀδύνατος ἡ ἀπονομὴ δικαιοσύνης ἐν Ἑλλάδι. Οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν εἶναι κατάχρεοι πρὸς ἀλλήλους. Ἐὰν ἱδρυθῇ δικαστήριον, θὰ ἐπέλθῃ ἀπειρία δικῶν.

Τὸ τελωνεῖον Πειραιῶς εἰσπράττει περὶ τὰς δρ. 4,000 κατὰ μῆνα, ὡς πληροφοροῦμαι».

Ἐνταῦθα διακόπτονται αἱ εἰς τὸ ἡμερολόγιον ἐγγραφαί, ἀλλ' ἀναπληροῦν τὸ κενὸν τὰ ἑπόμενα ἀποσπάσματα ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Εἴχτὰλ πρὸς τὸν φίλον καὶ συνηλικιώτην του Duveyrier. Σαινσιμωνιστὴς καὶ οὗτος, περιελήφθη εἰς τὴν κατὰ τοῦ Enfantin κατηγορίαν καὶ κατεδικάσθη εἰς ἑνὸς ἔτους φυλάκισιν. Μετέπειτα ἐπεδόθη εἰς τὴν δραματουργίαν καὶ συνέγραψε πολλὰ δράματα καὶ κωμῳδίας. Ἀπεβίωσε κατὰ τὸ ἔτος 1866.

Ἐκ Ναυπλίου 19 Μαΐου 1834.

« Χθὲς ἐπέρασα τὴν ἡμέραν εἰς Μέλισσαν, χωρίον ἐντὸς στενῆς κοιλάδος, εἰς τριῶν περίπου λευγῶν ἀπόστασιν ἐντεῦθεν, πρὸς τὴν διεύθυνσιν της Ἐπιδαύρου, ὅπου κατ' ἐξαίρεσιν ἔμειναν ὀλίγα δένδρα, — διότι καθ' ὅλην τὴν Ἀργολίδα ἡ γῆ, διαρκούσης τῆς ἐπαναστάσεως, ἐξυρίσθη ὡς διὰ ξυραφίου. Μόνον ἐδῶ ὑπὸ τὰ δένδρα τῆς μικρᾶς ταύτης κοιλάδος, παρὰ τὰς ὄχθας ρυακίου, εὑρίσκει τις δρόσον καὶ σκιάν. Ἤμην ἐκεῖ μεθ' ἑνὸς Ἕλληνος, τοῦ Πονηροπούλου, καὶ ἑνὸς Γάλλου, τοῦ Roujoux, περὶ τῶν ὁποίων θὰ σοῦ ἀναφέρω καὶ πάλιν. Ἀφοῦ ἐπρογεύθημεν ἐξ ἀρνίου ψητοῦ à la palicare, ἐμείναμεν ἐξηπλωμένοι μέχρι τῆς ἑσπέρας ὑπὸ ἀνθισμένας πορτοκαλέας καὶ ροιάς, περικυκλούμενοι ὑπὸ ἀμπέλων, ἐλαιῶν καὶ μωρεῶν. Ὁ καύσων ἐδῶ ἤρχισεν ἀπὸ τὸν Μάϊον μόνον. Ἕνεκα τῶν πέριξ ὀρέων ἡ ἄνοιξις ἀργεῖ. Μέχρι τέλους Ἀπριλίου ἐκαίομεν ξύλα πρὸς θέρμανσιν. Ἀλλ' ὅμως ἐδῶ

δὲν ὑπάρχει ψῦχος, καθὼς τὸ γνωρίζομεν εἰς Γαλλίαν. Ὁ παγετὸς εἶναι σπανιώτατον φαινόμενον. Ἀλλ' ἡ εὐαισθησία τοῦ σώματος αὐξάνει ἐνταῦθα, αἱ δὲ μεταβολαὶ τῆς θερμοκρασίας, ὡς ἐκ τῆς διαδοχῆς τῶν ἀνέμων τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης, ἐπιβάλλουν τὴν ἀνάγκην πολλῆς προφυλάξεως. Οὕτω, λόγου χάριν, πρέπει νὰ φέρῃ τις, καὶ ἐν καιρῷ θέρους, ἐνδύματα θερμότερα ἢ παρ' ἡμῖν. Οὕτως ἐνδύονται οἱ ἐγχώριοι. Καθ' ὅλον τὸν Μάϊον εἴχομεν καθ' ἑκάστην περὶ τοὺς 20 καὶ ἐπέκεινα βαθμοὺς Réaumur.

Γράφων πρὸς σέ, γράφω ὅ,τι μοῦ ἔρχεται εἰς τὸν νοῦν, καθὼς θὰ συνομιλῶ μετὰ σοῦ ὅταν ἐπιστρέψω. Αἱ ἰδέαι ἐπισωρεύονται καὶ ἀναμιγνύονται χωρὶς σειράν. Συνέζησα μετὰ σοῦ εἰς τὸ παρελθὸν ζωὴν τόσον πολυκύμαντον! Τὸ παρελθὸν ἐκεῖνο παρῆλθε, ἀλλ' ἑκάστη συνάντησίς μας φέρει χαραγμένην τὴν σφραγῖδά του.

Τὸ παρελθὸν τοῦτο, εἰς τὸ ὁποῖον ἕκαστος ἡμῶν συνεισέφερε τὸ μέρος του, καίτοι ἐντελῶς τὴν σήμερον ἀποσβεσθέν, ὑπῆρξεν ὅμως ἱκανῶς μέγα ὥστε νὰ ἐκτείνῃ ῥίζας τινὰς εἰς τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς γῆς. Τὸ ηὗρα εἰς Ῥώμην καὶ εἰς Νεάπολιν, τὸ εὑρίσκω εἰς Ἑλλάδα. Τοῦτο δὲ ἦτο καὶ μία τῶν κυριωτέρων ἀφετηριῶν μου εἰς ὅ,τι πράττω ἐνταῦθα. Εἰς τὴν Ἑλλάδα πρώτιστος ἀντιπρόσωπος τοῦ Γαλλικοῦ φιλελληνισμοῦ ὑπῆρξεν εἷς τῶν μαθητῶν τοῦ Σαινσιμών. Ἔδωκεν εἰς τὴν Ἑλλάδα χρήματα καὶ ὑγείαν, διότι μετέβαλεν ἐδῶ ὁλοσχερῶς τὴν ἰατρικήν. Ὁ Bailly ἀφῆκεν ὄνομα ἀγαθὸν εἰς Ἑλλάδα. Χιλιάδες ἀνθρώπων χρεωστοῦν εἰς

αὐτὸν τὴν ζωήν. Τὸ δὲ παράδοξον, ὅτι ὅλοι ἐκ συμφώνου ἀναγνωρίζουν τὴν ἀξίαν του. Πολλοὶ τῶν ἀρχαίων φίλων του τὸν προσκαλοῦν νὰ ἐπανέλθῃ, εἶναι δ' εὐδιάθετος νὰ ἐπιστρέψῃ, καὶ εἶμαι ἐκ τῶν προτέρων βέβαιος ὅτι τοῦ ἐπιφυλάσσεται εἰς Ἑλλάδα στάδιον κάλλιστον.

Ὁ μαθητὴς καὶ φίλος του Graillard εἶναι τὴν σήμερον ἀρχηγὸς τοῦ σώματος τῆς χωροφυλακῆς, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ἐξ ὁλοκλήρου διέπλασε. Εἶναι δὲ τὸ σῶμα τοῦτο ὁ ἐπιτυχέστερος τῶν στρατιωτικῶν ὀργανισμῶν τῆς Ἑλλάδος (1).

Ἡ διάβασις ἐντεῦθεν τοῦ Goury ἦτο δι' ἐμὲ ὡς ἐμφάνισις λαμπροῦ μετεώρου. Πρὸ τεσσάρων ἤδη ἐτῶν διῆλθε τὴν Ἰταλίαν, τὴν Σικελίαν, τὴν Ἑλλάδα, τὴν Αἴγυπτον, ἐπεσκέφθη τὴν Σμύρνην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Πανταχοῦ τὸν ἐθαύμασαν καὶ τὸν ἠγάπησαν... Ὁ Goury εἰργάσθη καρποφόρως ἐνταῦθα ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος. Ἀνεῦρε τὰ ἴχνη τῶν κοσμουσῶν τὸν ναὸν ἀρχαίων ζωγραφιῶν, καὶ προσέθηκεν ἀπόδειξιν πασιφανῆ εἰς τὰς ἤδη ὑπαρχούσας περὶ τῆς χρήσεως τῆς ζωγραφικῆς εἰς τὴν ἐξωτερικὴν διακόσμησιν τῶν ἀρχαίων μνημείων...

(1) Ὁ διορισμὸς τοῦ συνταγματάρχου κ. Φρ. Γραλλιάρ, ὡς ἀρχηγοῦ τοῦ σώματος τῆς χωροφυλακῆς, ἀπὸ 24 Μαΐου 1883, ἐδημοσιεύθη τὴν 12 Ἰουλίου εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως. Τὸ Βασιλικὸν διάταγμα περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς χωροφυλακῆς φέρει χρονολογίαν 20 Μαΐου 1833. Τὸ σῶμα συνεποσοῦτο ἐν συνόλῳ ἐξ ἀνδρῶν καὶ ἀξιωματικῶν 1059.

Ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς δὲν φέρει μόνα τῆς ἐλεύσεως τοῦ *ἀνδρὸς* τὰ ἴχνη. Καὶ τῆς *γυναικὸς* τὸ ἔργον ἤρχισεν ἤδη τελούμενον ἐδῶ....

Ἴσως εἶδες πρό τινων μηνῶν εἰς τὰς ἐφημερίδας ἐπιστολὴν περὶ τῆς Ἀμερικανικῆς εἰς Ἀθήνας σχολῆς. Τὴν ἔστειλα διὰ τοῦ Flachat πρὸς δημοσίευσιν. Ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη περιέχει λεπτομερείας περὶ τῆς ἀξιολόγου ταύτης σχολῆς, ἀποτελούσης, καθόσον γνωρίζω, τὴν μόνην ἐν Ἑλλάδι ἐπιχείρησιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπῆρξε σύμπνοια ἐντελὴς μεταξὺ τῶν ἐντοπίων καὶ τῶν ξένων, μεταξὺ διδασκόντων καὶ διδασκομένων. Ὅτε ἡ κυρία Hill μὲ διηγεῖτο τὴν ἱστορίαν τῶν ἀγώνων της πρὸς σύστασιν τῆς σχολῆς ἐν τῷ μέσῳ τῆς κατεστραμμένης πόλεως καὶ τῆς περιαλγοῦς κοινότητος τῶν Ἀθηνῶν, ὁ ἐνθουσιασμὸς ἐλάμπρυνε τὸ πρόσωπόν της. Μοῦ ἐφαίνετο ὅτι ἀκούω τὸν Ὀθέλλον ἀφηγούμενον τοὺς πολέμους του. Ἐσχάτως ἦλθε εἰς Ναύπλιον διὰ τὰς ἑορτὰς τοῦ Πάσχα τὸ χριστιανικώτατον τοῦτο ζεῦγος, (τῶν Hill,) καὶ ηὐδόκησε νὰ στρατοπεδεύσῃ εἰς τὸν κοιτῶνα τοῦ νέου Σαινσιμωνιστοῦ. Πρώτην ταύτην φορὰν ἐστόλιστα τὰ δωμάτιά μου πρὸς ὑποδοχὴν γυναικός. (Ἔστω πρὸς γνῶσίν σου ὅτι ἡ κυρία Hill ἔχει ἡλικίαν 32 ἐτῶν, εἶναι μεγαλόσωμος, εὔρωστος, ἀφελὴς τὴν ἔκφρασιν καὶ σεμνή, ἀλλὰ ζωηρὰ καὶ εὐχάριστος, ἔχει δὲ εἰς τὰ βλέμματα τὸ πῦρ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡ Πίστις μόνη δίδει. Εἶναι ἄτεκνος). Πρό τινων ἑβδομάδων ὑπεδέχθην ἐπίσης εἰς τὸ δωμάτιόν μου τὸν καλλιτέχνην Goury.... Εἶνε ἀληθῶς ἱερὸν μυστή-

ριον ἡ πρὸς γυναῖκας καὶ καλλιτέχνας προσφερομένη φιλοξενία!

Ὁ κ. καὶ ἡ κ. Hill ἦλθον πρὸ τριῶν ἐτῶν εἰς Ἑλλάδα, ὑπείκοντες εἰς αἴσθημα ἐνθουσιασμοῦ αὐθόρμητον, ἀλλ' ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἐπισκοπικῆς ἑταιρίας τῶν Χριστιανικῶν ἀποστολῶν τῆς Ἀμερικῆς. Ἐν τούτοις περὶ τὰ τέλη τοῦ 1832, ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1833, Ἀμερικανίς τις ἡ κ. Willard, πρὸ ἐτῶν ἀφοσιωθεῖσα εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς παιδεύσεως καὶ τοῦ βίου τῶν γυναικῶν εἰς Ἀμερικὴν καὶ θεμελιώσασα εἰς τὴν ἐκεῖ πόλιν Τρῳάδα κατάστημα ἐκπαιδευτικὸν ἐπὶ ὅλως νέων βάσεων, ἐξ οὗ περίπου τρισχίλιοι νέαι ἐξῆλθον ἤδη, συνέλαβε τὸ σχέδιον τοῦ νὰ συστήσῃ ἑταιρίαν κυριῶν πρὸς μετάδοσιν τοῦ εὐεργετήματος τῆς παιδεύσεως καὶ εἰς τὰς γυναῖκας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἑταιρία συνεκροτήθη καὶ ἐζήτησε πληροφορίας παρὰ τῶν εἰς Ἑλλάδα Ἀμερικανῶν ἱεραποστόλων, ἰδίως δὲ παρὰ τοῦ κ. καὶ τῆς κ. Hill. Κατὰ συνέπειαν τῆς μετ' αὐτῶν ἀνταποκρίσεως ἀπεφάσισεν ἡ ἑταιρία, ἀντὶ τοῦ νὰ συστήσῃ νέαν σχολήν, νὰ υἱοθετήσῃ τὴν ἤδη ἀκμάζουσαν σχολὴν τῆς Ἐπισκοπικῆς ἑταιρίας· καὶ ἐγένετο οὕτω — πρᾶγμα πρωτοφανὲς εἰς Ἀμερικήν, — ἡ συνένωσις δύο διαφόρων ἑταιριῶν πρὸς ἐπίτευξιν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ. Τοῦτο δὲ εἶναι τόσον μᾶλλον ἀξιοσημείωτον, καθόσον ἡ πλειονότης τῶν συνεταιρισθεισῶν κυριῶν ἀνήκουν εἰς τὰς μὴ ἐπισκοπικὰς αἱρέσεις.

Ὁ κ. καὶ ἡ κ. Hill, ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ τῶν νέων τούτων φίλων, καταγίνονται νὰ ἐπεκτείνουν τὸν κύκλον

τοῦ ἱδρύματός των καὶ νὰ προσθέσουν εἰς αὐτὸ οἰκοτροφεῖον καὶ διδασκαλεῖον διὰ τὰ κοράσια. Ἐπιζητοῦν τὴν ὑποστήριξιν τῆς Κυβερνήσεως, ἔπραξα δὲ κ' ἐγὼ πᾶν ὅ,τι ἠδυνάμην διὰ νὰ τὴν ἀπολαύσουν καὶ ἐλπίζω ὅτι θὰ ἐπιτύχουν (¹).

Ἀφότου ἔφθασα ἐνταῦθα ἡ ἐπιθυμία μου εἶναι νὰ φέρω ἀποίκους εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπὶ τῆς ἐρημωθείσης ταύτης γῆς, πόλεις, μνημεῖα, θέατρα, δρόμοι, οἰκίαι, — ἐπὶ τῶν σιωπηλῶν ἤδη θαλασσῶν της, πλοῖα ἱστιοφόρα, ἀτμοκίνητα, — ταῦτα πλανῶνται ἀενάως ἐνώπιον τῆς φαντασίας μου. Ἐπὶ ἓξ ἤδη μῆνας στρέφω καὶ περιστρέφω τὴν σφαῖραν εἰς τὰς χεῖράς μου, προσπαθῶν νὰ εὕρω ἐπ' αὐτῆς σημεῖον λαβῆς. Ἐπὶ τέλους πρὸ δύο μηνῶν, τὴν ἐπαύριον τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Goury, συνέσφιγξα τὰ δάκτυλα, καὶ ἀπὸ σχέδιον εἰς σχέδιον, ἀπὸ διάβημα εἰς διάβημα, κατώρθωσα νὰ ἐπιτύχω τὴν συγκρότησιν εἴδους ***γραφείου πολιτικῆς οἰκονομίας***, τὸ ὁποῖον θὰ ἀναλάβῃ καὶ θὰ φέρῃ, ἐλπίζω, εἰς πέρας τὸ ἐπιχείρημα. Ἀποτελῶ μέρος τοῦ γραφείου τούτου μετὰ τοῦ Πονηροπούλου καὶ τοῦ Roujoux, περὶ τῶν ὁποίων σοῦ ἔγραφα ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπιστολῆς μου.

Ὁ Πονηρόπουλος, πεντηκοντούτης τὴν σήμερον, μετῆλθεν ἐπὶ δεκαπενταετίαν τὸ ἐμπόριον μεταξὺ Μεσογείου καὶ Ἀδριατικῆς. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς τῆς πατρίδος του Ἀρκαδιᾶς, πόλεως τῆς Μεσσηνίας, καὶ συναθροίσας σῶμα ἐκ 1,500 συνήργησε μεγάλως εἰς τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Δράμαλη, ὅστις ἀπώλεσεν εἰς τὴν Ἀργολίδα στρατὸν τεσσαράκοντα χιλιάδων. Ἔκτοτε παρεκάθησεν εἰς ὅλας τὰς Ἐθνοσυνελεύσεις καὶ ἐξήσκησεν ἐπιτυχῶς δημόσια λειτουργήματα. Εἶναι, καθ' ὅσον βεβαιοῦμαι, ἄνθρωπος ἔντιμος, γνωρίζει δὲ κατὰ βάθος τὸν τόπον — καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ἔτι τῆς στατιστικῆς.

(¹) Εἰς ἀχρονολόγητον σημείωσιν ἀναφέρεται εἰς τὸ ἡμερολόγιον ὅτι ἡ Λουθηρανὴ Ἀμερικανικὴ σχολὴ τοῦ King περιέχει 200 μαθητάς, ἡ Ἐπισκοπικὴ τοῦ κ. Hill 150, καὶ ἡ τῆς κ. Hill 250 κοράσια.

Ὁ ἕτερος τῶν συναδέλφων μου, ὁ Roujoux, εἶναι ἐξάδελφος τοῦ Goury... Συνεπλήρωσε μόλις τὸ εἰκοστὸν τέταρτον ἔτος τῆς ἡλικίας του, οὐδέποτε δὲ εἶδα ἄνθρωπον τῆς ἡλικίας του τόσον μεμορφωμένον. Ἔνθερμος δημοκράτης, ἐπολέμησε μανιωδῶς εἰς τὰς ὁδοὺς τῶν Παρισίων κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Ἰουλίου (1830). Τόση ἦτο ἡ ἔξαψίς του, ὥστε ἐπί τινας μῆνας διέμεινεν ὡς ἔξω φρενῶν. Τὸν ἔστειλαν εἰς Ἑλλάδα διὰ νὰ καθησυχάσῃ ἐντελῶς. Εἶχε διδαχθῇ τὰ ἑλληνικὰ παρὰ τοῦ Κοραῆ, τὸ δίκαιον παρὰ τοῦ Daunou καὶ τοῦ Legraverend. Προσεκολλήθη εἰς τὴν Γαλλικὴν πρεσβείαν, ἀλλ' ὄχι ἐπισήμως· προσέφερε δὲ μεγάλας ὑπηρεσίας, χάρις εἰς τὴν γνῶσίν του τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, τὴν τεραστίαν δραστηριότητά του καὶ τὴν ἐπιδεξιότητά του εἰς τὰς μετὰ τῶν ἐγχωρίων σχέσεις. Εὐτυχῶς εὗρηκεν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ πρέσβεως Rouen ἄνθρωπον ἥμερον καὶ συμβιβαστικόν, μαθητὴν τοῦ

Talleyrand, ὅστις κατώρθωσε διὰ τῆς γλυκύτητός του νὰ δαμάσῃ τὸν ἀτίθασσον χαρακτῆρά του. Ὁ κ. Rouen πολλάκις ἐζήτησε διορισμὸν ἐπίσημον διὰ τὸν νέον τοῦτον, ὅστις πολλαχῶς ἔγεινε χρήσιμος εἰς τὴν πρεσβείαν, ἀλλ' οὐδέποτε ἠδυνήθη νὰ τὸν ἀπολαύσῃ. Ἐσχάτως ἀπέστειλαν ἐδῶ, ὡς ἀκόλουθον τῆς πρεσβείας, τὸν Eugéne Ney, νέον ἔξυπνον, ἄνθρωπον τοῦ κόσμου, ἀλλὰ μὴ ἔχοντα τὴν πεῖραν τῶν πραγμάτων, καὶ μάλιστα τῶν πραγμάτων τοῦ τόπου τούτου. Ὁ Roujoux ἀηδιασμένος, προσκαλούμενος δὲ καὶ παρὰ τοῦ πατρός του, ἡτοιμάζετο νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Γαλλίαν, ὅτε τοῦ ἐπρότεινα νὰ συμπράξωμεν εἰς ὅ,τι σοῦ ἔλεγα. Ἐδέχθη ἀμέσως τὴν πρότασίν μου, ἡ δὲ ὑπόθεσις ἐπέτυχεν ἐντελῶς.

Τὸ διάταγμα περὶ ὀργανισμοῦ τοῦ γραφείου ἐξεδόθη ἤδη, τὸ δὲ περὶ τῶν διορισμῶν ὑπογράφεται ἐντὸς μιᾶς ἢ δύο ἡμερῶν.

Ἄνευ τοῦ Roujoux δὲν ἤθελα ποτὲ ἀναλάβει τὸ ἔργον τοῦτο. Πρὸς ἐπιτυχίαν του ἀπῃτεῖτο ἡ δραστηριότης του, τὸ ἀκαταπόνητόν του, ἡ γνῶσίς του τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἀνθρώπων τοῦ τόπου, αἱ σχέσεις του μετὰ προσώπων ἰσχυόντων . . . Εἶναι ψυχὴ ἰσχυρὰ καὶ γενναία, . . . ἐν ἑνὶ λόγῳ εἶναι νέος τὸν ὁποῖον ἀγαπῶ πολὺ καὶ ὅστις μὲ ἀγαπᾷ . . .

Τὸ ἔργον εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἐπιδοθῶ εἶναι κατὰ πάντα τῆς ἀρεσκείας μου, ὑπάρχουν δὲ πλεῖσται ἐγγυήσεις ἐπιτυχίας. Πιστεύω ὅτι θὰ κατορθωθῇ τι ὄχι μόνον **καλόν**, ἀλλὰ καὶ **νέον**. Ἡ Κυβέρνησις ἐμφορεῖται διαθέ-

σεων ὅλως φιλελευθέρων. Ἔχει ἀπόφασιν νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ τὸν σχηματισμὸν ἀριστοκρατίας μεγάλων γαιοκτητῶν, κατὰ συνέπειαν δὲ θὰ εἰσαγάγῃ τροπολογίας σημαντικὰς εἰς τὸ σύστημα τῆς ἰδιοκτησίας. Ἄλλως δὲ οἱ Ἕλληνες ἐννοοῦν κάλλιστα πᾶν τὸ ἀναγόμενον εἰς τὰ οἰκονομικά. Γνωρίζουν τί σημαίνει πίστις, εἶναι εὐδιάθετοι νὰ δεχθοῦν ἐξ Εὐρώπης πάσας τὰς βιομηχανικὰς βελτιώσεις τὰς δυναμένας ν' αὐξήσουν τὴν ἀξίαν τῆς γῆς των, νομίζω δὲ ὅτι εὐχαρίστως θὰ ἴδουν ἀποικίας, καὶ μάλιστα ἀποικίας ***βιομηχάνων***, ἐγκαθισταμένας εἰς τὴν πατρίδα των. Δὲν θ' ἀποκρούσουν καὶ ἀποικίας ***γεωργικάς***, ἀρκεῖ μόνον νὰ δοθῇ εἰς τοὺς παλαιοὺς κατοίκους μερὶς ἱκανὴ κατὰ τὴν διανομὴν τῆς ἐθνικῆς γῆς, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὰ $^3/_4$ τῆς χώρας.

Κατὰ ποῖον τρόπον πρέπει νὰ διεξαχθῇ ὁ ἀποικισμὸς οὗτος; Πῶς νὰ συνδυασθοῦν αἱ Ἀγγλικαί, Γαλλικαὶ καὶ Γερμανικαὶ ἀποικίαι; Πῶς νὰ ἐκλεχθοῦν οἱ ἄποικοι; Δύναται νὰ γείνῃ ἐνταῦθα ἐφαρμογή τις τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ γενομένων δοκιμῶν πρὸς συνεταιρισμὸν τῶν ἐργατῶν; Περὶ τούτου ὑπέβαλα εἰς τὴν Ἀντιβασιλείαν, ἔγραψα δὲ καὶ πρὸς τὸν ἀδελφόν μου εἰς Παρισίους, ἰδέας τινάς. Παρεκάλεσα μάλιστα τὸν ἀδελφόν μου νὰ σοῦ τὰς διακοινώσῃ . . . Ἀνάγκη νὰ στρωθῶ εἰς τὴν ἐργασίαν, νὰ συνομιλήσω μετὰ τῶν Ἑλλήνων, προτοῦ δυνηθῶ νὰ καθυποβάλω θετικώτερα ζητήματα εἰς τοὺς φίλους μου καὶ ἐπικαλεσθῶ τὴν συνδρομὴν καὶ τὰς συμβουλάς των. Ἀλλ' ὅμως δύνανται οὗτοι ἀπὸ τοῦδε νὰ μὲ φωτίσουν ἐκ τῶν προ-

τέρων ὡς πρὸς τὰς διαθέσεις τῶν ἐν Εὐρώπῃ, ὡς πρὸς τὰς πιθανότητας τῆς ἐπιτυχίας τοιούτου ἀποικισμοῦ, καὶ ὡς πρὸς τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων δύνανται καλλίτερον νὰ ἑλκυσθοῦν Εὐρωπαῖοι εἰς τὰς χώρας ταύτας. Θὰ μὲ ὑποχρεώσουν οἱ φίλοι μου βοηθοῦντές με εἰς τὸ νὰ παρέξω εἰς τοὺς συνεργάτας μου καὶ εἰς τὴν Κυβέρνησιν φῶτα πρὸς ὁδηγίαν των.

Τὰ μεγαλείτερα προσκόμματα εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν τοιούτων σχεδίων θὰ προέλθουν ἐκ τῶν ῥαδιουργιῶν τῆς ἐξωτερικῆς ἐνταῦθα πολιτικῆς. Τοῦτο ὄχι μόνον ἐκ μέρους τῆς Ῥωσσίας, ἥτις ἐνεργεῖ ὅ,τι δυνατὸν διὰ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν ἐπὶ τὸ κανονικώτερον ἀποκατάστασιν τοῦ τόπου· καὶ ἡ Ἀγγλία αὐτὴ ἔχει ἐνταῦθα ὡς ἀντιπρόσωπον ἄνθρωπον ὅστις διῆλθε τὸν βίον ῥαδιουργῶν, ἐξακολουθεῖ δὲ καὶ εἰς Ἑλλάδα τὴν τέχνην του. Εἰς Ἱσπανίαν ἐξηρέθισε τοὺς φιλελευθέρους καὶ ἔπειτα τοὺς ἐπώλησεν εἰς τοὺς Αὐστριακούς. Εἰς Ἀμερικὴν ἀπεστάλη παρὰ τῆς Κυβερνήσεώς του εἰς τὴν ἐν Παναμᾷ σύνοδον διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν συγκρότησίν της, καὶ ἐπέτυχε πληρέστατα· δὲν ἦτο δὲ ἄλλως δύσκολον τοῦτο. Ἐνταῦθα ἀπεστάλη πρὸ πέντε ἐτῶν πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ Καποδιστρίου καὶ ἐξετέλεσε θαυμασίως τὴν ἀποστολήν του. Ἀλλ' ἀφοῦ ἐξήγειρε κατ' αὐτοῦ τὸ Συνταγματικὸν κόμμα, ἠθέλησε μετέπειτα νὰ τὸ πωλήσῃ εἰς τὸν Αὐγουστῖνον, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυβερνήτου. Μετὰ δὲ τὴν ἄφιξιν τῆς Ἀντιβασιλείας, φθονῶν τὴν ὑπὸ τῆς Γαλλίας ἐξασκουμένην εἰς Ἑλλάδα ἐπιρροήν, ἐξεμεταλλεύθη τὴν φιλοδοξίαν καὶ τὴν κενοδοξίαν τοῦ Ἀρμανσπέργου, προέδρου τῆς Ἀντιβασιλείας, τὸν ἐξώθησεν εἰς ῥαδιουργίας ὅπως ὑποσκελίσῃ τοὺς συναδέλφους του καὶ μείνῃ αὐτὸς μόνος παντοδύναμος, — τοὐλάχιστον μέχρι τῆς ἐνηλικιότητος τοῦ βασιλέως, — καὶ ἐπέφερεν οὕτω τὴν οἰκτρὰν ῥῆξιν ἡ ὁποία ἐξέσπασε μεταξὺ τοῦ κόμητος καὶ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς ἀντιβασιλείας. Οὗτοι, — ἄνθρωποι δραστήριοι, ἔχοντες δὲ καὶ τὴν πλειοψηφίαν, — ἐζήτησαν τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Dawkins ἀλλ' ἀπέτυχον μέχρι τοῦδε, εἴτε διότι τὴν ἐζήτησαν ἀνεπιτηδείως, εἴτε διότι ὁ Dawkins κατώρθωσε νὰ παραστήσῃ τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν ὡς Ῥωσσικὴν μηχανορραφίαν, εἴτε ἐπὶ τέλους, διότι ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις δὲν εἶναι εἰλικρινὴς εἰς τὴν μετὰ τῆς Γαλλίας συμμαχίαν καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχῃ ἐδῶ ἄνθρωπον τῆς σχολῆς τοῦ Wellington καὶ τοῦ Castlereagh.

Καὶ ὅμως ἡ μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἐντελὴς σύμπνοια εἶναι ὅρος ἀναπόφευκτος πρὸς ἐπιτυχίαν πάσης ἀποπείρας ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως καὶ τῆς εὐημερίας τῆς Ἑλλαδος, ἐνόσῳ δὲ ὑπάρχει Dawkins τοιαύτη σύμπνοια δὲν εἶναι δυνατή.

Ἐπειδὴ περὶ Ἀγγλίας ὁ λόγος, προσθέτω ὅτι εὑρίσκεται ἐνταῦθα νέος τις Noel, ἀδελφὸς ἐκείνου τὸν ὁποῖον ἐγνώρισες εἰς Λονδῖνον. Οὗτος ἠγόρασεν εἰς Εὔβοιαν ἰδιοκτησίαν . . . Εἶναι νεώτατος, κάλλιστος ἄνθρωπος, μέγας δὲ φίλος τῶν Hill.

Τῇ 26ῃ Μαΐου 1834.

Τὴν 21ην τοῦ μηνὸς τούτου ὑπεγράφησαν, φίλτατε,

οἱ διορισμοί, χθὲς δέ, ἑορτὴν τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἔλαβα τὸ δίπλωμά μου. Ἰδοὺ ἐγὼ λοιπὸν μέλος τοῦ Γραφείου τῆς *Πολιτικῆς Οἰκονομίας*...

Ὁ Κωλέτης, ὁ ὑπουργός μου (τῶν Ἐσωτερικῶν), ἐχρημάτισεν ἰατρὸς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἔλαβε μέρος ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐνεργὸν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, εἰ καὶ ὀλιγώτερον γνωστὸς τινῶν τῶν ἐδῶ μεγαλαυχούντων. Ἀπὸ τοῦ 1823 εἶναι ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἐθνικοῦ, ἄλλως συνταγματικοῦ, κόμματος καὶ ἐστηρίχθη ἀείποτε εἰς τὴν Γαλλίαν. Ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ ἀντίπαλός του, εἶναι ὁ ἡγέτης τῶν Φαναριωτῶν καὶ τῶν Κοτσαμπασίδων τῆς Πελοποννήσου, στήριγμά του δὲ εἶναι ἡ Ἀγγλία, ἰδίως ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Dawkins.

Ὁ Roujoux κ' ἐγὼ δὲν ἔχομεν σκοπὸν νὰ κοιμηθῶμεν. Ὁ ταχυδρόμος αὐτὸς φέρει ἀριθμὸν ἱκανὸν ἐπιστολῶν, τὰς ὁποίας ἐγράψαμεν πρὸς φίλους. Εἴμεθα ἀποφασισμένοι νὰ ἐργασθῶμεν μετὰ ζήλου. Εἰς ὅσους φίλους εὕρῃς εὐδιαθέτους νὰ ἔλθουν πρὸς ἀποικισμόν, δύνασαι νὰ ὑποσχεθῇς οὐρανὸν ὡραῖον, κυβέρνησιν φιλελευθέραν, δικαιώματα πολιτῶν Ἑλλήνων, πλήρη ἐλευθερίαν θρησκευτικήν, ἔλλειψιν τίτλων εὐγενείας, νόμους καὶ ἔθιμα ἀξιόλογα, γῆν εὐφορωτάτην, κτλ.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ ἀποικισμὸς θὰ ἀρχίσῃ ἐκ τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Ἤλιδος. Ἡ ὡραιότης τῶν παραλίων, ἡ ἐγγύτης τῶν Ἰονίων νήσων καὶ τῆς Εὐρώπης, ἡ ἀφθονία δασῶν καὶ ὑδάτων, ἡ εὐφορία τῆς γῆς, αἰτιολογοῦν τὴν τοιαύτην προτίμησιν.

Πρέπει νὰ λάβῃ μέρος ἰσχυρὸν ἡ Γαλλία εἰς τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην. Ἡ τροπολογία τοῦ περὶ πενήτων Νόμου εἰς Ἀγγλίαν θὰ διευκολύνῃ τὴν ἐκεῖθεν ἔξοδον ἀποίκων, ὑποβοηθούσης καὶ τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως. Ἐὰν ἡ Γαλλία δὲν ἀποστείλῃ ἀριθμὸν ἱκανὸν ἀνθρώπων εἰς Πελοπόννησον, τὰ παράλια ταῦτα θὰ γείνουν Ἀγγλικὰ καὶ Αὐστριακά.

Ὡς πρὸς ὅρους παραχωρήσεως, σκοπεύομεν νὰ παραδεχθῶμεν καὶ πωλήσεις, καὶ πολυετεῖς ἐνοικιάσεις, καὶ παραχωρήσεις διαρκεῖς ἐπὶ πληρωμῇ ἐτησίου ἀποτίσεως. Ἅμα τελειωθῇ ἡ στατιστικὴ ἐργασία πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς παρούσης καταστάσεως τῆς ἰδιοκτησίας εἰς τὰς ἐπαρχίας ταύτας, θὰ στείλωμεν ὁδηγίας εἰς τοὺς προξένους»...

Ἀφότου ὁ Ἐϊχτὰλ ἀνέλαβε τὰ νέα καθήκοντά του, δώσας τὸν συνήθη ὅρκον τῆς ὑπηρεσίας, ἔπαυσε σημειῶν τὰς ἐντυπώσεις του εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του. Σπάνιοι μόνον τινὲς καὶ σύντομοι ἐγγραφαὶ μαρτυροῦν ὅτι δὲν τὸ ἐλησμόνησεν ὁλοσχερῶς. Οὕτω μετὰ τὴν 22αν Μαΐου, ὅτε ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως ὁ ὀργανισμὸς τοῦ γραφείου τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, ὁ Ἰούνιος παρέρχεται ὁλόκληρος ἄνευ σημειώσεώς τινος. Ἀλλὰ τὴν

— «6/18 Ἰουλίου σημειοῦται «ἀναχώρησις διὰ Σπέτσας, ὅπου εὑρίσκεται ὁ κ. Ἄβελ ἀσθενής.

— τὴν 10/22 Ἰουλίου. Ἐπιστροφὴ εἰς Ναύπλιον ἐπὶ τοῦ πλοίου ὁ *Λεωνίδας* τοῦ πλοιάρχου Μέξη.

— 17/29 Ἰουλίου. Ἐπετηρὶς τῶν τριῶν ἡμερῶν (τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1830) παρὰ τῷ Roujoux.

— 19/31 Ἰουλίου. Ἄφιξις τοῦ πλοίου la Diligente φέροντος τὴν εἴδησιν τῆς ἀνακλήσεως τῶν μελῶν τῆς Ἀντιβασιλείας Maurer καὶ Abel καὶ τοῦ πρέσβεως τῆς Βαυαρίας Gasser.

— 20/1 Αὐγούστου. Ἄφιξις τοῦ Cobel καὶ τοῦ Klenge,» κτλ.

Ὁ Εἴχταλ δὲν ἦτο ὅλως ἀπαθὴς θεατὴς τῶν Κυβερνητικῶν μεταβολῶν, τὰς ὁποίας τόσον συνοπτικῶς ἀναφέρει εἰς τὸ σημειωματάριόν του. Τὴν 5ην Αὐγούστου 1834 ἔγραφεν ἐκ Ναυπλίου ἐπιστολὴν ἐκτενεστάτην[1] εἰς τὴν ὁποίαν ἐξέθετε λεπτομερῶς τὴν πολιτικὴν τῆς Ἑλλάδος κατάστασιν, τὴν μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἀντιβασιλείας διάστασιν καὶ τὴν διαμάχην μεταξὺ τῶν τότε κομμάτων. Καὶ δὲν περιωρίζετο ὁ γενναιόφρων καὶ φιλελεύθερος Γάλλος εἰς τὸ νὰ παρατηρῇ ἀμεροληπτως καὶ ν' ἀναγράφῃ πιστῶς τὰ συμβαίνοντα. Φίλος καὶ θαυμαστὴς τοῦ Κωλέτου, υποστηρικτὴς τοῦ συνταγματικοῦ κόμματος, ἀπετροπιάζετο τὴν Ρωσσικὴν ἐπιρροὴν καὶ κατεδίκαζε τὴν πολιτικὴν

[1] Μετάφρασις τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας, ἴδε τεῦχος 14ον τοῦ τετάρτου τόμου, 1893.

πορείαν τοῦ Ἀρμανσπέργου, ἀλλ' ἐξηκολούθει ὅμως ἐκπληρῶν ἀκριβῶς καὶ μετὰ ζήλου τὰ καθήκοντά του. Ἐντούτοις ἀπὸ τὴν 19ην Σεπτεμβρίου μέχρι τῆς 18ης Ὀκτωβρίου ἐ. π. ἐνέσκηψεν εἰς τὸ γραφεῖον τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας τρικυμία, τῆς ὁποίας τὰς ἀξιοπεριέργους περιπετείας βλέπομεν εἰς τὰ ἑπόμενα ἔγγραφα, τῶν ὁποίων ἀντίγραφα διετήρησεν ὁ ἀρχαῖος τῆς Ἀντιβασιλείας ὑπάλληλος· ἡ ἀνάγνωσίς των εἶναι διδακτική, ὡς ἔνδειξις μικρὰ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἡ Ἑλλὰς ἐκυβερνᾶτο τότε. Ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα.

Ἰδοὺ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἔγγραφα τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ἀνάγκην σχολίων. Σημειωτέον μόνον ὅτι πάντα τὰ ἐκ τοῦ γραφείου τῆς Ἀντιβασιλείας προερχόμενα ἐγράφοντο γερμανιστί. Ἐν γένει δέ, ὡς γνωστόν, ἐπίσημος γλῶσσα τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἦτο ἡ Γερμανική.

«Βασιλικὴ Ἐπιταγὴ ὑπ' ἀριθμὸν 16,966.

Πληροφορούμεθα ὅτι πολλὰ μέλη τῆς Σαινσιμωνικῆς Ἑταιρίας συνέρχονται ἄνευ ἀδείας εἰς μυστικὰς συνεδριάσεις. Ἡ Γραμματεία ὀφείλει διὰ παντὸς τρόπου νὰ ἐξιχνιάσῃ τὸ ἀτόπημα τοῦτο καὶ νὰ καταδιώξῃ τοὺς ἐνόχους καὶ τοὺς συνενόχους αὐτῶν κατὰ τὰ ἄρθρα 212, 216, 218, 220 — 222 τοῦ Ποινικοῦ Νόμου. Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐρευνῶν καί, χρείας τυχούσης, τῶν καταδιώξεων πρέπει νὰ κοινοποιηθῇ εἰς ἡμᾶς ἐντὸς ἓξ ἡμερῶν ἀπὸ σήμερον.

Ἐπειδὴ αἱ τάσεις τῆς Σαινσιμωνικῆς αἱρέσεως ταύτης οὐδόλως συμφωνοῦν πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου καὶ τῆς νομιμότητος, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἡμετέρα πατρικὴ στοργὴ θέλει νὰ διέπωνται οἱ πιστοὶ ἡμῶν ὑπήκοοι, οὐδέποτε ὀφείλει νὰ δοθῇ εἰς τοὺς αἱρετιστὰς τούτους ἡ ἄδεια τοῦ νὰ ἐξασκοῦν τὰ μηχανήματά των, ἀνάγκη δὲ νὰ ἐπιβλέπωνται αὐστηρῶς. Οἱ παραβάντες τὸ ἄρθρον 212 τοῦ ποινικοῦ νόμου, καθ' ἣν περίπτωσιν εἶναι ξένοι ὑπήκοοι, πρέπει νὰ ἐξωσθοῦν ἀμέσως τοῦ ἡμετέρου Κράτους.

Ναύπλιον, $\frac{\text{19 Σεπτεμβρίου}}{\text{1 Ὀκτωβρίου}}$ *1834*

Ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως

ἡ Ἀντιβασιλεία

v. Armansperg, v. Kobell, v. Heideck.»

Τὴν ἑπομένην ἡμέραν ὁ ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν Ὑπουργὸς ἔσπευσε νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸν **φετφᾶν** τοῦτον, οὐδαμῶς ἐπωφελούμενος τῆς δοθείσης ἐξαημέρου προθεσμίας. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κωλέτου, ὑπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ, ὑποκρύπτει εὐφυεστάτην εἰρωνείαν, ἡ ὁποία δυσκόλως θὰ διεξέφυγε τὴν ὀξυδέρκειαν τῶν μελῶν τῆς Ἀντιβασιλείας. Ἐξελληνίζω αὐτὴν ἐκ τῆς μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τοῦ Εἴχταλ ὑπαρχούσης Γαλλικῆς μεταφράσεώς της.

Ναύπλιον, $\frac{\text{20 Σεπτεμβρίου}}{\text{2 Ὀκτωβρίου}}$ *1834*

Μεγαλειότατε !

Ἔχω ἀνὰ χεῖρας τὴν ἐπιταγὴν τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος ὑπὸ ἡμερομηνίαν $^{19}/_{1}$ Ὀκτωβρίου, διατάσσουσαν νὰ λάβω τὰ ἁρμόδια μέτρα πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν μυστικῶν συνεδριάσεων εἰς τὰς ὁποίας, καθ' ἃ λέγεται, συνέρχονται ἐν Ναυπλίῳ διάφορα μέλη τῆς Σαινσιμωνικῆς Ἑταιρίας, καὶ πρὸς τιμωρίαν τῶν ἐνόχων κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ποινικοῦ νόμου.

Μέχρις ὥρας ἡ Γραμματεία τῶν Ἐσωτερικῶν οὐδεμίαν ἔλαβεν εἴδησιν περὶ τῶν ὑπὸ τῆς Υ. Μ. αναφερομένων ἀτόπων. Ἀλλὰ θὰ ἐνασχοληθῇ πρὸς ἀνίχνευσιν αὐτῶν μεθ' ὅσου ζήλου ἐμφορεῖται ὁψέποτε πρόκειται περὶ τῆς ἀποκαλύψεως τῶν πράξεων ἀνθρώπων μυστηριωδῶς κρυπτομένων ἐντὸς τοῦ σκότους. Ἐλπίζω μάλιστα ὅτι ἡ Υ. Μ. θὰ εὐδοκήσῃ νὰ κοινοποιήσῃ εἰς τὴν ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Γραμματείαν τινὰς τῶν ἐνδείξεων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπληροφορήθη περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν καταγγελλομένων ἀτόπων. Οὕτω θὰ διευκολυνθῇ τὸ ἔργον τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐπιδιώξουν τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἐνόχων, θὰ ἐξοικονομηθῇ δὲ ἴσως οὕτω καὶ χρόνος πολύτιμος.

Μέχρις οὗ γνωσθῇ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν τοιούτων ἐρευνῶν, θεωρῶ καθῆκόν μου νὰ καθυποβάλω εἰς τὴν Υ. Μ. ὅσας εἰδήσεις ἡ Γραμματεία ἠδυνήθη νὰ περισυλλέξῃ περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι εὑρισκομένων Σαινσιμωνιστῶν.

Κατὰ πληροφορίας ἱκανῶς βασίμους, τὴν σήμερον

δὲν ὑφίσταται πλέον καθ' ἑαυτὸ ἑταιρία Σαινσιμωνική. Αὕτη διελύθη, οἱ δὲ κατὰ καιρὸν χρηματίσαντες μέλη της ἐπανέλαβον τὸν συνήθη βίον, διατηροῦντες, ἢ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τροπολογοῦντες, ἕκαστος τὸ καθ' ἑαυτόν, τὰς ἀρχαίας δοξασίας των.

Ἐκ τῶν πρώην μελῶν τούτων ἢ ὀπαδῶν τῆς Σαινσιμωνικῆς ἑταιρίας πέντε, καθ' ὅσον γνωρίζει ἡ Γραμματεία, εὑρίσκονται εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἤτοι ὁ κ. Γραλλιὰρ συνταγματάρχης τῆς χωροφυλακῆς, ὁ κ. Ἐϊχτὰλ σύμβουλος τῆς Γραμματείας τῶν ἐσωτερικῶν, καὶ τρεῖς νέοι πρό τινων μηνῶν ἐλθόντες ἐνταῦθα.

Ὁ κ. συνταγματάρχης Γραλλιὰρ δὲν εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς Ναύπλιον, ὥστε δὲν δύναται οὗτος νὰ συγκαταλεχθῇ μεταξὺ τῶν ὑπόπτων. Ὁ δὲ κ. Ἐϊχτάλ, ἅμα ἀναλαβὼν τὰ καθήκοντά του, ἔσπευσεν αὐθορμήτως νὰ μὲ διαβεβαιώσῃ ὅτι οὐδεμία τὸν συνέδεεν ὑποχρέωσις πρὸς τὰς παρελθούσας αὐτοῦ σχέσεις, ὅτι εἶχε τὴν θέλησιν καὶ τὴν ἀπόφασιν νὰ προσενεχθῇ κατὰ πάντα ὡς προσήκει εἰς πιστὸν καὶ ἀγαθὸν τῆς Υ.Μ. ὑπήκοον, κατὰ δὲ τὰ τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἠθικοῦ βίου νὰ συμμορφωθῇ ἁπλῶς πρὸς τὰ παραδεδεγμένα. Ἔχω πλήρη ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν παρὰ τοῦ κ. Ἐϊχτὰλ δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν, ἔχω δὲ ἄλλως καὶ τὴν ἀπόλυτον βεβαιότητα ὅτι οὐδεμιᾶς μυστικῆς συνεδριάσεως οἵας δήποτε συμμετέχει.

Μένουν οἱ πρό τινων μηνῶν ἐλθόντες τρεῖς νέοι. Ἐξ αὐτῶν ὁ ὀνομαζόμενος Bertrand (1) ὀλίγας ἡμέρας

(1) Ἓν ἀκριβῶς ἔτος μετέπειτα, ὁ Γάλλος οὗτος ἐξώσθη

μετὰ τὴν ἄφιξίν του προσελήφθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐν Ἀττικῇ ἑταιρίας... ὅπως διευθύνῃ τοὺς Μελιταίους ἐργάτας, διαμένει δ' ἔκτοτε ἐκεῖ.

Τὸν δεύτερον, ὀνόματι Jourdan, παρέλαβεν ὁ συντάκτης τοῦ *Σωτῆρος* κ. Σκοῦφος, διὰ νὰ μεταφράζῃ εἰς τὴν Γαλλικὴν τὰ ἄρθρα τῆς ἐφημερίδος του.

Ὁ τρίτος, ὀνόματι Delaury, ἐλπίζει ὅτι θὰ προσληφθῇ ὡς ὑπάλληλος εἰς ἐμπορικόν τι κατάστημα, ἐν

τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰ δύο ἔγγραφα, ἐν ἀντιγράφῳ ἐπισυνημμένα εἰς τὰ ἄνωθι εἰς τὸ χαρτοφυλάκιον τοῦ μακαρίτου κ. Ἐϊχτάλ. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν, ὑπ' ἀριθμὸν 24519 καὶ ἡμερομηνίαν 27 Ἀπριλίου/9 Μαΐου 1835, εἶναι σύντομος διαταγὴ (Γερμανιστὶ καὶ αὕτη) περὶ ἐξώσεως ἐκ τοῦ κράτους. ἐντὸς ὀκτὼ ἡμερῶν. τοῦ Γάλλου Victor Bertrand «καθ' ὃ διὰ τῆς διαγωγῆς του καταστάντος ἀναξίου τῆς ἡμετέρας βασιλικῆς προστασίας».

Ἰδοὺ ἐν μεταφράσει τὸ δεύτερον :

«Ἀρ. 24862.

ΟΘΩΝ, κτλ.

Ἀποκρινόμεθα εἰς τὴν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 2/14 Μαΐου ἔκθεσιν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, ἀναφορικῶς τῆς ἀπὸ 27 Ἀπριλίου/9 Μαΐου ἡμετέρας διαταγῆς. Ἐκ τῶν ὁμολογιῶν αὐτῶν τοῦ Γάλλου Victor Bertrand καὶ ἐκ τῶν καταθέσεων τῶν μαρτύρων ἐξάγεται ὅτι οὗτος ἐρράπισεν ἀξιωματικὸν τοῦ στρατοῦ ἡμῶν, ζητήσαντα ἐξηγήσεις κατά τινα βάναυσον διαγωγήν του. Ἐκ τῆς ἕνεκα τούτου γενομένης ἀνακρίσεως ἐξάγεται προσέτι ὅτι ὁ Bertrand ἐφωράθη καὶ ἄλλοτε φέρων ὅπλα ἀπηγορευμένα, ὅτι ἐξύβρισεν ἀξιωματικοὺς καὶ ὑπαξιωματικοὺς τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ, ἐξεφράσθη δημοσίᾳ διὰ τρόπου πάντῃ ἀνοικείου περὶ τάξεως ὁλοκλήρου τῶν

τῷ μεταξὺ δὲ κερδίζει τὰ πρὸς τὸ ζῆν δίδων μαθήματα τῆς Γαλλικῆς γλώσσης.

Κατὰ συνέπειαν, εἰς τοὺς δύο τούτους καὶ μόνους δύναται νὰ στραφῇ ἡ περὶ μυστικῶν ἐν Ναυπλίῳ συνεδριάσεων ὑποψία. Ἀλλὰ περὶ οὐδενὸς ἐξ αὐτῶν ἐλάβομεν ποτὲ παρὰ τῆς Ἀστυνομίας τὴν ἐλαχίστην δυσμενῆ πληροφορίαν.

Τοιαῦται, Μεγαλειότατε, εἶναι αἱ πρῶται ἔρευναι, τὰς ὁποίας θεωρῶ καθῆκόν μου νὰ φέρω εἰς γνῶσιν ὑμῶν, περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι εὑρισκομένων ἀρχαίων μελῶν τῆς Σαινσιμωνικῆς Ἑταιρίας. Συμμορφούμενος πρὸς τὰς ὁδηγίας τῆς Υ. Μ. θὰ ἐπιβλέπω καὶ θὰ προσπαθήσω παντὶ τρόπῳ νὰ ἀνιχνεύσω τὴν ἀποδιδομένην εἰς αὐτοὺς παρανομίαν, ἐὰν τοιαύτη ὑπάρχῃ.»

στρατιωτικῶν τούτων καὶ ἐπροσπάθησε νὰ διεγείρῃ τὸ κατ' αὐτῶν μῖσος, ἀποδεικνύων οὕτω τὸν ὀλίγον αὐτοῦ σεβασμὸν πρὸς τοὺς θεσμοὺς καὶ τὴν ἔννομον τάξιν τῆς χώρας.

Ἡ ἀνάγκη ἐπιβλέψεως πρὸς τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως ἐπιβάλλει τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ κακοκεφάλου τούτου νέου, ὅστις παρὰ τὴν ἄτοπον διαγωγήν του, ἐπιδεικνύει καὶ ἀλλόκοτον ἐνδυμασίαν. Τὸ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν ὑπουργεῖον ὀφείλει ἄνευ περαιτέρω ἀναβολῆς νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀπὸ 27 Ἀπριλίου/9 Μαΐου ἡμετέραν διαταγήν.

Ἀναμένομεν ἐντὸς τριῶν τὸ βραδύτερον ἡμερῶν τὴν ἀγγελίαν τῶν πρὸς τοῦτο ληφθησομένων μέτρων.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 13/25 Μαΐου 1835».

Ἐκ τοῦ ἐγγράφου τούτου προδήλως, νομίζω, ἐξάγεται ὅτι οἱ ἐξυβρισθέντες ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπαξιωματικοὶ ἦσαν Βαυαροί. Περὶ τοῦ ἐξωσθέντος ὑβριστοῦ οὐδὲν περιπλέον γνωρίζω.

Αἱ δοθεῖσαι παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ ἐξηγήσεις δὲν ἀπήλλαξαν τὸν Εἴχτὰλ τῆς ἐπαπειλούσης αὐτὸν ἀποπομπῆς. Ὑπῆρχον ἆρά γε, ἐκτὸς τοῦ Σαινσιμωνισμοῦ, καὶ ἄλλοι λόγοι ἐξηγοῦντες τὴν κατ' αὐτοῦ δυσμένειαν τοῦ κόμητος Ἀρμανσπέργου; Ὁπωσδήποτε, ἓξ ἡμέρας μετὰ τὴν ὡς ἄνωθι ἀπαντησιν τοῦ ὑπουργείου, ἡ ἑξῆς διαταγὴ ἐξεδόθη Γερμανιστὶ ἐκ τοῦ Γραφείου τῆς Ἀντιβασιλείας.

«Ἀρ. 17,320.

Θεωροῦντες ὅτι τὸ προσωπικὸν τῶν συμβούλων εἰς τὸ γραφεῖον τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον πολυάριθμον, ἀπ' ἐναντίας δὲ τὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν ἀνεπαρκές, ἀποφασίζομεν νὰ ἐλαττώσωμεν τὸ μὲν κατὰ ἕνα σύμβουλον, ν' αὐξήσωμεν δὲ τὸ δεύτερον κατὰ ἕνα.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸ πρῶτον, διατάσσομεν νὰ κοινοποιηθῇ πρὸς τὸν κ. Γουσταῦον Εἴχτὰλ ἡ ἐκ τῆς ἡμετέρας ὑπηρεσίας παῦσίς του.

Ὡς ὑπουργικὸν δὲ σύμβουλον, ἐπὶ τῷ κανονισμένῳ μισθῷ, διορίζομεν τὸν καὶ μέχρι τοῦδε ἐν τῷ Ὑπουργείῳ πρὸς ἄκραν ἡμῶν εὐαρέσκειαν ὑπηρετοῦντα κ. Παναγιώτην Σοῦτσον.

Εἷς ὑπουργικὸς σύμβουλος, κατ' ἐκλογὴν τοῦ ὑπουργοῦ, θὰ συγκάθηται τακτικῶς εἰς τὰς συνεδριάσεις τοῦ Γραφείου τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, θὰ ἐπιβλέπῃ τὰς ἐργασίας του, κτλ.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 26 Σεπτεμβρίου / 8 Ὀκτωβρίου 1834

Εἰς τὴν παράδοξον ταύτην διαταγὴν ὁ Κωλέτης ἀπήντησε διὰ τῶν ἑπομένων:

«Ἀριθ. Πρ. 7037.

Ἐν Ναυπλίῳ $\frac{28\ Σεπτεμβρίου}{10\ Ὀκτωβρίου}$ 1834

Μεγαλειότατε,

Ἔλαβα τὴν βασιλικὴν διαταγὴν τῆς $^{26}/_{8}$ Ὀκτωβρίου περὶ τῆς παύσεως τοῦ Γουσταύου Ἐϊχτὰλ καὶ τοῦ διορισμοῦ τοῦ κ. Παναγιώτου Σούτσου.

Μετ' ἀληθοῦς εὐχαριστήσεως ἔσπευσα νὰ διακοινώσω εἰς τὸν τελευταῖον τὸν διορισμόν του εἰς τὴν θέσιν συμβούλου εἰς τὸ ὑπουργεῖόν μου. Διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῶν γνώσεών του ἀνεδείχθη ἄξιος τῆς εὐμενείας ταύτης τῆς Υ. Μεγαλειότητος.

Ὡς πρὸς τὸν κ. Ἐϊχτὰλ ἐνόμισα ὅτι ἠδυνάμην ν' ἀναβάλω τὴν κοινοποίησιν τῆς περὶ αὐτοῦ ληφθείσης ἀποφάσεως, μέχρις οὗ καθυποβάλω εἰς τὴν Υ. Μ. τὰς ἑπομένας σκέψεις.

Ἀφότου ὁ κ. Ἐϊχτὰλ εἰσῆλθεν ὡς σύμβουλος εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, δὲν ἔπαυσε νὰ εἶναι ἄξιος παντὸς ἐπαίνου διὰ τὸν ζῆλον, τὴν δραστηριότητά του καὶ τὴν εἰς τὴν Υ. Μ. ἀφοσίωσιν. Ἡ ἐξιδιασμένη ἀνατροφή του καὶ ἡ ἄκρα φιλεργία του τὸν ἀνέδειξαν χρησιμώτατον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του, — κατέχων δὲ τὴν Γερμανικὴν ἀνεδείχθη πρὸς τούτοις χρήσιμος διὰ τὴν πιστὴν τῶν βασιλικῶν διαταγῶν μεταγλώττισιν. Χρεωστῶ νὰ προσθέσω ὅτι ἀφότου ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά του οὐδέποτε ἐζήτησε τὸν μισθόν του ([1]), παραχωρήσας αὐτὸν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον πρὸς ἀγορὰν διοικητικῶν βιβλίων.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους, Μεγαλειότατε, ἐνόμισα ὀρθὸν νὰ ἀναβάλω μέχρι νεωτέρας διαταγῆς τὴν πρὸς αὐτὸν κοινοποίησιν τῆς περὶ παύσεώς του ἀποφάσεως. Διὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ λόγους μετὰ ζωηρᾶς λύπης θὰ ἀποχωρισθῶ ὑπαλλήλου τόσον διακεκριμένου.

Διατελῶ μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ, Μεγαλειότατε,

κτλ. κτλ.»

Δὲν ὠφέλησεν οὐδὲ αὕτη τοῦ Κωλέτου ἡ ἀπόπειρα πρὸς διάσωσιν τοῦ ὑπαλλήλου του, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν δύο ἑπομένων ἐπιστολῶν τοῦ Ἐϊχτὰλ πρὸς τὸν πατέρα του. Ἡ περὶ παύσεώς του διαταγὴ ἔφερεν ἡμερομηνίαν 8 Ὀκτωβρίου, Ε. Ν. Ἡ πρώτη τῶν ἐπιστολῶν χρονολογεῖται

«Ἐκ Ναυπλίου, τὴν 19ην Ὀκτωβρίου 1834.

. . . .

Ἤρχισα τὴν μετὰ τοῦ κόμητος συνομιλίαν ἐκφράζων τὴν λύπην μου, διότι πρὸ δύο ἤδη μηνῶν δὲν ἠδυνήθην νὰ γείνω δεκτὸς παρ' αὐτῷ εἰς ἀκρόασιν. — Μὲ ἀπεκρίθη ὅτι ἡ ὑγεία του τὸν ἐμπόδισεν ἀπὸ τοῦ νὰ μὲ δεχθῇ. — Εἶπα ὅτι τότε μὲν ἐπεθύμουν νὰ ἐξη—

([1]) Ὁ μισθός του ἦτο δρ. 350 κατὰ μῆνα. Κατὰ σημείωσιν δέ τινα ἐν τῷ ἡμερολογίῳ, ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀντιβασιλείας ἐλάμβανε κατ' ἔτος 40,000 φιορίνια, τὰ ἄλλα μέλη τῆς Ἀντιβασιλείας ἀνὰ 20,000, τὰ δὲ παραπληρωματικὰ ἀνὰ 16,000.

γηθῶ ὡς πρὸς τοὺς λόγους οἱ ὁποῖοι μὲ παρεκίνησαν νὰ ἀπομακρυνθῶ ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἀπὸ τὴν οἰκίαν του, νὰ γνωστοποιήσω τὰς ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔχω ἀπόφασιν νὰ ῥυθμίσω τὴν διαγωγήν μου, καὶ νὰ τεθῶ εἰς τοὺς ὁρισμούς του. Ἀλλὰ **σήμερον** ὁ σκοπὸς τῆς ζητηθείσης ἀκροάσεως ἦτο ἄλλος: Ἐπεθύμουν νὰ μάθω τοὺς λόγους τῆς τόσον σκληρᾶς καὶ προσβλητικῆς ἀποπομπῆς μου, ὥστε νὰ δυνηθῶ ν' ἀπολογηθῶ, ἐὰν δὲν ἤμην ἔνοχος τῶν ἀποδιδομένων εἰς ἐμὲ μομφῶν, ἢ νὰ ὁμολογήσω τὸ λάθος μου, ἐὰν τῷ ὄντι ἔσφαλα.— Εἰς ταῦτα ὁ Κόμης ἀπεκρίθη προβάλλων κατ' ἀρχὰς τὰ περὶ τοῦ πολυαρίθμου προσωπικοῦ. — Ἀλλὰ τότε πῶς διωρίσθη τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν νέος σύμβουλος, καὶ διατί ὁ τρόπος οὗτος τῆς παύσεώς μου, τόσον ἀπότομος, τόσον ἀντίθετος πρὸς τὰς συνηθείας καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Κυβερνήσεως;—Μοῦ ἀπεκρίθη ὅτι ἐπέκρινα δημοσίως τὰς πράξεις τῆς ἐξουσίας, καὶ ὅτι μία Κυβέρνησις δὲν δύναται νὰ ἐπιτρέπῃ εἰς ὑπαλλήλους της νὰ τὴν προσβάλλουν.— Ἀλλ' εἰς τίνα περίστασιν περιέπεσα εἰς τὸ ἄτοπον τοῦτο; ὁποία κατὰ τῆς ἐξουσίας πρᾶξις μοῦ προσάπτεται;

Μετὰ πολλὰ κατώρθωσα νὰ μοῦ εἴπῃ ὅτι οἱ λόγοι προσωπικῆς δυσαρεσκείας τοὺς ὁποίους ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἐναντίον μου, οὐδαμῶς σχετίζονται πρὸς τὴν παῦσίν μου, ἀλλ' ὅτι ἔχει λόγους τοιούτους· ὕστερον δὲ ἀπὸ πολλὰς ἐπιμόνους αἰτήσεις μου ἐπληροφορήθην ὅτι οἱ λόγοι τῆς δυσαρεσκείας του προέρχονται ἐξ ὁμιλίας μου δῆθεν τινὸς κατ' αὐτοῦ πρὸ τριῶν μηνῶν, ὁμιλίας τὴν

ὁποίαν πρόσωπα ἀξιόπιστα τοῦ μετέδωκαν, ἀλλ' ἀφοῦ ὑπεσχέθη ὁ Κόμης, ἐπὶ λόγῳ τιμῆς, ὅτι δὲν θὰ εἴπῃ εἰς οὐδένα τὰ ὀνόματά των.

Περιττὸν νὰ σὲ βεβαιώσω ὅτι ἀγνοῶ ἐντελῶς τί ἦτο ἡ ὁμιλία μου αὕτη,—ἐφεύρεσις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τῶν ῥαδιούργων, τῶν ἐκμεταλλευομένων τοῦ κόμητος τὰς ἀδυναμίας. Ἀπεκρίθην ὅτι ἐὰν ποτὲ τὸν ἀντεπολιτεύθην, ἡ ἀντιπολίτευσίς μου ἦτο φανερά, εὐθεῖα καὶ εἰλικρινής, καὶ ὅτι ποτὲ δὲν ἐξέπεσα εἰς **λόγια** τοιούτου εἴδους.

Εἶχε δὲ μετὰ ταῦτα καὶ ἄλλας διαχύσεις περιέργους. Τὸν ἠρώτησα πῶς ἠδύνατο νὰ θεωρῇ ὡς ὑπὲρ τὸ δέον πολυάριθμον τὸ γραφεῖον τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, ἐνῷ εἶχε κατὰ νοῦν τόσον μεγάλα σχέδια περὶ ἀποικισμοῦ. — Ἀλλὰ τί ἔπραξε τὸ Γραφεῖον τοῦτο ἀφότου συνεκροτήθη;—Τὸ Γραφεῖον διεκήρυξεν ὅτι δὲν δύναται νὰ πράξῃ τίποτε, ἐνόσῳ δὲν κανονισθῇ ὁριστικῶς τὸ ζήτημα τῆς ἰδιοκτησίας ἐν Ἑλλάδι. Περὶ τούτου δὲ ὑπέβαλε σχέδιον Νόμου, καὶ περιμένει. — Μάλιστα, ὁ Νόμος ἐκεῖνος, cette espèce de potpourri. — Ἐὰν ἡ ὑμετέρα Ἐξοχότης νομίζει ὅτι τὸ Γραφεῖον τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας εἶναι ἀνίκανον, θὰ ἦτο καλὸν νὰ δηλώσῃ φανερῶς τὴν περὶ τούτου γνώμην της, ὁπωσδήποτε δὲ ἡ τοιαύτη μομφὴ δὲν πρέπει νὰ ἐπιπέσῃ εἰς μόνον ἐμέ, μήτε νὰ αἰτιολογήσῃ αὕτη τὴν παῦσίν μου.

Ἐπὶ τέλους, ἀφοῦ παντοίοις τρόποις ἐπροσπάθησα νὰ προκαλέσω ἐκ μέρους του καθαρὰν ἐξήγησιν, εἶπα

πρὸς αὐτὸν τὰ ἑξῆς:— Ἀγνοῶ εἰσέτι τὰς ὁριστικὰς ἀποφάσεις τῆς ὑμετέρας Ἐξοχότητος ὡς πρὸς ἐμέ. Ἀλλ' ὁποιαιδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ ἀποφάσεις αὗται, εἴτε θελήσῃ ἡ Υ. Ἐξοχότης νὰ μὲ διατηρήσῃ εἰς τὴν θέσιν μου, εἴτε ἀναγκασθῶ νὰ ἀναχωρήσω ἐξ Ἑλλάδος, ἡ ὑμετέρα Ἐξοχότης ἐννοεῖ βεβαίως ὅτι δὲν δύναμαι νὰ συγκατατεθῶ εἰς τὸ νὰ μείνω ἐν ἀγνοίᾳ τῶν λόγων τοῦ κατ' ἐμοῦ ληφθέντος μέτρου, καὶ ὅτι μέχρι τελευταίας στιγμῆς θὰ ἐπιμείνω ζητῶν νὰ μοῦ γείνουν γνωστοί, διὰ νὰ δικαιολογηθῶ ἐὰν ὑπάρχῃ δικαιολογίας ἀνάγκη.

Εἰς ἀπάντησιν μοῦ ὑπέδειξεν ὅτι τὸν περιμένουν πολλοὶ ἄνθρωποι εἰς τὸ παρακείμενον δωμάτιον. Τότε εἶπα ὅτι παραιτοῦμαι πάσης ἰδέας τοῦ νὰ μείνω εἰς τὴν θέσιν μου, ὅτι ἀποσύρομαι, ἀλλὰ πρὸ τούτου ἔχω μίαν τελευταίαν λέξιν νὰ προσθέσω: ὅτι δὲν θ' ἀπορήσῃ βεβαίως ἐὰν τὸ κατ' ἐμοῦ ληφθὲν μέτρον μοῦ ἀφήσῃ τὴν συναίσθησιν προσωπικοῦ ἀδικήματος.

Ναύπλιον 8]20 Ὀκτωβρίου 1834.

Σήμερον ἐπεσκέφθην τὸν κ. Κόβελ. Τοῦ διηγήθην καταλεπτῶς τὴν χθεσινὴν μετὰ τοῦ κόμητος συνομιλίαν μου. Μὲ ἤκουσεν ἄνευ τῆς παραμικρᾶς ἀντιρρήσεως, δηλαδὴ παρεδέχθη σιωπηλῶς ὅτι μοῦ ἠρνήθησαν τὴν ζητηθεῖσαν ἐξήγησιν. Εἶπε μόνον ὅτι τὸ παράπονον τοῦ Κόμητος εἶναι ὅτι ἐξέφρασα μομφὴν διότι δὲν ἐζητήθη ἡ **συγκατάθεσις** τοῦ ὑπουργοῦ, ὅτι ἡ ἔκφρασίς μου αὕτη ἐπείραξε τὸν Κόμητα, μολονότι ἀνεγνώριζεν ὅτι μετέπειτα τὴν ἀνεκήρυξα ὡς μὴ ἀκριβῆ καὶ τὴν ἐπεξήγησα, ἀντικαταστήσας τὴν λέξιν **συγκατάθεσις** διὰ τῆς λέξεως **γνώμη**. Ἐπρόσθεσε δὲ ὅτι ὁ Κόμης μοῦ παρετήρησεν ὅτι τὰ παράπονά μου δὲν ἔχουν **βάσιν, καθόσον ἡ περὶ παύσεώς μου διαταγὴ δὲν μοῦ ἐκοινοποιήθη εἰσέτι.**

Ἀπεκρίθην εἰς τὸν κ. Κόβελ ὅτι ἡ φράσις αὕτη τοῦ Κόμητος εἶναι ἐξ ἐκείνων αἱ ὁποῖαι λέγονται, κατ' οὐδὲν δεσμεύουσαι τὸν λέγοντα· ἠδύνατο νὰ εἶναι ἔνδειξις εὐμενοῦς διαθέσεως ἢ καὶ ἁπλῶς μέσον πρὸς ἀλλαγὴν ὁμιλίας. Ἄλλως, ἐγὼ δὲν ἐζήτουν χάριν, ἢ εὐμένειαν, ἢ συγχώρησιν. Παρεκτὸς δὲ τῶν ἰδιαιτέρων αἰτίων τοῦ ληφθέντος μέτρου, καὶ ἡ γνώμη τὴν ὁποίαν χθὲς ὁ κόμης ἐξέφρασε περὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ στατιστικοῦ γραφείου μὲ ἔπειθεν ὅτι ἤμην περιττὸς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἀντιβασιλείας, ὅτι ὁ Κόμης ἐθεώρει τὸ Γραφεῖον τοῦτο ὡς πρᾶγμα ἀπεχθές, καὶ ὅτι δὲν θὰ ἡσυχάσῃ ἐὰν δὲν τὸ ἐκφορτωθῇ.

Ὡμιλήσαμεν τότε περὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Γραφείου. Ἀνεγνώρισα ὅτι οὐδὲν ἔπραξεν, ἀλλὰ τοῦτο διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ τι. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ Roujoux ἀπῆλθεν εἰς Ἀθήνας συνοδεύων τὸν ὑπουργόν, καὶ ὁ Πονηρόπουλος μετέβη εἰς Ἀρκαδίαν Ἐπὶ τέλους δὲ τὸ Γραφεῖον ἐξετέλεσε τὸ ἔργον του παρουσιάσαν τὸν νόμον περὶ τῆς τακτοποιήσεως τῆς ἰδιοκτησίας ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐὰν τὸ ἔργον τοῦτο δὲν ἐκαρποφόρησεν εἰσέτι, δὲν πταίει τὸ Γραφεῖον.

Μετὰ ταῦτα ἐπελήφθημεν τῆς ἱστορίας τοῦ Νόμου

πρὸς αὐτὸν τὰ ἑξῆς:— Ἀγνοῶ εἰσέτι τὰς ὁριστικὰς ἀποφάσεις τῆς ὑμετέρας Ἐξοχότητος ὡς πρὸς ἐμέ. Ἀλλ' ὁποιαιδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ ἀποφάσεις αὗται, εἴτε θελήσῃ ἡ Υ. Ἐξοχότης νὰ μὲ διατηρήσῃ εἰς τὴν θέσιν μου, εἴτε ἀναγκασθῶ νὰ ἀναχωρήσω ἐξ Ἑλλάδος, ἡ ὑμετέρα Ἐξοχότης ἐννοεῖ βεβαίως ὅτι δὲν δύναμαι νὰ συγκατατεθῶ εἰς τὸ νὰ μείνω ἐν ἀγνοίᾳ τῶν λόγων τοῦ κατ' ἐμοῦ ληφθέντος μέτρου, καὶ ὅτι μέχρι τελευταίας στιγμῆς θὰ ἐπιμείνω ζητῶν νὰ μοῦ γείνουν γνωστοί, διὰ νὰ δικαιολογηθῶ ἐὰν ὑπάρχῃ δικαιολογίας ἀνάγκη.

Εἰς ἀπάντησιν μοῦ ὑπέδειξεν ὅτι τὸν περιμένουν πολλοὶ ἄνθρωποι εἰς τὸ παρακείμενον δωμάτιον. Τότε εἶπα ὅτι παραιτοῦμαι πάσης ἰδέας τοῦ νὰ μείνω εἰς τὴν θέσιν μου, ὅτι ἀποσύρομαι, ἀλλὰ πρὸ τούτου ἔχω μίαν τελευταίαν λέξιν νὰ προσθέσω: ὅτι δὲν θ' ἀπορρίσῃ βεβαίως ἐὰν τὸ κατ' ἐμοῦ ληφθὲν μέτρον μοῦ ἀφήσῃ τὴν συναίσθησιν προσωπικοῦ ἀδικήματος.

Ναύπλιον 8]20 Ὀκτωβρίου 1834.

Σήμερον ἐπεσκέφθην τὸν κ. Κόβελ. Τοῦ διηγήθην καταλεπτῶς τὴν χθεσινὴν μετὰ τοῦ κόμητος συνομιλίαν μου. Μὲ ἤκουσεν ἄνευ τῆς παραμικρᾶς ἀντιρρήσεως, δηλαδὴ παρεδέχθη σιωπηλῶς ὅτι μοῦ ἠρνήθησαν τὴν ζητηθεῖσαν ἐξήγησιν. Εἶπε μόνον ὅτι τὸ παράπονον τοῦ Κόμητος εἶναι ὅτι ἐξέφρασα μομφὴν διότι δὲν ἐζητήθη ἡ **συγκατάθεσις** τοῦ ὑπουργοῦ, ὅτι ἡ ἔκφρασίς μου αὕτη ἐπείραξε τὸν Κόμητα, μολονότι ἀνεγνώριζεν

ὅτι μετέπειτα τὴν ἀνεκήρυξα ὡς μὴ ἀκριβῆ καὶ τὴν ἐπεξήγησα, ἀντικαταστήσας τὴν λέξιν **συγκατάθεσις** διὰ τῆς λέξεως **γνώμη**. Ἐπρόσθεσε δὲ ὅτι ὁ Κόμης μοῦ παρετήρησεν ὅτι τὰ παράπονά μου δὲν ἔχουν **βάσιν, καθόσον ἡ περὶ παύσεώς μου διαταγὴ δὲν μοῦ ἐκοινοποιήθη εἰσέτι.**

Ἀπεκρίθην εἰς τὸν κ. Κόβελ ὅτι ἡ φράσις αὕτη τοῦ Κόμητος εἶναι ἐξ ἐκείνων αἱ ὁποῖαι λέγονται, κατ' οὐδὲν δεσμεύουσαι τὸν λέγοντα· ἠδύνατο νὰ εἶναι ἔνδειξις εὐμενοῦς διαθέσεως ἢ καὶ ἁπλῶς μέσον πρὸς ἀλλαγὴν ὁμιλίας. Ἄλλως, ἐγὼ δὲν ἐζήτουν χάριν, ἢ εὐμένειαν, ἢ συγχώρησιν. Παρεκτὸς δὲ τῶν ἰδιαιτέρων αἰτίων τοῦ ληφθέντος μέτρου, καὶ ἡ γνώμη τὴν ὁποίαν χθὲς ὁ κόμης ἐξέφρασε περὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ στατιστικοῦ γραφείου μὲ ἔπειθεν ὅτι ἤμην περιττὸς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἀντιβασιλείας, ὅτι ὁ Κόμης ἐθεώρει τὸ Γραφεῖον τοῦτο ὡς πρᾶγμα ἀπεχθές, καὶ ὅτι δὲν θὰ ἡσυχάσῃ ἐὰν δὲν τὸ ἐκφορτωθῇ.

Ὡμιλήσαμεν τότε περὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Γραφείου. Ἀνεγνώρισα ὅτι οὐδὲν ἔπραξεν, ἀλλὰ τοῦτο διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ τι. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ Roujoux ἀπῆλθεν εἰς Ἀθήνας συνοδεύων τὸν ὑπουργόν, καὶ ὁ Πονηρόπουλος μετέβη εἰς Ἀρκαδίαν Ἐπὶ τέλους δὲ τὸ Γραφεῖον ἐξετέλεσε τὸ ἔργον του παρουσιάσαν τὸν νόμον περὶ τῆς τακτοποιήσεως τῆς ἰδιοκτησίας ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐὰν τὸ ἔργον τοῦτο δὲν ἐκαρποφόρησεν εἰσέτι, δὲν πταίει τὸ Γραφεῖον.

Μετὰ ταῦτα ἐπελήφθημεν τῆς ἱστορίας τοῦ Νόμου

τούτου καὶ τοῦ ζητήματος τοῦ ἀποικισμοῦ. Κατέκρινα δεινῶς τὸν κ. Ἀρμανσπέργην ὡς θελήσαντα νὰ διεξαγάγῃ καὶ τὰ τοῦ ἀποικισμοῦ τῆς Ἑλλάδος καθ' ὃν τρόπον ἀπεφάσισε, καὶ τὴν μεταφορὰν τῆς πρωτευούσης εἰς Ἀθήνας. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέτρον, καλὸν καθ' ἑαυτό, ἐλήφθη ὅμως λίαν κατεσπευσμένως. Τὰ τοῦ ἀποικισμοῦ ἔγειναν ἀκόμη χειρότερα. Διότι, πρὸ τοῦ ἀποκαταστήσουν ἰδιοκτήτας τοὺς Ἕλληνας αὐτούς, (βάσιν ταύτην πρωτίστην τῆς εὐημερίας τῆς χώρας), ἠθέλησαν νὰ ῥίψουν εἰς τὴν Ἑλλάδα χιλιάδας οἰκογενειῶν, χωρὶς νὰ προνοήσουν περὶ αὐτῶν πῶς νὰ μὴ ἀποθάνουν τῆς πείνης, ἢ νὰ μὴ καταστραφοῦν ἐκ τῆς ζηλοτυπίας τῶν ἐγχωρίων· ἀνέφερα ὅσας δυσκολίας ἀπηντήσαμεν κατὰ τὴν σύστασιν τῶν ἀποικιῶν τοῦ Πεταλιδίου, τῆς Ἐρετρίας, τῶν Σαμίων ἐν Εὐβοίᾳ κτλ., δυσκολίας προερχομένας ἐκ τῆς παρούσης θέσεως τοῦ ζητήματος τῆς ἰδιοκτησίας ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἀπέδειξα τὸ ἄτοπον τοῦ νὰ ἀναμιγνύεται ἡ προσωπικὴ φιλαυτία τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Κυβερνήσεως εἰς ζητήματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ εἶναι οὗτος ἁπλῶς καὶ μόνον κριτὴς ἀμερόληπτος. . . Εἰς ὅλα ταῦτα σιωπὴ παντελής, σιωπὴ ἐμφαίνουσα συναίνεσιν.

Ἀναχωρῶν παρεπονέθην καὶ πάλιν διὰ τὴν ἄρνησιν πάσης ἐξηγήσεως, ἐπανέλαβα δὲ ὅτι εἶμαι ἀποφασισμένος νὰ παραιτηθῶ τῆς ὑπηρεσίας. Ὑπάρχει, εἶπα ἐπὶ τέλους, μυστικόν, τὸ ὁποῖον νομίζω ὅτι γνωρίζω, ἂν καὶ δὲν μοῦ τὸ λέγουν. — Μὲ ἐβίασε νὰ ἐξηγηθῶ. — Δὲν ἦλθε τίποτε ἐκ Μονάχου; — Μ' ἐβεβαίωσε διὰ λόγου

τιμῆς ὅτι ὄχι. — Τότε λοιπὸν ἡ παῦσίς μου, ἐὰν δὲν εἶναι μέτρον πολιτικόν, εἶναι αἴνιγμα. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ εἰς *λόγια* μόνον. — Ἐνδέχεται, ἀπεκρίθη, καὶ μὲ παρεκίνησεν ἐκ νέου νὰ περιμείνω.»

Τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν, 8/20 Ὀκτωβρίου, ἔγραψεν ὁ Εἰχτὰλ τὸ ἑξῆς ***σχέδιον*** παραιτήσεως.

«*Κύριε Γραμματεῦ τῆς Ἐπικρατείας.*

Ἐπληροφορήθην ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Ἀντιβασιλεία σκοπεύει νὰ μὲ παύσῃ ἐκ τῆς εἰς τὴν ὑμετέραν Γραμματείαν θέσεως Συμβούλου, καὶ ὅτι μάλιστα ἡ ἐκτέλεσις τοῦ μέτρου τούτου ἀνεβλήθη διὰ τῆς εὐμενοῦς μεσολαβήσεως προσώπου δώσαντός μοι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην δεῖγμα πολύτιμον ὑπολήψεως καὶ φιλίας.

Προσπαθήσας νὰ μάθω παρὰ τῶν μελῶν αὐτῶν τῆς Ὑψηλῆς Ἀντιβασιλείας τοὺς λόγους τῆς περὶ ἐμοῦ ληφθείσης ἀποφάσεως, ἀλλ' ἀποτυχὼν εἰς τὰς τοιαύτας ἀποπείρας μου, μὴ θέλων δὲ νὰ μείνω ἐπὶ πλέον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν Κυβερνήσεως προκατειλημμένης, ὡς εἰκάζω, ἐναντίον μου ἐξ ἀφορμῶν, τὰς ὁποίας ἀγνοῶ καὶ τὰς ὁποίας κατὰ συνέπειαν δὲν δύναμαι νὰ διαλύσω, παρακαλῶ ὑμᾶς νὰ καθυποβάλητε εἰς τὴν Ὑψηλὴν Ἀντιβασιλείαν καὶ νὰ ζητήσητε παρ' αὐτῆς τὴν παραίτησίν μου, ἐκφράζοντες εἰς αὐτὴν τὴν λύπην μου διότι δὲν κατώρθωσα νὰ τύχω τῆς εὐμενείας της. Ἐπιτρέψατέ μοι δὲ ταὐτοχρόνως, κ. Γραμματεῦ τῆς Ἐπι-

κρατείας, νὰ σᾶς δηλώσω τὴν βαθεῖαν θλῖψιν μεθ' ἧς ἀναγκάζομαι νὰ παύσω τὴν ἐξακολούθησιν ἐργασιῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἤλπιζα ὅτι ἠδυνάμην νὰ προσφέρω ὑπηρεσίαν τινὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα, γινόμενος συγχρόνως ἄξιος τῆς ὑπολήψεως καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης ὑμῶν.

Ὑποσημειοῦμαι, κ.τ.λ.»

Ἐκ πάντων τούτων καταφαίνεται ὅτι ὁ Εἰχτὰλ ἠγνόει τὰ περὶ Σαινσιμωνισμοῦ διαμειφθέντα μεταξὺ Ἀντιβασιλείας καὶ Γραμματείας τῶν Ἐσωτερικῶν. Ἄλλως ἤθελεν ἀναφέρει τι περὶ τούτου εἰς τὰς πρὸς τὸν πατέρα του ἐπιστολάς. Καὶ ὅμως ἡ ὑπόθεσις ἐτελείωσεν ὡς ἤρχισε, διὰ τοῦ Σαινσιμωνισμοῦ. Οὐδεμίαν νύξιν παρέχει τὸ ἡμερολόγιον περὶ τῶν μεταξὺ τῆς 20 καὶ τῆς 22 Ὀκτωβρίου γενομένων, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἐγγράφων ὑπάρχει ἀντίγραφον τῆς ἑξῆς (γερμανιστὶ συντεταγμένης) βασιλικῆς διαταγῆς:

«Δίδοντες πίστιν εἰς τὸ ἀληθὲς τῶν ἐξηγήσεων τοῦ κ. Γ. Εἰχτὰλ περὶ τῆς ἀποχωρήσεώς του ἀπὸ τὴν Ἑταιρίαν τῶν Σαινσιμωνιστῶν, καὶ θεωροῦντες τὸ ὀρθὸν τῶν ἐν τῷ ὑπουργικῷ ὑπομνήματι τῆς 28/10 Ὀκτωβρίου ἀναφερομένων περὶ τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ, ἀποφασίζομεν, τῇ προτάσει τοῦ ἡμετέρου ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας, νὰ διατηρηθῇ ὁ μνησθεὶς σύμβουλος Γ. Εἰχτὰλ εἰς τὴν μέχρι τοῦδε θέσιν του εἰς τὸ Γραφεῖον τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας.

Ναύπλιον 10/22 Ὀκτωβρίου 1834.»

Οὕτως ἔληξεν ἡ ὑπόθεσις αὕτη. Τὸ αἴσιον τέλος της ὀφείλεται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς μεσολάβησιν τοῦ Κωλέτου, εὐνοοῦντος τὸν νέον Γάλλον καὶ ἐκτιμῶντος τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ προτερήματά του. Ἀλλὰ καὶ ὁ Εἰχτὰλ ἠγάπα καὶ ἐτίμα τὸν ἀρχαῖον προϊστάμενόν του, οὐδὲ τὸν ἐλησμόνησε καὶ ἀποθανόντα. Ἡ εἰκὼν τοῦ Κωλέτου, λιθογραφηθεῖσα εἰς Παρισίους κατὰ τὴν ἐκεῖ διαμονήν του ὡς πρέσβεως τῆς Ἑλλάδος, ἐκόσμει μετ' ὀλίγων ἄλλων ἐκλεκτῶν ἐνθυμημάτων τὸ σπουδαστήριον τοῦ σεβασμίου φιλέλληνος, ἀνακαλοῦσα εἰς τὴν γεροντικὴν μνήμην του τὰς ἐνθυμήσεις τῆς νεότητός του.

Τὴν 11ην Νοεμβρίου 1834 τρεῖς περίπου ἑβδομάδας μετὰ τὴν ἀκύρωσιν τῆς παύσεως, ὁ Εἰχτὰλ μετέβη εἰς Ἀθήνας ὅπου διέμεινεν ἐπί τινας ἡμέρας. Τὴν δὲ 29 Νοεμβρίου ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν διὰ νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα. Εὐτυχῶς, κατὰ τὴν περιοδείαν εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ τὸ ἡμερολόγιόν του, δὲν παρέλειψε δὲ σημειῶν καθ' ἑκάστην εἰς αὐτὸ τὰς ἐντυπώσεις του.

Ἰδοὺ ὅσον ἔνεστι πιστὴ καὶ ἀκριβὴς αὐτῶν μετάφρασις.

— «Σάββατον, 29 Νοεμβρίου 1834. Ε. Ν. Ἀναχώρησις ἐξ Ἀθηνῶν τὴν 3ην ὥραν τῆς πρωίας.

Ὁ ὑπηρέτης μου Δημήτριος, εἶδος Φιγαρώ. — Τρία ἄλογα. — Τὸ ἑσπέρας, ὥραν 8ην, ἀφοῦ ἐκινδυνεύσαμεν νὰ χάσωμεν τὸν δρόμον, φθάνομεν εἰς Χάσια. — Τὸ Χάνι, εἰς μίαν ἄκραν τοῦ ὁποίου εὑρίσκονται εἴκοσι

περίπου χωρικοὶ Ἀλβανοὶ μὲ τὰ ζῶά των, ἐνθυμίζει κατασκήνωσιν Ἀθιγγάνων.

— 30 Νοεμβρίου. Ἀναχώρησις ἐκ τοῦ Χανίου τὴν 9ην ὥραν τὸ πρωί. — Ἄφιξις εἰς Θήβας τὴν 2αν ὥραν. — Πεδιάδες ὅμοιαι πρὸς τὰς τῆς Βοημίας. — Ζωγραφικὴ ἄποψις τῆς πόλεως. — Ὁ ἔπαρχος κ. Οἰκονομίδης. Δυσκολίαι τῆς διοικήσεως ὡς ἐκ τῆς χρήσεως τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης εἰς τὰ χωρία. Ὀλίγιστοι οἱ ἱκανοὶ νὰ γείνουν δήμαρχοι. Ἡ τυραννία τῶν Τούρκων παρεμπόδισε τὴν ἀνάπτυξιν ἐνταῦθα παντὸς κοινοτικοῦ συστήματος, κατέστρεψε δὲ πᾶσαν ἰδιωτικὴν ἰδιοκτησίαν. Μέχρι καὶ τῶν γηπέδων τῶν ἐν Θήβαις οἰκιῶν, ἡ γῆ σχεδὸν ὅλη εἶναι ἐθνικὸν κτῆμα. Συνέπεια τούτου ἡ μεγάλη ἀποθάρρυνσις τῆς καλλιεργείας. Δὲν γίνονται φυτεῖαι.

Ἡ ἐπαρχία περιέχει μόνον 15,000 ψυχας, ἠδύνατο δὲ νὰ θρέψῃ δεκαπλοῦν ἀριθμόν. Οἱ κάτοικοι ἐν γένει πτωχότατοι. Τὸ κλῖμα εὐκραέστατον. Ἐντούτοις ἐφέτος ἐπεκράτησαν διαλείποντες πυρετοὶ ἐπιδημικοί, ἀποδιδόμενοι εἰς τὴν μεγάλην τοῦ ἔτους τούτου ξηρασίαν. Θεραπεύονται δυσκόλως ἕνεκα τῆς ἀφροντισίας τῶν κατοίκων ὡς πρὸς τὰ τῆς ὑγιεινῆς. Ἀδύνατον νὰ καθυποβληθοῦν εἰς οἱανδήποτε δίαιταν.

Ὁ φιλοξενῶν με Θηβαῖος εἶναι πλινθοποιός. Τὸν χειμῶνα μετέρχεται τὸ ἐπάγγελμα κτίστου. Κερδίζει τὸ πολὺ δύο ἕως τρεῖς δραχμὰς τὴν ἡμέραν. Εἰς Ἀθήνας ἠδύνατο εὐκόλως νὰ κερδίζῃ ἕξ, ἀλλὰ δὲν θέλει νὰ μεταβῇ ἐκεῖ, διότι δὲν θὰ εὕρῃ ἐκεῖ τὴν κατοικίαν

καὶ τὰς συνηθείας του, καθὼς ἐνταῦθα. Ἡ οἰκία του περιέχει ἓν μόνον δωμάτιον πρὸς χρῆσίν του. Ἐντὸς αὐτοῦ κοιμᾶται αὐτὸς καὶ ἡ σύζυγός του, ἀμφότεροι μὲ τὰ ἐνδύματά των, πρὸς δὲ ὁ ὑπηρέτης μου κ' ἐγώ. Ἐντὸς τοῦ δωματίου ὑπάρχει ἑστία χρησιμεύουσα διὰ μαγείρευμα καὶ πρὸς θέρμανσιν. Σκοπεύει νὰ τὴν μεταφέρῃ εἰς τὸ παρακείμενον μικρὸν χώρισμα. Προτιμᾷ τὸ *μαγκάλι*, περὶ τὸ ὁποῖον καθήμεθα καπνίζοντες. Εἰς Βοιωτίαν ὁ χειμὼν εἶναι πολὺ βαρύς. Ἡ χιὼν πίπτει συχνά. Ἐνίοτε διαρκεῖ ἐπὶ δεκαπέντε ἡμέρας, τότε δὲ διακόπτεται πᾶσα συγκοινωνία.

— Τρίτη, 2 Δεκεμβρίου. Ἀναχώρησις ἐκ Θηβῶν. — Ὄρος Σφίγγιον (σημειούμενον «Φαγᾶ» εἰς τὸν χάρτην τοῦ Ἐπιτελείου) καὶ τὰ περὶ αὐτὸ ὑψώματα. — Σχῆμα σφιγγός. — Ἐνέδραι τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον. — Κατ' εὐθεῖαν δρόμος διὰ τῶν βουνῶν, ἀντὶ τοῦ νὰ διέλθῃ τις ἀπὸ Καρδίτσαν καὶ Κόκκινον. — Πλησίον τοῦ Κοκκίνου καταβόθρα τῆς λίμνης Κωπαΐδος καὶ φρέατα λαξευθέντα ἐντὸς τοῦ βράχου.

Ὁ ἀγωγιάτης Τριαντάφυλλος, ἀρχαῖος στρατιώτης τοῦ Γριζιώτου. — «Ζήτω ὁ βασιλεὺς 'σὰν τὰ βουνά !» (Ἑλληνιστὶ γραμμένον). — Ρίπτει ἐντὸς πάσης πηγῆς μίαν τρίχα ἐκ τῆς φλοκάτης του. Σαυροκοπήματά του. Μεγάλαι του ἐλπίδες βασιζόμεναι εἰς τὰ πλούτη τοῦ βασιλέως. — Μὲ παρακινεῖ νὰ ἀποκατασταθῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Τὸ ἑσπέρας ἐφθάσαμεν εἰς Μαρτίνι, χωρίον Ἀλβα-

νικόν. — Ὡραῖοι ἄνδρες καὶ γυναῖκες. — Πυρετοὶ διαλείποντες ἐφέτος. — Οἱ παθόντες δὲν ἀνέλαβον εἰσέτι. — Οἰκήματα μὴ ἔχοντα φῶς. «Χωρὶς φῶς, λέγει ὁ ξενίζων με, ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἀνοικτή.» (ἑλληνιστί). — Οἱ κάτοικοι ἐδῶ ἔχουν ὅλοι ἰδιοκτησίαν, ἀλλ' αἱ κληρονομίαι κατεμερίσθησαν καθ' ὑπερβολήν. Οἱ κάτοικοι προτίθενται ἤδη νὰ καλλιεργήσουν γαῖας εἰς Μορίκι καὶ εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Ἀταλάντης. Ὁ κυριώτερος πλοῦτός των συνίσταται εἰς ἀμπέλους καὶ ποίμνια· δὲν ἔχουν ἐλαίας οὔτε καλαμβόκια ἢ βαμβάκια, σῖτον δὲ ὀλίγιστον. Πρὸς φωτισμὸν καίουν δαυλοὺς πεύκων.

— Παραπονοῦνται κατὰ τῶν βλάχων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπιτρέπεται νὰ βόσκουν τὰ ποίμνιά των εἰς τὰ ἀνέκαθεν κοινοτικὰ λειβάδια τοῦ Μαρτινίου.

— 3 Δεκεμβρίου. Ἐκ Μαρτινίου εἰς Ἀταλάντην. Ὡραῖον χωρίον.

Εἰς τὴν πεδιάδα κατεσκηνωμένοι Καραγκούνιδες. Σημεῖα εὐεξίας καὶ φιλεργίας των. Ὁ ἀρχηγός των, μετὰ τοῦ ὁποίου συνωμίλησα, ἠγόρασε τὸ μοναστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος πρὸς χειμερινὴν διαμονήν του. Κατὰ τὸ θέρος δὲν δύνανται, λέγει, νὰ μένουν σταθερῶς εἰς ἕν μερος. — Ἄφιξις εἰς Ἀταλάντην. — Διαμονὴ μέχρι τῆς 7ης τοῦ μηνός.

Συνομιλίαι μου μετὰ τοῦ Μόστρα, ἀρχαίου γραμματέως τοῦ Church — Νικόλαος Μαρῖνος γραμματεύς του. — Λάμπρος, ἔφορος Λοκρίδος. — Ὁ Μόστρας ὑποφέρει ἀκόμη ἐκ τῶν πυρετῶν τοὺς ὁποίους ἔπαθε κατὰ

τὸ θέρος. Διοικητικὸν ἔργον τῶν Ἐπάρχων. Ἡ θέσις των δὲν εἶναι ἱκανῶς ἀνεξάρτητος ...

Ἡ Λοκρὶς τὴν σήμερον περιέχει ἴσως περὶ τὰς διακοσίας χιλιάδας αἶγας καὶ πρόβατα, ἡ δυτικὴ Ἑλλὰς τετρακοσίας χιλιάδας καὶ ἡ ἀνατολικὴ πεντακοσίας. Ὁ ἀριθμός των θὰ ἐλαττωθῇ, ἐὰν ἀναπτυχθῇ ἡ γεωργία.

Ἡ Σκάλα τῆς Ἀταλάντης θὰ λάβῃ ἀνάπτυξιν, ἐὰν ἡ Κυβέρνησις προβῇ εἰς παραχωρήσεις γαιῶν καὶ ἐπισκευάσῃ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν προκυμαίαν. Ἡ ἀπέναντι νῆσος Ἀταλάντη παρέχει ὁπωσοῦν καλὸν καταφύγιον εἰς μικρὰ πλοῖα.

Ἐθνοφύλακες. Εἶναι οὗτοι παλαιοὶ στρατιῶται μισθούμενοι παρὰ τῆς ἐπαρχίας πρὸς καταδίωξιν τῶν ληστῶν. Ἡ Λοκρὶς ἔχει τριάκοντα τοιούτους, λαμβάνοντας μισθὸν ἀνὰ 22 δραχμὰς καὶ 80 λεπτὰ κατὰ μῆνα, ὃ ἐστὶ ἐν συνόλῳ δρ. 684 μηνιαίως. Τὸ ποσὸν εἶναι καὶ οὕτω πολὺ διὰ τοὺς 7500 κατοίκους τῆς ἐπαρχίας. Οὔτε εἷς χωροφύλαξ ὑπάρχει εἰς αὐτήν.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς ἐπαρχίας εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν Ἑλληνικός, ἐκτὸς τοῦ χωρίου Λειβανάται.

Κλῆρος. Ὁ ἐπίσκοπος, ἄνθρωπος ἐλεεινός, εἶναι προσωπικὸς ἐχθρὸς τοῦ Ἐπάρχου, ὅστις τὸν κατήγγειλεν εἰς τὴν Σύνοδον διὰ τὰς μοχθηρίας του. Ἀλλ' ἡ ἱερὰ Σύνοδος τὸν ἔστειλεν ὀπίσω λευκὸν ὡς χιόνα. Καταθλίβει τοὺς χωρικοὺς ἐπιβάλλων εἰς αὐτοὺς παντοειδεῖς ἀγγαρείας καὶ ἀποπέμπων τοὺς ἱερεῖς των ἅμα τοὺς ἴδῃ προσκολλωμένους εἰς τοὺς κατοίκους. Τοὺς ἠνάγ-

κασε νὰ πληρώσουν τὰ καθυστερούμενα δικαιώματα διὰ γάμους, βαπτίσεις καὶ ἐνταφιασμούς, ἀφ' ἧς ἐποχῆς εἶχε κενωθῆ ἡ ἐπισκοπή, κτλ. Λαμβάνει ἀπὸ πᾶσαν οἰκογένειαν ἓν κοιλὸν σίτου, παρεκτὸς τῶν τυχηρῶν. — Ὑπάρχει μεγάλη διάστασις μεταξὺ τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἐπισκοπῶν. Ἀνάγκη νὰ ὀργανισθῇ ἡ ἀντιπροσωπεία τῶν ἱερέων.

Εἰρηνοδίκης. Ἔλαβα κακίστας πληροφορίας περὶ αὐτοῦ.

Προμήθεια βοῶν. Πρότασις τοῦ Μόστρα περὶ διανομῆς εἰς Λοκρίδα χιλίων βοῶν, τριακοσίων ἀγελάδων καὶ εἴκοσι ταύρων. — Ἡ διευκόλυνσις τῶν μέσων τῆς καλλιεργείας εἶναι ἀνάγκη ὑπερτέρα ἔτι τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ. Πρέπει νὰ διανεμηθοῦν εἰς τὰς οἰκογενείας ἀνὰ 75 στρέμματα γῆς ἐπιδεκτικῆς ἐτησίας καλλιεργείας, ἢ 150 στρέμματα ἐκεῖ ὅπου ἡ γῆ εἶναι κατὰ διετίαν μόνον ἀρώσιμος. Πρέπει δὲ νὰ δοθοῦν καὶ ἀνὰ τρεῖς βόες, κατὰ μέσον ὅρον.

Μοναστηριακὰ κτήματα. Τὸ καλλίτερον θὰ ἦτο ν' ἀφεθοῦν εἰς τοὺς παρόντας καλλιεργητάς των, ἐπὶ πληρωμῇ διπλῆς δεκάτης, διατηρουμένου τοιουτοτρόπως ὑλικοῦ καλλιεργείας, τοῦ ὁποίου ἡ ἀντικατάστασις δύσκολος. — Ὁ λαός, καὶ μάλιστα οἱ ἔξωθεν μετανάσται Ἕλληνες, βλέπουν δυσαρέστως τὴν ἔξωσιν τῶν μοναχῶν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν παρουσιάζονται ἐνοικιασταὶ τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων.—Τὴν σήμερον οὐδεὶς γίνεται μοναχός, ἐκλιπούσης τῆς Τουρκικῆς τυραννίας, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ὁποίας ἐλάμβανον

οἱ ἄνθρωποι τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Οὕτω ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν τὰ Μοναστήρια ἤθελον ἐκλείψει ἐκ φυσικοῦ θανάτου.

Δεκάτη. Καθ' ὅλην τὴν Λοκρίδα τὸ προϊὸν της ἀναβαίνει εἰς διακοσίας χιλιάδας δραχμῶν καὶ τι ἐπὶ πλέον . . .

Παντελὴς ἔλλειψις ἐργατῶν εἰς Ἀταλάντην. Δι' ἀθλιέστατον ἑρμάριον ἀπαιτεῖται δαπάνη 5 ταλήρων. — Τὸ **σιδέρωμα** εἶναι ἄγνωστον ἐνταῦθα. — Ὁ Μόστρας ἐπειράθη νὰ ἐγκαταστήσῃ ὁριστικῶς οἰκογένειαν Γύφτων σιδηρουργῶν. Ἐπρόσφερε νὰ κτίσῃ κατοικίαν δι' αὐτούς. Ὁ ἀρχηγός, ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς ἐδέχθη, ἠρνήθη κατόπιν, προκρίνων τὴν ἐλευθερίαν του.

— Κυριακή, 1 Δεκεμβρίου. Ἀναχώρησις ἐξ Ἀταλάντης. — Ὁ Μόστρας μὲ συνοδεύει ἕως εἰς Λειβανάτας διὰ νὰ ἀρχίσῃ ἐκεῖ τὸν σχηματισμὸν τῆς κοινότητος. Ἀνέλαβεν ἐκ τῆς ἀσθενείας του.

Θαυμάσιαι τοποθεσίαι μεταξὺ Λειβανατῶν καὶ Καινουρίου, κατ' ἐξοχὴν τὸ ἄντικρυ τῆς ἄκρας τῆς Εὐβοίας ἀκρωτήριον, ἐξ οὗ φαίνονται συγχρόνως οἱ κόλποι τῆς Ἀταλάντης καὶ τῆς Λαμίας. — Χωρίον Καινούριον. Ἀμπελῶνες, σῖτος, ἀφθονία ὑδάτων. — Δάση, ἀραβόσιτος, χειμωνικά. — Μικρὸς λιμήν. — Φιλοξενία πρόθυμος ἐκ μέρους τοῦ Ταλάρη καὶ τοῦ υἱοῦ του.

8 Δεκεμβρίου — Μῶλος. Ἐξελέχθη ὑπὸ τῶν Ἠπειρωτῶν (πρὸς συνοικισμόν.) — Διάβασις τῶν Θερμοπυλῶν· ἀτραπὸς βορβορώδης, ἕλη ἀπέραντα. Ἄφιξις εἰς Ζητούνιον.

Ζητούνιον (*Λαμία*). Ὁ κ. Χατζίσκος, ἔπαρχος πρὸ εἴκοσιν ἡμερῶν, — νυμφευθεὶς πρὸ δέκα ἡμερῶν, — ἐγκατασταθεὶς πρὸ τριῶν μόνον ἡμερῶν εἰς τὴν οἰκίαν του. — Μεγαλοπρεπὴς Τουρκικὴ οἰκία. — Θέα ὡραία πρὸς τὸν κόλπον.

Λιποταξίαι Βαυαρῶν στρατιωτῶν. Δέκα ἡμέρας πρὸ τῆς ἀφίξεώς μου ἐλιποτάκτησαν δεκατρεῖς, πρὸ δύο δὲ ἡμερῶν εἶχον λιποτακτήσει ἕξ. Τὴν ἐπαύριον τῆς ἀφίξεώς μου ἠγγέλθη ἡ λιποταξία ἑτέρων δεκαπέντε ἐκ Πατρατζικίου (Ὑπάτης).

— 10 Δεκεμβρίου. Ἐπίσκεψις εἰς τὸν Δρόσον Μανσόλαν (¹). — Δυσκολία εὑρέσεως ἐργατῶν. Ἐκ τῶν ὑπαρχόντων οἱ πλεῖστοι ἔρχονται ἐκ Τουρκίας, μένουν δὲ εἰς Ἑλλάδα ἓξ μῆνας. Ὡς πρὸς τοῦτο οἱ Βαυαροὶ ἐχρησίμευσαν μεγάλως, θὰ ἦτο δὲ εὐχῆς ἔργον ἡ ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἀπαλλαγὴ ὅσων ἐξ αὐτῶν γνωρίζουν τέχνας.

Τόκοι ὑπερβολικοί. Εἷς ἰδιοκτήτης δύναται νὰ δανεισθῇ χρήματα πρὸς 2 $^0/_0$ κατὰ μῆνα καὶ νὰ κερδίσῃ ἐν τούτοις 15 $^0/_0$ κατ' ἔτος. Χωρικοὶ ἔχοντες ἀνάγκην χρημάτων, πρὸς καλλιέργειαν γαιῶν τὰς ὁποίας ἠγόρασαν, ἐδανείσθησαν καὶ πρὸς 3 $^0/_0$ τόκον κατὰ μῆνα. Ὑπάρχουν εἰς τὰ πέριξ διάφοροι πλούσιοι ἰδιοκτῆται αὐξήσαντες οὐσιωδῶς τὸ εἰσόδημα τῆς γῆς

(¹) Ἐκ τῆς ἐφημερίδος Ναυπλίου «ὁ Χρόνος» βλέπω ὅτι ὁ κ. Δρόσος Μανσόλας διωρίσθη τὴν 11 Μαΐου 1833 Νομάρχης Φωκίδος καὶ Λοκρίδος. Συγχρόνως δὲ εἶχε διορισθῇ Ἔπαρχος Φθιώτιδος ὁ κ. Λοιδωρίκης. Δ. Β.

των. — Ὁ κ. Δρόσος Μανσόλας ἤρχισε νὰ καλλιεργῇ βάμβακα αἰγυπτιακόν. — Διάθεσις τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Τούρκων πρὸς ἐκποίησιν τῶν γαιῶν των.

— 11 Δεκεμβρίου. Ἐπεσκέφθην τὸν κ. Μανιτάκην καὶ τὸν Περραιβόν. Συνομιλία μετὰ τοῦ Χατζίσκου. Ἐσυμφωνήσαμεν ὅτι θὰ μοῦ καθυποβάλῃ τὰς προτάσεις τῶν συγγενῶν του.

Ἀποικισμός. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἡ Τουρκία δὲν παρέχει πολλὰς ἐλπίδας. Μικρὰ διάθεσις μεταναστεύσεως ἐκεῖθεν, τὴν ἠλάττωσαν δ' ἔτι μᾶλλον τὰ περὶ δεκάτης καὶ περὶ μοναστηρίων ληφθέντα μέτρα. Οἱ Τοῦρκοι θέτουν ἐμπόδια εἰς τὴν μετανάστευσιν, καὶ μάλιστα τὴν ἀπαγορεύουν αὐστηρῶς. — Οἱ ἐνταῦθα ἰδιοκτῆται ἤθελον εὐκόλως παραχωρήσει εἰς τοὺς ἀποίκους ἐνοικιάσεις διὰ 30 καὶ 40 ἔτη.

— *Λιποτάκται*. Βαυαροί, δεκαπέντε τὸν ἀριθμόν, συνελήφθησαν ὑπὸ τοῦ ἐν Ὑπάτῃ ὑπομοιράρχου καὶ πέντε χωροφυλάκων. Εἷς τῶν λιποτακτῶν ἐφονεύθη, δεύτερος ἐπληγώθη, οἱ λοιποὶ μετεφέρθησαν ἐνταῦθα. Ἀνάγκη ἐπιτηρήσεως εἰς τὰ σύνορα.

— Γεῦμα εἰς τὴν τράπεζαν τῶν ἀξιωματικῶν. — Ἐπίσκεψις εἰς τὸν κ. Δρόσον Μανσόλαν.

— *Πλοῦτος Θεσσαλίας*. Ἔσοδα τεσσαράκοντα ἑκατομμύρια γροσίων. Πληθυσμός, 300,000 Ἕλληνες καὶ 50 μέχρι 60,000 Τούρκων. — Εὐημερία τῆς πόλεως τῶν Ἀμπελακίων, παρὰ τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν. Ἤθη εὐρωπαϊκά, βιβλιοθήκη, λέσχη, κτλ. — Τὰ εἰκοσιτέσσαρα χωρία τῆς Θετταλομαγνησίας.

— *Οἱ Βλάχοι* διατρέφουν τοὺς λῃστὰς εἰς τὰ ὄρη πρὸς προφύλαξιν τῶν ποιμνίων των. — Οἱ ἀρχιποιμένες των ἔχουν τὸ προνόμιον νὰ μὴ πληρόνουν τίποτε διὰ τὰ ποίμνιά των, τοῦτο δὲ εἶναι αἰτία παραπόνων ἐκ μέρους τῶν κατοίκων. Ὁ ἀριθμός των συμποσοῦται, ἐν συνόλῳ, εἰς δύο ἢ τρεῖς χιλιάδας οἰκογενειῶν, ἔχουν δὲ διακοσίας ἕως τριακοσίας χιλιάδας πρόβατα. Αἱ περὶ συνοικισμοῦ προτάσεις των δὲν εἶναι σπουδαῖαι. Δι' αὐτῶν ἐξαγοράζουν μόνον τὸν καιρόν. Οἱ Ἀρβανιτόβλαχοι (οἱ καὶ καλλίτεροι ἐξ αὐτῶν) ἐζήτησαν νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς Βαρδάρι, πλησίον τῆς Βουδουνίτσας, ἤρχισαν δὲ καὶ τὴν οἰκοδομὴν ἐκκλησίας ἐκεῖ, ἀλλὰ τὴν διέκοψαν ἅμα λαβόντες τὴν ζητηθεῖσαν ἄδειαν συνοικισμοῦ. Ἀδύνατον νὰ μεταβάλῃ τις αὐτοὺς εἰς γεωργούς, ἀλλ' ἴσως δύνανται νὰ γίνουν βιομήχανοι ἢ ἔμποροι. Πρὸ τούτου ὅμως ἀνάγκη νὰ ἀπομονωθοῦν χωριζόμενοι.

Κατ' ἔθιμον ἰδιάζον εἰς Φθιώτιδα καὶ τινας παρακειμένας χώρας, ἡ ἰδιοκτησία τῆς νομῆς ἐπὶ γαιῶν ἀκαλλιεργήτων ἦτο, ἐπὶ τουρκοκρατίας, χωρισμένη τῆς ἰδιοκτησίας τῆς γῆς. Οἱ ἰδιοκτῆται ἐπώλησαν χωριστὰ τὰ δικαιώματά των, καθὼς ἔγεινε (παραδείγματος χάριν) εἰς Ἁγίαν Μαρίναν, κτῆμα τοῦ Δρόσου Μανσόλα. Οἱ χωρικοὶ ὅμως εἶχον ἴδιον τμῆμα πρὸς χρῆσίν των. Τοῦτο δίδει σήμερον ἀφορμὴν διενέξεων μεταξὺ τῶν Βλάχων, οἱ ὁποῖοι ἐνοικίασαν τὰ βοσκήματα, καὶ τῶν χωρικῶν τοῦ κ. Δρόσου.

Ἀναντιρρήτως ἡ φορολογία σήμερον πιέζει περισσότερον τὸν γεωργὸν ἢ τὸν βοσκόν. Ἡ ἐτησία ἀποφορὰ ἑνὸς προβάτου (ἢ αἰγὸς) δύναται νὰ ὑπολογισθῇ εἰς ἓν τάληρον, ὁ δὲ φόρος εἶναι 12 λεπτὰ μόνον.

Ἐκ τοῦ προϊόντος τῶν ποιμνίων τρέφονται καὶ ἐνδύονται οἱ κάτοικοι τοῦ ἐσωτερικοῦ καθὼς καὶ οἱ τῶν νήσων, εἴτε τοῦ Αἰγαίου εἴτε τοῦ Ἰονίου πελάγους. Γίνεται δὲ καί τις ἐξαγωγὴ εἰς Νεάπολιν καὶ εἰς τὴν Παπικὴν Ἐπικράτειαν, ὅπου ἐξοδεύεται ὁ τυρὸς διὰ τὰ μακαρόνια.

Ἐπανέλαβα ἀπόψε μετὰ τοῦ Χατζίσκου, τοῦ Καρέζη, καὶ τοῦ Καπετὰν Γεωργακη τὴν συζήτησιν περὶ νομῶν. Καὶ οἱ τρεῖς παραδέχονται ἐκ συμφώνου ὅτι ὁ φόρος ἠδύνατο νὰ εἶναι μεγαλείτερος, καὶ ὅτι ὁ τρόπος τῶν ἐνοικιάσεων γίνεται ἀφορμὴ δυσαρέστων διενέξεων μεταξὺ τῶν κατοίκων, διευκολύνει δὲ καὶ τὰς καταχρήσεις τῶν Ἐφόρων. Οἱ κάτοικοι παρεπονέθησαν πέρυσι διὰ τὴν διὰ πλειστηριασμοῦ ἐνοικίασιν, διότι ἠδύναντο οὕτω νὰ τοὺς ἀφαιρεθοῦν τὰ βοσκήματά των. Ἀλλ' ἐφέτος εἶναι τόσον ἀποθαρρημένοι, ὥστε θὰ παραδεχθοῦν εὐχαρίστως τὸ μέτρον τοῦτο. Διὰ τοῦ πλειστηριασμοῦ ὁ φόρος ἠμπορεῖ νὰ ἀναβῇ μέχρι 50 καὶ 70 λεπτῶν δι' ἕκαστον ζῶον. — Τὴν σήμερον ἡ ὠφέλεια εἶναι τόση ὥστε οἱ βοσκοὶ δὲν πωλοῦν ζῶα πρὸς σφαγήν.

Ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς ἔχει σήμερον περὶ τὰ 2 ἑκατομμύρια ζῶα. Ὁ ἀριθμὸς μέγας, ἐν τούτοις ἡ ἀξία τῶν μαλλίων ὑψώθη. Τὰ πέρυσι πωληθέντα πρὸς 60 λεπτὰ τιμῶνται ἐφέτος μιᾶς δραχμῆς.

Ὡς πρὸς τοὺς Βλάχους, πρέπει νὰ ὑποχρεωθοῦν ἁπλῶς νὰ ἐγγραφοῦν ὡς δημόται ἑνὸς δήμου. Εὑρίσκουν τόσα ἐν Ἑλλάδι πλεονεκτήματα, ὥστε δὲν ὑπάρχει φόβος μὴ ἐπιστρέψουν εἰς Τουρκίαν.

— 2/14 Δεκεμβρίου. Ὁ κ. Μανσόλας ἦλθεν εἰς διαπραγματεύσεις μετά τινων οἰκογενειῶν ἐκ Θεσσαλίας, αἱ ὁποῖαι ἐζήτησαν νὰ μεταναστεύσουν εἰς τὰς γαῖάς του. Αἱ οἰκογένειαι αὗται δὲν ἔχουν ἰδιοκτησίας εἰς Θεσσαλίαν, ὑπέστησαν δὲ τόσα δεινὰ ἐκ τῶν Τούρκων, ὥστε ἀπεφάσισαν νὰ παραιτήσουν τὴν πατρίδα των. Ὁ κ. Μανσόλας δίδει τοὺς βόας καὶ τὸν σπόρον. Ἐκ τοῦ ὁλικοῦ προϊόντος θ' ἀφαιρῆται τὸ δέκατον διὰ τὴν Κυβέρνησιν καὶ ὁ σπόρος, τὸ δὲ ἀπομένον νὰ διανέμεται ἐξ ἡμισείας. Ἐὰν χαθῇ ὁ σπόρος ἢ ψοφήσῃ βοῦς, ἡ ζημία εἰς βάρος τοῦ ἰδιοκτήτου.

— 3/15 Δεκεμβρίου. Γεῦμα μετὰ τῶν Γερμανῶν ἀξιωματικῶν. Συνομιλία μετὰ τοῦ Δ. Μανσόλα καὶ τοῦ κ. Γώγου, ὅστις ἠγόρασε μεγάλην ἔκτασιν γῆς συντροφικῶς μετὰ τοῦ κ. Προβελεγίου. — Ἀνάγκη βελτιώσεως καὶ τελειοποιήσεως τῶν ἤδη ἐν Ἑλλάδι ὑπαρχουσῶν βιομηχανιῶν, ὁποία ἡ κατασκευὴ μαλλίνων καὶ βαμβακερῶν ὑφασμάτων. Εἰς Ἀμπελάκια ὑπῆρχον ἐργοστάσια προμηθεύοντα μάλλινα ὑφάσματα εἰς ὅλην τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἤπειρον. «Οἱ Ἕλ-
» ληνες τώρα λαμβάνουν ἀπὸ τὰ ξένα πολλὰ ἀντικεί-
» μενα γενικῆς χρήσεως, καθὼς πετσὶ διὰ τὰς κάλτσας
» ἀπὸ τὴν Οὐγγαρίαν, φέσια ἀπὸ τὸ Τούνεζι καὶ τὴν
» Ἰταλίαν, πανὶ ἀπὸ τὴν Ἀμερικήν, βώδια καὶ ἄλογα

» ἀπὸ τὴν Τουρκίαν, σίδερα ἀπὸ τὴν Σβεκίαν. Μὲ λέ-
» γουν ὅτι εἰς δύο χρόνους διακόσιαι χιλιάδες βώδια
» καὶ ἄλογα ἐπέρασαν τὰ σύνορα. Ἕως ἐφέτος ἡ Ἑλ-
» λὰς δὲν ἐξῆξε καθόλου σιτάρι, καὶ εἰς τὸ ἐναντίον
» εἰσῆξε κἄποιον διὰ τὰς χρείας της. Λοιπὸν τὰ ἀντι-
» κείμενα τῆς ἐξαγωγῆς εἶναι μόνον τὸ μετάξι, λάδι,
» κρασὶ διὰ τὴν Ρωσσίαν, σταφίδες, μαλλί, τυρί, ὀλί-
» γον βαμβάκι, ὅλα τὰ ὁποῖα δὲν ἠμποροῦν νὰ *βαλαν-*
» *σάρουν* τὴν ποσότητα τῆς εἰσαγωγῆς» ([1]).

Εἰς τοῦ Δρόσου ηὗρα συνηγμένους ὅλους τοὺς χωρικοὺς τῆς Ἁγίας Μαρίνης. Ἠγόρασαν ἀπὸ τὴν σύζυγον τοῦ Χαλὶλ-μπέη τὰ δύο τρίτα τῆς Ἁγίας Μαρίνης, τὸ ἄλλο δὲ τρίτον ἔχει ὁ Δρόσος. Πολλαὶ δυσκολίαι παρουσιάζονται. Οἱ χωρικοί, συνειθίσαντες νὰ κλέπτωνται παρὰ τῶν Τούρκων, φοβοῦνται ἀκόμη.

Εἶναι ἄνθρωποι ἐντούτοις ἔξυπνοι, ἀλλ' ὄχι ὅσον οἱ κατοικοῦντες τὰ ἐνδότερα, ὅπου ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ διετηρήθη ἀμιγής. Ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ καὶ εἰς τ' ἄλλα ὄρη λαλεῖται καθαρὰ ἡ Ἑλληνική. Αἱ γυναῖκες τῆς Βελίτσης ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ ἔχουν προφορὰν χαριεστάτην.

Δύσκολος ἡ σύστασις ξένων ἀποικισμῶν ἐν Ἑλλάδι. Οἱ Ἕλληνες δὲν ἀγαποῦν τοὺς ξένους. Οἱ ἐγχώριοι θ' ἀποφεύγουν πᾶσαν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν χωρίων τῶν ἀποίκων. Μέγα δὲ πρόσκομμα καὶ ἡ θρησκεία· ὁ ξένος

([1]) Τὰ ἐντὸς εἰσαγωγικῶν εἶναι γραμμένα Ἑλληνιστὶ εἰς τὸ ἡμερολόγιον.

20

κρεωφαγεῖ. Τοῦτο εἶναι ὡς νὰ ἔλεγον, εἶναι Ἰουδαῖος. Μωαμεθανός, ἄπιστος. Ἐπιγαμίαι δὲν θὰ γίνωνται.

Αἱ πολλαὶ ἑορταὶ ἄλλο κακὸν μέγα. Ὡς πρὸς τοῦτο ἀνάγκη διὰ τῆς πειθοῦς νὰ πολεμηθοῦν αἱ συνήθειαι τῶν κατοίκων. Ἐὰν ἐπέμβῃ ἡ Κυβέρνησις ἐπισήμως διὰ διαταγῶν, οἱ ἱερεῖς θὰ ἀντιπράξουν καὶ δὲν θὰ γείνῃ τίποτε. Ὁ κ. Γῶγος μὲ λέγει ὅτι ἐκ τῶν τριῶν πρό τινος ἀλλεπαλλήλων ἑορτῶν τῆς Ἁγίας Βαρβάρας, τοῦ Ἁγίου Σάββα καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἔπεισε τοὺς χωρικοὺς νὰ ἑορτάσουν ἀργοῦντες τὸν τελευταῖον μόνον.

Ἀνάγκη ἀντιπροσωπείας ἐθνικῆς ὀργανισθησομένης κατὰ τρόπον διάφορον τῶν προλαβουσῶν.

Ἔλλειψις ἀνθράκων εἰς Λαμίαν. Ἀποθαρρύνει τοὺς κατασκευαστὰς ἡ ἐπιβολὴ φόρου 25 $^0/_0$.

— 4/16 Δεκεμβρίου. Συνομιλία μετὰ τοῦ κ. Τριγγέτα, ὑπολοχαγοῦ τοῦ μηχανικοῦ. Οἱ Δερβεναγάδες καὶ ἄλλοι στρατιωτικοὶ Ἕλληνες εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Τούρκων ἐπιθυμοῦν μεγάλως νὰ ἔλθουν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Διάκεινται πάντοτε ὡς ἐν καταστάσει πολέμου πρὸς τοὺς Τούρκους ἀρχηγούς. Δὲν συναντῶνται εἰμὴ ἔνοπλοι ἑκατέρωθεν. Ἡ ἐνταῦθα σύστασις τῶν ἐλαφρῶν ταγμάτων τοὺς ἐπλήρωσεν ἐλπίδων.

Ὁ κ. Τριγγέτας μετέφερεν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν τὸ πτῶμα τοῦ Βαυαροῦ λιποτάκτου, τοῦ ἐπὶ Τουρκικοῦ ἐδάφους φονευθέντος ὑπὸ τῶν χωροφυλάκων. Ἄλλως οἱ Τοῦρκοι ἠδύναντο νὰ ἐπιβάλουν εἰς τοὺς χωρικοὺς πρόστιμον ἐκ τριακοσίων ἢ τετρακοσίων γροσίων κατ' ἄνθρωπον.

Ὁ νόμος τοῦ Ἀρμενοπούλου παρέχει εἰς τὸν ἐνοικιαστὴν δικαίωμα προτιμήσεως ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀγοραστήν, ἡ ἀρχὴ δὲ αὕτη ἐπικρατεῖ καὶ σήμερον. Δυνάμει αὐτῆς οἱ κάτοικοι τῆς Ἁγίας Μαρίνης ἀπαιτοῦν τὸ δικαίωμα ν' ἀγοράσουν τὰ μένοντα δύο τρίτα τῆς περιοχῆς. Ὀφείλουν νὰ πληρώσουν τοῖς μετρητοῖς. Τὰ δύο τρίτα τοῖς ὑπολογίζονται σήμερον διὰ δρ. 8,000, ἐνῷ τὸ τρίτον τοῦ κ. Μανσόλα ἐπωλήθη πρὸ δύο μόνον ἐτῶν ἀντὶ δρ. 2,000.

— 5/17 Δεκεμβρίου. Συνομιλία μετὰ τοῦ κ. Μάρκου. Παραπονεῖται διὰ τὰς εἰς τὸ κτῆμά του καταστροφάς. Εἶχε φυτεύσει ὡραίαν φυτείαν μωρεῶν· εἷς βοσκὸς Βλάχος, δώσας ὀλίγας δραχμὰς εἰς ἕνα δημογέροντα, ἔφερεν ἐκεῖ τὰ ποίμνιά του καὶ κατέστρεψε τὴν φυτείαν. Κατεσκεύασε φραγήν· τοῦ τὴν ἀνέτρεψαν. Οἱ χωρικοὶ δὲν ἀνέχονται πλησίον αὐτῶν ξένους, ἔστω καὶ Ἕλληνας μὴ ἐντοπίους. Μηχανῶνται τὰ πάντα διὰ νὰ τοὺς διώξουν.

Ὁ κ. Μανσόλας ἐπλήρωσεν ἐφέτος ἐπὶ τοῦ ἰδιοκτήτου κτήματός του 25 $^0/_0$ ἀντὶ τῆς δεκάτης. Πολλαχοῦ οἱ ἔφοροι ἐπλούτησαν. Τινὲς προτείνουν νὰ πληρόνωνται τὰ δέκατα καθὼς ἐπὶ τουρκοκρατίας, εἰς σῖτον, καθυποβαλλομένων εἰς βαρὺ πρόστιμον τῶν ὑποκλεπτόντων μέρος τῆς ἐσοδείας. Ὁ κ. Μανσόλας νομίζει ὅτι ὁ καλλίτερος τρόπος θὰ ἦτο ἡ διαίρεσις τῶν σταχύων εἰς τέσσαρα μέρη, ἐξ ὧν νὰ ἐκλέγῃ τὸ ἓν ὁ εἰσπράκτωρ.

Καλλιέργεια. Οἱ χωρικοὶ ἐν γένει δὲν κοπρίζουν τὰς γαίας των. Καίτοι ἔχοντες τὴν κόπρον τῶν βοῶν

καὶ ἀγελάδων, δὲν τὴν χρησιμοποιοῦν. Ἡ τέχνη των συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐκλέγουν καλόν τι τεμάχιον γῆς ἐν τῷ μέσῳ μεγάλης ἐκτάσεως ἐθνικῶν γαιῶν, τοῦτο δὲ καλλιεργοῦν ἐπὶ ἓν ἔτος καὶ τὸ ἀφίνουν χέρσον τὸ ἑπόμενον ἔτος. Ἐντούτοις τὸ πλεῖστον τῆς καλλιεργησίμου γῆς ἠδύνατο δι' ὀλίγης φροντίδος νὰ σπείρεται ἐναλλάξ, τὸ ἓν ἔτος μὲ σῖτον, τὸ ἄλλο μὲ κριθήν, καλαμβόκι, κουκκία, βάμβακα κτλ. Τοῦτο ἤρχισε νὰ γίνεται εἴς τινας γαίας.

— 7/19 Δεκεμβρίου. Ὁ κ. Δρόσος λέγει ὅτι εἰς τὴν Φθιώτιδα τὰ πλεῖστα τῶν χωρίων ἦσαν *Κεφαλοχώρια*, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ χωρικοὶ εἶναι ἰδιοκτῆται, τὰ δὲ Ζευγολάτια ἢ Τσιφλίκια ἦσαν σπάνια. (Τοῦτο εἶναι κατὰ τὸ ἥμισυ ἀκριβές. Τὰ χωρία τῶν ὁποίων ὁ κ. Δρόσος μᾶς ἀνέφερε τὰ ὀνόματα εἶναι ὀρεινά, κυρίως δὲ κεῖνται εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Ἐπαρχίας. Τὰ εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Σπερχειοῦ κείμενα ἦσαν, ἀπ' ἐναντίας, σχεδὸν ὅλα Ζευγολάτια).

Τὸ δικαίωμα ἐκποιήσεως τῶν κτημάτων των ἐξησφαλίσθη διὰ τῶν πρωτοκόλλων εἰς τοὺς Τούρκους ἐντὸς ὅσων χωρῶν κατεῖχον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀποχωρήσεώς των. Δυνάμει τοῦ ὅρου τούτου ἠδυνήθησαν μέχρι τοῦδε νὰ πωλήσουν ὅσας ἰδιοκτησίας εἶχον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ. Διὰ τὰς ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τὸ πρᾶγμα ἀμφισβητεῖται, καθόσον οἱ Τοῦρκοι ἀπεσύρθησαν τῆς ὄχθης ταύτης δυνάμει συμβάσεως εἰδικῆς, πρὸ τῆς ἀποφάσεως τῶν Δυνάμεων. Κατὰ συνέπειαν τούτων ἡ Κυβέρνησις δὲν ἔχει ἐθνικὰς γαίας

ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης, παρεκτὸς ὅσων ἠγόρασε παρὰ τῶν Τούρκων. (Τοῦτο ὅμως ἀνάγκη νὰ ἐξακριβώσω περισσότερον). Εἰς ταύτας προσθετέον τὰ Βακούφια καὶ ὅσας ἄλλας ἰδιοκτησίας ἐθεώρουν καὶ οἱ Τοῦρκοι ὡς ἀνηκούσας εἰς τὸ Κράτος. Ταῦτα πάντα ἡ Κυβέρνησις ἐξηγόρασεν ὁμοῦ μὲ τὴν κυριαρχίαν τῆς χώρας, διὰ τῆς συνομολογηθείσης ἀποζημιώσεως τῶν ἕνδεκα ἑκατομμυρίων.

Οἱ χωρικοὶ ἠγόρασαν πολλῶν Τσιφλικίων τὰς γαίας. Οὕτω ἠγόρασαν τὰς τοῦ Τσιφλικίου Ράχαις. Πρὸς τοῦτο οἱ κάτοικοι τοῦ ὁμωνύμου χωρίου συνεταιρίσθησαν μὲ τοὺς κατοίκους τοῦ Ἀχινοῦ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο κτῆμα ἠγόρασεν ὁ κ. Σκουμπουρδῆς, ἀλλ' οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου δὲν ἠθέλησαν νὰ μείνουν ἐκεῖ. Οὕτω καὶ τῆς Ἁγίας Μαρίνης τὰ $^2/_3$ ἠγόρασαν οἱ χωρικοὶ πρό τινων ἡμερῶν.

— 9/21 Δεκεμβρίου. Ἀναχώρησις διὰ τὸ χωρίον **Βαρυμπόπη**. Ὁδὸς παρὰ τὸν Σπερχειόν. Χωρία Καλύβια, Λιανοκλάδι, κτλ. — Χιών. — Φθάνομεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Τσουκαλᾶ, πενθεροῦ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Χατζίσκου, γέροντος ὅστις ἐν καιρῷ τῆς Ἐπαναστάσεως εἶδε τὸ χωρίον του καταστραφὲν τρὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων. Καθ' ἃ μοῦ λέγει, κερδίζει ἐκ τῆς ἐργασίας καὶ τῶν κεφαλαίων του δρ 10,000 κατ' ἔτος. — Αἱ γυναῖκες δὲν εἰσέρχονται εἰς τὸ δωμάτιον ὅπου φιλοξενοῦμαι.

— 10/22 Δεκεμβρίου. Κάλλισται γαῖαι εἰς Ἀρχάνι καὶ Μάκρεσι. Ἐπίσκεψις εἰς Βλάχους. Ἔχουν γάμους. Ἡ νύμφη ὁδηγεῖται ἐνώπιόν μου. Γεῦμα ἐκ

πράσων βραστῶν καὶ ὠμῶν κρομυδίων. Ἐξαίρετον κρασί. Ὁ ἀρχιποιμὴν ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ν' ἀποκατασταθῇ μονίμως παραιτῶν τὸν νομάδα βίον.

Αἱ κατοικίαι τῶν χωρίων ὅσα διήλθομεν δὲν εἶναι ἀληθεῖς οἰκίαι, ἀλλὰ καλύβαι ἐκ κλάδων πλεκτῶν,— ἐντὸς δ' αὐτῶν μεγάλα καλάθια περιέχοντα τὰς προμηθείας τῶν κατοίκων.

Ἄφιξις ἐκ Γαρδικίου τοῦ Γιαννάκη Κωνσταντίνου, γυναικαδέλφου τοῦ Χατζίσκου. Ὁ νέος οὗτος, εὐπρεπέστατος τὴν ὄψιν, ἀφοῦ ἐχρημάτισε στρατιώτης, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ὄρη του διὰ νὰ φροντίσῃ τὰ κτήματα καὶ τὰ ποίμνιά του.—Ὅλοι ἀνομολογοῦν τὴν φιλοξενίαν καὶ τὴν φιλοφροσύνην τῶν ὀρεινῶν. Αἱ δὲ γυναῖκές των ἔχουν ἐλευθερίαν καὶ ἀφέλειαν, ἀγνώστους εἰς τὰ πεδινὰ μέρη. Τὰ τουρκικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα δὲν εἰσέδυσαν ἕως ἐκεῖ ἐπάνω.

— 12/24 Δεκεμβρίου. Ἀναχώρησις διὰ Πατρατζίκι (Ὑπάτην), πιπτούσης τῆς χιόνος. Μὲ ὑποδέχεται φιλικῶς ὁ ἀντισυνταγματάρχης Χριστόδουλος Χατζῆ Πέτρος, εἷς ἐκ τῶν πρώην ἀρχόντων τοῦ Βενετικοῦ εἰς τὰ ὄρη τοῦ Πίνδου, ἐν Θεσσαλίᾳ. Τὴν καταστροφὴν τῆς οἰκογενείας του ἤρχισεν ὁ Ἀλῆ πασᾶς, τὴν ἀπετελείωσε δὲ ἡ ἐπανάστασις. Εἶχεν εἰσόδημα ἐκ 2,000 ταλήρων. Δὲν τοῦ ἔμεινε, λέγει, εἰμὴ ἡ μεγαλοπρεπής του ἐνδυμασία, εἷς ἵππος τριακοσίων ταλήρων καὶ τὰ φάλαρά του. Ἡ σύζυγός του εἶναι ἐκ τῆς οἰκογενείας Στουρνάρη, ἐκ τῶν περιχώρων τῶν Τρικκάλων, γυνὴ ὡραία καὶ πνευματώδης. Ἡ ὁμιλία της

ἔχει χάριν καὶ εὐγένειαν ὅσην μέχρι τοῦδε δὲν ἀπήντησα εἰμὴ μεταξὺ τῶν εὐγενεστέρων κυριῶν τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας.

Εἰς Ρούμελην δὲν προικίζουν οἱ γονεῖς τὰς θυγατέρας. Οἱ ἀδελφοὶ κληρονομοῦν ἐξ ἴσου. Ἀπ' ἐναντίας εἰς Ἀθήνας, εἰς Ἄργος καὶ ἀλλαχοῦ τὸ πρώτιστον τοῦ πατρὸς καθῆκον εἶναι τὸ νὰ προικίσῃ τὴν θυγατέρα του. Ἐὰν ὁ πατὴρ δὲν ἔχῃ περιουσίαν, οἱ ἀδελφοὶ ἐργάζονται διὰ νὰ δώσουν προῖκα εἰς τὴν ἀδελφήν των, δὲν δύνανται δὲ νὰ νυμφευθοῦν προτοῦ ἐκτελέσουν τὸ καθῆκον τοῦτο. Εἰς τὰς καλὰς οἰκογενείας κληρονομοῦν ἐξ ἴσου οἱ ἀδελφοὶ καὶ αἱ ἀδελφαί, προαφαιρουμένης ἐκ τῆς πατρικῆς περιουσίας τῆς δοθείσης εἰς ἑκάστην τῶν ἀδελφῶν προικός.

Ἔλλειψις καυσοξύλων καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Ὁ ἐπὶ τῶν ξύλων φόρος διέκοψε τὴν κατασκευὴν ἀνθράκων. Εἰς τὰ δάση πυρκαϊαὶ ἀδιάκοποι.

Σχολεῖον Ὑπάτης, ἀλληλοδιδακτικὸν καὶ Ἑλληνικόν, ἱδρυθὲν πρὸ ἑνὸς ἔτους καὶ συντηρούμενον διὰ τῶν πληρονομένων διδάκτρων. Πρόοδοι τῶν μαθητῶν.

— 14/26 Δεκεμβρίου. Ἐπιστροφὴ εἰς Λαμίαν.

— 15/27 μέχρι τῆς 18/30 Δεκεμβρίου. Μὲ φιλοξενεῖ ὁ Μανιτάκης. — Συνομιλίαι καθημεριναὶ περὶ πολιτικῶν. — Ἐπίσκεψις εἰς τὸ κτῆμα τοῦ Γώγου, περιλαμβάνον 10,000 στρέμματα. Ἐκ μόνων τῶν νομῶν (χειμερινῶν τῶν πλείστων) ἔχει πρόσοδον δρ. 4500. Ἐπλήρωσε διὰ τὸ κτῆμα τοῦτο δρ. 60,000. Κατοικεῖται σήμερον ὑπὸ δεκατεσσάρων οἰκογενειῶν ἐγχωρίων

καὶ δώδεκα ἐκ Θεσσαλίας ἐλθουσῶν. Μέρος τοῦ κτήματος καλλιεργεῖται ὑπὸ τῶν ἰδιοκτητῶν αὐτῶν, δι' ἐργατῶν τοὺς ὁποίους ἔφεραν ἐκ τῆς Μακεδονίας. Πληρόνονται οὗτοι πρὸς δρ. 150 κατ' ἔτος, παρεκτὸς τῆς τροφῆς, ἥτις ὑπολογίζεται ἄλλο τόσον, ἀλλ' ἐπιφυλάσσονται τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ ἐπιστρέφουν εἰς τὴν πατρίδα των κατὰ τοὺς μῆνας Ἰούνιον, Ἰούλιον καὶ Αὔγουστον. Φοβοῦνται τὸν καύσωνα τοῦ θέρους ἐδῶ.

Ἐφύτευσαν ἤδη 4000 ἐλαίας καὶ μωρέας. Ἑκάστη ἐλαία μεταφερομένη ἐκ τῆς Οἴτης καὶ μεταφυτευομένη ἐνταῦθα στοιχίζει εἴκοσι λεπτά, ἡ δὲ ἀπαιτουμένη διπλῆ σκαφὴ ἀναλογεῖ δι' ἑκάστην ἐλαίαν πρὸς 4 ἢ 5 λεπτά.

Πρώτη συνομιλία μετὰ τοῦ Μανσόλα καὶ τοῦ Χατζίσκου περὶ ἱδρύσεως Τραπέζης.

Ὀλέθρια ἀποτελέσματα τοῦ ἐπὶ τῶν ξύλων φόρου καὶ τῆς ἀκριβείας τῆς καυσίμου ὕλης. Οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων, στερούμενοι ξύλων ἢ ἀνθράκων, κάθηνται εἰς τὰ δωμάτιά των, ἀποναρκούμενοι ἐκ τοῦ ψύχους καὶ ὅλως ἀεργοι. Ὑπελογίσαμεν ὅτι αἱ δύο πόλεις τῆς Λαμίας καὶ τῆς Ὑπάτης (ἤτοι πεντακόσιαι οἰκογένειαι ἀνὰ ἥμισυ φορτίον καθ' ἑκάστην ἐπὶ τέσσαρας μῆνας, καὶ πρὸς 25 λεπτὰ φόρον ἐπὶ ἑκάστου φορτίου), πληρόνουν, δηλαδὴ ἔπρεπε νὰ πληρόνουν, δρ. 7500.

— 8 Ἰανουαρίου. Ε. Ν. Συναναστροφὴ εἰς τοῦ ἐκ Μετζόβου κ***, ἰδιοκτήτου εἰς Λαμίαν. Συζήτησις περὶ ἄρθρου τῆς *Ἀθηνᾶς*, κατηγορούσης τοὺς ἐν Λαμίᾳ ἀξιωματικοὺς ἐπὶ συμπεριφορᾷ ὑβριστικῇ πρὸς τοὺς κατοίκους. — Ὁ ἐξ Ἄρτης λοχαγὸς Κομπότης, τοῦ σώματος τῶν ἀτάκτων, ἤδη ἐκ τῶν ἐπιτελῶν, — ὁ ἐκ Κερκύρας ὑπολοχαγὸς Μαμμάκης, — ὁ κ. Ἀντύπας, — ὁ Μανιτάκης καὶ ὁ Τριγγέτας τοῦ μηχανικοῦ. — Ἀστεία διένεξις μεταξὺ Μαμμάκη καὶ Ἀντύπα περὶ τῶν προτερημάτων καὶ ἐλαττωμάτων τῶν νησιωτῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ τῶν Ἰονίων.

— 9 Ἰανουαρίου. Ἐκδρομὴ εἰς τὸ μοναστήριον Ἀντινίτσα, παρὰ τὰ σύνορα. Ἐντὸς αὐτοῦ ὁ ἡγούμενος καὶ εἷς καλόγηρος μόνοι. Ἀλλὰ κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦτον ἡ μονὴ ἐχρησίμευσεν ὡς καταφύγιον εἰς πολλὰς οἰκογενείας. Μένουν εἰσέτι γυναῖκες τινές, σταθμεύει δ' ἐνταῦθα καὶ ἀπόσπασμα στρατιωτῶν, ὥστε δὲν μένει ἀσυντρόφευτος ὁ ἡγούμενος. Λέγεται ὅτι ὁ ἡγούμενος οὗτος, ἔχων περιουσίαν, ἠγόρασεν ἐπὶ τοῦ Τουρκικοῦ χωρίον τι ἐπὶ σκοπῷ νὰ μεταβῇ ἐκεῖ, ἐὰν διαλυθῇ ἡ μονή του. Ὅτε τὸν ἐπληροφορήσαμεν ὅτι ἦτο ψευδὴς ἡ εἴδησις περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Σουλτάνου, κατελήφθη ὑπὸ ἀπελπισίας. «Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ» ἀνέκραξε!

Οἱ Τοῦρκοι ἐπωφελοῦνται τῆς δυσαρεσκείας τὴν ὁποίαν προκαλεῖ ἡ διάλυσις τῶν μονῶν. Οἱ Φράγκοι, λέγει ὁ λαός, ἔκαμαν ὅ,τι δὲν ἔκαμαν οἱ Τοῦρκοι εἰς διάστημα τριακοσίων χρόνων.

— 10 Ἰανουαρίου. Ἀναχώρησις ἐκ Λαμίας».

Διακόπτεται ἐνταῦθα τὸ ἡμερολόγιον. Παραθέτομεν ἐν μεταφράσει δύο ἐπιστολὰς ἐκ Λαμίας γραφείσας.

Ἀμφοτέρας τὰς ἐπιστολὰς ταύτας ἔγραφεν ὁ Ἐϊχτὰλ πρὸς τὸν ἐν Ναυπλίῳ φίλον καὶ συνάδελφόν του Roujoux.

«Λαμίᾳ 16)28 Δεκεμβρίου 1834.

Φίλτατε,

Προχθές, Παρασκευήν, ἐπέστρεψα ἐκ τῆς ἐκδρομῆς μου εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ. Ἀνεχώρησα ἐντεῦθεν τὸ παρελθὸν Σάββατον, ἐν μέσῳ πυκνῆς χιόνος, διὰ τὸ χωρίον Βαρυμπόπι, ὅπου κατοικεῖ ὁ γέρων Τσουκαλᾶς, πενθερὸς μιᾶς τῶν ἀδελφῶν τοῦ κ. Χατζίσκου. Ἔκαυσε τρὶς τὴν οἰκίαν του διὰ νὰ μὴ τὴν ἀφήσῃ εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, τώρα δὲ τὴν κτίζει πάλιν διὰ τετάρτην φοράν. Πρὸς τοῦτο θὰ δαπανήσῃ δύο χιλιάδας δραχμάς. Θὰ ἔχῃ δύο πατώματα, μὲ τέσσαρα χωρίσματα ἕκαστον, θὰ εἶναι δὲ παλάτιον καθ' ἑαυτὸ ἐν τῷ μέσῳ τῶν καλυβῶν τὰς ὁποίας καὶ μόνας βλέπει τις εἰς αὐτὰ τὰ μέρη.

Τὸ Βαρυμπόπι κεῖται πλησίον τῶν χωρίων Μάκρεσι, Ἀρχάνι καὶ Παλιοῦρι, τὰ ὁποῖα ὁ κ. Κωλέτης καὶ οἱ φίλοι του ἠγόρασαν. Αἱ γαῖαι αὗται ἐξαίρετοι, ἡ τοποθεσία των λαμπρὰ ὅσον καὶ ἡ ποιότης τῆς γῆς. Ἀπόδειξις τούτου καὶ ἡ προθυμία μὲ τὴν ὁποίαν οἱ κάτοικοι συνέρχονται ἐνταῦθα. Τὰ δύο χωρία Μάκρεσι καὶ Ἀρχάνι, πλησίον ἀλλήλων κείμενα, περιέχουν πληθυσμὸν ἐπαρκέστατον, ἐν γένει δὲ ὅλη ἡ μεταξὺ Λαμίας καὶ Βαρυμποπίου πεδιὰς (ἓξ ὡρῶν δρόμος), φαίνεται κατοικημένη ὄχι ὀλιγώτερον πάσης ἄλλης γνωστῆς μου εἰς Εὐρώπην ἐξοχῆς. Τοῦτο ἀναμφιβόλως

ὀφείλεται εἰς τὴν ἄκραν τῆς γῆς εὐφορίαν καὶ εἰς τὴν γειτνίασιν τῆς Τουρκικῆς ἐπικρατείας, ὁπόθεν ὁ πληθυσμὸς τῆς Φθιώτιδος ἔλαβεν οὐκ ὀλίγην προσαύξησιν. Ἐντούτοις, καίτοι τόσον καλῶς τοποθετημένα καὶ κατοικημένα, τὰ χωρία ταῦτα εὑρίσκονται εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν. Οἱ χωρικοὶ δὲν κατοικοῦν εἰς οἰκίας, ἢ κἂν εἰς καλύβας, ἀλλ' ἐντὸς εἴδους παραπηγμάτων ἐκ κλάδων πλεκτῶν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπιστρώσεως. Εὑρισκόμενος ἐντὸς αὐτῶν νομίζεις ὅτι εἶσαι εἰς τὸ ὕπαιθρον· ἐὰν ἀνάψῃς πῦρ, κινδυνεύεις νὰ καύσῃς τὸ οἴκημα ὁλόκληρον. Καὶ ὅμως δὲν θὰ ἦτο δύσκολος ἐπίστρωσίς τις ἐκ πηλοῦ. Ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι τόσον ἐξενευρίσθησαν ὑπὸ τῶν συμφορῶν ὅσας ὑπέστησαν, ὥστε οὔτε μέχρι τοῦ σημείου τούτου δύναται νὰ φθάσῃ ἡ ἐνέργειά των.

Ἀφοῦ ἐπέρασα δύο ἡμέρας μετὰ τοῦ γέροντος Τσουκαλᾶ καὶ ἔμαθα παρ' αὐτοῦ διάφορα πράγματα ἀξιάκουστα (ἐδέησεν ἐνίοτε νὰ προσφύγω εἰς τὰς γνώσεις τοῦ Δημήτρη, ὡς διερμηνέως), μετέβην εἰς Ὑπάτην, ὅπου ὁ Χατζηπέτρος καὶ ἡ σύζυγός του μὲ ὑπεδέχθησαν εἰς τὴν μικράν των οἰκίαν μετὰ μεγίστης φιλοφροσύνης. Ὁ κ. Κωλέτης ἔλαβε τὴν καλοσύνην νὰ μὲ συστήσῃ εἰς τὸν ἐξάδελφόν του, ὥστε εἰς τὴν ἐπιστολήν του ὀφείλω τὴν πρόθυμον ταύτην ὑποδεξίωσιν. Πρώτην ταύτην φορὰν εὑρέθην ἐνώπιον ζεύγους ἀντιπροσωπεύοντος τὸν φεουδαλισμὸν τῆς Ἑλλάδος. Ὅσον δὲ ἐπιδεκτικαὶ συζητήσεως καὶ ἂν εἶναι αἱ ἀξιώσεις τῶν τοιούτων ἀρχόντων, — τῶν ὁποίων τὴν καταστροφὴν ἤρχισεν ὁ Ἀλῆ πασᾶς καὶ συνεπλήρωσεν ἡ ἐπανάστα-

σις, — ὁμολογῶ ὅτι μετὰ μεγάλης εὐχαριστησεως ἐπανεῖδα τὴν ὑπερηφάνειαν καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν ἐκείνην, αἱ ὁποῖαι πανταχοῦ καὶ πάντοτε συνοδεύουν τὸ ἐπιφανὲς τοῦ γένους. Ἐθαύμασα πράγματι τὸν Καπετάνον, διατηροῦντα ὁπωσδήποτε, καὶ ἐν μέσῳ τῆς παρούσης στενοχωρίας, τὴν λαμπρὰν ἐνδυμασίαν καὶ τὸν πολύτιμον ἵππον του. Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον τῆς θετικότητος ἀξίζει νὰ ὑπαρχουν ἄνθρωποι τινὲς διατηροῦντες μετὰ πάσης θυσίας τὸ παθος τῆς μεγαλοπρεπείας.

Γνωρίζεις βεβαίως τὴν σύζυγον τοῦ Χατζηπέτρου. Ἐξ ὅσων γυναικῶν εἶδα μέχρι τοῦδε εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξέχει αὕτη καὶ διαφέρει. Βεβαίως εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς διατηρεῖ τὴν συναίσθησιν τῆς εὐγενοῦς καταγωγῆς της, τὸ ἐκδηλοῖ δὲ καὶ διὰ τῶν τρόπων καὶ τῆς ὁμιλίας της· μολαταῦτα ὅμως νομίζω ὅτι κατώρθωσε νὰ γείνῃ καὶ ***καλὴ νοικοκυρά***, πρᾶγμα σπάνιον καὶ τοῦτο εἰς τὰ μέρη ταῦτα. Ἐὰν ὑπάρχουν πολλαὶ τοιούτου εἴδους γυναῖκες εἰς τὰ ὄρη τῆς Θεσσαλίας, ἂς σπεύσῃ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἑλλαδος νὰ τὰ συμπεριλάβῃ εἰς τὸ βασίλειόν του.

Ὁ περιμενόμενος τὴν τετάρτην ταχυδρόμος ἔφθασε τὴν παρασκευήν. Ὁ χθεσινὸς (τοῦ Σαββάτου) δὲν ἔφθασεν ἀκόμη μέχρις ὥρας—έσπέρα τῆς Κυριακῆς.— Ἐλπίζω ὅτι θὰ μοῦ φέρῃ ὀλίγας λέξεις σου. Παρῆλθε μὴν ἀφότου σὲ ἀπεχωρίσθην καὶ εἶμαι ἀνυπόμονος νὰ μάθω τί γίνεσαι. Ἐφημερίδας εἶδα μέχρι τῶν τῆς 1ης Δεκεμβρίου μόνον. Ἐξ αὐτῶν ἔμαθα τὰ εἰς Ἀθήνας

συμβαίνοντα, τὴν ὑπουργικὴν εἰς Γαλλίαν μεταβολὴν καὶ τὰς ἐπιτυχίας τοῦ Ταφιλπούζη (1), τὰς ὁποίας ἄλλως ἐγνωρίζαμεν ἤδη ἐνταῦθα. Ἐκ τῶν εἰδήσεων τούτων ἡ σημαντικωτέρα διὰ τὴν Ἑλλάδα εἶναι νομίζω ἡ τελευταία. Τὸ κίνημα τοῦ Ταφιλπούζη δὲν ἔχει πλέον τὸν χαρακτῆρα μικρᾶς τοπικῆς ἀνταρσίας· πρόκειται περὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἀλβανίας. Ἀνεξαρτήτως τῶν σπουδαίων συνεπειῶν τὰς ὁποίας τὰ συμβαντα ταῦτα δύνανται νὰ ἔχουν ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ὑπάρχει καὶ ὁ ἄμεσος κίνδυνος τῆς αναζωπυρήσεως τῆς ληστείας κατὰ τὸ προσεχὲς ἔαρ, ἐὰν δὲν ληφθῇ πρόνοια περὶ ὀργανισμοῦ σώματος στρατιωτῶν εἰς τὰ σύνορα.

Ὡς πρὸς τοὺς Βαυαρούς, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τοὺς Γερμανοὺς ἐθελοντάς, τρεῖς πάλιν ἐξ αὐτῶν ἀπεπειράθησαν νὰ λιποτακτήσουν πρὸ ὀκτὼ ἡμερῶν, ἀφοῦ ἔκλεψαν τοὺς ἀξιωματικούς των, ἀλλὰ συνελήφθησαν καὶ οὗτοι ὑπὸ τῆς χωροφυλακῆς.

Ἐλησμόνησα νὰ σοῦ ἀναφέρω, γράφων περὶ Ὑπάτης, ὅτι ἐπεσκέφθην τὰς γαίας Θερμιὰ καὶ Καράλη,

(1) Ὁ Ἀλβανὸς οὗτος ὁπλαρχηγὸς κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1831 εἰσέβαλεν εἰς Ἀργολίδα ὡς σύμμαχος τῶν ἀντιπάλων τοῦ Κυβερνήτου. Κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1833 ἐπανέστη ἐν Ἀλβανίᾳ κατὰ τῆς Πύλης καὶ ἐλεηλάτησε τὴν Ἄρταν. Τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα δὲν ἴσχυσαν νὰ τὸν ἐξοντώσουν, ἡ δὲ ἀντίστασίς του ἔλαβε μεγαλειτέρας διαστάσεις κατὰ τὸ 1834, ὡς ἐν τῇ ἄνωθι ἐπιστολῇ ἀναφέρεται. Ἦτο ἐν συνεννοήσει μεθ' Ἑλλήνων ὁπλαρχηγῶν, τινὲς δὲ καὶ συνεπολέμουν μετ' αὐτοῦ.

ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Σπερχειοῦ. Ὡς πρὸς τοποθεσίαν δὲν παραβάλλονται πρὸς τὰς ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης γαίας. Πρὸς μεσημβρίαν ὑπέρκειται ἡ Οἴτη. Αἱ ἐκ τῶν ὀρέων καταπίπτουσαι πέτραι καλύπτουν τὰ ὑψηλότερα μέρη τῶν γαιῶν, τὰ δὲ ταπεινότερα κατακλύζονται ὑπὸ τῶν νερῶν, πολλαχοῦ δὲ αἱ γαῖαι μετεβλήθησαν εἰς ἕλη. Ἡ γειτνίασις τῶν Τούρκων τοῦ Πατρατζικίου εἶχε φυγαδεύσει τοὺς κατοίκους, εἰς τρόπον ὥστε αἱ ἐν λόγῳ γαῖαι εἶναι σήμερον ἔρημοι, καλύπτονται δὲ ὑπὸ θάμνων καὶ καλάμων. Ἀπαιτοῦνται μεγάλαι δαπάναι διὰ νὰ ἐκχερσωθοῦν. Οἱ μόνοι ἐπ' αὐτῶν ἤδη κάτοικοι εἶναι οἰκογένειαί τινες ἐκ Θεσσαλίας, τὰς ὁποίας ὁ Χατζηπέτρος ἔπεισεν, ὡς μὲ ἐπληροφόρησε, νὰ μείνουν καθ' ἣν στιγμὴν ἡτοιμάζοντο νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν πατρίδα των, ἀηδιάσασαι ἐκ τῆς ὑποδοχῆς τὴν ὁποίαν εὗρηκαν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ὅλοι ἐδῶ λέγουν ὅτι ἐὰν θέλῃ ἡ Κυβέρνησις νὰ ἑλκύσῃ μετοίκους ἐκ Θεσσαλίας πρὸς ἀποκατάστασιν ἐν Ἑλλάδι, ἀνάγκη νὰ διοργανώσῃ ἐπὶ τούτῳ τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ζητουνίου, μεταβάλλουσα αὐτὴν διοικητικῶς. Χθὲς μοῦ ἔλεγεν ὁ Μανσόλας ὅτι τὴν προτεραίαν ἦλθον πρὸς αὐτὸν οἰκογένειαί τινες ἐκ Θεσσαλίας, τῶν ὁποίων τὰ σκεπάσματα ἐκρατήθησαν εἰς τὰ σύνορα τὴν νύκτα,—καὶ νύκτα ψυχροτάτην,— διότι ἔπρεπε νὰ ἐξετασθοῦν εἰς τὸ τελωνεῖον αἱ καπόται των, τὴν δὲ νύκτα τὸ τελωνεῖον εἶναι κλειστόν. Ἀλλ' εἰς τὰ σύνορα δὲν ὑπάρχει οὔτε οἰκία οὔτε καταφύγιόν τι, ὥστε ἐδέησε νὰ ἐξακολουθήσουν τὰ γυναικόπαιδα τὸν δρόμον

των μέχρι Λαμίας, ἀσκεπῆ καὶ ἀπροφύλακτα, τὸ δὲ πρωὶ ἔφθασαν οἱ ὁδοιπόροι κακῶς ἔχοντες εἰς τοῦ Μανσόλα. Ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ δύο κατόπιν ἡμέρας ἔπεσε πολλὴ χιών, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ στείλουν εἰς Φούρκαν ἀνθρώπους διὰ νὰ μεταφέρουν τὰ πράγματά των! Ἐὰν θέλουν τελωνεῖα, πρέπει τοὐλάχιστον νὰ τὰ ἔχουν ἀνοικτὰ τὴν νύκτα, ἢ νὰ ὑπάρχῃ καταφύγιόν τι παρ' αὐτά.

Εὐχαρίστως ἔμαθα ὅτι ἡ Γραμματεία τῶν Ἐσωτερικῶν ἐζήτησε παρὰ τῶν Ἐπάρχων ἐκθέσεις περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐπαρχιῶν. Τοῦτο δύναται νὰ εἶναι βάσις νέου συστήματος, συμφωνεῖ δὲ πρὸς ὅσα διὰ προλαβούσης μου σοῦ ἔγραφα περὶ τῆς ἀνάγκης τοιούτων ἐξετάσεων καὶ ἐρευνῶν. Ὑποθέτω ὅτι τὸ ὑπουργεῖον ἐπροκάλεσε τὸ μέτρον τοῦτο.

Φιλοξενοῦμαι εἰς τοῦ Μανιτάκη. Ὁ Χατζῖσκος ἔχει ἐργάτας εἰς τὸ δωμάτιον τὸ ὁποῖον κατεῖχα εἰς τὴν οἰκίαν του. Πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς μου εἰς Ὑπάτην τοῦ εἶπα ρητῶς ὅτι δὲν θὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν οἰκίαν του. Τὸν ἐστενοχώρουν, παρεκτὸς δὲ τούτου ἀπέθνησκα τοῦ ψύχους ἐκεῖ. Ὡς ἐκ τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν ξύλων δὲν εὑρίσκονται ἄνθρακες εἰς Λαμίαν. Ἀλλ' οὔτε μαγγάλι εὑρίσκει τις. Τὸ νεόνυμφον ζεῦγος φλέγεται τόσον ὑπὸ ἔρωτος, ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ πεισθοῦν ὅτι ἐγώ, ὁ μὴ ἐρωτευμένος, ἐκρύωνα δεινῶς καὶ ὅτι ἐν ἐλλείψει ἀνθράκων ἔπρεπε τοὐλάχιστον νὰ μοῦ δοθῇ χόβολη. Εἰς τοῦ Μανιτάκη εἶμαι πλέον ἐλεύθερος, καθότι εἴμεθα ἄγαμοι καὶ οἱ δύο.

Διὰ μιᾶς τῶν προλαβουσῶν ἐπιστολῶν μου σοῦ

ἔγραψα ὅτι, ἐπὶ τοῦ παρόντος, δὲν ἐπιθυμῶ νὰ ἐπιστρέψω εἰς τὸ ὑπουργεῖον. Ἐλπίζω ὅτι ὁ κύριον περιμενόμενος ταχυδρόμος θὰ μοῦ γνωστοποιήσῃ τὴν περὶ τούτου ἀπόφασιν τοῦ κ. Κωλέτου. Διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον ἐγκλείω τὴν ἐπίσημον αἴτησίν μου περὶ παρατάσεως τῆς ἀδείας μου. Πρωτοκόλλησέ την, ἐὰν πρόκειται νὰ δοθῇ καταφατικὴ ἀπάντησις. Εἰς τοιαύτην δὲ περίπτωσιν ζήτησε, παρακαλῶ, παρὰ τῆς Νομαρχίας διαβατήριον (διὰ τὴν Λάρισσαν) διὰ τὸν ὑπηρέτην μου Κυριακὸν Δημητρίου, πρὸς τὴν μητέρα τοῦ ὁποίου στέλλεις τὴν ἔγκλειστον.

Καταγίνομαι εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς Ἑλληνικῆς. Μετά τινων ἡμερῶν σπουδὰς σκοπεύω νὰ ἀναχωρήσω εἰς Λάρισσαν, ἐπανερχόμενος διὰ Λεβαδείας, Εὐβοίας καὶ Σύρας. Ἀλλά, ὅπως δήποτε καὶ ἂν τροπολογηθοῦν τὰ περαιτέρω σχέδιά μου, δύναμαι νὰ εἴπω ὅτι ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ ταξειδίου μου ἤδη ἐξετελέσθη. Καλὰ ἢ κακὰ καταφέρω νὰ ὁμιλῶ τὰ Ἑλληνικά. Μετὰ τοῦ Τσουκαλᾶ καὶ τοῦ Χατζηπέτρου κατώρθωσα νὰ συνεννοοῦμαι. Ἡ πρώτη δυσκολία ὑπερενικήθη, τὰ λοιπὰ θὰ ἔλθουν μὲ τὸν καιρόν.

Δευτέρα, 29 Δεκεμβρίου

Σήμερον, μέχρι τῆς 10 ὥρας, τὸ ταχυδρομεῖον τοῦ Σαββάτου ἀκόμη δὲν ἦλθε. . . . .

Λαμία, 1 Ἰανουαρίου 1835

. . . .

Ὁ Δρόσος θεωρεῖ τὴν ἐγκατάστασιν ἀποίκων δύσκολον, ἀλλ' ὄχι ἀδύνατον. Ὁ Γῶγος λέγει ὅτι οἱ ἄποικοι θὰ ἐξοντωθοῦν ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, μὴ θελόντων νὰ παραδεχθοῦν ὅτι ἡ γῆ ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐγεννήθησαν, δύναται νὰ φέρῃ καὶ ἄλλους ἀνθρώπους ἐκτὸς αὐτῶν, — ἢ ὅτι ἄνθρωποι μὴ τηροῦντες τὴν σαρακοστὴν δὲν εἶναι Τοῦρκοι. Συνωμίλησα καὶ πάλιν περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου μετὰ τοῦ Χατζίσκου, ἡ δὲ γνώμη του εἶναι ὅτι ζυγιζομένων τῶν **ὑπὲρ** καὶ τῶν **κατά**, τὸ **ὑπὲρ** ὑπερέχει. Ἀλλὰ πῶς νὰ ῥίψῃς ἀποίκους ἐν τῷ μέσῳ Ἐφόρων, δεκατης, κτλ ; Ὁ ἐφετεινὸς δεκατισμὸς ἐπροξένησε μεταξὺ τῶν ἐπὶ τοῦ Τουρκικοῦ Ἑλλήνων (ὅλοι μοῦ τὸ ἐπαναλαμβάνουν) φοβερὰν ἐντύπωσιν. . . . .

Ἐπεθύμουν νὰ γνωρίζω τί κάμνετε τώρα εἰς τὸ Ναύπλιον. Ὁ καιρὸς παρέρχεται πάντοτε ἐν ῥαδιουργίαις; Ἐὰν δὲν προσέξουν, ἡ ἀφύπνισις θὰ ἐπέλθῃ τρομερά! Ποῖον ἔθνος εὑρέθη ποτὲ εἰς τὴν παροῦσαν θέσιν τῆς Ἑλλάδος; Ἡ γῆ ἀκαλλιέργητος, οὐδεμία βιομηχανία, — οὐδὲ ἓν ἐργοστάσιον, — ὁ χωρικὸς ἀγοράζει ἐκ τῶν ξένων τὸν ἄρτον του, τὰ ὀλίγα ἐνδύματα ὅσα φέρει, τοὺς βόας του, τοὺς ἵππους του, τὰ ἐργαλεῖά του, τὸ ποτήριόν του, ἕως καὶ αὐτὰς τὰς σανίδας του! Ἡ τοιαύτη εἰσαγωγὴ ἔξωθεν ἠδύνατο μέχρι τινὸς νὰ μὴ εἶναι κακόν, — ἠδύνατο μάλιστα νὰ εἶναι καλόν, ἐὰν ἡ γεωργία παρεῖχε βάσιν συναλλαγῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ γεωργία μένει νεκρὰ δι' ἔλλειψιν μέσων.

Νομίζω καθῆκον τῆς Γραμματείας τῶν Ἐσωτερικῶν νὰ προκαλέσῃ ἔρευναν περὶ τῆς ἀληθῶς ἀνηκούστου καταστάσεως ταύτης τῶν πραγμάτων καὶ νὰ

προπαρασκευάση ἀναλόγως σχέδιον ἐνεργείας. Ἀνάγκη νὰ ὁμιλήσῃς περὶ τούτου μετὰ τοῦ Κωλέττου.

. . . .

Δὲν ἤμην ποτὲ ἄνθρωπος τῆς ἐξοχῆς, ἀλλὰ νομίζω ὅτι καθόσον παρέρχεται ἡ νεότης γίνομαι τοιοῦτος. Ἐντὸς ὀλίγου ἡ μόνη μου φιλοδοξία θὰ εἶναι ἡ ἀπόκτησις μικρᾶς γωνίας γῆς εἰς ὡραίαν τινὰ τοποθεσίαν. Τοῦτο ἐπιθυμεῖς καὶ σύ, ὥστε ἀποσυρόμεθα ὁμοῦ. Συμφωνεῖς;

Ἐὰν δὲν ἤμην τόσον βραδύνους, θὰ προώδευα περισσότερον εἰς τὰ Ἑλληνικά. Κατώρθωσα ἐν τούτοις νὰ ἐννοῶ καὶ νὰ μ' ἐννοοῦν. Ἀλλὰ ἐπιθυμῶ νὰ ἐπιστρέψω εἰς Ναύπλιον *τελειοποιημένος*.

Ἀσπασμοὺς πρὸς τὸν Hill καὶ τὸν Πονηρόπουλον. Τὰ σεβάσματά μου πρὸς τὸν κ. Rouen καὶ τὸν κ. Κωλέττην.

Τὸ ἑσπέρας.

Ἔμεινεν ἡ ἐπιστολή μου σήμερον. Ὁ Χατζῖσκος δὲν μὲ ἐπληροφόρησε καλῶς περὶ τῆς ὥρας καθ' ἣν ἀναχωρεῖ ὁ ταχυδρόμος. Θὰ μείνῃ μέχρι τῆς Δευτέρας. Μικρὸν τὸ κακόν.

Εἶδα εἰς τὰς σήμερον ληφθείσας ἐφημερίδας, — τὴν *Ἀθηνᾶν* καὶ τὸν *Χρόνον*,—ὅτι ζητεῖται μεγάλῃ τῇ φωνῇ ἡ ἀποφυλάκισις τοῦ Κολοκοτρώνη. Ἰδοὺ πῶς ἐπέρχονται τὰ ἀποτελέσματα. Δὲν μετεβλήθη ἡ γνώμη τὴν ὁποίαν ἐξέφρασα εἰς Ἀθήνας, ἂν δὲ ἡ χρεία τὸ καλέσῃ δύνασαι νὰ κάμῃς τὴν κατάλληλον χρῆσιν τοῦ εἰς χεῖράς σου ἐγγράφου.

Ζητεῖται καὶ Ἐθνικὴ ἀντιπροσωπεία. Νομίζω ὅτι τὴν θέλουν καὶ οἱ ἐνταῦθα διὰ λόγους ἰδίους. Τὸ πρᾶγμα θ' ἀπολήξῃ ἐκεῖ. Ὑπάρχουν πολλὰ θεμελιώδη ζητήματα μὴ δυνάμενα ἄνευ τούτου νὰ διευθετηθοῦν, οἷον ἡ οἰκονομικὴ θέσις τοῦ τόπου, αἱ ἐθνικαὶ γαῖαι, ὁ ἀποικισμός. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο, δὲν θὰ ἐτόλμων τὸ κατ' ἐμὲ νὰ προσκαλέσω οὐδ' ἕνα μόνον ἄποικον εἰς τὴν Ἑλλάδα, προτοῦ ἀποφανθῇ ἐθνική τις συνέλευσις.

. . . .

Τὴν ἑσπέραν ταύτην ἔγεινα μάρτυς αὐτόπτης σκηνῆς σκανδαλώδους εἰς τὸ Ἐπαρχεῖον. Ἦλθον οἱ Ἐθνοφύλακες ἀπαιτοῦντες τοὺς μισθούς των, τοὺς ὁποίους δὲν ἔλαβον πρὸ δύο, νομίζω, μηνῶν. Οἱ δυστυχεῖς μένουν εἰς τὰ ὄρη χωρὶς ἄρτον, χωρὶς πῦρ, χωρὶς ὑποκάμισον. Τὰ πρὸς ἀπότισιν τοῦ μισθοῦ των ὀφείλουν νὰ καταβάλλουν οἱ κάτοικοι, — ἀλλ' ἐν μέσῳ τῶν γενομένων διοικητικῶν μεταβολῶν, οἱ μοίραρχοι, ὑπομοίραρχοι, ἐνωμοτάρχαι καὶ χωροφύλακες ἰδιοποιήθησαν τὸ δικαίωμα τῆς εἰσπράξεως, τὰ δὲ χρήματα εὑρίσκονται σήμερον, Κύριος οἶδε ποῦ!» . . . .

Ἀτυχῶς, ἄλλαι ἐκ τῆς περιηγήσεως ἐκείνης ἐπιστολαὶ δὲν ἀνευρέθησαν μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τοῦ κ. Εἴχτάλ. Ἀλλ' οὔτε τὸ σχέδιον ἐπραγματοποιήθη τῆς μέχρι Λαρίσσης ἐκδρομῆς, καθ' ἃ ἔγραφε πρὸς τὸν φίλον του. Ἐκ Λαμίας μετέβη εἰς Λεβαδείαν, κατὰ τὰς ἑπομένας ἐκ τοῦ ἡμερολογίου του σημειώσεις.

— «10 Ἰανουαρίου 1835. Ἀναχώρησις ἐκ Λαμίας.—Λείψανα ἀρχαίων λουτρῶν εἰς Θερμοπύλας.— Γήλοφος θεωρούμενος ὑπὸ τοῦ περιηγητοῦ Gell ὡς ὁ τύμβος τῶν ὑπὲρ πατρίδος πεσόντων Σπαρτιατῶν. — Φονεύομεν καθ' ὁδὸν ἕξ κοσσύφους.—Τὸ ἑσπέρας φθάνομεν εἰς τὸ Χάνι τοῦ Μώλου.—Εὐθυμία τοῦ ἀγωγιάτου, Φλώρου Λεβαδέως, ἀρχαίου ἀγωνιστοῦ. Ζωηρότης, χορός, ᾄσματά του. Ἐντούτοις ἔχει 55 ἐτῶν ἡλικίαν.—Οὐδέποτε ἤκουσα χωρικοὺς εὐπρεπέστερον συνομιλοῦντας ἢ σήμερον.

— 11 Ἰανουαρίου. Ὁδοιπορία ἐκ Μώλου εἰς Δραχμάνι. Μέχρι Καινουρίου δύο ὧραι. Ἐκεῖθεν εἰσέρχεταί τις ἐντὸς δασώδους φάραγγος. Κατόπιν ἀνέβημεν ἐπὶ τρεῖς ὥρας τὸ βουνόν, ἐν μέσῳ χιόνος, κατέβημεν δὲ ἐπὶ δύο ὥρας μέχρις οὗ ἐφθάσαμεν εἰς Δραχμάνι. Ὑπάρχει ἄλλη ὁδὸς ἐκ Μώλου, διὰ Μενδενίτσας καὶ Τουρκοχωρίου, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τοῦ ἔτους εἶναι, ὡς ἐπληροφορήθημεν, ἀδιάβατος ὡς ἐκ τῆς πολλῆς χιόνος.

— 12 Ἰανουαρίου. Μεταξὺ Δραχμανίου καὶ Λεβαδείας ἡ πεδιὰς εἶναι κατὰ τὸ τρίτον καλλιεργημένη. Ἡ γῆ εἶναι εὐφορωτάτη. — Ἀθλία κατάστασις τῆς λιθοστρώσεως καὶ τῶν γεφυρῶν τῆς τουρκικῆς ὁδοῦ. Ἀνάγκη ἀμέσου ἐπισκευῆς τῶν ὑπαρχουσῶν γεφυρῶν, πρὸς ἀποφυγὴν μεγαλειτέρας κατόπιν δαπάνης.

Εἰς Δραχμάνι συνάντησις μετὰ ξυλουργοῦ Ἀλβανοῦ, θέλοντος νὰ τοποθετήσῃ νερόμυλον πρὸς πριόνισμα ξύλων εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ Παρνασσοῦ. Ζητεῖ, διὰ τὸ πρῶτον τοὐλάχιστον ἔτος, ἀφορολογησίαν ἐπὶ τῶν σανίδων, πρὸς ἀποζημίωσιν διὰ τὴν πρώτην δαπάνην τῆς ἐγκαθιδρύσεως. Παραπονεῖται πρὸς τούτοις διὰ τὴν πληρωμὴν τοῦ ἐπὶ τῶν πωλουμένων σανίδων φόρου ὄχι ἐπὶ τόπου, ἀλλ' εἰς τὸ μέρος ὅπου πωλοῦνται, καθότι οὕτω ὁ φόρος λογίζεται καὶ ἐπὶ τῶν ἐξόδων τῆς μεταφορᾶς. Ἐπεσκέφθη ὅλα τὰ δάση τῆς Στερεᾶς, οὐδὲν δ' ἐξ αὐτῶν ἐπαινεῖ, ἐξαιρουμένων τῶν ἐν Εὐβοίᾳ.

Λέων τῆς Χαιρωνείας καὶ θέατρον (Κάπραινα).

— 1/13 Ἰανουαρίου 1835. Λεβαδεία. Τοποθεσία αὐτῆς πρὸς ἄρκτον, ἐπὶ προεκτάσεως τοῦ Ἑλικῶνος.— Γεωργάκης Λοιδωρίκης, Λάμπρος Νάκος, Λουκᾶς Νάκος, Γεωργαντᾶς, Φίλων (πατὴρ καὶ υἱός), Παναγιώτης Λοιδωρίκης.—Καψάλης, γραμματεὺς τῆς Ἐπαρχίας, ἀναπληρῶν τὸν Ἔπαρχον. Τὸ ἑσπέρας τῆς παραμονῆς τοῦ νέου ἔτους ἑορτή, συγχρόνως δὲ φωναὶ ὑπὸ τὰ παράθυρά μου καὶ μοιρολόγια διά τινα ἀποθανόντα.

Ἡ ἐπαρχία περιέχει 15,000 κατοίκους, ἡ δὲ πόλις 3,000 . . .

Ἄντρον τοῦ Τροφωνίου ἐντὸς φάραγγος . . .

Σχέδιον τῆς πόλεως. Ἀνάγκη νὰ ὁρισθῇ. Τινὲς τῶν κατοίκων ἐπιθυμοῦν νὰ μετατοπισθῇ ἡ πόλις ἐπὶ τοῦ πρὸς βορρᾶν λόφου, ἀπέναντι τῆς παλαιᾶς πόλεως. Τοῦτο εἶναι ἐπιθυμητόν, καθόσον τὸ ῥεῦμα ἐπιφέρει ὑγρασίαν, κατὰ δὲ τὸ θέρος ὁ ἐκ τῶν βουνῶν κατερχόμενος ἀὴρ προξενεῖ πυρετούς, διαρκοῦντας καθ' ὅλον τὸν μῆνα τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Σεπτεμβρίου. Οὐδεμία ἐκ τῶν ἤδη ὑπαρχουσῶν οἰκιῶν ἔχει ἀξίαν. Αἱ

καλλίτεραι εἶναι ἡ τοῦ Γεωργαντᾶ καὶ ἡ τοῦ Δυοβουνιώτη.

Ὁδοί. Αἱ εἰς Ἀσπροσπίτι καὶ Ἀταλάντην ἠδύναντο εὐκόλως νὰ ἐπισκευασθοῦν. Ἡ δι' Ἀθήνας ἔπρεπε νὰ διέλθῃ ἀπὸ Παναγίαν.

Ἐπαρχεῖον. Ὁ Ἔπαρχος ζητεῖ νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς **ἀμέσου** διευθύνσεως τῆς ἀστυνομίας καὶ τῶν διαβατηρίων. Διατὶ νὰ μὴ ἐκδίδωνται διαβατήρια ἐτήσια, καθὼς αἱ ἄδειαι τοῦ ὁπλοφορεῖν εἰς τοὺς κυνηγούς; Ζητεῖ δ' ἐπίσης καὶ μέσα ἐκτελεστικά. Στερεῖται μέσων τακτικῆς συγκοινωνίας μὲ τὰ χωρία. Συχνάκις ἀναγκάζεται νὰ περιμένῃ μέχρις οὗ οἱ χωρικοὶ ἔλθουν εἰς τὴν πόλιν. Δὲν ἔχει διόλου στρατιωτικὴν δύναμιν ὑπὸ τὰς διαθέσεις του, δὲν δύναται δὲ νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς χωροφύλακας, εἰμὴ μόνον πρὸς ἐκτέλεσιν δικαστικῶν ἀποφάσεων.

Τρόπος τοῦ ζῆν τῶν χωρικῶν. Οὐδεμίαν τῶν ἀνέσεων τῆς ζωῆς γνωρίζουν. Αἱ κατοικίαι των κατασκευάζονται ἐκ ταρσῶν ἢ καλάμων, ἐνίοτε δὲ κτίζονται εἰς μέρη ἑλώδη καὶ κάθυγρα. Κοιμῶνται μὲ τὰ ἐνδύματά των, ἀδιαφοροῦν δὲ διὰ τὴν ζωὴν τῶν τέκνων των, τὰ ὁποῖα ἀποθνήσκουν σωρηδόν. Ἡ νέα γενεὰ εἶναι ἀραιά. — Ὁ ἔρως παρ' αὐτοῖς εἶναι αἴσθημα ἀσθενές, οὐδὲ βλέπει τις τοὺς νέους τῶν δύο φύλων ἐρωτικῶς φερομένους πρὸς ἀλλήλους, καθὼς ἀλλαχοῦ. Ἐντούτοις οἱ πλεῖστοι τῶν χωρικῶν δὲν στεροῦνται εὐπορίας τινός, ἀλλὰ δὲν σκέπτονται περὶ ἀνεγέρσεως οἰκίας, μὴ φανταζόμενοι ὅτι δύναται νὰ προέλθῃ κέρδος τι ἐκ τούτου.

Οἱ παπάδες ἐξασκοῦν εἶδος ἰατρικῆς, ἀναγινώσκοντες τὸ εὐαγγέλιον εἰς τοὺς πάσχοντας, βεβαιοῦντες δ' ἔπειτα αὐτοὺς ὅτι ἐπῆλθε καλλιτέρευσις εἰς τὴν ὑγείαν των. Οὕτω ἀντικαθιστοῦν τοὺς ἰατρούς. Ἀληθῶς οὐδεὶς ἰατρὸς ὑπαρχει. Οἱ παπάδες ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ νὰ μαθουν εἰς τοὺς χωρικοὺς πῶς νὰ ζοῦν καὶ πῶς νὰ ἐργάζωνται καλλίτερον.

Ἀταξία τῆς ταχυδρομικῆς ὑπηρεσίας. Ἐνίοτε ὁ ἐξ Ἀθηνῶν ταχυδρόμος ἔρχεται μετὰ ἓξ ἡμέρας ἐνταῦθα, ἀναπαυόμενος ὡς φαίνεται εἰς Χάσια.

Σχολεῖον ὑπάρχει ἐνταῦχα ἀλληλοδιδακτικόν, εἰς κακὴν κατάστασιν, καθ' ἃ πληροφοροῦμαι.

— 2/14 Ἰανουαρίου. Ἀναχώρησις διὰ Θήβας. Συνοδοιπορία μὲ ἀγωγιάτας, ἀρχαῖα παλλικάρια. Διηγήσεις τῶν κατορθωμάτων των.

— 3/15 Ἰανουαρίου. Διάβασις τοῦ Σαρανταποτάμου. Ὡραῖον δάσος ἐκ πευκῶν ρητινοφόρων.

— 4/16 Ἰανουαρίου. Ἄφιξις εἰς Ἀθήνας.»

Μετὰ τὴν εἰς Ναύπλιον ἐπάνοδον καὶ τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἐν τῇ Γραμματείᾳ τῶν Ἐσωτερικῶν ὑπηρεσίας του, παύει ἐκ νέου ὁ Εἰχτὰλ σημειῶν εἰς τὸ ἡμερολόγιον τὰς καθημερινὰς ἐντυπώσεις του. Αἱ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς εἰς τὴν Στερεὰν περιοδείας γραφεῖσαι μαρτυροῦν τὴν ἀξίαν τοῦ εἰς τὸ γραφεῖον τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας συμβούλου. Μετὰ πόσης προσοχῆς καὶ νοημοσύνης ἐπεξεργάζεται τὰ πάντα, μετὰ πόσου ζή-

λου καὶ πόσης πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγάπης φαίνεται ἀφοσιούμενος εἰς τὸ ἔργον του! Εἴδομεν, ἐκ τῆς περὶ τῆς παύσεώς του ἀλληλογραφίας, πῶς ἐξετίμα ὁ Κωλέτης τὸν Γάλλον ὑπάλληλόν του. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μάουρερ, ὁμιλῶν περὶ τῆς ἱδρύσεως καὶ τῶν ἔργων τοῦ Γραφείου τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, ἀπονέμει ἀνεπιφυλάκτως παντα ἔπαινον εἰς τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν δραστηριότητα τοῦ τε Εἰχτὰλ καὶ τοῦ Roujoux (1).

Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Μάουρερ ὑπάρχουν λεπτομέρειαι τινὲς περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς συστασεως τοῦ Γραφείου τούτου, ὅστις ἦτο κυρίως ἡ δι' ἀποικισμῶν αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ βελτίωσις τῆς ἀθλίας μετὰ τὸν ἀγῶνα καταστάσεώς της. Ὁ Εἰχτὰλ αὐτὸς ἠδύνατο διὰ τῶν ἀπομνημονευμάτων του νὰ συμπληρώσῃ τὰς περὶ τῶν πρὸς τοῦτο ἐνεργειῶν πληροφορίας, ἀποκαλύπτων καὶ τοὺς λόγους τῆς ἀποτυχίας. Ἀτυχῶς, οὔτε τὸ ἡμερολόγιον οὔτε τὰ συνοδεύοντα ἔγγραφα διαφωτίζουν τὴν σελίδα ταύτην τῆς Κυβερνητικῆς ἱστορίας τοῦ νεοσυστάτου Βασιλείου. Ἄλλως δὲ ἡ ἐν Ἑλλάδι διαμονή του δὲν παρετάθη ἐπὶ πολὺ πλέον. Τὴν 6ην Ἰουνίου 1835 παρουσιασθεὶς ἐν Ἀθήναις ἐνώπιον τοῦ βασιλέως Ὄθωνος τὸν ἀπεχαιρέτησε, μετὰ δὲ τέσσαρας ἡμέρας ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν μετέβη εἰς Ναύπλιον, ὁπόθεν, τὸ ἑσπέρας τῆς 11 Ἰουνίου, ἀπέπλευσεν ἐπὶ τοῦ Γαλλικοῦ πολεμικοῦ

(1) Ἴδε Das Griechische Volk κτλ. von Georg. Ludw. von Maurer. Heidelberg. 1835. Τόμ. Β΄, σελ. 99.

πλοίου ἡ *Ἀρτεμισία*. Τὴν 29 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἀφίχθη εἰς τὸν λιμένα τοῦ Τουλών.

Προτοῦ ἀναχωρήσῃ τὴν 20 Μαΐου/1 Ἰουνίου 1835, τὴν ἡμέραν δηλαδὴ ὅτε ἀνεκηρύχθη ἐνήλικος ὁ Ὄθων, ἔγραψε πρὸς φίλον του ἐπιστολὴν (1) παρέχουσαν πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον καθὸ παριστῶσαν τὴν τότε θέσιν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων κατὰ τὰς ἐντυπώσεις μάρτυρος αὐτόπτου. Ἀληθῶς ὁ μάρτυς δὲν ἦτο πάντη ἀμερόληπτος. Αἱ στεναί του σχέσεις πρὸς ἕνα τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἀντιζήλων τότε κομμάτων, τὸν Κωλέτην, καὶ αἱ κατὰ συνέπειαν κατ' ἄλλων ἀντιπάθειαι ἢ προκαταλήψεις του, αἱ ἄγαν φιλοπρόοδοι ἰδέαι τὰς ὁποίας ἐκ τοῦ παρελθόντος βίου του διετήρει, τὸ θερμὸν τῆς νεανικῆς ἔτι ἡλικίας του, ἡ ἐθνότης του αὐτὴ ἐν τῷ μέσῳ τῶν συγκρουομένων εἰς Ἑλλάδα συμφερόντων τῶν ξένων Δυνάμεων καὶ τῶν διπλωματικῶν ἐρίδων τῶν ἀντιπροσώπων των, ὅλα ταῦτα ἐπηρέαζον ἐξ ἀνάγκης τὰς περὶ ἀνθρώπων καὶ πραγμάτων κρίσεις του. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἀπεικονίζεται καὶ εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην τὸ εὐθὺ καὶ ἔντιμον τοῦ χαρακτῆρος καὶ ἡ εἰλικρινὴς ἀγάπη του πρὸς τὴν Ἑλλάδα, τὴν ὁποίαν δὲν ἐπέπρωτο νὰ ἐπανίδῃ ἔκτοτε.

Διατί ὅμως τότε ἀνεχώρησε; — Ἰδοὺ μεταγενεστέρα ἀλλ' ἀχρονολόγητος περὶ τούτου ἐγγραφὴ εἰς τὸ ση-

(1) Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη ἐν μεταφράσει εἰς τὸ τεῦχος τοῦ Μαΐου 1887 τοῦ Δελτίου τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος.

μειωματάριόν του: «Παρῄτησα τὴν Ἑλλάδα διότι »μετὰ τὴν ἐνηλικιότητα τοῦ Βασιλέως, γενομένου τοῦ »Ἀρμανσπέργου ἀρχιγραμματέως καὶ παραιτηθέντος »ἐξ ἀνάγκης τοῦ Κωλέτου, μοῦ ἀπέβαινεν ἀδύνατον νὰ »μείνω εἰς τὴν θέσιν μου». Ἡ διατήρησις τοῦ Ἀρμανσπέργου ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐξουσίας ὡς ἀρχικαγγελαρίου τοῦ νεαροῦ βασιλέως, ἡ πρὸ ἓξ μηνῶν διαγωγὴ τοῦ ἀντιβασιλέως πρὸς αὐτόν, καὶ ἡ προφανὴς ἔκτοτε δυσμένειά του ἐπεξηγοῦν ἀρκούντως τὴν ἄνωθι συνοπτικὴν περικοπήν. Ἄλλως, ἠδύνατο ἴσως ὁλόκληρον τὸν βίον ν' ἀφιερώσῃ ὁ Εἴχτάλ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπ' αὐτῆς ν' ἀποθάνῃ.

Ἀλλὰ καὶ μακρὰν αὐτῆς ζῶν δὲν τὴν ἐλησμόνησεν, οὔτε ἔπαυσε ποτὲ ἀγαπῶν αὐτήν. Τὴν 26 Αὐγούστου 1835 ἔγραφεν ἐκ Διέπης πρὸς τὸν Κωλέτην, ἀφιχθέντα πρό τινων ἡμερῶν εἰς Παρισίους. «Δὲν παύω συλλο»γιζόμενος τὴν Ἑλλάδα, τοὺς φίλους ὅσους ἐκεῖ ἀπέ»κτησα, τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναχωρήσεώς μου »προμηνυόμενα ἐκεῖ συμβεβηκότα, καὶ ὑμᾶς. Διέρχο»μαι νοερῶς τὰς ἑξακοσίας λεύγας τὰς ὁποίας διέ»τρεξα πρὸ ὀλίγου, καὶ ἀναλογίζομαι ὅτι ἐκεῖ κάτω »ὑπάρχει κόσμος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζησα καὶ μετὰ »τοῦ ὁποίου ἐλπίζω ὅτι δὲν θὰ διακοποῦν ποτὲ αἱ σχέ»σεις μου.»

Τὰ αἰσθήματα ταῦτα οὐδέποτε, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μακροῦ καὶ χρηστοῦ βίου του, διέψευσεν. Οὐδέποτε διέκοψε τὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα σχέσεις, οὐδέποτε ἔπαυσε σκεπτόμενος περὶ αὐτῆς. Ἐὰν δὲν ἐξετιμήθη

ὡς ἔδει, ἐὰν ἠδικήθη παρὰ τῶν τότε κυβερνώντων αὐτήν, ᾐσθάνετο βεβαίως ὅτι ἦτο ἀνεύθυνος ἡ Ἑλλάς. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἔτι ἔπταιεν, ἡ μνησικακία δὲν ἠδύνατο νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὴν καρδίαν του.

« Ἀείποτε (ἐσημείωσέ που εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του, ἄνευ ἡμερομηνίας,) ἀείποτε ὑπῆρξεν ἐντός μου ἡ πε»ποίθησις εἰς τὴν εἱμαρμένην μου. Αὕτη ὑπῆρξε τὸ »στήριγμά μου εἰς τὸν βίον. Τοῦτο συνῃσθάνθην ἐναρ»γέστερον τὴν μόνην φορὰν καθ' ἣν πρὸς στιγμὴν ἐκλο»νίσθη ἡ τοιαύτη πεποίθησις, τὴν ἑσπέραν ὅτε ἀναχω»ρῶν ἐξ Ἑλλάδος ἀπεχαιρέτησα τὸν κ. Rouen »(πρέσβυν τῆς Γαλλίας). Ἦτο ἐξώρας, ἀλλ' ὅμως δὲν »μοῦ ἐπρόσφερε τὸν ἵππον του διὰ νὰ μεταβῶ εἰς Πει»ραιᾶ, ὥστε ἠναγκάσθην νὰ ἐνοικιάσω ἓν ἄθλιον ζῶον. »Τὸ ἑσπέρας ἐκεῖνο ἐνόμισα πρὸς στιγμὴν ὅτι παραιτῶ »τὴν Ἑλλάδα χωρὶς ν' ἀφήσω τίποτε ὄπισθέν μου, »καὶ ὅτι ἡ ἐπ' αὐτῆς διαμονή μου ὑπῆρξεν ἀνωφελής.»

Ὄχι, δὲν ὑπῆρξεν ἀνωφελής. Ναὶ μὲν ἔμειναν ἀπραγματοποίητα τὰ περὶ ἀποικισμοῦ σχέδια, ἀλλ' ὁ φιλελληνισμός του δὲν ἔμεινεν ἄκαρπος. Τοῦτο διετράνωσεν ὁ μετέπειτα βίος του, δύνανται δὲ νὰ τὸ προσμαρτυρήσουν καὶ ὅσοι Ἕλληνες εὐτυχήσαντες νὰ τὸν γνωρίσουν ἐκ τοῦ πλησίον ἐτιμήθησαν διὰ τῆς φιλίας του.

1863—1888

Ὁ Κος Μουρμούρης καὶ ὁ Κος Καλομάτης, φθάσαντες εἰς τὸ τέρμα τοῦ περιπάτου των, πέραν τοῦ λεγομένου τάφου τοῦ Κίμωνος, ἐκάθισαν ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἑδωλίων τῶν ἐπὶ τοῦ βράχου ἐκεῖ λαξευμένων.

Οἱ δύο ἄγαμοι γέροντες ἦσαν παιδιόθεν φίλοι. Πρὸ ἐτῶν πολλῶν ἀποχωρισθέντες, ἀνευρίσκοντο ἤδη πλησίον ὁ εἷς τοῦ ἄλλου καὶ ἀνελάμβανον μετ' ἀμοιβαίας εὐχαριστήσεως τὴν ἕξιν τῶν παλαιῶν σχέσεων.

Ὁ Κος Μουρμούρης, ἀρχαῖος δικαστικὸς ὑπάλληλος, ἀρκούμενος ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν μικρὰν σύνταξίν του, κατεγίνετο εἰς μελέτας ἱστορικοπολιτικάς, ἔγραφε δ' ἐνίοτε εἰς περιοδικὰ καὶ εἰς ἐφημερίδας. Ἀλλά, ῥέπων ἐξ ἰδιοσυγκρασίας εἰς τὸ ψέγειν μᾶλλον ἢ εἰς τὸ ἐπαινεῖν, ἐδημοσίευε τὰς διατριβάς του κατὰ προτίμησιν εἰς τὰ ὄργανα τῆς ἑκάστοτε ἀντιπολιτεύσεως.

Ὁ Κος Καλομάτης μετελθὼν εἰς τὰ ξένα τὸ ἐμπόριον, ἀλλὰ μὴ ἔχων τὴν φιλοδοξίαν, οὔτε ἴσως καὶ τὴν ἱκανότητα τοῦ νὰ καταταχθῇ καὶ οὗτος εἰς τὴν σειρὰν τῶν βαθυπλούτων ὁμογενῶν, παρῃτήθη τῆς χρηματολογίας ἅμα ἀπέκτησε τὰ μέσα πρὸς βίον ἀνεξάρτητον ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἐπιδείξεως, καὶ ἀγοράσας ταπεινὴν οἰκίαν παρὰ τὸν Εὐαγγελισμόν, ἐδαπάνα ἡσύχως τὰς

ὥρας του εἰς ἀνάγνωσιν καλῶν βιβλίων καὶ εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ μικροῦ κηπαρίου του.

Κατὰ πᾶσαν ἑσπέραν οἱ δύο γέροντες συναντώμενοι ἐπεριπάτουν ὁμοῦ καὶ ἀντήλλασσον τὰς ἰδέας των περὶ πραγμάτων καὶ προσώπων. Ὁ Κος Μουρμούρης ἀνελάμβανε συνήθως τὸ πρόσωπον εἰσηγητοῦ ἀπέναντι τοῦ ἐπὶ τόσα ἔτη ξενιτευθέντος φίλου του. Ἀλλ' ἐκεῖνος δὲν παρεδέχετο ἀνεπιφυλάκτως τὰς μεμψιμοιρίας τοῦ ἀρχαίου δικαστικοῦ ὑπαλλήλου. Ὁ Κος Μουρμούρης, τραχυνόμενος τότε, ἐκατηγόρει τὸν φίλον ὡς ἐκ συστήματος αἰσιόδοξον, ἡ δὲ συνομιλία ἐτρέπετο συχνάκις εἰς συζήτησιν ζωηράν. Τοῦτο εἶχεν ἰδίως συμβῇ τὴν προτεραίαν, ὥστε σήμερον ἀπέφευγον καὶ οἱ δύο πᾶσαν ἀφορμὴν πρὸς νέαν λογομαχίαν καὶ ὀλίγας μόνον λέξεις εἶχον ἀνταλλάξει μέχρι τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποίαν, ἀφοῦ περιῆλθον τὴν Ἀκρόπολιν, ἐκάθισαν ἐκεῖ, εἰς τὰ ἄκρα τοῦ λόφου τοῦ Φιλοπάππου.

Ἦτο ὡραία ἐαρινὴ ἑσπέρα. Ὁ ἥλιος κλίνων πρὸς τὴν δύσιν ἐπέχυνε τὴν λάμψιν του ἐπὶ τῆς χλοερᾶς πεδιάδος. Πέραν αὐτῆς ἡπλοῦτο, ὡς εὐρεῖα λίμνη, ἡ κυανῆ θάλασσα, περικλειομένη ἀπὸ τὰ μακρυνὰ βουνὰ τῆς Πελοποννήσου. Πρὸ αὐτῶν δέ, ὡς κέντρον τοῦ ὡραίου ἐκείνου ὁρίζοντος, διεγράφοντο ἐπὶ τοῦ διαυγοῦς αἰθέρος αἱ χαρίεσσαι γραμμαὶ τῆς Αἰγίνης.

Οἱ δύο γέροντες ἔβλεπον μετὰ σιωπηλοῦ θαυμασμοῦ τὴν γοητευτικὴν θέαν.

Αἴφνης ἠκούσθη μακρόθεν ὁ συριγμὸς ἀτμομηχανῆς καὶ μακρὰ σειρὰ ἁμαξῶν, προβάλλουσα ὄπισθεν τοῦ

λόφου τοῦ Ἀστεροσκοπείου, ἐφάνη προχωροῦσα ταχέως πρὸς τὸν Πειραιᾶ. Ταὐτοχρόνως, πρὸς τὰ ἀριστερά, ἠκούσθη ἀσθμαίνουσα ἡ ἐκ Φαλήρου ἀνερχομένη μηχανή, σύρουσα καὶ αὕτη μακρὰν ἁμαξοστοιχίαν. Ἐξ ἀμφοτέρων δὲ τῶν μηχανῶν ὁ ἀτμὸς ἀνερχόμενος ἐσχημάτιζε λευκὰ ἐλαφρὰ νέφη, διαλυόμενα βαθμηδὸν εἰς τὸν γαλήνιον ἀέρα.

Ὁ Κος Καλομάτης ἔστρεφε τὸ βλέμμα ἀπὸ τὸ ἓν νέφος εἰς τὸ ἄλλο, παρακολουθῶν τὴν πορείαν τῶν δύο ἁμαξοστοιχιῶν.

— Δὲν ἠξεύρεις, εἶπεν ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν φίλον του, δὲν ἠξεύρεις πόσον μὲ εὐφραίνει ἡ θέα τοῦ ἀτμοῦ τούτου καὶ ὁ κακόηχος συριγμός του!

— Ἤθελα νὰ ἠξεύρω καὶ τί δὲν σ' εὐφραίνει, ὑπέλαβε σαρκαστικῶς ὁ Κος Μουρμούρης.

Ὁ Κος Καλομάτης δὲν ἔκρινε ἀναγκαῖον νὰ διαμαρτυρηθῇ, ἀλλ' ἐξηκολούθησε βλέπων τὴν πεδιάδα, ὅπου κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἐφάνη πρὸς τὸν Πειραιᾶ ὁ ἀτμὸς καὶ τρίτης μηχανῆς, ἀνερχομένης ἐπὶ τῆς γραμμῆς τῆς Πελοποννήσου.

— Ποῖος νὰ μᾶς τὸ ἔλεγε, ἐπανέλαβε μετὰ βραχεῖαν σιωπήν, ὅτι ἐντὸς τόσον ὀλίγων ἐτῶν θὰ ἔχωμεν τόσους σιδηροδρόμους εἰς τὴν Ἑλλάδα!

Ὁ Κος Μουρμούρης ἀνύψωσε τοὺς ὤμους καὶ ὑπεμειδίασε περιφρονητικῶς.

— Ἐνθυμοῦμαι, ἐπανέλαβεν ὁ Κος Καλομάτης, πρὸ εἰκοσιπέντε ἐτῶν. Εὑρισκόμην εἰς Νάξον, χάριν ὑποθέσεών μου. Ἓν πρωὶ λαμβάνω ἐπιστολὴν τῆς μη-

τρός μου, ὅτι ὁ πατήρ μου κινδυνεύει. Τὸ ἀτμόπλοιον τὸ ὁποῖον ἔφερε τὴν ἐπιστολὴν τὴν νύκτα, εἶχεν ἤδη ἀναχωρήσει. Οὔτε τηλέγραφος ὑπῆρχε τότε εἰς Νάξον, οὔτε προσήγγιζον τρία ἀτμόπλοια τὴν ἑβδομάδα καθὼς τώρα. Ἔπρεπε νὰ περιμένω δεκαπέντε ἡμέρας μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ ἑπομένου ἀτμοπλοίου, χωρὶς εἰς τὸ μεταξὺ νὰ γνωρίζω ἂν ζῇ ἢ ἂν ἀπέθανε ὁ πατήρ μου. Ἐννοεῖς ὅτι δὲν ἐπερίμεινα. Ἐναύλωσα καΐκι διὰ ν' ἀναχωρήσω ἀμέσως. Ἀλλ' ὁ ἄνεμος ἦτο ἐναντίος, οἱ δὲ βόρειοι ἄνεμοι εἶναι διαρκεῖς εἰς τὸ Αἰγαῖον. Ἀπεφάσισα νὰ ὑπάγω εἰς Πελοπόννησον, ὅπου δυνηθῶ, καὶ ἐκεῖθεν δι' ἀτμοπλοίου εἰς Πειραιᾶ. Χάρις εἰς τὴν ἐπιδεξιότητα τοῦ πλοιάρχου, κατωρθώσαμεν μετὰ πολλὰ νὰ προσορμισθῶμεν εἰς Ναύπλιον. Ἀλλὰ τὸ ἀτμόπλοιον εἶχεν ἤδη ἀναχωρήσει πρὸ ὀλίγων ὡρῶν. Νὰ περιμένω μίαν ὅλην ἑβδομάδα ἐκεῖ, μέχρι τοῦ προσεχοῦς ἀτμοπλοίου; Ἀδύνατον! Φαντάζεσαι τὴν ἀνυπομονησίαν μου νὰ φθάσω εἰς Ἀθήνας. Ἀνεχώρησα διὰ ξηρᾶς. Ἀλλ' οἱ δρόμοι τότε δὲν ἦσαν ἀσφαλεῖς. Ἐξ ἑνὸς ὁ φόβος τῆς ληστείας, ἐξ ἄλλου ἡ ἀναρχία. Ὁ Γεώργιος εἶχε ἀναγορευθῇ βασιλεὺς ἀλλ' ἔμενεν εἰσέτι εἰς Δανίαν, ἐκυβέρνα δὲ τὴν Ἑλλάδα ἡ Ἐθνοσυνέλευσις. Ἐνθυμεῖσαι πῶς τὴν ἐκυβέρνα! Ἦσαν τότε αἱ παραμοναὶ τῶν Ἰουνιακῶν. Ὁπωσδήποτε, ἀνεχώρησα ἔφιππος ἐκ Ναυπλίου καὶ ἔφθασα, ἄνευ δυσαρέστων συναντήσεων κατὰ καλὴν τύχην, εἰς Κόρινθον. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἔπρεπε νὰ περιμείνω δύο ἡμέρας διὰ τὸ προσεχὲς ἀτμόπλοιον, οἱ δὲ κίνδυνοι τοῦ διὰ ξηρᾶς τα-

ξειδίου ἦσαν πολὺ μεγαλείτεροι ἐκεῖθεν. Ἐντούτοις ἔκαμα τὸν σταυρόν μου καὶ ἀνεχώρησα ἔφιππος πάλιν, μὲ ἕνα ἀγωγιάτην. Ἡ ἁμαξιτὴ ὁδὸς δὲν ἦτο τελειωμένη ἀκόμη. Χάριτι θείᾳ, οὔτ' ἐκεῖ συνελήφθην ὑπὸ λῃστῶν, ἔφθασα δὲ καὶ ηὗρα τὸν πατέρα μου εἰς ἀνάρρωσιν. Ἀλλ' ἔφθασα τὴν ἐπιοῦσαν ἀκριβῶς τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Μοῦ φέρει φρίκην καὶ μόνη ἡ ἀνάμνησις τῆς τότε καταστάσεως τῶν πραγμάτων!... Ἰδού, φίλε μου, διατὶ μὲ τέρπει ὁ ἀτμὸς καὶ ὁ συριγμός του. Μοῦ ἐνθυμίζει πῶς ἦτο ἡ Ἑλλὰς ὅτε ἦλθεν ὁ Γεώργιος νὰ βασιλεύσῃ, καὶ πῶς εἶναι τὴν σήμερον.

— Ἀλήθεια, ὑπέλαβεν εἰρωνικῶς ὁ Κος Μουρμούρης, τὰ ἐπροκόψαμεν εἰς τὸ διάστημα τοῦτο. Ἐγείναμεν πρότυπον τῷ ὄντι βασίλειον!

— Θ' ἀρχίσῃ πάλιν ἡ γρύνια σου, εἶπε μειδιῶν ὁ Κος Καλομάτης.

— Ὢχ ἀδελφέ, μὲ στενοχωρεῖς μὲ τὴν αἰσιοδοξίαν σου! Βλέπεις μόνον τὴν ἐπιφάνειαν τῶν πραγμάτων καὶ εὐχαριστεῖσαι. Δὲν θέλεις νὰ ἴδῃς τί κρύπτεται ὑπὸ τὴν ἀπατηλὴν αὐτὴν ἐπιφάνειαν. Ὁ ἀτμὸς τὸν ὁποῖον θαυμάζεις ἐκεῖ, ἀναμέσον τῶν δένδρων, σοῦ κρύπτει τὰ ἕλη διὰ τῶν ὁποίων ὁ σιδηρόδρομός σου διέρχεται! Καὶ μοῦ ψάλλεις διθυράμβους, καὶ θέλεις νὰ πιστεύσω κ' ἐγὼ ὅτι προώδευσεν ἡ Ἑλλὰς ὑπὸ τὸν βασιλέα Γεώργιον! Ὄχι, δὲν προωδεύσαμεν. Ἐμείναμεν στάσιμοι, — καὶ ἂν θέλῃς μάλιστα, διατείνομαι ὅτι καὶ ὠπισθοδρομήσαμεν!

— Ἔλα, ἔλα, μὴ ἀνάπτῃς, εἶπεν ἠπίως ὁ αἰσιόδοξος γέρων. Ἄφησέ με νὰ σοῦ ἀπαριθμήσω τί χρεωστοῦμεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Γεωργίου. Καὶ διὰ νὰ μὴ μοῦ ἀντιλέγῃς, παραδέχομαι, ἂν ἀγαπᾷς, ὅτι δὲν τὰ χρεωστοῦμεν εἰς τὴν ἱκανότητα ἀλλ' εἰς τὴν τύχην του. Ἐὰν ὅμως ἦτο τυχηρὸς ὁ Γεώργιος, ἡ τύχη του ἀντανακλᾶται εἰς τὸ ἔθνος, ἡ δὲ ἀμερόληπτος ἱστορία, ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα νὰ κρίνῃ τὴν βασιλείαν του, ἴσως δὲν ἀποδώσῃ τὰ πάντα εἰς μόνην τὴν τύχην ἀναγράφουσα ὅ,τι εἶπα πρὸ ὀλίγου καὶ σὲ ἠρέθισα, ὅτι δηλαδὴ ἡ Ἑλλὰς μετεβλήθη ἐντὸς τῶν εἰκοσιπέντε τούτων ἐτῶν, καὶ μετεβλήθη ἐπὶ τὸ κρεῖττον.

— Ἄς ἴδωμεν τί θὰ εἰπῇ ἡ ἱστορία, ὑπέλαβεν ὁ Κος Μουρμούρης.

— Θὰ εἰπῇ ὅτι κατὰ τὸ 1863 ἡ Ἑλλὰς εἶχε πληθυσμὸν ἑνὸς ἑκατομμυρίου καὶ ἑκατὸν χιλιάδων. Τώρα δὲ ἀφοῦ τὴν ἐπηύξησε διὰ τῆς ἑνώσεως τῶν Ἰονίων νήσων, καὶ ἀφοῦ χάρις ἰδίως εἰς τὰς ἐνεργείας του . . .

— Ἄ! Τοῦτο ἂς μὴ τὸ συζητήσωμεν!

— Σοῦ τὸ χαρίζω τοῦτο. Τώρα λοιπόν, μετὰ τὴν ἕνωσιν τῶν Ἑπτὰ Νήσων καὶ μέρους τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας, ἡ ἐλευθέρα Ἑλλὰς ἔχει πληθυσμὸν δύο ἑκατομμυρίων καὶ διακοσίων χιλιάδων. Θὰ εἰπῇ πρὸς τούτοις ὅτι αἱ πόλεις μας ἐμεγάλωσαν καὶ ἐκαλλωπίσθησαν, ὅτι τῶν ἀγρῶν μας ἡ καλλιέργεια ἐξετάθη, ὅτι ἡ συγκοινωνία διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης διηυκολύνθη τὰ μέγιστα, ὅτι ἐν συνόλῳ ὁ πλοῦτος ηὔξησε καὶ ἡ εὐζωία μετ' αὐτοῦ. . .

— Τί ἄλλο θὰ εἰπῇ ἡ ἱστορία;

— Θὰ εἰπῇ ὅτι ἐνῷ πρὸ αὐτοῦ ἡ τάξις διεταράσσετο ἀπὸ στάσεις καὶ ἀνταρσίας καὶ ληστοπραξίας, ἐπὶ Γεωργίου ἡ ληστεία ἐξέλιπε, οὐδεμία δὲ στάσις ἢ ἀνταρσία ἐπὶ εἰκοσιπέντε ἔτη συνέβη.

— Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ὀφείλεται εἰς τὸν βασιλέα! Μετεβλήθησαν αἱ περιστάσεις. Τοῦτο ἐπῆλθε διότι . . .

— Εἴπομεν ὅτι τὰ διατί δὲν θὰ τὰ ἐξετάσωμεν καὶ παρεδέχθημεν νὰ μὴ συζητήσωμεν τί ὀφείλεται εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Γεωργίου καὶ τί εἰς τὴν τύχην του.

— Ἂς εἶναι! Ἔχεις νὰ εἰπῇς καὶ ἄλλο;

— Ἠδυνάμην πολλὰ νὰ εἰπῶ, ἀλλὰ περιορίζομαι εἰς ἓν ἀλλὰ μέγα· ὅτι ὁ Γεώργιος μᾶς ἔφερε βασίλισσαν καλὴν καὶ ἀγαπητήν . . .

— Κακὴ ἦτο ἡ Ἀμαλία;

— Ὄχι, βεβαίως! Αἰωνία της ἡ μνήμη! Ἀλλ' εἰς τὴν Ὄλγαν ὁ Θεὸς ἐχάρισε τὴν εὐλογίαν τοῦ νὰ γείνῃ μήτηρ. Ὥστε ὁ Γεώργιος ἔγεινε ὁ θεμελιωτὴς νέας Ἑλληνικῆς δυναστείας, ὁ δὲ Ἑλληνισμὸς δύναται, ἐπαναπαυόμενος εἰς τὰς ἐλπίδας τοῦ μέλλοντος, νὰ παρηγορῆται οὕτω εὐκολώτερον διὰ τὰς ἐλλείψεις τοῦ παρόντος. Ὀλίγον τὸ ἔχεις τοῦτο;

— Ὄχι. Αὐτὸ τὸ παραδέχομαι ἀνεπιφυλάκτως. Ἀλλὰ νὰ σοῦ ἀπαριθμήσω τώρα κ' ἐγὼ τὰς *ἐλλείψεις* **τοῦ παρόντος**, καθὼς τὰς ὀνομάζεις κατ' εὐφημισμόν. Μέτρα λοιπὸν καὶ σύ. Πρῶτον, Διοίκησις τί σημαίνει, ὑπὸ τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῆς λέξεως, δὲν τὸ γνωρίζομεν ἀπὸ τὸ 1862. Οἱ κλάδοι τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἐχειροτέρευσαν ὅλοι. Θέλεις τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον; Ἠναγκάσθημεν νὰ φέρωμεν ξένους διοργανωτὰς δι' αὐτούς, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα... Ἂς τ' ἀφήσωμεν! — Τὰ οἰκονομικά; Μοῦ λέγεις ὅτι ηὔξησεν ὁ πλοῦτος, καὶ ἠμπορεῖς νὰ μοῦ φέρῃς εἰς ἀπόδειξιν καὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τὴν αὔξησιν, ἀλλὰ λησμονεῖς τὸ ὑπέρογκον καὶ δυσανάλογον βάρος τοῦ δημοσίου χρέους μὲ τὸ ὁποῖον ἐφορτώθη ἡ Ἑλλάς; — Θέλεις τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως; Πιστεύω ὅτι δὲν καυχᾶσαι καὶ δι' αὐτά! — Τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης; Οὔτε τὸν πρὸ καιροῦ ἑτοιμασθέντα ἀστικὸν κώδικα ἀπεκτήσαμεν ἀκόμη, οὔτε δικαστικὰ καταστήματα ἐκτίσαμεν, οὔτε φυλακάς, ἀλλοίμονον δὲ εἰς ὅποιον ἐμπλέξῃ μὲ δικηγόρους καὶ δικαστήρια, διότι αἱ δίκαι ποτὲ δὲν τελειόνουν . . . Τί μὲ ἀναγκάζεις νὰ τὰ λέγω! Βαρύνομαι νὰ τὰ ἐπαναλαμβάνω καὶ ἀγανακτῶ νὰ τὰ συλλογίζωμαι! Τὸ δὲ χειρότερον πάντων, τὸ μὲν θρησκευτικὸν αἴσθημα ἐξησθένησεν, ἡ δὲ ἠθικὴ ἐχαλαρώθη, καὶ βλέπομεν καὶ ἀκούομεν καθ' ἡμέραν πράγματα διὰ τὰ ὁποῖα αἰσχυνόμεθα, ἀναλογιζόμενοι μάλιστα ὅτι οἱ ἔνοχοι, — οἱ κακοῦργοι, — κατέχουν ἢ κατεῖχον θέσεις, εἰς τὰς ὁποίας οὔτε ἠδύνατό τις ἄλλοτε νὰ φαντασθῇ ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ εἰσχωρήσῃ ἡ φαυλότης καὶ τὸ ἔγκλημα! Ἰδοὺ τί θὰ εἰπῇ ἡ Ἱστορία σου περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου.

— Ἐτελείωσες;

— Νὰ τελειώσω! Ἠδυνάμην νὰ ἐξακολουθήσω ἕως αὔριον τὸ πρωί! Ἀλλὰ σὺ ἐξακολουθεῖς νὰ βλέπῃς τὰ πράγματα μακρόθεν, ὡσὰν νὰ εὑρίσκεσο ἀκόμη εἰς τὰ

ξένα. Βλέπεις μόνην τὴν ἐπιφάνειαν. Μεῖνε ὀλίγον καιρὸν ἐδῶ καὶ θὰ ἐννοήσῃς ἐπὶ τέλους τὴν ἀλήθειαν.

— Νὰ σοῦ εἰπῶ : Κ' ἐγὼ τὸ φοβοῦμαι ὅτι, ἀκούων αἰωνίως τὰς μεμψιμοιρίας σου, ἴσως κολλήσω τὴν ἀπαισιοδοξίαν σου. Ἀλλά, φίλε μου, διὰ νὰ κρίνῃ τις ἀσφαλῶς περὶ τῶν πραγμάτων, ἀνάγκη νὰ τὰ βλέπῃ ἐξ ὕψους ἢ ἐξ ἀποστάσεως. Σοῦ τὸ εἶπα καὶ ἄλλοτε : καὶ τῆς ὡραιοτέρας χειρὸς τὸ δέρμα ἂν τὸ ἰδῇς μὲ τὸ μικροσκόπιον, θὰ σὲ ἀηδιάσῃ. Βλέπε το μὲ γυμνὸν ὀφθαλμόν, καὶ τότε θὰ τὸ κρίνῃς ἄξιον φιλήματος. Σὺ ὅλα μὲ τὸ μικροσκόπιον τὰ βλέπεις.

— Τοῦτο ἠμπορεῖ νὰ εἶναι νόστιμον, ὑπέλαβεν ὁ Κος Μουρμούρης, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπόκρισις εἰς ὅσα εἶπα. Μᾶς ἔφερε καλὴν διοίκησιν ἡ βασιλεία τοῦ Γεωργίου ; Ἐπῆλθε ἢ δὲν ἐπῆλθεν ἐπ' αὐτῆς ἡ κοινωνικὴ διαφθορά ; Ἰδοὺ τὸ ζήτημα !

— Ἄκουσε, φίλε μου. Ἡ ἀγανάκτησις τὴν ὁποίαν πᾶς τίμιος ἄνθρωπος αἰσθάνεται διὰ τὰς αἰσχρότητας αἱ ὁποῖαι ἐπ' ἐσχάτων ἀπεκαλύφθησαν, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἄγῃ εἰς συμπεράσματα ὑπερβολικά. Βεβαίως ὑπάρχει διαφθορὰ καὶ ἠθικὴ χαλάρωσις. Ἀλλ' ὅμως τὸ νόσημα δὲν εἶναι νέον. Ἴσως ἡ ἀποκάλυψις καὶ ἡ διάγνωσίς του εἶναι σύμπτωμα ἀγαθόν. Ἴσως ἡ κορύφωσις τοῦ κακοῦ συνεπιφέρει τὴν διόρθωσίν του, καθὼς ἐπέφερε τὴν ἐξόντωσιν τῆς λῃστείας ἡ σφαγὴ τῶν δυστυχῶν ἐκείνων περιηγητῶν εἰς Μαραθῶνα. Ἀλλά, τὸ ἐπαναλαμβάνω, πάσχομεν πρὸ πολλοῦ καὶ εἶναι ἄδικον νὰ ἐπιρρίπτωμεν τὴν εὐθύνην τῆς νόσου εἰς τὴν

παροῦσαν βασιλείαν. Μὴ καὶ ἐπὶ Ὄθωνος δὲν ὑπῆρχον οἱ λέγοντες ὅτι ἐκεῖνος μᾶς διαφθείρει ; Τὰ ἐλησμόνησες ; Σήμερον ἐνθυμούμεθα τὰ ἀγαθὰ μόνα τοῦ Ὄθωνος καὶ τῆς Ἀμαλίας, καὶ παρεγράφησαν τὰ ἄδικα κατ' αὐτῶν παράπονα. Οὕτω καὶ εἰς τὸν Γεώργιον θ' ἀποδώσῃ μίαν ἡμέραν δικαιοσύνην ἡ ἱστορία.

— Πάλιν μὲ τὴν ἱστορίαν μοῦ ἤρχισες !

— Φίλε μου, ἐπανέλαβεν ὁ Κος Καλομάτης, οἱ βασιλεῖς δὲν ἀνατρέφουν τὰ ἔθνη καθὼς αἱ τροφοὶ τὰ τέκνα, καὶ εἶναι ἄδικον νὰ φορτόνωμεν εἰς τοὺς βασιλεῖς μας τὰς ἁμαρτίας μας.

— Αὐτὰ εἶναι προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις, ἀνέκραξεν ὁ Κος Μουρμούρης. Ἐὰν ἡ βασιλεία ἐλειτούργει καθὼς ἔπρεπε, καὶ ὁ τόπος ἐκυβερνᾶτο ἀληθῶς, καὶ δὲν ἐπεκράτει ἡ παροῦσα παραλυσία καὶ ἀτιμωρησία, δὲν θὰ εἴμεθα εἰς τὸ σημεῖον ὅπου σήμερον εὑρισκόμεθα !

— Μὴ ἀνάπτῃς καὶ πάλιν, ὑπέλαβεν ὁ Κος Καλομάτης. Αὐτὰ τὰ ζητήματα ἀπαιτοῦν ἀπάθειαν.

— Ἕνας λόγος εἶναι ἡ ἀπάθεια, ἐψιθύρισε σύνοφρυς ὁ Κος Μουρμούρης.

— Λέγεις «ἐὰν ἐλειτούργει ἡ βασιλεία καθὼς ἔπρεπε». Ἐὰν τὸ **καθὼς ἔπρεπε** τοῦτο τὸ ἐννοεῖς κατὰ γράμμα, τότε πηγαίνομεν πολὺ μακράν. Δὲν θὰ ἀναλάβω βεβαίως τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ Συντάγματός μας, οὔτε θὰ ἐξετάσω ἐὰν εἰς τοῦτο μᾶλλον ἢ εἰς πᾶν ἄλλο δὲν πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν τὰ αἴτια τῆς καχεξίας μας. Ἀλλά, καλὸν ἢ κακόν, τὸ σύνταγμα εἶναι ἔργον ἰδικόν μας καὶ ὄχι τοῦ βασιλέως, τὸν δὲ Γεώργιον τὸν ἐφέρα-

μεν διὰ νὰ μᾶς κυβερνᾷ μὲ τὸ σύνταγμα τοῦτο, καὶ ὡρκίσθη νὰ τὸ τηρῇ, καὶ τηρεῖ πιστῶς τὸν ὅρκον του.

— Καὶ θὰ μοῦ εἰπῇς ὅτι δὲν ἠδύνατο, μένων ἐντὸς τοῦ συντάγματος, ν' ἀποκαθιστᾷ ἐπαισθητοτέραν τὴν ἐπίδρασίν του ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ τόπου;

— Δὲν εἶμαι ποσῶς περὶ τούτου βέβαιος. Ἀλλὰ διατὶ νὰ μὴ ὑποθέσωμεν ὅτι, καθὸ βασιλεύς, ἔχει τὸ πλεονέκτημα νὰ βλέπῃ καὶ αὐτὸς τὰ πράγματα ἐξ ὕψους, ἐξ ἀποστάσεως, ὄχι μὲ τὸ μικροσκόπιον καθὼς σύ! Ἴσως σκέπτεται ὅτι κυρία ἀποστολή του δὲν εἶναι ἡ ἐντὸς μιᾶς καὶ μόνης γενεᾶς ἀγωγὴ καὶ ἠθικοποίησις τοῦ λαοῦ του, ἀλλ' ἡ ἑδραίωσις τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ ὁποίου ἡ φύλαξις τοῦ ἐνεπιστεύθη διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις εὐρυτέρου εἰς τὸ μέλλον οἰκοδομήματος. Τὸ μέλλον δὲν τὸ γνωρίζομεν, οὔτε δυνάμεθα νὰ τὸ προδικάσωμεν. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Γεώργιος κατορθώσῃ, ὡς μέχρι τοῦδε τὸ κατώρθωσε, ν' ἀφήσῃ εἰς τὸν διάδοχόν του τὴν Ἑλλάδα μεγαλειτέραν ἢ ὅτε τὴν παρέλαβε, δὲν θ' ἀρκέσῃ καὶ τοῦτο μόνον πρὸς ἀνύψωσιν τῆς μνήμης του; Ὀλίγον τὸ ἔχεις νὰ γείνῃ αὐτὸς ὁ ἀρχηγέτης νέας σειρᾶς Ἑλλήνων βασιλέων; Ἂς μείνῃ εἰς τὸν υἱόν του, τὸν πρῶτον ὀρθόδοξον Ἕλληνα βασιλέα μας, ἡ ἀποστολὴ τοῦ νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τοῦ πατρός του. Ἰδὲ πῶς τὸν ἀνέθρεψεν ὁ βασιλεὺς καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς Ἕλληνας ἀδελφούς του, τὰ μέλλοντα στηρίγματα τοῦ θρόνου! Ὁ Κωνσταντῖνος, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν του, θὰ μᾶς φέρῃ τὴν προστασίαν τῶν γραμμάτων, τὴν ἐμψύχωσιν τῶν τεχνῶν, τὴν ποδηγέτησιν τῆς κοινωνίας, καὶ ὅσα ἄλλα ἀγαθὰ δύναται νὰ ἐλπίσῃ ἐκ βασιλείας συνταγματικῆς λαὸς συνταγματικῶς κυβερνώμενος.

— Δὲν προσθέτεις: καὶ ἄξιος νὰ κυβερνᾶται συνταγματικῶς!

— Τοῦτο ἂς ἀφήσωμεν νὰ τὸ ἀναλύσωμεν ἄλλοτε, διὰ νὰ μὴ νυκτωθῶμεν ἐδῶ. Ὁ ἥλιος ἔδυσε ὡς βλέπεις.

Καὶ ἐγερθεὶς ἔδειξε διὰ τῆς χειρὸς τὰ πορφυρᾶ νέφη, τὰ ὁποῖα ἐστόλιζον τὸν οὐρανὸν ὑπεράνω τῆς κορυφῆς τοῦ Πάρνηθος.

— Εὔχομαι, εἶπεν ὁ Κος Μουρμούρης ἐγειρόμενος, ν' ἀργήσῃ πολὺ ἀκόμη ἡ ὥρα τῆς διαδοχῆς. Μᾶς ἀρκεῖ ἡ πεῖρα τὴν ὁποίαν δὶς ἕως τώρα ἐλάβομεν ἡγεμόνος ἀνηλίκου.

— Παραδέχομαι τὴν εὐχήν, ἀνεξαρτήτως τῆς δικαιολογήσεως μὲ τὴν ὁποίαν τὴν συντροφεύεις, διὰ νὰ μὴ εἰπῇς καὶ τίποτε χωρὶς μεμψιμοιρίαν. Λοιπὸν εἴμεθα σύμφωνοι: Ζήτω ὁ βασιλεὺς Γεώργιος!

— Μάλιστα! Ζήτω! Καὶ εἰς ἔτη πολλά!

ΛΟΓΟΣ ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΤΗΝ 25 ΜΑΡΤΙΟΥ 1889[1]

Εὔχομαι, Κύριοι, ἡ καλὴ συνήθεια τοῦ νὰ συνεορτάζωμεν τὴν Ἐθνικὴν ἑορτήν μας νὰ ἐπικρατήσῃ καὶ εἰς τὸ μέλλον, ἐνόσῳ εὑρισκόμεθα μακρὰν τῆς πατρίδος.

Ἐκεῖ, μᾶς τὴν ἐνθυμίζουν οἱ κώδωνες τῶν ἐκκλησιῶν, αἱ σημαῖαι, οἱ πυροβολισμοί, αἱ ἐπίσημοι τελεταὶ καὶ αἱ ἰδιωτικαὶ συναθροίσεις. Ἐδῶ, ὅλα ταῦτα διὰ τῆς μνήμης μόνον καὶ τῆς φαντασίας ἔχομεν νὰ τὰ ἀναπληρώσωμεν. Ἀλλ᾽ ἴσως ὅσον ἀπέχομεν τῆς πατρίδος, τόσον θερμότερον ἀποβαίνει τὸ αἴσθημα τὸ ἀναζωπυρούμενον διὰ τοιούτων πανηγύρεων. Ὄχι ὅτι ἀγαπῶμεν τὴν Ἑλλάδα ὀλιγώτερον ὅτε εἴμεθα εἰς τοὺς κόλπους της,—ἀλλὰ διότι εἶναι φυσικώτερον νὰ προσκολλώμεθα περισσότερον εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς ἀγάπης μας, ὅταν μᾶς χωρίζουν ἀπὸ αὐτὰ βουνὰ καὶ πελάγη.

Ἀλλ᾽ ἐκτὸς τούτου, — παρεκτὸς τῆς ἀγάπης,— ὑπάρχει νομίζω καὶ ἄλλο τι. Μακρὰν τῆς Ἑλλάδος εὑρισκόμενοι δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐξ ὑψηλοτέρας περιωπῆς τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον της. Ἡ ἀπόστασις τόπου ἰσοδυναμεῖ καὶ πρὸς ἀπόστασιν χρόνου. Μακρόθεν βλέποντες, γινόμεθα τρόπον τινὰ μεταγενέστεροι. Ὅσον δὲ περισσότερον ἀπομακρυνόμεθα ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν ἀφετηρίαν μας, ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ 1821, τόσον περισσότερον σεβασμὸν καὶ περισσοτέραν εὐγνωμοσύνην θὰ αἰσθανώμεθα πρὸς τοὺς ἐργάτας της, καὶ τόσον πανηγυρικώτερον θὰ ἑορτάζωμεν τὴν μνήμην των.

(1) Εἰς συμπόσιον τῶν εἰς τὰ Παρίσια παρεπιδημούντων Ἑλλήνων.

Διατὶ τοῦτο; — Διὰ δύο λόγους.

Ἐν πρώτοις, καθόσον ὁ χρόνος παρέρχεται, ἡ ἀχλύς του θ᾽ ἀναδεικνύῃ μεγαλείτερον ἔτι τὸ ἀνάστημα τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἐπαναστάσεως. Ναὶ μέν, καὶ ζῶντες ἦσαν καὶ ἐφαίνοντο μεγάλοι! Σεῖς οἱ νεώτεροι δὲν τοὺς εἴδατε τοὺς ἄνδρας τῆς μεγαλουργοῦ ἐκείνης γενεᾶς. Ἀλλ᾽ ἡμεῖς οἱ πρεσβύτεροι τοὺς εἴδομεν. Εἶδα καὶ ἐγνώρισα καὶ ἤκουσα τὸν Γενναῖον Κολοκοτρώνην, τὸν Κώσταν Βότσαρην, τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, τὸν Σπυρίδωνα Τρικούπην, . . . εἶδα τὸν Τζαβέλαν, εἶδα τὸν Κανάρην! Καὶ ἂν δύναταί τι νὰ μὲ παρηγορήσῃ ὅτι δὲν θὰ ἴδω ὅσα ἀγαθὰ ἐπιφυλάττονται εἰς τὴν ἰδικήν σας γενεάν, τοῦτο εἶναι ὅτι αἱ πρῶται μου ἀναμνήσεις μὲ συνδέουν μὲ τὸ ἔνδοξον ἐκεῖνο παρελθόν.

Ἀλλ᾽ ὁ θάνατος καὶ ὁ χρόνος μεγεθύνουν καὶ καθιεροῦν τὴν φήμην τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, τὰ ὀνόματά των γίνονται κτήματα εἰς ἀεί, καὶ ἡ δόξα των ἀνανεοῦται γηράσκουσα. Μὴ δὲν βλέπομεν τοῦτο ἀπὸ τοῦδε; — Πέρυσι εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Παρνασσοῦ δὲν ἀνυψοῦτο τρόπαιον εἰς τιμὴν τοῦ Ὀδυσσέως Ἀνδρούτσου; Αὔριον δὲν ἐγκαινιάζεται ὁ ἀνδριὰς τοῦ Μιαούλη εἰς τὸ κέντρον τοῦ Αἰγαίου, ἐκεῖ ὅπου ἀντήχησεν ὁ κρότος τῶν

ναυμαχιῶν του; — Καθόσον ὁ χρόνος παρέρχεται ἡ Ἐθνικὴ εὐγνωμοσύνη θὰ πολλαπλασιάσῃ τὰ μνημεῖα καὶ τοὺς ἀνδριάντας. Ὁ ξένος διερχόμενος τὰ Δερβενάκια θὰ βλέπῃ μακρόθεν κολοσσιαίαν τὴν περικεφαλαίαν τοῦ Κολοκοτρώνη! Εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Φαλήρου θ' ἀνυψοῦται ὑπερήφανος ἡ σπάθη τοῦ Καραϊσκάκη! Παντοῦ θὰ στηθοῦν τρόπαια, διότι παντοῦ τὸ χῶμα ἐποτίσθη μὲ αἷμα, παντοῦ ἐδόξασε διὰ νέας δόξης τὴν Ἑλλάδα ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ ἐθελοθυσία. Καὶ ὅσον παρέρχεται ὁ χρόνος, τόσον θ' ἀναφαίνεται μεγαλειτέρα ἡ ἡρωϊκὴ ἐκείνη ἐποχή!

Ἰδοὺ ὁ πρῶτος λόγος. Ὁ δὲ δεύτερος;

Ὁ δεύτερος λόγος εἶναι ὅτι διὰ νὰ φυτρώσῃ ὁ σπόρος, διὰ νὰ ριζοβολήσῃ καὶ ν' ἀναδώσῃ καρπούς, ἀπαιτεῖται καιρός. — Ὁ σπόρος ἐφυτεύθη κατὰ τὸ 1821. — Οἱ σπείραντες, καὶ οἱ ἔκθαμβοι ἔξωθεν θεαταί, ἐπερίμενον ὅτι θὰ βλαστήσῃ διὰ μιᾶς! Ὅτε εἶδον τὸ μικρὸν καὶ ταπεινὸν κατ' ἀρχὰς βλάστημα, ἔστρεψαν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀπογοητευμένοι. — Δὲν εἶχον, καὶ ἐδικαιοῦντο ἴσως ἐκεῖνοι νὰ μὴ ἔχουν ὑπομονήν. Εἰς ἐκείνους ἦτο συγχωρημένον ν' ἀνυπομονοῦν καὶ νὰ μὴ ἀναλογίζωνται ὅτι, ἐὰν ἡ πρώτη γενεὰ ἐφύτευσε τὸν σπόρον, μόλις ἡ τρίτη καὶ ἡ τετάρτη θὰ ἴδῃ καὶ θ' ἀπολαύσῃ τοὺς καρπούς.

Ἑκάστη γενεὰ ἔχει τὴν ἀποστολήν της, ἔχει τὸ ἔργον της. Ἀλλὰ τῆς πρώτης ἐκείνης γενεᾶς ἡ ἀποστολὴ ἦτο ἡ μεγαλειτέρα, ἡ εὐγενεστέρα. Διὰ τοῦτο τὴν δοξάζομεν. Ἡ εὐγνωμοσύνη μας πρὸς τοὺς ἥρωας

καὶ τοὺς μάρτυρας τοῦ 1821, ἀντὶ νὰ ἐλαττοῦται, θ' αὐξάνῃ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Τὸ μέγεθος τοῦ ἐπιχειρήματος, οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ θυσίαι τῶν πατέρων μας θὰ ἐκτιμῶνται ἐπὶ πλέον καὶ πλέον καθόσον γίνονται ἐναργέστερα τὰ ἀποτελέσματα, καθόσον ὁ σπόρος καρποφορεῖ.

Τοὺς ἀληθεῖς καρποὺς του μόλις ἠρχίσαμεν νὰ τοὺς βλέπωμεν. Σεῖς οἱ νεώτεροι θὰ ἴδῆτε καὶ θὰ χαρῆτε πλουσιωτέραν συγκομιδήν, — καὶ τὰ τέκνα σας ἀκόμη πλουσιωτέραν! Ἀλλὰ μὴ λησμονεῖτε ὅτι ἡ ἀπόλαυσις προϋποθέτει καὶ κόπους, ὅτι τῶν δικαιωμάτων προηγοῦνται αἱ ὑποχρεώσεις. Μὴ λησμονεῖτε ὅτι ἑκάστη γενεὰ ἔχει τὴν ἀποστολήν της καὶ τὸ καθῆκόν της. Ἡ ἀποστολὴ καὶ τὸ καθῆκον ὑμῶν τῶν νεωτέρων εἶναι νὰ προάξετε, νὰ καλλιτερεύσετε τὴν παρακαταθήκην τὴν ὁποίαν σᾶς παραδίδουν αἱ προηγηθεῖσαι γενεαί, διὰ νὰ τὴν μεταβιβάσετε εἰς τὰς ἐπερχομένας!

Ὁ σκοπὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως δὲν ἦτο ἁπλῶς καὶ μόνον ἡ ἀπόσεισις ξένου καὶ ἐπαχθοῦς ζυγοῦ, οὔτε ἡ προσθήκη κρατιδίου νέου εἰς τὸν χάρτην τῆς Εὐρώπης. Ὁ σκοπὸς ἦτο νὰ καταλάβωμεν θέσιν — καὶ θέσιν ἔντιμον — εἰς τὴν χορείαν τῶν φωτισμένων, τῶν εὐνομουμένων, τῶν πολιτισμένων ἐθνῶν. Πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τούτου εἰργάσθησαν τὸ κατὰ δύναμιν πᾶσαι αἱ μέχρι τοῦδε γενεαί, καὶ οἱ ἀγῶνες των δὲν ἦσαν ὅλως ἄκαρποι. Ἀλλὰ τὸ ἔργον εἰσέτι δὲν ἀπεπερατώθη. Ἐξακολουθήσατέ το σεῖς οἱ νεώτεροι!

Σεῖς ἰδίως οἱ ἔχοντες τὴν τύχην νὰ βλέπετε ἐκ τοῦ

πλησίον τοὺς λαοὺς τοὺς ὁποίους ἀπομιμούμεθα καὶ πρὸς τοὺς ὁποίους ἔχομεν τὴν εὐγενῆ ἐπιθυμίαν νὰ ἐξισωθῶμεν, συνεργήσατε εἰς τὴν ἐξακολούθησιν καὶ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου!

Ἀλλ' ἐνόσῳ εὑρίσκεσθε εἰς τὴν ἑστίαν ταύτην τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν φώτων, μὴ βλέπετε μόνην τὴν ἐπιφάνειαν. Μὴ ἀρκεῖσθε πρὸ πάντων εἰς τὴν εὔκολον καὶ ἀπατηλὴν καὶ ἐπικίνδυνον παρηγορίαν τὴν ὁποίαν δύναται νὰ παρέξῃ ἡ σύγκρισις τῶν ἰδικῶν μας ἐλλείψεων πρὸς τὰ κακῶς ἔχοντα ἀλλαχοῦ. Ὄχι! Βλέπετε ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν, — προσέχετε εἰς τὰ καλά, τὰ ἄξια μιμήσεως. Τὰ δὲ καλὰ εἶναι πολλὰ καὶ ἄφθονα.

Σεῖς οἱ νέοι ἐπιστήμονες, — νομικοί, ἰατροί, στρατιωτικοί, μηχανικοί, καλλιτέχναι, — βλέπετε δι' ὁποίων κόπων, διὰ πόσης μελέτης, δι' ὁποίας ἀφοσιώσεως εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος, ἀπέκτησαν τὴν φήμην των, πρὸς δόξαν τῆς Γαλλίας, οἱ διδάσκαλοι τοὺς ὁποίους ἔρχεσθε ν' ἀκροασθῆτε. Μεταφέρετε ὀπίσω εἰς τὴν Ἑλλάδα τοῦτο καὶ μόνον τοῦτο τὸ μάθημα. Ὑπάγετε διδαχθέντες νὰ διδάξετε ὅτι πρὸς διανοητικὴν καὶ πρὸς ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ Ἔθνους ἀπαιτοῦνται κόποι ἐνδελεχεῖς, μέθοδοι τὰς ὁποίας δὲν ἀπεκτήσαμεν εἰσέτι, καὶ ἀφοσίωσις εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος. Διδάξατε, διασπείρατε αὐτὰ διὰ τῶν λόγων, διὰ τῶν ἔργων, διὰ τοῦ παραδείγματος! Ἰδοὺ πῶς θὰ ἐκτελέσετε τὴν ἀποστολήν σας, — πῶς θὰ πληρώσετε τὸν ὡραιότερον φόρον εὐγνωμοσύνης εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι

ἐφύτευσαν τὸν σπόρον καὶ τὸν ἐπότισαν μὲ τὰ αἵματά των, — εἰς ἐκείνους τῶν ὁποίων σήμερον πανηγυρίζομεν τὸ μνημόσυνον.

Ἐγερθῆτε, Κύριοι. Ἐγερθῆτε! Τοῦτο δὲν εἶναι πρόποσις, εἶναι προσευχή: Αἰωνία ἡ μνήμη τῶν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος πεσόντων!

ΥΠΕΞΑΙΡΕΣΙΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΝΑΥΑΡΧΙΔΟΣ

Κατὰ τὸ ἔτος 1760, περὶ τὰς πρώτας τῆς ἀνοίξεως ἡμέρας, ὁ Καπιτὰν πασᾶς ἐτίμα διὰ τῆς παρουσίας του τὴν νῆσον Κῶ. Κατ' ἔτος ὁ τουρκικὸς στόλος ἀπέπλεεν ἐν πομπῇ ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου, διήρχετο τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἐπεσκέπτετο μίαν μετὰ τὴν ἄλλην τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, πρὸς εἴσπραξιν τοῦ χαρατσίου. Κατ' ἔτος δὲ ἐπερίμενον μετὰ φόβου καὶ τρόμου τὴν ἐμφάνισιν τοῦ στόλου οἱ δυστυχεῖς νησιῶται. Ναὶ μέν, οἱ δημογέροντες ἐφρόντιζον ἐγκαίρως περὶ τῆς συνάξεως τοῦ ὀφειλομένου ποσοῦ καὶ ἦσαν ἕτοιμοι πρὸς ἀπότισιν τοῦ φόρου. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἤρκει· ἤθελε καὶ φιλοδωρήματα ὁ Πασᾶς δι' ἴδιόν του λογαριασμόν. Οἱ δὲ ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ ναῦται καὶ οἱ στρατιῶταί του, ἀκολουθοῦντες τὸ καλὸν παράδειγμα καὶ ἐνθαρρυνόμενοι ὑπὸ τῆς ἀνοχῆς τοῦ ἀρχηγοῦ των, ἀπέβαινον ἐπὶ τῆς νήσου, πρὸς ἴδιον ὄφελος καὶ αὐτοί· ἀλλοίμονον δὲ εἰς τοὺς Χριστιανοὺς τότε! Εὐτυχὴς ὁ λῃστευθεὶς μόνον, καὶ διαφυγὼν ἄνευ πληγῆς γιαταγανίου, ἄνευ σφαίρας πιστολίου (1).

(1) Ἴδε Eton, Survey of the Turkish Empire, σ. 177.

Ὁ Tournefort ἐπισκεπτόμενος τὸ Αἰγαῖον κατὰ τὸ ἔτος 1700, εὑρέθη εἰς Ἀντίπαρον ὅτε ἐφάνη πλησιάζων ὁ στόλος τοῦ Καπιτὰν πασᾶ. Ἐν παρενθέσει, οἱ κάτοικοι τῆς νήσου συνεποσοῦντο τότε εἰς ἑβδομήκοντα περίπου οἰκογενείας, ὁ δὲ εἰσπραττόμενος φόρος ὑψοῦτο εἰς 1200 σκοῦδα ἢ γρόσια,—καθόσον τότε τὸ γρόσι εἶχε τὴν ἀξίαν τοῦ σκούδου. Τοσοῦτος ἦτο, λέγει, ὁ τρόμος τῶν κατοίκων, ὥστε οὔτε προσόψια, οὔτε χειρόμακτρα ἀφῆκαν εἰς τὰς οἰκίας των. Ἅμα ἔβλεπον μακρόθεν τὰ πλοῖα οἱ νησιῶται, ἔφευγον εἰς τὰ ὄρη, ἐκρύπτοντο εἰς τὰ σπήλαια, ἔθαπτον ἐντὸς τῆς γῆς ὅ,τι πολύτιμον εἶχον. Ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος; Οἱ Τοῦρκοι ὑποπτευόμενοι ὅτι κρύπτουν οἱ ἐγχώριοι τοὺς θησαυρούς των, συνελάμβανον τοὺς προκρίτους καὶ οἱ ραβδισμοὶ δὲν ἔπαυον μέχρις οὗ αἱ γυναῖκες ἔφερον τὰ κειμήλια των καὶ τὰ τῶν γειτονισσῶν των. Συχνάκις δὲ μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰ κειμήλια ἀπῆγον οἱ Τοῦρκοι σιδηροδεσμίους καὶ τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα των. Ὁμολογητέον, ἐπιλέγει ὁ Tournefort, ὅτι ἔχει ἀρετὰς μεγάλας ἡ τουρκικὴ ράβδος (τόμ. 1 σελ. 186).

Οἱ κάτοικοι τῆς Κῶ, ἐντούτοις, εἶχον ἤδη φορολογηθῆ καὶ ἀπογυμνωθῆ καὶ ραβδισθῆ, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἡτοιμάζοντο πρὸς ἀπόπλουν, διὰ νὰ χαροποιήσουν καὶ τὰς ἄλλας νήσους μὲ τὴν ἐπίσκεψίν των. Ἀλλ' ἦτο Βαϊράμιον, ἡ δὲ ἡμέρα Παρασκευή, ὥστε δὲν ἐβιάζοντο. Ὁ πασᾶς καὶ τὰ πληρώματα ἔμενον εἰσέτι ἐπὶ τῆς νήσου προσευχόμενοι, ἢ διασκεδάζοντες, ἢ βασανίζοντες ἴσως Χριστιανόν τινα νεωστὶ ἀνακαλυφθέντα

ἐντὸς τοῦ κρυψῶνός του. Οἱ δὲ νησιῶται ἐπερίμενον ἀνυπομόνως τὴν ὥραν τῆς ποθητῆς ἀναχωρήσεως τῶν Τούρκων. Θὰ ἐπανέλθουν καὶ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος, ἀλλ' ἕως τότε τοὐλάχιστον δὲν θὰ τοὺς ἴδουν. Ἴσως ἐν τῷ μεταξὺ ἀντὶ τῶν ὀθωμανικῶν τοὺς ἐπισκεφθοῦν πλοῖα πειρατικά, εἴτε ἐξ Ἀλγερίου εἴτε ἐκ τῆς χριστιανικῆς Μελίτης, τὰ μὲν χειρότερα τῶν δέ. Ἀλλ' ἴσως καὶ δὲν ἔλθουν. Ἄλλως ὑπομονή! Μὴ ἐφαντάζοντο τὸν βίον διαφορετρόπως οἱ δυστυχεῖς; Ἄνετος ὕπαρξις, νόμου ἰσχύς, προσωπικὴ ἐλευθερία, ἐξασφάλισις τῶν καρπῶν τῆς ἐργασίας των ἦσαν—καὶ ὡς λέξεις καὶ ὡς ἰδέαι—πράγματα ἄγνωστα εἰς αὐτούς. Αἱ συνήθεις περιπέτειαι τοῦ καθ' ἡμέραν βίου των ἦσαν λῃστρικαὶ ἐπιδρομαὶ εἴτε πασάδων εἴτε πειρατῶν, ἀπαγωγαί, ραβδισμοί, λαφυραγωγίαι καὶ ἡ ἐπὶ τῶν ἑδωλίων ἐνίοτε τοῦ κατέργου ἀλυσόδεσις. Ὅταν ἀναπολῇ τις τὰ δεινὰ ἐκεῖνα, ἀπορεῖ πῶς ἔζησαν οἱ ἄνθρωποι καὶ πῶς αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου δὲν ἐρημώθησαν ἐντελῶς. Ἴσως διότι καὶ οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ πειραταὶ δὲν ἤθελον τὴν ἐρήμωσίν των, ὡς ἀσύμφορον. Ἀληθῶς, ὁ Tournefort εὗρε τριακοσίους μόνον κατοίκους ἐπὶ τῆς Πάτμου, τριακοσίας οἰκογενείας ἐπὶ τῆς Σκύρου, διακοσίας μόνον ψυχὰς ἐπὶ τῆς Σικίνου, ἑκατὸν καὶ εἴκοσι οἰκογενείας ἐπὶ τῆς Φολεγάνδρου. Μετὰ δὲ παρέλευσιν ἑβδομήκοντα ἐτῶν, ὁ Choiseul-Gouffier εὗρε διακοσίους μόνον κατοίκους ἐπὶ τῆς Μήλου καὶ ἰσαρίθμους ἐπὶ τῆς Κιμώλου. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἔζων εἰσέτι ἄνθρωποι ἐπὶ τῶν εὐδαιμόνων νήσων, ὁπόθεν ἄλλοτε ἐκ τοῦ περισσεύματος τοῦ πληθυσμοῦ ἐπέμποντο πολυάριθμοι ἀποικίαι εἰς τὰ παράλια τῆς Μεσογείου ἁπάσης.

Ἐκ τῶν ἠγκυροβολημένων εἰς τὰ ὕδατα τῆς Κῶ πλοίων προεξῆρχεν ἡ ναυαρχίς, σκάφος μεγαλοπρεπὲς φέρον ὀγδοήκοντα τηλεβόλα. Ὁ Πασᾶς ἀπὸ τὴν ἀκτήν, ἐξαπλωμένος ἴσως ἐπὶ τάπητος μαλθακοῦ μετὰ τὴν τυπικὴν προσευχήν του, ἔβλεπε μετ' ἀγερώχου εὐχαριστήσεως, πέρα τῶν ἄλλων πλοίων, εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος,—διότι τοσοῦτος ὄγκος δὲν ἐχώρει ἐντὸς τοῦ λιμένος, — ἔβλεπε τὰ προέχοντα στέρνα τῆς ναυαρχίδος καὶ τὴν πρὸς τὴν Κῶ ἐστραμμένην πρύμνην της, εἰς τὰ παράθυρα τῆς ὁποίας ἀντενακλᾶτο ὁ πρὸς τὴν δύσιν του κλίνων ἥλιος.

Ἐπὶ τοῦ πλοίου ἔμενον ὀλίγοι Τοῦρκοι. Οἱ πλεῖστοι ἦσαν μετὰ τοῦ Πασᾶ ἐπὶ τῆς νήσου. Ἀλλ' οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι ἦσαν ἱκανοὶ πρὸς ἐπιτήρησιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος, συνισταμένου ἐξ ἑβδομήκοντα ναυτῶν σκλάβων.

Ὁποῖος ὁ βίος τῶν δυστυχῶν ἐκείνων, εἴτε προσηλωμένων εἰς τὰς κώπας τῶν κατέργων, εἴτε μετέπειτα ἐπὶ τῶν ἱστιοφόρων πλοίων τοῦ τουρκικοῦ στόλου, δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν σήμερον. Ἡ δημοτικὴ ἡμῶν ἀνθολογία διετήρησε τὴν ἠχὼ τῶν στεναγμῶν, οἱ ὁποῖοι ἀντήχουν ὑπὸ τὴν ἐρυθροβαφῆ τῆς ἡμισελήνου σημαίαν. Τίς ἀγνοεῖ τὸ περιπαθέστατον ἐκεῖνο ποίημα :

Ἐρχόμαστ' ἀπ' Ἀνατολὴ σὲ μιὰ χρυσῆ γαλιότα.
Πέντε πασάδαις εἴχαμε π' ὡμορφοτραγουδοῦσαν,
κ' εἴχαμε σκλάβους ὤμορφους 'ς τὰ σίδερα δεμένους,

'ς τὰ σίδερα, 'ς ταὶς ἅλυσαις καὶ 'ς ταὶς βαρειαὶς κατέναις.
Ὁ σκλάβος ἀναστέναξεν ἀπ' τῆς καρδιᾶς τὰ φύλλα·
δίνει κι' ἄλλο 'να στεναγμὸ κ' ἐστάθηκ' ἡ γαλιότα.
Κι' ὁ Μπέης τὸ κατάλαβε κ' ἐφώναξ' ἀπ' τὴν πρύμνη :
— Ἂν εἶν' ἀπὸ τοὺς ναύτας μου, ἀνάθεμά τους ὅλους,
κι' ἂν εἶν' ἀπὸ τοὺς σκλάβους μου νὰ τὸν ἐλευθερώσω.
Σκλάβε πεινᾷς : Σκλάβε διψᾷς : Σκλάβε μου ροῦχα θέλεις ;
—Μήτε πεινῶ, μήτε διψῶ, μήτε καὶ ροῦχα θέλω.
Θυμήθηκα τὴν μάνα μου, τὴν δόλια μου γυναῖκα,
ποὔμουνα δυὸ 'μερῶν γαμπρός,—δώδεκα χρόνους σκλάβος.
—Τραγούδησέ μου, σκλάβε μου, γιὰ νὰ σ' ἐλευθερώσω
—Πόσαις φοραὶς τραγούδησα κ' ἐλευθεριὰ δὲν εἶδα !
Μὰ ἂν εἶναι γιὰ τὴν 'λευθεριὰ νὰ μετατραγουδήσω.
Φέρτε μου τὸ λαγοῦτό μου μὲ τ' ἀσημένια τέλια,
νὰ τραγουδήσω καὶ νὰ 'πῶ γιὰ τῆς σκλαβιᾶς τὰ πάθη.
Δώδεκα χρόνους ἔκαμα 'ς τῆς Μπαρμπαριᾶς τὸν ἄμμο,
κ' ἐννηὰ καρυαὶς ἐφύτευσα 'ς τῆς φυλακῆς τὴν πόρτα,
κι' ἀπ' ταὶς ἐννηὰ καρπὤφαγα, κ' ἐλευθεριὰ δὲν εἶδα ! . . .
Ἂν ἔχῃς μάνα καὶ παιδιά, Πασᾶ 'λευθέρωσέ με !

Οἱ ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος ἑβδομήκοντα σκλάβοι ἦσαν Ἕλληνες, Ἰταλοί, Γάλλοι, Μελιταῖοι, οἱ μὲν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν παραλίων ἁρπαγέντες, οἱ δὲ αἰχμαλωτισθέντες κατὰ διαφόρους συμπλοκὰς μετὰ χριστιανικῶν πλοίων.

Μεταξὺ τῶν τελευταίων συγκατελέγετο Σίμων τις, Ἰταλὸς ἐκ τῶν παραλίων τοῦ παπικοῦ κρατους, συλληφθεὶς πρὸ ἐτῶν ἐντὸς πλοίου ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ ἡγεμόνος τοῦ Μονάκου, σημαίαν εἰς τὴν ὁποίαν μόνη τὴν σήμερον ἐναπέμεινε ἡ ὄχι ζηλευτὴ φήμη, ὅτι περιβάλλει τὸ τελευταῖον δημόσιον ἐν Εὐρώπῃ χαρτοπαικτήριον.

Ὁ Σίμων οὗτος συνέλαβε τὸ παράτολμον σχέδιον, ὄχι μόνον αὐτὸς μετὰ τῶν συντρόφων του νὰ ἐλευθερωθῇ, ἀλλὰ καὶ νὰ κυριεύσῃ τὸ φοβερὸν πλοῖον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔσυρε τὰς δουλικάς του ἁλύσεις. Πρὸ πόσου χρόνου ἐκυοφόρει τὸ σχέδιον τοῦτο, πῶς κατώρθωσε νὰ μεταδώσῃ τὸ θάρρος του εἰς τοὺς ὁμοδούλους του, πῶς προπαρεσκευάσθησαν τὰ τῆς ἐκτελέσεως, — ταῦτα πάντα, ἐν ἐλλείψει λεπτομερῶν εἰδήσεων, ἀφίνονται εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ ἀναγνώστου.

Οἱ ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος Τοῦρκοι ἡσύχαζον κατὰ τὴν παρασκευὴν ἐκείνην τοῦ Βαϊραμίου ἀμέριμνοι, ὅτε αἴφνης οἱ ἑβδομήκοντα συνωμόται ἐπιπίπτουν κατ' αὐτῶν, τοὺς ἀναγκάζουν νὰ καταφύγουν εἰς τὸν πυθμένα τοῦ πλοίου, τοὺς κλείουν ὑπὸ τὸ κατάστρωμα, καὶ κόπτοντες ἁλύσεις καὶ σχοινία ἀνοίγουν τὰ ἄρμενα ὑπὸ τὴν πνοὴν οὐρίου ἀνέμου.

Ὁ Πασᾶς ἀπὸ τὴν ἀκτὴν ἔβλεπεν ἐμβρόντητος, μὴ ἐννοῶν τί συμβαίνει. Κραυγαὶ διὰ μιᾶς ἐπὶ τῆς νήσου, διαταγαί, ἀπειλαί, βλασφημίαι !—Αἱ λέμβοι ἑτοιμάζονται, οἱ διεσπαρμένοι ἐπὶ τῆς νήσου Τοῦρκοι προσκαλοῦνται διὰ τυμπάνων, διὰ κανονοβολισμῶν, — αἱ ἄγκυραι τῶν ἄλλων ἐντὸς τοῦ λιμένος πλοίων ἀνέλκονται, τὰ ἱστία λύονται !—Πάταγος καὶ θόρυβος καὶ σύγχυσις ἁπανταχοῦ !

Ἐν τούτοις οἱ εἰς τὸν πυθμένα τῆς ναυαρχίδος κλεισθέντες Τοῦρκοι δὲν ἐσταύρωσαν τὰς χεῖρας. Ἐὰν ἠδύναντο νὰ καταστρέψουν τὸ πηδάλιον ὁ σκοπὸς τῶν ἀποστατῶν ἐματαιοῦτο. Μὴ κυβερνωμένου τοῦ πλοίου,

ὁ δρόμος του ἐκόπτετο, συνελαμβάνετο ὑπὸ τοῦ Καπιτὰν πασᾶ καὶ ἐλυτροῦντο οὗτοι ἀπὸ τὴν ἀπαγωγήν, ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν, ἀπὸ τὴν σφαγήν. Τὸ πηδάλιον λοιπὸν νὰ καταστραφῇ!

Οἱ Τοῦρκοι τὸ κατώρθωσαν!

Ἀλλ' ὁ Σίμων δὲν ἐπτοεῖτο εὐκόλως. Οἱ Χριστιανοὶ γενόμενοι κύριοι τῆς ὁπλοθήκης ἦσαν ἤδη καλῶς ὡπλισμένοι, ἡ δὲ ἀπελπισία καὶ ἡ πρόσφατος ἀπόκτησις τῆς ἐλευθερίας ἐδεκαπλασίαζον τὰς δυνάμεις των. Ἐνῷ ἡ ναυαρχὶς ἔπλεε χωρὶς πηδάλιον, ὁ Σίμων ἐπὶ κεφαλῆς μέρους τοῦ πληρώματος κατέβη εἰς τὸν πυθμένα. Οἱ πελέκεις των ἤνοιξαν τὰς θύρας καὶ τὰ παραπήγματα, ὄπισθεν τῶν ὁποίων οἱ Τοῦρκοι ἐκρύπτοντο. Ἦτο φοβερὰ ἡ συμπλοκὴ ἐντὸς τοῦ σκότους. Ὁ ἀγὼν ἑκατέρωθεν ἦτο περὶ ἐλευθερώσεως ἢ θανάτου. Πέντε ἐκ τῶν τοῦ Σίμωνος ἐφονεύθησαν. Ἐκ τῶν Τούρκων τινὲς ἐσφάγησαν, ἄλλοι διωκόμενοι ἐντὸς τοῦ πλοίου κατώρθωσαν διὰ τῶν θυρίδων τῶν πυροβόλων νὰ ριφθοῦν εἰς τὴν θάλασσαν. Ἀλλ' οἱ πλεῖστοι συλληφθέντες ἐκλείσθησαν σιδηροδέσμιοι εἰς τὰ βαθύτερα τοῦ πλοίου. Ὁ προνοητικὸς Σίμων ἐφείσθη τῆς ζωῆς των, ὄχι ἐξ εὐσπλαγχνίας, ἀλλὰ διὰ νὰ τοὺς ἔχῃ εἴτε ὡς ὁμήρους ἐν ὥρᾳ ἥττης, εἴτε ὡς ζῶντα τοῦ θριάμβου του τεκμήρια ἐν περιπτώσει διασώσεως εἰς χριστιανικὸν λιμένα.

Ταῦτα πάντα συνέβησαν ἐν ἀκαρεῖ. Τὸ πηδάλιον ἐπεσκευάσθη καὶ ἡ ναυαρχὶς ἐξηκολούθησε τὸν πλοῦν της, χωρὶς ὅμως τὴν ἡμισέληνον ἐπὶ τοῦ ἱστοῦ της.

Ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον, πλοῖον Ραγουζαῖον εἰσήρχετο πλησίστιον ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς Κῶ. Ὁ Πασᾶς, δάκνων τὰς χεῖρας καὶ λυσσῶν ἐξ ὀργῆς καὶ ἀνυπομονησίας διὰ τὴν βραδύτητα τῶν εἰς τὸν λιμένα ναυτῶν του, εἶδε μετ' ἀγαλλιάσεως τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ξένου πλοίου. Ἀκολουθούμενος ἀπὸ σμῆνος ὁπλοφόρων περικυκλόνει τὸ Ραγουζαῖον πλοῖον διὰ τῶν λέμβων του προτοῦ ρίψῃ τὴν ἄγκυραν, ἐπιβαίνει ἐπ' αὐτοῦ, καὶ στρέφει τὴν πρῷραν πρὸς τὴν φεύγουσαν ναυαρχίδα, τῆς ὁποίας εἶχε διακόψει τὸν δρόμον ἡ ὑπὸ τὸ κατάστρωμα συμπλοκὴ καὶ ἡ ἐπισκευὴ τοῦ πηδαλίου.

Τὸ Ραγουζαῖον πλοῖον ἐπήδα ἐπὶ τῶν κυμάτων. Ὁ ὁπλισμός του μικρός, ἀλλ' ἑκατοντάδες Τούρκων πνεόντων μένεα ἦσαν ἐπ' αὐτοῦ, καὶ ἐὰν ἅπαξ προσεκολλᾶτο εἰς τὴν ναυαρχίδα, πῶς ἤθελον ἀντισταθῇ εἰς τὴν ἔφοδον οἱ ἑξήκοντα καὶ πέντε ἐπιβάται της; Ἀλλ' ὅτε προσήγγιζον σχεδὸν τὰ πλοῖα, ἠκούσθη βροντώδης τοῦ Σίμωνος ἡ φωνή: Μακρυνθῆτε, εἰδὲ καίω καὶ τὴν ναυαρχίδα καὶ σᾶς!

Ὁ Πασᾶς ἤλλαξε ὄψιν. Ἐγνώριζεν ὅτι δὲν ἦσαν κενοὶ λόγοι τοῦ Σίμωνος ἡ ἀπειλή. Διέταξε νὰ μεταβάλῃ δρόμον τὸ πλοῖον. Ἐὰν προέβλεπε τὴν μοῖράν του ἤθελεν ἴσως προκρίνει τὸν ἐν μέσῳ φλογῶν καὶ ἐκπυρσοκροτήσεων θάνατον. Ἴσως ἀνεπόλησε κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἑνὸς ἐκ τῶν Σουλτάνων τὸ λόγιον, ὅτι ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τοὺς Μουσουλμάνους τὴν στερεάν, ἀλλὰ τὴν θάλασσαν τὴν ἀφῆκε διὰ τοὺς ἀπίστους. Ὁπωσδήποτε ἐπέστρεψε κατησχυμένος εἰς τὸν λιμένα τῆς Κῶ, ἐνῷ ὁ Σίμων ἔπλεε πρὸς τὴν Μελίτην.

Οἱ ἐν Μελίτῃ ὅτε εἶδον μακρόθεν πλοῖον πολεμικὸν τουρκικῆς κατασκευῆς καὶ τοιούτου μεγέθους πλέον πρὸς τὸν λιμένα των, ἐξεπλάγησαν. Τὰ τηλεβόλα ἐπὶ τῶν ἐπάλξεών των ἐστήθησαν κατ' αὐτοῦ, τὰ κάτεργά των ἐξῆλθον τοῦ λιμένος ἕτοιμα πρὸς ἐπίθεσιν, ὁ πολεμικὸς ὅλος πληθυσμὸς τῆς νήσου ἐτέθη εἰς κίνησιν. Ἀλλ' ἅμα ἐγνώσθη ὅτι τὸ πλοῖον ἀντὶ Τούρκων ἐνόπλων ἔφερε Ὀθωμανοὺς σιδηροδεσμίους, ἄκρατος ἐνθουσιασμὸς διεδέχθη τὴν προτέραν ἀνησυχίαν. Ὁ Σίμων καὶ οἱ σύντροφοί του ὡδηγήθησαν ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ δάκρυα χαρᾶς ἔβρεχον τὰς ἡλιοκαεῖς ἐκείνας παρειάς.

Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπέφερεν ὅλως διάφορα αἰσθήματα ἡ εἴδησις τοῦ ἀπροσδοκήτου συμβάντος. Ὁ Σουλτάνος Μουσταφᾶς διέταξε τὴν ἄμεσον τοῦ Καπιτὰν πασᾶ ἀποκεφάλισιν πρὸς τιμωρίαν τῆς ἀμελείας του καὶ πρὸς παραδειγματισμόν. Ταὐτοχρόνως δὲ διεμαρτυρήθη πικρῶς ἡ Πύλη διὰ τὸ δοθὲν ἄσυλον εἰς τὸ ὑπεξαιρεθὲν πλοῖον. Ἰδίως πρὸς τὸν τότε πρέσβυν τῆς Γαλλίας, κόμητα de Vergennes, ἀπηύθυνε τὰς διαμαρτυρήσεις του ὁ Βεζίρης Ραγήπ, ζητῶν διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῆς Γαλλίας τὴν ἀπόδοσιν τῆς ναυαρχίδος. Ἄλλως ἠπείλει ὅτι διὰ τῶν ὅπλων θὰ τὴν ἀνακτήσῃ. Ἡ Κυβέρνησις τοῦ παντοδυνάμου τότε Λουδοβίκου τοῦ ΙΕ' ἐπίεσε τοὺς Ἱππότας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς Πύλης,—ἀρχομένου δὲ τοῦ ἔτους 1761 ἡ ἁρπαγεῖσα ναυαρχίς, φέρουσα τὴν γαλλικὴν σημαίαν καὶ συνοδευομένη ὑπὸ τῆς γαλλικῆς φρεγάτας

«l'Oiseau», ἐπανῆλθεν εἰς τὸν Βόσπορον. Τὸ πλοῖον ἔρριψεν εἴκοσι καὶ μίαν βολὰς πρὸς χαιρετισμόν, ἀφοῦ δ' ἀντεχαιρετήθη δεόντως, κατεβίβασε τὴν γαλλικὴν σημαίαν, ἀνύψωσε τὴν τουρκικὴν καὶ ἠγκυροβόλησε παρὰ τὰ τείχη τοῦ Σεραγίου. Ἡ πρὸ ἔτους ἀπώλειά του εἶχε τόσον συνταράξει τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὥστε ἡ ἀνάκτησίς του ἐθεωρήθη ὡς θρίαμβος καὶ ἐπανηγυρίσθη δημοτελῶς.

Ταῦτα ἀφηγεῖται ὁ Γάλλος Chénier (1) ὅστις συζευχθείς, ὡς γνωστόν, Ἑλληνίδα ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔγινε ὁ πατὴρ δύο ὀνομαστῶν ποιητῶν, ἰδίως τοῦ Ἀνδρέου τοῦ δοξάσαντος τὴν γαλλικὴν φιλολογίαν.

Ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος Κομνηνὸς Ὑψηλάντης, ἀρχίατρος τοῦ μνησθέντος βεζίρου Ραγὴπ-Μουχαμέτ, **τοῦ ὑπερτάτου αὐθέντου του**, ὡς τὸν ἀποκαλεῖ, οὐδὲν περὶ τοῦ συμβάντος τούτου μνημονεύει εἰς τὴν Χρονογραφίαν του (2), κατὰ τὰ ἔτη 1760 καὶ 1761.

Ἄλλος ὅμως Γάλλος περιηγητής, κατ' ἐντολὴν τοῦ ἀτυχοῦς Λουδοβίκου τοῦ δεκάτου ἕκτου περιελθὼν τὴν Ἀνατολὴν κατὰ τὸ 1777, δεκαεπτὰ ἔτη μετὰ τὸ κατόρθωμα τοῦ Σίμωνος, ὁ Sonnini, ὄχι μόνον ἐπιμαρτυρεῖ τὰ τοῦ Chénier, ἀλλὰ καὶ τὸν Σίμωνα προσωπικῶς ἐγνώρισε. Δὲν τὸν ἀποκαλεῖ ὅμως Σίμωνα. Ἀποσιωπῶν τὸ ὄνομά του τὸν ἀναφέρει ἁπλῶς ὡς le

---

(1) Révolutions de l'Empire Ottoman par M. de Chénier. Paris 1789.

(2) Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει. 1870.

capitaine G.... Τὸν συνήντησεν εἰς Κίμωλον, ἡ ὁποία ἦτο κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχήν, καὶ ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἤδη, τὸ ὁρμητήριον τῶν Χριστιανῶν πειρατῶν, ἢ Κορσάρων, ὡς ἐπὶ τὸ εὐφημότερον ἐλέγοντο. Ἐκεῖ διήρχοντο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸν χειμῶνα ἐν κραιπάλῃ καὶ ἀσωτείᾳ. Σπαταλῶντες ἐκεῖ τὰ κέρδη τῶν λειῶν των κατέλειπον ἐπὶ τῆς νήσου χρήματα, τὰ ὁποῖα ὅμως, λέγει ὁ Choiseul-Gouffier, πολὺ ἀκριβὰ ἐπλήρονον οἱ ἐγχώριοι διὰ πολυειδῶν καταπιέσεων. Ἄλλως τε τὰ χρήματα ἐκεῖνα ἐχρησίμευον εἰς ἀπότισιν τῶν πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς φόρων, ὅτε ἀποπλεόντων τῶν πειρατῶν ἤρχοντο τὰ ὑπὸ τὸν Καπιτὰν πασᾶν πλοῖα.

Πρέπει νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὸ πειρατικὸν ἐπάγγελμα οὐδεμίαν τότε συνεπήγετο ἀτιμίαν. Ἀπ' ἐναντίας, οἱ ἐξασκοῦντες αὐτὸ ἦσαν καθ' ἃ λέγει ὁ Tournefort, ἄνδρες ὑψηλῆς περιωπῆς καὶ ἐγνωσμένης ἀνδρείας, ἀναφέρει δὲ εἰς ἐπιμαρτυρίαν τὰ ὀνόματα διαφόρων Γάλλων εὐπατριδῶν δοξασθέντων διὰ τῆς πειρατείας. Αἱ ἀναμνήσεις καὶ αἱ παραδόσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διαμείνασαι εἰς τὸ Αἰγαῖον, ἐξηγοῦν ἐν μέρει τὴν ἐξάπλωσιν τῆς πειρατείας εἰς τὰ ἑλληνικὰ πελάγη, διαρκούσης τῆς Ἐπαναστάσεως. Οἱ νησιῶται, ἀκολουθοῦντες τὸ παράδειγμα τῶν Γάλλων ἐκείνων εὐπατριδῶν, ἡμάρτανον κατ' ἀναχρονισμὸν ἐμμένοντες εἰς τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος τὰ ἤθη.

Τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο ἐξήσκει ὁ ἡμέτερος Σίμων, ὁ capitaine G... ὅτε ὁ Sonnini τὸν συνήντησεν

εἰς Κίμωλον, διοικοῦντα πλοῖον ἐλαφρὸν μὲν ἀλλὰ καλῶς ὡπλισμένον. Τὸν περιγράφει ὡς ἄνδρα πλήρη τόλμης, ψυχραιμίας καὶ ἐξαιρετικῆς σταθερότητος. « Οἱ
» Ἕλληνες, λέγει, ἔτρεμον ἐνώπιόν του ὅσον καὶ ἐνώ-
» πιον τῶν κυβερνητῶν τῶν τουρκικῶν πλοίων, καθό-
» σον καὶ ἡ κατάθλιψις ἦτο ἴση ἑκατέρωθεν, — ἡ τοῦ
» Μελιταίου ὀλιγώτερον ὁρμητικὴ καὶ ἀτίθασσος ἢ ἡ
» τῶν Τούρκων, ἀλλ' ἐπιφοβωτέρα ὅμως καθὸ ἥσυχος,
» ψυχρὰ καὶ μετρημένη. Εἰς Κίμωλον εἶδα τὰ ἐρείπια
» οἰκίας κατεδαφισθείσης ὑπ' αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν οὐδεὶς
» ἔκτοτε ἀπετόλμησε ν' ἀνεγείρῃ. Ἰδοὺ δὲ ἐπὶ τίνι
» ἀφορμῇ. — Ἀξία οἴκτου ἀληθῶς ἡ τύχη τῶν Ἑλλή-
» νων, τῶν κατοικούντων τὰς μικρὰς τοῦ Αἰγαίου
» νήσους. Οὐδεὶς ἐπισκέπτεται αὐτοὺς εἰμὴ ἐπὶ σκοπῷ
» ληστεύσεως καὶ καταπιέσεως. Ἐὰν πλοῖον τουρκικόν,
» ἔστω καὶ μικρὰ γαλιότα, προσορμισθῇ που, ὁ κυβερ-
» νήτης της γίνεται ἀμέσως κυρίαρχος ἐπὶ τῆς νήσου
» δεσπότης. Οἱ πρόκριτοι σπεύδουν νὰ φιλήσουν τὴν
» χεῖρά του καὶ νὰ τεθοῦν ὑπὸ τοὺς ὁρισμούς του. Οὗτος
» δὲ διαθέτει τὰ πάντα, ζητεῖ ζωοτροφίας καὶ ὅ,τι
» ἄλλο ὀρεχθῇ, αὐτοχειροτονεῖται δικαστὴς ἀνέκκλητος,
» δικάζει, καταδικάζει εἰς πρόστιμα ἐπιβάλλων τὴν
» ἄμεσον ἀπότισίν των, διανέμει ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ
» τὴν ποινὴν τοῦ ἐπὶ τῶν ποδῶν ραβδισμοῦ, ἑνὶ λόγῳ
» ἡ παρουσία του φέρει φόβον καὶ τρόμον. Ἐπὶ τέλους
» ἀποπλέει ὁ Τοῦρκος, ἀλλ' ἔρχεται τότε πλοῖον ἐκ
» Μελίτης πειρατικόν, ἐπαναλαμβάνονται δὲ αἱ αὐταὶ
» περίπου σκηναὶ βίας καὶ αὐθαιρεσίας, αἱ αὐταὶ δου-

» λοπρεπεῖς ὑποκλίσεις, τὰ αὐτὰ φιλοδωρήματα, αἱ
» αὐταὶ ἀγγαρεῖαι, ἡ αὐτὴ ἐξάσκησις τοῦ δικαιώματος
» τοῦ ἰσχυροτέρου, ἡ αὐτὴ ταπείνωσις τοῦ ἀσθενοῦς, αἱ
» αὐταὶ καὶ χειρότεραι καταπιέσεις !

» Ἐκ τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τοὺς νησιώτας ὑπο-
» χρεώσεων, ὁπότε εἴτε Τοῦρκοι εἴτε Μελιταῖοι ἀγκυ-
» ροβολοῦν εἰς τὸν λιμένα των, εἶναι καὶ ἡ ἐπισκόπευσις
» ἀπὸ τὰ ὑψηλότερα τῆς νήσου σημεῖα, ὅπως ἀνακα-
» λύπτοντες μακρόθεν τὰ εἰς τὸ πέλαγος πλοῖα προει-
» δοποιοῦν ἐγκαίρως τοὺς ξενιζομένους περὶ τοῦ ἐνδεχο-
» μένου κινδύνου. Ὁ πλοίαρχος Γ . . . ἅμα ἀφιχθεὶς
» διέταξε κατὰ τὸ σύνηθες τὴν τοποθέτησιν φυλάκων
» εἰς διαφόρους πύργους ἐπὶ τοῦτο ἀνεγερθέντας εἰς τὰς
» κορυφὰς τῆς Κιμώλου. Ἀλλ' ἀποβιβασθεὶς εἶδεν
» ἀπροσδοκήτως ξένον πλοῖον προσορμιζόμενον. Ἡ ἀμέ-
» λεια τοῦ φύλακος ἐτιμωρήθη σκληρῶς διὰ τῆς ἐκ
» βάθρων κατεδαφίσεως τῆς οἰκίας του. Μετὰ παρέ-
» λευσιν πολλῶν ἐτῶν εἶδα τὴν κατοικίαν ἐκείνην οἰκο-
» γενείας πολυμελοῦς, ἔρμαιον ἤδη ἀκανθῶν καὶ ἑρ-
» πετῶν.

» Παρ' ὀλίγον δὲ ἐγενόμην καὶ ἐγὼ αὐτὸς μάρτυς αὐ-
» τόπτης παρομοίας σκηνῆς. Ὁ Γ . . . καὶ δέκα ἐκ τῶν
» ναυτῶν του ἀπέβησαν εἰς Κίμωλον, ἐνῷ δὲ οἱ ναῦται
» ἔνοπλοι διεσκορπίσθησαν εἰς τὸ χωρίον καὶ ἐλαφυρα-
» γώγουν τοὺς κατοίκους, ἐγευμάτιζεν ἐκεῖνος εἰς τὴν
» οἰκίαν τοῦ πράκτορος τῆς Γαλλίας, ὅπου τότε ἐφιλο-
» ξενούμην. Αἴφνης παρουσιάζονται ἀσθμαίνοντες οἱ
» ὀπαδοί του καὶ λέγουν ὅτι πλοῖον, ἐχθρικὸν κατὰ τὰ

» φαινόμενα, πλέει πρὸς τὴν Κίμωλον. Ὁ Γ . . . δὲν
» ἐταράχθη οὐδαμῶς, ἀλλὰ διέταξε νὰ φέρουν τὸν ἐπί-
» τροπον τῆς Κιμώλου. Ὁ ἐπίτροπος παρουσιάζεται.
» Ὁ Γ. . . ἐρωτᾷ τίς ἦτο ὁ τοποθετηθεὶς ἐπὶ τοῦ δεῖνα
» πύργου· ὁ ἐπίτροπος λέγει τὸ ὄνομα τοῦ ἀνθρώπου.
» Ὁ Γ . . . διὰ τρόπου ἐπιβάλλοντος ἄμεσον καὶ σιω-
» πηλὴν ὑπακοὴν προστάζει νὰ τὸν συλλάβῃ ἄνευ ἀνα-
» βολῆς καὶ νὰ τὸν φέρῃ ἐνώπιόν του. Τότε δὲ μόνον
» ἐγερθεὶς τῆς τραπέζης ἐστράφη πρὸς τοὺς ναύτας
» του. — Ἐμπρός, φίλοι μου, λέγει. Ἂς ἑτοιμασθῶμεν
» νὰ πολεμήσωμεν καὶ νὰ καταστρέψωμεν τοὺς ἀπί-
» στους τούτους σκύλους, τοὺς Τούρκους ! — Ἐν τῷ
» μεταξὺ ἔγεινε γνωστὸν ὅτι τὸ πλοῖον δὲν ἦτο τουρκι-
» κόν, ἀλλ' ἐκ Ραγούζης. Οὐχ ἧττον ἐπέμενε θέλων
» νὰ τιμωρήσῃ ἀπηνῶς τὸν Κιμώλιον. Μετὰ πολλῆς
» δυσκολίας καὶ παρακλήσεων κατωρθώσαμεν ὁ πρά-
» κτωρ κ' ἐγὼ νὰ τὸν ἐξευμενίσωμεν καὶ νὰ σώσω-
» μεν ἀπὸ τὴν ἐπικειμένην τιμωρίαν τὸν δυστυχῆ νη-
» σιώτην.

» Μετά τινας ἡμέρας ὁ Γ . . . συνέλαβε καραβέλαν
» ἐξ Ἀλεξανδρείας προερχομένην, περιέχουσαν δὲ λείαν
» πλουσίαν, τὸν ἐξ Αἰγύπτου στελλόμενον πρὸς τὸν
» Σουλτάνον ἐτήσιον φόρον. Διὰ τοιούτου θησαυροῦ
» ἐξησφαλίζετο ἅπαξ διὰ παντὸς τῶν πειρατῶν ἐκεί-
» νων ἡ τύχη. Ἀλλ' ἀμφιβάλλω ἐὰν ὁ Γ . . . ὅστις,
» πλήρης ἡμερῶν καὶ πληγῶν, εἶχε τὰ μέσα ἀνέτου
» ὑπάρξεως εἰς Μελίτην, ἦτο ἄνθρωπος δυνάμενος νὰ δια-
» βιώσῃ ἡσύχως ἢ νὰ ἐξαγοράσῃ εἰς τὰ γηράματά του

» δι' ἀγαθοεργιῶν τὴν ἐν ληστείαις καὶ βιαιοπραγίαις » διελθοῦσαν νεότητά του».

Ταῦτα ὁ Sonnini. Ἆρά γε διετηρήθη παράδοσίς τις περὶ τοῦ Σίμωνος εἰς Κίμωλον;

ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΟΣ ΤΥΧΟΔΙΩΚΤΟΥ

1811—1820

Ὁ ἐν Λονδίνῳ διαμένων φίλος μου κ. Δ. Τσ... εἶναι κάτοχος χειρογράφου, τὸ ὁποῖον ἐλπίζω θὰ συγκατατεθῇ νὰ δωρήσῃ εἰς τὴν Ἱστορικὴν καὶ Ἐθνολογικὴν Ἑταιρίαν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ μετὰ παρέλευσιν μιᾶς ἢ δύο ἑκατονταετηρίδων προωρισμένος νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ ἐκδώσῃ τὸ χειρόγραφον τοῦτο, (ἐὰν μείνῃ ἕως τότε ἀνέκδοτον), θὰ προκαλέσῃ βεβαίως τὸν φθόνον τῶν μεσαιωνοδιφῶν τοῦ μέλλοντος. Ἀλλὰ καίτοι μὴ ἀνερχόμενον πέρα τοῦ πρώτου τετάρτου τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος, τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐν λόγῳ χειρογράφου παρέχει πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ εἰς ἡμᾶς ἔτι. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μέχρι τῆς σήμερον τὰ τοῦ κόσμου ἐν γένει, καὶ ἰδίως τὰ καθ' ἡμᾶς, μετεβλήθησαν τόσον, ὥστε οἱ νεώτεροι τῶν Ἑλλήνων δύνανται, ὄχι ἄνευ λόγου, νὰ θεωροῦν ὡς μεσαιωνικὴν καὶ τὴν ἀμέσως πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως Ἑλλάδα, τὰ δὲ μνημεῖα τῆς περιόδου ἐκείνης δύνανται ἀπὸ τοῦδε νὰ προκαλοῦν τὴν προσοχήν μας οὐχ ἧττον ἢ καὶ τὰ τοῦ μεσαιῶνος.

Τὸ χειρόγραφον τοῦτο δὲν εἶνε αὐτόγραφον τοῦ ποιη-

τοῦ ἀλλ' ἀντεγράφη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ κατόχου του κ. Δ. Τσ., σύγκειται δ' ἐκ σελίδων 538, σχήματος 8ου μικροῦ, καὶ περιέχει ποίημα ἐκ στίχων 11,000 περίπου, διαιρουμένων εἰς 75 κεφάλαια. Ποιητὴς αὐτοῦ εἶναι Δημήτριός τις Παππᾶ Νικολάου, Θετταλομάγνης, ὑπόθεσις δὲ τοῦ ποιήματος αἱ περιηγήσεις καὶ διάφορα ἐπεισόδια τοῦ βίου τοῦ ποιητοῦ. Ἡ διήγησις ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ ἔτους 1811, ὅτε ὁ πατὴρ τοῦ Δημητρίου τὸν ἔστειλε νὰ εὕρῃ πόρον ζωῆς εἰς τὰ ξένα, κατὰ τὴν εἰσέτι ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν τῶν συμπατριωτῶν του. Κατὰ τῆς τοιαύτης συνηθείας ἐξανίσταται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ ποιητής, διαμαρτύρεται δὲ ἐντόνως καὶ εἰς τὸν ἐπίλογόν του, ἀποτεινόμενος ὡς ἑξῆς πρὸς τὸν ἀναγνώστην του:

« Ἐὰν δὲν ξενιτεύθηκες καὶ ζῇς 'ς τὰ πατρικά σου
« μὴ γελασθῇς κι' ἀφήσῃς τα ἀπὸ τὰ χέριά σου.
« Εἰ δὲ καὶ ξενιτεύθηκες, φρόντισε νὰ γυρίσῃς
« μιὰν ὥραν ἐμπροστήτερα, πρὶν κακοσυνειθίσῃς. (σ. 537).

Αἱ γνώσεις τοῦ ποιητοῦ εἶναι περιωρισμέναι. Λεπτομερῶς περιγράφει τὸ σχολεῖον τῆς πατρίδος του, εἰς τὸ ὁποῖον, λέγει,

« χρόνους ἑπτὰ ἐσπούδασα, κ' ἴδες τὸ σπούδαγμά μου:
« μόλις 'μπορῶ κουτσὰ στραβὰ νὰ γράψω τ' ὄνομά μου.»

Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὸ προοίμιόν του ζητεῖ τὴν συγκατάβασιν τοῦ ἀναγνώστου,

« τάχα ὅτι ἔχω λάθη εἰς τὸ ποίημα αὐτό,
« ἢ τὴν σύνταξιν ἢ ἄλλο εἰς τὴν τάξιν δὲν κρατῶ.»

Τῷ ὄντι, δὲν πολυκρατεῖ τὴν τάξιν. Ἀλλ' ὅμως ἡ

ἑλληνικὴ εὐφυΐα του ὑπερπηδᾷ τὰ προσκόμματα τῆς ἀμαθείας, ἡ δ' ἔμφυτος εὐκολία του περὶ τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ εἰς τὸ ἀφηγεῖσθαι ἐγείρει τὸ ἐνδιαφέρον, ἀντισταθμίζουσα τὰς ποικίλας τοῦ ἔργου ἐλλείψεις. Ποίησις ἀληθὴς οὐδαμοῦ διαλάμπει εἰς αὐτό. Λεπτότητα αἰσθήματος δὲν προδίδει ὁ ποιητής, οὔτε τὴν νοσταλγίαν του περιγράφων οὔτε τοὺς ἔρωτάς του. Ἀλλ' εἶναι ὀξύνους καὶ περίεργος,—ὅπου διαβῇ ἐρωτᾷ, παρατηρεῖ, μανθάνει καὶ ἐνθυμεῖται. Συχνάκις δὲ συμπληροῖ τὴν ἔμμετρον διήγησίν του δι' ὑποσημειώσεων, εἰς τὰς ὁποίας παρέχει στατιστικας, γεωγραφικὰς ἢ ἄλλας πληροφορίας. Αἱ πληροφορίαι του εἶναι πολύτιμοι, ὄχι μόνον καθὸ ἀποτυποῦσαι τὰς γνώσεις τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ, ἀλλὰ καὶ καθὸ παρέχουσαι πιστὴν εἰκόνα μιᾶς φάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τοῦ μικροῦ δηλονότι λαοῦ τοῦ ζῶντος εἰς τὰ ξένα διὰ τοῦ ἐμπορίου.

Ὁ πτωχὸς Δημήτριος Παππᾶ Νικολάου δὲν κατώρθωσε νὰ εὐδοκιμήσῃ οὔτε νὰ ἀνυψωθῇ ὑπεράνω τῆς ταπεινῆς σφαίρας του. Τὰς ἀποτυχίας του ἀποδίδει εἰς τὴν Εἱμαρμένην, ἀλλὰ φοβοῦμαι ὅτι τὰς ἐπεξηγεῖ καὶ τὰς δικαιοῖ τὸ ἐλαφρὸν καὶ ἄστατον τοῦ χαρακτῆρός του. Πούποτε δὲν εὐχαριστεῖται, πούποτε δὲν χρονίζει, ὅλοι τοῦ πταίουν, τὰ πάντα κατακρίνει. Τὸν κατατήκει ἡ διηνεκὴς ἀποτυχία του, βαρύνεται τὴν ξενιτείαν, ἀλλ' ἐντρέπεται νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα πτωχὸς καὶ ἀπρόκοπος, ὥστε ἐξακολουθεῖ τὰς περιπλανήσεις του, διώκων εἰς μάτην τὴν τύχην.

Ἀναχωροῦντα κατὰ πρῶτον ἐκ τῆς πατρίδος ὁ πατήρ του

« τὸν ἐμβαρκάρισεν εἰς κἄποιον καΐκι
« ὁποῦ ἐτότε 'μίσευε διὰ τὴν Σαλονίκη. » (σελ. 31).

Τὰ πάντα ἐκεῖ νέα καὶ ἄγνωστα. Ἔκπληκτος ὁ ποιητὴς ἔβλεπε τοὺς Ἰουδαίους, τοὺς Τούρκους, τοὺς Φράγκους, καὶ ἔλεγε καθ' ἑαυτόν :

« τί εἶν' αὐτοὶ οἱ διάκοι
« ποῦ ἔχουν τὰ τζουλούφια κι' ἀλλοιώτκο καλιμαῦκι ;
« Τί εἶν' αὐτοὶ ποῦ κάθουνται μὲ τὰ μακρὰ τζιπούκια,
« τὰ πόδια ἕνα τ' ἄλλο των, καὶ 'σὰν κουβᾶ καβούκια ;
« Τί εἶν' αὐτοὶ οἱ λέλεκες οἱ στενοφορεμένοι,
« μὲ τὴν οὐρὰν ὀπίσω των καὶ τὸν λαιμὸν δεμένοι ; »

Ἀλλ' ἐνῷ βλέπων ταῦτα πάντα ἔχασκεν, ἐξαίφνης γιανίτσαρός τις τὸν ραπίζει καὶ τὸν ὑβρίζει Τουρκιστί. Σημειωτέον δὲ ὅτι τοὺς εἰς ξένην γλῶσσαν διαλόγους, εἴτε Τουρκιστί, εἴτε Ἀραβιστί, εἴτε Ῥωσσιστί, στιχουργεῖ ἑκάστοτε ὁ ποιητὴς (ὁμοιοκαταληκτικῶς παντοτε) εἰς τὴν οἰκείαν διάλεκτον, ἐπιδεικνύων οὕτω ὅτι καὶ ἐξέμαθε τὴν γλῶσσαν τῶν διαφόρων χωρῶν, ὅπου διέτριψεν.

Ἐν τούτοις ἀηδιάσας μετὰ τὸ ῥάπισμα τὴν Θεσσαλονίκην ἐντὸς τοῦ ἔτους

« Χίλιου ὀκτακοσίου
« δεκάτου πρώτου, καὶ μηνὸς τριάντα Σεπτεμβρίου
« ἐμβαρκαρίζεται ἰδοὺ εἰς σακολέβαν μίαν
« Αἰνίτικην, κ' ἐμίσευσε διὰ τὴν Ἀραβίαν. » (σελ. 45).

Μετὰ ἑνὸς μηνὸς πλοῦν ὁ ποιητὴς ἔφθασεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Περιγραφὴ πάλιν τῆς χώρας, τῶν προϊόντων, τῶν κατοίκων. πρὸς δὲ καὶ κατάλογος ὀνομαστικὸς (ἐμμέτρως ἐννοεῖται) τῶν παρεπιδημούντων Ἑλλήνων. Τὴν τοιαύτην καταγραφὴν δὲν ἀμελεῖ ὁπουδήποτε εὕρῃ Ἕλληνας, οἱ δὲ κατάλογοι οὗτοι, ἀποτελοῦντες συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τότε Ἑλληνικῆς ἐμπορίας, προσμαρτυροῦν συγχρόνως, διὰ τῆς ἀκριβείας των, τὴν φιλαλήθειαν τοῦ πλάνητος Θεσσαλοῦ.

Ἀπὸ Ἀλεξάνδρειαν μεταβαίνει εἰς Ραχίτι, ὅπου γίνεται ὑπηρέτης ἑνὸς συντοπίτου του, εὐσπλάγχνου καὶ καλοδιαθέτου,

« ἀλλὰ δι' ἕνα μου ψωμὶ καὶ ῥουχικὰ καμπόσα.
« Τὰ δὲ δοθέντα χρέη μου ἦτον τὸ μαγειρεῖον,
« νὰ τρίβω τεντζερέδια, νὰ ψαίνω τὸ φαγίον,
« νὰ πλύνω τὰ πινάκια, περόνια, μαχαίρια,
« κι' ὅπου τὸν βλέπω νὰ σταθῶ μὲ σταυρωμένα χέρια. » (σ. 51).

Δὲν ἀρχίζει πολὺ μεγαλοπρεπῶς τὸ στάδιόν του ὁ πτωχὸς τυχοδιώκτης. Μετὰ ἓν ἔτος παραιτεῖ τὸν ἀγαθὸν τοῦτον κύριον, ὅστις κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὑπηρεσίας,

« μόλις τρεῖς τέσσαραις φοραὶς μ' εἶχε ξυλοκοπήσει. »

καὶ μεταβαίνει διὰ τοῦ Νείλου εἰς « Μέμφιδα », ἥτις

« φράγκικα λέγεται Γρὰν Καΐρι,
« ἀραβιστὶ Μασὰρ Κιμπρὶρ καὶ Τουρκικὰ Μεσῆρι. »

Ἐκεῖ γίνεται ὑπηρέτης « πρὸς δέκα γρόσια ξηρὰ τὸν μῆνα » Νικόλα τινὸς Συμεῶνος, Σμυρναίου, ὅστις

« εἶχεν εἰσέτι ἄλλους τρεῖς δούλους εἰς τὴν οἰκίαν,
« ἐμὲ δέ, ὡς κατώτερον καὶ πλέον ἔσχατόν του,
« μὲ ἐδιώρισεν ἐπάν' εἰς τὸν γαΐδαρόν του. » (σελ. 57).

Ὁ Νικόλας οὗτος Συμεῶνος

« μὲ τὸ αὐτὸ γαϊδοῦρι
« κινᾷ μιᾷ τῶν ἡμερῶν νὰ πάγῃ ʼς τὸ Μανσοῦρι . . .
« ἔχοντας προϊὸν σκοπὸν τοῦ τόπου νὰ ψουνίσῃ . . .
« καὶ ὁ μὲν ἴδιος αὐτός, ὡς εἴρηται, καβάλα,
« οἱ μαῦροι δοῦλοι δὲ πεζοὶ ὀπίσω του πιλάλα. »

Ἀλλ᾽ εἰς τοῦτο καὶ μόνον δὲν περιωρίζετο ἡ πρὸς τοὺς ὑπηρέτας σκληρότης· τοὺς ἠνάγκαζε νὰ ἐργάζωνται εἰς τὸ ὕπαιθρον τόσον, ὥστε ὁ ἀτυχὴς Δημήτριος μὴ ἀντέχων, λέγει, εἰς τὸν ἥλιον καὶ τὸν κάματον,

« διόλου ἀποκάμω
« καὶ ὡς νεκρὸς ἀπλώθηκα εἰς τὸ χωράφι χάμω. »

Ἀσθενήσαντα οὕτως ὁ κύριός του ἀναχωρῶν τὸν παραιτεῖ « ἐν μιᾷ Ἀρειανοῦ οἰκίᾳ. »

« ὅπου μιᾷ τῶν ἡμερῶν πλὴν μετὰ μῆνα ἕνα, »

εἷς ἐκ τῶν συνδούλων του τὸν ἀνευρίσκει κατὰ τύχην καὶ τοῦ δίδει «τὴν ἐπιστολὴν πρώτην τοῦ πατρός του,» εἰς τὴν ὁποίαν ὁ νοσταλγὴς καὶ συγκινημένος ξένος ἀποκρίνεται ἀμέσως, ἀποσιωπῶν ὅμως τὰ τῆς ἀσθενείας καὶ τὴν ἀνέχειάν του, διὰ νὰ μὴ λυπήσῃ τοὺς γονεῖς του.

Ἐντούτοις ὁ φιλοξενῶν αὐτὸν Κόπτης τὸν πωλεῖ κρυφίως

« διὰ τριακόσια γρόσια, ὡς ζῷον τὸν καϋμένον,
« εἰς δύο Μωαμεθανοὺς Συρίους (Χαλεπλίδες),
« ἀπὸ τοὺς στρατιωτικοὺς ποῦ κράζονται ντελίδες. »

Παραδοθεὶς δι᾽ ἐνέδρας εἰς τοὺς ἀγοραστάς του μεταφέρεται ὑπ᾽ αὐτῶν, ἡμιθανὴς ἐκ τοῦ τρόμου καὶ τοῦ

φόβου, εἰς Μανσούρ, ὅπου οἱ κύριοί του προσκαλοῦν ἰατρὸν διὰ νὰ τὸν θεραπεύσῃ. Ὁ ὑπὸ σχῆμα Ἀλβανοῦ παρουσιαζόμενος ἰατρὸς οὗτος εἶναι, ὢ τοῦ θαύματος, συμπολίτης καὶ συγγενὴς τοῦ ποιητοῦ. Χάρις εἰς αὐτὸν σώζεται ἐκ τῶν χειρῶν τῶν ληστῶν Ντελήδων. Ἀλλ᾽ ἡ διὰ τὴν σωτηρίαν του εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸν συγγενῆ του δὲν ἐξισοῦται πρὸς τὴν εὐχαρίστησιν μὲ τὴν ὁποίαν διηγεῖται πῶς, χάρις εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ ἰατροῦ, ἔδειρε τὸν σκληροκάρδιον κύριόν του Νικόλαν,

« ὄνπερ εἰς κάποιον ἀγρὸν εἴχομεν ἀπαντήσει.
« Μὰ τί ξυλιαίς ! ὄχι μὲ χέρ᾽, ὄχι μὲ τὸ ποδάρι,
« μὲ γρόνθους, μὲ παρόμοια,—ἀλλὰ μὲ ἕνα φκιάρι»(σ.84).

Ἐπιστρέψας εἰς «Μέμφιδα» στοιχίζεται εἰς ἕνα Καρπάθιον ἔχοντα γραῖαν θείαν κατάκοιτον, τῆς ὁποίας τοῦ ἀνατίθεται ἡ περίλθαψις. Μὴ ὑπομένων τὴν ἀηδίαν τῆς τοιαύτης ὑπηρεσίας, οὔτε τὴν τραχύτητα τοῦ νέου κυρίου του, ὅστις

« ἀπὸ τὴν μύτη μ᾽ ἔπιανε, ὡς σκύλον μ᾽ ἐτραβοῦσε,
« καὶ σήκωνε τὸ χέρι του κι᾽ ὅπ᾽ ἔφθανε κτυποῦσε,»

παραιτεῖ μετὰ ἕνα μῆνα καὶ ταύτην τὴν θέσιν, ἀποφασίσας ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα.

Ἀναχωρεῖ λοιπὸν ἐξ Ἀλεξανδρείας καὶ μεταβαίνει εἰς Σμύρνην, τὴν ὁποίαν περιγράφει λεπτομερῶς, κατὰ τὴν συνήθειάν του, ἀλλ᾽ ὄχι κολακευτικῶς. Μεταβάλλων ὅμως γνώμην, δὲν ἐπιστρέφει εἰς τὰ ἴδια. Ἐξακολουθεῖ τὰς περιπλανήσεις του, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἐπὶ τέλους ἡ τύχη θὰ τὸν εὐνοήσῃ. Ἐκ Σμύρνης μεταβαίνει εἰς

Ἀδραμύτιον, (εὑρισκόμεθα ἤδη εἰς τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1815), ἐξ Ἀδραμυτίου εἰς Κυδωνίαν, ἐκεῖθεν δὲ πάλιν

« μπαρκαρισθεὶς εἰς μίαν
« λεύκαν, ἐξαναμίσευσε διὰ τὴν Ἀραβίαν, »

ἀποβιβάζεται εἰς Δαμιάτι, ὅπου μετὰ τετράμηνον ὑπηρεσίαν παρά τινι ἀρχιμανδρίτῃ,

« γνωρισθεὶς μ' ἕνα καραβοκύρην,
« ὅστις αὐτοῦ ἐφόρτωνε καφέδες καὶ πιπέρι,
« εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μέλλοντας νὰ τὰ φέρῃ, »

συμφωνεῖ μετ' αὐτοῦ δι' ἓξ τάληρα νὰ τὸν παραλάβῃ ὡς ἐπιβάτην, καὶ ἀναχωρεῖ διὰ Κωνσταντινούπολιν.

Εἰς τὰ ἑπόμενα κεφάλαια περιγράφονται αἱ ποικίλαι περιπέτειαι τοῦ ταξειδίου τούτου καὶ οἱ διάφοροι σταθμοὶ τοῦ περιηγητοῦ, δηλαδὴ Λεμησσός, Καστελόρριζον, Μῦρα τῆς Λυκίας, Ρόδος, Σύμη, Χίος, Τρωάς, Δαρδανέλια, κτλ. Τῆς Χίου ἀναγράφει λεπτομερῶς καὶ μετὰ θαυμασμοῦ τὴν εὐπορίαν, τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν εὐνομίαν. Τὴν δὲ Κωνσταντινούπολιν συγκρίνει πρὸς τὰς ἄλλας μεγαλοπόλεις τοῦ κόσμου, παραθέτων ἐν ὑποσημειώσει στατιστικὰς πληροφορίας, καὶ ἀναφέρων ὀνομαστί, καθὼς πάντοτε, τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων ἀρχόντων καὶ ἐμπόρων.

Ἀλλὰ καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐξακολουθεῖ νὰ τὸν καταδιώκῃ ἡ τύχη. Κατ' ἀρχὰς εὑρίσκει προϊστάμενον, παράλυτον καὶ τοῦτον·

« καὶ ἡ μὲν συμφωνία μας ἦτο δι' ἕνα χρόνον,
« ἀλλ' ἀντὶς χρόνον στάθηκα ἑπτὰ ἡμέρας μόνον. »

Ὅθεν προστρέχει «εἰς κάποιον Μισὲ Ζωρζάκην Χῖον,» μεσίτην, ὁ ὁποῖος τὸν τοποθετεῖ εἰς ἄλλην ὑπηρεσίαν, ἀλλὰ δὲν βραδύνει νὰ παραιτήσῃ καὶ ταύτην, καὶ ἀναχωρεῖ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μεταβαίνων εἰς Μολδοβλαχίαν. Περιγραφὴ πάλιν τοῦ δρόμου του διὰ Σωζουπόλεως, Καβάρνας, Κωνστάντσας, Ρενίου καὶ Γαλαζίου μέχρις Ἰασίου, ὅπου εὑρίσκει εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ αὐθέντου, «εἰς τὴν Κούρτην», ὑπούργημα ἀξιοπρεπές, τὸ τοῦ **ὑποτσιμπουκτσῆ**. Ἀλλὰ μίαν ἡμέραν «γλιστρᾷ τὸ μέστιόν του» ἐνῷ ἔθετε τὸν ἄνθρακα εἰς τὸ τσιμποῦκι ἑνὸς Τούρκου,

«ἡ δὲ φωτιὰ πετάχτηκε 'ς τοῦ Τούρκου τὸ καβοῦκι!»

Διώκεται λοιπὸν ἀπὸ τὴν Κούρτην καὶ γίνεται «ὑπογραμματικός, πρὸς εἴκοσι πέντε γρόσια τὸν μῆνα, εἰς κάποιαν περίφημην δομνίτσαν Μαριόλαν», σύζυγον, ὡς προσθέτει ἐν ὑποσημειώσει, τοῦ μεγάλου Λογοθέτου Γρηγορίου Στούρζα.

« Πλὴν ἕνα χρόνον μοναχὰ αὐτοῦ εἶχε καθίσει,
« ἔπειτα δυσαρεστηθεὶς εἶχεν ἀναχωρήσει.»

Τὴν 30ὴν Νοεμβρίου 1816 ἐπιβιβάζεται εἰς ἓν βρίκιον δια Τριέστι, συμφωνήσας τὸν ναῦλόν του «διὰ φλωρία ἕξι.»

Νέα πάλιν «περιγραφὴ τοῦ δρόμου τοῦ ξένου ἐμοῦ ἀπὸ Τσερῖγον, Ναυαρῖνον, Κορφοὺς καὶ ἐρχομός μου εἰς Τριέστι.» Εἰς τὴν πόλιν ταύτην βλέπει κατὰ πρῶτον τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ὡς φαίνεται, εἴτε ἐκ τύχης, εἴτε ἐκ προθέσεως, εἴτε ἕνεκα κακῶν σχέσεων, μίαν μόνην φάσιν, ὄχι τὴν καλ-

λιτέραν, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τούτων ἔλαβεν ἀφορμὰς νὰ σπουδάσῃ, ἐκθέτει δὲ γυμνῶς καὶ ἀφελῶς τὰς ἐντυπώσεις του. Σκανδαλισθεὶς ἐξ ὅσων εἶδεν, ἀηδιάσας τὰ τῆς Δύσεως, ἀναχωρεῖ ἐκ Τριεστίου τὴν 30ὴν τοῦ Ἰανουαρίου, ἐπιστρέφων καὶ πάλιν εἰς Τουρκίαν διὰ Ραγούζης, Αὐλῶνος, Ζακύνθου, καὶ Μυκόνου. Εἰς Σάμον ναυαγεῖ, μόλις διασωθεὶς μετὰ τῶν ἄλλων ἐπιβατῶν, καὶ ἐντεῦθεν ἀρχίζει νέα πάλιν ὀδύσσεια.

Ὁ ναυαγὸς συμφωνεῖ μετὰ δύο ἐκ τῶν διασωθέντων συνοδοιπόρων του,

« μεθ' ὅρκου, ὅτι πάντοτε μαζὶ νὰ περπατῶμεν,
« καὶ ὅπου καταντήσωμεν νὰ μὴ ξεχωρισθῶμεν.»

Ὁ εἷς ἐκ τῶν συντρόφων του,

« μὲ τὸ νὰ εἶχε κάνει
« εἰς σπετσαρίαν, 'πρόβαλε τὸν ἰατρὸν νὰ κάνῃ,—
« ὁ δεύτερος δὲ ἔστωντας νὰ ἔχῃ εὐφωνίαν
« ἐπρόβαλε τὸν μουσικὸν νὰ κάμ' εἰς ἐκκλησίαν,—
« ἐγὼ δέ, εἰς τ' ἀλφάβητον ὡς ὤν τι παραπάνω,
« ἐπρόβαλα ἐπάγγελμα τὸν δάσκαλον νὰ κάνω.»

Ἡ ἐφεξῆς περιοδεία τῆς σοφῆς τριάδος ἀποτελεῖ τὸ διασκεδαστικώτερον τοῦ ποιήματος μέρος. Ἀπὸ Ἔφεσον εἰς Θεῖρα καὶ εἰς Παϊνδοῦρι καὶ Μυρίνναν καὶ Μαγνησίαν καὶ Σάρδεις καὶ Ἀλλὰχ Σιέρι, περιέρχονται οἱ τρεῖς τυχοδιῶκται τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, θεραπεύοντες ἀστείῳ τῷ τρόπῳ ἀσθενεῖς *Μολλάδες* καὶ *Καντίνας*, χωρὶς νὰ παραμελῇ ὁ ποιητὴς τὰς συνήθεις γεωγραφικὰς καὶ στατιστικὰς πληροφορίας, ἀντιγράφων ἐνίοτε καὶ αὐτὰς ἔτι τὰς ἀρχαίας ἐπιγραφάς.

Ἀλλ' εἰς τὸ Ἀλλὰχ Σιέρι ὁ εἷς ἐκ τῶν συντρόφων δολοφονεῖται ὑπὸ Τούρκων, ὁ δ' ἕτερος ἀσθενήσας ἀποθνήσκει, καὶ μένει ὁ ποιητὴς μόνος εἰς τὰ ξένα,

« ὅπου ἕτερον ὁμόγλωσσον δὲν ἔχει μήτε ἕνα.»

Ἐξακολουθεῖ ἐντούτοις ἐκεῖ μετερχόμενος τὸν ἰατρὸν διότι, καθὸ ἐπικερδέστερον, ἀπεφάσισαν ἐπὶ τέλους καὶ οἱ τρεῖς νὰ προτιμήσουν τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος τούτου, ἀφοῦ ὁ εἷς τῶν τριῶν χρηματίσας *εἰς σπετζαρίαν* μετέδωκε τὰς γνώσεις του εἰς τοὺς δύο συντρόφους του. Ἀλλ' ὁ Μολλᾶς τοῦ χωρίου ἀγαπήσας τὸν ψευδοϊατρὸν προσπαθεῖ νὰ τὸν κατηχήσῃ. Μέγας ὁ κίνδυνος διὰ τὸν Θετταλομάγνητα, ὅστις δὲν ἔχει τὴν ἐλαχίστην διάθεσιν νὰ γείνῃ Μωαμεθανός. Δραπετεύσας ἐκεῖθεν μεταβαίνει εἰς Ἀζάρι, κινδυνεύει δὲ καθ' ὁδὸν νὰ δολοφονηθῇ. Μετὰ νέας πάλιν καὶ πολλὰς περιπλανήσεις καταλήγει εἰς Πέργαμον, ὅπου

« ἐκόνεψεν εἰς συντοπίτην,
« Λάσκον ὀνομαζόμενον, μπακάλην φαμελίτην,
« οὗτινος καὶ ἡ σύζυγος, ὀνόματι Σοφία,
« μοῦ ἦτον συντοπίτισσα κἀκείνη ἡ ἀθλία.»

Αὕτη περιθάλπει φιλοφρόνως τὸν ξένον, ἐνθυμουμένη τὴν πατρίδα. Ἐκ Περγάμου, διερχόμενος διαφόρους ἄλλας κωμοπόλεις, μεταβαίνει εἰς Προῦσσαν καὶ εἰς Νίκαιαν, ὅπου ἔχομεν «περιγραφὴν ἀξιολύπητον τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως αὐτῆς.» Εἰς Νικομήδειαν εὑρίσκει ἕνα «παραφέντην Ἰορδάνην,»

« πραγματευτὴν Γαλατινόν, τουτέστι Καραμάνην,»

καὶ συμφωνεῖ μετ' αὐτοῦ νὰ τὸν συνοδεύσῃ ὡς ὑπηρέ-

της εἰς Βαγδάτιον. Ἀλλὰ καθ' ὁδὸν τὸ κιρβάνιον προσβάλλεται ὑπὸ λῃστῶν εἰς τὸ Καμβύσιον ὄρος ὁ δὲ Ἰορδάνης ἀποθνήσκει εἰς Ἄγκυραν, καὶ ὁ ἀτυχὴς ἀκόλουθός του ἀποφασίζει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Διέρχεται τὸ Κοτύαιον, τὰς Κολοσσάς, τὴν Κύζικον καὶ φθάνει ἐπὶ τέλους εἰς Κωνσταντινούπολιν, στερεὰν ἔχων ἀπόφασιν νὰ ἐπιστρέψῃ ἐπὶ τέλους ἐκεῖθεν εἰς τὴν πατρίδα του. Ἀλλὰ καὶ πάλιν καταπείθεται ἀπὸ ἕνα «συγχωριανόν του»

« πῶς τάχα εἶναι ἐντροπή, τόσον καιρὸν 'ς τὰ ξένα
« λείποντες, καὶ νὰ πάγωμεν μὲ χέρια σταυρωμένα.»

Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐντροπῆς, τίθεται ἐκ νέου εἰς κίνησιν καὶ ἀναχωρεῖ δι' Ὀδησσόν, ὅπου φθάνει μετὰ ἓξ ἡμερῶν πλοῦν. Ἐνταῦθα, μεταξὺ κειμένου καὶ ὑποσημειώσεων, ἔχομεν λεπτομερεῖς πολιτειογραφικὰς εἰδήσεις περὶ Ὀδησσοῦ ἰδίως καὶ τῆς ὅλης Ρωσίας ἐν γένει, ἐν τέλει δὲ κατάλογον ὀνομαστικὸν πάλιν τῶν τε ὁμογενῶν ἐμπόρων

« καὶ τῶν ἀξιωματικῶν, Ρωμαίων δέ, εἰς ὅλην
« τὴν τῆς Ρωσσίας ἔκτασιν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν πόλιν.»

Ὁ ποιητὴς δὲν διέμεινε εἰς Ὀδησσόν, ἀλλ' ἔγινε παιδαγωγὸς εἰς Βουλγαροχώριόν τι τῶν περιχώρων, ὅπου ἐρωτεύεται τὴν Σουλτάναν, θυγατέρα ἑνὸς τῶν προεστώτων. Τὸ ἐπίλοιπον τοῦ ποιήματος ἀφιεροῦται εἰς τοὺς ἀναλάτους ἔρωτάς του. Ὁ προεστὼς δὲν συγκατατίθεται κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ συνοικέσιον, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐνδίδει συμμορφούμενος πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τῆς

θυγατρὸς καὶ τῆς συζύγου του, ἡ ὁποία κλίνει πρὸς τὸν ξένον. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἐρωτόληπτος Θετταλομάγνης ἐπεζήτησε καὶ εὗρεν εἰς τὴν ρακοποσίαν τὴν παραμυθίαν τῶν αἰσθηματικῶν περιπετειῶν του. Οὕτω δέ, ἐν μέθῃ διατελῶν, προσβάλλει τὸν μόλις δυσωπηθέντα προεστῶτα καὶ ἐξεγείρει τὴν ὀργήν του. Τὸ συνοικέσιον ματαιοῦται. Οἱ δύο ἐρωτευμένοι ἀποφασίζουν νὰ δραπετεύσουν, ἀλλὰ καὶ τὸ σχέδιον τοῦτο ἀποτυγχάνει, ὁ δὲ ποιητὴς φεύγει μόνος παραιτῶν τὴν Σουλτάναν καὶ παρηγορῶν αὐτὴν μακρόθεν «μὲ ραβασάκια» καὶ στεναγμούς. Ἦτο ἆρά γε ἀξία λύπης ἡ Σουλτάνα μὴ γενομένη σύζυγός του ; Ἴσως ἦτο τυχηρὰ ἀποχωρισθεῖσα ἐγκαίρως ἐραστοῦ τοῦ ὁποίου ἡ ἄστατος καὶ ἀνόητος διαγωγὴ καθ' ὅλον τὸν βίον του, καὶ κατὰ τὴν περίοδον ἔτι τοῦ ἔρωτός του, ἐδικαίονε πληρέστατα τοὺς δισταγμοὺς τοῦ Βουλγάρου προεστῶτος.

Ὁ ἐπίλογος εἶναι παραίνεσις πρὸς τοὺς ἀναγνώστας νὰ μὴ ξενιτεύωνται καὶ περιγραφὴ τῶν δεινῶν τῆς ξενιτείας.

« Ἰδού, αὐτὴν τὴν προκοπὴν ἀπέκτησα 'ς τὰ ξένα !»

Δὲν ἐπιλέγει ὅμως ποίαν προκοπὴν ἀπέκτησε μετὰ τὴν εἰς τὴν πατρίδα ἐπάνοδον. Κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἤρχιζε ἡ Ἐπανάστασις, ἀλλ' ἀμφιβάλλομεν ἂν ἔσυρε καὶ οὗτος τὸ ξίφος ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος· ἡ προγενεστέρα ζωή του δὲν παρέχει τεκμήρια ἡρωϊκῶν τάσεων. Ναὶ μέν, μεταξὺ τῶν μέσων εἰς ὅσα κατ' ἀρχὰς προσέφυγε διὰ νὰ διασκεδάσῃ τὸν ἐρωτικὸν πόνον του,

«ἀνάγνωσιν δηλαδή, ψάλσιμον,» κτλ. ἀναφέρει καὶ ᾄσματα

« κάποια τῆς πατρίδος,
» νὰ στρέψῃ τὴν ἐνθύμησιν τῶν ἐκ τῆς κορασίδος, »

ἀλλ' εἰς τοῦτο περιορίζεται ἡ ἐπὶ τῆς ψυχῆς του ἐπίδρασις τῶν πατριωτικῶν τοῦ καιροῦ ἐκείνου ποιημάτων. Καὶ ὅτε δὲ ὁ φίλος καὶ συμπολίτης του Πούρας, ἐνθουσιῶν, ἀναγγέλλει ὅτι ἀπεκαλύφθη εἰς Ὀδησσὸν

« τοῦ Ρήγα τὸ μυστήριον τῆς Ἱερᾶς φατρίας,»

καὶ τὸν προτρέπει νὰ συνακολουθήσῃ μετ' αὐτοῦ ὅσους ἑτοιμάζονται «νὰ κινήσουν», ὁ ἡμέτερος ποιητὴς μένει ἀνάλγητος. « —Πῶς, λέγει, πῶς νὰ συντρέξω,

« πῶς νὰ σταθῶ εἰπέ μου,
« ἀφοῦ δὲν ἔπιασα ποτὲ ἅρμα 'ς τὰ χέριά μου ;

Εἰς μάτην ὁ Πούρας προσπαθεῖ νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς αὐτὸν τὸν πατριωτισμὸν ὑπὸ τοῦ ὁποίου φλέγεται, εἰς μάτην ἐπικαλούμενος τὰ ὀνόματα τοῦ Λεωνίδα, τοῦ Περικλέους, ἐρωτᾷ,

« τί μᾶς χρειάζεται ζωὴ χωρὶς ἐλευθερίαν ; »

Ὁ ἐραστὴς τῆς Σουλτάνας ὁμολογεῖ ἀφελῶς ὅτι δὲν ἦτο ἐπιδεκτικὸς τοιούτου ἐνθουσιασμοῦ :

« Ἀγκαλὰ καὶ ἀπὸ αὐτὰ ἐγὼ μὲν δὲν ᾐσθάνθην
« Κανένα ἐνθουσιασμόν, μάλιστα ἐπικράνθην».

Καὶ ἀναχωρεῖ ὁ Πούρας μόνος διὰ ν' ἀγωνισθῇ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα, ὁ δὲ Δημήτριος Παππᾶ Νικολάου μένει εἰς τὸ παρὰ τὴν Ὀδησσὸν Βουλγαροχώριον, πλησίον τῆς Σουλτάνας. Ἀλλ' ἀφοῦ δὲν ἐνεφορεῖτο αἰσθημά-

των ἡρωϊκῶν, τοῦ ὀφείλεται τοὐλάχιστον ἔπαινος ὅτι δὲν ἠθέλησεν ὡς πρὸς τοῦτο νὰ ἐξαπατήσῃ οὔτε τὸν ἑαυτόν του οὔτε τοὺς ἀναγνώστας του. Προτιμητέα χιλιάκις ἡ εἰλικρίνειά του ἀπὸ τὴν ψευδῆ ἐπίδειξιν ἀρετῶν ἀνυπάρκτων. Ὁ πτωχὸς ποιητὴς παριστᾷ ἑαυτὸν ὁποῖος εἶναι καὶ μᾶς δίδει ὅ,τι ἔχει. Δὲν δικαιούμεθα νὰ ἀπαιτήσωμεν περισσότερον.

ΤΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΝ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Δὲν ἀνήκω εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐκ συστήματος θρηνούντων τὰ περασμένα. Ἀπ' ἐναντίας, φρονῶ ὅτι ἐν συνόλῳ προοδεύει ὁ κόσμος καὶ εὐκόλως παραδέχομαι ὅτι τὰ τῆς σήμερον εἶναι καλλίτερα ἀπὸ τὰ τῆς χθές, μέγα δὲ μέρος τῆς δυσαρεσκείας τῶν ἡλικιωμένων κατὰ τοῦ ἐνεστῶτος ἀποδίδω εἰς τὴν ἔμφυτον δυσκολίαν μετὰ τῆς ὁποίας ἀπομανθάνει ὁ ἄνθρωπος τὰς παλαιὰς συνηθείας του. Καὶ ὅμως ὁμολογῶ ὅτι ὡς πρὸς τὰ τοῦ ἐνταφιασμοῦ τῶν κεκοιμημένων, λυποῦμαι ὅτι μετεβλήθησαν τὰ παλαιά μας ἔθιμα. Ἄλλοτε οἱ ἀποβιώσαντες ἀνεπαύοντο εἰς τὸν αὐλόγυρον τῆς ἐκκλησίας, ἢ καὶ ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς ὅπου ζῶντες ἐλειτουργοῦντο· οἱ ἀγαπήσαντες αὐτοὺς συγγενεῖς καὶ φίλοι ἔβλεπον τοὺς τάφους των καθ' ἑκάστην, ἢ κατὰ πᾶσαν τοὐλάχιστον Κυριακήν· ὁ χωρισμὸς τοῦ θανάτου δὲν ἦτο διὰ τοῦτο ὀλιγώτερον πικρός, ἀλλ' ὅμως ἐφαίνετο κάπως μετριαζομένη ἡ μεταξὺ ζώντων καὶ νεκρῶν ἀπόστασις. Σήμερον ζῶμεν μακρὰν τῶν ἀποθανόντων, δὲν βλέπομεν καθ' ἡμέραν τὰς πλάκας ὑπὸ τὰς ὁποίας ἀναπαύονται, δὲν ἐκκλησιαζόμεθα ἐν μέσῳ τῆς ἀτμοσφαίρας ἡ ὁποία τοὺς περικαλύπτει, δὲν τοὺς ἔχομεν παραστάτας ἀφώνους καὶ ἀοράτους εἰς πάσας τοῦ βίου ἡμῶν

τὰς περιπετείας, δὲν συνενοῦμεν προσευχόμενοι τὴν εὐωδίαν τοῦ μοσχολιβάνου μὲ τὴν μνήμην τῆς ψυχῆς των. Σήμερον τοὺς ἐξορίζομεν μακρὰν τῶν ἑστιῶν των, τοὺς περικλείομεν μεμονωμένους ἐντὸς ἀποκέντρων περιβόλων, καὶ τοὺς παραιτοῦμεν ἐκεῖ. Σήμερον εἶναι ἀληθὴς χωρισμὸς ὁ θάνατος.

Τοιαῦτα ἐσκεπτόμην ἀνερχόμενος προχθὲς τὴν πένθιμον δενδροστοιχίαν, ἡ ὁποία ἀπὸ τῆς παρὰ τὴν Καλλιρρόην γεφύρας ἄγει εἰς τὸ κοιμητήριον τῶν νέων Ἀθηνῶν. Ἀληθῶς καὶ τῶν ἀρχαίων οἱ τάφοι ἔκειντο ἔξω τῶν πόλεων, ἡ δὲ ὑγιεινὴ ἐπιβάλλει τὸ μέτρον τοῦτο, καὶ ὀφείλομεν νὰ μεριμνῶμεν ὑπὲρ τῶν ζώντων περισσότερον ἢ ὑπὲρ τῶν ἀποθανόντων. Ἀληθῶς ἀνεγείρομεν δι' αὐτοὺς μνημεῖα μεγαλοπρεπῆ καὶ κοσμοῦμεν διὰ κυπαρίσσων καὶ ἰτεῶν τὰς νεκροπόλεις μας. Ἀλλ' ὅμως εὐσεβεστέρα ἡ χριστιανικὴ τῶν πατέρων μας συνήθεια. Ἐκεῖνοι ἔζων πλησίον τῶν νεκρῶν των. Ἡμεῖς τοὺς συνοδεύομεν μετὰ μόχθου εἰς τὸ απομακρυσμένον των ἀναπαυτήριον, τοὺς ἀποχωριζόμεθα ἐκεῖ, τοὺς ἀποχαιρετοῦμεν, καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον τοὺς λησμονοῦμεν.

Τοὺς λησμονοῦμεν τῷ ὄντι; Ὄχι. Διότι εἶδα καὶ ἄνθη νωπὰ ἐπὶ τάφων πρὸ ἐτῶν κλεισθέντων· διότι εἶδα δύο γυναῖκας, μητέρα καὶ κόρην, πορευομένας ἐν σιωπῇ ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν κυπαρίσσων, καὶ ἤκουσα μακρόθεν ἀναγινώσκοντα νεκρωσίμους προσευχὰς τὸν ἱερέα ὁ ὁποῖος τὰς συνώδευε· διότι εἶδα κόλλυβα προσφερόμενα ἀπὸ χεῖρας ἄλλης γυναικὸς εἰς τὰς χεῖρας ἄλλου ἱερέως.

Ὄχι, δὲν τοὺς λησμονοῦμεν. Ἀλλὰ — διατί νὰ τὸ ἀποκρύψωμεν; Ἡ παροῦσα κατάστασις τοῦ Νεκροταφείου δὲν μαρτυρεῖ πολλὴν ἐκ μέρους τῶν ζώντων εὐσέβειαν πρὸς τοὺς κεκοιμημένους. Καταλαμβάνεται δὲ ὑπὸ διττοῦ αἰσθήματος μελαγχολίας ὁ προσπαθῶν νὰ ἀνεύρῃ μνημεῖα προσφιλῆ ἐν μέσῳ τῶν παρημελημένων ἐκείνων δενδροφυτειῶν. Διατί τοῦτο;

Ἡ θέα τοῦ Κοιμητηρίου ἐνθυμίζει τὴν πόλιν αὐτὴν τῶν Ἀθηνῶν. Αἱ Ἀθῆναι ἔχουν ὁδοὺς εὐρείας, πεζοδρόμια μαρμαρόστρωτα, οἰκοδομὰς μεγαλοπρεπεῖς· τὰ πάντα καλά, ἀλλ᾽ ὅμως ἐλλείπει τι τὸ ὁποῖον δύσκολον νὰ ὁρισθῇ διὰ μιᾶς καὶ μόνης λέξεως, ἐκτὸς ἐὰν προσφύγῃ τις εἰς τὴν λέξιν: περιποίησις. Οὕτω καὶ τὸ νεκροταφεῖον· αἱ κυπάρισσοί του εἶνε πυκναὶ καὶ σκιεραί, αἱ χωρίζουσαι τοὺς τάφους δενδροστοιχίαι ἐχαράχθησαν ἀνέκαθεν κανονικῶς, ὑπὸ τὸ φύλλωμα τῶν δένδρων ἀπαστράπτουν μαρμάρινα μνημεῖα καὶ ἀνάγλυφα καὶ προτομαί, — τὰ πάντα ὑπάρχουν ἐκεῖ διὰ νὰ τὸ καταστήσουν ἀληθῶς ὡραῖον καὶ εὐπρεπές, λείπει ὅμως περιποίησις. Ἄκανθαι καὶ τρίβολοι περικυκλοῦν ἢ καὶ καλύπτουν τὰ μνήματα, ράκη παντοειδῆ ἀσχημίζουν τὰς ἀσαρώτους μεταξὺ τῶν τάφων ἀτραπούς, ἐδῶ βλέπεις πλάκα παρεκκλίνουσαν τῆς ὁριζοντίου γραμμῆς ἕνεκα μὴ ἐγκαίρου ἐπισκευῆς, ἐκεῖ ἄλλου θολωτοῦ μνημείου ἡ ὀπὴ ἐξετοπίσθη καὶ φαίνεται διὰ τοῦ ἀνοικτοῦ χάσματος τὸ σκότος τοῦ ὑπογείου τάφου.

Περιττὸν νὰ ζητήσῃ τις εἰς τὸ νεκροταφεῖον ἐπιστάτην ὑπεύθυνον διὰ ταῦτα, ἐὰν δὲ τὸν εὕρῃ, ἄδικον νὰ

τὸν αἰτιασθῇ. Ὁ δυστυχὴς δὲν πταίει αὐτός. Ὅσον καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἁρμόδιος διὰ τὴν θέσιν του, τί νὰ πράξῃ ἄνευ ὑπαλλήλων, ἄνευ ἐργατῶν ἐπαρκῶν; Πῶς διὰ τῶν δύο μόνων κηπουρῶν του νὰ ἐκριζώσῃ τὰς ἀκάνθας ὅλας καὶ νὰ συλλέξῃ ὅλα τὰ ράκη; Πῶς νὰ φέρῃ τὴν εὐθύνην τῶν γινομένων, ὅτε τὰ πάντα γίνονται ἐργολαβικῶς, μέχρι καὶ τῆς σκαφῆς αὐτῆς τῶν λάκκων, τῆς δὲ ἐργολαβίας ἡ συνομολόγησις δὲν ὑπάγεται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν του;

Ἀλλ᾽ ἂς εἴμεθα δίκαιοι. Ἴσως ἡ παροῦσα ἀθλιότης εἶναι πρόσκαιρος μόνον συνέπεια τῆς μεταβατικῆς περιόδου, τὴν ὁποίαν τὸ Νεκροταφεῖον διέρχεται ἤδη καὶ αὐτό. Ἕνεκα τῆς αὐξήσεως τῆς πρωτευούσης ἐδέησε νὰ ἐπεκταθοῦν καὶ αἱ νεκροπόλεις της, ἀλλ᾽ ἐνταῦθα ἡ ἐπέκτασις δὲν συνετελέσθη ἀκόμη. Ὁ τοῖχος ὁ μέλλων νὰ περικλείσῃ ὁλόκληρον τὸ κοιμητήριον κτίζεται, ἀλλ᾽ εἰσέτι δὲν ἐτελείωσε (1). Ἀτυχῶς δὲ ἐκρημνίσθη ὁ παλαιὸς τοῖχος προτοῦ ἀνεγερθῇ ὁ νέος, ὥστε ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ νεκροταφεῖον μένει ἀπροφύλακτον, οὔτε εἶναι ἡ πύλη του ἡ μόνη εἰς αὐτὸ εἴσοδος. Δὲν εἰσῆλθε βεβαίως διὰ τῆς πύλης ὁ σκύλος τὸν ὁποῖον εἶδα ἀκολουθοῦντα τὸν κύριόν του ἐν μέσῳ τῶν τάφων, οὔτε ὁ ὄνος ὁ βόσκων ἡσύχως ἐπὶ τοῦ ὑψώματος, παρὰ τὸ μνῆμα ἐξόχου πολιτικοῦ. Αἱ φορτηγοὶ ὅμως ἅμαξαι, αἱ φέρουσαι τὸ πρὸς

(1) Ταῦτα ἐγράφησαν κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1884. Δυστυχῶς καὶ σήμερον, μετὰ δέκα ὅλα ἔτη, ἐφαρμόζονται τὰ τότε λεχθέντα.

οἰκοδομὴν τοῦ τοίχου ὑλικόν, εἰσέρχονται διὰ τῆς πύλης καὶ ἀποτελοῦν ἀδιαβάτους τὰς δενδροστοιχίας διὰ τῶν ὁποίων διαβιβάζουν εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον τὸ βαρὺ φορτίον των.

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα εἶναι προσωρινά. Θὰ κτισθῇ ἐπὶ τέλους ὁ βραδέως ἀνεγειρόμενος τοῖχος, θὰ περικλεισθῇ τὸ νεκροταφεῖον, θὰ διορθωθοῦν τὰ κακῶς ἤδη ἔχοντα, ἴσως δὲ διορισθῇ καὶ ἐπιστάτης ἔχων τὴν ἀπαιτουμένην βαρύτητα καὶ μάθησιν καὶ θέλησιν καὶ δύναμιν, ὅπως ἀναλάβῃ ἀποτελεσματικῶς τὴν διοίκησίν του. Ἴσως πρὸς συντήρησιν τοῦ κοιμητηρίου ὁρισθοῦν οἱ πόροι του αὐτοί, οἱ ὁποῖοι καλῶς διαχειριζόμενοι θὰ εἶναι βεβαίως ἐπαρκεῖς πρὸς τοῦτο. Τότε τὰ πάντα διὰ μιᾶς θὰ μεταβάλουν ὄψιν. Αἱ νέαι δενδροστοιχίαι τοῦ προσαρτηθέντος χώρου θὰ γίνουν καὶ αὗται ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν σκιεραὶ ὡς αἱ παλαιαί, αἱ ἀτραποὶ καθαριζόμεναι θὰ φαίνωνται εὐρύτεραι καὶ κανονικώτεραι, αἱ ἄκανθαι καὶ τὰ ράκη θὰ ἐκλείψουν, τὰ μαρμάρινα μνημεῖα θὰ ἀπαστράπτουν ὑπὸ τὸ φύλλωμα τῶν δένδρων, αἱ πλάκες θὰ εἶναι ὁριζόντιοι, αἱ ἀνοικταὶ ὀπαὶ θὰ κλεισθοῦν, ἄνθη θὰ στολίζουν τοὺς τάφους, οἱ κηπουροὶ τοῦ νεκροταφείου θὰ τὰ φυτεύουν καὶ θὰ τὰ περιποιοῦνται ἀντὶ ὡρισμένης ἀμοιβῆς, προθύμως πληρωνομένης ὑπὸ τῶν ἀγαπώντων τὴν μνήμην τῶν νεκρῶν των, παρὰ δὲ τὴν πύλην τοῦ νεκροταφείου θὰ ὑπάρχῃ γραφεῖον καὶ ἐντὸς αὐτοῦ βιβλία τακτικὰ περιέχοντα κατὰ τμήματα τὴν καταγραφὴν τῶν τάφων, ὑπάλληλοι δὲ εὐπρεπεῖς καὶ εὐγενεῖς θὰ δύνανται ἄνευ χρονοτριβῆς νὰ πληροφορή-

σουν τὸν ἐπισκεπτόμενον τὸ κοιμητήριον ποῦ κεῖνται οἱ τάφοι τοὺς ὁποίους ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ.

Καὶ θ᾽ αὐξάνῃ ὁσημέραι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπισκεπτομένων αὐτό. Δὲν θὰ ἔρχωνται μόνοι οἱ ἀναζητοῦντες τάφον γνωστὸν καὶ προσφιλῆ. Τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο εἶναι ἀπὸ τοῦδε καὶ προώρισται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον νὰ καταστῇ τὸ Πάνθεον, οὕτως εἰπεῖν, τῆς νέας Ἑλλάδος. Πρὸ πόσων ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν ἀποκαλύπτει μετὰ σεβασμοῦ τις ἀπὸ τοῦδε τὴν κεφαλήν! Πόσα ὀνόματα κλεινά, τιμῶντα τὴν πατρίδα, εἶναι ἀπὸ τοῦδε χαραγμένα ἐπὶ μαρμάρου, ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν πενθίμων ἐκεῖ κυπαρίσσων. Οὔτε εἶναι τὰ ἔνδοξα ταῦτα ὀνόματα τὰ μόνα συγκινοῦντα τὸν Ἕλληνα, τὸν μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν ἐπισκεπτόμενον τὸ πέρα τοῦ Ἰλισσοῦ νεκροταφεῖον. Ἀνὰ ἕκαστον βῆμα βλέπει τάφους γνωστῶν του καὶ φίλων, καὶ τοὺς ἐνθυμεῖται ζῶντας, καὶ ἀναγινώσκει τώρα τὸ ὄνομά των ἐπὶ λίθου, ἢ βλέπει τὴν προτομήν των ἐπὶ στήλης ἐπιτυμβίου. Καὶ παρέχει τάφος ταπεινὸς ξένου μακρὰν τῆς πατρίδος ἀποθανόντος, τάφος φέρων ὄνομα ἄγνωστον εἰς ξένην γλῶσσαν χαραχθέν, τοῦ φέρει εἰς τὴν φαντασίαν μητέρα ἢ σύζυγον ἢ ἀδελφήν, θρηνοῦσαν μακρὰν εἰς χώραν ξένην τὸν ἀγαπητὸν νεκρόν, τοῦ ὁποίου τὰ βλέφαρα δὲν ἐκάλυψεν ἡ χείρ της, τοῦ ὁποίου τὸ μνῆμα δὲν δύναται νὰ κοσμήσῃ μὲ ἄνθη αὐτή.

Ἀληθῶς πάντα τὰ εἰς τὸ νεκροταφεῖον μνημεῖα δὲν προκαλοῦν σκέψεις τοιαύτας. Ὑπάρχουν καί τινα τῶν ὁποίων ἡ θέα προκαλεῖ τὸ μειδίαμα. Ἀλλὰ τοιαύτη

ἡ ἀνθρωπότης. Αἱ ἀδυναμίαι τῶν ζώντων βαρύνουν ἐνίοτε τοὺς νεκρούς. Δὲν μέμφομαι τοὺς ἀνεγείροντας πολυτελῆ μαυσωλεῖα εἰς μνήμην νεκρῶν προσφιλῶν ἀλλ' ἀσήμων. Ἀπ' ἐναντίας· οὕτω πλουτίζεται καὶ στολίζεται τὸ Κοιμητήριον, παρέχεται δὲ καὶ ἐργασία εἰς τοὺς γλύπτας μας, — ἡ μόνη ἴσως ἡ ὁποία ὑποτρέφει ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν ὡραίαν ταύτην τέχνην, προπαρασκευάζει δὲ διὰ τὸ μέλλον νέαν σχολὴν Ἑλληνικῆς γλυπτικῆς. Τὸ κατ' ἐμὲ προκρίνω ἁπλῆν ἐκ μαρμάρου πλάκα ἢ ἀνάγλυφα καὶ ἀνδριάντας. Ἀλλ' ἡ πρὸς ἐπίδειξιν τάσις εἶναι κοινὸν τῶν ἀνθρώπων χαρακτηριστικόν, δὲν εἶναι Ἑλληνικὸν ἀποκλειστικῶς ἐλάττωμα.

Τὸ ἰδίως χαρακτηρίζον τὸν καθ' ἡμᾶς Ἕλληνα εἶναι ἡ εἰς πάντα (ὄχι ὅμως πάντοτε ἐπιτυχὴς) ἀπομίμησις τῆς ἀρχαιότητος. Καὶ ἀλλαχοῦ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος βλέπει τις εἰς τὰ νεκροταφεῖα στήλας φερούσας προτομὰς ἀνθρώπων, τῶν ὁποίων μόνοι οἱ περὶ αὐτοὺς ἐγνώρισαν τὴν ὕπαρξιν, — καὶ ἀλλαχοῦ βλέπει ἐπιγραφὰς πομπωδῶς ἐξυμνούσας ἀρετὰς οὐδαμῶς ἐνδιαφερούσας τοὺς συγχρόνους καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τοὺς μεταγενεστέρους. Οὐδαμοῦ ὅμως βλέπει, ὅσον ἐνταῦθα, τὴν μέχρι παρῳδίας προσκόλλησιν εἰς τὰ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ποίαν σημασίαν ἔχουν ἐπὶ τάφων χριστιανικῶν ἀνάγλυφα παριστῶντα σκηνὰς ἀποχαιρετισμοῦ, καὶ φραγκοφορεμένους Ἀθηναίους τείνοντας τὴν δεξιὰν εἰς τὴν σύζυγόν των, καθημένην ἢ μαλθακῶς ἀνακλινομένην; Πρὸς τί αἱ εἰς ἰάμβους ἢ ἑξαμέτρους κλασικαὶ ἐπιγραφαί; Ἐννοοῦν ἆρά γε αὐτὰς οἱ συγγενεῖς οἱ μετὰ περι-

λύπων ὀφθαλμῶν προσπαθοῦντες νὰ τὰς ἀναγνώσουν. Τὰς ἐννοεῖ χωρὶς λεξικὸν ὁ διαβάτης, χάριν τοῦ ὁποίου ἐχαράχθησαν;

Ἡ πρὸς τὸ ἀρχαΐζειν τάσις αὕτη ἄγει ἐνίοτε εἰς ἀληθῶς γελοῖα ἀποτελέσματα. Οὕτω ἀφελὴς ἑλληνιστὴς ἐχάραξεν ἐπὶ τάφου τὴν ἑξῆς σύντομον ἐπιγραφήν: ΕΝΘΔΑΙ ΚΕΙΤΕ ΜΑΡΙΑ .... ΓΕΝΙΘΕΙΣ 18 ... ΑΠΟΒΙΟΣ 18 ... ΜΕΙΝΙ κτλ.

Ὑπάρχουν καὶ τάφοι, ὀλίγιστοι εὐτυχῶς, φέροντες Γαλλικὴν ἐπιγραφήν. Τὴν πρώτην αὐτῶν ἐξέλαβα κατ' ἀρχὰς ὡς καλύπτουσαν Γάλλου ὀστᾶ: Ci-gît... Ἀλλ' ἦτο προφανῶς Ἕλληνος τάφος, μολονότι προσετέθη πρὸς ἔνδειξιν εὐγενείας τὸ de μεταξὺ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ἐπωνύμου. Ἀμφότερα ἀρσενικοῦ γένους, ἀλλ' ἡ ἐπιγραφὴ ἐξακολουθεῖ: née, ὡσεὶ ἐπρόκειτο περὶ γυναικός. Πᾶσαν ἀμφιβολίαν διέλυσε τὸ ἐν τέλει τῆς Γαλλικῆς ἐπιγραφῆς Ἑλληνιστὶ χαραχθὲν ὄνομα! Παρέχει, ἐπὶ μνημείου πολυτελεστέρου, ἐπιγραφὴ Γαλλικὴ ἐπίσης ἀναμιμνήσκει τὸ ὄνομα τῆς ἀποδημησάσης. Διατὶ γαλλιστί; Διὰ τὸν αὐτὸν ἴσως λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἑλλάδος τυποῦνται γαλλιστὶ ἐνίοτε τὰ ἐπισκεπτήρια καὶ γράφονται γαλλιστὶ αἱ προσκλήσεις.

Ὑπάρχουν ὅμως καὶ πολλαὶ ἐπιγραφαὶ εἰς γλῶσσαν προσιτὴν καὶ ὑπὸ καλάμου ἀληθῶς συγκινημένου γραφεῖσαι. Ὑπάρχουν μνήματα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐχαράχθησαν ρητὰ ἐκ τῶν Γραφῶν προσφυῶς καὶ ἁρμοδίως σταχυολογηθέντα. Ἐπὶ ἑνὸς δὲ τάφου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου

ἐτάφη θυγάτηρ νεαρὰ προτοῦ ἐναποτεθῇ ἐντὸς αὐτοῦ καὶ τοῦ γέροντος πατρός της τὸ λείψανον, ἐτόλμησεν ὁ ποιητὴς νὰ ἐπιγράψῃ εἰς γλῶσσαν ἁπλῆν, εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς καρδίας, τὸ ἑπόμενον ὡραῖον τετράστιχον :

Ηὗρ' ὁ ἀνθὸς τὸν κλῶνό του κι' ὁ κλῶνος τὸν ἀνθό του.
Οὔτ' ὁ πατέρας μοναχός, οὔτε ἡ κόρη μόνη.
Ἔχει ὁ καθένας σύντροφο τὸν ἄλλο 'ς τὸ πλευρό του.
Ὁ Χάρος τοὺς ξεχώρισε, τὸ μνῆμα τοὺς ἑνόνει.

Οὐδεμίαν τῶν πολλῶν κλασικῶν ἐπιγραφῶν ἀνέγνωσα μετὰ τόσης προσοχῆς καὶ οὐδεμίαν ἔλαβα τὸν κόπον νὰ ἀντιγράψω, Πταίω ἆρά γε ἐγώ, ἢ οἱ γράψαντες αὐτάς ;

ΕΚ ΤΩΝ ΑΚΡΩΝ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΑΣ [1]

Taunton, *14 Σεπτεμβρίου 1865. Σάββατον.*

Φίλε,

Εἶμαι βέβαιος ὅτι, ἅμα ἀνοίξῃς τὴν ἐπιστολήν μου, δύο ἀπορίαι εἰς ἐρωτηματικὸν ἀπολήγουσαι θὰ ταράξουν τὴν ἥσυχον κεφαλήν σου· ἡ πρώτη, πῶς καὶ διατί ἀνεχώρησα ἐκ Λονδίνου, — ἡ δευτέρα τί καὶ ποῦ εἶναι τὸ Taunton ;

Ἰδοὺ ἡ λύσις τῆς διπλῆς ἀπορίας σου.

Καὶ πρῶτον πάντων ἄφησε νὰ σοῦ ἐνθυμίσω τὸ πεζὸν καὶ μονότονον τῆς ἐν Λονδίνῳ ζωῆς. Ἐνθυμήσου ὅτι ἡ μία ἡμέρα εἶναι ὁμοία, ἀπαράλλακτος μὲ τὴν ἄλλην, — ὅτι ὡς μηχαναί, ὡς ὡρολόγια ἐργαζόμεθα, σκεπτόμεθα, τρώγομεν, πίνομεν, κοιμώμεθα καὶ ἐγειρόμεθα· ἐνθυμήσου τὸ χάος ἐντὸς τοῦ ὁποίου πλανᾶται ἡ ὕπαρξίς μας ἐκεῖ, τὸν ἀτελεύτητον ὁρίζοντα οἰκιῶν καὶ καπνοδόχων ὁ ὁποῖος μᾶς περιζώνει, τὸν θολὸν καὶ καπνηλὸν οὐρανὸν ὁ ὁποῖος μᾶς πλακόνει· φέρε εἰς τὸν νοῦν σου αὐτὰ ὅλα καὶ τότε θὰ ἐννοήσῃς πῶς καὶ διατί ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν αἰσθάνεταί τις σφοδρὰν καὶ ἀκα-

(1) Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ Πανδώρᾳ.

τάσχετον τὴν ἐπιθυμίαν *ν' ἀλλάξῃ ἀέρα*, νὰ δώσῃ νέαν προμήθειαν καθαροῦ ὀξυγόνου εἰς τοὺς πνεύμονάς του καὶ νέαν τροφὴν ἰδεῶν εἰς τὸν νοῦν του. Διὰ τοῦτο εἶναι τόπου συνήθεια καὶ νόμου κεφάλαιον ἐδῶ, ὅτι ἅπαξ ἢ δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ, ὅλοι οἱ ὁπωσδήποτε ἐργαζόμενοι, (καὶ τίς ὁ μὴ ἐργαζόμενος εἰς Ἀγγλίαν;) ἀπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ μέχρι τοῦ ἐσχάτου τῶν ὑπαλλήλων, ἀπὸ τοῦ ἑκατομμυριούχου λόρδου μέχρι τοῦ πτωχοῦ χειρώνακτος, ἔχουν ὅλοι διακοπας. Πηγαίνει δὲ ἕκαστος, κατὰ τὰ μέσα καὶ τὰς διαθέσεις του, εἰς παράλια ἢ μεσόγεια, εἰς πόλεις ἢ ἐρημίας, ν' ἀναπνεύσῃ, νὰ ἡλιασθῇ καὶ νὰ δοθῇ εἰς νοῦ καὶ σώματος ἀνάπαυσιν καὶ ὀκνηρίαν. Ἐγὼ ὁ ξένος, ὁ *ἔπηλυς*, δὲν ἐκπληρῶ ἀκριβῶς καὶ καθ' ὁλοκληρίαν τὴν καλὴν αὐτὴν τοῦ τόπου συνήθειαν, ἀλλὰ προμακρύνων συνήθως τὰς περιόδους τῶν μεταναστεύσεων ἐπιχειρῶ πτῆσιν τολμηροτέραν καὶ διευθύνομαι πρὸς τὴν ἀγαπητήν μου φωλεάν, πρὸς τῆς Ἑλλάδος τὸν αἰγιαλόν. Ἀλλ' ἔχων τώρα ἀνάγκην «ν' ἀλλάξω τὸν ἀέρα μου», ἔχων δὲ διαθεσίμους ὀκτὼ ἢ δέκα ἡμέρας — ὄχι περισσοτέρας, — ἀπεφάσισα νὰ περιπλανηθῶ ὀλίγον ἐντὸς τῆς Ἀγγλίας.

Ἰδοὺ ἡ ἀπάντησίς μου εἰς τὴν πρώτην τῶν ἐρωτήσεών σου, πῶς καὶ διατί ἀνεχώρησα ἐκ Λονδίνου.

Ἀλλὰ διατί ἦλθα εἰς Taunton καὶ ὄχι ἀλλοῦ; Καὶ ποῦ εἶναι τοῦτο ;

Ἄνοιξε τὸν χάρτην τῆς Ἀγγλίας, τῆς νήσου τὴν ὁποίαν — λέγει ὁ Heine — ὁ Ὠκεανὸς ἤθελε πρὸ καιροῦ καταπίει ἐὰν δὲν ἐφοβεῖτο μὴ τοῦ φέρῃ δυσπε-

ψίαν!... Ἀλλ' ἄφες τὸν Heine νὰ λέγῃ καὶ ρίψε τὸ βλέμμα εἰς τὴν δυτικομεσημβρινὴν γωνίαν τῆς νήσου. Ἐκεῖ ἀπολήγει εἰς εἶδος χερσονήσου ἢ γλώσσης γῆς, εἰς εἶδος βραχίονος τὸν ὁποῖον ἡ θαλασσοκράτωρ ἐκτείνει ἐντὸς τοῦ Ὠκεανοῦ, ὡς θέλουσα νὰ ἐπιδείξῃ τὴν ἐπὶ τῶν κυμάτων ἐξουσίαν της. Εἰς τὴν τελευταίαν ἐκεῖ ἄκραν βλέπεις πόλιν φέρουσαν ὄνομα τὸ ἑξῆς: Landsend, ὅ ἐστὶ «τέλος τῆς γῆς»· ὄνομα ὑπεροπτικόν, ἐμφαῖνον ὅτι διὰ τὸν Ἄγγλον ἡ γῆ τελειόνει ὅπου ἡ Ἀγγλία. Εἰς τὰ ὀδοντωτὰ καὶ βαθύκολπα τῆς χερσονήσου ἐκείνης παράλια θ' ἀναγνώσῃς πολλὰ ἄλλων πόλεων ὀνόματα ἀπολήγοντα εἰς mouth, δηλαδὴ στόμιον, — ὀνόματα πόλεων κειμένων εἰς ἐκβολὰς ποταμῶν.

Εἰς δύο ἐπαρχίας διαιρεῖται ἡ χώρα αὐτή: Cornwall καὶ Devonshire. Αἱ πολλαὶ ἐσοχαὶ καὶ ἐξοχαὶ τῶν παραλίων, οἱ πολλοὶ ποταμοὶ καὶ αἱ ὀλίγαι σχετικῶς πόλεις, ταῦτα ὅλα ὑποδεικνύουν ὅτι καὶ τὰ παράλια καὶ τὰ μεσόγεια δὲν στεροῦνται ποικιλίας καὶ πείθουν ὅτι ὁ τόπος εἶναι *καλὸς ἰδεῖν*. Μὲ τοιαύτην τοὐλάχιστον πίστιν καὶ ἐλπίδα ἔρχομαι πρὸς τὰ ἐδῶ. Ἰδοὺ δὲ καὶ ἀπόσπασμα Ἄγγλου συγγραφέως καθ' ὅ, ἐὰν τὸν πιστεύσωμεν, δὲν μᾶς ἀπατᾷ ὁ χάρτης τῆς πατρίδος του :

«Ἡ ἐπαρχία τοῦ Devonshire, ὁ Ἄγγλος μου λέγει, περιέχει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ ὁλοκλήρου τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Διὰ τὸν ἐραστὴν φύσεως ὀρεινῆς καὶ ἀγρίας ἔχει τοὺς βράχους τοῦ Lynton καὶ τὰ

βουνὰ τοῦ Dartmoor· διὰ τοὺς προτιμῶντας εὐκραέστερα κλίματα καὶ ἡμερωτέρας τοποθεσίας ἔχει τὸ θερμὸν Torquay καὶ τὰ ἀγροτικὰ θέλγητρα τῆς μεσημβρινῆς ἐκεῖ παραλίας· ὁ θαυμαστὴς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔχει νὰ ἴδῃ τὴν μεγαλοπρεπῆ μητρόπολιν τοῦ Exeter, ὁ δὲ ἐνδιαφερόμενος εἰς τῆς μηχανικῆς τὰ θαυματουργήματα δύναται, μεταξὺ ἄλλων, νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν φάρον τοῦ Eddystone καὶ τὸν κυματοθραύστην τῆς Πλυμούθης. Διὰ τὸν ἀρχαιολογοῦντα ὑπάρχουν πολλὰ τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς μνημεῖα καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἔτι κατακτήσεως ἴχνη. Ὁ γεωλόγος καὶ ὀρυκτολόγος ἔχουν ἐδῶ στάδιον ἐρεύνης εὐρύτερον ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἐπαρχίαν τῆς Ἀγγλίας. Καὶ ὅσοι δὲ εὑρίσκουν τὴν εὐτυχίαν εἰς μόνην τῆς εὐζωΐας τὴν ἀπόλαυσιν, δύνανται νὰ εὕρουν ἐδῶ τὰ ἀγαθὰ πάντα βίου ἐπικουρείου. Ὁ κυνηγός, ὁ ἁλιεὺς ἔχουν ἄγραν ἄφθονον καὶ ποικίλην, ὁ μὲν εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰ δάση, ὁ δὲ εἰς τοὺς πολλοὺς ποταμοὺς τῆς ὡραίας ταύτης χώρας. Ἐν ἑνὶ λόγῳ, δικαίως ἐπωνομάσθη τὸ Devonshire ὁ κῆπος τῆς Ἀγγλίας.» Ταῦτα ὁ Ἄγγλος. Πρόσθεσε δὲ ὅτι εἰς τὴν ἐπαρχίαν ταύτην διεπράχθησαν πολλὰ ἐκ τῶν μεγάλων συμβάντων τῆς Ἀγγλικῆς ἱστορίας, ὥστε καὶ τὸν σπουδαστὴν τῆς ἱστορίας ἐνδιαφέρει πᾶσα σχεδὸν πόλις καὶ πᾶν ἐρείπιον μεσαιωνικοῦ φρουρίου.

Ἐκ τούτων παρακινηθεὶς διευθύνω ἤδη πρὸς τὰ ἐκεῖ τὰ βήματά μου, καὶ ἰδοὺ πῶς εὑρίσκομαι εἰς τὴν πόλιν Taunton κειμένην εἰς τὰ σύνορα τοῦ Devonshire,

τῆς γῆς ταύτης τῆς ἐπαγγελίας. Ἀλλ᾽ εὑρίσκομαι ὅμως ἐδῶ σήμερον κατὰ λάθος. Ἐξηγοῦμαι : Ἔχω ὡς ὁδηγὸν καὶ τυφλοσύρτην ἓν ἐκ τῶν κοκκίνων ἐκείνων βιβλίων τὰ ὁποῖα ὁ ἐκδότης Murray κατώρθωσε ν᾽ ἀποκαταστήσῃ ἀναπόφευκτα ἐγκόλπια παντὸς περιηγητοῦ Ἄγγλου. Δι᾽ ἑκάστην ἐπικράτειαν τῆς Εὐρώπης, δι᾽ ἑκάστην ἐπαρχίαν τῆς Ἀγγλίας ἐξέδωκε καὶ ὁδηγόν. Εἶδες ποτὲ Ἄγγλον ταξειδεύοντα καὶ μὴ κρατοῦντα εἰς τὰς χεῖρας τὸ κόκκινον βιβλίον του (1) ; Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι οἱ τοιοῦτοι ὁδηγοί, συντασσόμενοι μετὰ μεγάλης προσοχῆς, χρησιμεύουν πραγματικῶς πολύ. Ὥστε κ᾽ ἐγὼ εἰς τὰς περιηγήσεις μου ἐφοδιάζομαι συνήθως μὲ τὸν σύντροφον τοῦτον τοῦ Ἄγγλου ὁδοιπόρου. Ἀλλὰ ὁ ὁδηγὸς τοῦ Devonshire, τὸν ὁποῖον ἠγόρασα εἰς Λονδῖνον, ἐξεδόθη πρὸ τριῶν ἐτῶν. Κατ᾽ αὐτὸν ὁ σιδηρόδρομος τελειόνει εἰς Taunton, ὁπόθεν δύναταί τις νὰ προβῇ εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ Devonshire διὰ λεωφορείου. Ἅμα ἔφθασα εἰς Taunton ἠρώτησα πότε ἀναχωρεῖ τὸ λεωφορεῖον καὶ ἔμαθα . . . ὅτι τὴν ἔπαθα. Ἀφότου ἐτυπώθη ὁ ὁδηγός μου σιδηρόδρομοι δὲν ἔπαυσαν νὰ κατασκευάζωνται. Τὸ Taunton δὲν εἶναι πλέον ὁ τελευταῖος πρὸς τὸ Devonshire σταθμός, ὥστε ἀνάγκη νὰ ὑπάγῃ τις εἰς Williton, ὅπου ὑπεχώρησε τὸ λεωφορεῖον διωκόμενον ἀπὸ τὸν σιδηρόδρομον. Μένω

(1) Ἔκτοτε, παρεκτὸς τῶν τοῦ Murray, δημοσιεύονται, συναγωνιζόμενοι πρὸς αὐτούς, καὶ οἱ ὁδηγοὶ τοῦ Baedeker, κόκκινοι ἐπίσης καὶ οὗτοι.

λοιπὸν ἐδῶ ἐξ ἀνάγκης καὶ αὔριον μεταβαίνω εἰς Williton.

Δὲν εἶναι εὐκαταφρόνητος πόλις τὸ Taunton. Ποταμὸς διαυγὴς τὴν χωρίζει εἰς δύο, αἱ δὲ οἰκίαι ἑκατέρωθεν εἶναι κτισμέναι ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ καὶ περικλείουν τὴν κοίτην του. Ἀπὸ τὴν γέφυραν ἐπὶ τῆς ὁποίας τὸν διέβην ἡ θέα ἔχει τι τὸ ὑπενθυμίζον τὴν Βενετίαν. Ἔμεινα ἀρκετὴν ὥραν ἐπὶ τῆς γεφύρας. Εἰς τὰ δύο της ἄκρα κατοικοῦν δύο ὀδοντοϊατροί, ὁ εἷς ἀπέναντι τοῦ ἄλλου. Χαρὰ εἰς ὅσους πάσχουν πονόδοντον ἐδῶ! Πόση ὅμως ἀντιζηλία, ὁποῖα πάθη, πόσαι ἆρά γε ἀντενέργειαι καὶ ῥαδιουργίαι μεταξὺ τῶν δύο τούτων Ἀσκληπιαδῶν. Ἀλλά . . . δὲν ἠξεύρω· εἶχε ὀδοντάγραν ὁ Ἀσκληπιός;

Τὸ ἀξιοπεριεργότερον εἰς Taunton εἶναι ἡ ἐκκλησία. Δὲν ἐνθυμοῦμαι τὸν ἅγιόν της. Φαίνεται μᾶλλον ταπεινὴ συγκρινομένη πρὸς τὸν πύργον, ἢ κωδωνοστάσιόν της. Εἶναι ὑψηλότατος ὁ πύργος αὐτὸς καὶ μεγαλοπρεπέστατος. Μόλις πρὸ ὀλίγου ἐτελέσθησαν τὰ ἐγκαίνιά του. Ἐκτίσθη ἀπαράλλακτος μὲ τὸν προϋπάρχοντα ἐρειπωμένον ἀρχαῖον πύργον τῆς ἐκκλησίας, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπισκευὴ ὑπελογίσθη δαπανηροτέρα παρὰ τὴν ἀνέγερσιν νέου. Ἰδὼν ἡμιανοικτὴν μικρὰν θύραν εἰσεχώρησα εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἔμεινα ἀρκετὴν ὥραν ἀναγινώσκων τὰς ἐπὶ τῶν τοίχων της ἐπιτυμβίους ἐπιγραφάς. Μοῦ ἀρέσκει πολὺ ὁ τρόπος οὗτος τῆς διατηρήσεως τῆς μνήμης τῶν νεκρῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας, ἀφότου μάλιστα ὁ ἐνταφιασμὸς ἐντὸς τῶν πόλεων δὲν

ἐπιτρέπεται. Μεταξὺ τῶν ἐπιγραφῶν ἐπέσυρε προπάντων τὴν προσοχήν μου ἄγαλμα, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τὸ ξόανον ἑνὸς προύχοντος τῆς πόλεως, ἀποθανόντος κατὰ τὸ 1635. Ἀλλ' ἴσως τούτου τὰ ὀστᾶ κεῖνται ὑπὸ τὸ ὁμοίωμά του καὶ δὲν εἶναι κενοτάφιον τὸ μνημεῖον. Τὸ ξόανον εἶναι φυσικοῦ μεγέθους, μὲ χρωματισμένα τὰ μεσαιωνικά του ἐνδύματα. Ὑπ' αὐτὸ δὲ ἡ ἐπιγραφή, εἰς στίχους ἀρχαιοπρεπεῖς καὶ μεγαλορρήμονας, ἐκθειάζει τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας ἀρετὰς τοῦ Robert Gray. Ἐπὶ δύο ἤδη αἰῶνας καὶ ἥμισυν τίς ἐκ τῶν κατοίκων τοῦ Taunton δὲν ἐγνώρισε τὸν Robert Gray μὲ τὰ μακρὰ φορέματα, τὴν λευκὴν γενειάδα καὶ τὰς κοκκινισμένας παρειάς του; Καὶ ἐκεῖνος, ἀκίνητος ἐπὶ τοῦ τάφου του, μὲ τ' ἀκίνητα ἄψυχα βλέμματά του βλέπει παρερχομένας ἀλληλοδιαδόχως τὰς γενεάς!

Williton, *Κυριακή*.

Τί ἀλληλουχία ἐμποδίων! Χθὲς εἰς Taunton μοῦ ἔπταιεν ἡ παλαιὰ ἔκδοσις τοῦ ὁδηγοῦ μου. Σήμερον ὅμως δὲν μοῦ πταίει κανείς. Ἔπρεπε νὰ προΐδω ὅτι εἶναι Κυριακὴ καὶ δὲν θὰ εὕρω ἐδῶ λεωφορεῖον. Ἀλλ' ἴσως δὲν θὰ ἦτο ποσῶς δυσάρεστος ἡ ἐξ ἀνάγκης εἰς Williton διατριβή μου, ἐὰν καὶ ὁ οὐρανὸς δὲν μὲ κατέτρεχε. Βρέχει ἀπὸ τὸ πρωὶ μὲ τόσην ὄρεξιν, ὡσὰν νὰ μὴ εἶχε βρέξει πρὸ ἐτῶν! Παρηγοροῦμαι ἐλπίζων ὅτι καθαρίζεται ὁ οὐρανὸς ἐκκενόνων σήμερον ὅλα τὰ ὑγρά του, διὰ νὰ μοῦ προετοιμάσῃ σειρὰν ὡραίων ἡμε-

ρῶν διὰ τὸ ἐπίλοιπον τῆς ὁδοιπορίας μου. « Ἐλπὶς βροτοὺς τρέφει. »

Καὶ ὅμως βρέχει, — βρέχει ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο νὰ βρέξῃ μέχρι τῆς δευτέρας παρουσίας. Κλεισμένος εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ ξενοδοχείου, — Κυριακή, βροχή, ἐξοχή, ἐρημία, — ὁμολογῶ ὅτι ἤρχισα νὰ στενοχωροῦμαι· ἡ μόνη μου καταφυγὴ εἶναι τὸ παράθυρον, ὅπου ἐπὶ ὥραν πολλὴν προσεκόλλησα τὴν μύτην μου περιμένων διαβάτας. Ἀλλὰ ποῦ διαβάται ; Ὅλοι τοῦ Williton οἱ κάτοικοι ἐκρύβησαν, καὶ ἄνθρωποι καὶ ζῶα. Ἀντικρύ μου εἶναι κῆπος μὲ μηλέας, εἰς δὲ τὸ κέντρον τοῦ κήπου σωρὸς μήλων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Μεταξὺ τοῦ κήπου καὶ τοῦ παραθύρου μου ὁ ἔρημος δρόμος. Ὦ μῆλα, ἂν ἠδυνάμην νὰ σᾶς μεταβάλω εἰς ἀνθρώπους καὶ νὰ σᾶς φέρω εἰς τὸν δρόμον !

Ἔφθασα ἐδῶ πολὺ ἐνωρίς, ἐλθὼν διὰ σιδηροδρόμου ἀπὸ Taunton. Ἡ κακοκαιρία δὲν μὲ κατέλαβεν ἀπὸ τὸ πρωί, οὔτε μ' ἐμπόδισε νὰ ἐξέλθω. Ἐπῆγα νὰ **λειτουργηθῶ** εἰς ὡραίαν ἀρχαίαν ἐκκλησίαν ἐπὶ τῆς κορυφῆς λόφου χωρίζοντος τὸ Williton ἀπὸ τὴν θάλασσαν καὶ ἀπὸ τὴν ἐπὶ τῆς παραλίας μικρὰν πόλιν Watchet. Ὅταν δὲν βρέχῃ, πρέπει νὰ εἶναι λαμπρὰ ἡ θέα ἐκεῖθεν. Ἀλλὰ σήμερον μοῦ ἐφαίνετο ὅτι εὑρίσκομαι ἐπὶ ἐρημονήσου εἰς θάλασσαν ὁμίχλης. — Ὁμίχλη πέριξ καὶ βροχὴ πανταχοῦ ! — Καὶ τὸ πλήρωμα δὲ τῆς ἐκκλησίας ἦτο ὡς ἐρημονήσου πλήρωμα. Πέντε μόλις ἢ ἓξ πιστοί, ἐκτὸς ἐμοῦ, ἐκάθηντο σποράδην ἐντὸς τοῦ εὐρυχώρου καὶ μεγαλοπρεποῦς ναοῦ. Καὶ

καλοθρεμμένος, καλοενδυμένος, παχύς, καὶ καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα εὐχαριστημένος, ὁ ἱερεὺς ἐπὶ ἄμβωνος ὑψηλοῦ καθήμενος, εἰς τὸ κέντρον τῆς κενῆς ἐκκλησίας του, *ἐδίδασκεν ἐν τῇ ἐρήμῳ*. Ἡ φωνή του, δυνατὴ καὶ ὡραία, ἀντήχει εἰς τὰς γοτθικὰς γωνίας τοῦ κτιρίου. Ὑπὸ δὲ τὸν ἄμβωνα καθήμενος ὁ ἰσχνὸς *καλανάρχος*, ἐπαναλαμβάνων ρινοφθόγγως τὰς εὐχὰς ὅσας μεγαλοφώνως ἀπήγγελλεν ὁ ἱερεύς, ἐφαίνετο ὡσὰν νὰ τὸν περιπαίζῃ.

Δὲν ἔλειψε τίποτε ἀπὸ τὴν ἀκολουθίαν : οὔτε προσευχή, οὔτε ψαλμοί, οὔτε ἡ ἀναπόφευκτος διδαχή. Καί, ὢ τοῦ θαύματος, δὲν ἔλεγεν ἀνοησίας ὁ διδάσκων ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ αἱ διδαχαὶ εἰς τὰς ἀγγλικὰς ἐκκλησίας εἶναι ἀτελεύτητοι ἐπαναλήψεις κοινῶν τόπων καὶ ἀλληλουχία φράσεων κενῶν καὶ πομπωδῶν, ποικιλλομένων μὲ λέξεις μακρὰς καὶ ἠχηράς. Καὶ πῶς ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἄλλως τὸ πρᾶγμα, ἀφοῦ ἕκαστος ἱερεὺς ἔχει ν' ἀπαγγείλῃ λόγον πρωτότυπον κατὰ πᾶσαν Κυριακήν, καὶ μάλιστα δίς, ἐνίοτε δὲ καὶ τρὶς τῆς Κυριακῆς ! Μεταξὺ τόσων ἱερέων πῶς νὰ περιμένῃ τις ὅτι θὰ τύχουν πολλοὶ δυνάμενοι νὰ εἴπουν πράγματα ὀρθὰ καὶ καταληπτὰ ἐπὶ μίαν ἢ δύο ὥρας καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα ; Κατὰ συνέπειαν τὸ πλήρωμα, τὴν ὥραν τῆς διδαχῆς, εἰς ἄλλα ἐνασχολεῖται συνήθως. Τινές, μὲ σταυρωμένας τὰς χεῖρας, φαίνονται προσέχοντες εἰς τὸν λόγον, ἀλλὰ περὶ παντὸς ἄλλου σκέπτονται ἢ περὶ τῶν ἐννοιῶν τοῦ λέγοντος, — ἄλλοι, τὸ νεκρὸν μάλιστα μέρος τοῦ ποιμνίου, Κύριος οἶδε πῶς εἰς τὸ μεταξὺ τοῦτο διασκεδάζουν. Ἐγὼ σήμερον, μὴ

ἔχων φυσιογνωμίας νὰ περιεργασθῶ, ἔγραφα Ἑλληνιστὶ τὸ «Πάτερ ἡμῶν» καὶ τὸ «Πιστεύω» εἰς τὰ ἐξώφυλλα τῶν εἰς τὸ στασίδιόν μου προσευχηταρίων. Ἐλπίζω ὅτι δὲν μὲ παρετήρησεν ὁ ἱερεὺς ἐνασχολούμενον εἰς τοῦτο. Προτοῦ ὅμως ἀρχίσῃ τὸν λόγον του, ὅτε, κατὰ τὴν συνήθειαν, γονατίσας ἔκρυψε τὸ πρόσωπον εἰς τὰς χεῖρας διὰ νὰ προσευχηθῇ δῆθεν, μεταξὺ τῶν ἡμιανοικτῶν δακτύλων του νομίζω ὅτι συνηντήθησαν τὰ βλέμματά μου μὲ τὰ βλέμματά του περιεργαζόμενα τὸν ξένον.

Καὶ δὲν ἦτο ποσῶς κακὴ ἡ διδαχή του. Θέμα: ἡ ματαιότης τῶν ἐπὶ γῆς. «Ματαιότης ματαιοτήτων, τὰ πάντα ματαιότης.» Τοῦ ἤξιζε πολυπληθέστερον ἀκροατήριον. Ἀλλ᾽ ἐπληροφορήθην ἀπὸ ἕνα ψωμᾶν, μὲ τὸν ὁποῖον μετὰ τὴν ἀπόλυσιν ἐφιλιώθην εἰς τὸ περὶ τὴν ἐκκλησίαν κοιμητήριον, ὅτι πρό τινος ἀνηγέρθη ἐντὸς τῆς πόλεως τοῦ Williton νέα ἐκκλησία, τὴν ὁποίαν προτιμῶντες οἱ κάτοικοι, ὅταν μάλιστα εἶναι κακοκαιρία, δὲν συχνάζουν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Δεκαμῶνος.

Ὁ ἅγιος οὗτος δὲν συμπεριλαμβάνεται νομίζω εἰς τὸ ἰδικόν μας μαρτυρολόγιον, οὐχ ἧττον ὅμως εἶναι ἅγιος μέγας καὶ θαυματουργός. Ἦλθε τὸν παλαιὸν καιρὸν ἀπὸ τὴν γειτνιάζουσαν ἐπαρχίαν τῆς Οὐαλίας (Wales) διὰ νὰ διδάξῃ τὸ εὐαγγέλιον καὶ τὸν πολιτισμὸν εἰς τοὺς ἀγρίους τότε κατοίκους τῆς χώρας ταύτης. Ἀλλ᾽ ἐκεῖνοι, ἀνεπίδεκτοι πολιτισμοῦ ἢ χριστιανισμοῦ καὶ κωφοὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν, ἀπεκεφάλισαν τὸν ἀπόστολον. Ἅμα ἀποκεφαλισθεὶς ὁ ἅγιος Δεκαμών,

ἄνευ δισταγμοῦ ἢ χρονοτριβῆς, ἐπῆρε τὴν κοπεῖσαν κεφαλήν του καὶ φέρων αὐτὴν ὑπὸ τὴν μασχάλην ἐπορεύθη πρὸς μίαν πηγήν, πλησίον τοῦ μέρους τῆς καρατομήσεώς του, ἐλούσθη, καὶ ἰδοὺ ἡ κεφαλή του ἐκόλλησε καὶ πάλιν εἰς τὸν τράχηλόν του. Ἡ πηγὴ ἔγεινε καὶ ἔμεινε ἁγίασμα, τρέχει δὲ ἀκόμη ἀλλὰ τὰ νερά της δὲν θεωροῦνται πλέον ὡς θαυματουργα.

Ταῦτα περὶ τοῦ ἁγίου Δεκαμῶνος.

Ἡ δὲ πόλις Williton εἶναι μικρὰ καὶ ταπεινή, ὁμοιάζουσα μᾶλλον μὲ τὰς κωμοπόλεις τῆς Ἑλλάδος ἢ τὰς συνήθεις πόλεις τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Πεζοδρόμια δὲν ὑπάρχουν, οὔτε ἐχαράχθησαν ὁδοὶ διὰ τοῦ διαβήτου. Τὰ οἰκήματα εἶναι ταπεινὰ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καλαμόστεγα . . . .

Μὲ διέκοψε γέρων τις, συγκάτοικός μου εἰς τὸ ξενοδοχεῖον. Ὁ δυστυχὴς ἠσθένησε καὶ μένει φυλακισμένος ἐδῶ. Συγκρίνων τὰ δεινά του μὲ τὴν ἰδικήν μου μικρὰν ἀτυχίαν, βλέπω ὅτι δὲν ἔχω δικαίωμα νὰ παραπονεθῶ. Ἀλλὰ παρατηρῶ ὅτι ἡ ἀσθένεια τοῦ γέροντος δὲν ἐπηρέασε τὴν γλῶσσάν του. Ἔχει φοβερὰν διάθεσιν δι᾽ ὁμιλίας καὶ μοῦ τὴν ὑποδεικνύει διακόπτων με εὐσχήμως. Ἂς σὲ παραιτήσω λοιπὸν διὰ νὰ τὸν εὐχαριστήσω. Ἴσως ὁ δυστυχὴς ἔχει καιρὸν νὰ ὁμιλήσῃ μὲ ἄνθρωπον ἄλλον ἢ τὸν ὑπηρέτην τοῦ ξενοδοχείου.

Κυριακὴ ἑσπέρας.

Ὁ γέρων εἶχε καὶ διάθεσιν καὶ ὕλην ὁμιλίας ἄφθονον. Συνωμιλήσαμεν περὶ παντός, — περὶ κοινωνικῶν

καὶ θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν ζητημάτων, σπανίως δὲ εὑρέθημεν σύμφωνοι. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι μᾶλλον εὐχάριστον ὅταν ἔχῃς ἀντικρύ σου ἄνθρωπον μὲ τὸν ὁποῖον πρῶτον ἤδη εὑρίσκεσαι εἰς ἐπαφήν, καθόσον διὰ τῆς ἀντιλογίας σοῦ ἀποκαλύπτεται ἐρεθιζόμενος. Δὲν σοῦ ἀναλύω τὰς συζητήσεις μας. Ποῦ καιρὸς πρὸς τοῦτο! Τώρα μόλις «μεσονυκτίαις ποθ' ὥραις» ἐπαύσαμεν καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὸ δωμάτιόν του. Ἀλλ' εἶναι καὶ παιδείας κάτοχος ὁ ἄνθρωπος καὶ γνώσεων ποικίλων, βεβαίως δὲ δὲν ἐζημιώθην ἀκούων αὐτόν.

Μεταξὺ τῶν πολλῶν ὡμιλήσαμεν περὶ μέσων συγκοινωνίας καὶ περὶ σιδηροδρόμων. Τοῦτο ἦτο τὸ τελευταῖον τῶν ὁμιλιῶν μας θέμα. Σὲ ἀπαλλάττω τῆς διακοινώσεως ὅσων περὶ τῆς ἱστορίας καὶ προόδου τῶν Ἀγγλικῶν σιδηροδρόμων ἔμαθα ἀπόψε . . . . .

Ὁ ἱστορικὸς Macaulay λέγει ὅτι, ἐξαιρουμένου τοῦ ἀλφαβήτου καὶ τῆς τυπογραφίας, ὁ πολιτισμὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἰδίως προήχθη ἀπὸ τὰς ἐφευρέσεις διὰ τῶν ὁποίων συντέμνεται ἡ ἀπόστασις. Πᾶσα, λέγει, βελτίωσις τῶν μέσων τῆς συγκοινωνίας ὠφελεῖ τὴν ἀνθρωπότητα ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς ὅσον καὶ ὑλικῶς· ὄχι μόνον διευκολύνει τὴν συναλλαγὴν τῶν ποικίλων προϊόντων τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης, ἀλλὰ συγχρόνως συντελεῖ εἰς τὴν ἐκρίζωσιν ἐθνικῶν ἢ τοπικῶν προλήψεων καὶ ἀντιπαθειῶν, καὶ εἰς τὴν συνένωσιν ὅλων τῶν κλάδων τῆς μεγάλης ἀνθρωπίνης οἰκογενείας (1).

(1) Ταῦτα λέγει εἰς τὸ Γ' κεφάλαιον τῆς ἱστορίας του, εἰς τὸ ὁποῖον περιγράφει τὴν κατάστασιν τῆς Ἀγγλίας περὶ τὰ τέλη τῆς 17ης ἑκατονταετηρίδος.

Θὰ ἦτο παράλογον ν' ἀπαιτῶμεν ὥστε ἡ σημερινὴ Ἑλλὰς νὰ ἐξισωθῇ ἀμέσως μὲ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην ὡς πρὸς τὸν πολιτισμόν. Εἴμεθα πολὺ πλέον ὀπίσω τοῦ σημείου ὅπου πρὸ διακοσίων ἐτῶν εὑρίσκετο ἡ Ἀγγλία καὶ τὰ λοιπὰ τῆς Εὐρώπης κράτη. Ἀλλά, ζῶντες ἤδη ἐν μέσῳ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς προόδου, ἔπρεπε νὰ παρασυρθῶμεν, οὕτως εἰπεῖν, ὑπὸ τῆς πρὸς τὰ ἐμπρὸς κινήσεως τοῦ λοιποῦ κόσμου καὶ νὰ ὠφεληθῶμεν ἐκ τῆς πείρας καὶ τῆς εὐημερίας τῶν γειτόνων μας. Εἴμεθα καὶ δὲν εἴμεθα εἰσέτι Εὐρωπαῖοι, — ἰδοὺ ἡ ἀλήθεια. Βλέπομεν καὶ ἐπιθυμοῦμεν τὴν πρόοδον, ἀλλὰ δὲν ἐνοήσαμεν ἀκόμη τὰς βάσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται, καὶ τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων πραγματοποιεῖται. «Ἔργα καὶ ὄχι λόγια! Τὸ συμφέρον τοῦ ἑνὸς ἐντὸς τῆς ὠφελείας τῶν πολλῶν! Ἡ ἀρετή, ἡ ἀλήθεια, ἡ εὐθύτης συμφέρουν, ἡ δὲ ἄρνησις αὐτῶν βλάπτει!». Ταῦτα καὶ ἄλλα δὲν ἐνοήσαμεν ἀκόμη ὅσον ἔπρεπε, καὶ πρὸ πάντων ὅτι ἀπαιτεῖται κόπος, ἐργασία, ἐνέργεια! Ὑπομονὴ ἐντούτοις καὶ θὰ προοδεύσωμεν καὶ ἡμεῖς!

Dunster, *Δευτέρα.*

Δὲν πρέπει ποτὲ ν' ἀπελπίζεταί τις. Χθὲς βροχή, κατακλυσμός, σκότος, μελαγχολία. Σήμερον ἥλιος, χαρὰ Θεοῦ!

Ἀνεχώρησα τὴν αὐγὴν πεζὸς ἀπὸ Williton, συμ-

φωνήσας μὲ τὸν ἁμαξηλάτην νὰ τὸν περιμείνω ἐδῶ, ὁπόθεν διαβαίνει τὸ λεωφορεῖον, τὸ ὁποῖον ἀναχωρεῖ τὸ ἀπόγευμα ἀπὸ Williton διὰ Lynton. Ὁ δρόμος ἕως ἐδῶ εἶναι παρὰ τὸν αἰγιαλόν. Δεξιόθεν μου ἡ θάλασσα μὲ παράλια ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπότομα, καὶ πέραν, εἰς τὸ ἀπέναντι μέρος τοῦ κόλπου, τὰ βουνὰ τῆς Οὐαλίας ἡμικρυμμένα εἰς ὁμίχλην. Ἀριστερόθεν δὲ κοιλάδες καὶ λόφοι κατάφυτοι, ὁλοπράσινοι, χαριέστατοι. Ἀπὸ διάστημα εἰς διάστημα μικρὰ καὶ ταπεινὰ χωρία,. μὲ τὰ παιδία τῶν χωρικῶν εἰς τὰς θύρας τῶν καλυβῶν. Εἰς τὸν δρόμον χωρικοί, ὁ μὲν ὁδηγῶν τὴν ἅμαξάν του φορτωμένην λαχανικα, ἄλλος μὲ τὰ ἐργαλεῖα ἐπ' ὤμου. Ὅλοι χαιρετοῦν φιλοξένως τὸν διαβατην. Ἀλλαχοῦ τῆς Ἀγγλίας δὲν συνειθίζεται ὁ τοιοῦτος χαιρετισμός· ἀλλ' εὐτυχῶς ὁ σιδηρόδρομος δὲν ἔφερεν ἀκόμη ἕως ἐδῶ ὅλα τοῦ πολιτισμοῦ τὰ παρακολουθήματα. Ὅταν αὐξήσῃ ὁ ἀριθμὸς τῶν ξένων θὰ παύσῃ τῶν χωρικῶν ὁ χαιρετισμός.

Μετὰ δίωρον περίπατον ἔφθασα ἐδῶ. Ἡ πόλις μικρὰ ἀλλὰ καθαρὰ καὶ εὔρυθμος. Εἰς τὸ κέντρον τῆς πλατείας ὑπάρχει ἀρχαία ξυλίνη οἰκοδομὴ στρογγύλη, ἡ ὁποία ἐχρησίμευεν ἄλλοτε ὡς ἀγορά. Ἐνῷ ἤμην ἐκεῖ, τὴν ἐζωγράφιζε περιηγητὴς καλλιτέχνης. Ἀλλὰ τὸ ἀξιοπεριεργότερον ἐδῶ εἶναι τὸ φρούριον ἢ ὁ πύργος, —τὸ Dunster Castle. Τὸ ἐθεμελίωσε πρὸ ὀκτὼ αἰώνων, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Νορμανδικῆς κατακτήσεως, ὁ Mohur, εἷς ἐκ τῶν ἑταίρων τοῦ κατακτητοῦ. Ἀλλὰ τὸ μεγαλείτερον μέρος τοῦ φρουρίου ἐκτίσθη

κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα ἐπὶ τῆς Ἐλισάβετ. Ἡ ἀρχαιοτέρα οἰκοδομὴ εἶναι μικρὸν τετράγωνον φρούριον κισσοσκεπασμένον. Κατὰ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους τῆς Ἀγγλικῆς ἐπαναστάσεως τὸ φρούριον τοῦτο δὲν ἔμεινε ἀργὸν ἢ ἄφωνον. Μίαν νύκτα ἐκοιμήθη ἐντὸς αὐτοῦ ὁ δυστυχὴς Κάρολος ὁ Α', ὑπέστη δὲ διαφόρους πολιορκίας καὶ καταλέγεται μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν μνημείων τοῦ τόπου. Ἀλλ' ὁ καιρὸς τῶν τοιούτων φρουρίων παρῆλθεν ἀνεπιστρεπτεί. Ὅτε ὁ ἄρχων, ὁ ὁπλοφόρος εὐγενής, ἐκάθητο ἐκεῖ ὑψηλά, ὡς γὺψ εἰς τὴν φωλεάν του,—καὶ τὸν ἔτρεμον οἱ ζῶντες ὑπὸ τὴν σκιάν του χωρικοὶ εἰς τὰς ταπεινὰς καλύβας των,—τότε τὸ φρούριον εἶχε τὴν σημασίαν του. Σήμερον στολίζει ἁπλῶς τὴν χώραν.

Οἱ ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν ἀρχόντων τοῦ Dunster Castle ζοῦν ἀκόμη ἐντὸς αὐτοῦ, ἐπιτρέπουν δὲ εἰς τοὺς περιηγητὰς νὰ ἐπισκέπτωνται τοὺς ὡραίους κήπους του. Εἶναι τῷ ὄντι ἀξιοθέατοι. Τὸ φρούριον κεῖται ἐπὶ τῆς ἄκρας ὑψηλοῦ καὶ ἀποκρήμνου λόφου, οἱ δὲ κῆποι τὸ περιζώνουν. Ἡ θέα ἐκεῖθεν εἶναι θελκτική, ἐκτεταμένη καὶ ποικίλη. Ἐξ ἑνὸς μέρους ὑψώματα σύδενδρα, εἰς τὴν κορυφὴν ἑνὸς τῶν ὁποίων διακρίνονται ἴχνη ρωμαϊκοῦ στρατοπέδου· παρέκει οἱ λόφοι χωρίζονται καὶ μεταξὺ τοῦ ἀνοίγματός των βλέπεις εἰς τὴν ἀπόστασιν ἄλλα βουνὰ ἡλιοφώτιστα. Κάτω, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ φρουρίου χείμαρρος τρέχει σχηματίζων καταρράκτας, οἱ ὁποῖοι ἀπαστράπτουν ἐκ διαλειμμάτων μεταξὺ τῶν πυκνῶν κλώνων τῶν δένδρων, τῶν σκεπαζόντων

τὴν ράχιν τοῦ λόφου. Ἐκ τοῦ ἄλλου μέρους, εἰς ἀπόστασιν δύο ἢ τριῶν μιλίων, φαίνεται ἡ θάλασσα. Ἡ μέχρι τῆς παραλίας πεδιὰς χωρίζεται διὰ τῶν πρασίνων γραμμῶν τῶν φραγμῶν, καὶ βόσκουν ἐπὶ τῆς χλόης πρόβατα καὶ ἀγελάδες. Εἰς τὴν ἄκραν τῆς χλοερᾶς πεδιάδος ἐκτείνεται ποικιλόχρους λωρὶς αἰγιαλοῦ ἀμμώδους καὶ ἐπὶ τέλους ἡ θάλασσα—μὲ τὰ πρόβατά της καὶ ἐκείνη.

Lynmouth, *Τρίτη*.

Ὁ ἀσθενὴς γέρων μου εἰς Williton μοῦ ἐξέφραζε προχθὲς τὴν ἀπορίαν του πῶς εὑρίσκω εὐχαρίστησιν ταξειδεύων μόνος, χωρὶς νὰ ἔχω πλησίον μου τινὰ ὁ ὁποῖος ν' ἀκούῃ τὰς ἐντυπώσεις καὶ τὰ ἐπιφωνήματά μου. Ὁμολογῶ ὅτι ἡ τοιαύτη ἔλλειψις δὲν μ' ἐμποδίζει νὰ θαυμάζω καὶ νὰ τέρπωμαι. Βεβαίως, ἐὰν εἶχα σύντροφον, ὁποῖον τὸν ἐπεθύμουν, θὰ ἦτο καλλίτερον. Ἀλλ' ἀφοῦ **παρόντα** δὲν ἔχω κανένα ν' ἀκούῃ, κατὰ τὸν γέροντα, τὰ ἐπιφωνήματά μου, ἄκουέ τα σὺ μακρόθεν.

Πῶς ὅμως νὰ σοῦ περιγράψω ὅσα εἶδα καὶ βλέπω; Ἠδυνάμην νὰ μεταχειρισθῶ τὸν τρόπον διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Βολταῖρος ἔλεγε νὰ σχολιάσῃ τὸν Corneille, γράφων ὑπὸ ἑκάστην τοῦ μεγάλου τραγῳδοποιοῦ σελίδα, ἀντὶ πάσης παρατηρήσεως ἢ ἐπεξηγήσεως, τὰς τρεῖς λέξεις beau, sublime, magnifique! Ἀλλ' ἂς προσπαθήσω νὰ σοῦ δώσω νύξεις τινὰς διὰ νὰ σχηματίσῃς, εἰ δυνατόν, ἰδέαν τινὰ τῶν ὡραίων τούτων

μερῶν, ἀξίων ἀληθῶς τῆς τριάδος ἐκείνης τῶν Βολταιρικῶν ἐπιθέτων.

Χθὲς σοῦ ἔγραφα ἀπὸ Dunster. *Χθές*, — καὶ ὅμως μοῦ φαίνεται ὅτι μὴν ὁλόκληρος παρῆλθεν ἔκτοτε. Τόσαι νέαι ἐντυπώσεις διεδέχθησαν ἀλλήλας εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ μυελά μου, ὥστε δὲν θεωρῶ ἀρκετὸν πρὸς τοῦτο τὸν καιρὸν ἀπὸ χθὲς ἕως σήμερον.

Ὁ δρόμος ἀπὸ Dunster ἕως ἐδῶ ὡραιότατος·— ἀνήφοροι, κατήφοροι, καὶ τὰ πάντα πράσινα· ἑκατέρωθεν δὲ χωρία. Ἓν ἐκ τῶν χωρίων τούτων εἶναι τὸ Porlock, κείμενον εἰς τοὺς πρόποδας ὄρους ὑψουμένου ἀποτόμως εἰς ὕψος 1300 ποδῶν. Ἐκεῖ ἀντὶ τριῶν ζεύγονται ἓξ ἄλογα, καταβαίνουν δὲ καὶ οἱ περισσότεροι ἀναβάται, διὰ ν' ἀνέλθῃ ἡ ἅμαξα τὸν τραχὺν ἀνήφορον. Ἵδρωσα ἀναβαίνων, ἀλλ' ἀντεμειβόμην διὰ τὸν κόπον καὶ τὸν κάματον ὁπότε ἐστρεφόμην πρὸς τὰ ὀπίσω. Θέα λαμπρά! Κάτωθέν μου ἡ πεδιὰς ὅλη τοῦ Porlock ὡς χάρτης,—ἄντικρύ μου τὰ ἄλλα βουνὰ ἐκ τῶν ὁποίων κατέβημεν ἐρχόμενοι ἀπὸ Dunster,— ὁλόγυρά μου σειραὶ βουνῶν, ἡ μία ὄπισθεν τῆς ἄλλης, καὶ ἀριστερόθεν ἡ θάλασσα κυανῆ καὶ ἀπέραντος!

Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βουνοῦ ἀνέβημεν πάλιν εἰς τὴν ἅμαξαν καὶ ἐμπρός! Τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ δρόμου ἔγεινεν εἰς τὸ σκότος, μὲ μόνον τὸ φῶς τῶν φανῶν τῆς ἁμάξης. Ἀλλ' ἔχει τὸ θέλγητρόν της ἡ τοιαύτη νυκτερινὴ ὁδοιπορία. Ὁ ποδόκτυπος τῶν ἵππων, ἡ τριβὴ τῶν τροχῶν, ὁ θόρυβος τῶν λωρίων, ὁ ἀδιάκοπος ἄναρθρος διάλογος τοῦ ἁμαξηλάτου μὲ τὰ ζῶα του, αἱ

μεταξὺ τῶν συνοδοιπόρων ὁμιλίαι, τὰ διάφορα μικρὰ ἐπεισόδια τοῦ ταξειδίου, ὅλα συντελοῦν εἰς τὸ νὰ παρέρχωνται αἱ ὧραι ταχεῖαι καὶ διασκεδαστικαί.

Ἐφθάσαμεν ἀργὰ εἰς τὸ ξενοδοχεῖον τοῦ Lynmouth. Τὸ σκότος βαθὺ καὶ ἐντὸς τοῦ σκότους ὁ φοβερὸς κρότος καταρράκτου! Ἐρεθίζει μεγάλως τὴν περιέργειαν ν' ἀκούῃς τοιοῦτον πάταγον τόσον πλησίον σου, καὶ νὰ μὴ δύνασαι νὰ ἴδῃς πῶς κατρακυλοῦν τὰ νερὰ καὶ πῶς ἀφρίζουν. Ἀλλὰ νὰ μεταβάλῃς τὴν νύκτα εἰς ἡμέραν ἀδύνατον, ἐδῶ δὲ ἀεριόφως δὲν ὑπάρχει. Ὑπομονὴ λοιπὸν ἕως αὔριον, — καὶ ὕπνος!

Καὶ ἀπόψε ἐνῷ σοῦ γράφω ἀκούω τὸν βροντερὸν καταρράκτην, ἀλλ' ἡ φωνὴ τοῦ φίλου δὲν μ' ἐξιππάζει πλέον, διότι εἶδα καὶ τὸ πρόσωπόν του.

Ἰδού, ἐν συνόψει, καὶ ἡ σημερινή μου ἡμέρα :

Συγκρίσεις δὲν ἀγαπῶ, διότι παραδέχομαι πολλῶν εἰδῶν τὸ ὡραῖον, ὥστε δὲν θέλω νὰ εἴπω ὅτι δὲν εἶδα ποτὲ φύσιν ὡραιοτέραν τῆς ἐνταῦθα· — ἀλλὰ βεβαίως *τοιούτου εἴδους* τοποθεσίας τόσον θελκτικὰς καὶ ὡραίας ποτὲ δὲν εἶδα. Διὰ νὰ ἐννοήσῃς τὸ *εἶδος*, ἀνάγκη νὰ περιγράψω ὀλίγον τὴν τοπογραφίαν τῆς χώρας.

Τὰ ἐνδότερα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπεσκέφθην ἀκόμη, εἶναι τόπος βουνώδης καὶ ἔρημος· ἐκτάσεις ἀπέραντοι ἀκαλλιέργητοι καὶ σχεδὸν ἀνεπίδεκτοι καλλιεργείας, — ἕλη καὶ δάση. Τὰ βουνὰ ἀπολήγοντα πρὸς τὴν θάλασσαν σχηματίζουν παραλίαν ὑψηλοτάτην, ἀπότομον καὶ ἀπόκρημνον, διακοπτομένην εἰς διάφορα σημεῖα ἀπὸ ἀνοίγματα μεταξὺ τῶν βουνῶν, διὰ τῶν ὁποίων τὰ

νερά των χύνονται εἰς τὴν θάλασσαν. Ἡ ποικιλία καὶ ἡ φυσικὴ ὡραιότης τῶν ἀνοιγμάτων τούτων ἀποκαθιστᾷ τόσον θελκτικὴν τὴν χώραν. Διὰ νὰ συλλάβῃς καλλιτέραν ἔτι ἰδέαν τῆς τοπογραφίας, φαντάσου σωρὸν κώνων—τοιοῦτον τὸ σχῆμα τῶν βουνῶν ἐδῶ,—ἀνίσου σχήματος καὶ μεγέθους· μεταξὺ τῶν διαφόρων κώνων παντοίας κοιλάδας καὶ χαράδρας καὶ στενωπούς. Εἰς τὸ βάθος ἑκάστης κοιλάδος ἢ χαράδρας ῥέει χείμαρρος ἢ ποταμός, μικρὸς ἢ μεγάλος, τρέχων ἐπὶ τῶν βράχων καὶ βοῶν καὶ ἀφρίζων. Φαντάσου τὰ ἀπόκρημνα πλευρὰ τῶν βουνῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κατάφυτα καὶ δασωμένα, ἐνίοτε δὲ καὶ ὀλόγυμνα ὡς τὰ βουνὰ τῆς Σύρας· ἀλλὰ εἰς τὸ βάθος τῆς κοιλάδος δένδρα πάντοτε, καὶ ἀναμέσον τῶν πυκνῶν κλώνων τὸν καταρράκτην, —καὶ τὰς μικρὰς κοιλάδας ἀπολήγούσας εἰς μεγαλειτέρας, καὶ ἑκάστην κοιλάδα φέρουσαν τὸν χείμαρρόν της εἰς τὸν μεγαλείτερον χείμαρρον εὐρυτέρας κοιλάδος·—φαντάσου ὅλα ταῦτα, ἂν δύνασαι, καὶ εἰπὲ καὶ σύ: beau, sublime, magnifique!

Τὸ Lynmouth κεῖται εἰς τὴν παραλίαν, εἰς τοὺς πρόποδας ὑψηλοῦ βουνοῦ ἀπολήγοντος εἰς κρημνὸν ἀπότομον. Τὰ δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν βουνά, ἐπίσης ἀπότομα, ἤθελον σχηματίσει ἐκτεταμένην κοιλάδα, ἐὰν δὲν ὑπῆρχε τὸ ὑπερκείμενον τοῦ Lynmouth ὕψωμα, χωρίζον εἰς δύο τὴν ὑποθετικὴν ταύτην κοιλάδα. Τοιουτοτρόπως ὄπισθεν τοῦ Lynmouth σχηματίζονται δύο στεναὶ κοιλάδες, εἰς δὲ τὸ βάθος ἑκάστης αὐτῶν ῥέει ποταμὸς φέρων τὸ ὄνομα Lynn, — ἀνατολικὸς Lynn

καὶ δυτικός. — Οἱ δύο ποταμοί, συνενούμενοι πλησίον τοῦ ξενοδοχείου μου, ἐναγκαλίζονται ἀλλήλους καὶ ἐπὶ μιᾶς κοίτης ρέοντες μὲ βοὴν τεραστίαν,—ἡδονῆς ἆρά γε ἢ φρίκης ἔκφρασιν, κ' ἐγὼ δὲν ἠξεύρω, — ὁρμοῦν καὶ χύνονται, μετὰ πεντήκοντα περίπου βημάτων ἕνωσιν. εἰς τὸν εὐρὺν Ὠκεανόν, τὸν πατέρα ἢ τὸν τάφον των. Τὸ ἀριστερόθεν τοῦ Lynmouth βουνὸν ὑψοῦται καθέτως σχεδόν. — ἢ καὶ χωρὶς τὸ *σχεδόν*· εἶδος Λυκαβητοῦ μεγάλου, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου κεῖται, ὡς φωλεὰ ἀετοῦ. ἡ μικρὰ πόλις Lynton. Καὶ αἱ δύο κωμοπόλεις αὗται εἶναι χαριέσταται καὶ ἁπλοϊκώταται. Ὁ πολιτισμὸς μέχρις ὥρας τὰς ἀφῆκεν ἡσύχους· οὔτε σιδηρόδρομος. οὔτε τηλέγραφος ὑπάρχει ἐδῶ, οὔτε ἀεριόφως, ἢ τράπεζα, ἢ κἂν ἐφημερίς. Εὐτυχεῖς κωμοπόλεις!

Σήμερον τὸ πρωὶ ἤρχισα τοὺς περιπάτους μου ἀπὸ τὴν κοιλάδα τοῦ ἀνατολικοῦ Lynn. Ἀνήφορος ἀδιάκοπος,—ὥστε ὁ ποταμὸς κατερχόμενος σχηματίζει ἀλλεπαλλήλους καταρράκτας. Τὰ ἑκατέρωθεν βουνά, ἐκ τοῦ ἑνὸς μέρους δασοσκεπασμένα. ἐκ τοῦ ἄλλου γυμνὰ καὶ ἄγρια. Μετὰ δύο περίπου ὡρῶν πορείαν ἔφθασα εἰς σημεῖον καλούμενον Watersmeet, δηλαδὴ *Ὑδάτων ἕνωσις*, καθότι ἄλλος καταρράκτης, καταβαίνων ἀπὸ ἄλλην πάλιν κοιλάδα, χύνεται ἐκεῖ ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ Lynn.

Ἐπὶ τῆς συμβολῆς τῶν δύο καταρρακτῶν, ἐκτίσθη ὡραῖον οἴκημα ἐπὶ τὸ ἐλβετικώτερον, εἶδος chalet. Τερπνὸν τὸ μέρος! Δένδρα πανταχόθεν καὶ μεταξὺ τῶν κλώνων ὁ ποταμὸς ἀφρίζων ἐπὶ τῶν βράχων.

Αἰωνίως τὰς ἰδίας λέξεις ἐπαναλαμβάνω: Δένδρα, βράχοι, νερα, ἀφροί. Ἀλλὰ συμπεραίνεις πόση ποικιλία δύναται νὰ ὑπάρξῃ διὰ τοῦ διαφόρου συνδυασμοῦ τῶν συστατικῶν τούτων. Ἐδῶ οἱ κλάδοι πυκνοί, ἐκεῖ ἀραιοί· ἐδῶ ὁ ποταμὸς κρημνιζόμενος ἀφρίζει, ἐκεῖ εὑρίσκει μιᾶς στιγμῆς ἥσυχον ὕπαρξιν ἐντὸς λεκανης ὑπὸ τῶν βράχων σχηματιζομένης· — ἐδῶ μικρὰ γέφυρα, παρέχει καλύβη· — καὶ ὑπεράνω τούτων ὅλων οὐρανὸς καθαρὸς καὶ ὁ ἥλιος,—ὁ ἥλιος! ὄχι πλέον βροχή!

Ἀνέβην τὸ χωρίζον τὰς δύο κοιλάδας βουνὸν καὶ ἐπανῆλθα εἰς Lynmouth διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ δυτικοῦ Lynn. Ὡραία καὶ αὐτή, ἀλλ' ὄχι ὅσον ἡ πρὸς ἀνατολὰς ἀδελφή της.

Ἐπέστρεψα εἰς τὸ ξενοδοχεῖον ἀσθμαίνων,—κατάκοπος. Ἀλλ' ὅταν ὁδοιπορῶ, ἀναπαυσίς μου εἶναι ἡ κίνησις, καθὼς τὰ ἄλογα τῶν ὁποίων ξεκούρασμα εἶναι ὁ περίπατος. Ἐμπρὸς λοιπὸν καὶ πάλιν! Ποῦ; Πρὸς τὸ Glenthorne.

Ἡ ἄγουσα ἐκεῖ ἀτραπὸς εἶναι ὁ γοητευτικώτερος τῶν περιπάτων. Φαντάσου (παλιν *φαντάσου*!) τὸ ἄντικρυ τοῦ Πόρου βουνόν, ἀλλ' ἐντελῶς ἀπότομον, ὡσὰν νὰ τὸ ἔσπρωξε Τιτὰν κανεὶς μὲ τὸν ὦμόν του διὰ νὰ τὸ ὀρθώσῃ καὶ τὸ στήσῃ καθετον ἐπὶ τῆς θαλασσης. Φαντάσου τὸ βουνὸν τοῦτο ἐκτεινόμενον ἐπὶ πέντε ἢ ἕξ μίλια, καὶ ἀντὶ λεμονώνων καὶ ἐλαιώνων σκέπασέ το ποῦ μὲν μὲ δάση δένδρων ἀγρίων, ποῦ δὲ μὲ χλόην ὅπου βόσκουν ποίμνια, ἢ μὲ πτέριν τὴν ὁποίαν διασχίζει ἐξαίφνης κατάτρομος λαγός. Φαντάσου καὶ τὰς διαφό-

ρους ἐσοχὰς καὶ ἐξοχὰς τοῦ ἀποκρήμνου βουνοῦ, — εἰς δὲ τοὺς πόδας του, χωρὶς αἰγιαλόν, τὴν θάλασσαν. Τὴν βλέπεις κάτωθέν σου ἐξ ὕψους χιλίων περίπου ποδῶν. Εἰς τόσον ὕψος ἐχαράχθη ἡ ἀτραπὸς εἰς τὰ απόκρημνα πλευρὰ τοῦ βουνοῦ. Φαντάσου δὲ καὶ τὴν ἀτμοσφαῖραν διαυγῆ ὡς ἦτο σήμερον, καὶ τὴν θάλασσαν γαληνιαίαν, καὶ ἐρημίαν ἄκραν καθ' ὅλον τὸ διάστημα, καὶ ὕστερον ἀπὸ ὅλα αὐτὰ εἰπὲ ἐὰν δὲν ἔχω δίκαιον νὰ εἶμαι εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν σημερινήν μου ἡμέραν!

Lynton, *Τετάρτη.*

Πραγματικῶς ἀετοῦ φωλεὰ εἶναι ἡ μικρὰ πόλις αὐτή, εἰς τὴν ἀγκάλην τοῦ ὄρους, ἐπὶ τοῦ ἀποτόμου κρημνοῦ. Δὲν ἠξεύρω ἐὰν οἱ ἄνθρωποι ἐδίωξαν τοὺς ἀετοὺς διὰ νὰ κτίσουν τὰ οἰκήματά των, ἀλλ' ἐὰν δὲν εἶδα ἀετούς, εἶδα ὅμως ἱέρακας πολλοὺς σήμερον. Ἤμην ἐξαπλωμένος ἐπὶ τῆς χλόης ἐπὶ μιᾶς κορυφῆς ὑπεράνω τῆς θαλάσσης. Κάτωθεν μου, ἐπὶ τῶν βράχων, εἶχον τὰς φωλεάς των οἱ ἱέρακες, καὶ μὴ ὑποπτευόμενοι ὅτι μ' ἔχουν γείτονα ἔσχιζον ἀδιακόπως τὸν ἀέρα μεταξύ μου καὶ τῶν κυμάτων. Καὶ ἔβλεπα πότε τοὺς ἱέρακας, πότε τὰ πλοῖα εἰς τὴν θάλασσαν, πότε τὰ ἥσυχα κύματα ἐκπνέοντα ἀθορύβως ἐπὶ τῶν βράχων κάτωθέν μου, εἰς βάθος χιλίων τριακοσίων περίπου ποδῶν...

Ἰδιάζουσα χάρις τοῦ μέρους τούτου εἶναι ἡ μεγίστη ποικιλία τῶν καλλονῶν του. Ἀνὰ πᾶν σχεδὸν βῆμα μεταβάλλεται ἡ σκηνή. Μονοτονία βεβαίως δὲν ὑπάρ-

χει ἐδῶ. Χθὲς ἔγραφα περὶ κοιλάδων καταφύτων μὲ ποταμοὺς καὶ καταρράκτας, περὶ τοπογραφιῶν θελκτικῶν καὶ φύσεως γελώσης. Σήμερον αἱ ἐντυπώσεις μου εἶναι ἐντελῶς διαφορετικαί.

Εἶδες ποτὲ ἐρείπια πόλεως εἰς ἐρημίαν;—Ὄχι καθὼς τὴν Ἀκρόπολιν, περικυκλωμένην ἀπὸ τὴν ζῶσαν καὶ φαιδρὰν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀπὸ τὴν πεδιάδα μὲ τοὺς ἐλαιῶνας καὶ τοὺς ἀμπελῶνάς της, — ἀλλ' εἰς ἐρημίαν, ὅπου ἴχνη ἀνθρώπου νὰ μὴ ὑπάρχουν πλὴν ἐκτὸς τῶν ἐρειπίων αὐτῶν, — οὔτε οἴκημα, οὔτε ἀγροί, οὔτε ποίμνιον, οὔτε δένδρον; Καὶ δὲν σὲ κατέλαβεν εἰς τὴν θέαν τοιούτων ἐρειπίων μυστηριῶδες αἴσθημα, μελαγχολίας καὶ φόβου, — φόβου ἱεροῦ, ὁ ὁποῖος, φέρων εἰς τὸν νοῦν σου τὴν ματαιότητα τῶν ἐπὶ γῆς, σοῦ ψυχραίνει τὸ αἷμα εἰς τὰς φλέβας; — Ὑπάρχει πολὺ πλησίον τοῦ Lynton κοιλάς, ἡ **Κοιλὰς τῶν βράχων**, ὅπου σήμερον ᾐσθάνθην τοιοῦτον αἴσθημα. Εἶναι λωρὶς ἀκάρπου γῆς, κλεισμένη πανταχόθεν ἐντὸς ὑψηλῶν βράχων. Οἱ βράχοι ἔχουν αὐτόχρημα τὸ σχῆμα ἐρειπίων. Νομίζεις ὅτι βλέπεις τείχη, ἐπάλξεις, πύργους, — τὰ πάντα κολοσσιαῖα, — καὶ σοῦ φαίνεται ὅτι πλανῶνται ἐκεῖ ἀόρατοι αἱ σκιαὶ τῶν γιγάντων οἱ ὁποῖοι εἰς προκατακλυσμιαίαν ἐποχὴν ἀνήγειραν καὶ ἐκατοίκησαν τὰ ἀπόρθητα ἐκεῖνα ὀχυρώματα!

Ilfracombe, *Πέμπτη.*

Μὲ ἀρκετήν, καθὼς βλέπεις, ταχύτητα μεταβαίνω ἀπὸ ἓν μέρος εἰς ἄλλο, — πάντοτε δὲ πρὸς δυσμάς.

Ἀλλ᾽ ἀντὶ καθόσον μακρύνομαι τοῦ Λονδίνου ν᾽ ἀφίνω ὀπίσω μου τὸν πολιτισμόν, ἤρχισα παλιν ἀπ᾽ ἐναντίας νὰ ἐπανέρχωμαι πρὸς αὐτόν. Τούτου πεῖραν ἔλαβα ἅμα ἔφθασα ἐδῶ, διότι μὲ μεγάλην δυσκολίαν κατώρθωσα νὰ εὕρω δωμάτιον. Ὅλα τὰ ξενοδοχεῖα πλήρη. Ὁ σιδηρόδρομος φθάνει μέχρι τοῦ Barnstaple, ἀπέχοντος δύο μόνον ὥρας, καὶ φέρει πολλοὺς ξένους εἰς Ilfracombe. Ὁ ἀριθμός των θ᾽ αὐξήσῃ πολὺ περισσότερον καὶ θ᾽ ἀναπτυχθῇ ἡ ἀρχαία αὕτη κωμόπολις ὅταν ὁ σιδηρόδρομος φθάσῃ ἕως ἐδῶ, — πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὅσον οὔπω θὰ γείνῃ (1).

Καλὸς ὁ σιδηρόδρομος, ἀλλὰ διὰ τὸν περιηγητὴν ἀσυγκρίτως καλλίτερα τὰ ὀλιγώτερον προοδευτικὰ μέσα συγκοινωνίας. Ὁ σιδηρόδρομος δὲν ἀκολουθεῖ τὰς καμπὰς τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς· διερχόμενος τὰς ἐκτάσεις ὁριζοντίως, πότε κρύπτεται εἰς τὰ ἔγκατα τῆς γῆς, ἄλλοτε βυθίζεται ἐντὸς τάφρου, καὶ σπανίως σὲ ἀφίνει νὰ ἴδῃς τὴν χώραν διὰ τῆς ὁποίας σὲ φέρει κατεσπευσμένως. Διὰ τὸν μὴ βιαζόμενον νὰ φθάσῃ εἰς τὸ τέρμα τοῦ δρόμου ὁ καλλίτερος τρόπος τοῦ ταξειδεύειν εἶναι ἐπὶ κορυφῆς ταχυδρομικῆς ἁμάξης. — ὅταν μάλιστα ὁ τόπος εἶναι εὔμορφος καὶ ὁ καιρὸς καλός. Ἀλλ᾽ ἡ ἀτμάμαξα, προχωροῦσα πανταχοῦ, εἰς ὀλίγας πλέον γωνίας

(1) Ἐννοεῖται ὅτι ἔκτοτε μετεβλήθησαν πολὺ τὰ πράγματα. Αἱ γραμμαὶ τοῦ σιδηροδρόμου ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ τὰ ξενοδοχεῖα ἐπληθύνθησαν, οἱ δὲ ξένοι συρρέουν πανταχόθεν εἰς Devonshire.

τῆς Εὐρώπης περιώρισε τὴν βασιλείαν τῶν ταπεινῶν τούτων καὶ καταπροπωθέντων ἀντιπάλων της.

Εἰς Ἀγγλίαν ἡ ταχυδρομικὴ ἅμαξα (Stage-coach) εἶναι συνήθως χρωματισμένη — ἐρυθρὰ ἢ κιτρίνη, — ὁ δὲ ἁμαξηλάτης φέρει σάλπιγγα διὰ τῆς ὁποίας ἀναγγέλλει τὴν προσέγγισίν του εἰς πόλεις καὶ εἰς χωρία. Καὶ τρέχουν εἰς τὰς θύρας καὶ τὰ παράθυρά των οἱ ἄνθρωποι, ὁ δὲ χωρικὸς εἰς τοὺς ἀγροὺς διακόπτει τὴν ἐργασίαν καὶ μὲ τὸν βραχίονα ἐπὶ τῆς σκαπάνης ἀκολουθεῖ μὲ βλέμματα περίεργα τὴν φεύγουσαν ἅμαξαν καὶ τοὺς ἐπ᾽ αὐτῆς ὁδοιπόρους.

Ἡ ἀτμάμαξα δὲν διεγείρει τὴν αὐτὴν περιέργειαν, εἴτε διότι διαβαίνει συχνάκις, εἴτε διότι, ὡς ἐκ τῆς ταχύτητος, δὲν φαίνεται τὸ πλήρωμά της. Εἰς τὸν δρόμον της σπανίως στρέφει τις τὴν κεφαλὴν νὰ τὴν ἴδῃ. Καὶ αἱ βόσκουσαι ἀγελάδες δὲν σηκόνουν τὴν κεφαλήν, ἀλλὰ μόνον μὲ κίνησίν τινα τῆς οὐρᾶς ὑποδεικνύουν ὅτι δὲν τὰς εὐαρεστεῖ ὁ κρότος καὶ ὁ συριγμὸς τοῦ διαβαίνοντος *τελωνίου*.

Σημείωσε δὲ ὅτι οἱ δρόμοι εἶναι ἐξαίρετοι καὶ διατηροῦνται εἰς καλλίστην κατάστασιν, ἡ δὲ αὔξησις τῶν σιδηρῶν δρόμων ἀντὶ νὰ ἐπιφέρῃ τὴν παραμέλησιν τῶν ἁμαξιτῶν, συντελεῖ ἀπ᾽ ἐναντίας καὶ εἰς τῶν παλαιῶν τὴν καλὴν συντήρησιν καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν νέων, καθόσον αἱ ἁμαξιτοὶ ὁδοὶ εἶναι αἱ φλέβες, οὕτως εἰπεῖν, τῆς μεγάλης ἀρτηρίας — τοῦ σιδηροδρόμου.

Παρεκτὸς τοῦ χρησίμου ἔχουν καὶ τὸ τερπνὸν αἱ ἁμαξιτοὶ ὁδοὶ τῆς Ἀγγλίας. Χωρίζονται ἑκατέρωθεν

ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς δι᾽ αἱμασιῶν σχηματιζομένων ἐκ θάμνων καὶ βάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων θάλλουν ἄνθη ἄγρια παντὸς εἴδους καὶ παντὸς χρώματος. Εἰς ἑκάστου μιλίου ἀπόστασιν ὑπάρχει στήλη μικρὰ μὲ χαραγμένον τὸν ἀριθμὸν τῶν μιλίων μέχρι τῆς πλησιεστέρας ἑκατέρωθεν πόλεως. Εἰς ἑκάστην διασταύρωσιν πάσσαλος ὑψηλὸς φέρει ἐπὶ κορυφῆς δείκτας μὲ τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων πρὸς τὰς ὁποίας ἄγει ἑκάστη τῶν διακλαδώσεων τῆς ὁδοῦ. Ὁ ὁδοιπόρος δὲν φοβεῖται ν᾽ ἀποπλανηθῇ, καί, ἐντὸς τῆς ἐρημίας, ἐνθυμεῖται ὅτι εὑρίσκεται ἐν τῷ μέσῳ του πολιτισμοῦ. . . . .

Ἀλλ᾽ ἂς ἀφήσωμεν τοὺς δρόμους καὶ ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς Ilfracombe. Τὸ ὡραῖον καὶ ἐδῶ εἶναι ἡ ποικιλία τῶν παραλίων. Δὲν παραβάλλονται ὅμως πρὸς τὰ τοῦ Lynton καὶ τοῦ Lynmouth. Ἐδῶ δὲν βλέπεις τὴν καταπληκτικὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν ἀποτόμων ἐκείνων κρημνῶν. Τὸ παράλιον, ἄνισον και κατεσκαμμένον, παριστᾷ σειρὰν βράχων καὶ χασμάτων. Ἔνθεν καὶ ἔνθεν ὑψηλὰ βουνὰ ἀπολήγουν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ σοῦ ἐνθυμίζουν τὰ βουνὰ τοῦ Lynton, ἀλλὰ δὲν ἔχουν τὴν συνέχειαν ἐκείνων. Βλέπεις καὶ ἐδῶ κοιλάδας χλοεράς, καὶ ῥύακας νὰ τὰς διατρέχουν, καὶ ποίμνια ἐπὶ τῆς χλόης, καὶ τὴν θάλασσαν πέριξ. Ἀλλά... θὰ εὕρισκα ὡραιότερον τὸ Ilfracombe ἐὰν τὸ ἔβλεπα πρὸ τοῦ Lynmouth.

Διέτρεξα τὰ περίχωρα ἔφιππος, ἀριστερόθεν καὶ δεξιόθεν τῆς πόλεως. Ἀριστερόθεν, δηλαδὴ πρὸς δυσμάς, ἐπροχώρησα ἕως εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Morthoe, παραλίαν ἀμμώδη ἐπὶ μίλια ἐκτεινομένην, καὶ εἶδα ἐκεῖθεν τὸν ἥλιον δύοντα καὶ ἐνθυμήθην τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς αἰγιαλούς της, καὶ τοὺς ἐκεῖ ἀγαπητούς μου.

Clovelly, *Παρασκευή.*

Ἠτοιμαζόμην ν᾽ ἀρχίσω τὴν ἐπιστολήν μου μὲ τὴν φράσιν ὅτι «ὡραιότερον μέρος ποτὲ δὲν εἶδα», ἀλλ᾽ ἐνθυμηθεὶς ὅσα σοῦ ἔγραφα ἀπὸ Lynton περὶ συγκρίσεων, ἐπρόφθασα νὰ περιορίσω τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἐνθουσιασμοῦ μου. Τὸ ἀληθὲς ὅμως εἶναι ὅτι μὲ κατεγοήτευσεν ἡ ὡραιότης τοῦ Clovelly. Πόσον θελκτικὴ ἡ φύσις ἐδῶ, πόσον ζωγραφικὴ ἡ τοποθεσία! Ἀλλὰ τὸ ἐπίθετον **ζωγραφικὴ** μοῦ φαίνεται ἀνάρμοστον,—μολονότι καὶ αἱ γυναῖκες μας δὲν ἔχουν ἔπαινον μεγαλείτερον δι᾽ ὅ,τι θαυμάζουν παρὰ τὴν ἐκφώνησιν: Τί ὡραῖον, —ὡσὰν ζωγραφιά! ἤ, τὸ καὶ χειρότερον: ὡσὰν ψεύτικον! Ὄχι. Καίτοι ἔνοχος τώρα κ᾽ ἐγὼ τοῦ σολοικισμοῦ, διαμαρτύρομαι κατ᾽ αὐτοῦ. Πῶς νὰ ἐξομοιωθῇ ἡ ἀλήθεια μὲ τὴν μίμησιν; Πῶς ἡ πραγματικότης νὰ παραλληλισθῇ πρὸς τὴν σκιάν;

Ἀλλ᾽ ὅμως διὰ τῆς μιμήσεως ὁ ζωγράφος δύναται ὅπως δήποτε νὰ παραστήσῃ τὴν φύσιν, ὁ δὲ θεατὴς τῆς εἰκόνος, γονιμοποιῶν διὰ τῆς φαντασίας του τὰς δοθείσας ὑπὸ τοῦ ζωγράφου νύξεις, συμπληροῖ τὴν ἀπεικόνισιν καὶ σχηματίζει εὐκρινῆ τινα ἰδέαν περὶ τοῦ ζωγραφισθέντος ἀντικειμένου. Ἐπεθύμουν κ᾽ ἐγὼ νὰ εἶμαι ζωγράφος, διότι διὰ λέξεων ἀδυνατῶ νὰ σοῦ δώσω ἰδέαν τοῦ λαμπροῦ πανοράματος τὸ ὁποῖον, ἐνῷ

σοῦ γραφω, μοῦ μαγεύει τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὴν καρδίαν.

Ἐὰν ἔχῃ σημασίαν τινὰ τὸ ἐπίθετον ζωγραφική, ἂς μᾶς χρησιμεύσῃ διὰ νὰ σημάνῃ ὅτι οἷος δήποτε ἐραστὴς τοῦ καλοῦ, ζωγράφος ἢ ἄλλος, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιθυμήσῃ ἢ νὰ φαντασθῇ ἐντελεστέραν συναρμολόγησιν γραμμῶν, σχημάτων καὶ χρωμάτων ἀπὸ τὴν θέαν τοῦ κόλπου τούτου, μὲ τὰ δασόφυτα ὄρη τὰ ὁποῖα ἡμικυκλικῶς τὸν περικλείουν, — μὲ τὸν καταρράκτην κρημνιζόμενον ἀνὰ μέσον τῶν δένδρων μέχρι τῆς θαλάσσης, — μὲ τὸν μικρὸν ὅρμον εἰς τὸ βάθος τοῦ κόλπου, — μὲ τὰ πλοιάρια ἀγκυροβολημένα ἔντοσθεν τοῦ παλαιοῦ μώλου, — καὶ μὲ τὸ ταπεινὸν χωρίον, τοῦ ὁποίου αἱ οἰκίαι κρέμανται ἡ μία ἐπὶ τῆς ἄλλης ἀπὸ τὸ παράλιον μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου.

Συναρμολόγησε ὅπως δύνασαι τὰς φράσεις μου καὶ σχημάτισε διὰ τῆς φαντασίας σου τὴν εἰκόνα τοῦ Clovelly. Λεπτομερεστέραν περιγραφὴν μὴ περιμένῃς. Νομίζει τις ὅτι τὸ μέρος τοῦτο ἐπλάσθη καὶ τὸ χωρίον ἐκτίσθη διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς σκηνὴ εἰδυλλιακοῦ δράματος. Ἐδῶ εὑρισκόμενος καταλαμβάνεσαι ἀπὸ συγκεχυμένον αἴσθημα μελαγχολικῆς ἡδονῆς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ διατρίψῃς τὸν βίον σου ὁλόκληρον εἰς τὴν ἀπόκεντρον αὐτὴν ἄκραν τοῦ κόσμου. Καὶ ὀργίζεσαι ἐναντίον τῆς τύχης καὶ ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ σου, ὅταν ὁ ἁμαξηλάτης διακόπτων ἐξαίφνης τοὺς ρεμβασμούς σου, σὲ εἰδοποιῇ ὅτι πρέπει ν' ἀναχωρήσῃς καὶ σ' ἐνθυμίζῃ ὅτι μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας θὰ

ἔχῃς ν' ἀναπολῇς ὅσα σήμερον βλέπεις, κλίνων τὸν τράχηλον ἐπὶ τοῦ γραφείου σου, ἐντὸς τοῦ ὁμιχλώδους Λονδίνου!

Εὑρίσκομαι πρὸ ἀρκετῶν ἤδη ὡρῶν ἐδῶ. Περιεπλανήθην εἰς τὰ σκιερὰ δάση καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς παραλίας· — εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ χωρίου συνωμίλησα καὶ ἔπαιξα μὲ τὰ παιδία τῶν χωρικῶν· ἐγείναμεν ἄκροι φίλοι, ἀλλ' ἀτυχῶς ἡ φιλία μας θὰ διαρκέσῃ

ce que vivent les roses. l' espace d' un matin.

Σοῦ γράφω ἐκ τοῦ μικροῦ ξενοδοχείου ἐδῶ. Μ' ἐνθυμίζει τὰ οἰκήματα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Εἰς τοὺς χαμηλοὺς τοίχους τοῦ δωματίου μου κρέμανται παλαιαὶ λιθογραφίαι χρωματισμέναι, παριστῶσαι σκηνὰς τῆς ἐλευθερωθείσης Ἱερουσαλὴμ τοῦ Τάσσου. Αἱ ἐπιγραφαί των εἰς Ἱσπανικὴν γλῶσσαν. Τολμηρός τις θαλασσοπόρος ἐκ τῶν κατοίκων τοῦ Clovelly θὰ τὰς ἔφερεν ὡς τρόπαιον μακρόθεν, ἐπανερχόμενος μετὰ πολυκύμαντον βίον εἰς τὴν ἥσυχον ἐδῶ φωλεάν του.

Tavistock, *Σάββατον.*

Ἀπὸ Clovelly χθὲς μετέβην εἰς Bude τῆς Κυρνουάλλης, ὅπου ὁ Ὠκεανὸς μὲ ἠνάγκασε νὰ παύσω τὴν πρὸς δυσμὰς πορείαν μου. Ἠσθάνθην ἐκεῖ ἐπάνω κάτω ὅ,τι καὶ ὁ μέγας Ἀλέξανδρος, ὅτε ἡ θάλασσα ἔθεσε φραγμὸν καὶ τέρμα εἰς τὰς κατακτήσεις του. Ἠδυνάμην στρεφόμενος πρὸς μεσημβρίαν νὰ περιηγηθῶ τὰ παράλια τῆς Κυρνουάλλης, φημιζόμενα διὰ τὴν ποικίλην ὡραιότητά των ὅσον καὶ τὰ τοῦ Devonshire.

Ἀλλ' ἀνέβαλα ἐξ ἀνάγκης εἰς ἄλλοτε τὴν περιήγησιν ταύτην καὶ στραφεὶς πρὸς ἀνατολὰς εὑρίσκομαι σήμερον εἰς Tavistock.

Δὲν στερεῖται καλλονῆς καὶ τοῦ Bude ἡ παραλία. Σχηματίζει κόλπον εὐρὺν ὅπου οἱ βορειοδυτικοὶ ἄνεμοι συσσωρεύουν τὴν ἄμμον. Ὅτε ἡ ἄμπωτις ἀποσύρει τὰ ρηχὰ ὕδατα, εἶναι διασκεδαστικὴ ἡ ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ ζωηρὰ ἐργασία. Ἔμεινα ἱκανὴν ὥραν ἐκεῖ καὶ ἔβλεπα τοὺς ἐργάτας σκάπτοντας τὴν ἄμμον. Τὴν μεταφέρουν διὰ διώρυγος εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Τῆς ἄμμου ταύτης γίνεται χρῆσις πρὸς λιπασμὸν τῆς γῆς, ἡ δὲ κατανάλωσίς της μεγίστη.

Ἦλθα ἀπὸ Bude διὰ τῆς ταχυδρομικῆς ἁμάξης. Ἐδῶ ἀρχίζει πάλιν ὁ σιδηρόδρομος. Δὲν μετενόησα δὲ ποσῶς διὰ τὴν μέχρι τῶν ἄκρων τῆς Κορνουάλλης ἐκδρομήν μου. Διατρέξας τὴν χώραν ἀπὸ Clovelly ἕως τοῦ Bude, καὶ ἀπὸ Bude ἕως ἐδῶ, ἔλαβα καὶ περὶ τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἰδέαν τινά.

Τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον μέρος τῆς Ἀγγλίας μετὰ τοῦ ὁποίου οἱ ξένοι ἦλθον εἰς ἐπαφήν. Ἐδῶ ἤρχοντο, ἐμπορίας χάριν, οἱ Φοίνικες, οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ρωμαῖοι. Χίλια ἔτη πρὸ Χριστοῦ ὁ Καρχηδόνιος Ἱμίλκων ἔφθασε μετὰ τετράμηνον πλοῦν ἐκ τῆς πατρίδος του εἰς τὰ παράλια ταῦτα, πρὸς ἀγορὰν κασσιτέρου καὶ μολύβδου. Εὗρηκε δὲ τὴν χώραν κατοικημένην ὑπὸ γενναίων, δραστηρίων καὶ φιλοχρημάτων κατοίκων, οἱ ὁποῖοι ἀγνοοῦντες τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν χρῆσιν ξυλίνων πλοίων, μετεχειρίζοντο σκάφη ἀπὸ δέρματα ζώων κατασκευασμένα. Ἐὰν ἐπανέβλεπε σήμερον ὁ Ἱμίλκων τὴν ἀπόκεντρον χώραν ὅπου ἦλθε νὰ χρηματολογήσῃ, ἤθελε ἀπορήσει διὰ τὴν μεταβολὴν καὶ τὴν πρόοδον τῶν κατοίκων εἰς πολλά, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ναυπηγικῆς τέχνης, θ' ἀνεγνώριζε ὅμως τὴν γῆν ἡ ὁποία τοῦ ἐπρομήθευσε τὰ ἐμπορεύματα χάριν τῶν ὁποίων τὴν ἐπεσκέφθη. Καὶ σήμερον αἱ ἐπαρχίαι τῆς Κορνουάλλης καὶ τοῦ Devonshire ἔχουν κύριον πλοῦτον τὰ μεταλλεῖα των χαλκοῦ, κασσιτέρου καὶ μολύβδου. Ἰδίως τὰ τοῦ χαλκοῦ εἶναι ἄξια λόγου καί τινα μάλιστα ἀποδίδουν θησαυροὺς μυθώδεις. Αἱ μετοχαὶ μιᾶς ἑταιρίας ἐκμεταλλευομένης τὸ πλουσιώτερον ἐξ αὐτῶν τιμῶνται σήμερον ἑξακοσίας λίρας ἀντὶ τοῦ ἀρχικοῦ κεφαλαίου μιᾶς λίρας. Ἐννοεῖς; Ὁ καταθέσας ἐξ ἀρχῆς μίαν λίραν μέτοχος ἔχει ἤδη ἑξακοσίας! Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θὰ ἐνοστιμεύεσο νὰ εἶσαι ἐκ τῶν ἀρχικῶν μετόχων. Ἀλλὰ ἀπὸ τοιούτου εἴδους ἐπιχειρήσεις προέρχονται καὶ ζημίαι πολλαί, ὥστε πρόσεχε! Ἀπωλέσθη ἡ τέχνη τοῦ Λυγκέως, τοῦ βλέποντος ὑπὸ γῆν, καὶ δὲν πραγματοποιοῦνται πάντοτε αἱ ἐλπίδες τῶν ἀναζητούντων θησαυροὺς κρυμμένους.

Δὲν μοῦ ἔμενε καιρὸς νὰ ἐπισκεφθῶ κανὲν τῶν μεταλλείων τούτων. Εἶδα μακρόθεν πολλὰ ἀπὸ τὴν ἅμαξαν, ἀλλ' εἶδα μόνον τὰς ὀπάς των. Εἰς ἄλλοτε καὶ τοῦτο.

Ἀντὶ μεταλλείων ἐπεσκέφθην τὴν ἐπὶ τοῦ δρόμου μου κειμένην πόλιν τοῦ Launceston, καὶ τὰ ἐρείπια τοῦ φρουρίου της. Τὸ φρούριον τοῦτο εἶναι ἱστορικόν.

Κατὰ τὴν Νορμανδικὴν ἐποχὴν ἐθεωρεῖτο ὡς ἓν τῶν ὀχυρωτέρων τῆς Ἀγγλίας, κατὰ δὲ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους κατελήφθη ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτας καὶ ἀπὸ τὸν βασιλέα Κάρολον τὸν Α'. Σήμερον ἐκ τοῦ φρουρίου δὲν μένει εἰμὴ ὁ εἰς τὸ κέντρον του πύργος, τὸ τελευταῖον ἄλλοτε καταφύγιον τῶν ὑπερασπιστῶν του. Ὁ στρογγύλος οὗτος καὶ στερεώτατος πύργος κεῖται ἐπὶ τῆς κορυφῆς λόφου ὑψουμένου ἐν τῷ μέσῳ ἐκτεταμένης πεδιάδος. Ὑπὸ τὸν πύργον, εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ λόφου, ἁπλόνεται ἡ πόλις μὲ τὰς ἀρχαίας οἰκίας καὶ τὰς ἔτι ἀρχαιοτέρας ἐκκλησίας της. Συνέπεσε σήμερον ἡμέρα πανηγύρεως ἐμπορικῆς εἰς Launceston καὶ τοῦτο ἀποκατέστησε διασκεδαστικωτέραν ἔτι τὴν ἐπὶ ὀλίγας ὥρας ἐκεῖ διατριβήν μου.

Ἡ δὲ πόλις τοῦ Tavistock, ὁπόθεν σὲ γράφω, κεῖται ἐντὸς κοιλάδος περικλειομένης ἐξ ἑνὸς μέρους ἀπὸ τὰ ἄγρια βουνὰ τὰ κρύπτοντα εἰς τὰ σπλάγχνα των τοὺς θησαυροὺς περὶ τῶν ὁποίων ἀνέφερα, ἐκ δὲ τοῦ ἄλλου ἀπὸ λόφους χαριεστάτους καὶ καταφύτους. Ἐκ τῶν βουνῶν τούτων καταβαίνων ὁ ποταμὸς Tavy, διαυγὴς καὶ ὁρμητικός, χωρίζει τὴν πόλιν εἰς δύο καὶ τῆς δίδει τὸ ὄνομά του. Ἡ πόλις καθ' ἑαυτὴν δὲν παρέχει τι τὸ ἀξιοπερίεργον, ἐκτὸς τῶν ἐρειπίων τοῦ μοναστηρίου της. Τοῦτο ἀνηγέρθη περὶ τὸ ἔτος 960 μ. Χ. κατεστράφη δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ θρησκευτικοῦ διαζυγίου μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Ῥώμης. Τοιαῦτα ἐρείπια μονῶν ὑπάρχουν εἰς πολλὰ τῆς Ἀγγλίας μέρη, μαρτυροῦντα τὴν ἀκμὴν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς καθολι-

κῆς ἐκκλησίας κατὰ τὸν μεσαιῶνα. Τὰ πλεῖστα τῶν μοναστηρίων τούτων ἐκτίσθησαν εἰς γοητευτικὰς τοποθεσίας. Ἐδῶ καθὼς πανταχοῦ οἱ καλόγηροι εἶχον, ὡς πρὸς τοῦτο, τὸ αἴσθημα τοῦ καλοῦ καὶ ἐγνώριζον ποῦ καὶ πῶς νὰ οἰκοδομοῦν τὰ ἐρημητήριά των. Εἰς τὰς εὐφόρους καὶ πλουσίας κοιλάδας τῆς Ἀγγλίας, ἐν μέσῳ τῶν ἀγρῶν τῶν περικυκλούντων τὰς μεγαλοπρεπεῖς μονάς των, οἱ Ἄγγλοι μοναχοὶ δὲν ἔζων βεβαίως τὸν βίον τῶν ἀσκητῶν τῆς Θηβαΐδος. Πολλάκις ἐζήλευσα τὴν ὕπαρξίν των βλέπων τὰ ἐρείπια τῶν ναῶν καὶ τῶν κελλίων των, ἄστεγα σήμερον, ἡμικρημνισμένα, ἔρημα, — καὶ μεταφερόμενος διὰ τῆς φαντασίας εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς των, ὅτε οἱ κώδωνες ἀντηχοῦντες εἰς τὰς χλοερὰς κοιλάδας ἐκάλουν τοὺς χωρικοὺς εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἡμιφωτιζομένην διὰ τῶν γοτθικῶν παραθύρων ὅπου τώρα ὁ κισσὸς περιπλέκεται, — ὅτε σοβαροὶ καὶ κατηφεῖς οἱ μοναχοί, ἀσκεπεῖς καὶ ἀσάνδαλοι, μὲ τὸ βιβλίον εἰς τὰς χεῖρας, ἐπεριπάτουν ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν τοίχων ὅπου σήμερον φωλεύουν αἱ σαῦραι.

Ὅτε κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς θρησκευτικῆς ἀναμορφώσεως ἐδημεύθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία, αἱ μοναὶ καὶ τὰ μοναστηριακὰ κτήματα περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν εὐγενῶν, τῶν ὁποίων οἱ ἀπόγονοι καὶ σήμερον ἔτι τὰ νέμονται. Ἡ διανομὴ ἐκείνη τοῦ πλούτου τῶν καλογήρων δὲν συνετέλεσεν ὀλίγον εἰς τὴν ἑδραίωσιν τῆς Ἀγγλικανῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὰς δυναστικὰς προσέτι μεταβολὰς τῆς Ἀγγλικῆς ἱστορίας. Οἱ ἀγῶνες τοῦ Πάπα ὑπὲρ ἐπιστροφῆς τῶν Ἄγγλων εἰς τοὺς κόλπους

τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἐπὶ βασιλείας τῆς Μαρίας καὶ Καρόλου τοῦ Α', ἴσως δὲν ἀπέβαινον μάταιοι ἐὰν δὲν εἶχον οἱ κάτοχοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων τὸ μέγα συμφέρον νὰ μὴ ἀνασταθῇ ἡ Ρωμαϊκὴ ἱεραρχία. Καὶ ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ἐπανάστασις καὶ ἐπέφερε τὴν ἀνατροπὴν τῆς μοναρχίας καὶ τὴν ἀποκεφάλισιν τοῦ ἀτυχοῦς Καρόλου, δὲν ἦτο μικρὸν στοιχεῖον δυνάμεως διὰ τοὺς ἀντιδυναστικοὺς ὁ φόβος τῶν κατόχων τῶν κτημάτων ἐκείνων μὴ τοὺς ἀφαιρεθῇ ἡ λεία των. Οἱ αὐτοὶ φόβοι συνετέλεσαν καὶ κατόπιν εἰς τὴν ἔκρηξιν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1688, ὅτε ἐξεθρονίσθη ὁ καθολικὸς Ἰάκωβος ὁ Β', ὁ τελευταῖος τῶν Στουάρδων βασιλέων, καὶ ἀνηγορεύθη βασιλεὺς τῆς Μεγάλης Βρετανίας ὁ διαμαρτυρόμενος Γουλιέλμος, ὁ Ὀλλανδός. Ἐξετάζων τις τὰ τῆς ἱστορίας, ἀνακαλύπτει συχνάκις ὅτι ἀντὶ γενναίων αἰσθημάτων καὶ ὑψηλῶν ἰδεῶν, πολλὰ γεγονότα ἐπίσημα προέρχονται ἐξ ἰδιοτελῶν παθῶν καὶ εὐτελῶν συμφερόντων.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι κατάλληλος ἡ ὥρα διὰ πολιτικὰς καὶ ἱστορικὰς ἱερεμιάδας, οὔτε πρέπει σκέψεις τοιαῦται νὰ μὲ ἐπασχολοῦν εἰς τὰ εὐφρόσυνα ρεῖθρα τοῦ διαυγοῦς Tavy.

Saltash, *Κυριακή.*

Χθὲς μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἀνεχώρησα διὰ τοῦ σιδηροδρόμου ἀπὸ Ταβιστὸκ καὶ μετέβην εἰς Πλυμούθην, ὅπου ἐκοιμήθην. Σήμερον δὲ ἐξύπνησα μὲ τὸν ἥλιον ἀνατέλλοντα καὶ διὰ τοῦ σιδηροδρόμου πάλιν ἦλθα

εἰς τὴν πόλιν ταύτην, κειμένην εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Ταμάρεως, τοῦ χωρίζοντος τὸ Devonshire ἀπὸ τὴν Κορνουάλλην, καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ πλάτος τῶν δύο ἐπαρχιῶν. Τὰς δύο ὄχθας τοῦ ποταμοῦ ἑνόνει ἐδῶ κρεμαστὴ γέφυρα, μήκους ἡμίσεος μιλίου, θαῦμα τῆς μηχανικῆς τέχνης. Τὴν γέφυραν διέρχεται ὁ σιδηρόδρομος εἰς ὕψος ἑκατὸν ποδῶν ὑπεράνω τοῦ ποταμοῦ.

Δὲν ἦλθα εἰς Saltash χάριν τῆς γεφύρας, ἀλλὰ πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἐπιθυμίας τὴν ὁποίαν πρὸ ἐτῶν εἶχα, νὰ ἐπισκεφθῶ τὴν ἐκκλησίαν ὅπου ὁ τάφος τοῦ τελευταίου τῶν Παλαιολόγων.

Ἐνθυμεῖσαι ἴσως ὅτι πρό τινων ἐτῶν ἐδημοσίευσα ἐν συνόψει ὅσας πληροφορίας ἠδυνήθην νὰ συλλέξω περὶ τῶν τελευταίων γόνων τῆς ἐνδόξου ἐκείνης Ἑλληνικῆς οἰκογενείας(¹). Τὴν ἐπιθυμίαν μου νὰ ἴδω τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸν τάφον εἶχεν αὐξήσει διατριβή τις τοῦ Κου Παύλου Λάμπρου, δημοσιευθεῖσα εἰς τὴν Πανδώραν, καὶ ἐκφράζουσα τὴν γνώμην ὅτι αἱ ἐπὶ τοῦ τάφου δύο πύλαι, εἰς τὰς ὁποίας ὡς ἀνέφερα ἐστήριζε τοὺς πόδας του ὁ δικέφαλος ἀετός, δὲν ἦσαν πύλαι, — αἱ πύλαι τῆς Ρώμης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, — ἀλλ' ἁπλῶς καὶ μόνον τὸ πυρεκβόλον, οἰκόσημον τῶν Παλαιολόγων, ἔχον τὸ σχῆμα κεφαλαίου Β ἀνεστραμμένου, οὕτω πως ꝏ (²).

(¹) Ἴδε τὴν ἑπομένην διατριβήν.

(²) Ἴδε ἐν τῇ Πανδώρᾳ τῆς 1 Ἰουνίου 1861 (φυλλάδιον 269 σελ. 161) τὴν ἐν λόγῳ διατριβὴν τοῦ Π. Λάμπρου:

Μολονότι τὸ Landulph ἦτο ἐκτὸς τοῦ δρομολογίου μου ὠφελήθην ὅμως τῆς εὐκαιρίας πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ἐπιθυμίας μου, καὶ διὰ τοῦτο εὑρίσκομαι σήμερον ἐδῶ.

Ἅμα ἔφθασα τὸ πρωῒ ἐφρόντισα νὰ εὕρω λέμβον. Χάρις εἰς τοὺς ἀκμαίους βραχίονας τοῦ νεαροῦ μου κωπηλάτου ἀνῆλθα ταχέως τὸν ποταμὸν μέχρι τοῦ Landulph. Ὁ οὐρανὸς ἦτο νεφελώδης, ὁ Τάμαρις μελανόχρους, καὶ εἶχε περὶ ἐμὲ ἡ φύσις σοβαρόν τι καὶ μελαγχολικόν, ὄχι ἀσύμφωνον πρὸς τὴν ῥοπὴν τῶν σκέψεών μου, ἐνῷ ἀνεζήτουν εἰς ξένην γῆν τὰ ἴχνη τοῦ τελευταίου γόνου τῶν τελευταίων αὐτοκρατόρων μας.

Εἰς δύο περίπου μιλίων ἀπόστασιν ἀπὸ Saltash ὁ ποταμὸς Tavy, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐσχετίσθην ἤδη εἰς Tavistock, χύνει τὰ ὕδατά του εἰς τὸν Τάμαριν. Ἀπέναντι τῆς συμβολῆς τῶν δύο ποταμῶν, εἰς τὴν ἀριστερὰν του ὄχθην, ὁ Τάμαρις σχηματίζει μικρὸν κόλπον. Ἐκεῖ, ἐπὶ τῆς Κορνουαλικῆς ὄχθης, εἰς τὸ ἀρκτικώτερον μέρος τοῦ κόλπου, μεταξὺ πυκνῶν δένδρων ὑψοῦται τὸ κωδωνοστάσιον τῆς μικρᾶς ἐκκλησίας τοῦ Landulph, — εἰς δὲ τὴν σκιὰν τῶν δένδρων, ἐπὶ τῆς ὄχθης, ἐν τῷ μέσῳ κήπου χλοεροῦ κεῖται μονήρης ἡ οἰκία τοῦ ἐφημερίου. Ἐρημία καὶ σιωπὴ εἰς τὴν οἰκίαν ὅπου, ὡς φαίνεται, ἐκοιμῶντο ἀκόμη ὁ ἐφημέριος καὶ ἡ οἰκογένειά του. Μὲ δυσκολίαν ἀνεκάλυψεν ὁ κω-

«Ἀνέκδοτα νομίσματα τῶν ἐκ τῆς οἰκογενείας Γαβαλᾶ αὐθεντῶν Ῥόδου».

πηλάτης μου τὸν ὑπηρέτην, τὸν ἔχοντα τὰς κλεῖδας τῆς ἐκκλησίας.

Μοῦ προξενεῖ πάντοτε αἴσθημα σεβασμοῦ πενθίμου ἡ θέα ἐκκλησίας παλαιᾶς, ὅπου τόσοι ἦλθον καὶ παρῆλθον, ὅπου τόσοι μυστικοὶ στεναγμοὶ καὶ τόσαι ἔνθερμοι δεήσεις ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ἡγίασαν τὸ μέρος περισσότερον καὶ ἀπὸ τὰς προσευχὰς τῶν ἱερέων καὶ ἀπὸ τὴν μελῳδίαν τῶν ψαλμῶν. Ἀλλὰ σήμερον τὸ αἴσθημα τοῦτο τὸ ᾐσθάνθην πλέον ἐνδόμυχον ἢ ἄλλοτε. Κατάμονος, ῥεμβάζων ἐντὸς τῆς μικρᾶς ἐκκλησίας, μετεφέρθην νοερῶς τρεῖς αἰῶνας ὀπίσω, καὶ τὴν ἐπλήρωσα μὲ τὰς μορφὰς τῶν ἀπελθόντων χωρικῶν, μὲ τὰς συμβίας καὶ μὲ τὰ τέκνα των. Καὶ εἰς τὰ ἔμπροσθεν στασίδια τῆς τιμῆς μοῦ ἐφαίνετο ὅτι βλέπω καθημένους τοὺς ἄρχοντας τοῦ τόπου, ἀμαθεῖς καὶ ἀνδρείους, μὲ τὴν ἀρχαίαν ἐνδυμασίαν, καὶ μὲ τὸ ὑπεροπτικὸν ἦθος των. Καὶ αἴφνης, διὰ μέσου τοῦ πλήθους, ἐφαντάσθην εἰσερχόμενον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὸν πρόσφυγα ξένον, ὁ ὁποῖος εὗρηκε δευτέραν πατρίδα τόσον μακρὰν τῆς γῆς τῶν πατέρων του. Καὶ ἐπροχώρει, γίγας τὸ σῶμα, μὲ τὴν λευκὴν γενειάδα καλύπτουσαν τὸ στῆθος του, — καὶ ὅλοι ἐντὸς τοῦ ναοῦ τὸν ἠκολούθουν μὲ τὰ βλέμματα ἐκφράζοντα τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν συμπάθειάν των, μέχρις οὗ ἔφθασεν εἰς τὸ στασίδιόν του καὶ ἐκάθισε. Καὶ ἡ πολιὰ κεφαλή του κύπτουσα ἐν προσευχῇ ἐταπεινώθη μετὰ τῶν λοιπῶν ἐκεῖ κεφαλῶν, καὶ ἤρχισεν ἡ ἀκολουθία. Καὶ προσηύχετο εἰς γλῶσσαν ἡ ὁποία δὲν ἦτο ἡ γλῶσσα τῶν πα-

τέρων του, καὶ ὁ νοῦς του ἐπλανᾶτο εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου, τὰς ὁποίας ποτὲ δὲν εἶδε, καὶ ἀνελογίζετο τὴν δόξαν τῶν πατέρων του καὶ τὴν ἰδικήν του ἀσημότητα !

Εἰς τὸ βάθος τοῦ ναοῦ, δεξιόθεν τοῦ ἱσταμένου ἐνώπιον τῆς ἁγίας τραπέζης, ἐπὶ τοῦ τοίχου, εἶδα τὴν μαύρην πλάκα τὴν καλύπτουσαν τὸν τάφον του. Ἄνω τῆς ἐπιγραφῆς ὁ δικέφαλος ἀετός, μὲ τὰς πτέρυγας ἀνοικτάς, στηρίζει τοὺς πόδας ἐπὶ δύο πύργων στρογγύλων μὲ τὰς ἐπάλξεις καὶ μὲ τὰς πύλας των. Ὥστε αἱ πύλαι εἶναι ἀληθεῖς πύλαι καὶ ὄχι πυρεκβόλα.

Ἀριστερόθεν τῆς ἁγίας τραπέζης ἐπὶ τοῦ τοίχου ὑπάρχει ἄλλη πλὰξ ἐπιτύμβιος φέρουσα χρονολογίαν 1734 μ. Χ. Τὸ μνημεῖον τοῦτο, κατὰ ἕνα αἰῶνα μεταγενέστερον, εἶναι πολὺ μεγαλείτερον τοῦ μνημείου τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου, ἡ δὲ ἐπιγραφή του πολὺ διεξοδικωτέρα. Ματαιότης ματαιοτήτων καὶ πάλιν ! Δὲν ἦτο γόνος αὐτοκρατόρων ὁ κείμενος ὑπὸ τὴν πλάκα ἐκείνην, ἀλλ' ἁπλοῦς διδάσκαλος τοῦ χωρίου, τοῦ ὁποίου οἱ μαθηταὶ ἀνδρωθέντες ἠθέλησαν νὰ τιμήσουν τὴν μνήμην. Καὶ ὁ ἱερεὺς λειτουργῶν σήμερον ἔχει ἑκατέρωθεν τοῦ θυσιαστηρίου τὰ ὀστᾶ τοῦ τελευταίου τῶν Παλαιολόγων, καὶ τὰ ὀστᾶ τοῦ δημοδιδασκάλου Alexander Moone.

Πλυμούθη, Κυριακὴ ἑσπέρας, 22 Σεπτεμβρίου 1865.

Σὲ γράφω δύο λέξεις διὰ νὰ περικλείσω ὅσας ἐπιστολὰς ἔγραψα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὀκταημέρου περιοδείας μου. Τοῦτο εἶναι ὁ ἐπίλογος. Ἀναχωρῶ ἀπόψε διὰ τοῦ σιδηροδρόμου διὰ νὰ εἶμαι εἰς τὴν θέσιν μου αὔριον Δευτέραν τὸ πρωΐ. Ἔληξεν ἡ ἄδειά μου ἀπουσίας.

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΙ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ

Ἡ εἰς τὴν *Πανδώραν* δημοσιευθεῖσα ἐσχάτως διατριβὴ περὶ Παλαιολόγων ([1]) μοῦ ἐνέπνευσε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ συλλέξω ἀκριβεστέρας, εἰ δυνατόν, πληροφορίας περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου τῆς ἡμετέρας ἱστορίας. Ἀπετάθην λοιπὸν πρὸς τὸν ἐφημέριον τῆς ἐν Κορνουάλλῃ κωμοπόλεως Λανδούλφης. Ὁ αἰδέσιμος Κος Ι. Σέϋμουρ, τοῦ ὁποίου οὔτε τὸ ὄνομα ἐγνώριζα, χαριζόμενος εἰς τὴν ἐθνότητά μου ἔσπευσε μετὰ πολλῆς εὐγενείας καὶ προθυμίας νὰ μοῦ χορηγήσῃ τὰς κατωτέρω πληροφορίας, εἰς ἀπάντησιν τῶν ἐρωτήσεών μου.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετὰ τὰ παρὰ τοῦ Κου Ζαμπελίου ἐκτεθέντα εἰς τὸ σύγγραμμά του περὶ Ἑλληνικοῦ Μεσαιωνισμοῦ καὶ μετὰ τὰ δημοσιευθέντα εἰς τὴν *Πανδώραν*, ὀλίγιστα ἔχω νὰ προσθέσω. Ἀλλὰ καὶ τῶν εὐτελεστέρων εἰδήσεων ἡ περισύναξις καὶ ἐναποταμίευσις ἐπιβάλλεται, ὡς συντελοῦσα εἰς ἀπαρτισμὸν τοῦ συνόλου τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας.

([1]) Ἴδε Πανδώρας φυλλάδιον 232 (15 Νοεμβρίου 1859). Ἡ ἐν λόγῳ διατριβὴ ἐδημοσιεύθη ὡς μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ, ἀλλὰ δὲν μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Ἄγγλου συγγραφέως, οὔτε τὸ βιβλίον ἢ τὸ περιοδικὸν ἐκ τοῦ ὁποίου μετεφράσθη. Τὰ δὲ ἄνωθι ἐδημοσιεύθησαν, ἐν εἴδει **ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Συντάκτην** εἰς τὸ φυλλάδιον 241 τῆς Πανδώρας (1 Ἀπριλίου 1860).

Καὶ πρῶτον, εἰς τὴν ἐπιτύμβιον ἐπιγραφὴν τὴν καταχωρισθεῖσαν εἰς τὴν **Πανδώραν** παρελείφθη τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ εἰς Λανδούλφην ταφέντος Παλαιολόγου, ὁ ὁποῖος, ὡς ἐκ τοῦ λάθους τούτου, φαίνεται ἀντὶ πέμπτου τέταρτος κατ' εὐθεῖαν ἀπόγονος τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου (ἀδελφοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου). Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Κου Ζαμπελίου ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὀρθῶς.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἐπὶ ὀρειχαλκίνης πλακὸς χαραγμένη σώζεται εἰς τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν τῆς Λανδούλφης. Ἄνωθεν αὐτῆς ὑπάρχουν τὰ αὐτοκρατορικὰ οἰκόσημα, ἤτοι ἀετὸς δικέφαλος ἔχων τὰς πτέρυγας ἀνοικτὰς καὶ στηρίζων τοὺς πόδας ἐπὶ δύο πυλῶν — τῆς Ῥώμης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, — μὲ τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα ἐπὶ κορυφῆς ([1]). Μεταξὺ δὲ τῶν πυλῶν ὑπάρχει ἡμισέληνος, εἰς ἔνδειξιν δευτεροτοκίας.

Οἱ μνημονευόμενοι εἰς τὴν ἐπιγραφὴν υἱοὶ τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου, (τοῦ ἀποθανόντος τὴν 21 Ἰανουαρίου 1636 καὶ ταφέντος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Λανδούλφης,) μετέσχον καὶ οἱ τρεῖς τῶν ἐπὶ Καρόλου τοῦ Α'. ἐμφυλίων πολέμων τῆς Ἀγγλίας.

Ὁ πρωτότοκος Θεόδωρος εἶχε βαθμὸν ὑπολοχαγοῦ (lieutenant) εἰς τὸ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν κόμητα Essex τάγμα τοῦ λόρδου St John. Ὅτε δὲ ὁ Essex

([1]) Ἴδε, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν δύο πυλῶν τὴν ἐκ Saltash ἐπιστολήν, εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, σελ. 426.

ἀπαρνηθεὶς τὸν βασιλέα ἡνώθη μὲ τοὺς ἐπαναστάτας, ὁ Θεόδωρος παρητήθη, ὡς φαίνεται, τοῦ βαθμοῦ του, καθότι τὸ 1693 ἀπέθανε ναύτης εἰς τὸ πολεμικὸν πλοῖον «Κάρολος Β'». Διὰ τῆς διαθήκης του, — τὴν ὁποίαν ὁ προηγούμενος ἐφημέριος τῆς Λανδούλφης εἶχεν ἴδει, — ἐκληροδότησε κτήματά τινα εἰς τὴν σύζυγόν του Μάρθαν. Οὐδεμία μνεία περὶ τέκνων ὑπῆρχε εἰς τὴν διαθήκην, ὥστε ὑποτίθεται ὅτι ἀπέθανεν ἄτεκνος.

Ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Φερδινάνδος, νεώτεροι ἀδελφοὶ τοῦ Θεοδώρου, ὑπηρέτησαν εἰς τὸν βασιλικὸν στρατὸν ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Hower. Ὁ Φερδινάνδος ἦτο ὑπολοχαγός· ἄγνωστος ὁ βαθμὸς τοῦ Ἰωάννου. Καὶ οἱ δύο ἐπολέμησαν εἰς τὴν μάχην τοῦ Naseby, τὴν 14 Ἰουνίου 1645, ὅτε κατετροπώθη ὁ βασιλικὸς στρατὸς καὶ ἀπεφασίσθη ἡ τύχη τοῦ βασιλέως Καρόλου. Κατὰ τὴν μάχην ἐκείνην ἐφονεύθη ὁ Hower, εἰκάζεται δὲ ὅτι καὶ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἔπεσε παρὰ τὸν ἀρχηγόν του.

Ὁ τριτότοκος Φερδινάνδος κατέφυγεν εἰς τὴν νῆσον Βαρβάδαν τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ, ὅπου ὁ ἐκ μητρὸς πάππος του William Balls εἶχε ἰδιοκτησίας. Ἐκεῖ ἔζησεν ἐπὶ τριάκοντα ἔτη, ἐνυμφεύθη δὲ Ρεβέκαν τινὰ καὶ ἀπέκτησεν υἱόν, Θεόδωρον. Ἀποθανὼν κατὰ τὸ 1678 ἀφῆκε τὰ ἡμίση τῶν κτημάτων του ἰσοβίως εἰς τὴν χήραν του τὰ δ' ἐπίλοιπα εἰς τὸν υἱόν του. Ἀλλ' ἀπέθανε καὶ οὗτος μετ' οὐ πολύ, ὅλη δὲ ἡ πατρική του περιουσία περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῆς μητρός του.

Τὰ περὶ ἀνακαλύψεως τοῦ εἰς Βαρβάδαν τάφου τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου δὲν ἐπαναλαμβάνω (1). Ἄξιον σημειώσεως ὅτι οἱ σκελετοὶ καὶ αὐτοῦ καὶ τοῦ πατρός του ἦσαν μεγέθους ἀσυνήθους.

Ἐκ τῶν δύο θυγατέρων τοῦ εἰς Λανδούλφην ταφέντος Θεοδώρου Παλαιολόγου, ἡ Μαρία ἀπέθανε ἄγαμος καὶ ἐτάφη κατὰ τὸ 1676 εἰς τὴν ἰδίαν ἐκκλησίαν ὅπου καὶ ὁ πατήρ της. Ἡ νεωτέρα ἀδελφή της Μάρθα ὑπανδρεύθη κατὰ τὸ 1656 εἰς Λανδούλφην τὸν Γουλιέλμον Arundel. Οἱ νεόνυμφοι ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν παρὰ τὴν Λανδούλφην συνοικίαν τοῦ Ἁγίου Δομινίκου. Ἀλλ' ἀτυχῶς τὰ ἐνοριακὰ ἔγγραφα τῆς συνοικίας ἐκείνης κατεστράφησαν, ὥστε εἶναι ἄγνωστον ἐὰν τὸ συνοικέσιον ἔμεινε ἄγονον.

Τὰς πληροφορίας ταύτας χρεωστῶ, ὡς προεῖπα, εἰς τὸν αἰδέσιμον Κον Seymour, ὁ ὁποῖος πρὸς τοῖς ἄλλοις μὲ πληροφορεῖ ὅτι ἐν καιρῷ τῆς ἐπαναστάσεως πρεσβεία Ἑλλήνων ἐπεσκέφθη τὴν Λανδούλφην πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν ἀπογόνων τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος ἡμῶν, καὶ ὅτι ἡ αὐτὴ πρεσβεία ἐζήτησε καὶ ἀπὸ Βαρβάδαν εἰδήσεις περὶ τῆς τύχης τῶν Παλαιολόγων. Κατὰ πόσον ἡ ἀποστολὴ ἢ τὸ ἐπίσημον τοιαύτης πρεσβείας ἔχεται ἀληθείας δὲν δύναμαι νὰ ἐξακριβώσω.

Ἐκ Λονδίνου, Φεβρουαρίου 5, 1860.

(1) Ἴδε τὴν προμνημονευθεῖσαν διατριβὴν εἰς τὴν Πανδώραν. Τόμος Δέκατος, 1859—1860, σελ. 379.

ΕΚΔΡΟΜΗ ΕΙΣ ΣΚΩΤΙΑΝ

Κατὰ τὸν παρελθόντα Ἰούλιον (1890) ἐπεσκέφθην τὴν Σκωτίαν. Παρεκτὸς τῶν παλαιῶν ἐκεῖ γνωριμιῶν, δὲν μοῦ ἔλειψαν καὶ νέαι. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἡ συνομιλία ὑποτρέφεται ἐκ τῆς ἀμοιβαίας περιεργείας. Ὁ ξένος θέλει νὰ μάθῃ τὰ τῆς χώρας τὴν ὁποίαν ἐπισκέπτεται, οἱ δὲ ἐγχώριοι ζητοῦν πληροφορίας περὶ τῆς πατρίδος τοῦ ξένου. Μὲ ἄλλους λόγους, εἶχα μὲν νὰ ἐρωτῶ, ἀλλ᾽ εἶχα καὶ νὰ ἀποκρίνωμαι. Αἱ ἐρωτήσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἀπεκρινόμην, ἐμαρτύρουν συχνάκις πόσον ἄγνωστα εἶναι τὰ καθ᾽ ἡμᾶς εἰς τὸν ἔξω κόσμον. Εἷς τῶν περιέργων μὲ ἠρώτησε, μεταξὺ ἄλλων, ἐὰν εἰς τὴν βουλὴν τῶν Ἑλλήνων οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔθνους ἀγορεύουν εἰς τὴν Γαλλικὴν γλῶσσαν! Ὁμολογῶ ὅτι τὸ ἐρώτημα μοῦ ἐπροξένησεν ἀγανάκτησίν τινα. Ἀλλὰ τὴν ἀγανάκτησιν κατηύνασεν ἀμέσως ἡ σκέψις, ὅτι πολλοὶ Ἕλληνες ἠδύναντο ἴσως νὰ φωραθοῦν ἀγνοοῦντες εἰς βαθμὸν περίπου ἴσον τὰ κατὰ τὴν Σκωτίαν.

Τὴν Σκωτίαν ἐπεσκέφθην δὶς ἄλλοτε, ἀλλὰ πρὸ ἐτῶν πολλλῶν. Αἱ ἀναμνήσεις τῶν πρώτων μου ἐκείνων περιηγήσεων ἐχρησίμευσαν ὡς σημεῖον συγκρίσεως μεταξὺ τῆς πρὸ εἰκοσιπέντε περίπου ἐτῶν καὶ τῆς πα-

ρούσης καταστάσεως τῆς χώρας. Ἔκτοτε ἐπολλαπλασιάσθησαν αἱ γραμμαὶ τῶν σιδηροδρόμων, καθὼς καὶ τὰ ἀτμόπλοια εἰς τοὺς ποταμούς, ἐπὶ τῶν λιμνῶν καὶ μεταξὺ τῶν παραλίων, ἐπολλαπλασιάσθη δὲ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπισκεπτομένων τὴν χώραν, χάριν περιηγήσεως· — ὁ πλοῦτος, ὁ πληθυσμὸς καὶ ὁ καθωραϊσμὸς τῶν μεγαλοπόλεών της ηὔξησαν ἀναλόγως· ἐν συνόλῳ, ἡ πρόοδος μεγάλη καὶ γενική, ἡ δὲ ἐξ αὐτῆς προξενουμένη ἐντύπωσις μετριάζει πως, ἐκεῖ καθὼς καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης, τὴν ὑπερηφάνειάν μας δι᾽ ὅσας προόδους δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ ἐπιδείξωμεν.

Κατὰ τὴν τελευταίαν μου ταύτην ἐπίσκεψιν δὲν ἠκολούθησα τὴν συνήθη τῶν ξένων περιηγητῶν τροχιάν. Ἐξενιζόμην ὑπὸ εὐγενοῦς φίλου, ὑπὸ τὰς φιλοξένους τοῦ ὁποίου στέγας μοῦ ἐδόθησαν ἀφορμαὶ νὰ ἴδω καὶ ν᾽ ἀκούσω περὶ τῆς πατρίδος του πολλά, τὰ ὁποῖα δὲν δύναταί τις νὰ ἴδῃ καὶ ν᾽ ἀκούσῃ εἰς τὰ ξενοδοχεῖα. Εἶπα «φιλοξένους στέγας» εἰς τὸν πληθυντικόν, διότι ὁ ξενίζων με εὐπατρίδης, ἐξασκῶν μετ᾽ ἀπείρου εὐγενείας τὴν παροιμιώδη Σκωτικὴν φιλοξενίαν, δὲν ἠρκέσθη νὰ μὲ ὑποδεχθῇ εἰς τὴν ἔπαυλιν ὅπου τότε κατῴκει, ἀλλὰ καὶ μὲ συνώδευσεν εἰς διαφόρους τῶν ἰδιοκτησιῶν του, κειμένων εἰς ἀντίθετα τῆς χώρας ἄκρα. Τὸ ὄνομα τοῦ εὐγενοῦς τούτου Σκώτου δὲν εἶναι ἄγνωστον ἐνταῦθα. Πρό τινων ἐτῶν διῆλθεν εἰς Ἀθήνας ὁλόκληρον χειμῶνα, ἔδειξε δὲ πολλαχῶς τὸ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐνδιαφέρον του. Ἀναχωρήσας ἐδώρησεν ὡς ἐνθύμημα τὰ χάλκινα ἀγάλματα τὰ κοσμοῦντα

ἤδη τὴν ὡραιοτέραν τῶν πλατειῶν μας. Ἀλλὰ καὶ μακρόθεν δὲν λησμονεῖ τὴν Ἑλλάδα. Γνωρίζει τὴν γλῶσσαν, τὴν ἱστορίαν της, ἐνδιαφέρεται ἰδίως εἰς τὰς ποικίλας φάσεις τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ, μὴ ἀρκούμενος δὲ εἰς παθητικήν, οὕτως εἰπεῖν, συμπάθειαν, συντελεῖ διὰ τοῦ καλάμου του πρὸς διάδοσιν μεταξὺ τῶν συμπατριωτῶν του εἰδήσεων περὶ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τῆς νεωτέρας ἡμῶν ἱστορίας.

Ἡ ἔπαυλις ὅπου διέτριβε ὅτε κατὰ πρῶτον τὸν ἐπεσκέφθην, φέρει τὸ ὄνομα Dumfries house, καίτοι ἀρκούντως ἀπέχουσα τῆς ὁμωνύμου πόλεως· τοῦτο δὲ διότι ὁ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα οἰκοδομήσας τὴν ἔπαυλιν, ἐκ μητρὸς θεῖος τοῦ πατρός του, ἔφερε τὸν τίτλον κόμητος τοῦ Dumfries· τὸν τίτλον τοῦτον φέρει τὴν σήμερον ὁ ἑπταετὴς πρωτότοκος υἱὸς τοῦ νῦν ἰδιοκτήτου. Ὡς γνωστόν, οἱ ἐπίδοξοι διάδοχοι τῶν εὐγενῶν τῆς Μεγάλης Βρετανίας φέρουν ἕνα τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν οἰκογένειαν τίτλων, τοὺς ὁποίους θὰ κληρονομήσουν (1). Οἱ δευτερότοκοι στεροῦνται παντὸς

(1) Κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Σκωτίᾳ φεουδαλικὴν ἐθιμοτυπίαν, οἱ πρωτότοκοι υἱοὶ τῶν εὐγενῶν ὁμοτίμων ἔχουν κοινωνικῶς βαθμολογίαν κατὰ ἕνα βαθμὸν κατωτέραν τῆς τοῦ πατρός των. Οὕτω ὁ πρωτότοκος υἱὸς δουκὸς ἔχει βαθμὸν μαρκησίου· προηγοῦνται αὐτοῦ οἱ καθ' ἑαυτὸ μαρκήσιοι, ἀλλ' αὐτὸς προηγεῖται τῶν κομήτων. Αἱ θυγατέρες πᾶσαι ἔχουν τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ τὴν κοινωνικὴν βαθμολογίαν. Οἱ νεώτεροι υἱοὶ τῶν δουκῶν ἔρχονται μετὰ τοὺς κόμητας καὶ τοὺς πρωτοτόκους υἱοὺς τῶν μαρκησίων, προηγοῦνται δὲ τῶν

δικαιώματος καὶ ἐπὶ τῶν οἰκογενειακῶν τίτλων καὶ ἐπὶ τῆς πατρικῆς περιουσίας. Ὁ πρωτότοκος μόνος ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν παριστᾷ τὴν οἰκογένειαν. Αὐτὸς μόνος εἶναι ὁ κύριος καὶ τῶν τίτλων εὐγενείας καὶ τῆς ἰδιο-

ὑποκομήτων. Οἱ δοῦκες, οἱ μαρκήσιοι καὶ οἱ κόμητες ἀπονέμουν, κατὰ συνήθειαν ἀπαράβατον, εἰς τοὺς πρωτοτόκους υἱούς των τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ φέρουν ἕνα τῶν οἰκογενειακῶν τίτλων εὐγενείας, κατ' ἐκλογὴν τοῦ πατρός. Ὁ τίτλος οὗτος μὴ ἀνήκων δικαιωματικῶς εἰς τοὺς υἱούς, λέγεται τίτλος by courtesy, ἀναγνωρίζεται δὲ ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς δημόσια ἔγγραφα διὰ τῆς ἑξῆς περιφράσεως : ὁ δεῖνα (τὸ ὄνομα καὶ τὸ οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον) κοινῶς ἐπικαλούμενος μαρκήσιος ἢ κόμης ἢ κλπ. δεῖνα.» Συνήθως ὁ τοιοῦτος τίτλος εἶναι κατὰ ἕνα βαθμὸν κατώτερος τοῦ πατρικοῦ τίτλου, ἀλλὰ δὲν ἐπιδρᾷ ὁ τίτλος ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς βαθμολογίας. Οὕτω λ. χ. ὁ δοὺξ Northumberland μεταξὺ τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων τίτλων του δὲν ἔχει τὸν τοῦ μαρκησίου, ὥστε ὁ πρωτότοκος υἱός του τιτλοφορεῖται κόμης Percy, βαθμολογεῖται ὅμως μεταξὺ τῶν μαρκησίων, καθὸ υἱὸς δουκός. Αἱ θυγατέρες δουκῶν, μαρκησίων καὶ κομήτων ἔχουν πᾶσαι τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ προτάττουν τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ ἐπωνύμου των τὸν τίτλον Lady, οἱ δὲ νεώτεροι υἱοὶ τῶν δουκῶν καὶ τῶν μαρκησίων φέρουν τὸν τίτλον Lord πρὸ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ἐπωνύμου των, ἄνευ ἄλλου τίτλου εὐγενείας. Αἱ θυγατέρες καὶ οἱ νεώτεροι υἱοὶ τῶν εὐγενῶν τῶν ἐχόντων τίτλον κατώτερον τοῦ κόμητος, προτάσσουν ἁπλῶς τὸ ἐπίθετον ἔντιμος, honorable πρὸ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ἐπωνύμου των. Ἐξαιρετικῶς οἱ πρωτότοκοι υἱοὶ τῶν Σκώτων ὑποκομήτων καὶ βαρόνων (ὅσων ὁ τίτλος ἀνέρχεται πρὸ τῆς Ἑνώσεως Σκωτίας καὶ Ἀγγλίας κατὰ τὸ 1707), ὀνομάζονται the Master of... μετὰ τοῦ τίτλου τοῦ πατρός των.

κτησίας. Διὰ τῆς τοιαύτης συγκεντρώσεως τῆς ἐπὶ γενεὰς ἐπισωρευθείσης περιουσίας ἐσχηματίσθησαν οἱ μεγάλοι καὶ ἰσχυροὶ τῆς χώρας ἐκείνης οἶκοι. Τὰ ἀπέραντα κτήματα, τὰ μεγάλα εἰσοδήματα, τὰ φεουδαλικὰ προνόμια, αἱ ἱστορικαὶ παραδόσεις καὶ ἡ προγονικὴ εὔκλεια τῶν τοιούτων ἀρχόντων τοὺς ἀποκαθιστοῦν ἴσους ἡγεμόνων, εὐτυχεστέρους δὲ αὐτῶν καθόσον τὰ μεγαλεῖά των εἶνε ἀπηλλαγμένα τῆς εὐθύνης τοῦ κυβερνᾶν καὶ τοῦ ἐνδεχομένου κινδύνου ἐκθρονίσεως, — τοῦτο τοὐλάχιστον ἐνόσῳ διέπουν τὴν Μεγάλην Βρετανίαν οἱ θεσμοὶ εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλει τὴν παροῦσαν εὐημερίαν της.

Ἡ ἰδιοκτησία ἡ ἀνήκουσα εἰς τὸν τίτλον τῶν κομήτων τοῦ Dumfries, μὲ τὸ ἀρχοντικὸν μέγαρον ἐν τῷ μέσῳ ἀνθώνων περιβαλλομένων ὑπὸ δασῶν πυκνῶν, μὲ τὸν ποταμὸν τὸν διαβρέχοντα τοὺς πέραν τοῦ δάσους λειμῶνας, μὲ τὰ προσοδοφόρα της ἀγροκήπια καὶ τὰ ὄχι ὀλιγώτερον προσοδοφόρα μεταλλεῖα, ἤρκει αὐτὴ καὶ μόνη νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐπορίαν παντὸς πανταχοῦ εὐγενοῦς οἴκου. Τὴν ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ γενεὰς ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν της μαρτυροῦν καὶ τὸ ὕψος τῶν ἀρχαίων δένδρων περὶ τὴν οἰκίαν, καὶ ἐντὸς αὐτῆς τὰ πολύτιμα προγονικὰ κειμήλια. Πόσοι κατὰ διαδοχὴν ἐκεῖ ἐφύτευσαν δένδρα ἢ ἐστόλισαν τὴν οἰκίαν, συναισθανόμενοι ὅτι πᾶσα προσθήκη θὰ μεταβιβασθῇ ἀνέπαφος ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν! Ὁ φέρων τὸν τίτλον ἀποθνήσκει, ἀλλὰ ζῇ ὁ τίτλος, ὁ δὲ οἶκος συνεχίζεται ἄνευ διακοπῆς. Ἐὰν ἡ κατ' εὐθεῖαν γραμμὴ ἐκλείψῃ, τὸ

ἀξίωμα, τὸ ὄνομα, αἱ παραδόσεις καὶ ὁ πλοῦτος τοῦ οἴκου μεταβιβάζονται εἰς συγγενεῖς ἐκ πλαγίου, διαιωνίζοντας τὴν ὕπαρξίν του καὶ τηροῦντας τὴν μνήμην του. Ὁ τελευταῖος κόμης τοῦ Dumfries ἀπέθανε ἄκληρος, ἀλλ' ὁ τίτλος του διατηρεῖται καὶ ἡ οἰκία του φέρει τὸ ὄνομά του. Τοὺς τοίχους τῆς αἰθούσης της κοσμοῦν εἰσέτι οἱ βαρύτιμοι κεντητοὶ τάπητες τοὺς ὁποίους ἐδώρησεν εἰς ἕνα τῶν συγγενῶν του ὁ ΙΔος Λουδοβῖκος τῆς Γαλλίας. Ἦτο πρεσβευτὴς οὗτος τῆς Ἀγγλίας εἰς Παρισίους, εἰς αὐτὸν δὲ ἀνάγεται τὸ ἑξῆς γνωστὸν ἀνέκδοτον: Ὁ ἐπὶ μεγαλοπρεπείᾳ καὶ εὐγενείᾳ διαπρέπων Λουδοβῖκος, ἐνῷ ἡτοιμάζετο νὰ ἐξέλθῃ εἰς περίπατον, στραφεὶς πρὸς τὸν συνοδεύοντα αὐτὸν λόρδον τὸν προσεκάλεσε διὰ νεύματος ν' ἀναβῇ πρῶτος εἰς τὴν ἅμαξαν. Ὁ λόρδος, μετὰ τὴν προσήκουσαν ὑπόκλισιν, ἀνέβη πρῶτος εἰς τὴν βασιλικὴν ἅμαξαν, πρὸς ἔκπληξιν ἄκραν καὶ ταραχὴν τῶν αὐλικῶν. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς τοὺς καθησύχασε καὶ τοὺς ἔδωκεν ἓν μάθημα παρατηρήσας ὅτι ἀληθὴς πρὸς ἀνωτέρους εὐγένεια εἶναι ἡ ὑπακοή.

Ἡ σκιὰ τῶν μεγάλων δένδρων, οἱ τερπνοὶ περίπατοι ὑπὸ τὰς δενδροστοιχίας τοῦ δάσους ἢ εἰς τοὺς χλοεροὺς λειμῶνας παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ, ἡ ἀπόλαυσις τῆς ἐξοχικῆς ἡσυχίας μακρὰν τῆς βοῆς τῶν πόλεων, αἱ εὐχάριστοι συνομιλίαι τὸ ἑσπέρας περὶ τὴν ἑστίαν, — τῆς ὁποίας ἡ πυρὰ δὲν ἦτο διόλου δυσάρεστος εἰς τὰ μέσα τοῦ Ἰουλίου, — τὰ πάντα συνετέλουν εἰς τὸ ν' ἀποκαθιστοῦν εὐάρεστον τὴν διαμονήν μου εἰς τὴν ἔπαυλιν

ἐκείνην. Ἀλλ᾽ ὁ ξενίζων με ἤθελε νὰ μοῦ δείξῃ πῶς ἔζων οἱ ἄρχοντες τῆς πατρίδος του τὸν παλαιὸν καιρόν, ἀφοῦ εἶδα τὰς ἀνέσεις καὶ τὰς ἀπολαύσεις τοῦ σημερινοῦ των βίου.

Εὐγνωμόνως ἀπεδέχθην τὴν πρότασίν του καὶ μετέβημεν διὰ τοῦ σιδηροδρόμου εἰς ἄλλην ἰδιοκτησίαν του κειμένην εἰς τὴν δυτικομεσημβρινὴν ἄκραν τῆς Σκωτίας. Ἡ ἀπόστασις δὲν ἦτο μεγάλη καὶ θὰ τὴν διετρέχομεν ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ὡρῶν ἀντὶ ἕξ, ἐὰν ἡ σιδηροδρομικὴ ταχύτης ἦτο τόση ὅση ἡ μεταξὺ Γλασκώβης καὶ Λονδίνου. Ἀλλ᾽ εἰς τὴν Σκωτίαν, καθὼς εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν, ἡ ταχύτης καὶ ἡ ἀκρίβεια περιορίζονται εἰς μόνην τὴν μεταξὺ τῶν μεγάλων κέντρων συγκοινωνίαν. Πολλάκις περιμένων εἰς τοὺς σταθμοὺς τὴν ἁμαξοστοιχίαν, ἡ ὁποία δὲν ἤρχετο, ἐθαύμασα τὴν ὑπομονὴν τῶν Σκώτων. Ἀνελογιζόμην μὲ πόσην ζωηρότητα ἡμεῖς, οἱ ἀπαιτητικώτεροι τῶν ἀνθρώπων, διαμαρτυρόμεθα κατὰ τῆς ἐλαχίστης ἀταξίας τῶν μόλις ἀποκτηθέντων μικρῶν σιδηροδρόμων μας. Καὶ ὁ Σκῶτος, ὑποθέτω, ἀνυπομονεῖ, ἀλλὰ δὲν τὸ ἀποδεικνύει. Δὲν ἀρέσκεται καθὼς ἡμεῖς εἰς περιττὰς ἐκδηλώσεις. Ἐν γένει σιωπηλός, ἀποφεύγει τὸν θόρυβον. Καὶ τὰ παιδία ἐκεῖ παίζουν ἄνευ βοῆς. Ἐνθυμοῦμαι πῶς, εἰς ἕνα τῶν σταθμῶν ὅπου εἶχα νὰ περιμένω, διεσκέδαζα παρατηρῶν ἐπὶ ὥραν πολλὴν νεανίσκον παίζοντα μὲ τὸν σκύλον του. Ὁ σκύλος ἐπήδα, ἔφευγε, ἤρχετο, ἐγαύγιζε. Ὁ νέος ἔτρεχε κατόπιν του, τὸν ἐπείραζε, ἐμειδία, ἀλλὰ δὲν ἤκουσα τὴν φωνήν του.

Ἐφανταζόμην τοὺς γέλωτας, τὰς κραυγὰς καὶ τὰ ἐπιφωνήματά του ἐὰν ἦτο συμπατριώτης μου.

Ἡ ἰδιοκτησία εἰς τὴν ὁποίαν μετέβημεν περιῆλθε καὶ αὕτη εἰς τὸν νῦν κάτοχόν της ἐκ κληρονομίας. Κεῖται εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Galloway, ἢ Γαλβιδίας κατὰ τὴν ἐκλατινισθεῖσαν ὀνομασίαν της. Κόλπος εὐρὺς τὴν χωρίζει ἀπὸ τὴν ἄντικρυ παραλίαν τῆς Ἀγγλίας, ἀπὸ δὲ τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου σειρὰ λόφων, τῶν Cheviots, διευθυνομένη βορειανατολικῶς, συναποτελεῖ τὸ μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν σύνορον. Ἡ Γαλβιδία αὕτη ἐφημίζετο ἄλλοτε διὰ τοὺς μικροὺς ἵππους της. Σήμερον τρέφει μαύρους βόας καὶ πρόβατα,—δηλαδὴ οἱ κάτοικοί της καταγίνονται εἰς κτηνοτροφίαν, διότι ἡ γῆ, πτωχὴ ἐν γένει, δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας. Ἰδίως ἐκεῖ ὅπου κεῖται ἡ ἔπαυλις τοῦ Mochrum, ἡ χέρσος γῆ φαίνεται ἀνεπίδεκτος καλλιεργείας. Ἄλλοτε δάση ἐκάλυπτον τὴν ἔκτασιν ἐκείνην· ἤδη τὰ δάση ἐξηφανίσθησαν, ἀλλ᾽ ἀφῆκαν εἰς τὸ ἔδαφος θησαυρὸν κρυμμένον, τὴν ἰλὺν (tourbe) ἡ ὁποία ξηραινομένη χρησιμοποιεῖται ὡς καύσιμος ὕλη.

Ἡ γυμνὴ πεδιὰς περικυκλοῦται ἀπὸ βουνὰ τῶν ὁποίων ἡ ἀπόστασις φαίνεται μεγαλειτέρα διὰ μέσου τῆς ἐπικρατούσης συνήθως ὁμίχλης. Ἡ σιωπὴ καὶ ἡ ἡσυχία τῆς χέρσου καὶ ἀκατοικήτου πεδιάδος τὴν ὁποίαν διήλθομεν ἀπὸ τὸν σταθμὸν ἕως εἰς τὴν ἔπαυλιν, ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἐνταῦθα φύσεως καὶ τῆς ἡμέ-

ρου, εὐφόρου καὶ πλουσίας γῆς ὁπόθεν ἠρχόμεθα, τὰ πάντα ἐπροξένουν βαθεῖαν ἐντύπωσιν. Τὸν χειμῶνα, ὅτε ὁ παγετώδης ἄνεμος συρίζει ἀνεμπόδιστος ἐπὶ τῶν θάμνων, ὁπότε τὰ νέφη μαυρίζουν τὸν ὁρίζοντα, ἡ δὲ βροχὴ καὶ ἡ χιὼν ἐπιτείνουν τὴν συνήθη ὁμίχλην, ἡ ἔρημος ἐκείνη θὰ εἶναι ἀληθῶς ἀγρία. Ἀλλὰ τὴν θερινὴν ἑσπέραν ὅτε τὴν διηρχόμην, ὁ δύων ἥλιος ἐφώτιζε τοὺς πρασίνους θάμνους, ὑπὸ δὲ τὴν πνοήν ἐλαφροῦ ἀνέμου ἐκυμαίνετο ὡς ἀφρὸς ὁ βάμβαξ ἀπείρων ἀγρίων ἀνθῶν, (βάμβαξ ὅμως τὸν ὁποῖον ἡ ἐπιστήμη δὲν κατώρθωσεν εἰσέτι νὰ ὑποβάλῃ εἰς κλώσιμον), καὶ αἱ μικραὶ λίμναι, αἱ ποικίλλουσαι τὴν ἄποψιν τῆς πεδιάδος, ἐπεδείκνυον ἐπὶ τῶν γαλανῶν νερῶν των τοὺς μεγάλους λευκοὺς δίσκους τῶν ἀνθέων των.

Ἡ οἰκία ὅπου περὶ τὴν δείλην ἐφθάσαμεν συναρμόζεται πρὸς τὴν γενικὴν τῆς χώρας ἄποψιν. Οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ μεγάρου ὁπόθεν τὸ πρωῒ ἀνεχωρήσαμεν. Εἶναι οἰκοδόμημα ἄλλης ἐποχῆς, τῆς ἐποχῆς ὁπότε αἱ κατοικίαι ἦσαν ἀληθῆ φρούρια, ἡ δὲ ζωὴ δὲν ἦτο ἀπόλαυσις ἀλλὰ διαρκὴς πάλη.

Μέχρι τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ ἕως εἰς τὰ τέλη αὐτοῦ, ἦτο προβληματικὴ εἰς Σκωτίαν ἡ ἀσφάλεια τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἰδιοκτησίας. Χάριν ἀμοιβαίας ὑπερασπίσεως, οἱ εὐγενεῖς συνεμάχουν ἀναμεταξύ των κατὰ οἰκογενείας ἢ περιφερείας. Οἱ ἰσχυρότεροι ὑπεχρεοῦντο νὰ ὑπερασπίζωνται τοὺς ἀσθενεστέρους, οὗτοι δὲ συσπειρούμενοι ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν ἀπετέλουν τὴν δύναμίν του.

Ἡ χώρα ὅλη διενέμετο εἰς τοιαύτας σπείρας, εὑρισκομένας εἰς διηνεκῆ ἀλληλομαχίαν. Ἐν ἐλλείψει ἰσχυρᾶς κεντρικῆς ἀρχῆς, οὐδεμία ἐγγύησις ὑπῆρχε περὶ ἀμερολήπτου ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης. Κατὰ τὸ 1593 ὁ τότε ἄρχων τοῦ Mochrum, προσκληθεὶς νὰ δώσῃ λόγον διὰ φόνον διαπραχθέντα ὑπὸ ἐξαδέλφου του, μετέβη εἰς Ἐδιμβοῦργον συνοδευόμενος ὑπὸ δυνάμεως ἰσχυρᾶς ἐκ συγγενῶν καὶ γειτόνων του, δυνάμεως ἱκανῆς διὰ νὰ κλίνῃ ὑπὲρ αὐτοῦ ἡ πλάστιγξ τῆς δικαιοσύνης. Ἐννοεῖται ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τοῦ φόνου εὐγενοῦς. Ἀπέναντι τῶν μὴ εὐγενῶν, τὴν δικαιοσύνην ἐξήσκουν οἱ ἄρχοντες αὐτοί. Ἕκαστος βαρῶνος εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ καταδικάσῃ, μέχρι καὶ τῆς ποινῆς θανάτου, τοὺς ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του ἐγκληματίας. Μεταξὺ δὲ τῶν ἐγκλημάτων σπουδαίαν κατεῖχε θέσιν καὶ ἡ μαγεία. Τοὺς μάγους καὶ γόητας κατεδίωκον ἀπηνῶς καὶ ἡ πολιτεία καὶ ἡ ἐκκλησία. Τὰς περὶ τούτου παραδόσεις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας παρέλαβον οἱ Διαμαρτυρόμενοι. Μία τῶν πρώτων γνωστῶν πράξεων τῆς ἀναμορφωθείσης Σκωτικῆς Ἐκκλησίας ἦτο, κατὰ τὸ 1513, ὁ διωγμὸς τεσσάρων γυναικῶν κατηγορουμένων ἐπὶ μαγείᾳ. Ἡ πίστις εἰς τὴν δύναμιν τῆς μαγείας δὲν ἐξέλιπεν εἰσέτι ὁλοσχερῶς εἰς τὴν Σκωτίαν. Δὲν καταδιώκονται πλέον οἱ μάγοι οὔτε καίονται, ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ λαοῦ διασώζεται εἰσέτι ὁ φόβος των καὶ πιστεύεται ἡ ὕπαρξίς των.

Τὸ ὄνομα τῆς οἰκίας ἐκείνης μαρτυρεῖ αὐτὸ καὶ μόνον τὴν ἀρχαιότητά της· ὀνομάζεται «ἡ παλαιὰ κατοι-

κία τοῦ Μόχρωμ» (The old place of Mochrum). Συνίσταται ἐκ δύο χωριστῶν οἰκοδομῶν συνενουμένων διὰ στενῆς θολωτῆς στοᾶς. Ἡ μικροτέρα καὶ ἀρχαιοτέρα τῶν δύο ἐκτίσθη κατὰ τὸν 13ον ἢ τὸν 14ον αἰῶνα. Εἶναι ἀληθὲς φρούριον, ὀχυρόν, τετράγωνον καὶ μικρόν, ὁποῖαι ἦσαν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν αἱ κατοικίαι τῶν Σκώτων ἀρχόντων. Εἰς ἕκαστον πάτωμα ἀνὰ ἓν δωμάτιον, χωριζόμενον εἰς δύο διαμερίσματα. Διὰ τῶν στενῶν θυρῶν μόνον κύπτων δύναταί τις νὰ διέλθῃ. Ἡ ἑλικοειδὴς κλίμαξ εἶναι ὡς κλίμαξ κωδωνοστασίου. Τὰ παράθυρα εἶναι μικραὶ ὀπαὶ ἐντὸς τοῦ παχυτάτου τοίχου. Εἰς τὸ δεύτερον πάτωμα ἔπαλξις, ἀπολήγουσα ἑκατέρωθεν εἰς κυκλοτερεῖς ἐξώστας, περιζώνει τὸν πύργον. Ὁ βίος ἐντὸς αὐτοῦ δὲν θὰ ἦτο βεβαίως ἄνετος. Ὑπὸ τὴν σκιάν του ὑπῆρχον ἴσως ταπεινότεραι καλύβαι, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι κατέφευγον ἐντὸς τοῦ πύργου εἰς ὥραν κινδύνου. Βραδύτερον, κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, ἀνηγέρθη ἡ δευτέρα εὐρυχωροτέρα οἰκία. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν διαστάσεων αὐτῆς φαίνεται ὅτι οἱ εὐγενεῖς Σκῶτοι ἐξηκολούθουν καὶ τότε διαπρέποντες ἐπὶ ἀνδρείᾳ μᾶλλον ἢ ἐπὶ πλούτῳ. Ἀμφότεραι αἱ οἰκοδομαὶ ἦσαν ἐρειπωμέναι ὅτε περιῆλθον εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ νῦν ἰδιοκτήτου. Ἐπὶ δύο σχεδὸν ἑκατονταετηρίδας ἔμειναν ἀκατοίκητοι. Λέγεται ὅτι ὁ τελευταῖος κάτοικός των, ἀποθανὼν τὸ 1716, ἦτο τόσον μεγαλόσωμος, ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξέλθῃ τὸ φέρετρόν του ἐκ τῶν στενῶν θυρῶν, οὔτε ἐκ τῶν στενωτέρων παραθύρων τῆς διπλῆς οἰκίας του, ὥστε ἐδέησε νὰ

κρημνισθῇ ὁ τοῖχος διὰ νὰ γείνῃ ἡ ἐκφορά. Ὁ παρὼν ἰδιοκτήτης ἀνεκαίνισε καὶ τὰς δύο οἰκοδομάς. Δὲν μετεβλήθη οὔτε ἡ ἐξωτερικὴ ἄποψις οὔτε ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεσίς των, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ ἀρχαίου πύργου τοῦ 13ου αἰῶνος, τοῦ ὁποίου μόνου ἡ ἀνακαίνισις συνεπληρώθη, εἰσήχθησαν αἱ ἀνέσεις ὅλαι τοῦ 19ου αἰῶνος. Καὶ ὅμως τὴν νύκτα, ὅτε ἐξηπλώθην ἐπὶ τῆς μαλακῆς κλίνης ἐντὸς τοῦ θολωτοῦ δωματίου, ἐκυριεύθην ὑπὸ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος. Ἀνελογιζόμην ὅτι εἰς τὸ δωμάτιόν μου ἐκοιμῶντο οἱ σύγχρονοι τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων. Διὰ τῆς φαντασίας μετεφερόμην ὀπίσω εἰς τὸν μεσαιῶνα, καὶ ὑπὸ τὴν λάμψιν τῆς καιούσης ἀρχαίας ἑστίας, τὰ φορέματα τὰ ὁποῖα ἐξεδύθην διὰ νὰ κοιμηθῶ μετεβάλλοντο εἰς σιδηρᾶν πανοπλίαν.

Τὸ πρωί, ὅτε διὰ τοῦ στενοῦ παραθύρου, — τόσον στενοῦ ὥστε ἀμφιβάλω ἐὰν ὁ μεγαλόσωμος ἄρχων τοῦ 1716 ἠδύνατο καὶ ζωντανὸς νὰ διέλθῃ ἐκεῖθεν, — ὅτε διὰ τοῦ στενοῦ παραθύρου ἐξῆλθα εἰς τὴν στενὴν ἔπαλξιν, ἡ θέα ἐκεῖθεν δὲν ἦτο τοιαύτη ὥστε νὰ μὲ μεταφέρῃ ἀμέσως ἐκ τῶν μεσαιωνικῶν ὀνείρων εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχήν. Οὔτε καλλιεργημένοι ἀγροί, οὔτε στοῖβαι ξηροῦ χόρτου, οὔτε ἐπαύλεις ἀγροτικαί, ἢ καπνοδόχοι ἐργοστασίων, ἢ στόμια μεταλλείων. Μόνον ὁ περὶ τὴν οἰκίαν κῆπος καὶ αἱ νέαι φυτεῖαι ἐμαρτύρουν τὴν παρουσίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τὴν ἐπίδρασιν. Πέραν αὐτῶν ἡ ἑλώδης ἔρημος πεδιὰς καὶ οἱ ἀκαλλιέργητοι λόφοι, ἐνώπιόν μου δὲ ἡπλοῦτο γαληνιαία ἡ

ὡραία λίμνη τοῦ Μόχρωμ. Μικρὰ δενδρόφυτα νησίδια ποικίλλουν μὲ τὸ βαθὺ πράσινον χρῶμά των τὰ γαλανὰ νερά, ἐντὸς τῶν ὁποίων κατοπτρίζονται. Τὰ μικρότερα τῶν νησιδίων ἰδιοποιήθησαν ἀποικίαι θαλασσίων πτηνῶν. Ἡ θάλασσα δὲν ἀπέχει πολύ, ἀλλὰ κρύπτουν τὴν θέαν της οἱ μεσολαβοῦντες λόφοι. Ἐπὶ τῆς λίμνης εὑρίσκουν ἄσυλον τὰ θαλάσσια πτηνά, καὶ φέρουν τὴν χάριν τῆς ζωῆς εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐκεῖ ἐρημίαν. Ἕκαστον γένος πτηνῶν ἔχει τὸ νησίδιόν του· ἐδῶ γλάροι, παρέκει χελιδόνες θαλάσσιαι. Ἅμα ἡ παρουσία ἀνθρώπου εἰς τὴν ἀκτὴν διαταράξῃ τὴν ἡσυχίαν των, πτοοῦνται αἱ χελιδόνες καὶ πετοῦν περὶ τὰς φωλεάς των· οἱ δὲ γλάροι, σχίζοντες κυκλοτερῶς τὸν ἀέρα ὑπεράνω τοῦ ἐχθροῦ, μεταδίδουν διὰ τῶν κρωγμῶν των τὰς δεούσας πληροφορίας εἰς τὴν νῆσόν των, μέχρις οὗ, πεισθέντες ὅτι δὲν ἐπίκειται κίνδυνος ἐπιστρέψουν καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν φωλεάν. Ἄλλα δὲ πτηνὰ μεγαλείτερα, κατοικοῦντα εἰς παρακειμένην λίμνην, διατρέχουν μὲ τὰς βαρείας των πτέρυγας τὸ μεταξὺ τῶν λιμνῶν καὶ τῆς θαλάσσης διάστημα.

Χάρις εἰς τὸ ἄγονον τοῦ ἐδάφους διετηρήθησαν εἰς τὴν πεδιάδα καὶ τοὺς πέριξ λόφους ἴχνη τῶν ἀρχαίων τῆς χώρας κατοίκων. Τὸ ἄροτρον δὲν ἰσοπέδωσε τοὺς τάφους, οὔτε νέαι οἰκοδομαὶ ἐξηφάνισαν τὰ προϊστορικὰ ὀχυρώματα. Πολλαχοῦ σωροὶ λίθων ὀγκωδῶν μένουν εἰσέτι, ὡς μνημόσυνα ἡρώων ἀνωνύμων ὑπ' αὐτοὺς τοὺς σωροὺς ταφέντων. Ὅτι δὲν ἐστήθησαν τυχαίως καὶ ἄνευ σκοποῦ ἀποδεικνύεται ἐξ αὐτῆς τῆς τοποθεσίας των. Εἶδα τοιοῦτον τάφον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑψηλοτέρου καὶ ἀποτομωτέρου ἐκεῖ λόφου, ὅπου οἱ λίθοι μετὰ κόπου ἐκ τῆς πεδιάδος μετεφέρθησαν. Ἐκ τῆς κορυφῆς ἐκείνης φαίνονται τῆς ἀπέναντι Ἀγγλίας τὰ ὄρη, καὶ τὰ ἀπέχοντα βουνὰ τῆς Ἰρλανδίας, —ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ πελάγους, εἰς ἴσην ἀπόστασιν ἐκ τῆς Ἀγγλίας, τῆς Σκωτίας καὶ τῆς Ἰρλανδίας, κεῖται ἡ περίεργος νῆσος τοῦ Man, ἡ ὁποία διατηρεῖ τὴν Κελτικήν της γλῶσσαν καὶ τὴν τοπικὴν αὐτοδιοίκησίν της ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἀγγλίας.

Ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἄλλου λόφου σώζονται τὰ ἴχνη κυκλοτεροῦς ὀχυρώματος. Ἐκεῖθεν οἱ ἰθαγενεῖς κατώπτευον τὴν πέριξ χώραν καὶ τὴν θάλασσαν, πρὸς πρόληψιν αἰφνιδίων ἐχθρικῶν ἐπιθέσεων, καὶ κατέφευγον ἐκεῖ εἰς ὥραν κινδύνου ἐκ τῶν ὑπὸ τὰ δάση ἢ ἐπὶ τῶν λιμνῶν συνοικισμῶν των. Ὑπάρχουν τεκμήρια μαρτυροῦντα ὅτι αἱ μικραὶ νῆσοι τῆς λίμνης τοῦ Μόχρωμ κατοικοῦντο ὑπὸ τῶν προϊστορικῶν κατοίκων τῆς Γαλβιδίας. Μία τῶν νήσων συνείχετο μὲ τὴν ὄχθην τῆς λίμνης διὰ πόρου καλυπτομένου ἀπὸ τὰ νερά, σωζομένου δὲ εἰσέτι. Ἡ ὑποβρύχιος αὕτη ὁδὸς δὲν συνδέει διὰ γραμμῆς εὐθείας τὴν ὄχθην καὶ τὴν νῆσον. Εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς λίμνης στρέφεται διὰ μιᾶς πρὸς τὰ δεξιά, μετά τινα δὲ βήματα στρέφεται πάλιν πρὸς τ' ἀριστερὰ ἐπαναλαμβάνουσα τὴν πρὸς τὴν λίμνην διεύθυνσιν. Ὥστε ὁ μὴ γνωρίζων τὸ μυστικὸν ἐβυθίζετο ἐντὸς τῆς λίμνης. Ἡ προφύλαξις ὅμως δὲν ἦτο ὡς φαίνεται ἐπαρκής, ὅθεν τὰ ἐπὶ τῶν λόφων ὀχυρώ-

ματα ([1]). Ὅτι δὲ ἦσαν τὰ τοιαῦτα ὀχυρώματα κατασκευάσματα τῶν ἰθαγενῶν, φαίνεται ἐκ τοῦ κυκλοτεροῦς σχήματός των. Τὰ Ρωμαϊκὰ στρατόπεδα ἦσαν τετραγωνα, ἔκειντο δὲ συνήθως εἰς πεδινὰ μέρη, ὄχι ἐπὶ τῶν ὑψωματων. Εἰς οὐδεμίαν χώραν σώζονται τόσα σχετικῶς ἴχνη Ρωμαϊκῶν ὀχυρωμάτων, ὅσα εἰς Σκωτίαν.

Οἱ Ῥωμαῖοι, ἀφοῦ κατέκτησαν τὰ μεσημβρινὰ τῆς Μεγάλης Βρετανίας. εἰσέβαλον εἰς τὸ βόρειον αὐτῆς, τὴν Καληδονίαν, κατὰ τὸ ἔτος 80 μ. Χ. Τὰ πολλὰ στρατόπεδά των καὶ τὸ τεῖχος τὸ ὁποῖον βραδύτερον ἤγειρεν ὁ Ἀδριανός, εἰς τὰ σημερινὰ περίπου σύνορα Σκωτίας καὶ Ἀγγλίας, μαρτυροῦν τὴν μακρὰν καὶ πεισματώδη ἀντίστασιν τῶν ἰθαγενῶν. Παρεκτὸς τῆς ἀντιστάσεως τῶν κατοίκων, ἀπησχόλησαν ἐνίοτε τὴν Ῥώμην ἐκεῖ ἀνταρσίαι στρατιωτικαί. Μία ἐξ αὐτῶν ἐπροκάλεσε τὴν εἰς Σκωτίαν ἀποστολὴν τοῦ πατρὸς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, Κωνσταντίου τοῦ Χλωροῦ. Ἡ νεωτέρα κριτικὴ ἀνεσκεύασε τὴν ἱστορικὴν

([1]) Τοῦ ὀχυρώματος τούτου οἱ λίθοι συνέχονται ὄχι δι' ἀσβέστου ἀλλὰ διὰ τοῦ πυρός. Οἱ χωρικοὶ ὀνομάζουν τὰ σωζόμενα ἴχνη τοιούτων ὀχυρωμάτων «καμμένας πέτρας», burnt stones· λέγονται δὲ καὶ ὑαλωμένα φρούρια, vitrified forts, ὡς ἐκ τῆς ἀλλοιώσεως τῶν λίθων εἰς ὑαλώδη σχεδὸν ὕλην. Ὅτι δὲ ἡ τοιαύτη διὰ τοῦ πυρὸς συγκόλλησις δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τυχαίας πυρκαϊᾶς, μαρτυρεῖται, ἐκτὸς ἄλλων, καὶ ἐκ τοῦ μεγάλου σχετικῶς ἀριθμοῦ τῶν τοιούτων λειψάνων τοῦ παρελθόντος.

δοξασίαν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἐγεννήθη εἰς Ἐβόρακον, ὄχι μακρὰν τῶν Σκωτικῶν συνόρων. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε, αἱ λεγεῶνες τῆς Μεγάλης Βρετανίας ὑπεστήριξαν αὐτὸν πρῶται, ὅτε ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ, τὸ δὲ ὄνομά του ἔμεινε παντοτε προσφιλὲς εἰς Σκωτίαν. Περὶ τὸ 407 μ. Χ. εἷς στρατηγὸς Ῥωμαῖος, φέρων τὸ ὄνομα τοῦτο, ἀνεκηρύχθη ἐκεῖ Καῖσαρ, ἡ δὲ ἐπιτυχία του ἀπεδίδετο εἰς τὸ ὅτι ὠνομάζετο Κωνσταντῖνος. Ἀλλὰ θελήσας νὰ καθυποτάξῃ ὁλόκληρον τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος ἐνικήθη καὶ κατεστραφη. Ἔκτοτε δέ, ἐπὶ Ὀνωρίου, διακόπτεται ἡ σχέσις μεταξὺ Μεγάλης Βρετανίας καὶ Ῥώμης.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ῥωμαίων ἐκ τῆς Μεγάλης Βρετανίας, περὶ τὸ 407 μ. Χ., ἐπέρχεται σκότος βαθύ. Ἡ ἱστορία σιωπᾷ, ἡ ποίησις δὲ τολμᾷ νὰ τὴν ἀναπληρώσῃ, χωρὶς ὅμως νὰ βασίζεται ἐπὶ σπουδαίων ὑποστάσεων. Ὑπάρχουν δύο πηγαὶ τοιούτων παραδόσεων. Ἐν πρώτοις, ὁ κύκλος τῶν λεγομένων Ἀρθουρικῶν ποιημάτων. Καὶ ἂν ὅμως παραδεχθῶμεν ὡς γεγονὸς ἱστορικὸν τὴν ὕπαρξιν τοῦ βασιλέως Ἀρθούρου, τὰ μεσαιωνικὰ ποιήματα τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ἥρωας, παριστοῦν ἐποχὴν ἱπποτισμοῦ φεουδαλικοῦ, ὁποῖος δὲν ὑπῆρχεν εἰσέτι ὁπότε ὑποτίθεται ὅτι ἔζη ὁ Ἀρθοῦρος. Ὥστε, ἀνεξαρτήτως τοῦ μυθικοῦ χαρακτῆρος τῶν προσώπων καὶ τῶν συμβάντων, τὰ παριστανόμενα εἰς τὰ ποιήματα ἐκεῖνα ἤθη καὶ ἔθιμα εἶναι προφανὴς ἀναχρονισμός. Ἄλλως δέ, ἕκαστον τῶν Κελτικῶν φύλων ἰδιο-

ποιεῖται τὰς Ἀρθουρικὰς παραδόσεις. Δύσκολον νὰ περιορισθῇ εἰς Σκωτίαν ἡ σκηνή των.

Ἄλλη πηγή, ἀποκλειστικῶς αὕτη Σκωτική ἀλλὰ κύρους ὄχι ἀσφαλεστέρου, εἶναι τὰ Ὀσσιανικὰ ποιήματα. Τινὰ ἐξ αὐτῶν ἔγειναν γνωστὰ παρ' ἡμῖν δι' ἐπιτυχῶν ἐμμέτρων μεταφράσεων. Ἡ ἱστορία τῶν ποιημάτων τούτων εἶναι ὁπωσοῦν περίεργος. Περὶ τὸ 1770 ὁ Σκῶτος Macpherson ἐδημοσίευσεν «ἀποσπάσματά τινα ἀρχαίας ποιήσεως συλλεγέντα εἰς τὴν Βόρειον Σκωτίαν». Τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα ἐπροξένησαν ἐντύπωσιν εἰς Σκωτίαν, καὶ οἱ θαυμασταί των παρεκίνησαν τὸν μεταφραστὴν νὰ συλλέξῃ καὶ ἄλλα. Τότε ἐπηκολούθησεν ἡ δημοσίευσις τῆς εἰς τὸ πεζὸν Ἀγγλικῆς μεταφράσεως ὁλοκλήρου τοῦ κύκλου τῶν Ὀσσιανικῶν ποιημάτων. Τὸ πρωτότυπον ὅμως οὐδεὶς ποτε εἶδε, καὶ τοῦτο ἐνίσχυσε τὴν κατακραυγὴν τῶν θεωρούντων τὰ ἀρχαῖα δῆθεν ἐκεῖνα Σκωτικὰ ποιήματα ὡς πλαστά. Ἀληθῶς, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Macpherson εὑρέθη μεταξὺ τῶν ἐγγράφων του κείμενόν τι εἰς τὴν Κελτικήν,—εἰς Κελτικὴν ὅμως σύγχρονον, ὄχι τὴν ἀρχαίαν Γαελικήν. Τὴν σήμερον ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη εἶναι ὅτι τὰ λεγόμενα Ὀσσιανικὰ ποιήματα βασίζονται ἐν μέρει ἐπὶ ἀρχαίων τοπικῶν παραδόσεων, ἀλλ' εἶναι πράγματι προϊὸν τῆς φαντασίας τοῦ Macpherson. Ὁ γενόμενος ὅμως περὶ αὐτὰ κρότος ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου εἰς τὴν ἄγνωστον ἔτι ἐποχὴν ἐκείνην τῆς Σκωτικῆς ἱστορίας. Ὁπωσδήποτε, τὰ ποιήματα τὰ ἀναγόμενα εἰς τοὺς μυθικοὺς

ἐκείνους βασιλεῖς, τὸν Ὀσσιανικὸν Φίγγαλ ἐξ ἑνὸς καὶ τὸν Ἀρθοῦρον ἐξ ἄλλου, ἐπιρρίπτουν ἀμυδρόν τι φῶς εἰς τὸ χάος τὸ ὁποῖον ἐπηκολούθησε τὴν Ῥωμαϊκὴν κατάκτησιν καὶ εἰς τὴν ζύμωσιν τῶν διαφόρων στοιχείων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπῆλθε βαθμηδὸν ὁ σχηματισμὸς τῆς Σκωτίας καὶ τῆς Ἀγγλίας τῶν μεταγενεστέρων χρόνων.

Ὡς γνωστόν, τὴν Εὐρωπαϊκὴν ἤπειρον κατέκλυσαν διαδοχικῶς διάφορα φῦλα τῆς μεγάλης Ἀσιατικῆς οἰκογενείας, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδόθη, χάριν εὐκολίας, ἡ συνοπτικὴ ἐπωνυμία τῶν Ἀρίων. Ἐκ τῆς οἰκογενείας ταύτης οἱ πρῶτοι εἰσβαλόντες μέχρι τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Εὐρώπης ἦσαν οἱ Κελτοί. Δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν τίνες ἦσαν οἱ ὑπὸ τῶν Κελτῶν διωχθέντες ἢ ἀπορροφηθέντες κάτοικοι ἀλλ' ὡς ἔσχατον λείψανόν των δύνανται μετ' ἀσφαλείας νὰ θεωρηθοῦν ἐξ ἑνὸς μὲν οἱ περισωθέντες εἰς τὰ ἄκρα τῆς Βαλτικῆς Φῖνοι, καὶ ἐξ ἄλλου οἱ Βάσκαι τῶν Πυρηναίων. Ἐπὶ Ῥωμαίων, τὸ πλεῖστον τῆς βορειοδυτικῆς Εὐρώπης κατεῖχον οἱ Κελτοί. Ἡ Γαλλία, ἡ Μεγάλη Βρετανία καὶ ἡ Ἰρλανδία ἦσαν κατ' ἐξοχὴν χῶραι Κελτικαί. Ἀλλά, μετὰ τὴν ἐξασθένησιν τῆς Ῥωμαϊκῆς παντοκρατορίας, οἱ Κελτοὶ ἔπαθον ὅ,τι καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν κάτοικοι τῶν μερῶν ἐκείνων. Αἱ Τευτονικαὶ εἰσβολαὶ τοὺς περιώρισαν εἰς τὰ δυτικώτερα ἄκρα τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Εἰς τὴν νῆσον ταύτην ἡ ὑποχώρησις τῶν Κελτῶν ἔγεινε βαθμιαία. Ἐπὶ Θεοδωρίκου, περὶ

τὰ 500 μ. Χ., μόνη ἡ ἀνατολικομεσημβρινὴ ἄκρα της κατείχετο ὑπὸ Σαξόνων. Μετὰ δύο αἰῶνας, μόνη ἡ πρὸς δυσμὰς Ἀγγλία καὶ τὸ πλεῖστον τῆς βορειοδυτικῆς Σκωτίας κατείχοντο ὑπὸ Κελτῶν. Τὸ ἐπίλοιπον τῆς χώρας κατεκτήθη ὑπὸ Σαξόνων πρὸς νότον, καὶ ὑπὸ Σκανδιναυῶν πρὸς βορρᾶν. Εἰς τὴν Ἰρλανδίαν τὸ Κελτικὸν στοιχεῖον ἐπεκράτησεν. Ἄξιον δὲ σημειώσεως ὅτι Σκῶτοι τότε ἐλέγοντο οἱ Ἰρλανδοί. Ἀποικία αὐτῶν μεταναστεύσασα ἐξ Ἰρλανδίας εἰς τὴν ἄντικρυ παραλίαν ἔδωκε τὸ ὄνομά της εἰς ὁλόκληρον τὸ ἀρκτικὸν μέρος τῆς Μεγάλης Βρετανίας, καὶ τὸ ὄνομα τῶν Σκώτων διῃωνίσθη εἰς τὴν νέαν πατρίδα των ἐνῷ ἐλησμονήθη εἰς τὴν γῆν ὁπόθεν ἦλθον.

Ἐκ τοῦ κυκεῶνος ἐκείνου Τευτονικῶν καὶ Κελτικῶν στοιχείων συνεκροτήθη βαθμηδὸν κράτος Σκωτικόν, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα ν' ἀποκαλέσωμεν βασίλειον, καθόσον οἱ χρονογράφοι μνημονεύουν σειρὰς καὶ ὀνόματα βασιλέων. Μεταξὺ αὐτῶν συγκαταριθμοῦνται ὁ Δώγκαν, ὁ φονευθεὶς ὑπὸ τοῦ Μάκβεθ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Δώγκαν Μάλκολμ, ὁ ἐκθρονίσας τὸν Μάκβεθ. Ἡ φαντασία τοῦ Σαικσπείρου ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς ἀθανασίαν, τὴν ὁποίαν δὲν ὠνειρεύοντο οἱ χρονογράφοι τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Περὶ τῆς τότε κοινωνικῆς καταστάσεως τῆς Σκωτίας δὲν μᾶς διδάσκουν πολλὰ οἱ χρονογραφοι. Γνωρίζομεν ὅμως ὅτι ἐπὶ αἰῶνας ἡ κυριαρχία τῶν βασιλέων ἠμφισβητεῖτο ὑπὸ τῶν ἡγεμονίσκων τῆς χώρας καὶ τῶν ἀλλοφύλων κατοίκων. Τὴν δὲ ἀγριότητα τῆς ἐποχῆς ἐπέτεινον αἱ φυλετικαὶ διαιρέσεις.

Κατὰ τὸν ἑνδέκατον αἰῶνα νέα τῶν πραγμάτων μεταβολή. Οἱ Νορμανδοὶ κατακτοῦν τὴν Ἀγγλίαν. Οἱ Νορμανδοὶ ἦσαν Σκανδιναυοὶ καὶ οὗτοι, ἐξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι πρό τινων αἰώνων εἶχον διασπείρει τὸν τρόμον εἰς τὰ παράλια τῆς ἀρκτῴας Εὐρώπης καὶ κατακτήσει τὰ βόρεια τῆς Σκωτίας καὶ τὰς περὶ τὴν Σκωτίαν νήσους. Ἀλλ' ἐγκαταστάντες εἰς τὴν βόρειον Γαλλίαν ἔμαθον τὴν γλῶσσαν καὶ προσέλαβον τὰ ἤθη καὶ τοὺς φεουδαλικοὺς θεσμούς της, ὥστε ὡς Γάλλους τοὺς ἐθεώρουν οἱ Σάξονες τῆς Ἀγγλίας, ὡς Γάλλους δὲ τοὺς ἐγνωρίσαμεν καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ Ἰταλοὶ ὅτε, κατὰ τὴν ἑνδεκάτην ἐπίσης ἑκατονταετηρίδα, ἐξέτεινον μέχρι τῆς Μεσογείου τὰς ἐκδρομὰς καὶ τὰς κατακτήσεις των. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἡ κατάκτησίς των ὑπῆρξε μόνιμος καὶ στερεα. Ἐκεῖ, συγχωνευθέντες μετὰ τῶν κατακτηθέντων, ἐλησμόνησαν βαθμηδὸν καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς παραδόσεις τῆς Γαλλίας. Γενόμενοι Ἄγγλοι ἵδρυσαν κράτος, τοῦ ὁποίου δὲν ἐφαντάζοντο τὴν μέλλουσαν δόξαν.

Ἀλλὰ οἱ Νορμανδοὶ κατακτήσαντες τὴν Ἀγγλίαν δὲν καθυπέταξαν καὶ τὴν Σκωτίαν. Περιέκοψαν μόνον τὰ σύνορά της, ἰδιοποιηθέντες χώρας αἱ ὁποῖαι ἕως τότε διημφισβητοῦντο μεταξὺ τῶν δύο ὁμόρων κρατῶν. Ἡ ἀντίστασις τῶν Σκώτων εἰς τὸ Ἀγγλονορμανδικὸν κράτος συνετέλεσεν εἰς τὸ ν' αὐξήσῃ τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν διαφοράν. Ναὶ μέν, ἡ Νορμανδικὴ κατάκτησις τῆς Ἀγγλίας ἐπέφερεν εἰς τοὺς θεσμούς, εἰς τὰ ἤθη καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Σκωτίας ἀποτε-

λέσματα πολὺ σημαντικώτερα ἢ πᾶσαι αἱ προγενέστεραι εἰσβολαὶ καὶ κατακτήσεις τῆς Μεγάλης Βρετανίας, ἀλλ' ἡ Σκωτία, μὴ καθυποβληθεῖσα εἰς τοὺς Νορμανδούς, διετήρησε ἀμιγέστερον τὸν Σαξονικὸν χαρακτῆρά της. Εἰς τοῦτο δὲ συνετέλεσεν ἡ κατάκτησις αὐτὴ τῆς Ἀγγλίας, καθόσον οἱ Σάξονες, οἱ μὴ ἀνεχόμενοι τὴν ἐπικράτησιν τῶν Νορμανδῶν, μετηνάστευον ἐξ Ἀγγλίας εἰς τὴν μεσημβρινὴν Σκωτίαν. Καὶ σήμερον ἔτι, μετὰ δύο αἰώνων πολιτικὴν ἕνωσιν, οἱ δύο λαοὶ δὲν συνεταυτίσθησαν· ἡ Σκωτία μένει Σαξονικωτέρα τῆς Ἀγγλίας. Τοῦτο πρὸ πάντων διαφαίνεται ἐκ τῆς λαλουμένης εἰς τὰς δύο χώρας γλώσσης. ἡ γλῶσσά των κατ' οὐσίαν εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή, ἀλλ' αἱ δύο διάλεκτοι διαφέρουν ἐπαισθητῶς καὶ κατὰ τὸ λεκτικὸν καὶ κατὰ τὴν προφοράν. Οἱ Νορμανδοί, μετὰ τοῦ πολιτισμοῦ τὸν ὁποῖον προσέλαβον εἰς τὴν λατινικὴν Γαλλίαν, μετέφερον εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὰς λατινικὰς παραδόσεις. Εἰς αὐτοὺς ὀφείλονται αἱ πολλαὶ λατινικαὶ λέξεις αἱ εἰσαχθεῖσαι εἰς τὴν Ἀγγλικὴν γλῶσσαν. Εἰς αὐτοὺς ἐπίσης ὀφείλεται καὶ ἡ βαθμιαία τῆς προφορᾶς μαλάκυνσις, κατὰ συνέπειαν τῆς ὁποίας ἐπῆλθεν ἡ μεταξὺ τῆς προφορᾶς καὶ τῆς γραφῆς διαφορά, ἡ παρέχουσα τοσαύτας δυσκολίας εἰς τοὺς ξένους τοὺς ἐκμανθάνοντας τὴν Ἀγγλικήν. Ἡ λογία καὶ ἐπίσημος τῆς Σκωτίας γλῶσσα εἶναι ἡ Ἀγγλική. Ἀλλ' ἡ κοινῶς λαλουμένη, ἡ δημώδης Σκωτικὴ διάλεκτος, δὲν ἔχει τὰς λατινικὰς τῆς Ἀγγλικῆς λέξεις, διεφύλαξε δὲ τοὺς Σαξονικοὺς ἰδιωτισμοὺς καὶ τὴν Σαξονικὴν προφορὰν

της· τὰ ἀριθμητικὰ sax, sayven, aucht, καὶ ἐν γένει αἱ λέξεις ὅπου ἐπικρατοῦν τὰ λαρυγγοπρόφερτα, προφέρονται ὡς γράφονται. Ὁ Γερμανός, ὁ Σκανδιναυός, ἢ ὁ Ὀλλανδὸς μάλιστα τῆς Φριζίας, ἀναγνωρίζουν τὴν κοινὴν προγονικήν, τὴν Τευτονικὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν Σκωτίαν πολὺ περισσότερον ἢ εἰς τὴν Ἀγγλίαν.

Ταῦτα περὶ τῶν Σαξόνων, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὸ μέγιστον τῆς Σκωτίας. Οἱ δὲ Κελτοὶ περιωρίσθησαν πολὺ πλέον ἢ ὅσον εἶχον ἤδη περιορισθῆ κατὰ τὴν δεκάτην ἑκατονταετηρίδα [1]. Κατοικοῦντες τὰ βορειοδυτικώτερα τῆς χώρας, λαλοῦν τὴν καλουμένην Γαελικήν, ἡ ὁποία διαφέρει τῶν ἄλλων Κελτικῶν διαλέκτων τῆς Ἰρλανδίας, τῆς Οὐαλίας καὶ τῆς Γαλλικῆς Βρετανίας. Οἱ Κελτοὶ ἀποτελοῦν σήμερον τὸ δέκατον ἕκτον μόλις τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς Σκωτίας. Ἐπὶ 3,735,000 κατοίκων μόνον 231,600 λαλοῦν τὴν Κελτικὴν [2].

[1] Ἐκτὸς τῆς Ἰρλανδίας, ὅπου τὸ Κελτικὸν στοιχεῖον ἀνέδειξε μεγαλειτέραν ζωτικότητα, εἰς μὲν τὴν Ἀγγλίαν μένει ἔτι Κελτικὴ ἡ πρὸς δυσμὰς ὀρεινὴ χώρα, ἡ λεγομένη Οὐαλία, Wales, pays de Galles, εἰς δὲ τὴν Γαλλίαν ἡ Βρετανία, ἐν μέρει. Ἡ ἄντικρυ τῆς Γαλλικῆς Βρετανίας Ἀγγλικὴ ἐπαρχία τῆς Κορνουάλλης ἐξηγγλίσθη ὁλοσχερῶς. Ἡ τελευταία ἐκεῖ γραῖα ἡ λαλοῦσα τὴν Κελτικὴν διάλεκτον ὡς μητρικήν της γλῶσσαν, ἀπεβίωσε πρὸ αἰῶνος καὶ ἐπέκεινα.

[2] Ἐπὶ τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ Ἰρλανδίας, συμποσουμένου κατὰ τὸ 1881, εἰς 35,241,482 ψυχάς, οἱ λαλοῦντες τὴν Κελτικὴν ὑπελογίζοντο εἰς 2,062,359, ἤτοι εἰς ὀλιγώτερον τῶν ἕξ τοῖς ἑκατόν. Ἐξ αὐτῶν 885,765 ἤτοι 18, $^{2}/_{10}$ τοῖς $^{0}/_{0}$ τοῦ ὅλου

Διὰ ν' ἀκούσῃ τις τὴν γλῶσσάν των ἀνάγκη ν' ἀναβῇ εἰς τὰ ὀρεινὰ τῆς χώρας. Ἐρχόμενος ἐξ Ἀγγλίας θ' ἀκούσῃ μόνην τὴν ἐπικρατοῦσαν Σαξονικὴν διάλεκτον. Ἐκ τῆς προφορᾶς δὲ καὶ μόνης ἐννοεῖ ὁ περιηγητὴς πότε μετέβη ἐκ τῶν συνόρων τῆς Ἀγγλίας εἰς τὴν Σκωτίαν.

Παρεκτὸς ὅμως τῆς γλώσσης ὁ περιηγητὴς παρατηρεῖ καὶ ἄλλο τι διακριτικὸν τῆς Σκωτίας. Ἅμα εἰς σταθμὸν σιδηροδρόμου, ἐπὶ τοίχου προσιτοῦ, ἴδῃς παῖδας καθημένους καὶ ἐπιδεικνύοντας μακρὰν σειρὰν γυμνῶν ποδῶν, ἔσο βέβαιος ὅτι εὑρίσκεσαι ἐντὸς τῆς Σκωτίας. Λέγεται, καὶ τὸ πιστεύω, ὅτι τὸ ἔθιμον συντελεῖ εἰς τὴν εὐκρασίαν καὶ τὴν εὐκινησίαν. Ἄλλως δὲ οἱ ὀρεινοὶ τῆς Κελτικῆς Σκωτίας δὲν ἔχουν μόνους τοὺς πόδας γυμνοὺς ὑπὸ τὴν ποικιλόχρουν φουστανέλαν των. Οἱ γυμνοὶ πόδες προκαλοῦν τὴν προσοχὴν τοῦ ξένου ἕνεκα τοῦ ψυχροῦ κλίματος, καὶ διότι τὸ πρᾶγμα δὲν συνειθίζεται εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Δὲν περιορίζεται δὲ εἰς μόνους τοὺς παῖδας. Εἰς ἕνα τῶν περιπάτων μου συνήντησα γυναῖκα μεσόκοπον, ὄχι ἐκ τῶν κατωτέρων τάξεων, καθόσον ἠδυνάμην νὰ κρίνω ἐκ τῆς εὐπρεποῦς ἐνδυμασίας της. Εἰς τὴν μίαν χεῖρα ἐκράτει τὸ ἀλεξι-

πληθυσμοῦ τῆς Ἰρλανδίας λαλοῦν τὴν Γαελικὴν διάλεκτον τῆς Ἰρλανδίας, 950,000 ἢ 70 τοῖς $^0/_0$ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Οὐαλίας λαλοῦν τὴν λεγομένην Κυμβρικὴν διάλεκτον, καὶ οἱ ὡς ἄνω 231,594 κάτοικοι τῆς Σκωτίας, ἢ 16, $^{20}/_{00}$ τοῖς $^0/_0$ τοῦ ὅλου ἐκεῖ πληθυσμοῦ λαλοῦν τὴν Σκωτικὴν Γαελικήν.

βρόχιον, εἰς τὴν ἄλλην τὰ ὑποδήματά της, καὶ ἐβάδιζε ρωμαλέως μὲ γυμνοὺς τοὺς πόδας της.

Ἡ παρέκβασις αὕτη μᾶς ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὸ Μόχρωμ καὶ ἀπὸ τὴν περιοδείαν μου. Ὁ σιδηρόδρομος διατρέχων ὅλην τὴν παραλίαν τῆς δυτικομεσημβρινῆς ἐκείνης ἄκρας τῆς Σκωτίας, ἐπέτρεπε νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὴν πρώτην μας ἀφετηρίαν (τὴν οἰκίαν Dumfries) στρεφόμενοι, οὕτως εἰπεῖν, κυκλοειδῶς. Διέρχεται δὲ ὁ σιδηρόδρομος χώρας πολὺ διαφόρους ἢ τὴν περὶ τὸ Μόχρωμ ἔρημον. Πανταχοῦ ἀγροὶ καλλιεργημένοι, καὶ σημεῖα εὐημερίας, καὶ σταθμοὶ συνεχεῖς εἰς χωρία καὶ κωμοπόλεις καὶ εἰς πόλεις ἀκμαζούσας, ὁποῖαι ἡ μεσόγειος Dumfries καὶ ἡ παράλιος Ayr.

Καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν ἐκείνην διατηρεῖται μετὰ στοργῆς ἡ μνήμη καὶ ἡ φήμη τοῦ ποιητοῦ Burns. Γεννηθεὶς πλησίον τοῦ Ayr, ἀπέθανεν εἰς τὴν πόλιν Dumfries. — παρεκτὸς δὲ τοῦ ὀλίγου χρόνου τὸν ὁποῖον διῆλθεν εἰς Ἐδιμβοῦργον, διεβίωσεν εἰς τὰς δύο ἐκείνας πόλεις ἢ εἰς τὰ ἀγροκήπια ὅπου μετῆλθε τὸ γεωργικόν του στάδιον. Εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τὰ συνεχόμενα μὲ τὴν σύντομον ὕπαρξίν του, οἱ συμπατριῶταί του σεμνύνονται διὰ τὸ ὄνομά του, οἱ δὲ ξένοι ἔρχονται πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν μερῶν τὰ ὁποῖα ἐδόξασεν ἡ διάβασίς του, ἢ τῶν μνημείων ὅσα εἰς τιμήν του ἐστήθησαν.

Ὁ Burns εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὸς ποιητὴς τῆς Σκωτίας. Υἱὸς πτωχῶν ἐναρέτων γονέων, ἀνηκόντων

Διὰ ν' ἀκούσῃ τις τὴν γλῶσσάν των ἀνάγκη ν' ἀναβῇ εἰς τὰ ὀρεινὰ τῆς χώρας. Ἐρχόμενος ἐξ Ἀγγλίας θ' ἀκούσῃ μόνην τὴν ἐπικρατοῦσαν Σαξονικὴν διάλεκτον. Ἐκ τῆς προφορᾶς δὲ καὶ μόνης ἐννοεῖ ὁ περιηγητὴς πότε μετέβη ἐκ τῶν συνόρων τῆς Ἀγγλίας εἰς τὴν Σκωτίαν.

Παρεκτὸς ὅμως τῆς γλώσσης ὁ περιηγητὴς παρατηρεῖ καὶ ἄλλο τι διακριτικὸν τῆς Σκωτίας. Ἅμα εἰς σταθμὸν σιδηροδρόμου, ἐπὶ τοίχου προσιτοῦ, ἴδῃς παῖδας καθημένους καὶ ἐπιδεικνύοντας μακρὰν σειρὰν γυμνῶν ποδῶν, ἔσο βέβαιος ὅτι εὑρίσκεσαι ἐντὸς τῆς Σκωτίας. Λέγεται, καὶ τὸ πιστεύω, ὅτι τὸ ἔθιμον συντελεῖ εἰς τὴν εὐκρασίαν καὶ τὴν εὐκινησίαν. Ἄλλως δὲ οἱ ὀρεινοὶ τῆς Κελτικῆς Σκωτίας δὲν ἔχουν μόνους τοὺς πόδας γυμνοὺς ὑπὸ τὴν ποικιλόχρουν φουστανέλαν των. Οἱ γυμνοὶ πόδες προκαλοῦν τὴν προσοχὴν τοῦ ξένου ἕνεκα τοῦ ψυχροῦ κλίματος, καὶ διότι τὸ πρᾶγμα δὲν συνειθίζεται εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Δὲν περιορίζεται δὲ εἰς μόνους τοὺς παῖδας. Εἰς ἕνα τῶν περιπάτων μου συνήντησα γυναῖκα μεσόκοπον, ὄχι ἐκ τῶν κατωτέρων τάξεων, καθόσον ἠδυνάμην νὰ κρίνω ἐκ τῆς εὐπρεποῦς ἐνδυμασίας της. Εἰς τὴν μίαν χεῖρα ἐκράτει τὸ ἀλεξιβρόχιον, εἰς τὴν ἄλλην τὰ ὑποδήματά της, καὶ ἐβάδιζε ρωμαλέως μὲ γυμνοὺς τοὺς πόδας της.

πληθυσμοῦ τῆς Ἰρλανδίας λαλοῦν τὴν Γαελικὴν διάλεκτον τῆς Ἰρλανδίας, 950,000 ἢ 70 τοῖς °/₀ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Οὐαλίας λαλοῦν τὴν λεγομένην Κυμβρικὴν διάλεκτον, καὶ οἱ ὡς ἄνω 231,594 κάτοικοι τῆς Σκωτίας, ἢ 16, $^{20}/_{00}$ τοῖς °/₀ τοῦ ὅλου ἐκεῖ πληθυσμοῦ λαλοῦν τὴν Σκωτικὴν Γαελικήν.

Ἡ παρέκβασις αὕτη μᾶς ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὸ Μόχρωμ καὶ ἀπὸ τὴν περιοδείαν μου. Ὁ σιδηρόδρομος διατρέχων ὅλην τὴν παραλίαν τῆς δυτικομεσημβρινῆς ἐκείνης ἄκρας τῆς Σκωτίας, ἐπέτρεπε νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὴν πρώτην μας ἀφετηρίαν (τὴν οἰκίαν Dumfries) στρεφόμενοι, οὕτως εἰπεῖν, κυκλοειδῶς. Διέρχεται δὲ ὁ σιδηρόδρομος χώρας πολὺ διαφόρους ἢ τὴν περὶ τὸ Μόχρωμ ἔρημον. Πανταχοῦ ἀγροὶ καλλιεργημένοι, καὶ σημεῖα εὐημερίας, καὶ σταθμοὶ συνεχεῖς εἰς χωρία καὶ κωμοπόλεις καὶ εἰς πόλεις ἀκμαζούσας, ὁποῖαι ἡ μεσόγειος Dumfries καὶ ἡ παράλιος Ayr.

Καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν ἐκείνην διατηρεῖται μετὰ στοργῆς ἡ μνήμη καὶ ἡ φήμη τοῦ ποιητοῦ Burns. Γεννηθεὶς πλησίον τοῦ Ayr, ἀπέθανεν εἰς τὴν πόλιν Dumfries. — παρεκτὸς δὲ τοῦ ὀλίγου χρόνου τὸν ὁποῖον διῆλθεν εἰς Ἐδιμβοῦργον, διεβίωσεν εἰς τὰς δύο ἐκείνας πόλεις ἢ εἰς τὰ ἀγροκήπια ὅπου μετῆλθε τὸ γεωργικόν του στάδιον. Εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τὰ συνεχόμενα μὲ τὴν σύντομον ὕπαρξίν του, οἱ συμπατριῶταί του σεμνύνονται διὰ τὸ ὄνομά του, οἱ δὲ ξένοι ἔρχονται πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν μερῶν τὰ ὁποῖα ἐδόξασεν ἡ διάβασίς του, ἢ τῶν μνημείων ὅσα εἰς τιμήν του ἐστήθησαν.

Ὁ Burns εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὸς ποιητὴς τῆς Σκωτίας. Υἱὸς πτωχῶν ἐναρέτων γονέων, ἀνηκόντων

εἰς τὴν γεωργικὴν τάξιν, ἐγεννήθη τὸ 1759 καὶ ἀπέθανε, νέος ἔτι, τὸ 1796. Ἔζησε βίον ἄτακτον καὶ τρικυμιώδη. Δοῦλος τῶν παθῶν του, δὲν ἠδυνήθη πάντοτε νὰ τὰ καθυποτάξῃ εἰς τὸν χαλινὸν τῆς φρονήσεως. Ἀλλ' ἐντὸς αὐτοῦ ἐνυπῆρχον δύο ἄνθρωποι. Ὁ εὐτελέστερος παρῆλθε καὶ θὰ λησμονηθῇ, διεσώθη δὲ ὁ ἐμπνευσμένος ποιητής, ὁ ἐμφορούμενος γενναίων αἰσθημάτων, ὁ δοξάσας τὴν πατρίδα διὰ τῶν ἔργων του. Ἀτυχῶς, οἱ ζηλοῦντες τὴν δόξαν τῶν τοιούτων ἀνδρῶν νομίζουν ἐνίοτε ὅτι τὸ ἀχαλίνωτον τῆς ζωῆς ἦτο συμπλήρωμα ἀναπόφευκτον τῆς μεγαλοφυΐας των. καὶ θέλοντες νὰ γίνουν ἐφάμιλλοι ἐκείνων, μιμοῦνται τὸ εὐκολώτερον καὶ χειρότερον, καὶ μόνον εἰς ἐκεῖνο ἐπιτυγχάνουν. Διὰ τοῦτο, καθὼς ἐπίσης καὶ διὰ τὴν μνήμην αὐτὴν τοῦ Burns, θὰ ἦτο καλλίτερον ἐὰν ἔμενον ἄγνωστοι αἱ λεπτομέρειαι πᾶσαι τοῦ βίου του.

Ὁ Burns ἦτο ἔξοχος λυρικὸς ποιητής. Δὲν ἐνεωτέρισε. Παρεδέχθη τὸ μέτρον, τὸ σχῆμα, τὸ ὕφος καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν πρὸ αὐτοῦ λυρικῶν ποιητῶν τῆς Σκωτίας, ἀλλὰ τοὺς ὑπερηκόντισεν ὅλους. Ἠσθάνθη βαθέως καὶ περιέγραψε πιστῶς τὰ αἰσθήματα, τὸν βίον, τὴν γῆν τῶν συμπατριωτῶν του. Τὰ πάντα γνήσια καὶ ἀληθῆ εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἐμπνεύσεώς του· οὐδεμία ἐπιτήδευσις. οὐδεμία προσπάθεια ὅπως συναρπάσῃ διὰ τεχνασμάτων τὸν θαυμασμὸν τῶν συγχρόνων του. Ἐκ τῆς ταπεινῆς περιωπῆς του ἔβλεπε τὴν κοινωνίαν ὁλόκληρον, ἔβλεπε τὴν φύσιν μὲ βλέμμα διαπεραστικόν, μὲ διάνοιαν διαυγῆ, μὲ καρδίαν πλήρη

θέρμης. Ὅ,τι δὲ ἔβλεπε τὸ ἐξέφραζεν, ὄχι διὰ ψυχρῶν τυπικῶν ἐκφράσεων, ἀλλ' εἰς τὴν ἰδικήν του γλῶσσαν, τὴν ζῶσαν τῆς πατρίδος του διάλεκτον. Τὸ ἐξέφραζε δὲ μὲ δύναμιν, μὲ ζωηρότητα καὶ μὲ εὐστοχίαν τόσην, ὥστε ἀνύψωσε διὰ μιᾶς εἰς φιλολογικὴν τὴν χωρικήν του διάλεκτον καὶ τὴν ἀποκατέστησε κλασικήν.

Οἱ Σκῶτοι δὲν θεωροῦν τὸν Burns ὡς ἐθνικὸν ποιητὴν μόνον διότι ἔψαλε τὸν βίον των· ὀφείλουν εἰς αὐτὸν μεγαλειτέραν εὐγνωμοσύνην. Ὁ ποιητὴς οὗτος ἀνεφάνη εἰς περίοδον ἐθνικῆς καταπτώσεως. Μετὰ ἑκατονταετῆ θρησκευτικὴν πάλην, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν μακρῶν ἀγώνων ὑπὲρ τῆς παλινορθώσεως τῶν Στουάρδων, ἡ ἐξηντλημένη Σκωτία ὑπεβλήθη εἰς τὴν πολιτικὴν ἕνωσίν της μετὰ τῆς Ἀγγλίας. Ἡ Σκωτία ἔμεινεν ἄνευ βασιλείας χωριστῆς, ἄνευ συνελεύσεως ἰδίας τῶν ἀντιπροσώπων της, — ἐκινδύνευε δὲ ν' ἀπορροφηθῇ ἐξ ὁλοκλήρου ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας. Ἡ ἀρχαία ὑπερηφάνεια τῶν Σκώτων διὰ τὸν ἐθνισμόν των ἐφαίνετο κλονιζομένη. Οἱ συγγραφεῖς καὶ οἱ ποιηταί της, γράφοντες Ἀγγλιστί, ἐφοβοῦντο πρὸ παντὸς ἄλλου μὴ φωραθοῦν ἀσχημίζοντες τὸ ὕφος των διὰ Σκωτικῶν ἰδιωτισμῶν. Αἴφνης, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀχρόου ἐκείνης φιλολογίας, ἀνεφάνη ὁ Burns ἐκλέγων ὡς ἀντικείμενον τῆς ἐμπνεύσεώς του τὸν βίον τῆς πατρίδος του, βίον ἄγνωστον εἰς τοὺς ξενίζοντας λογίους, ὡς ὄργανον δὲ τὴν περιφρονουμένην κοινὴν καὶ ζῶσαν γλῶσσαν τῶν ὁμογενῶν του. Οὕτω, συγκινῶν τοὺς συγχρόνους του διὰ συγκινήσεων τὰς ὁποίας εἶχον ἀπομάθει, ἀφύπνισεν εἰς τὰς καρδίας των

τὸ κινδυνεῦον ν' ἀποκοιμηθῇ ἐθνικὸν φρόνημα ([1]). Μὴ νομίσῃ τις ὅτι ἐπωφελοῦμαι τῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ πλέξω, ἐκ πλαγίου, στεφάνους διὰ τοὺς ὑπερμάχους τῆς καθομιλουμένης μας γλώσσης. Ὅσα εἶπα τὰ ἐσταχυολόγησα ἐκ προσφάτου βιογραφίας τοῦ Burns. «Ἐάν, ἐπιλέγει ὁ Σκῶτος βιογράφος, ἐὰν τὴν σήμερον οἱ Σκῶτοι τρέφουν πρὸς τὴν πατρίδα των αἴσθημα ἀγάπης ἰσχυρότερον ἢ οἱ πατέρες των τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ἐὰν ὑπερηφανεύωνται δι' αὐτήν, ἐὰν οἱ ξένοι θεωροῦν τὴν Σκωτίαν ὡς χώραν ποιητικήν, τοῦτο ὀφείλεται κατὰ πρῶτον εἰς τὸν Burns καὶ κατὰ δεύτερον εἰς τὸν Walter Scott». Κατὰ *δεύτερον*, χρονολογικῶς· διότι ὁ Scott ἦτο εἰκοσιπενταετὴς ὅτε ἀπέθανεν ὁ Burns, μόνον δὲ κατὰ τὸ 1814 ἤρχισε δημοσιεύων τὴν σειρὰν τῶν ὡραίων Σκωτικῶν μυθιστοριῶν του. Αἱ μυθιστορίαι ἐκεῖναι τὸν ἐδόξασαν ἀσυγκρίτως περισσότερον ἢ τὰ ποιήματα διὰ τῶν ὁποίων, παραιτήσας τὸ δικηγορικὸν ἐπάγγελμα, ἤρχισε τὸ φιλολογικόν του στάδιον. Τὰ διηγήματα του, βασιζόμενα πάντοτε εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος του, ἀνεγνώσθησαν πανταχοῦ τοῦ πολιτισμένου κόσμου καὶ ἐξήγειραν τὸ ὑπὲρ

([1]) Ὁ Burns γράφων εἰς τὸ πεζὸν μετεχειρίζετο τὴν Ἀγγλικήν, ὄχι δὲ τὴν Σκωτικὴν διάλεκτον τῶν ποιημάτων του, ἀπαράλλακτα καθὼς ὁ Βαλαωρίτης, φέρ' εἰπεῖν, ἔγραφε τὰς ἐπιστολὰς καὶ τοὺς προλόγους του εἰς τὴν λεγομένην λογίαν γλῶσσαν. Ἔγραψε καὶ στίχους εἰς τὴν Ἀγγλικήν, ἀλλὰ τὰ οὕτω γραφέντα ποιήματά του δὲν συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν καλλιτέρων του.

τῆς Σκωτίας ἐνδιαφέρον πανταχοῦ ὅπου δύναται νὰ φθάσῃ τῶν καλῶν βιβλίων ἡ ἐπίδρασις.

Ἄνευ τοῦ Burns καὶ τοῦ Scott, τὰ παρελθόντα κατορθώματα καὶ δεινοπαθήματα τῶν Σκώτων, αἱ περιπέτειαι τῆς δραματικῆς ἱστορίας των, ἡ ὡραιότης τοῦ τόπου των, τὰ πάντα ἤθελον καλυφθῇ ὑπὸ τοῦ ῥεύματος τῆς σχολαστικότητος καὶ ὑπὸ τῆς πλημμύρας τῆς κοινοτοπίας.

Ἀπὸ τὸν Burns καὶ τὸν Scott τὸ πήδημα εἶναι μέγα μέχρι τοῦ Boswell. Ὁ Boswell ἦτο θαυμαστὴς καὶ λάτρης τοῦ Ἄγγλου συγγραφέως Johnston, ἀκμάσαντος περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Προσκολληθεὶς εἰς αὐτὸν ὡς σκιά του, ἐσημείωνε τὰς λέξεις, τὰς σκέψεις καὶ τὰς πράξεις τοῦ πολυμαθοῦς ἀλλὰ καὶ χονδροειδοῦς φίλου του. Ἡ βιογραφία τοῦ Johnston ἀπετέλεσε τὴν φιλολογικὴν δόξαν τοῦ Boswell. Τὸν ἀναφέρω διότι ἡ ἰδιοκτησία του, ἀνήκουσα εἰσέτι εἰς τὴν οἰκογένειάν του, ἦτο τὸ τέρμα ἑνὸς τῶν γοητευτικωτέρων περιπάτων μου, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν οἰκίαν Dumfries.

Ὁ ποταμός, ὁ διαβρέχων τοὺς λειμῶνας τοῦ κτήματος τούτου, ἐξακολουθεῖ πρὸς δυσμὰς τὸν δρόμον του πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ ποταμὸς καταβαίνει τὸ ἔδαφος ἀνυψοῦται, ὥστε ἀνοίγων τὴν διόδόν του τρέχει ἐντὸς φάραγγος στενῆς καὶ ἀποτόμου. Ἡ φάραγξ γίνεται βαθυτέρα — καὶ εὐρυτέρα συγχρόνως — ἐκεῖ ὅπου κεῖται, ἐν τῷ μέσῳ κήπων ὡραίων, ἡ οἰκία

τοῦ Boswell. Τὸ μέρος ὀνομάζεται Auchenleck, ὅ ἐστι «πεδίον λίθου»· ἡ λέξις εἶναι Κελτική, — σημειωτέον δὲ ἐν παρόδῳ ὅτι καθ' ὅλην τὴν Σκωτίαν διατηροῦνται αἱ Κελτικαὶ ὀνομασίαι τῶν τόπων καὶ ὅπου ἐξέλιπεν ἐντελῶς ὁ Κελτικὸς πληθυσμός. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς φάραγγος, ὁ ποταμὸς διχαζόμενος περιβάλλει βράχον ὑπερμεγέθη. Ἐπὶ τοῦ βράχου εἶχε κατὰ τὸν μεσαιῶνα ἀνεγερθῆ πύργος ὀχυρὸς καὶ ἀπρόσιτος, ἡ κατοικία τοῦ τότε δεσπόζοντος τὰ μέρη ἐκεῖνα ἄρχοντος. Τὰ ἐρείπιά του, φαινόμενα ἀναμέσον τῶν πυκνῶν ἐκεῖ δένδρων, ἀποκαθιστοῦν γραφικωτέραν ἔτι τὴν ἄποψιν τοῦ κολοσσιαίου βράχου. Ἄντικρύ του ἀπολήγει εἰς κρημνὸν κάθετον ὁ κῆπος τοῦ Boswell. Εἰς τὸ βάθος τοῦ χάσματος τρέχει ὁ εἷς τῶν βραχιόνων τοῦ ποταμοῦ· ὁ ἄλλος βραχίων χωρίζει τὸν βράχον ἀπὸ τοὺς ἀπέναντι κρημνοὺς τῆς φάραγγος. Οἱ δύο βραχίονες ἑνούμενοι κυλίουν μὲ πάταγον τὰ ἀφρίζοντα νερά των, καὶ διὰ τῆς στενουμένης φάραγγος ἐξακολουθεῖ ὁ ποταμὸς τὸν δρόμον του. Τὸ μέρος εἶναι ἀληθῶς ρωμαντικόν· ὁ ρόχθος τοῦ ποταμοῦ κάτω εἰς τὸ βάθος τοῦ χάσματος, τὰ πυκνὰ δένδρα ἐπὶ τῶν ἀποκρήμνων πλευρῶν τῆς φάραγγος, τὸ κόκκινον χρῶμα τῶν βράχων, — ὅπου προβάλλουν ἀναμέσον τῶν πρασίνων δένδρων, —ὁ ὠχρὸς ἥλιος ὁ φωτίζων δένδρα, βράχους καὶ νερά, τὰ πάντα ἐκεῖ ἐνθυμίζουν μᾶλλον τὸν Burns γράφοντα στίχους, ἢ σκηνήν τινα ἐκ μυθιστορίας τοῦ Walter Scott, παρὰ τὸν Boswell καὶ τὸν Johnston. Ἀηδόνες μόνον λείπουν ἐκεῖ. Ἀλλ' εἰς τὴν Σκωτίαν ἡ ἀηδὼν

δὲν ἔρχεται. Λέγεται ὅτι σύνορόν της εἶναι ὁ ποταμὸς Trent εἰς τὰ βόρεια τῆς Ἀγγλίας. Πέραν αὐτοῦ δὲν κτίζει τὴν φωλεάν της. Οἱ Σκῶτοι ἀπεπειράθησαν νὰ τὴν ἐγκλιματίσουν εἰς τὴν ἀρκτῴαν πατρίδα των. Ἔφερον αὐγὰ ἐκ τῶν ὁποίων ἐγεννήθησαν ἀηδόνες καὶ ἔψαλλον μίαν ἄνοιξιν. Ἀλλ' ἀνεχώρησαν καὶ δὲν ἐπανῆλθον. Τὸ σύντομον θέρος εἶναι τερπνὸν ἀλλ' ὁ χειμὼν βαρὺς καὶ μακρός. Ἡ ἀηδὼν προτιμᾷ τὰ κλίματά μας.

Ἀλλ' οἱ περίπατοι ἐκεῖ, καίτοι εἰς ἄκρον τερπνοὶ καὶ ποικίλοι, δὲν συνεπλήρουν ὅμως τὸ πρόγραμμά μας. Ὁ εὐγενὴς Σκῶτος ἤθελε, μετὰ τὸ μεσαιωνικὸν Μόχρωμ, νὰ δείξῃ εἰς τὸν ξένον του ἄλλην ἰδιοκτησίαν του κειμένην πρὸς βορρᾶν τοῦ κόλπου τοῦ Ἐδιμβούργου. Ἀνεχωρήσαμεν λοιπὸν καὶ πάλιν διὰ τοῦ σιδηροδρόμου, διευθυνόμενοι πρὸς ἄρκτον. Πρῶτος σταθμός μας ἦτο ἡ Γλασκώβη. Ἡ μεγαλόπολις αὕτη εἶναι, μετὰ τὸ Λονδῖνον, ἡ πολυπληθεστέρα τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου. Περιέχει ὑπὲρ τὰς 674,000 ψυχάς(1). Ὁ πληθυσμός της ἐδεκαπλασιάσθη ἐντὸς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος. Πρὸ διακοσίων ἐτῶν μόλις εἶχε 13,000 κατοίκους. Παρεκτὸς τῆς γενικῆς προόδου τῆς Μεγάλης Βρετανίας, πολλὰ καὶ διάφορα τοπικὰ αἴτια συνετέλεσαν εἰς τὴν

(1) Τοῦ Λονδίνου ὁ πληθυσμὸς ὑπελογίζετο κατὰ τὸ 1881 εἰς 4,282,921 κατοίκους. Ἡ Λιβερπούλη, ἡ μεγαλειτέρα ἐν Ἀγγλίᾳ μετὰ τὸ Λονδῖνον πόλις, εἶχε πληθυσμόν, κατὰ τὸ 1888, ἐκ 595,728 ψυχῶν. Τὸ Ἐδιμβοῦργον, ἡ πρωτεύουσα τῆς Σκωτίας, ἔχει 236,000 κατοίκους, τὸ δὲ Δουβλῖνον, ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἰρλανδίας, 249,602.

τεραστίαν ἀνάπτυξίν της. Ὁ ποταμὸς Clyde, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ὁποίου κεῖται, χρησιμεύει ὡς λιμὴν ἀσφαλὴς καὶ ἀπέραντος, διευκολύνει δὲ τὴν διὰ θαλάσσης συγκοινωνίαν μὲ ὅλον τὸν κόσμον καὶ κατ' ἐξοχὴν μὲ τὴν Ἀμερικήν. Τὸ ἀνεξάντλητον στρῶμα γαιανθράκων καὶ σιδηρούχων μεταλλείων, εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὁποίου ἡ πόλις ἐκτίσθη, παρέχει ἄφθονον καὶ τὴν καύσιμον καὶ τὴν πρώτην ὕλην εἰς τὰ μεγάλα σιδηρουργεῖα καὶ τὰ ἄλλα της ἐργοστάσια. Χάρις δὲ εἰς τὰς ἐφευρέσεις διασήμων μηχανικῶν τοὺς ὁποίους ἐγέννησεν, ἡ βιομηχανία της ἔλαβεν ἐξ ἀρχῆς ὤθησιν καὶ διαστάσεις τοιαύτας, ὥστε δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὴν ὑπερβάλουν τὰ ἄλλα βιομηχανικὰ κέντρα τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Εἰς Γλασκώβην, κατὰ τὸ 1763, ὁ Watt ἐφεῦρε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἀτμοῦ, διὰ τῆς ὁποίας ἐπέπρωτο ν' ἀλλάξῃ τοῦ κόσμου ἡ φάσις. Ἐκεῖ, κατὰ τὸ 1812, ὁ Bell κατεσκεύασε τὸ πρῶτον εἰς Εὐρώπην ἀτμόπλοιον. Αἱ δὲ ἐφευρέσεις καὶ αἱ τελειοποιήσεις τῶν μηχανῶν δὲν ἔπαυσαν ἔκτοτε. Ἡ Γλασκώβη εἶναι φωλεὰ ἀτελεύτητος ἐργασίας καὶ πηγὴ ἀνεξάντλητος πλούτου, ἡ δὲ πρόοδός της εἶναι ἀκατάπαυστος. Μετὰ εἰκοσιπέντε ἐτῶν ἀπουσίαν δὲν τὴν ἀνεγνώρισα. Ἡ παρέκτασις καὶ ἀνακαίνισις τῶν ὁδῶν της, αἱ μεγαλοπρεπεῖς οἰκοδομαί, δημόσιαι καὶ ἰδιωτικαί, αἱ ὁποῖαι εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα ἀνηγέρθησαν, οἱ διάφοροι σταθμοὶ σιδηροδρόμων καὶ τὰ μέγιστα ξενοδοχεῖα της, μετέβαλον τὴν ὄψιν τῆς πόλεως. Ἀλλ' οὔτε ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν οἰκοδομῶν, οὔτε ἡ ἐπίδοσις τῶν κατοίκων

εἰς τὸ πλουτίζειν δύνανται νὰ μεταβάλουν τὸ κλίμα της. Ἡ Γλασκώβη εἶναι ὀνομαστὴ ὡς ἡ βροχερωτέρα πόλις τῆς βροχερᾶς Σκωτίας. Καὶ ὅταν δὲν βρέχῃ, τὴν περιβάλλουν μὲ ἀτμοσφαῖραν ζοφώδη αἱ μυρίαι καπνοδόχοι τῶν ἐργαστασίων της. Τὰ περίχωρά της εἶναι ἀξιοθέατα καθὼς καὶ ἡ μητρόπολίς της, — μία τῶν λαμπροτέρων ἐκκλησιῶν τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς τῆς Σκωτίας, θαυμαστὴ ἰδίως διὰ τὴν κρύπτην της· ἀλλ' ὅπως δήποτε, ὁμολογῶ ὅτι ᾐσθάνθην τὸ στῆθος ἐλαφρότερον ὅτε ὁ σιδηρόδρομος μὲ ἔφερε μακρὰν αὐτῆς, μεταξὺ λόφων ἐκ νέου καὶ ἀγρῶν χλοερῶν.

Ἡ διεύθυνσίς μας ἤδη εἶναι πρὸς ἀνατολάς. Αἱ ἀποστάσεις κατὰ πλάτος δὲν εἶναι μεγάλαι εἰς Σκωτίαν, ἀλλὰ τὸ στενώτερον μέρος της ἀπὸ θάλασσαν εἰς θάλασσαν, καὶ τὸ πεδινώτερον συγχρόνως, εἶναι τὸ μεταξὺ Γλασκώβης εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Glyde, καὶ τοῦ Stirling, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Forth, εἰς τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου τοῦ Ἐδιμβούργου. Ὁ κόλπος οὗτος, καθὼς καὶ ὅλοι οἱ στενοὶ κόλποι τῆς Σκωτίας ὀνομάζονται Firth. Ἡ λέξις εἶναι Σκανδιναυϊκή, — ἴχνος τῶν Σκανδιναυϊκῶν ἐκεῖ κατακτήσεων. Τῆς Νορβηγίας οἱ κόλποι ὀνομάζονται, ὡς γνωστόν, Fiord, καὶ τοῦ ποταμοῦ δὲ Forth τὸ ὄνομα εἶναι παραλλαγὴ τῆς αὐτῆς λέξεως.

Χάρις εἰς τοὺς πολλοὺς τούτους στενοὺς κόλπους, τοὺς εἰσδύοντας εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας, οὐδὲν τῆς Σκωτίας σημεῖον ἀπέχει πολὺ τῆς θαλάσσης. Ἕνεκα δὲ τοῦ ὀρεινοῦ τῆς χώρας, τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ διὰ

τὰ βουνά. Ὅθεν, λέγεται ὅτι ὅπου τῆς Σκωτίας εὑρεθῇ τις, δὲν εἶναι εἰς ἀπόστασιν μεγαλειτέραν τῶν πεντήκοντα μιλίων ἀπὸ θάλασσαν ἢ βουνόν. Τὰ βουνά της μὲ τὰς φάραγγας καὶ τὰς κοιλάδας των, μὲ τὰς μικρὰς καὶ μεγάλας λίμνας ὅπου συνέρχονται τὰ δροσερὰ ρυάκια, τὰ καταβαίνοντα ἐκ τῶν βουνῶν ἀναμέσον πυκνῶν δασῶν, — οἱ ποταμοὶ οἱ φέροντες ἐντὸς τῶν γραφικῶν ὀχθῶν των τὰ περισσεύματα τῶν λιμνῶν εἰς τὰς δύο ἑκατέρωθεν θαλάσσας, — ἡ μεγάλη σχετικῶς ἔκτασις τῶν παραλίων, ποτὲ μὲν ἀποκρήμνων ἢ γυμνῶν, ἄλλοτε ἀμμωδῶν ἢ συνδένδρων, ταῦτα πάντα ὁμοῦ συναποτελοῦν τὴν ποικίλην ὡραιότητα τῆς χώρας. Ἐὰν προσθέσῃ τις εἰς ταῦτα τὸν πλοῦτόν της, τὰ κτήνη εἰς τὰς νομάς, τοὺς καλλιεργημένους ἀγρούς, τὰς ἀνέτους ἐπαύλεις, τὰς χαριέσσας κωμοπόλεις, — ἐὰν προσθέσῃ καὶ τὰ εἰς ἑκάστην γωνίαν της σωζόμενα ἱστορικὰ μνημεῖα, εἴτε ἀκέραια εἴτε ἐρειπωμένα, θὰ ἐννοήσῃ εὐκόλως διατί, ἀφότου διηυκολύνθη ἡ συγκοινωνία, ἡ Σκωτία ἑλκύει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸ ρεῦμα τῶν περιηγητῶν. Τὸ ρεῦμα τοῦτο θὰ τὸ ἑλκύσῃ πολὺ περισσότερον ἡ Ἑλλάς, ὅταν τελειωθῇ τὸ σύμπλεγμα τῶν σιδηροδρόμων καὶ ἀποκτήσωμεν πανταχοῦ ξενοδοχεῖα παρέχοντα εἰς τοὺς ξένους τὰς ἀναγκαίας ἀνέσεις, διότι ἔχομεν ὅσας φυσικὰς καλλονὰς δύναται ἡ Σκωτία νὰ ἐπιδείξῃ, ἔχομεν δὲ προσέτι τὸν ἥλιον καὶ τὸν οὐρανόν μας, καὶ διότι, πρὸ πάντων, μᾶς μένουν αἱ ἱεραὶ ἀναμνήσεις καὶ τὰ σεβαστὰ ἐρείπια, πρὸς τὰ ὁποῖα οὐδὲν μνημεῖον καὶ οὐδεμία ἱστορικὴ ἀνάμνησις δύναται νὰ παραβληθῇ!

Ἐρχόμενός τις ἀπὸ τὴν Γλασκώβην εἰς Stirling μεταβαίνει ἀπὸ μίαν ἐποχὴν εἰς ἄλλην. Ἡ πρώτη εἰκονίζει κατ᾽ ἐξοχὴν τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα, μὲ τὸν ἀτμὸν καὶ τὸν καπνόν του καὶ μὲ τὸν πυρετώδη ἀγῶνα περὶ ὑπάρξεως καὶ πρὸς ἀπόκτησιν πλούτου. Τὸ Stirling ἐνθυμίζει τὸ παρελθόν. Ἐπὶ τοῦ ὑψώματος ὅπου ἁπλοῦται ἡ ἥσυχος πόλις, ἑκατέρωθεν τῆς μεγάλης ὁδοῦ της, αἱ ἀρχαῖαι οἰκίαι διατηροῦν τὰς προεχούσας στέγας, τοὺς μεσαιωνικοὺς πυργίσκους, τὰ στενὰ παράθυρα, ἐνίοτε δὲ καὶ τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ παλαιοῦ καιροῦ. Ὑπεράνω τῆς πόλεως, ἐπὶ τῆς ἀποτόμου κορυφῆς τοῦ ὑψηλοῦ λόφου, κεῖται τὸ ἱστορικὸν φρούριον, διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ὁποίου ποταμοὶ αἱμάτων ἐχύθησαν εἰς τοὺς μακροὺς καὶ ἀπαύστους μεταξὺ Ἄγγλων καὶ Σκώτων πολέμους. Ἐπὶ Στουάρδων τὸ φρούριον μετεβλήθη, ἐν μέρει, εἰς βασιλικὸν ἀνάκτορον.

Ἐντὸς αὐτοῦ ἐγεννήθησαν ἢ ἀπέθανον διάφοροι τῆς Σκωτίας βασιλεῖς. Ἐκεῖ καὶ βασιλεῖς καὶ ἄλλα ἐπίσημα πρόσωπα ἐφυλακίσθησαν, ἐβασανίσθησαν ἢ καὶ ἐδολοφονήθησαν. Ἀπὸ τὰς ἐπάλξεις τοῦ φρουρίου φαίνονται αἱ σκηναὶ ὅπου διεδραματίσθησαν τὰ ἐνδοξότερα συμβάντα τῆς Σκωτικῆς ἱστορίας. Παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Stirling καὶ ἐπὶ τοῦ ἀπέναντι λόφου ἠγωνίσθησαν ὑπὲρ τῆς Σκωτικῆς ἀνεξαρτησίας οἱ δύο ἥρωες, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα προφέρουν πάντοτε οἱ Σκῶτοι μετὰ σεβασμοῦ καὶ μετ᾽ ἐθνικῆς ὑπερηφανείας, ὁ Wallace καὶ ὁ Bruce.

Ὁ Wallace, υἱὸς ἀσήμου ἱππότου, ἀναφαίνεται

κατὰ τὸ 1296, ὡς σωτὴρ τῆς πατρίδος. Κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἡ ὑποδούλωσις τῆς Σκωτίας εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἐφαίνετο ἐπικειμένη. Ἀνέκαθεν οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀγγλίας ἐθεώρουν τὸ βασίλειον τῆς Σκωτίας ὡς ὑποτελὲς εἰς τὸ στέμμα των. δὲν παρεδέχοντο δὲ ὡς βασιλεῖς τοὺς ἡγεμόνας της, ἀλλὰ τοὺς ἀπεκάλουν κυβερνήτας ἢ ἄρχοντας, ἀπαράλλακτα καθὼς οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὠνόμαζον, τὸ πολύ, ῥῆγας τοὺς ἡγεμόνας τῶν κρατῶν, ὅσα ἐσχηματίσθησαν ἐκ τῶν τεμαχίων τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Τὰ δικαιώματα τῆς τοιαύτης ἐπικυριαρχίας ἐστηρίζοντο ἐπὶ βάσεων μυθικῶν. Κατὰ τὸν μεσαιῶνα τὰ νεώτερα τῶν ἐθνῶν ἐπεζήτουν καὶ ἔπλαττον εὔκλειαν προγονικήν, καθὼς οἱ νεόπλουτοι θέλουν περγαμηνὰς εὐγενείας, οἱ δὲ χρονογράφοι ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἱκανοποιήσουν τὴν ἐθνικὴν ματαιότητα διὰ γενεαλογιῶν φαντασιωδῶν. Ἀλλὰ μὴ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα δὲν εἴδομεν ἔθνη νέα ἰδιοποιούμενα, πρὸς παρόμοια τέλη, τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον καὶ αὐτὸν ἔτι τὸν Ὀρφέα; Οὕτω καὶ οἱ Σκῶτοι χρονογράφοι μᾶς λέγουν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μωϋσέως, ὁ τότε βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος Νικόλαος εἶχε υἱὸν ὀνόματι Γαθέλον, τὸν ὁποῖον ὀργισθεὶς ἀπεδίωξεν. Ὁ Γαθέλος μετέβη εἰς Αἴγυπτον ὅπου ἐνυμφεύθη τὴν Σκώταν θυγατέρα τοῦ Φαραώ, τοῦ καταποντισθέντος εἰς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν. Ὁ Γαθέλος καὶ ἡ Σκώτα φυγόντες ἐξ Αἰγύπτου περιεπλανήθησαν ἐπὶ πολύ, μέχρις οὗ διεσώθησαν εἰς τὴν Σκωτίαν, ἐπονομασθεῖσαν οὕτω εἰς τιμὴν τῆς Σκώτας, πρώτης βασιλίσσης ἐκεῖ.

Οἱ Ἄγγλοι ὅμως χρονογράφοι ἔχουν ἄλλου εἴδους πληροφορίας, ἐκ πηγῶν ἐπίσης ἀσφαλῶν. Κατ' αὐτοὺς ὁ Βροῦτος, ἔγγονος τοῦ Αἰνείου, περιπλανώμενος μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἰλίου, ἦλθε μετὰ τῶν τεσσάρων υἱῶν του εἰς τὴν ἀρκτῴαν νῆσον, τὴν ὁποίαν κυριεύσας ἐπωνόμασεν ἐκ τοῦ ὀνόματός του Μεγάλην Βρετανίαν. Εἰς ἕνα δὲ τῶν υἱῶν του, τὸν Ἀλβανόν, ἀπένειμε τὸ βόρειον τῆς νήσου μέρος, τὴν Ἀλβανίαν, ὡς ὠνομάζετο τότε ἡ Σκωτία.

Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τῶν μύθων τούτων ἐξηγεῖται ἡ μακρὰ πάλη μεταξὺ Ἄγγλων καὶ Σκώτων. Ἡ ὕπαρξις δύο κρατῶν χωριστῶν καὶ ἀνεξαρτήτων δὲν ἦτο δυνατὴ ἐπὶ τῆς αὐτῆς νήσου. Τὸ εὐρύτερον, τὸ πολυπληθέστερον, τὸ εὐπορώτερον καὶ ἰσχυρότερον ἐπέπρωτο ἐπὶ τέλους νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὸ ἄλλο. Ἀλλ' οἱ Σκῶτοι δὲν ἦσαν ἐκ τῶν λαῶν οἱ ὁποῖοι καθυποτάσσονται εὐκόλως. Πολλάκις ἡττηθέντες, ἐξανέστησαν καὶ πάλιν. Καὶ ὅτε, κατόπιν ἐπιμιξίας τῶν δύο δυναστειῶν, τὸ στέμμα τῆς Ἀγγλίας περιῆλθεν εἰς τὸν υἱὸν τῆς Μαρίας Στουάρδης, τὰ δύο ἔθνη δὲν συναπετέλεσαν ἓν κράτος. Ἡ πολιτική των ἕνωσις ἐπῆλθεν ἐπὶ τέλους ἐξ ἀμοιβαίας συναινέσεως, τὸ 1707. Ἔκτοτε ἡ Σκωτία ἀποτελεῖ μέρος τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου τῆς Μεγάλης Βρετανίας, χωρὶς ὅμως νὰ καθυποταχθῇ εἰς τὴν Ἀγγλίαν.

Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος ὁ κίνδυνος ἦτο μέγας. Διακοπείσης τῆς ἀμέσου διαδοχῆς τοῦ στέμματος, οἱ μνηστῆρες τοῦ

Σκωτικοῦ θρόνου ὑπέβαλον τὰς ἀπαιτήσεις των εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας. Τοῦτο ἦτο ἀναγνώρισις τῆς Ἀγγλικῆς ἐπικυριαρχίας. Ὁ δυνάμει τῆς Ἀγγλικῆς προστασίας ἀναγορευθεὶς βασιλεύς, Ἰωάννης ὁ Baliol, λησμονῶν μετ' οὐ πολὺ τοὺς ὅρκους ὑποτελείας, ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας, ἀλλ' ἐνικήθη καὶ ᾐχμαλωτίσθη, ἡ δὲ Σκωτία ἔμεινεν ἕρμαιον τῶν νικητῶν. Τότε ὁ Wallace, μετά τινων γενναίων ὀπαδῶν, ἤρχισε δι' αἰφνιδίων ἐπιδρομῶν καὶ ἐφόδων νὰ ἐνσπείρῃ τὸ θάρρος εἰς τοὺς συμπατριώτας του καὶ τὸν τρόμον εἰς τοὺς διεσπαρμένους ἐντὸς τῆς Σκωτίας ἐχθρούς. Οἱ Σκῶτοι συνέρρευσαν ὑπὸ τὴν σημαίαν του καὶ ἐντὸς ὀλίγου στρατὸς ἐκ τεσσαράκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν ἀντιπαρετάσσετο κατὰ τῶν Ἄγγλων. Ὁ Wallace εἶχεν ὀχυρωθῇ ἀπέναντι τοῦ Stirling ἐπὶ τοῦ ἀποτόμου λόφου, τοῦ ὁποίου τὴν κορυφὴν στεφανοῖ στήλη ὑψηλή, πρό τινων ἐτῶν ἀνεγερθεῖσα εἰς μνήμην του. Οἱ Ἄγγλοι διέβαινον τὸν ποταμὸν Forth διὰ νὰ τὸν προσβάλουν, ἀλλ' ὁ Wallace ἐπέπεσε κατ' αὐτῶν καὶ τοὺς κατετρόπωσεν. Ἡ νίκη του ὅμως δὲν ἐπέφερε τὴν ὁριστικὴν ἀπολύτρωσιν τῆς πατρίδος. Τὸ ἑπόμενον ἔτος ἡττήθη κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας, ὁ στρατός του διεσκορπίσθη, ἡ Σκωτία ἐκυριεύθη, ὁ δὲ Wallace πλανώμενος ἐπί τινα ἔτη καὶ κρυπτόμενος συνελήφθη ἐπὶ τέλους καὶ παρεδόθη εἰς τοὺς Ἄγγλους (1305 μ. Χ.). Οἱ Ἄγγλοι τὸν μετέφερον εἰς Λονδῖνον, ὅπου δικασθεὶς ἐπὶ ἀνταρσίᾳ καὶ προδοσίᾳ

κατεδικάσθη εἰς θάνατον φρικώδη. Ἡ κεφαλή του ἐξετέθη εἰς Λονδῖνον, τὰ δὲ μέλη του διαιρεθέντα ἐστάλησαν εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Σκωτίας πρὸς ἐκφοβισμὸν καὶ παραδειγματισμόν. Ἀλλὰ διὰ τοιούτων μέσων δὲν καταβάλλονται λαοὶ ἀνδρεῖοι. Ἀπ' ἐναντίας, οἱ Σκῶτοι, βλέποντες τὰ μέλη τοῦ ἥρωός των, ἀνελογίζοντο μόνον ὅτι εἶχεν οὗτος δείξει πῶς δύναται ὁ ἐχθρὸς νὰ νικηθῇ. Ὁ Wallace εἶχεν ἀνυψώσει διὰ παντὸς τὸ φρόνημά των. Οἱ ἅπαξ ἡττηθέντες Ἄγγλοι ἠδύναντο καὶ πάλιν νὰ ἡττηθῶσι!

Τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ Ῥοβέρτος Bruce ἐδραπέτευσεν αἴφνης ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας. Ἡ ἱστορία τοῦ Bruce ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ Σκεντέρμπεη. Καθὼς τὸν Σκεντέρμπεην ὁ Σουλτάνος, οὕτω καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας ἐκράτει πλησίον του τὸν Bruce, ὡς φίλον μᾶλλον καὶ εὐνοούμενον ἢ ὡς αἰχμάλωτον καὶ ὅμηρον. Ὁ πρόπαππος τοῦ Bruce, νεώτερος υἱὸς Νορμανδικοῦ οἴκου ἐκ τῶν ἰσχυόντων εἰς τὰ βόρεια τῆς Ἀγγλίας, εἶχε μεταβῆ εἰς Σκωτίαν πρὸς εὕρεσιν τύχης. Ἐκεῖ ἐνυμφεύθη τὴν ἀνεψιὰν τοῦ τότε βασιλέως Ἀλεξάνδρου. Οὗτος ἀπέθανεν ἄτεκνος, ὁ δὲ υἱὸς τῆς ἀνεψιᾶς του ἦτο εἷς ἐκ τῶν διεκδικούντων τὴν διαδοχὴν τοῦ θρόνου. Ἀλλ' ἀνηγορεύθη τότε ὡς εἴδομεν ὁ Baliol. Ἡ οἰκογένεια ὅμως τῶν Bruce δὲν ἐθεώρησεν ὡς παραγραφέντα τὰ δικαιώματά της.

Ἅμα διεσπάρη ἡ εἴδησις ὅτι ὁ Ῥοβέρτος Bruce εὑρίσκετο εἰς τὴν Σκωτίαν ὡς ἀντίπαλος τῶν Ἄγγλων, ἡ χώρα ὅλη ἔγεινεν ἀνάστατος. Οἱ κατέχοντες τὰ

φρούρια Ἄγγλοι, μὴ θεωροῦντες ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς ἐνώπιον τῆς γενικῆς ἐξεγέρσεως τῶν Σκώτων, τὰ παρήτησαν καὶ διέβησαν τὰ σύνορα. Ἡ Σκωτία ἠλευθερώθη ἐκ νέου, ὁ δὲ Bruce ἐστέφθη βασιλεύς. Νέα κατὰ συνέπειαν πάλη μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Σκωτίας. Ὁ πόλεμος διεξήγετο ἐπὶ ἔτη ἄνευ ὁριστικοῦ ἀποτελέσματος, μέχρις οὗ, κατὰ τὸ 1314, ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας, ἐπὶ κεφαλῆς ἑκατὸν χιλιάδων ἀνδρῶν, ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Σκωτίας. Ὁ Bruce, μὲ τριάκοντα χιλιάδας, τὸν ἐπερίμενε ὑπὸ τὰ τείχη τοῦ Stirling. Ἐκεῖ, πλησίον τοῦ μικροῦ ποταμοῦ Bannockburn, ἐδόθη ἡ μάχη. Πρὸ τῆς συμπλοκῆς ὁ Bruce, φέρων πρὸς διάκρισιν κύκλον χρυσοῦν περὶ τὴν περικεφαλαίαν του, παρήλαυνεν ἔφιππος ἐνώπιον τοῦ στρατοῦ του, ὅτε Ἄγγλος ἱππότης, ἐξελθὼν μόνος τῶν ἐχθρικῶν τάξεων, προσεκάλεσεν εἰς μονομαχίαν τὸν Σκῶτον βασιλέα. Οὗτος, λησμονῶν καὶ τὸ ἀξίωμα καὶ τὰς εὐθύνας του, ὥρμησε κατὰ τοῦ τολμηροῦ Ἄγγλου. Διαφυγὼν τὴν πρώτην ἔφοδον τοῦ ἀντιπάλου του, ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ καὶ μὲ τὸν πέλεκυν διέσχισε τὴν κεφαλήν του. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μονομαχίας ἐνέπλησε θάρρους τοὺς Σκώτους καὶ ἐπτόησε τοὺς Ἄγγλους. Ἦτο κακὸς δι' αὐτοὺς οἰωνός, διότι νικηθέντες εἰς τὴν μάχην ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Διὰ τῆς νίκης ἐκείνης ὁ Bruce ἀνεδείχθη ὁ θεμελιωτὴς τῆς Σκωτικῆς ἀνεξαρτησίας. Τὸ ὄνομά του καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Wallace μένουν διὰ τοῦτο ἀθάνατα εἰς τὴν Σκωτικὴν ἱστορίαν.

Ὁ βαθὺς κόλπος τοῦ Forth χωρίζει πρὸς ἀνατολάς, ἐπὶ ἱκανὴν ἔκτασιν, τὴν μεσημβρινὴν ἀπὸ τὴν βόρειον Σκωτίαν. Δεξιόθεν, πρὸς μεσημβρίαν, κεῖται τὸ Ἐδιμβοῦργον, αἱ Ἀθῆναι τοῦ Βορρᾶ, καθὼς ἀρέσκονται νὰ ὀνομάζουν οἱ Σκῶτοι τὴν πρωτεύουσάν των, ἀνευρίσκοντες ὁμοιότητά τινα μεταξὺ τῶν περὶ αὐτὴν ὑψωμάτων καὶ τῶν λόφων οἱ ὁποῖοι περιστέφουν τὰς Ἀθήνας. Ἀριστερόθεν κεῖται ἡ ἐπαρχία τοῦ Fife, καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς ὁ πρὸς ὃν ὅρος μας. Μεταξὺ τοῦ Leith, ἐπινείου τοῦ Ἐδιμβούργου, καὶ τῆς ἀπέναντι παραλίας ἐκτίσθη ἤδη γέφυρα σιδηρᾶ μεγίστη, ἓν ἐκ τῶν θαυμάτων τῆς μηχανικῆς. Δύο πύργοι Eifel, κείμενοι ὁριζοντίως καὶ συνδεόμενοι εἰς τὰ ἄκρα των, ἤθελον μόλις ἀποτελέσει ἓν τῶν τόξων τῆς γεφύρας ταύτης. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ἀντιστάσεως εἶναι πολὺ δυσκολώτερον προκειμένου περὶ γεφύρας, ἢ περὶ πύργου καθέτου βασταζοντος τὸ βάρος του.

Διελθόντες τὸν ποταμὸν πλησίον τοῦ Stirling ἐξηκολουθήσαμεν διὰ τοῦ σιδηροδρόμου τὴν βορειανατολικὴν διεύθυνσίν μας. Ἡ χώρα εἶναι εὔφορος καὶ πυκνῶς κατοικημένη. Χωρία καὶ πόλεις, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα διεγείρουν συχνάκις ἱστορικὰς ἀναμνήσεις, διαδέχονται ἀλλήλας. Λόφοι χαρίεντες περιβάλλουν τὰς πεδιάδας. Καθόσον πλησιάζομεν εἰς τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, δύο προπάντων λόφοι ὑψηλοὶ ἑλκύουν τὴν προσοχήν. Ὡς ἐκ τοῦ σχήματός των ἐδόθη προσφυῶς εἰς τὸ ζεῦγος τῶν κορυφῶν των ἡ ὀνομασία «Μαστοὶ τοῦ Falkland». Ὄπισθεν αὐτῶν κρύπτεται ἡ λίμνη Lochleven καὶ

τὸ ἐπὶ τῆς λίμνης νησίδιον ὅπου ἐπὶ ἔτος περίπου ἐκρατήθη φυλακισμένη ἡ Μαρία Στουάρδη, καὶ ὁπόθεν ἐδραπέτευσε διὰ νὰ περιπέσῃ, κακῇ της μοίρᾳ, εἰς τὰς χεῖρας τῆς ἐξαδέλφης της Ἐλισάβετ, τῆς βασιλίσσης τῆς Ἀγγλίας. Εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ μεσημβρινωτέρου τῶν δύο λόφων κεῖται ἡ ἔπαυλις εἰς τὴν ὁποίαν διηυθυνόμεθα, ἡ οἰκία τοῦ Falkland, ὡς ὀνομάζεται ἐκ τῆς παρακειμένης κωμοπόλεως.

Τὴν ὡραίαν καὶ πλουσίαν ταύτην ἰδιοκτησίαν ὁ παρὼν κάτοχος δὲν ἐκληρονόμησεν ἐκ προγόνων του ἀπ' εὐθείας, οὔτε ἐκ πλαγίου. Τὴν ἠγόρασε πρό τινων ἐτῶν. Ἀνῆκεν εἰς Σκῶτον πλουτίσαντα εἰς τὰς Ἰνδίας, ὅτε τοῦτο ἦτο εὐκολώτερον ἢ τὴν σήμερον. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε μόνον πλούτη καὶ νοῦν πρακτικόν, ἀλλὰ καὶ τὸ αἴσθημα τοῦ καλοῦ. Ἐξέλεξε τοποθεσίαν γοητευτικήν, ἔκτισε δὲ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς μέγαρον ἐπιβλητικὸν καὶ ὡραῖον, κατὰ τὸν χαρίεντα Ἀγγλικὸν ρυθμὸν τοῦ 17ου αἰῶνος. Ἡ οἰκία αὕτη, ἀνεγερθεῖσα πρὸ πεντήκοντα περίπου ἐτῶν, δὲν ἀνακαλεῖ τὸ παρελθόν, δὲν περικλείει μνημόσυνα παρελθουσῶν γενεῶν, ἀλλ' ἐντὸς τῶν εὐρειῶν καὶ φωτερῶν αἰθουσῶν καὶ δωματίων της περιέχει ὅλας τὰς τελειοποιήσεις καὶ ὅλας τὰς ἀνέσεις τοῦ 19ου αἰῶνος. Περιβάλλεται ὑπὸ κήπων, τῶν ὁποίων φημίζεται ἡ καλλονὴ καὶ ἡ ποικιλία. Τὴν τοιαύτην φήμην δικαιοῦν πληρέστατα οἱ λαμπροὶ ἀνθῶνες, αἱ σκιεραὶ δενδροστοιχίαι, τὰ ἐκ δένδρων ἐκλεκτῶν καὶ σπανίων ἄλση, τὰ διαβρέχοντα τοὺς πρασίνους λειμῶνας δροσερὰ ρυάκια. Ἐκ τῆς οἰκίας καὶ ἐκ τοῦ

πρὸ αὐτῆς ἀνθῶνος φαίνεται ἡ καλλιεργημένη πεδιάς, καὶ ἀναμέσον τῶν δένδρων τὰ κωδωνοστάσια ἀπεχόντων χωρίων καὶ ἡ κυκλοτερὴς σειρὰ τῶν λόφων, οἱ ὁποῖοι περικλείουν τὸν φαιδρὸν ὁρίζοντα. Ἀλλὰ τὸ ὡραιότερον ἐκεῖ καὶ τὸ χαρακτηριστικώτερον συνάμα, —τὸ ἐνθυμίζον ὅτι εὑρίσκεταί τις εἰς τὴν Σκωτίαν,— εἶναι τὸ συνεχόμενον μὲ τοὺς κήπους δάσος. Εἴπομεν ὅτι ἡ ἰδιοκτησία κεῖται εἰς τοὺς πρόποδας ἑνὸς τῶν *Μαστῶν* τοῦ Falkland. Ἡ στρογγύλη κορυφὴ τοῦ ὑψηλοῦ λόφου εἶναι γυμνή, ἀλλὰ τὴν κλιτύν του ὁλόκληρον καλύπτουν δάση πυκνά, καταβαίνοντα μέχρι τῶν κήπων. Ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν δένδρων ἐκεῖ, διασχίζουν τὴν ὑψηλὴν πτέριν ρύακες κυλίοντες ἐπὶ βραχώδους κοίτης τὰ διαυγῆ νερά των. Ἀτραποὶ ἐντέχνως διαστaυρούμεναι παρακολουθοῦν τὸ ρεῦμα ἢ εἰσδύουν εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ δάσους, ὅπου βράχοι ὑπερκείμενοι φαίνονται ἐνίοτε ὡς ἐρείπια φρουρίων μεσαιωνικῶν, ἢ ἄλλοτε παρουσιάζουν εἰς τὸ σκιόφως σχήματα φαντασιώδη, ἐν τῷ μέσῳ τῆς βαθείας τοῦ δάσους σιγῆς. Καὶ μετ' ὀλίγον διακόπτει πάλιν τὴν σιωπὴν ὁ ρόχθος ἄλλου ρυακίου, καταβαίνοντος διὰ καταρρακτῶν ἀλλεπαλλήλων ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ λόφου. Καὶ πέραν τοῦ δάσους, εἰς τὴν πεδιάδα, βόσκουν ἀγελάδες παχεῖαι εἰς λειμῶνας δροσερούς, ἢ κυματίζουν εἰς τοὺς ἀγροὺς οἱ πράσινοι ἔτι στάχεις.

Ἀγροὶ καὶ λειμῶνες καὶ ἀγροκήπια εἶναι καὶ ἐνταῦθα τὰ προσοδοφόρα τῆς ἰδιοκτησίας παραρτήματα, καθὼς ἐπίσης παράρτημά της εἶναι καὶ μέγα μέρος τῆς παρα-

κειμένης κωμοπόλεως Falkland. Εἰς τὸν κάτοχόν τῆς ἰδιοκτησίας ἀνήκει προσέτι τὸ προνόμιον τῆς φυλάξεως καὶ τὸ βάρος τῆς συντηρήσεως τοῦ ἐν τῷ μέσῳ τῆς κωμοπόλεως ἡμιερειπωμένου ἱστορικοῦ παλατίου τῶν Στουάρδων.

Τὸ μεσαιωνικὸν τοῦτο ἀνάκτορον κατεστράφη ἐκ πυρκαϊᾶς περὶ τὰ τέλη τῆς 17ης ἑκατονταετηρίδος. Σώζεται ἀνακαινισθεῖσα ἡ ἐμπροσθία πτέρυξ του, μένει δὲ εἰσέτι ὄρθιος ὁ ἐσωτερικὸς τοῖχος τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος. Ἔχει τι τὸ σεμνὸν καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς ἡ πρόσοψις μὲ τοὺς δύο ὑψηλοὺς πύργους ἑκατέρωθεν, καὶ τὴν συνενοῦσαν τοὺς πύργους ἔπαλξιν. Εἰς τοὺς τοίχους ἔδωκεν ὁ χρόνος τὸ σεβάσμιον χρῶμά του, ὅπου δὲν τοὺς σκεπάζει ὁ κισσός. Τῆς πρὸς τὸν κῆπον πλευρᾶς ἡ διακόσμησις μαρτυρεῖ τὴν ἐπίδρασιν τῆς τότε Γαλλικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τὰ μεταξὺ τῶν παραθύρων διαστήματα στολίζουν εἰσέτι προτομαὶ ἀνάγλυφοι. Κάτωθι αὐτῶν ὑπῆρχον ἀγάλματα τῶν ὁποίων ἴχνη ὀλίγιστα σώζονται. Ἐν συνόλῳ, ἐκ τῶν μενόντων ἐρειπίων φαίνεται εἰσέτι ἡ παρελθοῦσα μεγαλοπρέπεια τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ἀνακτόρου. Ἐντὸς τῶν τοίχων του διεδραματίσθησαν πολλὰ ἐπεισόδια τῆς ἱστορίας τῶν Στουάρδων. Ἐκεῖ ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ θείου του (1402 μ. Χ.) ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς δυναστείας Ροβέρτου. Ἐκεῖ ἐκρατεῖτο (1528) αἰχμάλωτος ὁ δεκαεξαετὴς Ἰάκωβος Ε', μέχρις οὗ δραπετεύσας μίαν νύκτα ἐσώθη ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῶν κηδεμόνων του, ἐκεῖ δὲ καὶ ἀπέθανεν ἀπηλπισμένος, ἀφοῦ ἐνικήθη ὑπὸ τῶν

Ἄγγλων, ἐνῷ ἐγεννᾶτο ἡ θυγάτηρ του, ἡ περιβόητος Μαρία. Ἡ ὡραιότης, αἱ ἐρωτικαὶ περιπέτειαι, ὁ πολυκύμαντος βίος τῆς Μαρίας Στουάρδης ἔδωκαν καὶ δίδουν εἰσέτι ὕλην ἄφθονον εἰς ἱστοριογράφους, εἰς ποιητὰς καὶ εἰς καλλιτέχνας. Βασίλισσα τῆς Σκωτίας ἐξ αὐτῆς τῆς γενετῆς της,—βασίλισσα τῆς Γαλλίας ἐκ τοῦ πρώτου γάμου της μὲ τὸν βασιλέα Φραγκίσκον τὸν Β', τοῦ ὁποίου ἔμεινε χήρα εἰς ἡλικίαν δέκα ἑπτὰ ἐτῶν,—παρ' ὀλίγον βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας, καθὸ νόμιμος ἀνεψιὰ Ἑρρίκου τοῦ Η', διῆλθε τὸ ἥμισυ σχεδὸν τοῦ βίου της αἰχμάλωτος τῆς ἐξαδέλφης της Ἐλισάβετ, τῆς θυγατρὸς Ἄννης τῆς Βολένης, καὶ ἔφερεν ἐπὶ τέλους εἰς τὴν λαιμητόμον τὴν μὲ τριπλοῦν διάδημα ἐστεμμένην ὡραίαν κεφαλήν της. Αἱ συμφοραὶ τῆς Μαρίας ἔρχονται προπάντων εἰς τὸν νοῦν ὅτε προφέρεται τὸ ὄνομα τῶν Στουάρδων, ἀλλὰ ὁλόκληρος ἡ ἱστορία τοῦ βασιλικοῦ ἐκείνου γένους εἶναι, ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας, σειρὰ δυστυχιῶν καὶ δραματικῶν σκηνῶν καὶ τραγικῶν θανάτων. Ἐκ τῶν προκατόχων της οὐδεὶς σχεδὸν ἐπλήρωσε φυσικῶς τὸν φόρον τοῦ θανάτου. Οἱ μὲν ἔπεσαν μαχόμενοι καὶ ἡττώμενοι, οἱ δὲ ἐδολοφονήθησαν ὑπὸ τῶν ὑπηκόων των ἢ ἀπέθανον προώρως ἐκ τῆς κακοδαιμονίας καὶ τῆς λύπης. Ἐκ τῶν ἀπογόνων της ὁ μὲν υἱός της Ἰάκωβος, διαδεχθεὶς τὴν Ἐλισάβετ, ἀπέθανε βασιλεὺς καὶ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Σκωτίας, ἀλλ' ὁ ἔγγονός της Κάρολος ἀπεκεφαλίσθη, ὁ τρισέγγονός της Ἰάκωβος Β' ἐκθρονισθεὶς ἀπέθανεν ἐξόριστος ἐπὶ γῆς ξένης. Ἐπὶ ξένης γῆς ἀπέθανον καὶ ἐκείνου οἱ

ἄμεσοι ἀπόγονοι, ἀφοῦ εἰς μάτην διεξεδίκησαν ἐνόπλως τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιώματά των. Εὐτυχέστερος πάντων, ὁ τελευταῖος τῶν Στουαρδων ἀπέθανε Καρδινάλιος εἰς Ρώμην κατὰ τὸ 1807.

Ὄχι μακρὰν τῆς κωμοπόλεως Falkland, εἰς μιᾶς περίπου ὥρας ἀπόστασιν διὰ τοῦ σιδηροδρόμου, κεῖται ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἡ ἀρχαία πόλις τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου. Τὴν σήμερον ἡ πόλις αὕτη φημίζεται διὰ τὰ παρὰ τὴν θάλασσαν πεδία ὅπου παίζεται διὰ σφαιρῶν τὸ κατ' ἐξοχὴν Σκωτικὸν παίγνιον τοῦ Golf Αἱ κακαὶ γλῶσσαι λέγουν ὅτι οἱ εἰρηνικοὶ οὗτοι ἀγῶνες ἀποτελοῦν τὸ ἀποκλειστικόν, ἢ τοὐλάχιστον τὸ κυριώτερον θέμα ὁμιλίας τῶν ἡσύχων κατοίκων της. Ἄλλοτε ὅμως, κατὰ τὸν μεσαιῶνα, κραυγαὶ πολέμου ἀντήχησαν πολλάκις περὶ τὰ τείχη της καὶ τὸ αἷμα ἐχύθη εἰς τὰς ὁδούς της. Οἱ ἀρχιεπίσκοποί της ἦσαν ἡγεμόνες ἀληθεῖς. Τὰ ἐρείπια τοῦ ὀχυροῦ των φρουρίου, ἐπὶ βράχου δεσπόζοντος τῆς θαλάσσης, μαρτυροῦν εἰσέτι μετὰ πόσης ἐπιτυχίας συνεδύαζον τὴν φεουδαλικὴν ἐξουσίαν μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα. Χάρις εἰς αὐτούς, καὶ χάρις ἰδίως εἰς τὴν τοποθεσίαν της, ἡ πόλις τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ἦτο ἐκ τῶν σημαντικωτέρων τῆς Σκωτίας. Τὸ πανεπιστήμιόν της, ἱδρυθὲν κατὰ τὸ 1411 μ. Χ., εἶναι τὸ ἀρχαιότερον τῆς χώρας. Ἡ μητρόπολίς της, ἡ ὁποία ἐκτίζετο ἐπὶ ἑκατὸν ἑξήκοντα ἔτη (1159—1318), ἦτο ἡ ὡραιοτέρα καὶ μεγαλοπρεπεστέρα τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Σκωτίας. Ἀτυχῶς μόνα τὰ ἐρείπιά της σώζονται σήμερον. Ἐκ τούτων φαίνονται αἱ μεγάλαι διαστάσεις, τὸ ὕψος καὶ ὁ γοτθικὸς ρυθμὸς τοῦ ὡραίου τούτου ναοῦ.

Εἰς τὴν ἔξαψιν τῆς θρησκευτικῆς ἀναμορφώσεως τὸν ἀνέτρεψαν ἐκ βάθρων οἱ διαμαρτυρόμενοι. Κατέστρεφον τότε τὰς καθολικὰς ἐκκλησίας διὰ νὰ ἐξαλείψουν τὰ ἴχνη τῆς εἰδωλολατρείας, ὡς ἀπεκάλουν τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων των. Ἄλλως, τὸ Σκωτικὸν ἱερατεῖον δὲν ἦτο ἀπηλλαγμένον τῆς διαφθορᾶς ἡ ὁποία καὶ ἀλλαχοῦ ἐπροκαλεσε καὶ ἐδικαίονε τὴν καταφορὰν τῶν ἀναμορφωτῶν. Τὰ πλούτη τοῦ κλήρου δημευθέντα διενεμήθησαν μεταξὺ τῶν ἀρχόντων τῆς χώρας καὶ τῆς νέας ἐκκλησίας. Τοῦτο δὲ ὑπεβοήθησε καὶ εἰς Σκωτίαν τὸν θρίαμβον τῆς ἀναμορφώσεως. Δὲν ἐσύμφερε εἰς τοὺς νέους ἰδιοκτήτας ἡ ἀναστήλωσις τοῦ καθολικισμοῦ καὶ ἡ ἐπιστροφὴ τῶν δημευθέντων κτημάτων εἰς τὸν κλῆρον καὶ τὴν ἐκκλησίαν.

Ἡ ἀναμόρφωσις ἐπέφερε μεταβολὴν ῥιζικὴν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς Σκωτίας. Διέσπασε τὴν ἀρχαίαν μετὰ τῆς Γαλλίας συμμαχίαν της. Ὁ προαιώνιος ἐχθρὸς τῶν Σκώτων ἦτο ὁ Ἄγγλος. Ὁ Ἄγγλος ἦτο καὶ τῆς Γαλλίας ὁ ἀντίπαλος. Ἡ κοινὴ ἔχθρα συνήνωσε τὰ δύο κράτη, καὶ καθ' ὅλον τὸν μεσαιῶνα ἡ Σκωτία ἦτο καὶ ἐθεωρεῖτο ἀναπόσπαστος σύμμαχος τῆς Γαλλίας. Ἡ θρησκευτικὴ διαίρεσις, συντελεσθεῖσα ἐπὶ Μαρίας Στουάρδης, συνεπέφερε καὶ τὸ πολιτικὸν διαζύγιον μεταξὺ Γαλλίας καὶ Σκωτίας. Ἀλλὰ τὴν ἀποκήρυξιν τοῦ καθολικισμοῦ καὶ τὴν διάστασιν πρὸς τὴν Γαλλίαν δὲν παρηκολούθησεν ἡ συνδιαλλαγὴ

μετὰ τῆς Ἀγγλίας. Ἡ θρησκευτικὴ ἀναμόρφωσις ἔγεινεν εἰς τὰς δύο συνορευούσας χώρας ὑπὸ ὅρους ὅλως διαφόρους. Εἰς μὲν τὴν Ἀγγλίαν ἐπῆλθεν ἄνωθεν, εἰς δὲ τὴν Σκωτίαν κάτωθεν.

Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὁ βασιλεὺς Ἑρρῖκος, ὁ ὄγδοος, χάριν τῶν συνοικεσίων του, ἀπεσπάσθη τοῦ πάπα καὶ ἵδρυσε τὴν διαμαρτυρομένην Ἀγγλικανὴν ἐκκλησίαν, διατηρήσασαν περισσότερον παντὸς ἄλλου διαμαρτυρομένου θρησκεύματος τὸν ἀρχαῖον ὀργανισμὸν καὶ τὰς ἀρχαίας παραδόσεις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τὴν Σκωτίαν, ἡ ἀναμόρφωσις ἤρχισεν ἐπὶ τῆς καθολικῆς βασιλίσσης Στουάρδης, ἦτο δὲ ἔργον τοῦ λαοῦ, διευθυνομένου ὑπὸ τοῦ ἀφόβου, φλογεροῦ, ἐναρέτου καὶ φανατικοῦ Ἰωάννου Knox. Ὁ φίλος οὗτος καὶ ὀπαδὸς τοῦ Καλβίνου ἔδωκε ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὴν Σκωτικὴν ἀναμόρφωσιν τὸν δημοκρατικὸν χαρακτῆρα ἀναλόγως τοῦ ὁποίου ἐμορφώθη βαθμηδὸν ἡ πρεσβυτεριανὴ ἐκκλησία, ἄνευ ἐπισκόπων, ἄνευ κεντρικῆς ἀρχῆς, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης προσεγγίσεως εἰς τὰ δόγματα καὶ τὴν πομπὴν καὶ τὴν λατρείαν καὶ τὰς παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος. Ὥστε, ἀντὶ τοῦ νὰ ἐπιφέρῃ τὴν σύμπνοιαν ἡ κοινὴ πάλη κατὰ τοῦ καθολικισμοῦ, ἀπ' ἐναντίας ἡ διάφορος διεύθυνσις τοῦ θρησκευτικοῦ κινήματος ἐπηύξησε τὴν μεταξὺ Σκώτων καὶ Ἄγγλων διάστασιν. Τὴν ἐπέτεινε δὲ ἡ προσπάθεια τῶν Ἄγγλων νὰ ἐπιβάλουν διὰ τῆς βίας εἰς τοὺς Σκώτους τὴν ἰδικήν των ἐκκλησίαν. Οἱ Σκῶτοι ἀντέστησαν διὰ καρτερικῆς ἐπιμονῆς εἰς τὴν πίεσιν, τὴν καταδρομὴν

καὶ τοὺς διωγμούς. Μάρτυρες καὶ ὁμολογηταὶ τῆς πίστεώς των ἐδιώχθησαν, ἐβασανίσθησαν καὶ ἐθανατώθησαν. Εἰς τὰ πέριξ τῆς οἰκίας Dumfries ἐπὶ τῶν λόφων, διατηροῦνται μετὰ σεβασμοῦ μνημεῖα τῶν μαρτυρησάντων πρεσβυτεριανῶν. Εἰς Μόχρωμ, ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑψηλοτέρου τῶν ἐκεῖ λόφων, ὁ ὁδηγός μας, ἁπλοῦς χωρικός, μοῦ ἔδειξε, τείνων τὴν χεῖρα πρὸς τὴν ἀπέχουσαν παραλίαν, τὸ μέρος ὅπου δύο γυναῖκες ἐμαρτύρησαν φρικωδῶς δεθεῖσαι εἰς τὴν ἀκτήν, μέχρις οὗ τὰς ἐκάλυψεν ἡ ἀναβαίνουσα πλημμύρα. Οἱ Σκῶτοι ἐπὶ τέλους ἐνίκησαν. Ἡ ἀνεγνωρισμένη ἤδη ἐθνικὴ ἐκκλησία των εἶναι ἡ πρεσβυτεριανή. Ἐνίκησαν, ἀλλὰ ὁ λαὸς διατηρεῖ τὴν μνήμην τοῦ παρελθόντος. Δὲν λησμονεῖ οὔτε τοὺς θρησκευτικοὺς διωγμοὺς οὔτε ἐν γένει τὴν προγενεστέραν ἱστορίαν τῆς πατρίδος του. Πρὸ δύο σχεδὸν αἰώνων ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Σκωτία ἀποτελοῦν ἓν κράτος. Ἔκτοτε ἐπῆλθεν ἡ τεραστία πρόοδος τοῦ ἡνωμένου Βασιλείου. Ἡ πολιτικὴ συζυγία ἐπέτυχεν· ἡ ἑνωθεῖσα Μεγάλη Βρετανία ἀνῆλθεν εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης. Καὶ ὅμως ἡ ἕνωσις ἐθεωρήθη ἀνέκαθεν ὑπὸ τῶν Σκώτων ὡς ἐθνικὴ κατάπτωσις. Τὴν κοινὴν δόξαν ἐκπροσωπεῖ ἡ Ἀγγλία καὶ τὸ Ἀγγλικὸν ὄνομα. Τὸ ὑπερήφανον τῶν Σκώτων ἔθνος φέρει βαρέως τὴν δευτερεύουσαν θέσιν του(1). Βλέπει καὶ ἀπολαμβάνει τὰ ἀγαθὰ τῆς ἑνώ-

(1) Εἰς ἔνδειξιν τῆς ἐπικρατούσης εἰσέτι ἀντιπαθείας κατὰ τῆς Ἑνώσεως, καὶ ὄχι μεταξὺ ἀμαθῶν Σκώτων, ἀρκοῦμαι

σεως, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἐμμένει σταθερὸν εἰς τὴν ἀτομικότητά του. Ὁ Σκῶτος εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας του δὲν πολυαγαπᾷ τὸν Ἄγγλον· δὲν τὸν θεωρεῖ πλέον ὡς ἐχθρόν, ἀλλὰ τὸν θεωρεῖ πάντοτε ὡς ξένον. Ἐνθυμεῖται ὅτι ὅσας δάφνας ἔδρεψεν ἡ ἰδιαιτέρα πατρίς του τὰς ἔδρεψε μαχομένη κατὰ τῶν Ἄγγλων. Τὸ ἐνθυμεῖται καὶ σεμνύνεται διὰ τοῦτο καὶ ἀνεγείρει μνημεῖα καὶ ἀνδριάντας εἰς μνήμην τοῦ Wallace καὶ τοῦ Bruce. Κατὰ τὴν τελευταίαν μου ἐκεῖ περιοδείαν, εἰς ὅλους τοὺς σταθμοὺς ἔβλεπα ἀγγελλόμενον τὸ εἰς Γλασκώβην στηθὲν πανόραμα τῆς μάχης τοῦ Bannockburn, ὅπου πρὸ τεσσάρων αἰώνων κατετροπώθησαν οἱ Ἄγγλοι. Ἀλλ' οἱ Ἄγγλοι τὴν ἧτταν ἐκείνην τὴν ἐλησμόνησαν, τιμοῦν δὲ καὶ οὗτοι τὴν μνήμην τοῦ Wallace καὶ τοῦ Bruce. Ἐνίκησαν τοσάκις εἰς τόσους ἄλλους πολέμους, καὶ ἐνίκησαν συμπολεμοῦντες μετὰ τῶν Σκώτων! Καὶ οἱ Σκῶτοι συναισθάνονται ὅτι ἱκανὸν μέρος τῆς κοινῆς δόξης ἀνήκει εἰς αὐτούς. Ἀλλ' οὐδεμιᾶς τῶν κοινῶν ἐκείνων νικῶν ἡ ἀνάμνησις συγκινεῖ

ἀναφέρων τὸν συγγραφέα βιβλίου ἱστορικοῦ «History of the lands and their owners in Galloway», δημοσιευθέντος κατὰ τὸ 1870. Ὁ Σκῶτος ἱστορικὸς οὗτος ἀναφέρων εἰς τὰ προλεγόμενά του τὴν μετὰ τῆς Ἀγγλίας ἕνωσιν λέγει ὅτι «οὐδεὶς ἀμερόληπτος παρατηρητὴς δύναται ν' ἀρνηθῇ ὅτι ἡ Σκωτία ἔκτοτε προώδευσε καὶ ἐπλουτίσθη, ὄχι κατὰ συνέπειαν τῆς Ἑνώσεως, ἀλλ' εἰς τὸ πεῖσμα αὐτῆς. — in defiance of the union.»

τὰς καρδίας των τόσον, ὅσον ἡ ἀνάμνησις τῆς μάχης του Bannockburn.

Μέχρι τοῦδε ἐβλέπομεν ἰδιοκτησίας περιελθούσας εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ ξενίζοντός με εὐπατρίδου εἴτε ἐκ κληρονομίας εἴτε ἐξ ἀγορᾶς. Ἔμενε νὰ ἴδω τὴν καθ' ἑαυτὸ κατοικίαν του, τὴν φέρουσαν τὸ οἰκογενειακὸν ἐπώνυμόν του, καὶ τὴν νῆσον τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ἀποτελεῖ τὸν κύριον τίτλον του. Τὸ ὄνομα τῆς νήσου (Bute) δυσκόλως ἐξελληνίζεται. Οἱ γεωγράφοι τοῦ Μεσαιῶνος τὸ ἐξελατίνισαν διαφοροτρόπως, ἐκ δὲ τῶν διαφόρων τούτων λατινικῶν ὀνομασιῶν ὁ μᾶλλον ἐνδιαφερόμενος εἰς τὸ ζήτημα ἔπλασε τὴν Ἑλληνικὴν λέξιν *Βώθα*· Ἂς ἀποκαλέσωμεν καὶ ἡμεῖς Βώθαν τὴν νῆσόν του.

Καθὼς εἴδομεν, ὁ ποταμὸς Clyde χύνεται εἰς τὸν ὁμώνυμον κόλπον. Ὁ στενὸς καὶ μακρὸς κόλπος, — εἶδος Βοσπόρου, — σχηματίζεται ὑπὸ σειρᾶς ἑκατέρωθεν πρασίνων λόφων, τοὺς πρόποδας τῶν ὁποίων στολίζουν εἰς πυκνὰ διαστήματα ἐπαύλεις ἀγροτικαὶ καὶ κωμοπόλεις χαρίεσσαι. Ἡ νῆσος Βώθα, (isle of Bute) χωριζομένη πρὸς βορρᾶν ἀπὸ τὴν Σκωτίαν διὰ πορθμοῦ στενωτάτου, συνεχίζει τὴν δυτικὴν ὄχθην τοῦ κόλπου. Πέραν αὐτῆς, ἐν μέσῳ τοῦ πελάγους, ὑψοῦνται τὰ ἀπόκρημνα ὄρη τῆς μεγαλειτέρας νήσου Arran. Ἡ Βώθα ἔχει ἠπιωτέραν τὴν ἄποψιν. Οἱ κατάφυτοι λόφοι της εἶναι ταπεινότεροι, τὰ παράλιά της ἡμερώτερα. Ἡ ἀκμάζουσα μικρὰ πόλις Rothesay πρὸς βορρᾶν καὶ ἄλλοι μικρότεροι συνοικισμοὶ πρὸς μεσημβρίαν, ποικίλλουν

σεως, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἐμμένει σταθερὸν εἰς τὴν ἀτομικότητά του. Ὁ Σκῶτος εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας του δὲν πολυαγαπᾷ τὸν Ἄγγλον· δὲν τὸν θεωρεῖ πλέον ὡς ἐχθρόν, ἀλλὰ τὸν θεωρεῖ πάντοτε ὡς ξένον. Ἐνθυμεῖται ὅτι ὅσας δάφνας ἔδρεψεν ἡ ἰδιαιτέρα πατρίς του τὰς ἔδρεψε μαχομένη κατὰ τῶν Ἄγγλων. Τὸ ἐνθυμεῖται καὶ σεμνύνεται διὰ τοῦτο καὶ ἀνεγείρει μνημεῖα καὶ ἀνδριάντας εἰς μνήμην τοῦ Wallace καὶ τοῦ Bruce. Κατὰ τὴν τελευταίαν μου ἐκεῖ περιοδείαν, εἰς ὅλους τοὺς σταθμοὺς ἔβλεπα ἀγγελλόμενον τὸ εἰς Γλασκώβην στηθὲν πανόραμα τῆς μάχης τοῦ Bannockburn, ὅπου πρὸ τεσσάρων αἰώνων κατετροπώθησαν οἱ Ἄγγλοι. Ἀλλ' οἱ Ἄγγλοι τὴν ἧτταν ἐκείνην τὴν ἐλησμόνησαν, τιμοῦν δὲ καὶ οὗτοι τὴν μνήμην τοῦ Wallace καὶ τοῦ Bruce. Ἐνίκησαν τοσάκις εἰς τόσους ἄλλους πολέμους, καὶ ἐνίκησαν συμπολεμοῦντες μετὰ τῶν Σκώτων! Καὶ οἱ Σκῶτοι συναισθάνονται ὅτι ἱκανὸν μέρος τῆς κοινῆς δόξης ἀνήκει εἰς αὐτούς. Ἀλλ' οὐδεμιᾶς τῶν κοινῶν ἐκείνων νικῶν ἡ ἀνάμνησις συγκινεῖ

ἀναφέρων τὸν συγγραφέα βιβλίου ἱστορικοῦ «History of the lands and their owners in Galloway», δημοσιευθέντος κατὰ τὸ 1870. Ὁ Σκῶτος ἱστορικὸς οὗτος ἀναφέρων εἰς τὰ προλεγόμενά του τὴν μετὰ τῆς Ἀγγλίας ἕνωσιν λέγει ὅτι «οὐδεὶς ἀμερόληπτος παρατηρητὴς δύναται ν' ἀρνηθῇ ὅτι ἡ Σκωτία ἔκτοτε προώδευσε καὶ ἐπλουτίσθη, ὄχι κατὰ συνέπειαν τῆς Ἑνώσεως, ἀλλ' εἰς τὸ πεῖσμα αὐτῆς. — in defiance of the union.»

τὰς καρδίας των τόσον, ὅσον ἡ ἀνάμνησις τῆς μάχης του Bannockburn.

Μέχρι τοῦδε ἐβλέπομεν ἰδιοκτησίας περιελθούσας εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ ξενίζοντός με εὐπατρίδου εἴτε ἐκ κληρονομίας εἴτε ἐξ ἀγορᾶς. Ἔμενε νὰ ἴδω τὴν καθ' ἑαυτὸ κατοικίαν του, τὴν φέρουσαν τὸ οἰκογενειακὸν ἐπώνυμόν του, καὶ τὴν νῆσον τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ἀποτελεῖ τὸν κύριον τίτλον του. Τὸ ὄνομα τῆς νήσου (Bute) δυσκόλως ἐξελληνίζεται. Οἱ γεωγράφοι τοῦ Μεσαιῶνος τὸ ἐξελατίνισαν διαφοροτρόπως, ἐκ δὲ τῶν διαφόρων τούτων λατινικῶν ὀνομασιῶν ὁ μᾶλλον ἐνδιαφερόμενος εἰς τὸ ζήτημα ἔπλασε τὴν Ἑλληνικὴν λέξιν ***Βώθα***· Ἂς ἀποκαλέσωμεν καὶ ἡμεῖς Βώθαν τὴν νῆσόν του.

Καθὼς εἴδομεν, ὁ ποταμὸς Clyde χύνεται εἰς τὸν ὁμώνυμον κόλπον. Ὁ στενὸς καὶ μακρὸς κόλπος, — εἶδος Βοσπόρου, — σχηματίζεται ὑπὸ σειρᾶς ἑκατέρωθεν πρασίνων λόφων, τοὺς πρόποδας τῶν ὁποίων στολίζουν εἰς πυκνὰ διαστήματα ἐπαύλεις ἀγροτικαὶ καὶ κωμοπόλεις χαρίεσσαι Ἡ νῆσος Βώθα, (isle of Bute) χωριζομένη πρὸς βορρᾶν ἀπὸ τὴν Σκωτίαν διὰ πορθμοῦ στενωτάτου, συνεχίζει τὴν δυτικὴν ὄχθην τοῦ κόλπου. Πέραν αὐτῆς, ἐν μέσῳ τοῦ πελάγους, ὑψοῦνται τὰ ἀπόκρημνα ὄρη τῆς μεγαλειτέρας νήσου Arran. Ἡ Βώθα ἔχει ἠπιωτέραν τὴν ἄποψιν. Οἱ κατάφυτοι λόφοι της εἶναι ταπεινότεροι, τὰ παράλιά της ἡμερώτερα. Ἡ ἀκμάζουσα μικρὰ πόλις Rothesay πρὸς βορρᾶν καὶ ἄλλοι μικρότεροι συνοικισμοὶ πρὸς μεσημβρίαν, ποικίλλουν

διὰ τῶν οἰκοδομῶν των τὴν ἐκ τῆς θαλάσσης θέαν τῆς χλοερᾶς νήσου. Αἱ ὁμαλαὶ κλιτύες της εἶναι καλλιεργημέναι, ὅπου δὲν καλύπτονται ἀπὸ δάση. Δύο λίμναι ὡραῖαι κρύπτονται εἰς τὰς κοιλάδας της. Ἐν συνόλῳ νομίζει τις ὅτι ἡ νῆσος ἀπεσπάσθη ἐκ μεσημβρινωτέρας θαλάσσης καὶ πλεύσασα ἐκολλήθη κατὰ λάθος εἰς τὰ βόρεια ἐκεῖνα παράλια. Τὸ δὲ κλίμα της ἐπιτείνει τὴν ἀπάτην. Χάρις εἰς τὰ βουνὰ τῆς Σκωτίας, τὰ ὁποῖα τὴν προφυλάττουν ἀπὸ τοὺς ἄνωθεν ψυχροὺς ἀνέμους, καὶ χάρις εἰς τὸ θερμὸν ρεῦμα τοῦ Ἀτλαντικοῦ, τὸ περιλοῦον τὰς ἀκτάς της, ἡ νῆσος ἐπέχει τόπον μεσημβρινοῦ ἐνδιαιτήματος διὰ τοὺς Σκώτους. Οἱ μόνιμοι κάτοικοί της ὑπερβαίνουν τὰς δέκα χιλιάδας. Τὸ μεγαλείτερον τῆς νήσου μῆκος εἶναι δεκαπέντε περίπου Ἀγγλικῶν μιλίων, τὸ δὲ μεγαλείτερον πλάτος της πέντε μιλίων.

Τὰ ἓξ ἕβδομα περίπου τῆς Βώθας, μετὰ δύο ἄλλων παρακειμένων μικροτέρων νήσων, εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ φεροντος τὸ ὄνομά της λόρδου. Ἡ δὲ απόκτησις δὲν εἶναι πρόσφατος. Πρὸ πέντε αἰώνων ὁ βασιλεὺς τῆς Σκωτίας Ῥοβέρτος, ὁ πρῶτος τῶν Στουάρδων, ἐπροίκισε δι' αὐτῆς τὸν μὴ νόμιμον υἱόν του. Ἐξ ἐκείνου κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν κατάγεται ὁ νῦν Λόρδος, ἡ δὲ οἰκογένεια φέρει εἰσέτι τὸ ἐπώνυμον τῆς ἐκλιπούσης βασιλικῆς δυναστείας [1]. Ἡ οἰκογένεια αὕτη ἔμεινε

(1) Οἱ Στουάρδοι, ἢ ἀκριβέστερον Στουάρτοι, ἦσαν ἀρχαῖα Σκωτικὴ οἰκογένεια, λαβοῦσα τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἐκ τοῦ φε-

ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας καὶ ἐπέκεινα ἥσυχος, ἢ τοὐλάχιστον ἄσημος, εἰς τὴν νῆσόν της. Κατὰ τὸ 1617 ὁ βασιλεὺς Κάρολος ὁ Α' ἔδωκεν εἰς τὸν τότε ἀρχηγόν της τὸν τίτλον βαρονέτου. Πιστὸς εἰς τὸν βασιλέα, οὗτος ὑπέστη μυρίους διωγμοὺς διαρκούσης τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἰδίως μετὰ τὴν ἀποκεφάλισιν τοῦ Καρόλου. Ἡ κάθοδος τῶν Στουάρδων ἠνώρθωσε καὶ πάλιν τὸν οἶκον. Κατὰ τὸ 1703 ἡ βασίλισσα Ἄννα ἔδωκεν εἰς τὸν τότε ἀντιπρόσωπόν του τὸν τίτλον κόμητος Σκώτου. Ὁ τρίτος κόμης ἀνεδείχθη ἔξοχος μεταξὺ τῶν συγχρόνων του, ἐχρημάτισε δὲ καὶ πρωθυπουργὸς τῆς Μεγάλης Βρετανίας, κατὰ τὸ 1762, ἐπὶ Γεωργίου τοῦ Γ'. Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος ἐκείνου, γενόμενος κατὰ πρῶτον κόμης τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου, ἀνυψώθη κατόπιν (1796) εἰς μαρκήσιον, — μαρκήσιον παρεκτὸς τῶν ἄλλων τίτλων του, τῶν ὁποίων ἡ καταγραφὴ ἤθελε πληρώσει σελίδα ὁλόκληρον.

ουδαλικοῦ ἀξιώματος τὸ ὁποῖον οἱ ἀρχηγοί της κατὰ διαδοχὴν ἐξήσκουν εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Σκωτίας. Stewart εἶναι ταὐτόσημον τοῦ ἰδικοῦ μας Οἰκονόμος. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο διατηρεῖται εἰσέτι εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Ἀγγλίας, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰς στέψεις βασιλέων ἢ εἰς δίκας εὐγενῶν, μελῶν τῆς συνελεύσεως τῶν ὁμοτίμων. Ὁ Bruce, ὁ ἐλευθερωτὴς τῆς Σκωτίας, ἔδωκε τὴν θυγατέρα του εἰς γάμον εἰς τὸν τότε ἀρχηγὸν τῆς οἰκογενείας τῶν Στουάρδων καὶ οὕτω περιῆλθε τὸ στέμμα εἰς τὸν ἔγγονόν του Ῥοβέρτον, τὸν πρῶτον Στουάρδον βασιλέα τῆς Σκωτίας. Καὶ ἄλλαι Σκωτικαὶ οἰκογένειαι φέρουν ἔτι τὸ ἐπώνυμον τοῦτο, ἐκ πλαγίας συγγενείας μετὰ τοῦ ἐκλιπόντος βασιλικοῦ οἴκου.

Αἱ διάφοροι κατοικίαι, τὰς ὁποίας ἀλληλοδιαδόχως μετήλλαξεν ἐπὶ τῆς νήσου της ἡ οἰκογένεια κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα τοῦτο, εἶναι αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς ἐνδείξεις τῶν μεταβολῶν ὅσαι βαθμηδὸν ἐπῆλθον καὶ εἰς τῆς Σκωτίας ἐν γένει τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν καὶ εἰς τοῦ οἴκου τούτου τὴν ἰδιαιτέραν ἱστορίαν. Οἱ πρῶτοι πρόγονοι τοῦ νῦν μαρκησίου κατῴκουν ἐντὸς τοῦ φρουρίου, τοῦ ὁποίου τὰ ἐρείπια σώζονται εἰσέτι ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως Rothesay. Τὸ φρούριον τοῦτο κατῴκησαν συχνάκις, χάριν ἀναψυχῆς, βασιλεῖς τῆς Σκωτίας, εἶναι δὲ εἰσέτι τὰ ἐρείπιά του ἰδιοκτησία τοῦ στέμματος. Τὴν φύλαξίν του ἀνέθεσεν ὁ βασιλεὺς Ῥοβέρτος εἰς τὸν υἱόν του καὶ τοὺς διαδόχους του, ὥστε, δικαιώματι κληρονομικῷ, ὁ παρὼν ἀντιπρόσωπος τῆς οἰκογενείας φροντίζει περὶ τῆς διατηρήσεως τῶν ὀρθίων ἔτι τειχῶν καὶ περὶ τοῦ καλλωπισμοῦ τῶν ὀχθῶν τῆς τάφρου, διὰ τῆς ὁποίας περιβάλλεται τὸ φρούριον. Αἱ ὄχθαι αὗται μετεβλήθησαν εἰς κῆπον, ἡ τάφρος εἶναι πλήρης ὕδατος, νῆσσαι δὲ καὶ κύκνοι τὴν διασχίζουν ἡσύχως, καὶ τὸ ἀρχαῖον φρούριον τὸ ὁποῖον ἦτο ἄλλοτε ὁ πυρήν, ἴσως δὲ καὶ τὸ φόβητρον τῆς κωμοπόλεως, χρησιμεύει σήμερον ὡς περίπατος καὶ στολισμός της. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος, διαρκούντων τῶν μετὰ τὴν καρατόμησιν τοῦ Καρόλου ἐμφυλίων πολέμων, ἐπυρπολήθη πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ καῇ ἐντὸς τοῦ φρουρίου.

Ἔκτοτε οἱ ἄρχοντες τῆς Βώθας κατῴκησαν ἐντὸς τῆς πόλεως, ἀπέναντι τῶν τειχῶν τοῦ πυρποληθέντος

φρουρίου, οἰκίαν σωζομένην εἰσέτι. Ἡ οἰκοδομὴ οὐδὲν ἔχει ἔξωθεν τὸ ἐπιβλητικὸν ἢ ἀρχοντικόν. Ἡ πόλις Rothesay περιέχει σήμερον πολλὰς οἰκίας ἰδιωτικὰς ἀσυγκρίτως μεγαλοπρεπεστέρας. Καθ' ἣν ὅμως ἐποχὴν ἐκτίσθη, θὰ ἦτο βεβαίως ἀντικείμενον τοῦ θαυμασμοῦ τῶν ἐγχωρίων νησιωτῶν. Ὅτε αἱ περιστάσεις ἐβελτιώθησαν, ἡ δὲ δημοσία ἀσφάλεια ἐπέτρεπε τὴν διαβίωσιν εἰς τὴν ἐξοχήν, ἀνηγέρθη ἐν τῷ μέσῳ δάσους ὡραίου, ἐπὶ λόφου ὁπόθεν φαίνονται ἡ θάλασσα καὶ τὰ βουνὰ τῆς Σκωτίας, ἔπαυλις εὐρεῖα καὶ ἀναπαυτική, ὅπου διεβίωσαν οἱ ἄμεσοι πρόγονοι τοῦ νῦν λόρδου. Ἀλλὰ πρὸ δεκαπέντε περίπου ἐτῶν, πυρκαϊὰ ἐκ τύχης, ὄχι ἐξ ἐχθρικῆς ἐπιθέσεως ὡς ἄλλοτε, ἀπετέφρωσε τὴν ἔπαυλιν. Εἰς τὴν αὐτὴν τοποθεσίαν ἀνηγέρθη ἓν τῶν ὡραιοτέρων καὶ μεγαλοπρεπεστέρων ἀρχοντικῶν μεγάρων τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου.

Ἡ πρὸς τὴν θάλασσαν γοτθικὴ πρόσοψίς του συνίσταται ἐκ κεντρικοῦ οἰκοδομήματος συνεχομένου ἑκατέρωθεν μὲ δύο ἀνίσους πτέρυγας. Ἐκ τοῦ κέντρου ὑψοῦται μέγας πύργος τετράγωνος. Αἱ θολωταὶ ὀπαὶ καὶ τὰ προέχοντα μεγάλα παράθυρα τῶν πτερύγων ποικίλλουν τὴν ἄποψιν. Ἡ ἐκ πέτρας κοκκινωπῆς μακρὰ οἰκοδομή, ἐντὸς τῶν δασῶν τὰ ὁποῖα τὴν περιζώνουν ὡς διὰ πρασίνου πλαισίου, φαίνεται μακρόθεν ἐκ τῆς θαλάσσης καὶ ἐκ τῶν ἄντικρυ βουνῶν ὡς στολισμὸς τῆς νήσου. Ἀλλὰ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ μεγάρου εἶναι πρὸ πάντων ὡραῖον καὶ μεγαλοπρεπές. Οἱ ἐπισκεφθέντες τὴν Βενετίαν ἢ τὴν Γένοβαν,

ἂς φαντασθοῦν ἓν ἐκ τῶν μεγαλειτέρων ἐκεῖ παλατίων, τῶν ἀνεγερθέντων ὅτε ἤκμαζον αἱ πόλεις ἐκεῖναι, κατὰ τὸν λεγόμενον γοτθικὸν ρυθμὸν τῆς Ἰταλίας. Ἡ μόνη διαφορὰ ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ αὐλὴ εἶναι ὕπαιθρος εἰς Ἰταλίαν, ἐνῷ ἐδῶ ἐσκεπάσθη ὑπὸ ξυλίνης στέγης ἐλαφρᾶς καὶ ὑψηλῆς. Ἀλλ' ἐδῶ τὸ μέγαρον δὲν εἶναι παλαιόν· τὰ πολύχροα του μάρμαρα εἶναι στιλπνὰ καὶ ἀνέπαφα, νωποὶ οἱ χρωματισμοὶ τῶν κοσμημάτων του, νέα ὅλως ἡ πλουσία του διακόσμησις. Τοιοῦτο τὸ μέγαρον τοῦ ἄρχοντος τῆς Βώθας. Εἰσερχόμενός τις εὑρίσκεται ἐντὸς εὐρυτάτης τετραγώνου αὐλῆς. Κίονες ἐκ πολυτίμων μαρμάρων βαστάζουν διπλῆν σειρὰν ἁψίδων, τριῶν ἀνὰ ἑκάστην τῶν τεσσάρων πλευρῶν. Τὴν στοὰν τοῦ δευτέρου πατώματος περιβάλλει, ἄνωθι τῶν ἁψίδων, σειρὰ κιόνων μικροτέρων καὶ ἐλαφροτέρων. Τὰ δωμάτια τὰ περιστοιχίζοντα τὴν ἄνω καὶ τὴν κάτω στοὰν εἶναι ἀνάλογα τῆς κεντρικῆς αὐλῆς. Μάρμαρα πολύχροα πανταχοῦ, καὶ στέγαι ἐντέχνως ζωγραφισμέναι, καὶ διακόσμησις συνενοῦσα τὴν πολυτέλειαν μετὰ τῆς φιλοκαλίας. Πέριξ δὲ τῆς οἰκίας κῆποι ὡραῖοι καὶ δάσος ἀπέραντον ἐκ δένδρων πρὸ αἰώνων φυτευθέντων. Τὸ δάσος καταβαίνει μέχρι τῆς θαλάσσης καὶ ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν τελευταίων δένδρων ἀτραπὸς ὁμαλὴ παρακολουθεῖ τὴν ἀκτήν.

Ἐκεῖ ἐνίοτε καθήμενος, εἰς τὴν ἀκτήν, μετεφερόμην νοερῶς εἰς ἄλλα παράλια, εἰς θάλασσαν ἄλλην. Ἐφανταζόμην ὁποία θὰ ἦτο ἡ Ἑλλάς, ἐὰν δὲν ἐπήρχοντο αἱ καταστρεπτικαὶ συμφοραὶ τόσων αἰώνων, καὶ ὁποία

θὰ γείνῃ ἀφοῦ παρέλθουν γενεαί τινες ἔτι, ταντα λιζόμεναι καθὼς ἡμεῖς ἐκ τοῦ θεάματος τῶν ἄλλων ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης καὶ ἐκ τῆς ἀγωνίας μας νὰ ἐξισωθῶμεν πρὸς αὐτά. Δὲν ἐφανταζόμην βεβαίως ἐπὶ τῆς γῆς τῆς Ἑλλάδος τὴν συγκέντρωσιν τῆς ἰδιοκτησίας εἰς τοὺς πρωτοτόκους καὶ μέγαρα προγονικὰ ἢ λόρδους Ἕλληνας. Ὄχι. Δυνάμεθα ἴσως νὰ ζηλεύσωμεν τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Σκωτίαν διὰ τὴν ἀριστοκρατίαν των, ὅταν μάλιστα ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ ἀνδρῶν ὁποῖος ὁ ξενίσας με Σκῶτος, χρηστῶν, ἐντίμων, εὐπαιδεύτων, ἀφωσιωμένων εἰς τὴν πατρίδα των, διδόντων τὸ παράδειγμα βίου οἰκογενειακοῦ σώφρονος καὶ ἐναρέτου, φερόντων τὸ μεγαλεῖόν των μετὰ μετριοφροσύνης τὴν ὁποίαν μόνον ἡ μακρὰ ἕξις καὶ ἡ ἐπιμελημένη ἀνατροφὴ γενεῶν ἀλληλοδιαδόχων δύνανται νὰ γεννήσουν, τέλος δὲ συναισθανομένων ὅτι ὁ πλοῦτος εἶναι δύναμις ὅταν μόνον γνωρίζῃ τις πῶς νὰ τὸν μεταχειρισθῇ. Ἀλλά, παραλείποντες πᾶν ὅ,τι λέγεται ἢ ἐλέχθη ὑπὲρ ἢ κατὰ τοῦ φεουδαλικοῦ θεσμοῦ τῆς ἀριστοκρατίας, ἡμεῖς οὔτε ἠδυνάμεθα νὰ τὸν ἔχωμεν, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ τὸν ἀποκτήσωμεν. Ὁ φεουδαλισμὸς ἐπεφάνη διαβατικὸς εἰς τὴν γῆν μας ἀλλὰ δὲν ἐρριζοβόλησεν. Ἡ κοινωνική μας διάπλασις ἔγεινε καὶ γίνεται ὑπὸ ἀλλοίους ἱστορικοὺς ὅρους ἢ εἰς τὴν βορειοδυτικὴν Εὐρώπην. Ὄχι. Δὲν ἐφανταζόμην τοιοῦτό τι, ἀλλ' ἐφανταζόμην τὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἑλλάδα τοῦ μέλλοντος, ὁποίαν τὴν ὀνειρευόμεθα, εὐποροῦσαν, καθὼς ἡ τὴν σήμερον Σκωτία, διὰ τῆς ἀόκνου καὶ φωτισμένης ἐργα-

σίας τῶν κατοίκων της, εὐνομουμένην, ὄχι χάρις εἰς κώδικας καὶ συντάγματα, ἀλλὰ χάρις εἰς τὴν ἀγωγὴν τῶν πολιτῶν της, χάρις εἰς τὸ σέβας τοῦ νόμου καὶ τὸ πρὸς ἑαυτὸν σέβας, ἀπολαμβάνουσαν ἐν εἰρήνῃ τὰ ἀγαθὰ πολιτισμοῦ ἐντελεστέρου ἔτι τοῦ σημερινοῦ, καὶ ἐνθυμουμένην μετά τινος εὐγνωμοσύνης καὶ ὀλίγου οἴκτου τῆς ἰδικῆς μας γενεᾶς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς ἐλπίδας.

ΕΚ ΔΕΛΦΩΝ

Τὴν 10/22 Μαΐου 1893.

Πρό τινων ἐτῶν οἱ Δελφοὶ ἦσαν ἀπρόσιτοι σχεδόν. Σήμερον ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας δύναται νὰ ἔλθῃ τις ἐξ Ἀθηνῶν. Τὴν Παρασκευὴν τὸ πρωὶ ἀνεχωρήσαμεν μὲ τὴν πρώτην ἁμαξοστοιχίαν δι' Αἴγιον, ὅπου ἐπερίμενε τὸ ἀτμόπλοιον *Μαργαρίτα*, — μικρόν, παλαιὸν καὶ ὄχι ὑπερμέτρως καθαρόν, ἀλλ' ὁπωσδήποτε **ἀτμόπλοιον**! Ἐντὸς τριῶν περίπου ὡρῶν, μετὰ προσέγγισιν εἰς Βιτρινίτζαν καὶ Γαλαξεῖδι, ἐφθάσαμεν περὶ τὰς 6 $^1/_2$ μ. μ. εἰς Ἰτέαν. Ἐκεῖ εὕρομεν ἅμαξαν ἑτοίμην. Εἰς τὰς 9 $^1/_2$ εἴμεθα εἰς Δελφούς.

Ὅταν ἀνοίξῃ ἡ διῶρυξ τῆς Κορίνθου, θὰ ὑπάρχουν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀτμόπλοια ἐκεῖθεν κατ' εὐθεῖαν διὰ τοὺς βορείους λιμένας τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου,· — ἴσως μάλιστα καὶ καθ' ἑκάστην ἀντὶ τοῦ δὶς τῆς ἑβδομάδος πλοῦ τῆς *Μαργαρίτας*. Ὅταν δὲ ἡ μέχρι Ἀραχώβης ἐπεκταθεῖσα ἤδη ἁμαξιτὴ ὁδὸς κατασκευασθῇ μέχρι Χαιρωνείας, καὶ ὁ σιδηρόδρομος Λαρίσης συντελεσθῇ μέχρι Λεβαδείας τοὐλάχιστον, τότε θὰ δύναταί τις εὐκόλως νὰ μεταβαίνῃ, διὰ ξηρᾶς, ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Δελφούς, ἐντὸς ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ ὡρῶν, ἀντὶ

τῶν δεκαπέντε τὰς ὁποίας ἤδη καυχῶμαι ὅτι ἐδαπάνησα μόνας πρὸς τοῦτο.

Πρὸ πέντε ἐτῶν τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο κατορθωτόν, ἐκτὸς ἐὰν ἀνήρχετό τις ἔφιππος ἀπὸ τὴν Ἰτέαν. Ἁμαξιτὴ ὁδὸς δὲν ὑπῆρχε. Ἡ πρώτη ἅμαξα ἀνῆλθεν εἰς Δελφοὺς τὴν 13/25 Μαρτίου 1888. Ἔφερε κυρίαν Γαλλίδα, τὴν Mad. Louise Dubois, κατὰ τὸ βιβλίον τῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ ξενοδόχου τῶν Δελφῶν, τοῦ ἀξιολόγου Βασίλη Παρασκευᾶ, εἰς τὸν ὁποῖον αἱ ἤδη γινόμεναι ἀνασκαφαὶ προοιωνίζουν μέλλον λαμπρόν. Φαίνεται δὲ καθ' ὅλα ἄξιος τοιούτου μέλλοντος, ἐὰν κρίνῃ τις ἀπὸ τὰς εἰς ὅλας τὰς γλώσσας ἐκφράσεις εὐαρεσκείας τῶν σπανίων μέχρι τοῦδε περιηγητῶν, ὅσοι ἐνέγραψαν τὸ ὄνομά των εἰς τὸ βιβλίον του. Τὸ ξενοδοχεῖόν του πρόκειται νὰ μετατοπισθῇ εἰς εὐρυτέραν οἰκίαν εἰς τὸν νέον συνοικισμὸν τῶν Δελφῶν, ἐὰν δὲ διατηρηθῇ εὐπρεπὲς καὶ καθαρὸν δύναται ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν νὰ γείνῃ ἓν τῶν τερπνοτέρων καὶ τῶν μᾶλλον συχναζομένων θερινῶν ἐνδιαιτημάτων τῆς Ἑλλάδος.

Αὐτὴ καὶ μόνη ἡ γοητευτικὴ τοποθεσία τῶν Δελφῶν ἀρκεῖ διὰ νὰ ἑλκύῃ περιηγητάς. Τὸ θέαμα ἐκ τοῦ παραθύρου παρὰ τὸ ὁποῖον γράφω δὲν τὸ εὑρίσκει τις εὐκόλως, οὔτε εἰς τὴν ὡραίαν Ἑλλάδα μας. Ἐγνώριζον οἱ ἀρχαῖοι πῶς καὶ ποῦ νὰ ἱδρύουν τὰ ἱερά των!

Ὑπὸ τὸν ἐξώστην μου κατηφορεῖ ἀποτόμως τὸ βουνὸν πρὸς τὴν βαθυτάτην κάτω κοιλάδα, τὴν ὁποίαν διασχίζει ὁ ξηρὸς ἤδη ποταμὸς Πλεῖστος. Τὰ νερὰ τῆς Κασταλίας ἔσκαψαν βάραθρον, τὸ ὁποῖον χωρίζει διὰ

μαύρης ἀνωμάλου γραμμῆς τὰ πράσινα πλευρὰ τοῦ βουνοῦ, μέχρις οὗ κρύπτεται τὸ βάραθρον ὑπὸ τὸν πυκνὸν ἐλαιῶνα, τὸν σκεπάζοντα πρὸς τὸ βάθος της τὴν στενὴν κατωφερῆ κοιλάδα. Ἀντικρύ μου, ἐκ τοῦ ἄλλου μέρους τῆς κοιλάδος, ὑψόνει τὰ ἀπόκρημνα γυμνὰ πλευρά του τὸ ὑψηλὸν Ξηροβούνι, μὲ τὰς λαξευμένας ὀπὰς τῶν σπηλαίων του, — ὀπὰς εἰς τὰς ὁποίας ἀδύνατος φαίνεται μακρόθεν ἡ ἀναρρίχησις. Ἐκεῖ, εἰς τὰ ἀπρόσιτα ἐκεῖνα καταφύγια, ἐκρύβησαν, λέγεται, κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν οἱ κάτοικοι τῶν πέριξ χωρίων. Οἱ πρῶτοι τολμηροὶ ἀναβάται ἀνέσυρον διὰ σχοινίων τὰ γυναικόπαιδα ἐντὸς τῶν σπηλαίων.

Μεταξὺ τοῦ Ξηροβουνίου καὶ τοῦ Παρνασσοῦ ἡ κοιλὰς πλατυνομένη ἀναβαίνει βαθμηδόν, ἁπλόνουσα τὴν καλλιεργημένην κλιτύν της, μέχρι τῆς κορυφῆς ὅπου φαίνονται αἱ ἀκρόταται οἰκίαι τῆς ἀπεχούσης Ἀραχώβης.

Ἀριστερόθεν ἔχω τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἐπιβλητικῶν βράχων τῶν περικλειόντων εἰς τὴν κοιλότητά των τοὺς Δελφούς, — τῶν ὑψηλῶν, ἀποκρήμνων καὶ γυμνῶν Φαιδριάδων. Ὑψοῦνται ἄνωθεν μου καθέτως πρὸς τὸν οὐρανόν. Οἱ γῦπες πετῶντες περὶ τὰς φωλεάς των ἐκεῖ ὑψηλά, μοῦ φαίνονται κάτωθεν μικροὶ ὡς ἀθῶα μικρὰ πτηνά. Τὸ μελαψὸν χρῶμα τῶν βράχων ποικίλλουν ποῦ καὶ ποῦ τὰ εἰς τὰς ραγάδας φυτρώσαντα πράσινα φυτά, ἀλλοῦ δὲ κηλῖδες ὑποκόκκινοι μαρτυροῦσαι, ἀπὸ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον βαθὺ χρῶμά των, ὅτι κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἀπεσπάσθησαν ἐκεῖθεν πέ-

τραι τεράστιοι, κυλισθεῖσαι εἰς τὰς ὑπωρείας τῶν κρημνῶν καὶ μέχρι τοῦ μυχοῦ ἐνίοτε τῆς κοιλάδος. Ὄγκοι τοιοῦτοι ἐξεκόλλησαν ἀπὸ τὰς Φαιδριάδας κατὰ τὸν τρομερὸν σεισμὸν τοῦ 1870, ὁπότε τριάκοντα περίπου κάτοικοι τοῦ Καστριοῦ ἐφονεύθησαν. Καὶ πέρυσι δέ, εἰς τὰ βάθη νυκτὸς τρικυμιώδους, ἐξύπνησε τοὺς ἐντρόμους κατοίκους ὁ πάταγος βράχου ὑπερμεγέθους ἀποσπασθέντος ἐκ τῶν Φαιδριάδων, ὀλίγον πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς φάραγγος ὅπου ἀναβλύζει ἡ πηγὴ τῆς Κασταλίας. Ἐκεῖ ἡ κηλὶς δὲν ἐκοκκίνησεν ἀκόμη. Ἡ πληγὴ λευκάζει εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ κρημνοῦ, ὑπ' αὐτὸν δὲ ἡ κλιτὺς μένει σκεπασμένη ἀπὸ τὰ ἀσήκωτα συντρίμματα, τὰ ὁποῖα κυλιόμενα κατέστρεψαν ἀγρούς, ἐξερρίζωσαν ἐλαίας, καὶ ἐστερεώθησαν ἐπὶ τέλους ὅπου τὸ ἔδαφος, ὁμαλυνόμενον ὀλίγον, διέκοψε τὸν ὁρμητικὸν δρόμον των.

Εἰς τὸν κίνδυνον τοιούτων καταστρεπτικῶν καταπτώσεων δὲν θὰ ὑπόκεινται εἰς τὸ ἑξῆς οἱ κάτοικοι τῶν Νέων Δελφῶν εἰς τὸν νέον συνοικισμόν των. Ἡ μετοικεσία των δὲν συνετελέσθη ἀκόμη. Ἐκ τῶν 250 περίπου οἰκιῶν τοῦ Καστριοῦ, τὸ πέμπτον μόλις κατεδαφίσθη μέχρι τῆς σήμερον καὶ ἰσάριθμοι οἰκίαι ἀνηγέρθησαν ἢ οἰκοδομοῦνται εἰς τὴν ἐκλεχθεῖσαν ὡραίαν τοποθεσίαν τοῦ νέου χωρίου, εἰς ἑξακοσίων περίπου μέτρων ἀπόστασιν τοῦ παλαιοῦ.

Ὁ ἐκτοπισμὸς τόσων κατοίκων δὲν ἦτο εὔκολον πρᾶγμα. Χάρις ὅμως εἰς τὰ ληφθέντα εὐεργετικὰ μέτρα, δὲν θὰ ἔχουν αὐτοὶ λόγον νὰ παραπονῶνται, ἀφοῦ

μάλιστα συμπληρωθῇ τὸ ἔργον τῆς μετοικεσίας. Ναὶ μέν, σκληρὸν τὸ νὰ διωχθῇ τις ἀπὸ τὴν στέγην ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐγεννήθη, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἔζησαν καὶ ἀπέθανον οἱ γονεῖς του καὶ οἱ πατέρες τῶν πατέρων του. Οἱ γέροντες ἰδίως, καὶ ἔτι μᾶλλον αἱ γραῖαι χωρικαί, μετὰ στεναγμῶν—καὶ δακρύων ἐνίοτε—ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην. Ἀλλ' ὑπὸ πᾶσαν ἄλλην ἔποψιν ἡ μετοικεσία ἦτο συμφέρουσα. Ἀντὶ τῶν στενῶν, σαθρῶν καὶ παλαιῶν οἰκιῶν, ἐδόθησαν ἀνὰ τριακόσια μέτρα εἰς ἕκαστον ἰδιοκτήτην, πρὸς δὲ καὶ ἄλλα τριακόσια εἰς ἕκαστον ἐνήλικον τέκνον του, πρὸς ἀνέγερσιν εὐρυχώρου οἰκίας ἐντὸς κήπου. Ἀπεζημιώθησαν δὲ διπλασίως οἱ κάτοικοι: Ὄχι μόνον ἔλαβον τίμημα γενναῖον διὰ τὰς κατεδαφιζομένας παλαιὰς οἰκίας των, ἀλλὰ καὶ ἐπληρώθησαν διὰ τὴν ἀξίαν τῶν γηπέδων τοῦ νέου συνοικισμοῦ, μολονότι ἦσαν καὶ αὐτὰ ἰδιοκτησία των. Ἡ δυσκολία τῆς μεταφορᾶς τοῦ ὕδατος ὑπερενικήθη ἐπὶ τέλους διὰ τοῦ κατασκευασθέντος ὑδραγωγείου πρὸς διοχέτευσιν τῶν νερῶν τῆς κρήνης Κασσοτίδος. Τὰ πάντα φαίνονται ἤδη ἐξομαλυνθέντα.

Καὶ ὅμως οἱ κάτοικοι παραπονοῦνται ἀκόμη, ἴσως δὲ ὄχι ἀδίκως καθ' ὅλα. Παραπονοῦνται ὅτι δὲν ἐνεκρίθη μέχρις ὥρας ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἡ δευτέρα κλήρωσις τῶν γηπέδων εἰς τὸν νέον συνοικισμὸν καὶ ὅτι ἕνεκα τῆς τοιαύτης βραδύτητος οἱ ἡμίσεις τῶν κατοίκων δὲν δύνανται νὰ ἀρχίσουν τὴν ἀνέγερσιν τῶν οἰκιῶν των. Παραπονοῦνται ὅτι ἡ χάραξις τῆς κυριωτέρας ὁδοῦ δὲν γίνεται κατὰ τὸ ἐγκριθὲν σχέδιον. Δὲν ἤρχι-

σεν ἀκόμη ἡ οἰκοδομὴ τῆς νέας ἐκκλησίας καὶ τοῦ νέου σχολείου των, ἐνῷ τὸ παλαιὸν σχολεῖον κατεδαφίσθη ἤδη καὶ οἱ μικροὶ χωρικοὶ διδάσκονται ὑπὸ τοῦ ἱερέως, τοῦ καὶ δημοδιδασκάλου, ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας τοῦ κοιμητηρίου, — ὅπου θάπτονται καὶ σήμερον ἔτι οἱ νεκροί των μολονότι καὶ τοῦτο περιελήφθη εἰς τὸν χῶρον τῶν ἀνασκαφῶν. Χάριν τῶν ἀνασκαφῶν καὶ αἱ παλαιαὶ ἐκκλησίαι τοῦ Καστριοῦ θὰ καταστραφοῦν, καὶ ἐν τούτοις ἡ νέα ἐκκλησία δὲν ἀνεγείρεται.

Δι' ὅλα ταῦτα οἱ παραπονούμενοι ἐννοοῦν κάλλιστα ὅτι δὲν εὐθύνονται ποσῶς οἱ Γάλλοι. Ἀπ' ἐναντίας ἐκτιμοῦν ὅσα ἀγαθὰ ἔφερον καὶ θὰ φέρουν αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ εὐγνωμονοῦν πρὸς τοὺς Γάλλους, οἱ ὁποῖοι ἐπροσπάθησαν πάντοτε καὶ κατὰ πάντα νὰ γείνῃ ἐπ' ἀγαθῷ τῶν κατοίκων ἡ ἐφαρμογὴ τῆς συμβάσεως. Τὰ παράπονα ἀπευθύνονται ἐγγύτερον. Ἐὰν εἰσηκούοντο μετ' ἀμερολήπτου προσοχῆς, —ἐὰν ἐπεδιώκετο μετὰ φωτισμένης δραστηριότητος ἡ θεραπεία, θὰ ἐπήρχετο εὐκόλως. Ἀλλὰ τὰ ἐπίθετα καὶ τὰ οὐσιαστικὰ ταῦτα πῶς νὰ περιμένῃ τις νὰ τὰ εὕρῃ ἐφαρμοζόμενα κατ' ἐξαίρεσιν εἰς τὰς δημοτικὰς ἢ ἐπαρχιακὰς ἀρχὰς τῶν Δελφῶν; Ἐντούτοις τὸ πρᾶγμα ἐπείγει. Χθές, Κυριακήν, ἐτοιχοκολλήθη εἰς τὰς ἐκκλησίας εἰδοποίησις, ὅτι τὴν 15 τοῦ προσεχοῦς Σεπτεμβρίου οὔτε μία οἰκία δὲν θὰ μείνῃ κατοικημένη εἰς Καστρί. Ἐντὸς τριῶν μηνῶν ἀνάγκη ὅλοι οἱ κάτοικοί του νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὸν νέον συνοικισμόν. Κρημνίζονται λοιπὸν οἱ τοῖχοι τῶν καταδικασμένων οἰκιῶν καὶ μεταφέρονται αἱ κέραμοί των, ἡ

παλαιά των ξυλεία, καὶ πέτραι πρὸς τούτοις μεγάλαι χορηγούμεναι γενναίως ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν. Οὕτω ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν ἐκ τῆς θαλάσσης, τὴν ὁποίαν οἱ παλαιοὶ Καστριῶται δὲν ἔβλεπον ἀπὸ τὸ παλαιόν χωρίον των, θὰ φαίνωνται αἱ νεόκτιστοι οἰκίαι τοῦ νέου συνοικισμοῦ εἰς τὸ εὐάερον ἐκεῖ ὕψωμα, — τὸ δὲ ζωγραφικὸν Καστρί, μὲ τὰς ταπεινὰς οἰκίας καὶ τὰ πράσινα δένδρα του, δὲν θὰ ὑπάρχῃ πλέον ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν Φαιδριάδων. Ἀντ' αὐτοῦ θ' ἀρχίσουν βαθμηδὸν νὰ διαγράφωνται ἐπὶ τῆς ἀποτόμου κατωφερείας αἱ ἀλλεπάλληλοι γραμμαὶ τῶν οἰκοδομῶν, εἰς τὰς ὁποίας οἱ ἀρχαῖοι ἀνήρχοντο κλιμακηδόν, καὶ νὰ λευκάζουν ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου τὰ θεμέλιά των, τὰ ἐπὶ τόσους καὶ τόσους αἰῶνας μὴ ἰδόντα τὸ φῶς.

Σήμερον οἱ Δελφοὶ παριστοῦν θέαμα ἄλλου εἴδους, — ἀσύνηθες ὅσον καὶ ἀξιοπερίεργον. Ἐξ ἑνὸς οἱ χωρικοὶ κατεδαφίζουν καὶ ἀποσυνθέτουν τὰς παλαιὰς οἰκίας των καὶ μεταφέρουν τὸ ὑλικὸν εἰς τὸ παρέκει σχηματιζόμενον νέον χωρίον. Ἐξ ἄλλου, ἑκατὸν περίπου ἐργάται σκάπτουν τὴν γῆν ὑπὸ τὰ προσεκτικὰ βλέμματα εἰδημόνων ἐπιστατῶν. Οἱ λίθοι χωρίζονται καὶ ἐξετάζονται, μὴ τυχὸν εἶναι τεμάχια γλυπτὰ ἢ φέρουν ἐπιγραφάς. Οἱ ἄχρηστοι λίθοι καὶ τὰ χώματα φορτόνονται ἐπὶ μικρῶν ἁμαξῶν. Τέσσαρες γραμμαὶ στενοῦ σιδηροδρόμου (Decauville) ἐντέχνως διασταυρούμεναι ἐπὶ ὁλικοῦ μήκους 1800 μέτρων, φέρουν τὰς ἁμάξας μακρὰν τῶν ἀνασκαφῶν καὶ χύνουν τὸ φορτίον των ἐπὶ βράχων ἀγόνων, οἱ ὁποῖοι μετά τινα ἔτη θὰ καλύ-

πτωνται ἴσως ὑπὸ ἀμπελώνων. Ἡ κλίσις τοῦ σιδηροδρόμου ὑπελογίσθη ἀκριβῶς, εἰς τρόπον ὥστε αἱ φορτηγοὶ ἅμαξαι καταβαίνουν μόναι των, συνδεόμεναι ἀνὰ τρεῖς καὶ τέσσαρες· ἑκάστην δὲ μικρὰν ἁμαξοστοιχίαν διευθύνει ἐργάτης, ὄρθιος ὄπισθεν τῆς τελευταίας ἁμάξης. Μετὰ τὴν χύσιν τοῦ φορτίου, τὰς κενὰς ἁμάξας σύρουν ἄλογα ὀπίσω πρὸς τὰς ἀνασκαφάς, ἐπὶ ἄλλης γραμμῆς σιδηροδρόμου. Καὶ ἀντηχεῖ καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ὑπὸ τὰς Φαιδριάδας τῶν κενῶν καὶ φορτωμένων ἁμαξῶν ὁ διηνεκὴς κρότος, διακοπτόμενος μόνον ἐπὶ δύο ὥρας τὴν μεσημβρίαν.

Δὲν εἶναι αὕτη ἡ πρώτη φορὰ κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Γάλλοι ἀνασκαλεύουν τὸ ἔδαφος τῶν Δελφῶν μὲ λωστοὺς καὶ ἀξίνας. Κατὰ τὸ 1861 ὁ πρῴην διευθυντὴς τῆς Γαλλικῆς σχολῆς κ. Foucart, καὶ κατὰ τὸ 1880 ὁ κ. Haussoulier, μέλος τῆς ἰδίας σχολῆς, ἀνέσκαψαν εἰς ὀλίγα σημεῖα, παρεκτὸς δὲ τῆς ἀποκαλύψεως τῶν βάσεων οἰκοδομημάτων τινῶν καὶ τῆς εὑρέσεως ἱκανῶν ἐπιγραφῶν, ἠδυνήθησαν νὰ ὁρίσουν τὴν τοποθεσίαν τῶν κυριωτέρων μνημείων τοῦ ἱεροῦ. Ἡ ἐπιτυχία τῶν ἀνασκαφῶν ἐκείνων ἔδωκε εἰς τὴν Γαλλίαν δικαίωμα προτεραιότητος, τοῦ ὁποίου δὲν ἠδύνατο εὐκόλως νὰ ἀποξενωθῇ. Αἱ εὐγενεῖς παραδόσεις τοῦ παρελθόντος ἐπέβαλλον εἰς αὐτὴν τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου, ὡς ὑπηρεσίαν εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην.

Ἀλλ' ἐνῷ ἐδίσταζον οἱ ἐν Γαλλίᾳ, συλλογιζόμενοι τὴν μεγάλην δαπάνην τοιαύτης ἐπιχειρήσεως, ἤρχισαν οἱ

Ἀμερικανοὶ νὰ ἐπιζητοῦν τὴν τιμὴν τοῦ νὰ ἀναλάβουν ἐκεῖνοι τὴν ἀνασκαφὴν τῶν Δελφῶν. Ὁ συναγωνισμὸς ἐκεῖνος συνετέλεσε εἰς τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐκ μέρους τῆς Γαλλίας διαπραγματεύσεων. Κατὰ πρῶτον ἡ περὶ Δελφῶν σύμβασις προσεκολλήθη εἰς τὴν ἐμπορικὴν συνθήκην μεταξὺ Γαλλίας καὶ Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἡ ἐμπορικὴ ἐκείνη συνθήκη δὲν ἐπεψηφίσθη ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς βουλῆς, ὥστε μετ' αὐτῆς ἐναυάγησε καὶ ἡ σύμβασις. Αἱ διαπραγματεύσεις ἐπανελήφθησαν. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις δὲν ἠθέλησε νὰ θεωρήσῃ τὸ ζήτημα τοῦ περὶ ἀνασκαφῶν προνομίου ὡς ἀντάλλαγμα ἐμπορικῶν πλεονεκτημάτων. Διὰ τῆς ὑπογραφείσης ὑπὸ τοῦ κ. Μοντολὸν καὶ τοῦ κ. Σ. Δραγούμη συμβάσεως τῆς 23 Ἰανουαρίου 1887, παρεχωρήθη ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Γαλλικὴν Κυβέρνησιν ἡ ἄδεια «ὅπως ἀνα»σκάψῃ ἐν Δελφοῖς ἐπὶ πενταετίαν», ἀναδεχομένης τῆς Κυβερνήσεως ταύτης τὰς δαπάνας τῆς ἀνασκαφῆς. «Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀναδέχεται ἐκ τῶν πρὸς »ἀπαλλοτρίωσιν δαπανῶν ποσὸν μέχρι ἑξήκοντα χι»λιάδων φράγκων». Τῶν εὑρημάτων ἡ κυριότης ἀνήκει εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ἡ δὲ Γαλλικὴ «ἔχει τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ λαμβάνειν ἀπο»τυπώματα καὶ ἐκμάγματα πάντων τῶν ἀντικειμέ»νων ὅσα ἡ ἀνωτέρω ἀνασκαφὴ ἤθελεν ἀποκαλύψει. Ἡ »διάρκεια τοῦ ἀποκλειστικοῦ αὐτοῦ δικαιώματος ἔσται »πενταετὴς ἀρχομένη ἀπὸ τῆς εὑρέσεως ἑκάστου ἀντι»κειμένου. Κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα ἡ Γαλ»λικὴ Κυβέρνησις θέλει ἔχει τὸ ἀποκλειστικὸν δι-

» καίωμα δημοσιεύσεως τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ καλ-
» λιτεχνικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφῆς».

Ἔμενε τὸ ζήτημα τῆς ψηφίσεως τοῦ ἀναγκαίου ποσοῦ πρὸς ἀποζημίωσιν τῶν ἐκτοπισθησομένων κατοίκων καὶ διὰ τὴν δαπάνην τῆς ἀνασκαφῆς. Ὡς πρὸς τὴν ἀποζημίωσιν, μετὰ προηγουμένας ἐπὶ τόπου μελέτας, ἐσυμφωνήθη ὅτι θὰ καταθέσῃ ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις εἰς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν τὸ ἰσότιμον φρ. 250,000 καὶ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις θ' ἀναλάβῃ τὴν τακτοποίησιν τῆς ὅλης ὑποθέσεως. Διὰ δὲ τὴν λοιπὴν δαπάνην ὑπελογίσθη ὅτι θ' ἀνασκαφοῦν 150,000 περίπου κυβικὰ μέτρα, ἀνὰ δύο δραχμὰς τὸ μέτρον. Ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἐζήτησε τὸ Γαλλικὸν ὑπουργεῖον παρὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους πίστωσιν φρ. 500,000. Ἡ πίστωσις ἐπεψηφίσθη εἰς μὲν τὴν βουλὴν τῆς Γαλλίας τὴν 16 Φεβρουαρίου 1891 ε. ν. διὰ ψήφων 341 ἐπὶ 402 ἀντιπροσώπων παρόντων, — εἰς δὲ τὴν Γερουσίαν τὴν 3 Μαρτίου, διὰ ψήφων 184, ἐπὶ 193 παρόντων. Κατὰ συνέπειαν, τὴν 13/25 Ἀπριλίου 1891, ὑπεγράφη ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὁ ψηφισθεὶς ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς βουλῆς Νόμος ΑϡΟΔ' πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς συμβάσεως, ἐφέτος δὲ ἤρχισαν ἐπὶ τέλους αἱ ἐργασίαι τῆς ἀνασκαφῆς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Κυρίου Homolle, διευθυντοῦ τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Σχολῆς.

Ὁ Κύριος Homolle συνεταύτισεν ἤδη πρὸ ἐτῶν τὸ ὄνομά του μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος διὰ τῶν εἰς Δῆλον ἀνασκαφῶν του. Εἰς τοῦ Ἀπόλλωνος

καὶ πάλιν τὴν λατρείαν ἀφοσιοῦται εἰς Δελφούς. Ἡ φήμη τῶν εἰς Δῆλον ἀνακαλύψεών του, ἡ ἀποκτηθεῖσα εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ἐκείνας πεῖρα, αἱ βαθεῖαι ἀρχαιολογικαί του γνώσεις, ἡ δραστηριότης, ὁ ζῆλος του καὶ αὐτὴ ἡ πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἰλικρινὴς ἀγάπη του, τὰ πάντα τὸν ἀναδεικνύουν ἄξιον τῆς ἀποστολῆς, τὴν ὁποίαν εὐχόμεθα νὰ φέρῃ εἰς αἴσιον πέρας, πρὸς νέαν τοῦ ὀνόματός του τιμήν. Μὲ βοηθοὺς καὶ συνεργάτας τοὺς Κ. Κ. Couve καὶ Bourguet, μέλη τῆς Γαλλικῆς σχολῆς, τὸν Κον Convert μηχανικὸν γνωρίζοντα πρὸ ἐτῶν τὴν Ἑλλάδα ὡς ἐκ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν κατασκευὴν διαφόρων σιδηροδρόμων, καὶ τὸν ἀρχιτέκτονα Κον Tournaire, τὸν ἐπισκευάσαντα πέρυσι τὸ μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους, ὁ Κος Homolle ἤρχισε τὰς ἐργασίας του καὶ τὰς ἐξακολουθεῖ δραστηρίως, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων Κου Καστρωμένου καὶ τοῦ ἐπιστάτου Κου Κοντολέοντος, ὡς ἀντιπροσώπων τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

Ἕνεκα τῆς μετοικεσίας τῶν διακοσίων καὶ πεντήκοντα οἰκογενειῶν τοῦ χωρίου, καὶ ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς τοῦ ἀποκρήμνου ἐδάφους, αἱ δυσκολίαι τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ἐδῶ μεγαλείτεραι ἢ τῶν εἰς ἄλλα μέρη γενομένων. Χάρις ὅμως εἰς τὰ ληφθέντα μέτρα, θὰ ὑπερνικηθοῦν αἱ δυσκολίαι. Εἴθε δὲ καὶ τὰ εὑρήματα νὰ εἶναι ἀντάξια τῶν κόπων καὶ τῶν ἐλπίδων τῶν ἀναλαβόντων τὴν ἐπιχείρησιν. Ὑπῆρχε ἀνέκαθεν φόβος μή, ἕνεκα τῶν πολλῶν συλήσεων καὶ καταστροφῶν, τὰ εὑρήματα εἶναι σπάνια καὶ ἀσήμαντα. Ἀλλὰ καὶ

μόνη ἡ ἀνεύρεσις ἐπιγραφῶν καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ οἰκοδομῶν θὰ ἤρκουν πρὸς ἀντιστάθμισιν τῶν γενομένων θυσιῶν. Ὑπῆρχε καὶ ἄλλος φόβος, μή, ὡς ἐκ τῆς κατωφερείας τοῦ ἐδάφους, τὰ κινητὰ ἐρείπια ἐκυλίσθησαν βαθμηδὸν μέχρι καὶ τοῦ πυθμένος αὐτοῦ τῆς βαθείας κάτω κοιλάδος καὶ εἶναι ἀνάγκη ν' ἀνασκαφῇ ὁλόκληρος ἡ μακρὰ ἔκτασις τῆς κλιτύος τοῦ βουνοῦ πρὸς ἀνεύρεσίν των. Εἰς τοῦτο ὁ Κος Homolle ἀντέτεινε ὅτι τὸ ἔδαφος τοῦ ἱεροῦ ἦτο μοιρασμένον εἰς διάφορα τεχνητὰ καὶ ἀλλεπάλληλα ἐπίπεδα στρώματα, καὶ ὅτι τὰ κυλισθέντα τυχὸν μάρμαρα, πεσόντα ἐκ τοῦ ἑνὸς ἐπιπέδου εἰς τὸ ἄλλο, θὰ ἔμειναν ἐπ' αὐτοῦ καὶ θὰ ἀνευρεθοῦν ὑπὸ τὰ χώματα. Ἡ εὕρεσις πολυτίμων κειμηλίων εὐθὺς μετὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἀνασκαφῶν δικαιοῖ πληρέστατα τὴν αἰσιοδοξίαν τοῦ Κου Homolle καὶ παρέχει ἐγγύησιν ἀσφαλῆ διὰ τὸ μέλλον.

Πλησίον τῶν προπυλαίων, — τῶν ἀνασκαφέντων κατὰ τὸ 1880 ὑπὸ τοῦ κ. Haussoulier, εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ ὁποίου ὑπερέκειτο ὁ ναός, — ἀνευρέθησαν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν αἱ βάσεις καὶ τὰ ἐρείπια μικροῦ οἰκοδομήματος. Ἐπὶ τῶν λίθων τοῦ τοίχου αὐτοῦ ἐπιγραφαὶ πολυάριθμοι μαρτυροῦν ὅτι τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἦτο ὁ θησαυρὸς τῶν Ἀθηναίων. Παρεκτὸς τῶν πολλῶν ἐπιγραφῶν, ἀνευρέθησαν γλυπτὰ τεμάχια καὶ — τὸ σπουδαιότερον — μετόπαι ἀνάγλυφοι τῶν ὁποίων ἡ σειρὰ ἴσως συμπληρωθῇ καθόσον προχωρεῖ ἡ ἀνασκαφή. Ἀλλ' ὁ κ. Homolle δὲν βιάζεται· προτιμᾷ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἀνασκαφῆς μεθοδικῶς καὶ βαθμιαίως, καὶ

τὴν μεταφορὰν τῶν χωμάτων, μέχρις οὗ ἀποκαλυφθῇ τὸ ἀρχαῖον ἔδαφος καὶ ἐπανίδουν τότε τὸ φῶς τοῦ ἡλίου οἱ πρὸ τόσων αἰώνων κρυμμένοι θησαυροί.

Τὰ εὑρεθέντα ἀνάγλυφα εἶναι τόσον μᾶλλον πολύτιμα, καθόσον ὀλίγιστα εἶναι τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ μνημεῖα τῆς αὐτῆς τέχνης, τῆς διαδεχθείσης δηλαδὴ τὴν ἀρχαϊκὴν καὶ προηγηθείσης τῆς κλασικῆς περιόδου. Μία μετόπη παριστᾷ τὸν Ἡρακλέα, ἄλλη παριστᾷ ταῦρον, ἀλλὰ τὸ κειμήλιον τοῦ σχηματιζομένου ἐκεῖ Μουσείου εἶναι κεφαλὴ γυναικός. Ἡ ἀφελὴς χάρις τῆς ἐκφράσεως, ἡ γλυκύτης τοῦ μειδιάματός της ἐντυποῦνται εἰς τὴν μνήμην. Ἀφοῦ ἅπαξ τὴν ἴδῃ τις, τὴν ἐνθυμεῖται καθὼς ἐνθυμεῖται μορφὴν προσφιλῆ πρὸ ἐτῶν πολλῶν μὴ λησμονηθεῖσαν([1]).

Ἀνέφερα τὴν λέξιν *Μουσεῖον*. — Τί θὰ γείνουν ἄραγε τὰ εὑρήματα μετὰ τὴν ὁρισθεῖσαν πενταετίαν, ὁπότε θὰ λήξῃ τῶν Γάλλων τὸ προνόμιον καὶ τὸ ἔργον; Εὔχομαι νὰ μείνουν ἐκεῖ ἐπὶ τόπου. Οὔτε ἡ ἀνέγερσις Μουσείου οὔτε ἡ ἐπιτήρησις καὶ διαφύλαξίς του θὰ εἶναι δύσκολοι εἰς Δελφούς. Ἐντὸς δὲ ὀλίγων ἐτῶν θὰ εἶναι ἡ ἐκεῖ μετάβασις πολὺ εὐκολωτέρα ἢ τὴν σήμερον. Διατί παρεκτὸς ὅσων ἄλλων θὰ ἔχῃ τις νὰ θαυμάσῃ εἰς τὴν ὡραίαν ἐκείνην τοποθεσίαν, νὰ μὴ τὸν

[1]) Τὰ γλυπτὰ ταῦτα εἶναι ἡμίσεος περίπου φυσικοῦ μεγέθους. Ἀνευρέθη καὶ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους κεφαλὴ Ἀπόλλωνος ἀρχαϊκή. Τὴν δὲ 19 Μαΐου ἀνευρέθη ἄγαλμα ἀκέραιον τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀρχαϊκὸν ἐπίσης.

ἑλκύῃ καὶ ἡ πρόσθετος περιέργεια τοῦ νὰ ἴδῃ τὸ Μουσεῖον τῶν Δελφῶν; Τὸ κεντρικὸν ἐν Ἀθήναις Μουσεῖον δὲν ἔχει ἀνάγκην τῶν ἐκεῖ εὑρημάτων. Εἶναι καὶ ἄνευ τούτων ἱκανῶς πλούσιον ἤδη. καὶ θ' αὐξάνῃ κατ' ἔτος ὁ πλοῦτος του ἐξ ἄλλων ἀνασκαφῶν. Ἂς φροντίσουν ἀπὸ τοῦδε οἱ ἐνδιαφερόμενοι περὶ τακτοποιήσεως τοῦ ζητήματος τούτου καὶ προλήψεως περιττῶν περιπλοκῶν.

Υ. Γ. Ἀπόψε μετὰ τὸ γεῦμα μας ἐκλόνισε τὴν οἰκίαν σεισμὸς καὶ διέκοψε τὰς συνομιλίας μας. Ποῦ ἆρά γε ἐπέφερε νέας καταστροφὰς ἡ δόνησίς του;

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Εκ του Τυπογραφειου της Εστιας

1893—273

END OF REEL
PLEASE REWIND